

AMEA-nın Fəlsəfə və
Hüquq İnstitutu

Azərbaycan Respublikası
Daxili İşlər Nazirliyi
Polis Akademiyası

Azərbaycan Respublikası
Prezidenti yanında
Bilik Fondu

Ailə-məişət zorakılığının sosial-psixoloji, cinayət-hüquqi və kriminoloji problemləri

Социально-психологические, уголовно-правовые
и криминологические проблемы
семейно-бытового насилия

**BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK
KONFRANS**

**МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ
КОНФЕРЕНЦИЯ**

BAKİ - 2016

**«AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ SOSIAL-PSIXOLOJİ,
CİNAYƏT-HÜQUQI VƏ KRİMİNOLOJİ PROBLEMLƏRİ»**

BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK KONFRANSIN MATERIALLARI

Bakı - 2016

**"СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ,
УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ
ПРОБЛЕМЫ СЕМЕЙНО-БЫТОВОГО НАСИЛИЯ"**

**МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ**

Баку - 2016

«AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ SOSIAL-PSIXOLOJİ,
CINAYƏT-HÜQUQİ VƏ KRİMİNOLOJİ PROBLEMLƏRİ»

BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK KONFRANS

Təşkilat komitəsinin həmsədrləri:

Nazim Əliyev,
DİN-nin Polis
Akademiyasının rəisi,
polis general-mayoru,
h.ü.f.d., dosent

İlham Məmmədzaadə,
AMEA-nın Fəlsəfə və
Hüquq İnstitutunun
direktoru, h.e.d.,
professoru

Oktay Səmədov
Azərbaycan Respublikası
Prezidenti yanında Bilik
Fondunun icraçı
direktoru

Təşkilat komitəsinin həmsədrlərinin müavinləri:

Bəhram Zahidov,
AMEA-nın Fəlsəfə və
Hüquq İnstitutunun
direktor müavini, h.e.d.,
professor

Mahir Əhmədov,
DİN-in Polis
Akademiyasının tədris və
elmi işlər üzrə rəis
müavini, h.e.d., professor

İsaxan Vəliyev,
Azərbaycan Respublikası
Prezidenti yanında Bilik
Fondu Aparatının
rəhbəri, h.e.d., professor

Təşkilat komitəsinin üzvləri:

h.e.d., professor **Rəfiqə Əzimova**

h.e.d., professor **Rəna Mirzəzadə**

h.e.d., professor **Habil Qurbanov**

f.e.d. **Qorxmaz Vəliyev**

h.ü.f.d. **Allahverdi Teymurov**

h.ü.f.d. **Bəxtiyar Əliyev**

polis polkovniki **Bağban Həsənov**

polis polkovniki **Vaqif Abışov**

polis polkovnik-leytenantı **Vüqar Mansurov**

h.ü.f.d. polis polkovnik-leytenantı **Rafiq Nəcəfquliyev**

h.ü.f.d. polis polkovnik-leytenantı **Rəşad Məmmədov**

Məsul katib:

Polis Akademiyasının «DİO-nun inzibati fəaliyyəti»
*kafedrasının baş müəllimi **Vüqar Mansurov***

ISBN 978-9952-29-096-7

**"СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ,
УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ
ПРОБЛЕМЫ СЕМЕЙНО-БЫТОВОГО НАСИЛИЯ"**

**МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ**

Сопредседатели организационного комитета:

Назим Алиев
Начальник Академии
Полиции МВД,
генерал-майор полиции,
д.ф.п., доцент

Ильхам Мамедзаде
директор Института
Философии и Права
НАНА, д.ю.н., профессор

Октай Самедов
Исполнительный дирек-
тор Фонда Знание при
Президенте Азербай-
джанской Республики

Заместители сопредседателей оргкомитета:

Бахрам Захидов
заместитель директора
Института Философии
и Права НАНА, д.ю.н.,
профессор

Махир Ахмедов
заместитель начальника
Академии Полиции по
учебной и научной работе,
д.ю.н., профессор

Исахан Велиев
Руководитель Аппарата
Фонда Знание при Прези-
денте Азербайджанской
Республики, д.ю.н.,
профессор

Члены организационного комитета:

д.ю.н., профессор **Рафига Азимова**

д.ю.н., профессор **Рена Азимова**

д.ю.н., профессор **Габиль Гурбанов**

д.ф.п. **Горхмаз Велиев**

д.ф.п. **Аллахверди Теймуров**

полковник полиции **Багбан Гасанов**

полковник полиции **Вагиф Абышов**

полковник-лейтенант полиции **Вугар Мансуров**

д.ф.п. полковник-лейтенант полиции **Рафиг Наджафгулиев**

д.ф.п. полковник-лейтенант полиции **Рашад Мамедов**

Ответственный секретарь:

*Ст. преподаватель кафедры Административной
деятельности ОВД Академии Полиции* **Вугар Мансуров**

“Azərbaycan xalqının milli ənənələrindən biri də ondan ibarətdir ki, uşağa diqqət, qayğı hər bir ailənin, hər bir insanın əsas vəzifəsi, mənəviyyatımızın əsas hissəsi olubdur.”

Heydər ƏLİYEV

"Biz ümumbəşəri dəyərləri bölüşürük, ancaq bizim üçün əsas dəyərlər Azərbaycanın milli dəyərləridir. Bu baxımdan, əgər tarixə də nəzər salsaq görərik ki, xalqımızın yaşaması üçün, öz mənliyini, qürurunu qoruması üçün ailə dəyərləri, milli dəyərlər əvəzolunmaz rol oynamışdır. Ölkəmizin inkişafı, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi üçün və milli dəyərlərin tam şəkildə bərqərar edilməsi üçün ailə dəyərləri daim yüksəklərdə olmalıdır".

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

«Ailə-məişət zorakılığının sosial-psixoloji, cinayət-hüquqi və kriminoloji problemləri»

Beynəlxalq elmi-praktik konfrans

Müasir dövrdə cinayətkarlığı stimullaşdıran sosial-neqativ halların nəzəri və təcrübi aspektləri araşdırılmadan onlara qarşı mübarizədə strateji hədəfləri müəyyən etmək qeyri-mümkündür. Gündəlik həyatımıza nüfuz edərək insan hüquq və azadlıqlarına real təhlükə yaradan, həmçinin cinayətkarlığın inkişafına təkan verən sosial-neqativ halların daha təhlükəli formalarından birinin ailə-məişət zorakılığının olması nəzərə alınaraq, bu sahədə aktual problemlərin elmi-tədqiqi və profilaktikası istiqamətlərinin araşdırılması günün tələbinə çevrilmişdir. Bu məqsədlə DİN-in Polis Akademiyası, AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu və Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Bilik Fondunun birgə təşkilatçılığı ilə 29 fevral 2016-cı il tarixində hüquq-mühafizə orqanları və ali təhsil müəssisələrinin iştirakı ilə “Ailə-məişət zorakılığının sosial-psixoloji, cinayət-hüquqi və kriminoloji problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans keçirilmişdir.

Konfransda aşağıdakı istiqamətlər üzrə müzakirələrin aparılması planlaşdırılır:

- ❖ Ailə-məişət zorakılığına qarşı mübarizənin cinayət-hüquqi problemləri.
- ❖ Ailə-məişət zorakılığı - cinayətkarlığın inkişafına təkan verən sosial-neqativ təzahür kimi.
- ❖ Müasir dövrdə ailə-məişət zorakılığının sosial-psixoloji səbəbləri.
- ❖ Ailə zorakılığının sosial-psixoloji xüsusiyyətləri.
- ❖ Ailə-məişət zorakılığı kriminal davranışın təzahür formalarından biri kimi.
- ❖ Ailə-məişət zorakılığı qurbanlarının kriminoloji tədqiqinin aktual problemləri.
- ❖ Ailə-məişət zorakılığı profilaktikasının əsas istiqamətləri.
- ❖ Семья и противодействие преступности.
- ❖ Ailə-məişət zorakılığının profilaktikasının həyata keçirilməsi forma və metodları və s.

"Социально-психологические, уголовно-правовые и криминологические проблемы семейно-бытового насилия"

Международная научно-практическая конференция

В настоящее время невозможно определить стратегические направления борьбы с социально-негативными явлениями, стимулирующими преступность, без исследования их теоретических и практических аспектов. Учитывая то, что семейно-бытовое насилие является одной из форм социально-негативных явлений, дающих толчок развитию преступности, и тем самым создающих реальную угрозу, правам и свободам человека, научное исследование и профилактика актуальных проблем в этой области превратились в потребность дня. С этой целью при совместной организации Академии Полиции МВД, Института философии и права НАНА, а также Фонда Знание при Президенте Азербайджанской Республики 29 февраля 2016 года состоялась международная научно-практическая конференция на тему «Социально-психологические, уголовно-правовые и криминологические проблемы семейно-бытового насилия», в работе которой принимали участие представители правоохранительных органов и вузов.

Основные направления, проведенные на конференции:

- ❖ Уголовно-правовые проблемы борьбы против семейно-бытового насилия;
- ❖ Семейно-бытовое насилие как социально-негативное явление, дающее толчок развитию преступности;
- ❖ Социально-психологические причины семейно-бытового насилия современности;
- ❖ Социально-психологические особенности семейно-бытового насилия;
- ❖ Семейно-бытовое насилие как одна из форм криминального поведения;
- ❖ Актуальные проблемы криминологического исследования жертв семейно-бытового насилия;
- ❖ Основные направления профилактики семейно-бытового насилия;
- ❖ Семья и противодействие преступности;
- ❖ Формы и методы осуществления профилактики семейно-бытовой преступности и т.д.

Nazim Əliyev
Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru, hüquq üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ KRİMİNOLOJİ TƏDQIQININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Cinayətkarlığın ümumi strukturunda ailə münaqişəsi zəminində törədilən cinayətlər xüsusi çəkisi ilə seçilir. Zorakılığın istənilən forması cəmiyyətimizin sosial dayaqlarını sarsıtmaqla cinayətkarlığın inkişafını stimullaşdırır. Lakin ailə-məişət zorakılığı xüsusi olaraq tədqiq edilməli və profilaktikasını istiqamətləri araşdırılmalıdır.

Çünki cəmiyyətimizin əsas özəyi kimi ailə ictimai-mənəvi dəyərlərimizin təməl prinsiplərini formalaşdırır.

Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinə söykənən müasir Azərbaycan ailə modelinin formalaşması Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Böyük strateq ailəni ulvi və müqəddəs dəyərlərin tərənnümçüsü kimi qiymətləndirir, xalqın mənəvi kamillik səviyyəsinin təmin olunmasında əhəmiyyətini daim önə çəkirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin ailə siyasəti bu gün də uğurla daim etdirilir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə milli-mənəvi dəyərlərə söykənən ailə institutunun qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi üçün məqsədyönlü və ardıcıl islahatlar həyata keçirilir.

Göründüyü kimi, ailənin bizim həyat və yaşam fəlsəfəmizin formalaşmasında müstəsna rolu vardır. Bu səbəbdən hüquq pozuntularına və digər sosial-neqativ təzahürlərə qarşı ən effektiv profilaktik tədbirlər də məhz ailələrdən başlanmalıdır.

Hörmətli həmkarlar! Şübhəsiz ki, ölkəmizin əmin-amanlıq və firavanlıq mühitinə real təhdidlərdən biri ailə-məişət zorakılığı və onun inkişafının neqativ meyillərinin mövcudluğudur. Lakin ailə-məişət zorakılığının mürəkkəb məzmunu tədqiq edilmədən, onun qarşısının alınmasına yönəldilmiş kompleks profilaktik tədbirlərin hazırlanması mümkün deyil.

Etiraf etməliyik ki, müasir qloballaşma dövründə cinayətkarlıq, həmçinin zorakılığın istənilən təzahür formaları daha dinamik və dəyişkən xarakter almışlar. Lakin ölkəmizdə genişmiqyaslı islahatlar cinayətkarlığa qarşı mübarizə işinə təsir edərək hüquq-mühafizə fəaliyyətinin də effektiv təşkilinə münbit zəmin yaratmışdır. İctimai-siyasi sabitliyin qorunması və vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin edilməsində daxili işlər orqanlarının əvəzsiz rolu vardır.

Xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, polis əməkdaşlarının peşəkarlığı və gərgin əməyi nəticəsində 2015-ci il ərzində cinayətkarlıqla mübarizə, ictimai asayişin qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmini vəzifələri uğurla icra

olunmuş, vətəndaşların qanuni mənafeləri etibarlı şəkildə qorunmuş, respublikada əhalinin hər 100 min nəfərinə düşən cinayətlərin sayının azlığına (277) görə də MDB və Şərqi Avropa məkanında ən təhlükəsiz və sabit ölkə mövqeyi qorunaraq kriminogen durum nəzarətdə saxlanılmışdır.

Hesabat dövründə əməliyyat-axtarış və istintaq fəaliyyətinin subyektləri üzrə 26916 (2014-cü illə müqayisədə +9,4%) cinayət qeydə alınmışdır. Onların 87,5 %-i və ya 23545-i daxili işlər və prokurorluq orqanları tərəfindən ibtidai araşdırılması aparılan hüquqazidd əməllər olmuş, açılması isə 82,4% olmuşdur. Bu cinayətlərin 84,2 faizini böyük ictimai təhlükə törətməyən (12588) və az ağır (7243), yalnız 15,8%-ni (3714) ağır və xüsusilə ağır cinayətlər təşkil etmişdir.

Cinayətlərin 19,7%-i (4631) şəxsiyyət əleyhinə, 48,2% (11359) iqtisadi fəaliyyət sahəsində, 28,9% (6803) ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə, 3,2%-i (751) dövlət hakimiyyəti əleyhinə olanlar təşkil etmişdir.

Ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin 80%, o cümlədən qəsdən adam öldürmələrin 98,2%, hədə-qorxu ilə tələb etmələrin 89,8%, quldurluqların 70,7% açılması təmin edilmiş, habelə keçmiş illərdən bağlı qalmış 344, o cümlədən 93 ağır və xüsusilə ağır cinayət açılmışdır.

Bağlı qalmış 3861 cinayətin 82,2%-ni (3173) az ağır və böyük ictimai təhlükə törətməyən və yalnız 17,8% (688) ağır və xüsusilə ağır növlər təşkil etmiş, onlardan da 60,9% (419) mülkiyyət əleyhinə, 29,1% (200) narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar, 7,8% (54) şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərdir.

İctimai yerlərdə baş vermiş cinayətlər 2%, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri 2,4% azalmışdır. Bütövlükdə respublika üzrə açılması təmin edilmiş 293 qəsdən adam öldürmə və ona cəhdin 52,2%-i (153-cü) ailə-məişət münacişləri zəminində baş vermişdir.

Hesabat ilində mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı həyata keçirilmiş kompleks əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə 2043, o cümlədən 842 ağır və xüsusilə ağır cinayət törətmiş 2637 nəfəri birləşdirən 923 cinayətkar qrup və dəstə zərərsizləşdirilmişdir.

İctimai mənafiyyət əleyhinə (92,5%), şəxsiyyət əleyhinə (74,8%), mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərə (76,1%) görə axtarılanların tutulması işində müsbət nəticələr əldə edilmişdir.

Təqsirləndirilən şəxslərin axtarışının nəticələri 1,4% yaxşılaşaraq istintaqdan və məhkəmədən yayınan 2534 nəfər tutulmuşdur. İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosu tərəfindən beynəlxalq axtarılda olan 74 nəfərin və bu təşkilata üzv ölkələr tərəfindən axtarılan 31 şəxsin yeri müəyyən olunmuşdur.

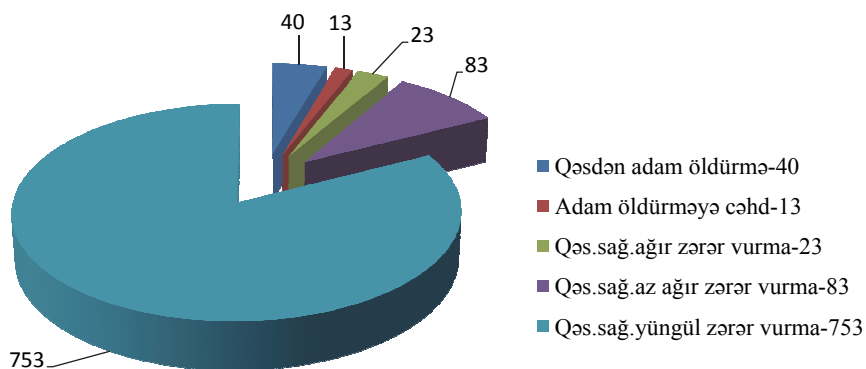
Hüquqa zidd əməl törətmiş 16322 şəxsədən 13392 nəfər məsuliyyətə cəlb edilmiş, onlardan 10320 (77,1%) işləməyən və oxumayan, 2432 (18,2%) əvvəllər məhkum edilmiş, 858 (6,4%) qadın, 416 (3,1%) yetkinlik yaşına çatmayanlar olmuşdur.

Əziz həmkarlar! Cinayətkarlığa qarşı mübarizə işi yüksək səriştə, bacarıq və vərdişlər tələb etsə də cinayətkarlığın, həmçinin onun inkişafına təsir edən

ailə-məişət zorakılığının mürəkkəb məzmunu araşdırılmadan strateji hədəfləri müəyyən etmək qeyri-mümkündür. Gündəlik həyatımıza nüfuz edərək insan hüquq və azadlıqlarına real təhlükə yaradan sosial-neqativ təzahürlərin daha təhlükəli formalarından birinin ailə-məişət zorakılığının olması nəzərə alınaraq, bu sahədə aktual problemlərin elmi-tədqiqi və profilaktikası istiqamətlərinin araşdırılması günün tələbinə çevrilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ailə-məişət zorakılığının və ya cinayətlərin hüquqi müstəvidə anlayışlarına dair müxtəlif fikirlər mövcuddur. Ailə-məişət zəminində törədilən cinayətlərin, ümumilikdə məişətin məzmunu və növləri araşdırılmalı, vahid yanaşma tərzii müəyyən edilməlidir. Məişət sahəsində baş verən zorakı cinayətlərin strukturunda daha çox qəsdən adam öldürmə, adam öldürməyə cəhd, qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma, qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma, qəsdən sağlamlığa yüngül zərərvermə kimi cinayətlər yer alır.

Ailə münəqişəsi zəminində törədilən cinayətlərin strukturunu (2015-ci il)

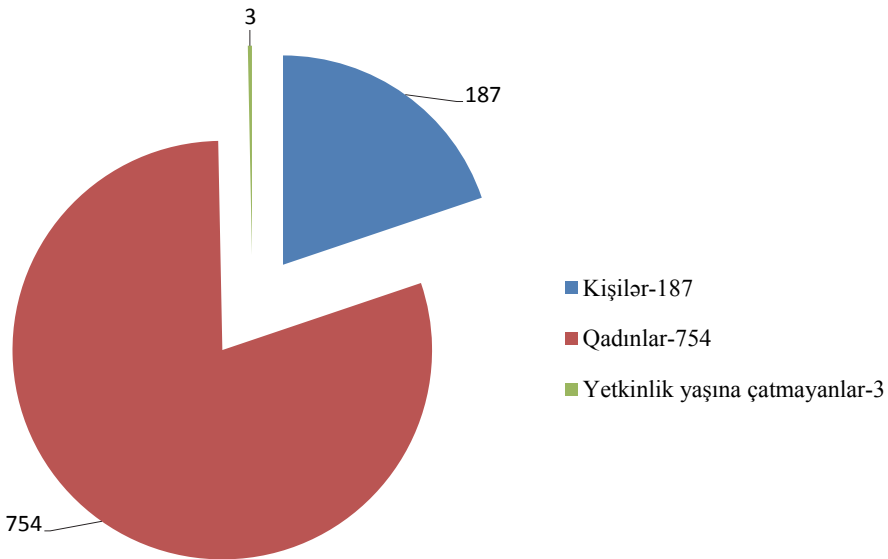
Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası üzrə 2015-ci ildə ailə münəqişəsi zəminində törədilmiş cəmi 938 cinayət qeydə alınmışdırsa, onlardan 40 (4.3%) cinayət qəsdən adam öldürmə, 13 (11.4%) cinayət adam öldürməyə cəhd, 23 (2.5%) cinayət qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma, 83 (8.8%) cinayət qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma, 753 (80.3%) cinayət qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma kimi cinayətlərin payına düşür. Ailə-məişət zəminində törədilən cinayətlərin 90%-dən çoxu məhz adı çəkilən cinayətlərin payına düşür.

Bu sahədə törədilən cinayətlərin sosial demoqrafik xüsusiyyətlərə görə göstəriciləri də maraq doğurur. Belə ki, 2015-ci ildə məişət zorakılığı nəticəsində 52 cinayət sərxoş vəziyyətdə, 72 cinayət isə əvvəllər cinayət məsu-

liyyətinə cəlb edilmiş şəxslər tərəfindən törədilmişdir.

Ailə-məişət zəminində törədilən cinayətlərin səciyyəvi kriminoloji xüsusiyyətlərindən biri bu növ cinayətlərin latentliyinin yüksək olmasıdır. Ailədə baş verən zorakılıq haqqında ailə üzvləri münaqişəli vəziyyətin ən son həddində polis orqanlarına məlumat verir və ya bu haqda uzun müddət informasiya verilmədiyindən adı çəkilən cinayətlər yüksək latentliyi ilə seçilir. Bu isə öz növbəsində ailə-məişət zorakılığının qurbanlarının sayına təsir edir. Ailə-məişət zorakılığının viktimoloji aspektlərinin tədqiqi bu sahədə törədilən cinayətlərin tam görüntüsünün yaradılmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

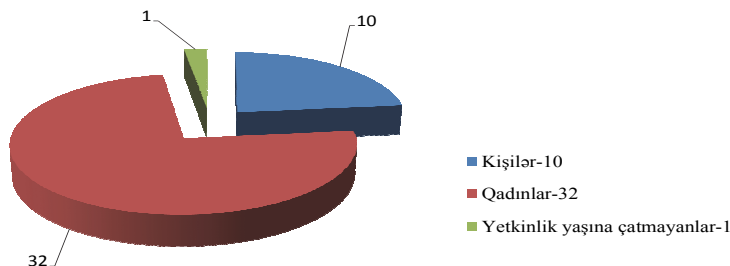
Ailə məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlər nəticəsində xəsarət alanlar

Azərbaycan Respublikası üzrə 2015-ci ildə ailə münaqişəsi zəminində törədilən cinayətlərdən xəsarət alanların sayı 944 nəfərdir. Onlardan 187 nəfər kişilərin, 754 nəfər qadınların, 3 nəfər yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin payına düşür. Göstərilənlər qeydiyyatda alınmış rəqəmlərdir. Təbii ki, ailə-məişət zəminində törədilən cinayətlərin latentliyi də nəzərə alınmalıdır.

Bu növ cinayətlərin törədilməsi nəticəsində ölənlər haqqında məlumatların tədqiqi də kriminoloji araşdırmaların predmetinə çevrilməlidir. Belə ki, 2015-ci ildə ailə-məişət zorakılığı nəticəsində 20 nəfər ölənlər qeydə alınmışdırsa, onlardan 10 nəfər kişilərin, 32 nəfər qadınların, 1 nəfər isə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin payına düşür.

**Ailə-məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlər nəticəsində
özlənlərin sayı**

Ailə-məişət sahəsində törədilən cinayətlərin qurbanlarının şəxsiyyətlərinin öyrənilməsi profilaktik tədbirlərin tətbiqi imkanlarını artırır. Qeyd edilən halda kriminoloji tədqiqatlar zamanı aşağıdakıların öyrənilməsi zəruridir:

- cinayətin qurbanını sosial-demoqrafik, mənəvi-psixoloji xüsusiyyətləri;
- cinayətin qurbanı ilə cinayət törədən arasında qarşılıqlı əlaqə (qohumluq, qonşuluq, dostluq və s.);
- viktim şəraitin səciyyəvi xüsusiyyətləri (münaqişənin situativ və ya uzunmüddətli olması, regional xüsusiyyətlər və s.);
- qurbanın cinayətin törədilməsində sonrakı davranışı.

Əziz dostlar! Hesab edirik ki, ictimai münasibətlərin dinamik inkişafı fonunda sosial-mənəvi dəyərlərin dəyişkənliyinin ailədaxili münasibətlərə, həmçinin hüquq pozuntularına təsiri daha sistemli araşdırılmalı, ailə-məişət zorakılığının önlənməsi üçün profilaktik tədbirlərin təşkilatı və hüquqi əsasları təkmilləşdirilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyət

1. Иншаков С.М. Криминология. Учебник. М., 2000.
2. Криминология /Под ред. Ю.Ф.Кваши. Ростов-на-Дону, 2002.
3. Криминология. Учебник для юридических вузов/Под ред.В.Н.Бурлакова, В.П.Сальникова, С.В.Степашина. СПб., 1999.
4. Криминология. Учебник./Под ред. В.В.Орехова. СПб., 1992.
5. Криминология. Учебник/Под ред. В.Н.Кудрявцева и В.Е.Эминова. М., 2002.
6. Криминология. Учебник/Под ред.Н.Ф.Кузнецовой, Г.М.Миньковского. М., 1998.
7. Криминология/Под ред. А.И.Долговой. М., 2008.
8. Криминология: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»/Научные редакторы Н.Ф.Кузнецова, В.В.Лунеев. М., 2005.

Aqiyə Naxçivani

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Ailə, qadın və uşaq məsələləri komitəsinin sədri, s.e.d., professor

AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ QARŞISININ ALINMASI ÜZRƏ DÖVLƏT MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Azərbaycan zəngin ailə ənənələri ilə dünyada tanınan ölkədir. Ağsaqqallara, qadınlara, analara, uşaqlara hörmət xalqımızın ən gözəl xüsusiyyətlərindən biridir. Azərbaycanda ailə, qadın və uşaq sahəsində aktiv və çoxşaxəli dövlət siyasəti ilk növbədə gender bərabərliyi üzrə milli mexanizmlərin təməlini və sosial məsuliyyətli ailə siyasətinin əsasını qoymuş Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Bu gün cənab Prezident İlham Əliyev ailə dəyərlərinin, ailə institutunun möhkəmlənməsini dövlətin prioritet vəzifəsi kimi irəli sürüb. Azərbaycanda ailə zorakılığının qarşısının alınması, zorakılıq qurbanlarının sosial reabilitasiyası üzrə dövlət tədbirləri sistemi formalaşmışdır.

Ölkəmizdə ailə siyasəti sahəsində aydın və səlis qanunvericilik bazası yaradılmışdır ki, bura da ailənin dəstəklənməsi və möhkəmləndirilməsi, ana və azyaşlıların təşviqi, uşaq hüquqlarının müdafiəsi daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu hüquqi baza MDB məkanında ən mükəmməllərdən biridir və bunun nəticəsində Azərbaycan ailə siyasətində lider mövqelərdən birini tutur. 2010-cu ilin iyununda məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanun qəbul edilib ki, bununla da zorakılıq qurbanlarının sosial, tibbi və psixoloji müdafiəsi haqqında kompleks tədbirlər nəzərdə tutulub. Qeyd olunan qanun çərçivəsində həmçinin maarifləndirmə işinin aparılması da nəzərdə tutulur və bura yalnız qadınların deyil həm də, onları qurban halına salan şəxslərin də cəlb edilməsi nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, şikayətlərə baxılma qaydaları müəyyən edilmiş, məişət zorakılığı qurbanlarının müdafiəsi üçün mühafizə orderlərinin verilməsi təşkil edilmiş və hətta onlara iş tapmaqda yardımların göstərilməsi təmin olunmuşdur.

Qanunun yerinə yetirilmə mexanizmi də artıq hazırlanmışdır: beləki, iki il ərzində Nazirlər Kabineti səviyyəsində qanunvericilik və qaydaların işlənilməsi başa çatdırılmışdır. Və artıq bu gün qanunun müddəalarının yerinə yetirilməsi üzrə hüquq və səlahiyyətlərin veriləcəyi qurumlar da müəyyən edilmişdir ki, bunlar da Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi, Təhsil, Səhiyyə Nazirlikləri və Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə Dövlət Komitəsidir.

Azərbaycanda həmçinin bu və ya digər məişət zorakılığı törətmiş şəxslər haqqında məlumat bazası yaradılmışdır ki, onlarla da müvafiq tərbiyəvi-profilaktik işlər aparılır. Zorakılıq qurbanlarına kömək məqsədilə qeyri-

hökumət təşkilatları da daxil olmaqla müxtəlif kömək mərkəzləri yaradılır. Bu cəhətdən Qanunvericilik sahəsində Azərbaycanda problem yoxdur. Əlbəttə ki, qadın və uşaqlara qarşı məişət zorakılığı kimi sosial hallardan müdafiə yalnız qanunvericiliklə kifayətlənmir.

Məişət zorakılığının fərdi ailədaxili məsələ kimi deyil, bütün cəmiyyətin diqqətini tələb edən bir hal olmasının qəbul edilməsi müstəsna əhəmiyyət daşıyır.

Bu zaman əsas maneə kimi, mentalitet xarakterli stereotiplər və s. amillər çıxış edirlər. Ailə zorakılığının nəticələrinin cəmiyyətdə adekvat anlaşılmasının formalaşdırılması aktual olaraq qalmaqdadır. Bizə ailənin əhəmiyyətini, cəmiyyətin mənəvi və əxlaqi inkişafının səviyyəsini yüksəltmək və ailə dəyərlərini məhv edən sosial texnologiyaların qarşısını almaq lazımdır. Ailə zorakılığı təkcə ailənin fəaliyyətini iflic etmir, həmçinin nüvəsini təşkil etdiyi cəmiyyətin də təhlükəsizliyini şübhə altına qoyur.

Ailə və məişət zorakılığı demək olar ki, dünyanın bütün regionlarında, o cümlədən ən inkişaf etmiş ölkələrdə mühüm problem kimi qəbul edilir. Qeyd etmək kifayətdir ki, 1971-ci ildə yaradılmış “Böyük Britaniyanın döyülmüş qadınları Assosiasiyası” BMT –nin diqqətinə çatdırdı ki, qadınların həyatının müdafiəsində belə bir beynəlxalq qurum tərəfindən müdaxilə edilməsinə zərurət yaranmışdır.

Bu gün ABŞ-da qadınların öz partnyorları tərəfindən qətlə yetirilməsi ehtimalı digər Qərbi Avropa dövlətləri ilə müqayisədə 2 dəfə çoxdur. BMT-nin kriminoloq-ekspertlərinin məlumatına görə həyat yoldaşları arasında qətlər müasir zamanın kriminoloji problemləri arasında ən mühüm yerlərdən birini tutur. Ekspertlər sübut edir ki, indiki zamanda həyat yoldaşı və ya partnyor tərəfindən edilmiş zorakılıqların sayı avtomobil qəzalarından, xuliqan hücumları və xərçəng xəstəliklərindən zərər çəkənlərin ümumi sayından çoxdur. Zorlanma hallarının gizlədilməsi təcrübəsi də, həmçinin bir çox ölkələrdə geniş yayılmışdır.

İki bir-biri ilə əlaqəli problemin konturları meydana çıxır: ailə-məişət zorakılığının önlənməsi və qarşısının alınması. Ailədə zorakılığın qarşısının alınması üçün təkcə qanunvericilik tədbirləri kifayət deyil, amma əlbəttə ki, qanun həmişə birincidir.

Zorakılıq meyillərinin inkar edilməsinin profilaktikası və insanlara, xüsusən də gənc nəsə aşılanması sahəsində ciddi iş görmək lazımdır. Nə qədər ki, kişi və qadınlar patriarxal zorakılıq anlayışlarının destruktiv olduğunu anlamırlar, onlar zorakılıq hallarına qarşı olan mövqelərində dəyişiklik etməkdə hər-hansı zərurəti hiss etməyəcəklər. Davranış stereotiplərini və onun qəbul olunmasını yalnız qanunvericilik cəhdləri ilə dəyişmək mümkün deyildir.

➤ Zorakılıq qurbanlarına və zorakılığın yer aldığı ailələrə təcili və uzunmüddətli kömək proqramlarının tətbiqi son dərəcə mühümdür.

➤ Cəmiyyətdə zorakılıq problemlərinin əhəmiyyətinin qəbul edilməsini daha da gücləndirən proqramların işlənilməsi vacibdir.

➤ Yalnız zorakılıq qurbanlarını deyil, həmçinin zorakılığın səbəbkarının, iştirakçıların (xüsusən də uşaqların) da cəlb edildiyi psixoloji reabilitasiya sisteminin təşkil edilməsi vacibdir.

➤ Müxtəlif xidmətlərin fəaliyyətləri koordinasiya edilməli, ailə zorakılığının qabaqlanması üçün hüquq-mühafizə orqanları, məhkəmələr, böhran mərkəzləri, sosial xidmətlər, əsəb-ruhi dispanserlər, ictimai hüquq-müdafiə və qadın təşkilatları, təhsil müəssisələrinin fəaliyyətləri uzlaşdırılmalı və əlaqələndirilmədə vahid yanaşma tətbiq edilməlidir.

➤ Bir cinsin digəri üzərində üstünlüyü üzərində qurulmuş ənənəvi stereotiplərin dəyişdirilməsi üçün məlumatverici, təlim-tərbiyəvi işlərinə yetirilməli, qadınlara qarşı mümkün zorakılığın qarşısının alınması üçün xüsusi psixoloji və fiziki hazırlıqlar mütləq formada təhsil proqramlarına daxil edilməlidir.

➤ Səhiyyə, təhsil və hüquq-mühafizə orqanlarında zorakılığa məruz qalmış vətəndaşlarla iş aparmaq üçün xüsusi ixtisaslı kadrların hazırlanması təşkil olunmalıdır;

➤ Qadınlara qarşı baş vermiş cinayətlərin statistik hesabatları təkmilləşdirilməlidir;

➤ Ailə-məişət zorakılığının qarşısının alınması və həll olunması üçün həyata keçirilən tədbirlərin effektivliyinin monitorinqinin aparılması vacibdir.

➤ Polis şöbələrində kişilərlə birlikdə məhz ailədaxili problemlərin həlli ilə işləyəcək qadınlara da yer verilməlidir. Bu halda qadınlara – zorakılıq qurbanlarına kömək məqsədi ilə müraciət etmək daha asan olacaqdır.

Дмитрий Шестаков

Президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба, д.ю.н., профессор, заслуженный деятель науки России

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СЕМЕЙНОЙ КРИМИНОЛОГИИ В ПРИМЕНЕНИИ К ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ВНУТРИСЕМЕЙНЫМ НАСИЛЬСТВЕННЫМ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ

Суть и предыстория семейной криминологии

Семейная криминология (криминофамилистика) — отрасль криминологии, исследующая преступность сферы семейных отношений (преступность семьи) и изыскивающая возможности сдерживания преступности в целом и в отдельных её проявлениях посредством воздействия на семью. При этом под преступностью семьи понимается свойство конкретных семей и самого социального института семьи воспроизводить (участвовать в воспроизводстве) преступлений. Таким образом, семейная криминология исследует семейные причины различных видов преступной активности (насильственной, корыстной, рецидивной, молодёжной, женской и т. д.), а также закономерности совершения преступлений внутри семьи. Можно сказать и так, что семейная криминология исследует взаимосвязь семейных противоречий и преступности.

Развитие семейной криминологии на сей день складывается из трёх этапов. Первый этап, *диалектический* (70-е – 80-е годы), связан с осмыслением преступлений как результата действия социальных, в том числе относящихся к институту семьи, противоречий. Второй, *феминистский* (90-е годы), — характеризуется распространением на постсоветском пространстве при финансовой поддержке из США объяснения внутрисемейных преступлений тем, что в обществе доминируют мужчины. Третий этап — *интегративный* (начиная с первого десятилетия XX в.). На нём отмечается некоторый отход от феминистских тенденциозности и упрощений. Разрабатывая меры противодействия внутрисемейным насильственным преступлениям, отдельные криминофамилисты возвращаются к диалектике взаимоотношения полов.¹

О семейной криминологии как об отрасли преступноведения можно говорить с начала 80-х годов прошлого века, т.е. со времени, к которому сформировались общая криминофамилистическая теория и частные исследования. В общей теории появились приведённое выше, основанное на

¹ Харламов В. С. Отечественный и зарубежный опыт противодействия криминальному насилию в семье. СПб.: Филиал ФГКУ «ВНИИ МВД России по Северо-Западному федеральному округу, 2014. С. 183; Чураков А. В. Законодательство о противодействии семейному насилию: предпосылки, теория, разработка в России, Грузии, Кыргызстане, Украине. СПб., 2014. С. 221.

семантической концепции понятие преступности семьи, учения о многоуровневом семейном механизме воспроизводства преступности и о криминологической коррекции семейных отношений. Частные исследования накопили значительный материал о внутрисемейных насильственных преступлениях, роли семье в формировании корысти и агрессивности, в воспроизводстве правонарушений несовершеннолетних и рецидива.

Бытовые или внутрисемейные преступления?

Воспроизводство преступлений в сфере быта очевидно связано с состоянием института семьи и, стало быть, разрушением в современном обществе сложившихся отношений между мужчиной и женщиной. Именно поэтому надо специально (отдельно, целенаправленно) сосредоточить внимание на преступлениях против семейного окружения. Только так мы сможем докопаться до социальных закономерностей и приблизиться к более высокому, философскому, осмыслению современных проявлений насилия в семье, необходимому и для понимания преступности в целом.

Возрастание преступной активности женщин?

Уже начальные изыскания в области семейной криминологии в своё время позволили автору настоящих строк предположить, что преступная активность женщин будет возрастать. Ожидалось повышение женской агрессивности в семье. Это должно было сказаться на соотношении числа жено- и мужеубийств. Вот почему потребовалось ввести показатель половой уязвимости (для любителей латинизмов — гендерный коэффициент виктимности):

$$K_{\text{ПУ}} = \frac{П_{\text{Ж}}}{П_{\text{М}}},$$

где $П_{\text{М}}$ — потерпевшие мужчины, $П_{\text{Ж}}$ — потерпевшие женщины.

Есть основания полагать, что за четыре десятилетия криминофамилистических исследований этот показатель в России круто изменился — с 7 до 1. В 70-е годы жён, убитых мужьями, было в семь раз больше, чем мужей, убитых жёнами. А в первом десятилетии XXI века числа потерпевших мужчин и женщин как будто бы сравнялись! Надо сказать, что в отсутствие должного государственного учёта приведённые выше данные получены посредством исследований (по большей части выборочных), предпринятых энтузиастами в отдельных российских регионах: Санкт-Петербург, Башкортостан, Мордовия и др. Конечно, результаты этих исследований нуждаются в уточнениях, возможно, существенных. Так или иначе благодаря этим разработкам стало очевидным, что не

только «борьба полов», но наступательность каждой из сторон (мужчины — женщины) этой борьбы, должна отслеживаться криминофамилистами.

Распределение потерпевших

Первое препятствие, на которое наталкивается исследователь внутрисемейных преступлений, — это недостаточность государственной статистики. Вот почему годами мне приходилось выступать за налаживание соответствующего учёта потерпевших, в частности, в моём доктринальном законопроекте о предупреждении насилия в семье.² Данная инициатива реализована в Кыргызстане и других странах, ранее входивших в состав СССР. А в самой России — с опозданием, только в 2005 г.

Теперь в Российской Федерации в соответствии с Положением «О едином порядке... учёта преступлений...» от 29.12.2005 статистическая карточка о потерпевших подразделяет их на знакомых, сожителей, членов семьи, в том числе супругов, матерей, отцов, сыновей, дочерей, родственников.³ Но получить эти важные сведения о жертвах внутрисемейных преступлений из официальной российской статистики по-прежнему практически невозможно. Исследователи, кто как может, раздобывают их самостоятельно.

Конечно, для выяснения действительного положения дел с внутрисемейными насильственными преступлениями необходимо иметь достаточно разветвлённую статистику потерпевших.

Теория причинности и криминологическая коррекция семейных отношений

Углубляясь в *семейные причины* преступлений, а также в *причины семейных* преступлений важно не только использовать разработки диалектической школы криминологии (В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, П. П. Осипов и др.), но и держаться на некотором расстоянии от натиска грантового феминизма, который в лице множества авторов удивительно единообразно наступает под знаменем борьбы с domestic violence. В последнее время с критикой феминистской модели насилия в семье выступил и всемирно известный американский специалист в данной отрасли М. Штра-

² Шестаков Д. А. Семейная криминология. СПб.: Изд-во СПб ГУ, 1996. С. 149 – 250.

³ См.: Забрянский Г. И. Методика статистического изучения преступности (введение в криминологическую статистику). М.: Граница, 2010. С. 31; Ахматов А. А. Внутрисемейное преступное поведение и противодействие ему в Республике Мордовия. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. СПб., 2008. С. 22.

ус.⁴Диалектическая же модель, раскрывающая механизм действия семейных причин преступлений, мне видится следующим образом.

Вцелую систему преступности вплетена подсистема криминогенных факторов семейной сферы. Она имеет три уровня: общесоциальный, непосредственного окружения и уровень индивидуального поведения. На каждом из трёхуровней действуют очаги воспроизводства преступности. К их числу относятся: на общесоциальном уровне — противоречия института семьи; на уровне непосредственного окружения — семейная де социализация и семейная конфликтность; на уровне индивидуального поведения — криминогенная семейная ситуация.⁵ (См. схему в конце статьи).

В применении к уровню индивидуального преступного поведения можно также описать некую малую модель криминогенной супружеской (сожительской) ситуации. Она включает в себя: 1) обострение супружеских противоречий, 2) повышенную эмоциональную связь между супругами, 3) нарушение баланса между центростремительными и центробежными устремлениями супругов. Противоречия, присущие конкретной семье, являются отражением противоречий семьи как социального института. Человеческие взаимоотношения в семье изменились. Женщины, обретя равные права, утрачивают некоторые традиционные преимущества «слабого пола». И то и другое протекает не безболезненно и не бесконфликтно.

Понятно, что научное изучение преступности — в данном случае, преступности семьи и быта — должно строиться на твёрдом теоретическом основании. Объяснение внутрисемейных насильственных преступлений, если оно выдаётся вне концептуальной модели, не приносит весомых, нужных обществу результатов. Более того, как показывает жизнь, такая бесхребетная трактовка причин ведёт к «пляске под дудку», играющую издалека, пренебрежению местными особенностями и, стало быть, искажённому видению.

Криминологической коррекцией семейных отношений принято именовать систему мер противодействия преступности, осуществляемых посредством воздействия на семью. Они должны зеркально соответствовать системе семейных причин преступлений воспроизводства преступности, обрисованной в общих чертах выше.

Правовая сторона противодействия выражена как в криминологическом, так и уголовном законодательстве. Среди международно-правовых норм, направленных против внутрисемейных насильственных преступлений, надо отметить страдающую значительными недостатками Стамбульскую Конвенцию Совета Европы о предотвращении и борьбе с наси-

⁴ Штраус М., Имола А. и др. Корреляция преступности и доминирования с нападениями и телесными повреждениями партнёров // Криминология: вчера, сегодня, завтра. 2008. № 1(14). С. 157 – 182.

⁵ Поробнее: Шестаков Д. А. Семейная криминология. С. 202.

лием в отношении женщин и насилием в семье (2011 г.). Россия в ней не участвует. Следует иметь в виду также Модельное законодательство ООН о насилии в семье,⁶ определяемом в этом рекомендательном акте как «серьёзное преступление против личности и общества». В обоих документах при наличии ряда полезных положений определён — увы, в духе воинствующего феминизма — перечень категорий лиц, рассматриваемых в качестве жертв насилия (только женщины), что находится в явном противоречии с отмеченным выше возрастанием в быту числа преступлений женщин против мужчин.

Криминологическое законотворчество

Первый законопроект в России о предупреждении насилия в семье был предложен автором настоящих строк. Он имеет принципиальные отличия от инициатив, идущих с запада. По существу — это концептуальная модель закона, исходящая из недопущения противопоставления интересов мужчин и женщин. Понятие внутрисемейного насильственного преступления, предложенное в моём законопроекте, предполагает потерпевших любого пола. В нём очерчена государственная система предупреждения насилия в семье, названы права и обязанности социальных работников. Регламентирована административная ответственность за насилие в семье в качестве альтернативы уголовному наказанию. Урегулированы особенности принудительного жилищного обмена, условного осуждения, осуществления семейной психотерапии как мер предупреждения насилия в семье. В законопроекте содержится положение об информационном обеспечении противодействия насильственным преступлениям в семье. Как сказано выше, законопроект предусматривает статистический учёт потерпевших по признаку родственной связи с виновным и профилактический учёт криминогенных семей. Там же имеется положение о семейных судах.

Упомянутые Стамбульская Конвенция и Модельное законодательство предусматривают выдачу судами женщинам так называемых охранных ордеров, устанавливающих, в частности, запрет поссорившемуся с ней мужу посещать место своего жительства. Такая мера предусмотрена в целом ряде стран. Но для России она представляется мне неприемлемой, помимо прочего, в связи с нерешенностью у нас жилищной проблемы. В моём законопроекте за насильственные действия в семье в целях прерывания опасной ссоры предлагается превентивный административный арест длительностью до 15 суток. Возможность ареста как альтернатива уголовной ответственности видится автору настоящих строк в русле необходимой гуманизации общества.

⁶ Модельное законодательство о насилии в семье. Рекомендации ООН // Вестник «Новые возможности для женщин». ИЦ НЖФ. М., 1997. №10. С. 22 – 31.

Уголовное законотворчество

В национальных законодательствах ряда стран имеются специальные составы внутрисемейных преступлений: «тяжкое нарушение неприкосновенности близкой персоны» — абз.1 §4а гл. 4 УК Швеции; «домашнее насилие» — ст. 153 УК Испании; «жестокое обращение с подопечным» — § 225 УК Германии и др. В России раздаются неосновательные призывы ввести специальные составы убийства и причинения тяжкого вреда здоровью члену семьи. Все эти изобретения полагаю законотворческими излишествами, поскольку ими дублируются давно существующие составы преступлений против личности. Понятно, что подобные предложения делаются не просто так, а с целью усилить наказание за «семейное насилие» по сравнению с прочими насильственными преступлениями, в чём никакого смысла мной не усматривается. Никаких дополнительных ужесточений не надо, в том числе не требуется вводить квалифицирующие, равно какотягчающие (в смысле ст. 63 УК РФ) обстоятельства.

Давно пора регламентировать в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве прохождение примирительной процедуры либо курса психотерапии в качестве условия освобождения от уголовной ответственности, условного осуждения и условно-досрочного освобождения.

Судоустройство

В России, как и в других странах, поднят вопрос о создании семейных и ювенальных судов. На мой взгляд, нужна подлинно *семейная юстиция*, основой которой служили бы семейные суды. Она охватила бы правонарушения несовершеннолетних и в отношении несовершеннолетних, все внутрисемейные преступления, независимо от возраста виновных и потерпевших, а также гражданско-правовые споры, затрагивающие интересы семьи и несовершеннолетних.

Почему психотерапевтические программы предупреждения «domestic violence» в США оказались неэффективными?

Вопрос об использовании специальной психологической помощи для разрешения криминогенных конфликтов в российской семейной криминологии поставлен давно.⁷ Предлагалось установить возможность освобождения от уголовной ответственности лиц, виновных в преступлениях небольшой или средней тяжести, если они дают согласие на прохождение

⁷ Шестаков Д. А. Семейная психотерапия и предупреждение преступлений (к вопросу о групповом уровне криминологической профилактики) // Вестник ЛГУ. 1989. № 6. С. 56–61; Забрянский Г. И. Криминология несовершеннолетних. М.: Российская академия адвокатуры и нотариата, 2013. С. 336 – 337.

курса психологической помощи.⁸ Как сказано выше, обязанность пройти курс (программу) психологической поддержки следует связать с условностью осуждения или условно-досрочным освобождением от отбывания наказания.

При этом надо иметь в виду неудачную практику психотерапевтических программ по предупреждению повторного насилия, которые адресованы лишь одной стороне конфликта. Такие программы широко распространены в США. Лица (только мужчины), уголовное преследование в отношении которых приостановлено, под руководством психолога и за свой счёт делятся друг с другом опытом преодоления собственного гнева, безотносительно к порой провокационному поведению другой стороны конфликта. Исследования известного американского специалиста Э. Гондолфа показали низкую эффективность подобных программ. Насильственное поведение возобновляется практически с одинаковой частотой как в случаях прохождения программы, так и без него.⁹ Причина, очевидно, заключается в неверном концептуальном подходе. Работать надо не с одним лишь, а с обоими участниками конфликта с учётом известной истины: когда двое ссорятся, оба неправы.¹⁰ Перспективным для совершенствования уголовно-правовой реакции на насилие в семье является институт примирения с потерпевшим, который надо было бы законодательно увязать с медиацией.

Пожелания

Итак, представляется, что в области противодействия внутрисемейным насильственным преступлениям надо:

иметь подробный статистический учёт внутрисемейных преступлений как социального явления;

осмыслять развитие этого явления, опираясь на фундаментальную диалектическую концепцию;

избегать участия в международных соглашениях, базирующихся на односторонних концепциях либо не учитывающих особенности государств-участников;

иметь социальную базу помощи семьям в разрешении их конфликтов (центры помощи, стационары для сторон конфликта и др.);

создать семейную юстицию;

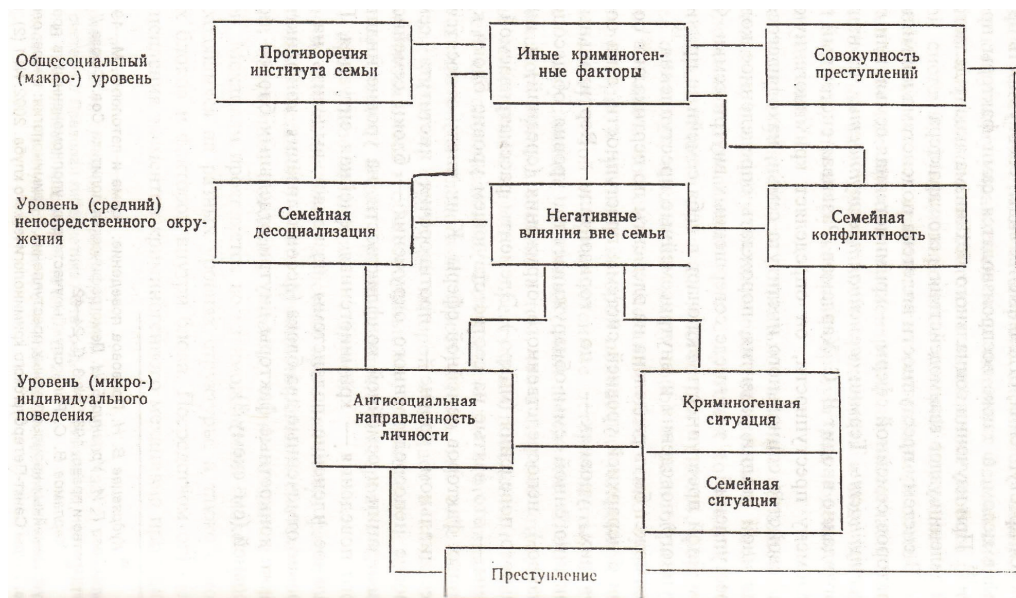
⁸ Шестаков Д. А. Четверть века семейной криминологии (криминофамилистики) в России: итоги и перспективы // Криминология: вчера, сегодня, завтра. 2002 № 1 (2). С. 25.

⁹ Gondolf E. W. Reassault at 30-months after batterer program intake. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2000. № 44. P. 111 – 128; ero: *Assessing women battering in mental health services*. London: Thousand Oaks, 1996.

¹⁰ Egger R., Fröschl E., Lercher L., Logar R., Sieder H. *Gewalt gegen Frauen in der Familie*. S. 193.

предусмотреть в законе такую альтернативууголовному преследованию и реальному отбыванию наказания, как психологическая помощь в разрешении конфликтов.

Механизм действия семейных причин преступлений

İlham Məmmədzadə
AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun
direktoru, f.ü.e.d., professor

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ AİLƏDƏ ƏXLAQ VƏ GENDER DAVRANIŞ NÜMUNƏLƏRİ

Qloballaşma dövründə əxlaq, gender və bu aspektdə ailədə davranış nümunələri bütövlükdə hər cəmiyyətin öz meyarları ilə ölçülür.

Alimlərin qənaətinə görə, əxlaq problemlərinin aktuallığı artır, əksəriyyət isə müasirliyin əxlaqa zidd olduğunu düşünür. Halbuki bu ideya və təcrübə əxlaqa münasibətinin dəyişdiyini və əxlaq anlayışının mürəkkəbləşdiyini göstərir. Nəzərə almaq lazımdır ki, məhz əxlaq dəyişikliklər üçün zəruri olan davranış nümunələrini doğurur. Cəmiyyətin ayrı-ayrı qrupları əxlaqın konkret nümunələrinə, bütöv cəmiyyət isə ümumiləşdirilmiş əxlaq nümunələrinə ehtiyac duyur. Öz növbəsində gender – cinslərin qarşılıqlı münasibətləri əxlaqın mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Genderə dair tədqiqatlar çoxdur, lakin əxlaq və gender məsələlərinə az diqqət yetirilir və lazımcına qiymətləndirilmir. Əsas rol əxlaq haqqında sadələşdirilmiş təsəvvürlər, fəlsəfə və etikanın əhəmiyyətinin dərk edilməməsi oynayır.¹

Əxlaq ümumilikdən başlansa da, insana ünvanlanıb və onun inkişafı şəxsdə ictimailiklə fərdiliyin ahəngi ilə bağlıdır. Ulu Öndər H.Əliyev məntiqi ilə desək: «İnsan mənəviyyət üçün yaşmalıdır. Mənəviyyətini qoruyan, yaşadan insan əbədi olacaqdır».² Amma nəzərə almaq lazımdır ki, əxlaqi təcrübədə hər şey daha mürəkkəbdir. Belə ki, bəzi birliklərdə daha çox etimad qadağalarla göstərilir, bəzilərinə isə insanın xeyirxah başlanğıcına etibar edilir. Lakin güman etmək olar ki, əxlaqda tərəqqi qadağalardan etimada və xeyirxahlığın azad seçiminə irəliləyişlə bağlıdır, lakin burada da hər şey birmənalı olmadığından, əxlaqdakı məhdudiyətlərdən bütünlüklə imtina mümkün deyil. Məsələn, bəziləri Qərb əxlaqının fərdin azadlığı üzərində qurulduğuna əmindirlər. Amma elmi və publisistik ədəbiyyatın xülasəsi göstərir ki, onların mətnlərində, xüsusilə də ilahiyyat-etik elmi işlərdə tez-tez rast gəlinən «social morality» termini kişi və qadınların ictimai həyatında mənəvi dəyərlər, yaxud ehkamların istiqamətinin dəyişilməsi kimi başa düşülür. Bizim ədəbiyyatda bu terminə hazırda faktiki olaraq rast gəlmək mümkün deyil. Məfhum kimi istifadə olunan mentalitet (şüur, zəka) ictimai əxlaqla bağlı olsa belə, onun sinonimi deyil. Həmçinin bu söz dini ədəbiyyatda da istifadə olunmur. Beləliklə, bütün cəmiyyətlər fərdlə ümumilik arasındakı əlaqələrin keyfiyyətinə görə ayrılmalıdır, lakin onların arasındakı əlaqəyə etinasızlıq göstərən cəmiyyətlər də ola bilər. Əxlaq və əxlaqi sistemlərin

¹ Məmmədzadə İ.R. Əxlaqın inteqrasiyasının təcrübəsi. B., «Müəllim», 2006.

² H.Əliyev. Aforizmlər B., 1997, s.28.

tarixi ailə əxlaqından dini ənənələrə, yaxud fərdi azadlıq, məhdudiyətlər və vicdana əsaslanan ictimai əxlaqa kimi özünüinkışaf prosesidir. Bunlar nəzərə alınmaqla müxtəlif sivilizasiyalar, dəyərlər sistemi, sivilizasiya blokları, vahid insan sivilizasiyası və ümumbəşəri dəyərlər haqqında danışmaq olar. Sivilizasiya bəzi tədqiqatçılar tərəfindən maddi mövcudluq, yəni cəmiyyətin maddi mədəniyyət obyektləri ilə məcmusu kimi başa düşülür. S.Hantinqton isə əksinə, düşünür ki, «sivilizasiya insanların ən geniş mədəni qruplaşması və onların mədəni eyniləşdirilməsinin ən geniş sahəsidir. Sivilizasiyalar insanın özünü mədəni baxımdan rahat hiss etdiyi «biz» kimi ən böyük məkandır».³ Sivilizasiyanı insan, yəni kişi və qadın ideyalarının kompleksı və ilk növbədə dəyər xarakterli mənəvi ideyalar, sosial əlaqələr və münasibətlər kimi şərh etmək mümkündür. Məlumdur ki, aşağı səviyyəli sistemlərdən kompleks sistemin yaranması prosesində «metasistem keçid» adlandırılan yeni keyfiyyətin əmələ gəlməsi effekti mövcuddur.⁴ Sivilizasiya sistemlərindən hər biri fərqli xüsusiyyətləri ilə yanaşı oxşar cəhətlərə malikdir, çünki onları əxlaq və dəyərlər bağlayır. Bütün sivilizasiyalara müxtəlif əxlaq və dəyərlər məxsusdur, lakin onları birləşdirən odur ki, əxlaqi dəyərlərsiz insan sivilizasiyaları olmur. Hər bir əxlaq, o cümlədən sivilizasiya hər zaman universallığa iddialıdır və bu mənada müxtəlif sistemlərin dəyərləri arasında müəyyən ziddiyyət mövcuddur ki, onu da yalnız etik rasionalizm dərk edə və aradan qaldıra bilər. Bu ziddiyyətin başa düşülməməsi ümumiliyin inkişafını ləngidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, qloballaşma, mürəkkəbləşdirmə prosesləri və sivilizasiyalar arasında informasiya mübadiləsinin effektivliyi istənilən sivilizasiyanın sərbəst inkişafını ya mümkünsüz, yaxud da son dərəcə bahalı edir. Sual ortaya çıxır ki, nə üçün bu məsələlər Azərbaycan fəlsəfəsini əvvəllər maraqlandırmayıb? Yəqin ki, bu, o vaxt əxlaq üçün fərdi azadlığın əhəmiyyətini anlamağa cəhd edən və bütün sivilizasiyalarda ümumiliyi görmək bacarığında olan etik rasionalizmin olmaması ilə əlaqədardır. Axı cəmiyyət şəxs tərəfindən hər zaman onun prizmasından dərk edilir və deməli, cəmiyyəti fərdi əxlaqı, yaxud vicdanı hiss etməyə məcbur edən səbəblər və maraqlar bəlli olmalıdır.

Əxlaq cəmiyyətidə kişi və qadın dəyərləri, idealları və təsəvvürləri, fərd kimi onun həyatı, müqəddəratını təyin etmə hüququ ilə bağlı dəyərlər və təsəvvürlər, o cümlədən mütləq əxlaqi ideala dair dəyər və təsəvvürlər deməkdir.

Əxlaq haqqında elm kimi etika da genderşünaslıqda bu və ya digər cəmiyyətdə fərdi, onun növlərini tədqiq edən sosial etika ilə üzvü şəkildə birləşir. Sosial etika siyasət və iqtisadiyyata, fərdi etika isə həm kişi, həm də qadının psixologiya və etik antropologiyasına meyil göstərir. Amma bizi əxlaq sistemləri və sistemlərin inkişaf meyillərinin fərqlərini müəyyənləşdirən fərdi və ictimai əxlaq arasındakı əlaqələrin keyfiyyəti maraqlandırır. Əxlaqda

³ Bax: S.RP.Hantinqton. Sivilizasiyaların toqquşması və dünya düzeninin yenidən qurulması.

⁴ V.Turçin. Elmin fenomeni. M., 2000

dəyişikliklərin ləng getməsinə nəzərə alsaq, onları fasilələrlə, yaxud keçid dövrlərində müşahidə etmək mümkündür. Biz dörd əxlaq sistemini göstəririk: qeyd etmişik: təqlid etikasası, normativ əxlaq, liberal əxlaq və ideal sistem. Əxlaqla genderin əlaqələrinə dair təhlilimiz üçün bu fərqləndirmə metodoloji cəhətdən yararlıdır. Keçid dövründə əxlaqın bütün növlərinin mövcud olduğunu nəzərə alaraq, biz onları genderə münasibətdə şərh etməyə cəhd edək. Belə ki, birinci və ikinci əxlaq sistemləri, yəni təqlid etikasası ilə normativ əxlaq, kişi hökmranlığı əsasında qurulub. Azərbaycan kişiləri nəinki ailədə, həm də cəmiyyətdə qadınlara hörmətlə yanaşır və onlara qarşı məsuliyyətlidir. Lakin bəzən ictimai yerlərdə bu cür davranış getdikcə az müşahidə olunur. Belə ki, qadınlar sərbəstliyi bəzən özbaşınalıq kimi qəbul edirlər. Müəyyən mədəniyyətə mənsub qadının asta danışmasını, zərif və səssiz yeməsini, oturanda ayaqlarını birləşdirməsini, kişinin arxasında getməsinə və başını aşağı salıb, yerə baxmasını nəzərdə tutan normalar gender üstünlüyünü üzə çıxarır və sanki onu gücləndirmiş olur. «Sanki gücləndirir» ona görə ki, zəriflik etikasası və xüsusi estetika formalaşır. Belə ki, bəzi cəmiyyətlərdə kişi hökmranlığı arxaik xarakter aldıqda belə, qorunub saxlanılır. Hökmranlıq itəndə, qorunub saxlanan igidlik anlayışı da eyni ilə belə formalaşır. Kişi hökmranlığı olmadan igidlik mövzusu bizim üçün maraq kəsb edir və hazırkı şəraitdə «zərifliyi necə qorumaq» gərək sualını cavablandırmağa imkan verir. Keçid dövrünün cəmiyyətləri üçün bu məsələlər çox vacibdir. Gender üstünlüyündən imtina etmə zərurətinin dərk, igidlik və zəriflik anlayışlarının bir hissəsi olan «cinslərin qarşılıqlı münasibətinə dair mədəniyyəti qorumaq vacibdir» kimi nöqtəyi-nəzərilə bir getməlidir. Üçüncü əxlaqi sistem, yəni liberal sistem, kişi və qadın insan azadlığının dərk və əhəmiyyətini yenidən mənalandırdığına görə kişi və qadının bərabərliyi üzərində qurulub. Cəmiyyətin bazar iqtisadiyyatı şəraitində bərabərlik və azadlığın üstünlüyü ideya etibarlı ilə nəzərə çarpmalıdır. Lakin bizim cəmiyyətdə hələ ki qeyri-bazar şüur növləri üstünlük təşkil edir və bu səbəbdən cinslərin qarşılıqlı münasibətlərində bərabərlik və azadlıq əsas prinsip rolunu daşımır. Bazar münasibətləri azadlıq və bərabərlik anlayışında dəyişiklik tələb edir ki, bu da ailə və cinslərin qarşılıqlı münasibətlərindən başlanır. Aydın ki, kişi hökmranlığı üzərində qurulmuş normativliyi təhlil etməkdən ötrü biz, ilk növbədə, dünyanı kişilərin üstünlüyü kimi qəbul etmək vərdişinə özümüzə qalib gəlməliyik. Bu fəlsəfə qadınlara da aiddir ki, onlar Azərbaycanda «qadın» tədqiqatlarının köməyi ilə bu mənəndən çıxmaq istəyirlər. Yəni, adət halını almış sxemlərdən imtina etmək lazımdır. Bu, ilk növbədə azadlığa aid hər şeyin yenidən dərk edilməsini şərtləndirir. «Qadın, yaxud kişi tədqiqatlarında» bu yenidən dərk olunma baş vermədikdə, söhbət yalnız hökmranlıq haqqında gedə bilər. Yeri gəlmişkən, çox vaxt tədqiqatçı-qadınlar tədqiqatın məqsədini məhz bu cür, yəni kişi hökmranlığının dəyişdirilməsi kimi təhlil edirlər. Azərbaycanda «qadın tədqiqatlarının» monitorinqi əsas diqqətin liderin tərbiyəsinə yönəldiyini göstərir. Lakin daha şəmərəli olanı, kişilərlə yanaşı qadınların da şüurunun azad və məsuliyyətli

olmasına kömək edə biləcək hökmranlığın səbəblərinin başa düşülməsidir.

Sözsüz ki, bir cinsin digərini özünə tabe etməsi, heç də bir qrup insanın mövqelərindən istifadə etməklə əlbir olması yox, dünya mənzərəsinə özünə-məxsus bir reaksiyasıdır. Tanınmış fransız sosioloqu P.Burdyenin fikrincə, kişi qayda-qanununun gücü ilk növbədə ondadır ki, həmin qaydaların nə bəraətə, nə də təsdiqə ehtiyacı var, çünki «kişi cinsəsi» ifadəsi həm ətraf mühit, həm də dilimizdə qrammatik norma statusu alır. Məsələn, «filosof» sözü fəlsəfə ilə məşğul olan kişilərlə bərabər qadınlara da aiddir. Bu norma bir növ ondan irəli gəlir ki, fəlsəfə müəyyən cinsin, yəni kişilərin işidir. Əslində, nəzərdə tutulur ki, hökmranlıq münasibətlərini formalaşdıran bu cür ibtidai qoyuluşların mənasının açılması elə gender tədqiqatlarının məqsədi olmalıdır. Prinsip etibarını ilə bazar iqtisadiyyatı hətta ən ilkin mərhələdə ailədə qadınlarla kişilər arasındakı münasibətlərin şəklini dəyişirdi. Qadının bizneslə məşğul olması, kişinin isə onun əlinə baxması, yaxud qadının sükan arxasında daha mobil olması bugünkü Azərbaycan üçün adi bir haldır. Lakin problem başqa məsələdədir: bu cür dəyişən münasibətlərə düşən qadın və kişi artıq başqa norma, standart və dəyərlərə ehtiyac duyur, əks halda onlar frustrasiya, yəni «köhnə və əbədi» dəyərlərin işləmədiyini bir şəraitə düşmüş olur və ziddiyyətlərlə qarşılaşırlar. Bəziləri səmimi olaraq düşünürlər ki, gender bərabərliyi daha çox guya, qadınların qeyri-etik əxlaqına, uşaqların erkən yaşdan cinslər haqqında maariflənməsi isə, cinsi əxlaqsızlığa səbəb olur, yaxud da narkomaniya problemlərinin təhlili narkomaniyanın artmasını şərtləndirir. Bu səbəbdən çox vaxt cinsi tədqiqatların saxtalaşdırılması baş verir ki, bu da kişilərlə qadınlar arasında real münasibətlərin pozulmasına gətirir. Belə olan təqdirdə, aydındır ki, tədqiqatdan imtina real insanların vəziyyətini düzəltmir, əksinə, problemlərin artmasını şərtləndirir. Belə ki, açıq reallıqdır ki, Azərbaycanda ailədə zorakılıq faktları mövcuddur. Bu problemin araşdırılması ilə məşğul olmaq istəyən tədqiqatçı, bir qayda olaraq, «bizə bu məxsus deyir» kimi etirazla qarşılaşır. Lakin problemin özü, real qadınlar və sözsüz ki, eləcə də kişilər də mürəkkəb məsələnin həlli ilə təkbətək qalırlar. Bu cür münasibət qadınlar üzərində zorakılıq mövzusu ilə bağlı da müşahidə olunur. Əgər kişi qadın üzərində zorakılığa haqq qazandırarsa, deməli, onun problematikliyi eyni dərəcədədir. Qadınları zorakılıqdan xilas etmək azdır, problemin həlli vasitəsi kimi, zorakılığa əl atan kişiləri tərbiyə ilə müalicə etmək lazımdır. Bu məsələləri açıqlamaqla biz ziddiyyətlər, real frustrasiyaların həllinə dair ilk addımlarımızı atmış oluruq. Zənnimcə, müasir şəraitdə kişi və qadının davranış variantları, davranış modelinin azad seçimi şəraitində davranış variantlarının təklif olunması daha zəruridir. «İgidlik» və «zəriflik» anlayışları hazırkı şəraitdə itmir, əksinə, variantlılıq qazanır ki, sositumda üstün şüurlar onları ifadə edə bilmir. İgidlik və zorakılıq anlayışlarının üst-üstə düşməsi cəmiyyətin ciddi mənəvi ayrılıq və nöqsanlarından xəbər verir. Əgər «qolu zorlu» çıxıb, qadını döyməyi «igidlik» sayırsa, onda əxlaqi dəyərlər dəyişir, öncə qeyd etdiyimiz «qadına hörmət» itir. Yəni biz qadına olan münasibətlərin normalarını

özündə əks etdirən «igidlik» modellərini ifadə edə bilsək, «mərdlik» və «zəriflik» variantlarının meydana çıxması prosesi başlanacaqdır.

Patriarxal əxlaq sistemində, patriarxal ailədə yalnız bir «kişi» və bir «qadın» var, yəni davranış modeli tək halda, kişilər və qadınlar üçün eyni dərəcədə mövcuddur. Şərti götürsək, kişi ağadır, qadın isə əsasən ona qulluq edəndir. Lakin hətta bu cür əxlaq çərçivəsində qadın və uşaqlara qarşı zorakılığın tətbiqində məhdudiyətlər vardır. Ənənəvi sistemdə bu model müəyyən xüsusiyyətlər əldə etmiş olsa da, bütövlükdə, ən azı müsəlman Şərqiində bu yeganə normaya meyil edir. Əlbəttə, bir neçə modelin mövcudluğu azadlığın artmasını şərtləndirir. Amma azadlığın özbaşınalıq kimi deyil, əxlaqi norma, yəni məsuliyyətli və məhdudlaşdırılmış ənənə, yaxud fərd tərəfindən qadın, yaxud kişi davranışının model seçimi problemi, bizi azadlıq və məsuliyyəti dərk etmək zərurəti ilə qarşı-qarşıya qoyur. Qəribə olsa da, əksəriyyət azadlığı özbaşınalıq kimi şərh edir və çox nadir hallarda azadlıq və məsuliyyət sərhədlərinin bir kağız vərəqinin iki tərəfi kimi üst-üstə düşməsini dərk edənlər olur. Sözsüz ki, özbaşınalıq azadlıq yox, vəhşilikdir. «Mən yalnız azad şəkildə qəbul etdiyim qərarlar və onların nəticələrinə görə cavabdehəm» və əksinə, «mən məsuliyyəti azadlığımın nədə əks olunmasına görə daşıyıram». Bu tərəflərdən hansının əsas olması bizdən ötrü xüsusi maraq kəsb edir. Etikada diqqəti məsuliyyətə yönəltmək lazımdır, lakin o, azadlığın etiraf edildiyi halda təsirli ola bilər. Yalnız bu halda etika şəxsiyyətin öz müqəddəratını təyin etməsi üçün şərait yaradan tərbiyə və təhsil sistemini irəli sürür. Sözsüz ki, tarixən dəyişkən olan azadlıq anlayışı hər zaman məsuliyyətdən sonra gəlir. Buna parlaq nümunə kimi azadlığa görə (özbaşınalıq, məsuliyyətdən qaçma) cəzanın mövcudluğudur. Əvvəllər azadlıqla məsuliyyətin sərhədlərinin eyni olması isbat olunurdusa, indi deyilir ki, azadlıq hər yerdədir, məsuliyyət isə yoxdur. Bu «hər yerdə» ifadəsi Azərbaycan «ailəsinə» hətta daxilədən belə toxunmuşdur. Əgər onu qorumaq istəyiriksə, ailə, cinslərin qarşılıqlı əlaqəsi, kişi ilə yanaşı qadının da azadlıq imkanları nəzərə alınmaqla məsuliyyət modellərini təklif etmək bacarıqsızlığına dair patriarxal və ənənəvi ailənin təsəvvürlərinin məhdud olduğunu etiraf etməliyik. Əbəs yerə deyilmir ki, yalnız patriarxal müsəlman ailəsi möhkəm ola bilər və heç kim bu cür möhkəmliyin azad, lakin bir-birinə və uşaqlarına görə məsuliyyətdən qorxmayan kişi və qadınları qane etməyəcəyi haqqında düşünmür. Vəziyyətdən çıxış yolu fərdin seçə biləcəyi bəzi konkret davranış modellərini təklif etməklə, azadlığı məsuliyyət kimi qəbul etməkdədir. Hamı tərəfindən məsuliyyətli kişiyyə ehtiyac olmasının etiraf edildiyini nəzərə alaraq, biz misal kimi «igidlik» anlayışını təhlil edirik. Müəyyən mənada kişilik növlərinin ifadə edilməsinə dair işimizi sadələşdirməklə, müasir kişiyyə xas olan üç cəhəti təqdim edirik: plüralistik, nisbilik və nümayişkarənəlik. Yeri gəlmişkən, bu əlamətlər, yaxud tezislər müxtəlif mənəvi keyfiyyətlərin əsasını təşkil edir. Müəyyən səbəblər üzündən xoşumuza gəlməyən bu üç cəhəti biz qəbul etmək istəməsək belə, tərbiyə sistemini bu cür igidliyi tələb edən reallıqların nəzərə alınması ilə qurmaliyiq.

Bir çox elmi işlərdə vurğulanır ki, kişi nə işlə məşğul olursa-olsun, peşəkar

olmalıdır. Bu baxımdan igidliyin belə modoeli artıq ənənəvi cəmiyyətlərdə müşahidə olunub. Bizdə isə cəsarətin «yuyulub aparılması» prosesi davam edir. Azərbaycanın bəzi filmləri, yaxud son illərin mətnlərində igidlik nümunəsi yalnız əsgər, müdafiəçinin rolu ilə məhdudlaşır. Bu, bütün mədəniyyətlərdə olub və normal hal sayılır. Lakin belə igidliyin müəyyən variasiyaları var: əsgər, ailə başçısı, hökmdar. Bu rollar istənilən halda «kişi kişidir» anlayışı ilə bağlıdır amma, eyni zamanda müəyyən müxtəliflik də təklif edilir. Buradan müxtəlif nəticələr çıxarmaq mümkündür: ya rolların olmaması işarə və işarə hərəkətlərinin itməsini, ya da anlayış varsa, onu virtual məzmunla doldurmaq qalır. Məsələn, qadınlar da peşəkar, hətta əsgər ola bilər. Lakin biz məzmunu doldurmaq istəyiriksə, əlavə etməliyik ki, bu məsələdə kişilər nadir düşüncə, yaxud zirəklik göstərir. Fransız filosofu J.Derrida deyirdi: «Bir hal, yaxud varlıq üzə olmadıqda və biz onları dərk etmək, yaxud nümayiş etdirmək iqtidarında olmayanda, işarə vasitəsilə dolayı yolla gedirik».⁵ Başqa sözlə desək, cəmiyyətdə igidlik və zəriflik, yaxud digər mənəvi xüsusiyyətlər çatışmırsa, onları mətnlərdə formalaşdırmaq lazımdır ki, meydana çıxsınlar. Mövcud bazar iqtisadiyyatı şəraitində birinci və ikinci əxlaq sistemlərinə dair igidliyin itməsi üçün şərait yarsa da, yeni şəraitlərə uyğun igidliyə zərurət var. Bu cür igidlik formalaşmasa, əvvəlki igidlik mövcud reallıqlarla əlaqəni itirib özünə qarşı işləyəcək. İgid gənclər əvəzinə faşizm, terrorçu, digərlərinə nifrət ortaya çıxıb bilər. Qeyd edək ki, bazar iqtisadiyyatı cəmiyyətində əsgər bir peşəkar kimi pula işləyir, birinci və ikinci sistemlərdə isə vətənin müdafiəçisidir. Münaqişə şəraitində yaşayan ölkəmiz üçün bu məqam ciddi əhəmiyyət daşıyır. Ehtimala görə məlum münaqişə ilə bağlı birinci və ikinci əxlaq sistemlərinə dair təsəvvürlər üstünlük təşkil edir. İgidlik nisbidir və bu hətta plüralistiklikdə özünü büruzə verir. Burada söhbət «igidliklə» «cins» arasındakı münasibətlərin təhlili yox, daha çox «igidlik» və onun sinonimləri arasındakı münasibətlərin təhlili haqqında gedir. Prinsip etibarilə, sən demə, igidlik cürbəcür olur. Bir zamanlar R.Barton, F.Harrison və D.Murun iştirakı ilə «Vəhşi qazlar» ABŞ filmi populyar idi. Filmin məzmununa toxunmadan qeyd edək ki, Afrika ölkələrindən birinin liderini azad etməyə hazırlaşan muzdlular arasında qoçaqlığı ilə tamaşaçınınin rəğbətini qazanan qəhrəman var və o da homoseksualistdir. Bundan başqa, özlərini peşəkar göstərən «muzdlular» xüsusi mənəvi keyfiyyətlər də nümayiş etdirirlər. Paradoksal olsa da, pulla iş görəndə homoseksualist cəsarət göstərir. Lakin bu məsələnin başqa bir tərəfi də var. Qeyd etmək vacibdir ki, igidlik cürbəcürdür və nisbidir. Onun nisbiliyi digərləri ilə müqayisədə daha əyanidir. Axı həyatları bahasına iş görəndə «muzdlulardan» yalnız bəziləri igid kimi təqdim olunur. Məhz igidliyin bu nisbiliyi «digərləri»nə dair münasibətdə «igidlik» anlayışını birinci və ikinci əxlaq sistemləri çərçivəsindəki «igidlikdən» fərqləndirir. Fərdiyyətin mövcudluğu igidlik anlayışının nisbiliyini ortaya qoyur, onun olmaması isə igidliyi mütləq edir. Əlbəttə, bu mütləqlik haqqında xəyal nə qədər istəsən davam

⁵ Bax: Derrida T, *Margins of philosophy*. Chicago, 1986, p.9.

edə bilər, lakin nisbi igidlik də igidlikdir. Bu nisbilyi qəbul etmədikdə biz yeni şəraitdə kişilərsiz qalmaq təhlükəsi ilə üzləşmiş oluruq. Yeri gəlmişkən, bu mənada «kişilərin yox olması» qadınların da bir əks-cins kimi olmasa da, hər halda onların zərifliyinin, cazibədar davranışının itməsinə gətirib çıxarır.

M.Baxtin deyirdi ki, insan və onun «mən»i dünyaya öz gözlərilə deyil, özünə dünyanın və özgələrinin gözü ilə baxır. Bu cümlədə əski sovet dövrünün rusiyalı filosofu igidliyin üçüncü tezisinin dərin mənasını açıqlayır. Onun qənaətinə əsasən, bu igidlik səciyyəvi və nümayiş etdiriləndir. İlk növbədə, insan özünü bir şəxsiyyət kimi dərk edir və dünyaya özgələrinin gözü, davranışı ilə baxır ki, vaxt gələndə həmin nümunələr, norma və azadlıqlar onun özününkü olacaq. Birinci və ikinci sistem üçün nümayiş etdirilən igidlik bir növ əsl igidlik hesab olunmur. Bu sistemlərdə normativlik onun haqqında düşüncələri nəzərdə tutmur, çünki onun mütləq qəbul edilməsi tələb olunur. İgidin ideal davranışı onun qəhrəmanlıq göstərib təvazökarca susmasındadır. Bu cür qəhrəmanlara əsasən Böyük Vətən müharibəsi haqqında keçmiş sovet ədəbiyyatı və kinolarında rast gəlinir. Lakin artıq 60-cı illərdə «igid» yazıçı obrazı ortaya çıxır (məsələn, cins şalvarlı və toxunma yun köynəkli E.Heminquey və onunla yanaşı Çe Gevara və b. kimi inqilabçı obrazlar). Bu obrazların Heminqueyin ustalığını, yaxud Çe Gevaranın igidliyini heçə çıxardığını iddia etmək mümkündür, amma onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu cür obrazlar bir çoxları tərəfindən qəbul edilmək baxımından çox vacibdir. Bu cür qəhrəman özünün davranışı, real hərəkətlərlə nümunələr arasındakı ziddiyyətləri və s. düşünməyə və təhlil etməyə meyillidir. Fərdin birinci və ikinci əxlaq sistemlərinin «əfsanələrindən» azad olunması şəraitində «igidlik» misalında bizə göstərilən əlamətlər və tezislər tərbiyə və təhsil sistemini təkmilləşdirməyə imkan yaradır. Belə olan təqdirdə «mənaəviyyət keçmişdə qalıb, çağdaş dövr isə ədəbsizdir» kimi müqayisəni aradan qaldırmaq mümkündür. Şübhəsiz ki, yeni şəraitdə ədəb qaydalarında zəiflikləri müşahidə etmək olar. Belə ki, igidliyin nümayişi maskarada oxşardır. Uyğunlaşma və maskarad arasında fərq olsa da, onlar birləşə də bilər. Maskarada maska qədimdən «sifətlə» maska arasında ziddiyyəti nəzərdə tutur, uyğunlaşmada isə qədimdən ideal olmaq cəhdi mövcuddur.

Beləliklə, qeyd etmək istərdik ki, qloballaşma prosesləri üçün əxlaq nümunələri və onları seçmək iqtidarında olan fərdin müəyyən azadlığı tələb olunur. Lakin bu nümunələr həm də ölkəndə müasirliyin tələblərinə cavab verməlidir.

Bəhram-Rəşad Zahidov

*AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu direktorunun elmi işlər üzrə müavini,
h.e.d., prof., ABŞ-ın Nyu-York, Almaniyanın Avropa Təbiət Elmləri və Türkiyə-
nin Beynəlxalq Hüquq Akademiyalarının həqiqi üzvü*

**AİLƏ-MƏİŞƏT ZƏMİNİNDƏ TÖRƏDİLƏN CİNAYƏTLƏRDƏ
QISQANCLIQ MOTİVİ**

Ailə-məişət zəminində baş vermiş qətl cinayətlərinin ümumiləşdirməsi göstərir ki, belə təzahürlərin səbəbləri sırasında qısqanclıq amili əhəmiyyətli rol oynayır. Qısqanclıq, yalnız nikah münasibətlərində olan ər-arvad arasında deyil, həm də sevgililər, məşuqlar, birgə yaşayanlar arasında da münasibətlərin və mübahisələrin səbəbləri sırasında öncül yer tutur. Qısqanclığın kompleks tədqiqi zamanı psixoloji, sosioloji, kriminoloji, viktimioloji amillərə xüsusi diqqət yetirilməsi onun mahiyyətinin müəyyən edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qısqanclıq psixoloji, bioloji amillərlə sıx bağlı olsa da, eyni zamanda hüquqi nəticələr doğurur. Lakin qısqanclığın bir motiv kimi tədqiqi zamanı onun bioloji və psixoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqi çox vacibdir. Psixoloji mahiyyət daşıyan qısqanclıq hissi insanın daxili aləmində kifayət qədər çoxşəkilli təzahür forması kimi ta qədim zamanlardan bir çox alimlərin tədqiqat obyektinə olmuşdur. Bu alimlər qısqanclığın təhlilini iki əsas konseptual istiqamətlərdə aparmışlar. Bu istiqamətlərdən birinin tərəfdarları qısqanclığa qüsur, son dərəcə mübahisəsiz mənəvi çatışmazlıq kimi baxmışlar. Onlar qısqanclığa hər hansı əxlaqi üstünlükdən başqa, qürur, məğrurluq, özündən razılıq, inamsızlıq və bədgümanlıq hissi kimi səciyyələndirmişlər. Erotik qısqanclıq məhəbbət üçün zərərli və onun mahiyyəti üçün yad hesab edilir. Müəlliflərdən B.Spinoza təhlil edilən hadisənin xudpəsənd xarakterini açmış və “qısqanclığın əldə ediləndən təkcə zövq almaq və onu saxlamaq haqqında qayğıdan”¹ ibarət olduğunu məxsusi olaraq qeyd edərək, qısqanclığa mənfi qiymət vermişdir. B.Spinoza erotik qısqanclığa da mənfi qiymət vermişdir. O, erotik qısqanclığı “şüurun tutqunlaşması”, “sevimli predmetə nifrət və birincinin sevgisindən istifadə edənə paxıllıq”² kimi səciyyələndirmişdir. Spinozaya görə məhəbbət müştərəkliyə edilən cəhddir. “Bu cəhətdən bizim hiss etdiyimiz hər cür yalvarış və hər cür itki güclü kədərə səbəb olur... Əgər sevimli varlıq kimisə, başqasını bizdən daha artıq sevirsə, özümüzü hədsiz dərəcədə bədbəxt hiss edirik. Bizim bədbəxtliyimizin səbəbi nifrətimizin predmetidir: deməli, biz, sevdiyimizə ona görə nifrət edəcəyik ki, o, bizi öz müştərəkliyindən məhrum edir və bu müştərəklikdən istifadə edən kəsə paxıllıq edəcəyik. Eyni zamanda nifrət və paxıllıq edən məhəbbət – qısqanclıq belə yaranır”³. Bu fe-

¹ Спиноза Б. Избранные произведения. Т. I. М., 1957. С.129

² Yenə orada

³ Русский Эрос или философия любви в России. М., 1991. С.300

nomenin mahiyyətini yaxın olan şəxsin iradəsi üzərində hökmranlığın mənim-sənilməsində görün Avstriya alimi O.Veynigerin də baxışlarında qısqanclıq mühakimə edilir: “Belə ki, sevgidə həqiqi sevən “Mən” onun sevgilisində çevrilir, insan... isə həmişə və hər yerdə özünün “Mən” hüququnu dərk edir, burada inkişaf etmiş nəzəriyyə baxımından qısqanclıq da bizim üçün tamamilə aydın olur”⁴.

Qısqanclığı “hər hansı nemətə sahibliyi qoruyub saxlamaq istəyi ilə bağlı olan vahimənin bir növü” kimi müəyyən edən və bu nemətin itirilə bilməsinə əmin olaraq, bu hissələri dəlillərin gücündən daha çox şübhə və inamsızlıqla bağlayan⁵ R.Dekart da qısqanclığa mənfə hadisə kimi yanaşmışdır. Lakin qısqanclığın təhlilində başqa istiqamətlər də mövcuddur. Bu istiqamətin tərəfdarları qısqanclığın təzahürünün lazım olmayan formaları ilə qarışdırılmasının yolverilməzliyini qeyd edərək, onun üzərindən ağır mühakimə məqamlarının götürülməsinə cəhd göstərmişlər. Məsələn, P.Florenski qeyd edirdi ki, “qısqanclıq “varlığın başqa formasında” məhəbbətin özüdür, ...qısqanclıq məhəbbətin zəruri şərti və labüd tərəfi, lakin kədərə bürünmüş tərəfidir, çünki qısqanclığı məhv etmək istəyən şəxs həm də məhəbbəti məhv etmiş olardı”. O, təhlil edilən hadisənin psixoloji strukturu ilə bağlı R.Dekartın görüşlərinə tərəfdar çıxır və qeyd edirdi ki, qısqanclıq “neməti itirmək vahiməsindən və onu saxlamaq cəhdindən yaranır”. P.A.Florenski “...qısqanclığın zəifləməsinə ya mənəvi soyuqluq, ya da özünə güvənmə və qürurla şərtləşən pis əlamət”⁶ kimi təsdiq edərək qısqanclığa prinsip etibarilə başqa cür qiymət verirdi. M.Fridmanın fikrincə qısqanclıq hər hansı şəxsin güclü həyəcanlar ilə bağlı fəaliyyət yarışında və ya ancaq dolayı iştirakında təzahür edən hissələrindən, yaxud affektindən ibarət olmaqla, “o, rəqibi sıxışdırmaq istəyinin birləşdiyi əzabverici əsəb növündə ifadə edilir”. Müəllif belə hesab edir ki, hiss “öz-özlüyündə heç bir qeyri-normallıqdan ibarət deyil; bundan başqa o, hər bir insanda, təbii və ya digər formada müşahidə edilir”. Məsələn, idmanda, elmdə “qısqanclıq faydalı ola bilər, çünki o, məşğələlərə səyi inkişaf etdirir” və “hətta, dövlət öz vətəndaşlarına “fərqlənmə nişanları” – orden və titullar verməklə, qısqanclıqdan şüurlu surətdə istifadə edir”⁷.

“Qısqanclıq”ın anlayışı, mahiyyəti və müasir şərh çoxşaxəlidir. Professor Ə.Orucovun redaktəsi ilə nəşr edilmiş “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə, “qısqanclıq” – sevdiyi adamın sədaqətinə və məhəbbətinə qarşı doğan şübhə, etimadsızlıq hissi; sevdiyi bir adamın başqasına qarşı xoş münasibətinə dözməmək xasiyyəti kimi səciyyələndirilmişdir⁸. S.İ.Ojeqovun redaktorluğu ilə nəşr edilmiş “Rus dilinin izahlı lüğəti”ndə isə qısqanclıq “sadiqlikdə, mə-

⁴ Вейнинггер О. Пол и характер. М., 1991. С.150-151

⁵ Декарт Р. Сочинение, в 2-х томах: пер. с. Лат. И франц. М., 1989. Т.1. с.554

⁶ Флоренский П. Столп и Утверждение Истины // Русский Эрос или философия любви в России. М., 1991. С.301

⁷ Фридман М. Психология ревности. М., 1913. С.19-24

⁸ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. B., 1966. I cild, s.526

həbbətdə, tam sədaqətdə əzabverici şübhə”⁹ kimi şərh edilmişdir. Bu mülahizələrə D.A.Şestakov da tərəfdar çıxır. Lakin qısqanclığı sadıqlıkdə şübhə kimi xarakterizə edən müəllif belə hesab edir ki, aşkar xəyanət qısqanclığa deyil, “münasibətləri kəsməyə, tərəfdaşın təsəvvürləri ilə bir yerə sığmayan şəxsdən azad olmağa cəhd göstərməyə”¹⁰ səbəb olan amil kimi çıxış edir. N.P.Qalaqanova qısqanclığa “anlaşılmazlıq subyektinin qısqanclığın obyektinə ilə qarşılıqlı münasibətlərində nəinki əzabverici duyğuları, həm də hər hansı neməti itirmək qorxusunu təcəssüm etdirən xoşagəlməz, əzabverici, bəzən isə uzun sürən və inadlı hisslərin”¹¹ məcmusu kimi tərif verir. Fikrimizcə, bu definisiyanın çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, burada qısqanclıq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən iradi komponentlər öz əksini tapmamışdır. Hesab edirik ki, qısqanclıq hissi həmişə insanın hər hansı sərvətə şəriksiz sahib olmaq istəyi və öz rəqibini sıxışdırmaq səyi ilə müşayiət olunur. “Qısqanclıq” sözünün etimoloji təhlili də bizim gəldiyimiz bu nəticəni təsdiq edir. İstər “qısqanclığa”, istərsə də “şövqə malik olmaq” hissi öz kökünə görə insanda yalnız qüvvənin, qüdrətin, səyin olması kimi mənalandırılıla bilər¹². Məhz buna görə də ədəbiyyatda “qısqanclıq” bəzən “nəyəsə güc ilə, enerji ilə nail olmağa cəhd göstərmək”, “nədənsə enerjili olmaq”, “qızğın səyə, cəhdə malik olmaq”¹³ mənalarda işlədilir. Belə təsəvvür edirik ki, qısqanclığın məhəbbəti, dostluğu, mövqeyi və ya neməti itirməkdən qorumaq hissi kimi müəyyən edilməsi, onun sosial mahiyyətini kifayət qədər tam açır.

Apardığımız sorğuların nəticələri göstərir ki, vətəndaşların qısqanclıq haqqında təsəvvürləri son dərəcə müxtəlif və rəngarəngdir. Anketləşdirilmiş sorğulara cavab verən, həm qanuna tabe olanların və həm də qısqanclıq zəminində cinayətə görə məhkum edilən şəxslərin 20 faizi bu hissi, “adamlar arasında münasibətlərdə xudpəsəndliyin təzahürü” hesab edir və qısqanclığı xüsusi hiss kimi başa düşdüklerini bildirirlər. Sorğuda iştirak edənlərin 26 faizi “qısqanclığı məhəbbətin, dostluğun və insanın hər hansı mövqeyinin itirilməsinin xəstə şüuru” kimi izah edirlər. Nəzərdən keçirilən hiss 20 faiz vətəndaşlar üçün “rəqibə çevrilməkdən irəli gələn əzab”, 34 faiz vətəndaşlar üçün isə “sevimli insanı itirmək qorxusu” kimi qiymətləndirilir. Qısqanclığa baxışın belə müxtəlifliyi onunla şərtləşir ki, qısqanclıq hissləri müxtəlif adamlarda müxtəlif şəxsi mənalarda təşəkkül tapır. Hesab edirik ki, adamlar arasında təşəkkül tapan münasibətlərin tipindən asılı olaraq, qısqanclığın üç variantını qeyd etmək olar: 1) erotik qısqanclıq – hər şeydən əvvəl, ən çox kişi ilə qadın arasındakı sevgi və istək münasibətlərinə aiddir. O, intensivliyin yüksək dərəcəsinə nail olmaq üçün, hətta homoseksualistlər arasında da yarana bilər.

⁹ Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1991. С. 671

¹⁰ Шестаков Д.А. Супружеское убийство как общественная проблема. СПб., 1992. С.44

¹¹ Галаганова Н.П. Убийство из ревности: уголовно-правовые и криминологические вопросы. Автореф.дисс. ... канд.юр.наук. Томск, 1988. С.5

¹² Этимологический словарь русского языка, под ред. Фасмер М.М. 1987. С.455

¹³ Флоренский П. указ.соч. с.304-305

Bu isə şəxsiyyət əleyhinə yönələn cinayətlərin törədilməsinə gətirib çıxara bilər¹⁴. Qısqanclığın bu növü sevimli insanın həqiqi və ya labüd xəyanətindən irəli gəlir; 2) məişət qısqanclığı (validəyn – oğul-qız), qohumluq, qonşuluq, tanışlıq qısqanclığı – məhəbbətdə, istəkdə, tanımada aktuallaşdırılmış tələbat, qohumlar, dostlar arasında mövcud olan münasibətləri, bağlılığı itirmək qorxusu zamanı yaranır; 3) əmək və iş münasibətləri sahəsində qısqanclığı – həmkarların müvəffəqiyyətlərinə qarşı paxıllıq, nüfuzlu vəzifənin, rəis mövqeyinin və s. itirilməsindən yaranan qorxu hissidir. Lakin nəzərə almaq zəruridir ki, cinayətin törədilməsinə, hər şeydən əvvəl və ən çox məhz bizim gələcək tədqiqatımızın predmeti olan erotik qısqanclıq gətirib çıxarır. Elmi fikir tarixində erotik qısqanclığın genezisinin dərk edilməsi sahəsində müxtəlif yanaşmalar həyata keçirilmişdir. Bəzi alimlər bu hissi heyvanat aləmində instinktlə şərtləşən rəqabət mübarizəsi ilə eyniləşdirmişdir. Məsələn, M.Fridman qısqanclığı “düşünmədən, motiv olmadan rəqibi sıxışdırmağa cəhd göstərməkdən irəli gələn, bilavasitə hərəkət etməyə təhrik” hesab edirdi. Bu cəhd “bizim istəyimiz olmadan, öz-özünə yaranır”¹⁵. Müəllifin fikrincə, təhlil edilən hissənin instinktiv mənşəyi onun heyvanlarda mövcudluğunu sübut edir. M.Fridmana görə, qısqanclığın bu sadə forması kərtənkəllərdə, tısbağalarda, itlərdə, inəklərdə və hətta, quşlar sinfinin bəzi nümayəndələrində də, o cümlədən qu quşlarında, tutu quşlarında, hacıleyləklərdə və başqalarında müşahidə edilmişdir. “Əsl qısqanclıq isə poliqamiyanın mövcud olduğu və xüsusilə də ən güclü erkəkdə, sürünün başında duran heyvanlarda təzahür edir..., belə münasibətlər meymunlarda, marallarda, ev quşlarında və digər heyvanlarda da müşahidə edilir və bütün erkəklər qarşılıqlı əlaqələrin assosiasiyasını yaradır. Digər erkəyin hər cür yaxınlaşması, birincidə ona məxsus olan sahənin müdafiəsinə dərhal impuls yaradır... Çətin hesab etmək olar ki, belə davranışın səbəbi döl törətməyə acgözlüklə edilən cəhddir. Digər erkəyə dişlərdən birini verməyə mane olan nədir? ...Əlbəttə ki, qısqanclıq?”¹⁶

Zənnimizcə, qısqanclığın heyvanlardan əxz edilmiş instinkt qisminə izahı ilə razılaşmaq çətinidir. Əgər hesab edilərsə ki, qısqanclıq bioloji cəhətdən bütün adamlara xas olan şərtləşdirilmiş instinktiv hissidir, o zaman bəzi xalqlarda çoxarvadlılığın, hətta qadınlar tərəfindən bəyənilməyi faktlarını, yaxud Afrika xalqlarında geniş yayılmış adətləri, məsələn, axşamın keçirilməsi üçün gəlmiş qonaqlara öz qadınının və qızlarının təqdim edilməsini necə izah etmək olar? Belə bir fenomen də düşünməyə məcbur edir: məşuq (məşuqə) ərə (arvada) bütünlüklə qısqanır, sonuncu isə ondan “qovrulur”.

Qısqanclığın genezisində nəinki instinktiv rəqibliyin, həm də sosial amillərin, məsələn, şəxsiyyətin əxlaqi keyfiyyətlərinin, sosial mühitin təsirinin əhəmiyyətini qeyd etmək zəruridir. İ.P.Kalinina qısqanclıqda bioloji və sosial

¹⁴ Свядощ А.М. Женская сексопатология. М., 1988. С.92

¹⁵ Фридманн М. Указ. соч. с.67-68

¹⁶ Фридманн М. Указ. соч. с.67-68

hisslərin, həmçinin “keçmişə aid olan” qısqanclığın (sevimli şəxsin keçmişinə uyğun olan) və “ehtiyatlı” qısqanclığın (qısqanc şəxsin fantaziyasından doğan və gələcəkdə olacağı ehtimal edilən) mövcudluğunu təsdiq edir. O qeyd edir ki, bu vaxt cinsi tərəfdaşa formal sahib olma aydın, aşkar və üzdə olur¹⁷.

Erotik qısqanclıq son dərəcə mürəkkəb psixoloji strukturla xarakterizə olunur. Çoxşaxəli emosional reaksiyalar və vəziyyətlər onun ayrılmaz komponentləridir. Qısqanclıq hissləri həmişə emosionallıqla əhatə olunur. Aparılmış tədqiqatların nəticələrinə görə, onlarda inciklik (sorguda iştirak edən və qısqanclıq hissi ilə yaşamış vətəndaşların 43 faizi), həyəcan, sevimli insanını itirmək qorxusu (23 faiz), qəzəb hissi (14,5 faiz) üstünlük təşkil edir. Qısqanclıq prosesində qadınlarda qəlb ağrısı, xiffət, çarəsizlik, ümitsizlik (25 faiz) kimi hallar müşahidə edildiyi halda, kişilərdə isə bu hisslər çox nadir (6 faiz) hallarda yaşanır. Lakin kişilər məhəbbət və nifrət kimi güclü emosiyaları qadınlarla müqayisədə üç dəfə artıq hiss etmişlər. Anketləşdirilmiş sorğuların nəticələri təsdiq edir ki, qısqanclıq hisslərində başqa duyğular da təzahür edir ki, bunların da xüsusi çəkisinin azaldılması ilə onları aşağıdakı qaydada yerləşdirmək olar: rəqibə qarşı nifrət (onu soruşulanların 12 faizi hiss etmişdir), bədxahlıq, intiqam hissi (9 faiz), laqeyd olmayan tərəfdaşa qarşı paxıllıq (7 faiz) və s. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, qısqanclıq yalnız emosional təzahürlərlə bitmir. O, həmçinin də intellektual sahədə mürəkkəb dəyişikliklərlə xarakterizə olunur. Qısqanclıq bəzən məntiqlə, sağlam fikirlə hesablaşmır, bəzən də baş verənlərin düzgün şəkildə dərk edilməsinin pozulmasına gətirib çıxarır. “Artıq sağ olmayan və ya gələcəkdə təsadüf edilməyən şəxsə qısqanclıq göstərilməsi halı məlumdur; böhtanla bağlı olan qısqanclıq və ərə hədsiz inamla, nə də onun nöqsansız davranışı ilə hesablaşmır”¹⁸.

Qısqanclıq hissində iradi komponentləri də aşkar etmək olar. Anketləşdirilmiş sorğulara cavab verən şəxslərin 80 faizi qeyd etmişdir ki, onlar qısqanclıq hissi keçirərkən, öz sevimli insanını qoruyub saxlamağa, ona bağlılığa mane olan hər şeyin aradan qaldırmaq istəyini hiss etmişlər. Bu onu göstərir ki, qısqanclıq insanı sosial fəallığa doğru stimullaşdıran psixoloji mexanizmlərdən biridir. O, adamların fəaliyyətini hər hansı bir şəxslə sevgidə, emosional əlaqələrdə olan tələbatlarını təmin etməyə istiqamətləndirir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, qısqanclıqla hərəkət edən insan baş verənlərin mənasını tam mənada heç də həmişə dərk etmir və hansı tələbatının ödənilməsinə cəhd göstərdiyini anlaya bilmir. Bəzən qısqanclıq motivi – əzabverici şübhələrdən, dözülməz təzyiqlərdən xilas olmağa təhrik edən stimula qismində çıxış edir. Lakin belə hallarda subyektin davranışının əsasında yuxarıda göstərilən tələbatlar dayanır. Buna görə də, belə situasiyalara qarşı reaksiya, insanın şüurunda onun əvvəlki fəaliyyəti dövründə davranışın stereotipi kimi işlənib hazırlanmış, möhkəmlənmiş və formalaşmış olur. Qısqanclıq insanı so-

¹⁷ Калинина Н.П. Патологическая ревность. Горький. 1976. С.24-25

¹⁸ Терентьев Е.И. Бред ревности. М., 1991. С.9

sial cəhətdən cəmiyyətdə qəbul edilən, həm də qəbul edilməyən hərəkətlərə, məsələn, cinayətə təhrik edə bilər. Qısqanclığın təzahür formaları və reaksiyaları son dərəcə müxtəlif olur.

Qısqanclıq – bəzən insanda təcavüz, bəzən isə nifrət hissi yaradır. O, kobud, çılğın, qisasçı və son dərəcə xasiyyətcə müvazinətsiz olan adamların nəsibidir. Onun mahiyyəti isə münasibətlərin aydınlaşdırılması, münaqişəli situasiyaların həll edilməsi zamanı güc metodlarından istifadə edilməsindən ibarətdir. Bu təcavüz, ya ifşa olunan və ya sədaqətliliyinə şübhə edilən tərəfdaşa (qısqanclıq – inciklik), ya da rəqibə (qısqanclıq – rəqabət) qarşı yönəldilir. Qısqanclıq – təcavüz, hər şeydən əvvəl, cinayətin törədilməsinə doğru aparır. Qısqanclıq hissinin yaranması zamanı belə reaksiya əsasən kişilərdə müşahidə olunur. Aparılan tədqiqatların nəticələrinə görə 38 faiz belə hallar müşahidə edilmişdir.

Təcrübədə despotizmin təzahürü olan qısqanclığa da təsadüf edilir. Bu qısqanclıq – təcavüzə yaxın olsa (bəzən qısqanclığın bu iki tipi bir-birini harmonikşəkildə tamamlayır) da, lakin ondan fərqlənir. Belə ki, qısqanan şəxs münaqişəli situasiyanı həll etmək üçün güc metodlarına bilavasitə əl atmır, öz tərəfdaşını sonsuz notasiyaları, dava-dalaşları ilə “incidir”, onu mütəmadi olaraq alçaldıcı sorğu-suala tutaraq sadıqlılığını sübut edən cavablar tələb edir, amansız nəzarət müəyyən edir, ciddi hesabat vermək qaydası müəyyənləşdirir, bununla yanaşı, tərəfdaşını daim evdə məhkum edir. Anketləşdirilmiş sorğuların məlumatları təsdiq edir ki, belə davranış kişilərdə 26 faiz, qadınlarda isə 13 faiz müşahidə edilmişdir. Eləcə də, 24 faiz kişilərdə, 18 faiz isə qadınlarda qısqanclıq - əziyyət çəkmə hallarına təsadüf olunur. O, birbaşa yuxarıda xatırladılan reaksiyalara qarşı durur və özünə hörmət etməyən aşağı səviyyəli, həyəcanlı, şübhəli adamlar üçün daha xarakterikdir¹⁹. Onlar öz gücünə, öz cazibədarlığına inamlı deyildir, özlərini keyfiyyətsiz hesab edir, rəqib kimi tanıdıqlarına münasibətdə isə, əksinə, özlərini üstün tuturlar. Belə şəxslər ətrafdakıların yaxşı münasibətinə ümid etməkdə haqlı olmadıqlarını güman edərək, pisliklər törətməyə hazır olur, lakin eyni zamanda qismətlərindən narazı olurlar. Bu adamlar, hər şeydən əvvəl, özlərini passiv aparırlar. Yalnız nadir hallarda əzab və əziyyət onları fəal xətəllərə, məsələn, intihar və ya cinayətlər törətməyə təhrik edir.

Qısqanclığın, sevimli insanın qiymətinin, dəyərinin həm artması, həm də azalması ilə xarakterizə edilən qiymət reaksiyası anlayışı tədqiqatlarda müəyyən diqqət çəkir²⁰. Sevgilinin qiymətinin artması ilə əlaqədar olan birinci variant tərəfdaşa qayğılı, diqqətli münasibəti şərtləndirir. Məhəbbətdə, bir-birinə bağlılıqda və sədaqətdə şübhə yarandıqda, insan öz tərəfdaşını iradları və təqibləri ilə taqətdən salmır, onu qəlbində “qaralmağa”, “silməyə” çalışmır, əksinə, onun nəyinin – hörmətinin, diqqətinin, qayğısının çatışmadığını anlamağa, aydınlaşdırmağa səy göstərir, rəqibindən daha yaxşı olmağa cəhd edərək

¹⁹ Линчевский Э.Э. Как быть с ревностью? Л., 1978. С. 14

²⁰ Страшенбаум Г. Любовь против одиночества. М., 1991. С.50

öz davranışını nizama salır, rəqibinin üstünlüyünü aradan qaldırmaqdan ötrü öz cəzbediciliyini tam səfərbər edir. Qadınların 46 faizi, kişilərin isə 10 faizi təsdiq edir ki, qısqanclıq hissənin yaranması zamanı onlar özlərini məhz bu tərzdə aparmışdır.

Qiymət reaksiyanın, sevgilinin dəyərinin azalması ilə nəticələnən ikinci variant, sevimli insanla əvvəlki qarşılıqlı münasibətləri qoruyub saxlamaq imkanının olmadığı vaxt daha tez-tez mövcud olur. Qısqanc şəxs etirazını bildirib münasibətləri kəsərkən özünü əmin etməyə çalışır ki, onun tərəfdaşı onu sevməyə, ona görə əzab çəkməyə layiq deyildir. Xəyanətlə üzləşən və ya bunda şübhəsi olan kişilərin 8 faizi, qadınların 10 faizi belə halda öz etirazını bildirmiş və tərəfdaşı ilə bütün münasibətlərini kəmişdir. Təcrübədə qısqanclığın, qısqanclıq – əvəz çıxma kimi variantına da təsadüf olunur. Bu variantın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, qəlb ağrısı və əzab çəkən qısqanc şəxs özünü elə aparır ki, bunun da nəticəsində yüngül fikirli tərəfdaşının özünü qısqanclıq hissəyə qapılmağa məcbur edir, yəni “eyni sikkə ilə ödə” prinsipi ilə hərəkət edir. İntellektual cəhətdən zəif olan şəxslərdə qısqanclığın koqnitiv reaksiyası baş verir. Koqnitiv reaksiyalar xəyanət faktını təhlil etməyə, onun səbəblərini axtarmağa, təqsirkarı aramağa, mövcud situasiyanı proqnozlaşdırmağa, keçmiş dövrü izləməyə, yəni hadisənin mənzərəsini yaratmağa cəhd göstərməkdə ifadə olunur.

Qısqanclıq reaksiyasını səciyyələndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, bu hissələrə mübtəla olmuş şəxslərdə öz tərəfdaşı ilə onun xəyanəti mövzusunda uzunmüddətli söhbətlər aparmaq cəhdi çox nadir hallarda yaranır. Y.İ.Terentevin fikrincə, bu, bir çox “dəhşətlər” barəsində daha ətraflı bilməkdən qorunmaqla şərtləşən psixoloji müdafiə, psixoloji sıxışdırma mexanizminin hərəkəti ilə izah oluna bilər²¹.

Qısqanclığın yuxarıda adları çəkilən bütün reaksiyaları məzmun kriteriyasına görə fərqləndirilir. Lakin onları başqa əsaslara görə də təsnifatlaşdırmaq olar. Məsələn, normalar kriteriyasına görə normal və patoloji qısqanclığı fərqləndirmək olar. Qısqanclığın normal reaksiyası situasiyanın adekvatlığı ilə fərqləndirilir. Belə hallarda isə subyekt özü-özünə hesabat verir. Patoloji qısqanclıq da bunun əksinə olaraq qısqanclığın fəvqəl dəyərli ideyaları və ya onun sayıqlama forması özünü göstərir.

Reaksiyanın zaman kriteriyasına görə qısqanclığı iki növə ayırmaq olar: 1) mövcudluğunun qısa müddətli olması ilə xarakterizə edilən qısamüddətli reaksiya. Bu reaksiya qadınların 6 faizində, qanuna tabe olan kişilərin isə 70 faizində baş verir. Qısqanclıq motivi ilə cinayət törətmiş şəxslərdə (belə hallar 32 faiz təşkil edir) bu reaksiya nadir hallarda epizodik xarakter daşımışdır; 2) uzun müddət mövcud olan qısqanclıq reaksiyası – uzun müddətli reaksiya. “Partlayış” formasında həyata keçirilən bu reaksiyalar həm zahiri cəhətdən açıq, həm də gizli şəkildə özünü göstərə bilər. Qısqanclıq zəminində adam

²¹ Терентьев Е.И. Указ. Соч. с.16

öldürmə əməli törətmiş cinayətkarların 80 faizi qeyd etmişdir ki, qısqanclığı uzun müddət hiss etmiş və bu təəssürat altında yaşamışlar. Bəzən qısqanclıq insanı, hətta, bütün həyatı boyu müşayiət edərək onun xasiyyətinin əlaməti kimi çıxış edir, bəzən isə hətta, məhəbbətin özünə nisbətən daha davamlı olur. Nəhayət, reaksiyanın təzahür intensivliyinə görə qısqanclıq mülayim və ağır qısqanclığa bölünür. Reaksiyaların dərinliyi və uzun müddətli olması həm bir sıra obyektiv (məsələn, tərəfdaşla münasibətlərin xarakteri, sevimli insanın davranışı və i.a.), həm də subyektiv (qısqanc şəxsin müxtəlif psixofizioloji xüsusiyyətləri) amillərdən asılı olur.

Adətən, xəyanət və bölünməz sevgi erotik qısqanclığın yaranması üçün əsas olur. Aparılan tədqiqatın nəticələrinə görə, qanuna tabe olan vətəndaşlarda qısqanclıq, hər şeydən əvvəl, xəyanətdə şübhələnmədən (belə halların 48,5 faizi) və ya böyük məhəbbətdə, digər insanla əlaqədən şübhələnmədən (belə situasiyaların 48,7 faizi) irəli gəlmişdir. Əsl xəyanət faktı normal, adi davranışlı şəxslərin 19,1 faizində qısqanclığın yaranması üçün əsas olmuşdur. Qısqanclıq, bəzən üçüncü şəxslərin intriqa və fitnəkarlıqlarından (belə halların 6,5 faizi) yaranır. Beləliklə, xəyanət situasiyası qanuna tabe olan şəxslərdə qısqanclıq doğuran bir sıra şərtləri aradan qaldırmışdır. Qısqanclığın genezisində sevimli insana inamsızlıq və ona olan məhəbbətin itirilməsi qorxusu daha böyük rol oynamışdır. Analoji mənzərə qısqanclıq zəminində cinayətlərin törədilməsində də müşahidə edilir. İstintaqın və məhkəmə baxışının nəticələri göstərir ki, təqsirli şəxslərin təcavüzkar hərəkətlərinin 19,1 faizi həqiqi xəyanətlə, 80,9 faizi isə xəyanətdə şübhələnmə ilə əlaqədar baş vermişdir.

Qısqanclığın yaranması üçün yuxarıda adları çəkilən əsaslardan birinin olması kifayət deyildir. Ədəbiyyatda mövcud olan belə bir fikri tamamilə haqlı hesab edirik ki, qısqanclıq insan xarakterinin müəyyən cəhətlərindən doğur, yəni onun genezisində fərdin psixofizioloji xüsusiyyətləri heç də axırıncı rol oynamır²². Əks təqdirdə, bəzi ailələrdə ər-arvadın təkrar xəyanətdən sonra barışması, tərəfdaşın qeyri-əxlaqi davranışı haqqında məlumatları şəxsin qəbul etməməsi və ya qiymətləndirməməsi, onlarda sevimli insana müsbət rəğbətin qorunub saxlanması faktını necə izah etmək olar? Digər hallarda isə qətiyyətli hərəkətlər və münasibətlərin kəsilməsi üçün az əhəmiyyətli dəlillər də kifayət edir. N.A.Opryanın fikrincə, qısqanclıq hissini adətən, xasiyyətində inciklik, yaralılıq, bədgümanlıq, həssaslıq, yüksək təlqinlik, şübhəlilik, münaqişəlik, sayıqlıq, səbirsizlik və s. kimi keyfiyyətlərə təsadüf edilən şəxslər duyurlar²³.

Zənnimizcə, N.A.Volkovanın müşahidələri də maraqlıdır. Psixoloq ailə məsləhətləşmələrinin təcrübəsini ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, xəyanətə verilən reaksiyalar qısqanc subyektin şəxsi keyfiyyətlərinin məcmuyundan çox asılıdır. Bu reaksiyalar aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olan

²² Херсонский Б.Г., Дворяк С.В. Психология и психопрофилактика семейных конфликтов. М., 1991. С.113

²³ Опря Н.А. Клинические аспекты патологической ревности. Кишинев, 1986. С.31

şəxslərdə daha tez-tez müşahidə olunur: 1) şişirdilmiş və ya aşağı salınmış özünü qiymətləndirməyə meyilli şəxslərdə xəyanət həmişə şəxsiyyətin ləyaqətinə, onun hisslərinə toxunur. Özü haqqında yüksək fikirli şəxslərdə hisslərin despotik variantı müşahidə edilir, özü haqqında aşağı fikirli şəxslərdə isə şəxsiyyət, kəskin şəkildə gözdən düşmüş, bacarıqsız, yararsızlıq hissləri keçirir; 2) əşyalara və şəxslərə xüsusi münasibət ifadə edilməsi; 3) sevgi həyatında şəxsiyyətin heç bir kompromisə yol vermədiyi şəxsiyyətlərarası münasibətlər sahəsində fərdi əhval-ruhiyyə; 4) tərəfdaşı heç nə ilə əvəz etməyən şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə zəiflik; 5) hər hansı həyatı əhəmiyyəti olan məqsədə (nüfuza, vəzifəyə maddi təminatla və i.a.) nail olmada tərəfdaşdan güclü asılılıq və s.²⁴

Nəhayət, qısqanclığın genezisini təhlil edərkən, şərtlərin rolunu yerinə yetirən, onun yaranmasına şərait yaradan bir sıra amilləri qeyd etmək zəruridir. Anketləşdirilmiş sorğuda iştirak edən şəxslərin fikrincə, bu amillər içərisində qarşılıqlı münasibətlərdə etinasızlıq halları və üçüncü şəxslərin daim tərifiənməsi (bunu 45,5 faizi qeyd etmişdir), habelə müvəqqəti ayrılığın təzahürü daha çox (25,5 faiz) yer tutur. Qısqanclıq hisslərinin yaranmasını seksual qeyri-normallıq, intim münasibətlərdəki təmin etməmə halları asanlaşdırır. Bu amillər kişilər üçün daha əhəmiyyətli olmuş, onlar buna qadınlara nisbətən üç dəfə tez reaksiya vermişlər. Qadınlar isə belə hesab etmişlər ki, qısqanclığın meydana çıxmasına insanın başqalarına inamsızlıq ruhunda tərbiyə edilməsi təsir göstərir. Belə ki, “bütün kişilər eynidir” (bu amili qadınların 20 faizi göstərmişdir). Təsir göstərən daha bir amil isə həyat təcrübəsi, valideynlərin, dostların, birgə qulluq edənlərin inamsızlıq, sədaqətsizlik faktlarından doğan şəxsi təəssüratlarıdır (həmin şərti soruşulanların 30 faizi qeyd etmişdir). Qısqanclığa keçən ehtiyatsızlıq, səhv buraxma, tərəfdaşın keçmiş mövqeyi əsasında qısqanclıq hissi daha asanlıqla yaranır. Sevimli insanın intim keçmiş maraqları oyaq. Tədqiqatın göstərdiyi kimi, hər iki halda qadınların 7 faizi, kişilərin isə 16 faizi göstərmişlər ki, mənfi keçmiş mövqə qısqanclıq hisslərinin yaranmasını asanlaşdırır. Növbəti amil, alkoqolun və narkotiklərin qəbul edilməsindən ibarətdir. Spirtli içki həvəskarlarında, bir qayda olaraq, qısqanclığa tez-tez təsadüf edilir, o, öz yegnəsəkliyi, “ağır çəki”də olması, bəzən isə belə hallar təcavüzkar hərəkətlərin edilməsi ilə xarakterizə olunur²⁵. Alkoqol, ər-arvadın münasibətlərini mürəkkəbləşdirən şübhələri dərhal artırır. Elə bir məqam gəlir ki, spirtli içki içən insan tərəfdaşın ona olan münasibətinin dəyişdiyini dərhal sezir. O, öz təqsiri haqqında fikrin meydana çıxmasına yol vermir, yaranmış vəziyyəti tərəfdaşın başqasını tapması ilə izah etməyə başlayır. Bundan başqa, alkoqolun və narkotiklərin qəbul edilməsi əyləncələrin qarşısını alır, cinsi potensiyayı aşağı salır. Bu da öz növbəsində qısqanclıq hallarının təzahürünə şərait yaradır və ya onun əmələ gəlməsini gücləndirir.

²⁴ Волкова А.Н. Опыт исследования супружеской неверности // Новости психологии. 1989. № 2. С.101

²⁵ Терентьев Е.И. Указ. Соч. с.21

Qısqanclığın yaranmasında bu halın böyük əhəmiyyəti sorğu keçirilən vətəndaşlar, (qadınların 9 faizi, kişilərin 5 faizi), xüsusilə də qısqanclıq motivi ilə cinayət törətmiş şəxslər (qadınların 50 faizi, kişilərin isə 13 faizi) tərəfindən xüsusi qeyd edilmişdir. Qısqanclığın yaranmasına şərait yaradan yuxarıda adları çəkilmiş digər amillərin əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi zamanı normal davranışlı vətəndaşlarla, qısqanclıq motivi ilə cinayət törətmiş şəxslərin fikirlərində mühüm müxtəlifliklər müşahidə edilməmişdir.

Qısqanclığın genezisinə başqa amillər də təsir göstərirlər. Qulluq münaqişələrini, ağır işlə əlaqədar olan uzun sürən emosional və fiziki təzyiqləri, həyatın vərdiş edilmiş stereotipinin pozulmasını və s. həmin amillərə misal göstərmək olar. Lakin onların rolunu, bir qayda olaraq, o qədər də yüksək hesab etmək olmaz.

Beləliklə, şərh edilənləri yekunlaşdıraraq qısqanclığın sosial-psixoloji təhlili barədə aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik:

1. İnsanın daxili aləmində kifayət qədər çoxşaxəli hadisə olan qısqanclıq məhəbbəti, dostluğu, mövqeyi və ya nemətə sahibliyi qorumağa, onu saxlamağa cəhd etmə ilə müşayiət olunan digər nemətin qorunmasından ibarətdir.

2. Qısqanclığın sosial münasibətlərdəki rolu birmənalı müəyyən edilə bilməz. O, bir tərəfdən qiymətli və faydalıdır, çünki insanın qarşıda olan məqsədə nail olmasında fəallığını və səyini stimullaşdırır, digər tərəfdən isə zahirdə təzahür edərək ciddi sosial münaqişələr doğura bilər və hətta cinayətlərin törədilməsinə gətirib çıxara bilər.

3. Qısqanclıq yalnız bioloji əhətdən şərtləndirilən instinktiv hiss deyildir. Həmin hadisənin genezisində sosial amillər, şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyətləri, şəxsiyyətlər arası münasibətlərin xarakteri təsir göstərir.

4. Qısqanclığın yaranmasının dəlili qismində adətən, xəyanət və ya bölünməz məhəbbət çıxış edir. Təhlil edilən hiss insan xarakterinin müəyyən cəhətləri – inciklik, həssaslıq, bədgümanlıq, yüksək təlqinlik, şübhəlilik, münaqişəlik, səbrsizlik, ehtiyatsızlıq və s. əsasında meydana çıxır. Qısqanclığın yaranmasına şərait yaradan şərtlərin rolu qismində müxtəlif amillər çıxış edir. Onların içərisində qarşılıqlı münasibətlərdəki etinasızlıq, kənar şəxslərin daim tərifiyəmələri, müvəqqəti ayrılıq, seksual qeyri-normallıq, əks cinslərin nümayəndələrinə münasibətdə inamsızlıq ruhunda tərbiyə, valideynlərin, dostların qeyri-sədaqətli faktlardan irəli gələn şəxsi təəssüratları, tərəfdaşın keçmişə mənfi mövqeyi və s. təzahürləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tərəfdaşların mürəkkəbləşən münasibətləri və alkoqolun, narkotik maddələrin müntəzəm surətdə qəbul edilməsi şübhəliliyi daha da artırır.

5. Qısqanclıq özündə nəinki çoxşaxəli emosional reaksiya və vəziyyətləri, həm də intellektual və iradi sahələrdəki müəyyən təzahürləri ehtiva edən son dərəcə mürəkkəb psixoloji struktura malik olması ilə xarakterizə olunur.

6. Qısqanclıq reaksiyaları, qısamüddətli və uzunmüddətli, mülayim və ağır, qiymətləndirmə, koqnitiv, təcavüzkar və digər formalarda ola bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. B., 1966. I cild
2. Вейнингер О. Пол и характер. М., 1991
3. Волкова А.Н. Опыт исследования супружеской неверности // Новости психологии. 1989. № 2
4. Галаганова Н.П. Убийство из ревности: уголовно-правовые и криминологические вопросы. Автореф.дисс. ...канд.юр.наук. Томск, 1988
5. Декарт Р. Сочинение, в 2-х томах: пер. с. Лат. И франц. М., 1989. Т.1
6. Калинина Н.П. Патологическая ревность. Горький. 1976
7. Линчевский Э.Э. Как быть с ревностью? Л., 1978
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1991
9. Опря Н.А. Клинические аспекты патологической ревности. Кишинев, 1986
10. Русский Эрос или философия любви в России. М., 1991
11. Свядош А.М. Женская сексопатология. М., 1988
12. Спиноза Б. Избранные произведения. Т. I. М., 1957
13. Страшенбаум Г. Любовь против одиночества. М., 1991
14. Терентьев Е.И. Бред ревности. М., 1991
15. Флоренский П. Столп и Утверждение Истины // Русский Эрос или философия любви в России. М., 1991
16. Фридман М. Психология ревности. М., 1913
17. Херсонский Б.Г., Дворяк С.В. Психология и психопрофилактика семейных конфликтов. М., 1991
18. Шестаков Д.А. Супружеское убийство как общественная проблема. СПб., 1992
19. Этимологический словарь русского языка, под ред. Фасмер М.М. 1987

Firudin Səməndərov

Bakı Dövlət Universitetinin

“Cinayət hüququ və kriminologiya” kafedrasının müdiri, h.e.d., professor

CİNAYƏTKARLIĞIN SƏBƏBLƏRİ HAQQINDA

Səbəbli əlaqə haqqında

Cinayətkarlıq müəyyən dövltədə, müəyyən zaman intervalında baş verən cinayətlərin sistemi olub tarixən dəyişən sosial-hüquqi hadisədir.

Cinayətkarlıq cəmiyyətdə xüsusi mülkiyyətin yaranması ilə ibtidai icma cəmiyyətinin siniflərə parçalanması ilə meydana gəlmişdir.

Sınıfli cəmiyyətin inkişafı obyektiv olaraq xüsusi mülkiyyətin və imtiyazlı hakim, silkin dövlət-hüquqi mühafizəsi haqda məsələni zəruri etmişdir.

Cinayətkarlıq tarixən dəyişən xarakterli hadisədir. Müxtəlif sosial-iqtisadi formasiyalarda cinayətkarlığın vəziyyəti də müxtəlif olmuşdur. Onun vəziyyəti və quruluşu müəyyən formasiyanın ayrı-ayrı inkişaf dövrlərindən, cinayətkarlığı doğuran səbəb və şəraitdən habelə dövlət tərəfindən kriminallığı müəyyən edilən cinayətlərin dairəsindən asılı olaraq dəyişir. Cinayətkarlığın dəyişən xarakterli olması cinayət qanunvericiliyinin inkişaf tarixində də müntəzəm müşahidə olunur (1).

Cinayətkarlıq ona görə sosial hadisədir ki, cinayətlərin subyektləri, eləcə də mənafeələrinə qəsd edilən şəxslər – cəmiyyət üzvləridir. Cinayətkarlıq sosial hadisədir, çünki, onun əsasında məhsuldar qüvvələrin xarakteri və istehsal münasibətləri ilə bağlı olan sosial-iqtisadi qanunauyğunluqlar durur. Cinayətkarlığı sosial xarakter daşıyan səbəb və şərait doğurur.

Cinayətkarlıq – sadəcə konkret cinayətlərin statik çoxluğu deyil, hadisədir. Hər bir hadisə kimi cinayətkarlıq səbəb-nəticə asılılığı üzrə qanunauyğunluqlar və digər sosial hadisələrlə cəmiyyətin iqtisadiyyatı, siyasəti, ideologiyası və sosial qurumlar ilə, idarəçiliklə, hüquqla və s. hallarla qarşılıqlı əlaqədə və asılılıqdadır. Cinayətkarlığın xarakteri və intensivliyi sosial proseslərin, antikriminogen, qarışıq xarakteri, hadisələrin ziddiyyəti qarşılıqlı təsiri ilə müəyyən edilir (2).

Cinayətkarlıq – cinayət-hüquqi hadisədir. Cinayətin anlayışı cinayət hüququnda verilir və cinayətkarlıq anlayışının təməlini yaradan elementdir. Cinayətkarlıq-ictimai təhlükəli, qeyri-hüquqi, yəni cinayət qanunu ilə cəza hədəsilə qadağan edilən əməldir. Cinayətkarlığın özünəməxsus xüsusi anlayışı mövcud deyildir. Cinayətkarlıq qəti formada cinayət hüquqi qiymətlə proqramlaşdırılmışdır.

Cinayətkarlıq – bu mexaniki çoxluq deyil, bütöv məcmudur, cinayətlər sistemidir. O, müəyyən sistem xüsusiyyətinə malikdir, başqa sözlə tamın daxilində sistemaltı elementlər arasında və tamın (cinayətkarlığın – sistemi)

xaricindəki sosial hadisələrlə sabit qarşılıqlı asılılıq əlaqəsi mövcuddur. Həm də onun elementləri – ayrı-ayrı cinayətlər və onların qurumları (sistemaltı element kimi) – müəyyən statistik ölçülərə uyğun gələn qarşılıqlı təsirdə qarşılıqlı əlaqədə olur.

Cinayətkarlıq müəyyən ərazidə və zaman intervalında törədilən konkret cinayətlərdən ibarətdir.

Sosial əhatədə səbəbiyyət

Cəmiyyətdə baş verən hadisə və proseslərin təhlilində həm cəmiyyətin böyük sistemlərində ümumi xüsusiyyətləri, həm sosial həyatda səbəbiyyət əlaqələrinin spesifik xüsusiyyətləridir (3).

Sosial həyatda səbəbiyyətin qanunauyğunluqları insanların fəaliyyətlə reallaşdırılır. Nəticə etibarilə sosial əhatədə səbəbli əlaqənin bir sıra spesifik əlaqələri araşdırılır.

Birinci, qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətdə həm dinamik, həm də statistik qanunauyğunluqlar baş verir. Bu sistemdə ilkin həlqə şüura, iradəyə malik olan insanlardır. Hər hansı mürəkkəb sistemlər həm də nisbi avtonom elementlərdən ibarətdir. Belə sistemlər təsadüfi hadisələrə daha yaxşı uyuşur. Təsadüfi hadisələrlə əlaqəyə girən, belə hadisələr effektiv funksional əlaqələr yaradır.

Sosial əlaqələr makro və mikro səviyyədə mövcud ola bilər. Sosial əlaqələr makro səviyyədə – insanların cəmiyyətlə dövlətlə və bütövlükdə onun ictimai-iqtisadi münasibətləri ilə əlaqəyə girir (4).

Makromühtdə ən başlıca münasibətlər milli münasibətlərdir. Uzun illər ərzində, xüsusən, sovet dönəmində, əksər kriminoloqlar qeyd edirdi ki, cinayətkarlıq sosial, hətta sinfi təbiətə malik olan hadisədir. Buna görə də cinayətkarlığın səbəbləri milli zəminlə əlaqələndirilməsinə baxmayaraq qərb kriminoloqları cinayətkarlığın səbəblərini həm də milli zəminlə əlaqələndirirdilər. Xüsusən ABŞ-da ağdərili cinayətkarlar, qaradərili cinayətkarlar da fərqləndirilir. Başqa sözlə ABŞ-da kriminogenlik xüsusiyyətləri, bioloji amil kimi az-çox bütün insanlar üçün xarakterik hesab edilir (5).

b) İctimai hadisələrin səbəblərinin müəyyən edilməsi həm cəmiyyətin daxili inkişaf prosesilə həm də başqa sistemlərin, hadisə və proseslərin təhlilini nəzərdə tutan səbəbiyyət əlaqələridir.

Sosial sistemlərin səbəblərinin müəyyən edilməsi belə proseslərin dəyişkənliyi ilə bağlıdır. Mövcud real sosial hadisələrin öyrənilməsi həmdə belə hadisələri doğuran səbəb və şəraiti izləməyə, onların qarşılıqlı təsirini araşdırmağa imkan verir.

Sosial hadisələrlə daxili ziddiyyət belə hadisələrin sabitliyi və dəyişkənliyini, tam kimi özünü büruzə verən, onun ayrı-ayrı elementlərinin xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan verir. Cəmiyyətdə siniflər qrupları arasında əlaqələr məhsuldar qüvvələrlə, istehsal münasibətləri arasında inkişaf səviyyəsini əks etdirir (6).

Sosial səbəbiyyətdəki spesifikliyi sosial hadisə kimi dərk etməyə səy edirik, bunlar heç də predmet xarakterli varlıq deyil, tamamilə proseslər və münasi-

bətlərdir. Bunların içərisində başlıca rolu insanların ictimai münasibətləri oynayır.

Sosial həyatda səbəbli əlaqənin qeyri-adi xüsusiyyəti bir qayda olaraq motiv və məqsəd formasında insanların şüurundan keçməsi bu da müxtəlif istiqamətdə məqsədlər müəyyən edir.

məlum olduğu kimi materiya belə xarakterli determinasiya xarakterik deyildir.

Qeyd etmək olar ki, materiyanın bütün hərəkət formaları səbəbiyyətdə əks əlaqəni də nəzərdə tutur.

Hər yerdə bu ictimai həyat qədər mürəkkəb və çoxformalı deyildir.

Biz misal olaraq ictimai varlıqla ictimai şüur arasındakı qarşılıqlı əlaqəni göstərə bilərik. Məlum olduğu kimi ictimai şüuru nəticə etibarını ilə ictimai varlıq müəyyən edir. Başqa sözlə insanların təbiətdə, eləcə də insanların bir-birinə qarşı maddi münasibətləri müəyyən edilir.

Şüuru varlıq müəyyən edir, lakin şüur da varlığa nəticə etibarını ilə təsir göstərir. Lakin şüurda öz növbəsində ictimai varlığa əks təsir göstərir.

Şüurla varlığın bir-birinə təsiri konkretidir və çəxtərəflidir. Onlar bir-birinə növbələşərək təsir göstərir. Bu və ya başqa problemin həllində bir-birini determinləşdirir.

Sosial əhatədə determinləşdirmənin xüsusiyyətləri cəmiyyətdə zidd səbəblərin hüquqazidd davranışın spesifikasiyasını müəyyən edir (7).

Artıq uzaq keçmişdən bəllidir ki, cinayətkarlıq həmişə sosial hadisə olduğu üçün (bioloji, fiziki, kosmik hadisə olmadığından) onun səbəbləri də sosial xarakterlidir.

Negativ hadisələr inkişaf etməkdə olan sistemlə bilavasitə, onun daxili və xarici ziddiyyətləri ilə bağlıdır və onunla vəhdətdə inkişaf edir.

Əgər biz sosial varlıqda olan ziddiyyətlərə sistemli planda baxsaq, demək olar ki, sistemdə olan köhnə elementlərə biz konservativ element kimi baxarıq. Belə elementlər həmişə inkişaf etməyə qadir deyil. Əgər sistemə yeni elementlər daxildirsə, onlar özünün mürəkkəbliyi ilə daha uğurlu sistemin digər elementlərinə uyuşması ilə fərqlənilir. Yeni olanlar daha tezliklə öz funksiyalarını icra edirlər.

İctimai sistemdə inkişaf etməkdə olan konservativ elementlər- bir sıra obyektiv səbəbləri müəyyən edə bilər. Yeni sosial sistem boş yerdən yaranmır, öncə mövcud olan və qazılan sistemin əsasında yaranır. Yeni sosial sistemin inkişafı prosesində yeganə qaydalar əsasında yaranmır. Yaranan yeni elementlər, digər elementlərlə dispronosiya şəraitində inkişaf etmir. İnkişaf etməkdə olan sistemlə yeni elementlər arasında heç də həmişə adaptasiya yaranmır. Sistemdə xarici və daxili şəraitə uyuşma xeyli çətinliklərlə gedir. Başqa sözlə, sosial, mədəni yaxud iqtisadi inkişaf, ictimai, mədəni yaxud iqtisadi tələblərə yetəncə uyuşmur (8).

Müxtəlif sosial hadisələr içərisində səbəb və nəticə əlaqələri arasında realizə gedən tərəfə maddi olanların, enerjinin keçməsi baş vermir.

Sosial hadisələrin bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, sosial hadisələr bütövlükdə dinamik, bunlarla bərabər olanlar arasında sıx əlaqə və varislik baş verir.

Belə ki, nəsillərin bir-birini dəyişməsi, təkcə təfəkkürün xarakteri və həyat tərzi, ideyaların, baxışların və vərdişlərin tam təzələnməsi deyil. Müasirlik az-çox keçmişdə olandan qidalanır. Gələcəyin proqnozu bizləri gözləyən qanunauyğun və qeyri qanuni davranışlar haqqında məlumatlar əldə edirik.

bu sahədə biz spesifik hadisələrlə üzləşirik, bu da bizə zamana görə irəliləyiş kimi yaxud zamana görə ləngimə kimi nəticəyə gəlməyə təsir göstərir.

Bu hadisənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müxtəlif formada qanuna uyğun və ya qanunazidd davranış təkcə dövrün obyektiv həqiqətini, həm də az-çox keçmiş dövrün ictimai şüurunun vəziyyətini əks etdirmiş olur.

Şəxsiyyətin püxtələşməsi onun bütün ömrü boyu davam edir. Müəyyən zaman ərzində baş verən dəyişmə şəxsin davranışına təsir edən obyektiv səbəbiyyət eyni zamanda subyektin psixikasının püxtələşməsinə eləcə də qanunazidd davranışına da təsir edir. Şəxsiyyətin püxtələşməsi uzun müddətə bəzən on illərlə davam edir. Hüquqa münasibətdə bütün normativ sistemlərdə olduğu qədər real həyatda olduğu o qədər çevik ola bilməz. Hüquq yaradılarkən sosial ehtiyac nəzərə alınır. Xeyli ehtimali olsa da proqnozun gələcəyinə ümid edilir.

Elmi-texniki inqilablar, demokratiyanın, əhəlinin mədəni səviyyəsinin inkişafı, hər bir insan üçün geniş fəaliyyət meydanı yaratmış olur. Fərdi şüurun yeni əsaslarla püxtələşməsinə gətirib çıxarır.

Cinayətkarlıqla mübarizədə həyata keçirilən yeni neqativ davranışın profilaktikasının həyata keçirilməsində nəzərə alınır.

Öyrənilən hadisələrin məzmunu, onların təsnifini aparmağı nəzərdə tutur.

Predmet ətrafında belə sisteməsalma, ayrı-ayrı qruplar arasında əlaqələrə aydınlıq gətirir, bunlar arasında fərqli səbəbləri aşkar etməyə imkan verir.

Kriminologiyada mürəkkəb mexanizm xüsusən səbəb və şərait arasında olan əlaqələrə, ikinci dərəcəli səbəbləri, qanunauyğunluqları və təsadüfi hadisələri fərqləndirməyə imkan verir. Fəlsəfədə və hüquq ədəbiyyatında tam spesifik səbəbiyyət fərqləndirilir.

Tam səbəbiyyət altındı bütün halların məcmusu nəzərdə tutulur ki, belə məcmu sayəsində labüd məlum hadisə, yəni nəticə baş verir.

Səbəb və şərait hadisəni doğuran zəruri və kifayətləndirici şərait nəzərdə tutulur.

Sözün geniş mənasında şərait səbəbiyyətə aparən amillərdir, bunsuz səbəb mexanizmi işləmir.

Ümumiyyətlə, ölkədə cinayətkarlığın səbəbləri aşağıdakı qaydada bölgüsü aparılır.

a) sosial hadisələrin bütövlükdə səbəbləri; b) ayrı-ayrı növdən olan cinayətlərin səbəbləri; c) konkret cinayətin səbəbləri; d) cinayətlərin baş verməsinə kömək edən şəraitlər təşkil edir.

Cinayətlərin səbəblərinin təsnifatına, bir çox müəlliflər məqalə və monoqra-

fiyalar həsr etmişlər. Lakin bunların içərisində prof. M.D.Şarqorodski daha aydın fikirlər söyləmişdir. «Sözün geniş mənasında cinayətkarlığın səbəbləri bütün, o hallardır ki, bunlar olmadan nəticə kimi baş verən hadisədən danışmaq olmaz. Cinayəti özündə nəticə kimi şərtləndirən hallardır. Cinayətlə bağlı olan hallardan biri cinayətin baş verməsini real imkanını həqiqətə çevirir. Buna görə də cinayətin birinci qrupdan olan halları, cinayətin baş verməsinə kömək edən şərait, ikinci qrup hallar nəticəni doğuran və səbəb rolunu oynayan hallardır. Konkret cinayətin səbəbi-başqa sözlə o aktiv təsirdir ki, belə təsir subyektdə cinayəti törətməyə motiv yaradan dərk olunmuş oyanma rolunu oynayır¹.

Başqa təsnifatlar da mövcuddur. Səbəbiyyət sahəsinə aid edilən digər təsnifat məsələsinə aiddir: uzunmüddətli, daimi və təsadüfi; dəyişən səbəbiyyət, sabit, yerli və regional və s. fərqləndirilən səbəbiyyət.

Cinayətkarlığın səbəblərinin təsnifatına ilk cəhd, cinayətlərin amillər nəzəriyyəsi ilə bağlı olmuşdur. Belə təsnifatda verilən səbəbiyyətə daha çox sosiologiyada rast olunur.

Kriminologiya dərslərlərində də cinayətkarlığın səbəblərinə dair aşağıdakı təsnifat növlərinə rast olunur:

- a) sosial hadisə kimi cinayətkarlığın səbəb və şərait;
- b) ayrı-ayrı növdən olan cinayətlərin səbəbləri; konkret növdən olan cinayətkarlığın səbəbləri;
- c) cinayətkarlığın baş verməsinə kömək edən şəraitlər.²

Kriminologiya elmi cinayətkarlığın sosial varlıqla bağlılığını qəbul edir. Sosial münasibətlər çoxcinsli və kompleks xarakterlidir. Sosial münasibətlər makro və mikro aləmdə funksional təsirini yaşadır. Makroaləmdə insanın cəmiyyətlə və dövlətlə belə münasibətləri, onun sosial mövqeyini müəyyən edən istehsal münasibətləridir. İnsan hüquqlarının kobud surətdə pozulması, cəmiyyətə baha başa gəlir, belə vəziyyət cinayətkarlığın yüksək sürətlə artmasına yol açmış olur.

Mikroaləm çox çeşidlidir. Sosial münasibətlər çox çeşidlidir. Şəxsiyyətlər arası münasibətlər bütün bu yaxınlarla bağlı olur. Bu sahədə insanların maraqları daha tez-tez toqquşur, kəskin münaqişələr yaranır və bu da cinayətkarlıq üçün qidalandırıcı mühit olur.

Bölgü münasibətləri ictimai münasibətlər sistemində xeyli əhəmiyyətli yer tutur. Bölgü münasibətləri cəmiyyətin həyat sferasına öz təsirini göstərir, cəmiyyətdə sosial-psixoloji iqlimin formalaşmasına, insanların dəyər orientasiyasına onların davranışının və hərəkətlərinin motivləşdirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

İstehlak sahəsində kriminogen nəticə əhalinin gəliri və onların xalq istehlakı

¹ Шаргородский М.Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе. Преступность и его предупреждение. Л., 1966

² Криминология (А.İ.Doldovanın redaksiyası altında dərc olunan dərsləkdə verilən təsnifat) 4-cü nəşr, M., Norm, 2010

malları ilə təmin edilməsinin real imkanları arasındakı nisbət təhrif edilməsi ilə bağlıdır ki, bu da pul vəsaitlərinin cəmiyyətdə yenidən qanunsuz bölgüsü üçün şərait yaradır. Bütün bunlar cinayətkarlığın cəmiyyətdə yenidən «istehsalını» şərtləndirir.

Həyatın mədəni-məişət şəraitindən asılı olaraq kriminogen nəticələrin müxtəlifliyi. Kriminoloji planda fərdin mədəni səviyyəsinin xarakterizəsi birinci dərəcəli maraq kəsb edir:

- əmək və asudə vaxt sahəsində məşğulluğun intellektual formasında bilik və marağın həcmi;
- həyatın mühüm dəyərləri haqqında təsəvvürlərin biliklərin həcminin genişləndirilməsinə səy etmək;
- fərdin və onu əhatə edən qurumun malik olduğu mənəvi dəyərlərin məzmununun genişləndirilməsi (ideyalar, standartlar, dəyərlər və s.);
- mədəni-siyasi məzmunlu informasiyaların xarakteri;
- insanın həyat fəaliyyətinin kriminogen tərəfinin idrakı üçün həm də məişət sahəsi də nəzərə alınır;
- əmək prosesinin təşkili;
- ixtisasın yüksəldilməsi və peşəkarlığın artırılması;
- əməyin fiziki ağırlığı, onun yaratdığı psixoloji gərginlik;
- tibbi gigiyena, estetik və mənəvi-məişət şəraiti;
- kollektivdə mənəvi-psixoloji iqlim;
- müdiriyyətin və rəhbərliyin münasibəti;
- yaşayış yerindən iş yerinə qədər olan yolla sərf edilən müddət.

Əməyin məzmununda və əmək şəraitində insan amilinin rolunun və əhəmiyyətinin azaldılması istiqamətində yaranan hər hansı uyğunsuzluq konkret şəxsə kriminogen təsir göstərə bilər.

Siyasi ziddiyyətlərin kəskinləşməsi kriminogen şəraitə təsir göstərə bilər, bərpası mümkün olmayan neqativ nəticələr doğura bilər.

Müasir cəmiyyətlərdə siyasi-qeyri sabitlik dərinləşir, çünki, yeni doğulan ictimai qüvvələr hələ yaradıcı fəaliyyəti ilə özünü təsdiq edə bilmir. Lakin inkişafda olan demokratik cəmiyyət özünün siyasi və hüquqi mədəniyyətini yüksəltməli, ictimai islahatlar istiqamətində hərəkət edən ictimai fəaliyyəti müdafiə etməlidir.

Son illərdə təsərrüfat və ticarət mexanizmində qaydasızlıq cinayətkarlığı doğuran və yaşadan başlıca amil sayılır. Maliyyə və ticarət sahəsində təsərrüfat əlaqələrinin pozulması cinayətkarlığın determinantlarının dairəsini genişləndirir.

Bazar iqtisadiyyatı və azad sahibkarlığın fəaliyyəti şəraitində kriminogen xarakterli nəticələrdən yan keçmək mümkün olmur. Bazar iqtisadiyyatının kortəbiiyi təkə istehsalatı stimullaşdırmır, həm də sui-istifadə və dələduzluq kimi fəaliyyət üçün də imkanlar yaradır.

Məişət anlayışı ətrafında istehlakdan, ictimai siyasi fəaliyyətdən və sosial mütəşəkkil təlimdən və (təhsildən) kənarda olan sahə nəzərdə tutulur.

Krimnogen nəticəni ümumi sosial, iqtisadi, maddi və mənəvi həyat şəraiti ilə sıx qarşılıqlı əlaqə götürmək lazımdır.

Əməyin sosial məzmununu əməlin həyata keçirilməsi prosesində yaranan ictimai münasibətlərlə xarakterizə olunur.

İstifadə edilən ədəbiyyat:

1. Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Причины преступности в России. Криминологический анализ. М., Норма, 2006
2. Кудрявцев В.Н. Преступность в криминологии. М.1968
3. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т 46, с.214
4. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. М., 1969, с.174
5. Карпец И.И. Проблема преступности. М., 1969, с.27
6. Долгова А.И. Преступность и общество. М., 1992
7. Спиридонов Л.И. Социология и уголовное право. М., 1986
8. Осипов П.П. Комплексное изучение системы воздействия на преступление. Изд-во ЛГУ. Л., 1978, с.45-46
9. Современные проблемы и стратегия борьбы преступностью. СПб, 2005
10. Шаргородский М.Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе. Преступности и ее предупреждение.

Habil Qurbanov

AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses şöbəsinin müdiri, h.e.d., professor

AİLƏ MÜNAQIŞƏSİ ZƏMİNİNDƏ TÖRƏDİLƏN CINAYƏTLƏRİ BƏZİ KRİMİNOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Məişət münasibətlərinin ayrılmaz hissəsi olan ailə məişəti şəxsiyyətin inkişafına təsir edən dəyərlərin formalaşmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Sosial və mənəvi dəyərlər, cəmiyyət və dövlət haqqında təsəvvürlər məhz ailədə formalaşaraq şəxsə əsl vətəndaş mövqeyini istiqamətləndirir.

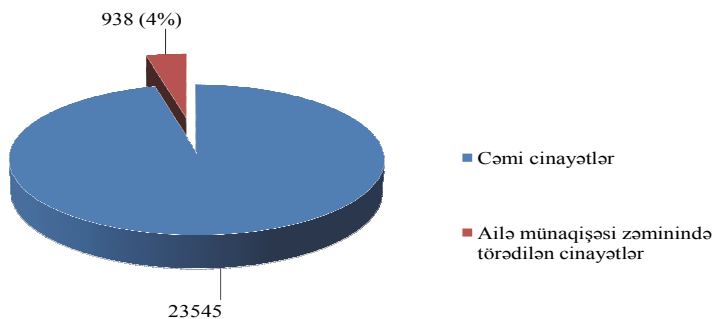
Bu səbəbdən ailədə mövcud olan ictimai dəyərləri sarıdan sosial-neqativ təzahürlər cəmiyyətimizin perspektiv və dinamik inkişafına təhdid kimi qiymətləndirilə bilər. Ailə-məişət zorakılığı qeyd edilən sosial-neqativ təzahürlərə aid olmaqla tədqiqinə ehtiyac duyulan nəzəri və təcrübi problemlərlə zəngindir.

Ümumilikdə isə ailə məişətinin anlayışına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məişətin özünün strukturu 2 hissədən ailə və ictimai məişətdən ibarətdir. Ailə məişətinə ailə, qohumluq əlaqələri (qeydiyyatla alınmayan nikahla bağlı uzunmüddətli münasibətlər də ailə-məişət sahəsinə aiddirlər), ictimai məişətə isə dostluq, qonşuluq və s. münasibətlər aiddir.

Ailə-məişət zəminində törədilən cinayətlərin əsas əlamətlərindən biri bu növ cinayətlərin şəxsi münasibətlər zəminində yaranmasıdır. Ailədaxili şəxsi münasibətlər periodik və ya situativ münaqişələr formasında mövcud olmaqla cinayətlərin törədilməsinə münbit zəmin yaradır. Ailədə mövcud olan münaqişəli vəziyyətin gərginlik dövrü tərəflərin mənəvi-psixoloji xüsusiyyətlərindən, həyat təcrübəsindən, intellektual səviyyəsindən asılıdır.

O.V.Starkov hesab edir ki, ailə-məişət zəminində törədilən cinayətlərin vacib meyarı kimi onun törədildiyi yerdir. O, vurğulayır ki, bu növ cinayətlər yalnız yaşayış yeri üzrə törədilir. Göstərilən fikrin əleyhinə olan müəlliflər qeyd edirlər ki, cinayətin törədilmə yeri vacib əlamət kimi çıxış edə bilməz. Çünki, təcrübi materialların tədqiqi göstərir ki, bu növ cinayətlər nəinki yaşayış yeri üzrə, hətta küçə, parklar və s. ictimai yerlərdə törədilə bilər.

Ailə-məişət zəminində törədilən cinayətlər 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası üzrə qeydə alınmış ümumi cinayətlərin təqribən 4%-ni təşkil edir (2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası üzrə 23543 cinayət, ailə münaqişəsi zəminində isə 938 cinayət qeydə alınmışdır).

Bu növ cinayətlərin strukturunda kişilərin payı 75-80%, qadınlarınkı isə 35% təşkil edir. Ailə münacişəsi zəminində qeydə alınmış cinayətlərin 75%-i istirahət və bayram günlərində, sutkanın vaxt bölgüsünə nisbətən isə 65% günün axşam saatlarında baş verir.

Adı çəkilən cinayətlərin əksər hissəsi şəhər yerlərində törədilir. Onların içərisində şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər (qəsdən adam öldürmə, adam öldürməyə cəhd, qəsdən sağlamlığa zərər vurma, qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma, qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma) üstünlük təşkil edir. Bu növ cinayətlərin əksəriyyətinin şəhər yerlərində törədilməsinin əsas səbəblərindən biri şəhər yerlərində sosial nəzarət mexanizmlərinin, ictimai nəzarətin təsirinin aşağı səviyyədə olması ilə bağlıdır.

Ailə münacişəsi zəminində törədilən cinayətlərlə bağlı materialların tədqiqi göstərir ki, qeyd olunan cinayətlərin əsas səbəblərindən biri zərər çəkmiş şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Cinayət törədən şəxs əksər hallarda qabaqcadan cinayəti hazırlamır, münacişəli vəziyyət gərgin hal alaraq kulminasiya nöqtəsinə çatır və kriminal davranışı yaradır. Araşdırılan halda ailə münacişəsi zəminində törədilən cinayətlər situativ xarakter daşıyır. Bu səbəbdən cinayət törədən şəxslərin çoxu cinayət hadisəsindən sonra peşmançılıq hisslərinin olduğunu bildirirlər.

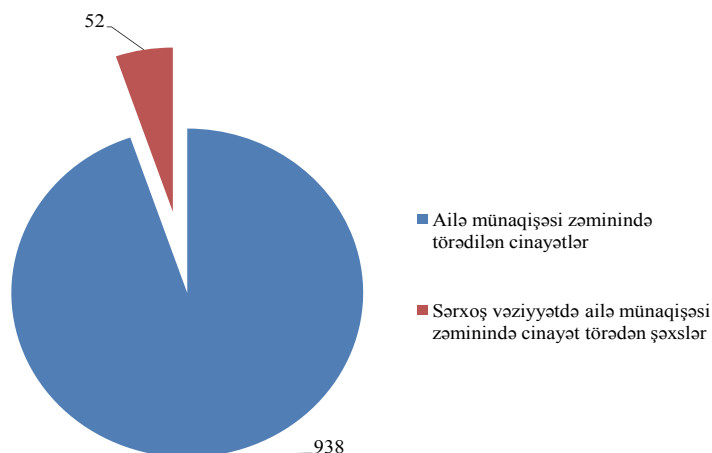
Ailə-məişət zəminində törədilən cinayətlər özünəxas səciyyəvi əlamətləri ilə də digər cinayətlərdən seçilir. A.N.Varıginə görə ailə münacişəsi zəminində törədilən cinayətlərin aşağıdakı əlamətləri vardır:

- cinayətin törədilməsinin konkret yeri (mənzil, bağ evi, qaraj və s.);
- cinayət törədən və onun qurbanı ilə qarşılıqlı əlaqələr (ər və arvad, valideynlər və övladlar, yalnız övladlar arasında olan münasibətlər);
- tərəflər arasında münacişənin mövcudluğu;
- ailə münacişəsinin uzunmüddətli və ya qısamüddətli olması;
- məişət münacişəsinin zorakı xarakter daşması;

- ailə münəqişəsi zəminində olan cinayətlərin çoxunun sərxoş vəziyyətdə törədilməsi;

- ailə münəqişəsi zəminində törədilən cinayətlərin situativ xarakter daşması (əksər hallarda qabaqcadan hazırlanmaması).

Qeyd etmək lazımdır ki, ailə münəqişəsi zəminində olan cinayətlərin çoxunun sərxoş vəziyyətdə törədilməsi fikri Azərbaycan mühiti üçün bir az mübahisəlidir. Çünki, 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası üzrə qeydə alınmış ailə münəqişəsi zəminində törədilən 938 cinayətin yalnız 52-i sərxoş vəziyyətdə törədilmişdir.

Fikrimizcə qeyd olunan təsnifata ailə münəqişəsi zəminində törədilən cinayətlərin latentliyinə də əlavə etmək olar. Bundan başqa ailə münəqişəsi zəminində törədilən cinayətlərin qurbanlarının daha çox qadın və uşaqlar olması səciyyəvi amil kimi araşdırılmalıdır.

Ailə münəqişəsi zəminində törədilən cinayətlərin təfsilatlı tədqiqi və profilaktikası cinayət törədənin şəxsiyyətinin öyrənilməsindən asılıdır. Biz hər bir ailənin yerləşdiyi mənzilə kameralar quraşdırıb onların hərəkətinə nəzarət edə bilmərik. Lakin bu sahədə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin öyrənilməsinin effektiv təşkili mümkündür. Ailə münəqişəsi zəminində cinayət törədənlərin şəxsiyyətləri tədqiq edilərkən sosial-demoqrafik (yaş, cins, təhsil, məşğulluq və s.), psixoloji və mənəvi (emosional xüsusiyyətləri, temperamenti, intellekti, maraq və tələbatlar, qiymətləndirmə istiqamətləri, sosial və mənəvi dəyərlərə münasibəti) xüsusiyyətlər daha da detallaşdırılmış formada araşdırılmalı və zəruri tipoloji bölgülər aparılmalıdır.

Ailə münəqişəsi zəminində cinayət törədənlərin aşağıdakı tiplərini göstərmək olar:

1. Aktiv kriminal tip.

Səciyyəvi xüsusiyyətləri:

- şəxsiyyətin sosial yönəlişində yalnız neqativ komponentlər inkişaf etmişdir;

- qəsdən adam öldürmə, adam öldürməyə cəhd, qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma kimi cinayətlər törədilir.

2. Kriminal tip.

Səciyyəvi xüsusiyyətləri:

- şəxsiyyətin sosial yönəlişində neqativ komponentlər zəif inkişaf etmişdir;

- daha çox qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma və qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma kimi cinayətlər törədilir.

3. Marginal tip.

Səciyyəvi xüsusiyyətləri:

- alkoqol və ya narkotik sərxoşluğu vəziyyətində cinayət törədilir;

- mənəvi-etik tənəzzül, həyatdan narazı olma fikri mövcuddur.

4. Situativ tip.

Səciyyəvi xüsusiyyətləri:

- şəxsiyyətin sosial yönəlişində sabit və ya əhəmiyyətli dəyişmələr yoxdur, pozitiv və neqativ komponentlər demək olar ki, bərabərdirlər. Lakin onların inkişaf tendensiyaları ziddiyyətlidir. Bu cəhət də kriminogenliyin azalmasına və ya artmasına səbəb olur. Onlar cinayətin törədilməsi üçün qabaqcadan hazırlıq görmür, cinayət hadisəsi ailə münəqişəsinin gərginlik vəziyyətindən asılı olaraq baş verir;

- qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma kimi cinayətin və inzibati xətlərin (döymə və s.) törədilməsi.

Göründüyü kimi, ailə münəqişəsi zəminində törədilən cinayətlər aktuallığına və mürəkkəb məzmununa görə seçilir. Hesab edirik ki, bu sahədə aparılan işlərin daha səmərəli təşkili üçün gələcəkdə aşağıdakı vəzifələrin həllinə yönəlmiş elmi-nəzəri araşdırılmasının aparılması məqsəddə müvafiqdir:

- ailə-məişət münəqişəsi zəminində törədilən cinayətlərin anlayışının və səciyyəvi əlamətlərinin məişətin digər sahələrində törədilən cinayətlərlə müqayisəli elmi-analitik təhlilinin aparılması;

- ailə-məişət münəqişəsi zəminində törədilən cinayətlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin inkişafının neqativ meyillərinin araşdırılması, bu növ cinayətlərin tədqiqinin müasir metodoloji bazasının müəyyən edilməsi;

- ailə-məişət zorakılığının inkişafına təkan verən sosial ziddiyyətlərin, vərdiş və ənənələrin öyrənilməsi;

- mikro və makro mühitin ailə zorakılığına təsirinin periodik fazalarının tədqiqi və qruplaşdırılması;

- ailə zorakılığının qurbanlarına viktimoloji təhlilinin aparılması, dövlət və qeyri-dövlət orqanlarının, habelə bu sahədə ixtisaslaşmış qurumların fəaliyyətinin göstəricilərinin analizi və perspektiv istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

- ailə münaqişəsi zəminində cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin kriminallaşması mərhələlərinin sosial, psixoloji və hüquqi aspektlərinin elmi-tədqiqinin aparılması.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Ç.F.Mustafayev. Kriminologiya. Dərslik. Bakı, 2015.
2. Шнайдер Г.И. «Криминалогия» Учебник. 2005. Перевод с немецкого. Москва, 1994.
3. Иншаков С.М. Криминалогия. Учебник. М., 2000.
4. Криминалогия /Под ред. Ю.Ф.Кваши. Ростов-на-Дону, 2002.
5. Криминалогия. Учебник для юридических вузов/Под ред.В.Н.Бурлакова, В.П.Сальникова, С.В.Степашина. СПб., 1999.
6. Криминалогия. Учебник/Под ред. В.Н.Кудрявцева и В.Е.Эминова. М., 2002.
7. Криминалогия. Учебник/Под ред.Н.Ф.Кузнецовой, Г.М.Миньковского. М., 1998.
8. Криминалогия/Под ред. А.И.Долговой. М., 2008.

Ceyhun Qaracayev

*Azərbaycan Respublikası Konstitusiyə məhkəməsinin hakimi,
h.e.f.d., Bakı Dövlət Universitetinin Konstitusiyə hüququ kafedrasının dosenti
phone: + (994 12) 492 32 54; mob: + (994 50) 222 25 28; + (994 55) 511 22 28
e-mail: ceyhun_qaracayev@constcourt.gov.az; jgarajayev@gmail.com*

MƏİŞƏT ZORAKILIĞINA QARŞI MÜBARİZƏ: BEYNƏLXALQ STANDARTLAR VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ HÜQUQ SİSTEMİ

Məişət zorakılığına qarşı mübarizə qlobal xarakter daşıyır. Bu problem hər bir ölkə qarşısında pozitiv öhdəliklər yaradır. İlk növbədə məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində qanunvericiliyin mövcudluğu digər tərəfdən isə ayrı-seçkililiyin qarşısının məhkəmə təcrübəsində alınması.

XX əsrin 50-ci illərində qadın hərəkətləri nəticəsində çox sayda xüsusi beynəlxalq aktlar qəbul edilmişdir. İnsanların cinsi mənsubiyyətinə görə əmək münasibətlərində ayrı-seçkilik əleyhinə 1951-ci il 6 iyun tarixində kişi və qadınların eyni əmək fəaliyyətinə görə bərabər əməkhaqqı alması haqqında Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 100 №-li Konvensiyası qəbul olunmuşdur.¹ 1951-ci il 25 iyul tarixində “İnsan ticarəti və üçüncü şəxslər tərəfindən cinsi istismar əleyhinə mübarizə haqqında” BMT Konvensiyası, 1952-ci il 4 iyun tarixində Beynəlxalq Əmək Təşkilatının “Analığın müdafiəsi haqqında” 103 №-li Konvensiyası qəbul edilmişdir. Bu Konvensiya qadınlara doğuşdan əvvəl və doğuşdan sonra məzuniyyət, uşağın əmizdirilməsi üçün əmək məzuniyyəti, bu dövrdə müavinətlər və tibbi yardım almaq hüququnun verilməsini təmin edir. 1952-ci ilin 7 iyul tarixində “Qadınların siyasi hüquqları haqqında” BMT Konvensiya qəbul edildi. Bu Konvensiya kompleks şəkildə cinsi bərabərliyi bəyan edir. Göstərir ki, qadınlar kişilərlə bərabər siyasi hüquqlara malikdirlər, onlara dövlətlərdə seçmək və seçilmək hüququ verilməlidir, bütün idarə və təşkilatlarda, ictimai-dövlət işində vəzifə tuta bilərlər və qanunvericiliklə müəyyən olunmuş ictimai funksiyaları həyata keçirə bilərlər. Sonralar, “Nikahda olan qadının vətəndaşlığı haqqında” 1957-ci il 29 yanvar tarixli BMT Konvensiyasının qüvvəyə minməsi ilə qadınlara nikah münasibətlərinə daxil olaraq öz vətəndaşlığını saxlamaq imkanı yaradıldı.

Ər və arvadın azad seçilməsi, nikah yaşı və s. məsələlər məişət münasibətlərində zorakılıqdan qorunma üçün xüsusilə vacibdir. Əksər Yaxın Şərq ölkələrində, xüsusilə islam dini üstünlük təşkil edən xalqlarda erkən nikahlar, kiçik yaşlarından uşaqların nişanlanması və qızların razılığı olmadan onların ərə verilməsi adət və ənənəyə çevrilmişdir. Yaranmış bu cür münasibətlər əleyhinə 1962-ci ildə “Nikaha daxil olmağa razılıq, nikah yaşı və nikahın

¹ İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq sənədlərin toplusu. BMT. – 2000. – S.103.

qeydiyyatı haqqında” BMT Konvensiyası qəbul edilmişdir. Konvensiya patriarxal adət-ənənələrinin ləğv olunması üçün vacib vasitə oldu. Qanun və nikah institutunda qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi, ər və arvadın sərbəst seçilməsi, qızların cinsi cəhətdən həddi-buluğa çatmadan nişanlanmasının və uşaq nikahlarının ləğv olunması, nikahın qeyd olunması aktlarının reyestrinin yaradılması Konvensiyanın əsas tələbləri kimi dövlətlərə istiqamətləndi.

Qadınların sosial-hüquqi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında, xüsusilə məişət münasibətlərində ayrı-seçkiliyin qadağan olunmasında “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv olunması haqqında” 1967-ci il tarixli BMT Bəyannaməsinin böyük rolu olmuşdur. 1974-cü ildə isə “Fövqəladə vəziyyətlərdə və silahlı münaqişələr zamanı qadın və uşaqların müdafiəsi haqqında” Bəyannamə təsdiq olunmuşdur.

Beləliklə, beynəlxalq hüquq qəbul edir ki, qadınlar ayrıca bir sosial qrupdur və əksəriyyəti müxtəlif növ zorakılığa məruz qaldıqlarına görə onlara xüsusi müdafiə tələb olunur. Qadın hüquqlarının müdafiə olunması sahəsində beynəlxalq-hüquqi sənədlərin hazırlanması üzrə iş XX əsrin sonuna qədər davam etmiş, sonralar işgəncələrə və qeyri-insani, insan ləyaqətini alçaldan rəftara, əmək sahəsində ayrı-seçkiliyə qarşı və s. məsələlər üzrə BMT səviyyəsində beynəlxalq aktlar qəbul edilmişdir. Lakin təcrübə göstərir ki, beynəlxalq normaların təminatı üçün ölkələrin daxili hüquq sistemlərində, hətta adət və ənənələr zidd olduğu halda da xüsusi mühafizə vasitələri yaradılmalıdır. Ona görə ki, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq normalar bunsuz işləyə bilməz.

Məişət zorakılığı problemi BMT-nin IV Ümumdünya konfransında müzakirələrin əsas mövzusu olmuş, nəticədə, 1995-ci ildə Pekində qadınların hüquqi vəziyyəti üzrə yekun sənədləri - Pekin fəaliyyət platforması və Pekin Bəyannaməsi qəbul edilmişdir. Bu sənədlərin implementasiyası üzrə dövlətlər ciddi iş aparır. Dövlətlərdə məişət zorakılığı hallarının yaranma səbəbləri təhlil olunur, statistik araşdırmalar aparılır, qanunvericilik islahatları həyata keçirilir. 2000-ci ildə BMT tərəfindən yeni beynəlxalq sənəd qəbul edilmişdir “Qadınlar 2000: gender bərabərliyi, XXI əsr üçün inkişaf və sülh”. Bu sənəd məişət zorakılığı probleminin qlobal xarakter daşdığını vurğuladı.

XX əsrin axırlarında qadın və uşaqlara qarşı yönələn məişət zorakılığı problemi cəmiyyət üçün qlobal təhlükə kimi səsləndi. Zorakılıq halları insan hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxardığına görə dövlət təhlükənin qarşısının alınması üçün hətta ailə münasibətlərinə müdaxilə etməlidir. Məişət zorakılığı əleyhinə bütövlükdə beynəlxalq standartlar mövcud olsa da, qadın və uşaqlara qarşı zorakılıqla mübarizə nöqtəyi-nəzərindən “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” Konvensiya və “Qadınlara qarşı zorakılığın ləğv olunması haqqında” Bəyannamə xüsusi və mühüm xarakter daşıyır.

“Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” 1979-cu il 18 dekabr tarixli BMT Konvensiyası qadınların hüquqi statusunun

müəyyən edilməsi sahəsində beynəlxalq standartların bəyan edilməsi ilə məhdudlaşmır. Bu Konvensiya iştirakçı-dövlətlər üçün xüsusi implementasiya prosedurlarını nəzərdə tutur. İlk növbədə tələb qoyur ki, konstitusiya qanunvericiliyində qadınların kişilərlə bərabər hüquqları göstərsin, sonra milli qanunvericilikdə ayrı-seçkiliyə görə hüquqi məsuliyyət nəzərdə tutulsun.

Konstitusiya dövlətlərin əsas qanunu olduğuna görə Konvensiya onun əhəmiyyətini vurğulayır. Məsələn, Konvensiyanın 2-ci maddəsində deyilir ki, iştirakçı-dövlətlər kişi və qadınların bərabərlik prinsipini öz milli konstitusiyalarında və ya digər əsas qanunvericiliyində nəzərdə tutmalı və əgər belə bir konstitusiya norma hələ yoxdursa, bu prinsipi qanunun və ya digər vasitələrin köməyi ilə həyata keçirməlidirlər. Bununla belə, həmin maddədə iştirakçı-dövlətlərdən tələb olunur ki, milli qanunvericilik sisteminə qadınlara qarşı hər cür ayrı-seçkiliyi qadağan edən normaların və müvafiq sanksiyaların daxil edilməsini; qadınların kişilərlə bərabər hüquqlarının müdafiəsi üçün eyni hüquqi vasitələrin nəzərdə tutulmasını; qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyi nəzərdə tutan qanunların, əsasnamələrin, adətlərin və ya təcrübənin dəyişdirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsini təmin etsinlər.²

Məişət zorakılığına qarşı ilk beynəlxalq akt 1993-cü il 20 dekabr tarixli “Qadınlara qarşı zorakılığın ləğv olunması haqqında” Bəyannamə (bundan sonra - Bəyannamə) oldu. Bu beynəlxalq sənəd zorakılığın hər bir formasının əleyhinə çıxsada, ilk növbədə ailədaxili məişət zorakılığını qadağan edir. Bəyannaməyə görə, “qadınlara qarşı zorakılıq” cinsi əlamətlər əsasında törədilən, fiziki və ya psixiki ziyan vura bilən, həm ictimai, həm də şəxsi həyatda baş verən hər bir zorakılıq aktı deməkdir. Bəyannamənin 1-ci maddəsi əlavə edir ki, zorakılıq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi ilə hədələmə, məcburetmə və ya azadlıqdan məhrum etmə kimi hərəkətlər də zorakılıq hesab edilir. Bəyannamə məişət zorakılığının formalarını fərqləndirərək hətta onların izahını verir. Məsələn, Bəyannamədə fiziki zorakılıq zorakılığın ən aşkar forması adlandıraraq, adi zorakılıq forması altında qadına fiziki zərərin gətirilməsi göstərilir. Fiziki zorakılıq itələmə, döymə, işgəncə və öldürmə kimi də başa düşülür. Cinsi zorakılıq qadının istəyinə zidd olaraq onunla cinsi əlaqəyə girmək deməkdir. Cinsi zorakılıq müxtəlif formalarda ola bilər: məcbureddici cinsi toxunmalar, zorlanma və hətta incest. Psixi zorakılıq üçün müxtəlif üsullardan istifadə olunur. Psixi zorlama nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin iradəsi sınırdır. Zorakılığın bu formasına ələsalma, kobud davranış, hədələmə və ya təcrid etmə kimi hərəkətlər aiddir. Ən ağır psixiki zorakılıq kişi tərəfindən qadına onun övladları qarşısında əzab verərək iradəsini sındırmaqdır, onu uşaqları qarşısında günah hissini duymağa məcbur etməkdir. Bu zorakılıq formasına qadının iqtisadi asılılığını, işləməyə icazə verilməməsi, maliyyə köməyindən məhrum edilməsi kimi hərəkətləri aid etmək olar.

² Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин // www.un.org/russian/documen/convents/cedaw.htm.

Bəyannamədə zorakılığın əsas formalarının müəyyən edilməsi ilə bərabər onun yaranma yerləri qeyd edilir, dəqiq desək, zorakılığın ailədə, cəmiyyətdə və dövlət tərəfindən yaranması göstərilir. Məişət zorakılığına Bəyannamə döyülməni, ailədə qızların erkən nikaha məcbur edilməsini, ər tərəfindən arvadın zorlanması və istismarla bağlı zorakılıqları aid edir. Bəyannamə dövlət tərəfindən dəstəklənən fiziki, cinsi və psixiki zorakılığa qarşı da yönəlibdir.

Bəyannamənin 3-cü maddəsi məişət zorakılığını ümumilikdə qadınların əsas insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirir. Orada göstərilir ki, qadına qarşı zorakılıq əsas hüquq və azadlıqların pozulması deməkdir. Beynəlxalq sənəd pozulan hüquqlara yaşamaq, bərabərlik, şəxsi toxunulmazlıq, işgəncələrə məruz qalmamaq və s. hüquqları aid edir.

Bəyannamənin böyük praktiki əhəmiyyəti var. Bəyannamədə zorakılığın formaları və yaranma səbəbləri ilə yanaşı, bu sosial bəla ilə mübarizə üsulları da müəyyən olunur. Bəyannamənin 4-cü maddəsi dövlətlərin qarşısında məişət zorakılığının bütün formalarından müdafiəni təmin etmək məqsədi ilə milli fəaliyyət planlarının hazırlanması tələbini qoyur. Bu plan aşağıdakı tədbirləri nəzərdə tutmalıdır:

- qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə sahəsində milli qanunvericiliyi yeniləmək, təkmilləşdirmək, onun həyata keçirilməsini təmin etmək;
- zorakılıqdan zərər çəkənlərə yardım göstərən xidmət şəbəkəsini yaratmaq, həm sosial müdafiə sistemi çərçivəsində, həm də qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən böhran mərkəzlərinin və zorakılıq qurbanları üçün sığınacaqların təşkil olunması;
- profilaktik tədbirlər görmək, ilk növbədə geniş maarifləndirmə və tərbiyə işləri aparmaq.³

Bəyannamə göstərir ki, məişət zorakılığı hüquqi və demokratik dövlətin prinsiplərinə ziddir. Dövlət isə insanlar qarşısında öz pozitiv öhdəliyini yerinə yetirməli, elə şərait yaratmalıdır ki, onlar ailədaxili münasibətlərdə zorakılığa məruz qalmasınlar.

BMT-nin Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkiliyin Ləğv Olunması üzrə Komitəsi (bundan sonra - Komitə) 1992-ci ildə qəbul etdiyi 19 №-li “Ümumi tövsiyələri”ndə cinsi əlamətə görə qadınlara qarşı zorakılıq aktlarının qadağan olunmasını rəsmi bəyan etmişdir. Sənəddə göstərilir ki, cinsi əlamətə görə qadınlara qarşı zorakılıq qadına fiziki, psixiki və cinsi zərər vura bilən, onun azadlığını məhdudlaşdıran zorakılıq hərəkətləridir. Qadınlara qarşı zorakılıq insan hüquqlarına xeyli dərəcədə xələl gətirdiyinə görə Komitə ölkələrə mövcud olan hüquqi vasitələrdən istifadə etməyi tövsiyə edir. Dövlətlər qadınları təhqirin bütün formalarından müdafiə edərək, məişət zorakılığından qorunmalıdır.

Komitə ölkələrə tövsiyə edir ki, məişət zorakılığı halları baş verdikdə

³ Декларация об искоренении насилия в отношении женщин // www.un.org/russian/document/declarat/violence.htm

ədalətin bərpa edilməsi təmin olunsun. Dövlətlər məişət zorakılığının qarşısının alınması üçün öz qanunvericiliklərində məsuliyyət normalarını nəzərdə tutsun. Komitə ölkələri qadınlara qarşı zorakılığın bütün formalarının aradan qaldırılması üçün uyğun olan effektiv tədbirlərdən istifadə etməyə çağırır (bu tələblər xüsusilə məişət zorakılığına aiddir). Komitəni dövlətlərdə yaranan təcrübə də narahat edir. Dövlətlərə tövsiyə edilir ki, məişət zorakılığı ilə bağlı yaranmış vəziyyət aşkar edilsin, Komitəyə bu sahədə məhkəmə praktikası haqqında vaxtaşırı məlumat verilsin.⁴

1995-ci ildə qəbul olunmuş Pekin Bəyannaməsi və Fəaliyyət Platformasında BMT üzvü olan ölkələr qadın və qızlara qarşı zorakılığın bütün formalarının qarşısının alınması və ləğv olunmasına öz hazırlığını təsdiq etdilər.⁵ Qeyd olunmuşdur ki, bütün ölkələrdə zorakılığın səbəb və nəticələri haqqında bilik səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Xüsusilə vurğulanmışdır ki, cəmiyyətdə statusundan və bilik səviyyəsindən, əldə edilə gəlirin səviyyəsindən asılı olmayaraq qadın və qızlar müəyyən dərəcədə fiziki, cinsi və psixiki zorakılığa məruz qalırlar. Qeyd edilmişdir ki, kişilərlə qadınlar arasında tarix boyu yaranmış qeyri-bərabər münasibətlərin nəticəsi - qadınlara qarşı zorakılıq cəmiyyətdə kişilərin üstünlük əldə etməsinə və qadınların hüquq bərabərliyinin pozulmasına gətirib çıxara bilər.

Pekin fəaliyyət platformasında məişət zorakılığının aradan qaldırılması üçün kompleks yanaşma dəstəklənirdi və hesab edilirdi ki, mübarizə aparmaq tək ehtiyac deyil, həm də nail oluna bilən məqsəddir. Digər beynəlxalq sənədlərdən fərqli olaraq, Pekin Qaydaları məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində dövlətlərin hökumətləri qarşısında daha praktiki fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edir. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- adət-ənənələrə və ya müəyyən səbəblərə əsaslanmadan məişət zorakılığına görə məsuliyyət nəzərdə tutmaq;
- zorakılıq aktlarının dövlət və ya fiziki şəxs tərəfindən törədildiyinə baxmayaraq, zorakılığın istifadə olunmasından imtina və zorakılıq aktlarının qarşısının alınmasına və müzakirə edilməsinə lazımi diqqətin ayrılması;
- milli qanunvericilik səviyyəsində cinayət, mülki, əmək və inzibati məsuliyyətin artırılması, evdə, işdə, cəmiyyətdə baş vermiş zorakılıq nəticəsində dəyən zərərin ödənilməsinin təmin edilməsi;
- zorakılığa məruz qalan qadınların müdafiəsi üçün tədbirlərin görülməsi, kompensasiyanın ödənilməsi, sağlamlığın bərpa edilməsi;
- zorakılığa məruz qalmış qadın və qızlar üçün təhlükəsiz şəraitin yaradılması və konfidensiallıq şəraitində zorakılıq törədən şəxslərə qarşı ittiham irəli sürmək məqsədi ilə belə qız və qadınların açıq məlumat verməlinə imkan

⁴ Шейла Дж. Международно-правовые нормы о насилии в семье // Насилие в семье: как бороться с ним государству. – М., 1999.- С.84-85.

⁵ Доклад IV Всемирной конференции по положению женщин / Бюллетень ООН. – Пекин., 1995. – 202 с.

verən xüsusi strukturların yaradılması;

- zorakılıq qurbanları ilə ədalətli rəftar etmək məqsədi ilə məhkəmə, hüquq-mühafizə, tibb, sosial, immiqrasiya orqanlarının işçiləri üçün tədris proqramlarının yaradılması, onlarla maarifləndirmə işlərinin aparılması;

- qüvvədə olan qanunvericiliyin yenidən nəzərdən keçirilməsi və zorakılıqla mübarizə sahəsində effektiv tədbirlərin görülməsi;

- qadınlara qarşı məişət zorakılığının aradan qaldırılmasına dair fəaliyyət planının bütün müvafiq səviyyələrdə hazırlanması və həyata keçirilməsi, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitlərinin ayrılması.

Məişət zorakılığı ilə beynəlxalq səviyyədə mübarizə aparılması, qadın və uşaqların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üçün effektiv qurumlardan biri də BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasıdır. Bu Şura insan hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı tövsiyələr verə və ölkələrdə yaranmış vəziyyəti müzakirəyə çıxara bilər. 1946-cı ildə Şura yanında qadınların vəziyyətini araşdıran xüsusi komissiya yaradılmışdır. Bu komissiya ölkələrdə məişət zorakılığı ilə bağlı vəziyyəti təhlil edir, iki ildə bir dəfə yığıncaq keçirir və dünyanın bütün ölkələrində bərabərliyin təmin olunması ilə bağlı məruzələri dinləyir.

Məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində digər beynəlxalq mexanizm Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkiliyin Ləğv Olunması üzrə Komitədir. Bu komitə “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv olunması haqqında” Konvensiyaya əsasən təsis olunub.

BMT səviyyəsində bir xüsusi təsisat da var. 1994-cü ildə İnsan hüquqları üzrə BMT Komissiyası qadınlara qarşı zorakılığın ləğv olunması məsələlərini araşdıran xüsusi məruzəçinin təyin olunması haqqında qərar qəbul etdi. Xüsusi məruzəçi öz ilk məruzəsində qadınlara qarşı zorakılığın ləğv edilməsində dövlətin məsuliyyətini vurğuladı. O qeyd etdi ki, “dövlətlər qadınlara qarşı zorakılıq hallarını araşdırmalı, müvafiq tədbirlər görməli, qanunvericiliyində məsuliyyət nəzərdə tutmalıdırlar, əks halda dövlətlər də zorakılığı törədən şəxs kimi törədilən cinayətlərdə təqsirkardırlar”.⁶

Məruzədə göstərilirdi ki, “gender problemi məişət zəminində yarandığına görə “məişət zorakılığına milli qanunvericilikdə yalnız cinayət hüquq problemi kimi yox, hətta insan hüquqlarının təminatı məsələsi kimi baxılmalıdır”.⁷

Nəhayət, 1999-cu il 6 sentyabr tarixində iki prosedur nəzərdə tutan Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiyaya Fakültativ protokol qəbul olundu. Biri şikayətin təqdim edilməsi proseduru, digəri isə araşdırma proseduru ilə bağlı idi.

Məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində beynəlxalq sənədlər sırasına ölkələr

⁶ Предварительный доклад специального уполномоченного о насилии против женщин, его причинах и последствиях, Документ ООН E/CN.4/1995/42, 22 ноября 1994., - С.18.

⁷ Доклад специального уполномоченного о насилии против женщин, его причинах и последствиях, Документ ООН E/CN.4/1996/53, 5 февраля 1996., – С. 9.

üçün vacib əhəmiyyət kəsb edən model qanunvericilik aktını aid etmək olar. BMT 1996-cı ildə “Məişət zorakılığı haqqında” model qanunvericilik aktını bütün ölkələrin müzakirəsinə təqdim etdi. Düzdür, model qanunvericiliyin mütləq xarakteri olmasa da, ölkə parlamentlərinə müəyyən qədər istiqamətverici və tövsiyəedici təsiri var. Model qanunvericilikdə xüsusiləşdirilmiş qanunlar paketinin variantı təqdim olunub və onlar məişət zorakılığından əziyyət çəkən qadınların müdafiəsinə yönəldilibdir.⁸

Məişət zorakılığı müasir cəmiyyət üçün böyük ictimai bələdir. Onunla mübarizənin faydalılığı məişət zorakılığı qurbanlarının hüquqi və sosial sahələrdə mühafizə vasitələrinin mövcudluğundan asılıdır. Ailə vətəndaş cəmiyyətinin bir institutudur. Məhz bu baxımdan milli hüquq sistemində məişət zorakılığı faktına görə nəzərdə tutulan hüquqi məsuliyyətlə bərabər, zorakılıq qurbanlarına göstərilən dövlətin sosial yardım funksiyası da təmin edilməlidir.

Azərbaycanda ənənəvi olaraq ailə münasibətləri xüsusi dəyərləndirilir. Hər bir gənc ailə münasibətlərinin yaranmasına məsuliyyətlə yanaşır. Öz növbəsində ailə münasibətləri dövlət tərəfindən qorunur. Konstitusiyaya ailə münasibətlərinin qorunmasını dövlətin vəzifəsi kimi müəyyən edir. Azərbaycan qanunvericiliyində ailə münasibətləri geniş anlamda başa düşülür. Bu münasibətlərə ərlər arvadından başqa uşaqlar da aid edilir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi tərəfindən Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsinin tətbiqi ilə əlaqədar ailə anlayışı daha geniş şərh edilir. Adətən ər-arvad uşaqları ilə birgə ailə kimi mürəkkəb sosial halı tam əhatə etmir. *Marckx v Belgium* 1979-cu il tarixli işində məhkəmə göstərdi ki, “Konvensiyanın 8-ci maddəsinin mənasına görə ailə həyatı minimum yaxın qohumları, məsələn babalar, nənələr və nəvələr arasında əlaqəni əhatə edir, çünki belə əlaqələr ailə həyatında mühüm rol oynaya bilər”.⁹ *Olsson v Sweden* 1988-ci il tarixli işində isə Avropa Məhkəməsi bəyan etdi ki, doğma qardaş və bacılar, uşaq və valideynlər münasibətindən asılı olmayaraq, özləri arasında münasibətlər çərçivəsində ailə həyatı hüququna malikdirlər.¹⁰

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası könüllük prinsipini nəzərə alaraq, 34-cü maddənin 2-ci hissəsində nikaha daxil olmaq hüququnu təmin edir. Həmin maddənin 3-cü hissəsi bəyan edir ki, “nikah və ailə dövlətin himayəsindədir”. Öz növbəsində 2000-ci ilin 01 iyul tarixində qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 1-ci bölməsi nikah münasibətlərinin əsaslarını müəyyən edir. Ailə Məcəlləsinin 5-ci maddəsi ailə üzvləri arasındakı münasibətləri mülki-hüquq münasibətləri kimi müəyyən edir.

Nikahın bağlanması və ona xitam verilməsi Ailə Məcəlləsinin 2-ci bölməsi

⁸ State Responses to Domestic Violence. WLDI. Washington D.C., 1996. - P.109 -128

⁹ Case of *Marckx v Belgium* // www.pravnadatoteka.hr/pdf/aktualno/eng/20021104/MARCKX_v_BELGIUM.pdf

¹⁰ Case of *Olsson v Sweden* // www.nkmr.org/olsson2_v_sweden.htm

ilə müəyyən edilir. Ər və arvad arasındakı bərabərlik prinsipi onların azad əmək fəaliyyətini seçmələrində (maddə 29.3) və mülki münasibətlərində (maddə 32) təsbit olunmuşdu. Bu normalar tam şəkildə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 7 sayılı Protokolunun 5-ci maddəsinin formal tələblərinə uyğundur. Orada deyilir: “Ər və arvad özləri və uşaqları arasında özəl münasibətlərdə bərabər hüquqa malikdirlər və eyni məsuliyyət daşıyırlar”.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi həmçinin uşaqların hüquqlarını müəyyən edir. Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən uşaqlar 18 yaşa qədər olan şəxslər hesab olunurlar. Hər bir uşağın da öz valideynlərini tanımaq, onların qayğısından istifadə etmək və onlarla birgə yaşamaq hüququ vardır (maddə 49.2). Uşaqların Ailə Məcəlləsinin 51-ci maddəsinə əsasən müdafiə hüququ var. Onlar həmçinin valideyn hüququnun sui-istifadəsindən qoruna bilərlər (maddə 51.4). Ailə Məcəlləsi nikahın pozulmasında ər və arvadın və uşaqların müdafiəsini müəyyən edir.

Uzun müddət Azərbaycanda dövlət tərəfindən ailə münasibətlərinə müdaxilə kəskin qəbul edilirdi. Lakin dövlət orqanlarının qeyri-hökumət təşkilatları ilə insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə birgə apardıqları kampaniyalar məişət zəminində törədilən zorakılıqların miqyasını aşkar etdi və cəmiyyətə çatdırdı.

XXI əsrin əvvəllərində bu problem Azərbaycandaha da aktuallaşdı. Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasının qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə aparmaq üzrə kampaniyasına qoşuldu. 2006-cı il 21 dekabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində “Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizə haqqında” xüsusi Bəyanat qəbul olundu. Heydər Əliyev Fondu, BMT-nin Əhali Fondu və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ilə birgə “XXI əsrdə qadınlara qarşı zorakılıq əleyhinə” adlı layihə həyata keçirilir. Azərbaycan mütəxəssisləri “Open World” Proqramı çərçivəsində ABŞ-da məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində təcrübə keçdilər. Nəhayət 2010-cu ilin 22 iyun tarixində “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi.

Bu Qanun məişət zorakılığı zəminində baş verən zorakılığın qarşısının alınması mexanizmlərinin yaradılması və tənzimlənməsi məqsədini güdür. Qanunun əsas yükü ailə münasibətlərinin qorunması ilə bərabər zorakılıqdan zərər çəkən şəxslərin sosial mühafizəsini təmin etməkdir. Qanunxəbərdaredici vasitələrin və reabilitasiya təsisatlarının formalaşmasına və məişət zorakılığı ilə kompleksli mübarizə üçün vahid mexanizm yaratdı. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun əsas əhəmiyyəti onun məişət zorakılığının formalarını açıqlamaqdır: fiziki, psixi, cinsi zorakılıq və habelə iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlər.

Fiziki zorakılıq fiziki gücün təsiri ilə məhdudlaşmır və zorakılıq hərəkətinin bütün formalarını əhatə edir. Fiziki zorakılıq aşkar edildikdə təsirin ümumilikdə enerji xüsusiyyəti təhlil olunmalıdır, o cümlədən texniki

vasitələrlə yetirilən fiziki zərər. Məişət zorakılığının bir forması olan fiziki zorakılığın obyektiv tərəfinin qiymətləndirilməsində törədilən hərəkət və ya hərəkətsizliklə yaranan zərər arasında səbəbli əlaqənin aşkar edilməsi xüsusilə vacibdir. Beləliklə, fiziki zorakılıq qanuna zidd olaraq bir insanın digərinin iradəsinə qarşı ona enerji təsiri göstərmək yolu ilə onun orqanlarına, toxumalarına və ya fizioloji funksiyalarına fiziki ziyan vurulmasıdır.

Psixi zorakılığın cinayət tərkibi haqqında məsələ hüquq elmində ən az öyrənilmiş problemdir. Müxtəlif fikirlər olsa da, psixi zorakılıq, ümumiyyətlə, təhdid kimi qəbul edilir. Psixi zorakılıq şəxsə qarşı qanuna zidd, onun psixikasına yönələn və müqavimətini qırmaq məqsədi ilə iradəsinin digər şəxsin istəyinə tabe edilməsi üçün fiziki qüvvədən istifadə olunması hədəsi ilə təhiddir. Təhdid zərər çəkmiş tərəfindən onu gözləyən real təhlükə kimi başa düşülür. Digər tərəfdən, insan öz yaşına, onda psixi xəstəliyin olmasına, müəyyən psixi vəziyyətinə, digər hallara görə təhdid faktını tam dərk etməyə də bilər. Ona görə hesab edilir ki, təhdidin mahiyyəti zərərçəkmiş şəxsin onu necə qəbul etməsindən asılı olmayaraq qiymətləndirilməlidir. Təhdid psixi zorakılıq formasıdır və onunla insanı tabe etmək, alçaltmaq, cinayətin məqsədinə çatmaq üçün istifadə olunur. Psixi zorakılıq insanı müqavimət göstərmək istəyindən çəkirmək üçün tətbiq olunur. Deməli, psixi zorakılıq – psixikaya iradənin azaldılması məqsədi ilə təsir göstərilməsi və digər şəxsin psixikasını tabe etdirilməsi üçün zorakı təsirdir.

Cinsi (seksual) zorakılığın hər bir konkret cəmiyyətdə vəziyyəti həmin cəmiyyətdə cinsi münasibətlərin bioloji, sosial, iqtisadi və digər aspektlərindən asılıdır. Cinsi münasibətlərin bioloji tərəfi dəyişilməzdir və insanın təbii tələbatlarını ifadə edir. Ancaq cinslər arasında sosial əlaqələr, davranış və münasibətlər mənəvi, əxlaqi və hüquqi normalarla idarə olunur. Ona görə cinsi münasibətlər də müxtəlifdir. Hər halda seksual münasibətlərə xalqlarda adət və ənənələrə görə müxtəlif yanaşmalar var. Postsovet ölkələrində cinsi zorakılığın məişət münasibətləri daxilində qadağan edilməsi təcrübəsi mövcuddur. Məsələn, “Ailə zorakılığında sosial-hüquqi müdafiə haqqında” Qırğızıstan Respublikasının Qanununda “cinsi zorakılıq ailənin bir üzvü tərəfindən digərinin cinsi toxunulmazlığına və cinsi azadlığına təsir göstərilməsi və yetkinlik yaşına çatmayan ailə üzvünə qarşı seksual xarakterli hərəkətlərin törədilməsi”¹¹ kimi başa düşülür. “Ailədə zorakılığın qarşısının alınması haqqında” Ukrayna Respublikasının Qanununa görə cinsi zorakılıq ailənin bir üzvünün o biri üzvünün cinsi toxunulmazlığına təsir etməsi və yetkinlik yaşına çatmayan ailə üzvünə qarşı seksual xarakterli hərəkətlərin edilməsi deməkdir.¹² Məişət münasibətlərində cinsi zorakılıq məfhumunun altında seksual ehtiyacın

¹¹ «О социально-правовой защите от насилия в семье» Закон Киргизской Республики / Эркин-Тоо. - №24. – 2003.- 04 апреля.

¹² «О предупреждении насилия в семье» Закон Украины / Ведомости Верховной Рады. – Киев., 2002. - № 10. – С.70

təmin edilməsi məqsədi ilə cinsi toxunulmazlığa və şəxsiyyətin cinsi azadlığına qəsdən, qanuna zidd olan təsir başa düşülür.

Məişət zorakılığının iqtisadi xarakterli məhdudiyyət forması hər bir halda qəsdlə bağlıdır. İqtisadi zorakılığı törədən şəxsin məqsədi digərinin özündən iqtisadi asılılığını yaratmaqdır. Bu növ hüquq pozuntunun sübut edilməsi mürəkkəbdir. İttiham tərəfi iqtisadi məhdudiyyətin reallığını və onun nəticəsində zorakılıq qurbanında yaranan asılılığı sübut etməlidir. Əksər hallarda iqtisadi zorakılıq digər zorakılıq formaları ilə bərabər yaranır.

Ailə üzvlərinə qarşı təhlükəli zorakılığın məzmunu onun ictimai təhlükəsinin dərəcəsi və xüsusiyyətindən asılıdır. Məişət zorakılığının ictimai təhlükəlilik dərəcəsi onun hüquqa zidd olması, qabaqcadan hazırlanması, cinsi zəmində həyata keçirilməsi, şəxsiyyətin istəyinə zidd olaraq azadlıqdan məhrum edilməsi, insanın səhhətinə ağır dərəcəli müxtəlif xəsarətlərin yetirilməsi ilə müəyyən olunur.

“Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu cinayət, inzibati və ya mülki qanunvericilikdə yeni mühafizə və məsuliyyət normalarının yaranmasına əsas verdi. Cinayət Məcəlləsində məişət zorakılığı ilə bağlı yeni cinayət növləri, İnzibati Xətalər Məcəlləsində inzibati xətalər və xəbərdaredici prosedurlar yaradıldı.

Ümumi hüquq (common law) sistemində “assault” anlayışı mövcuddur. “Assault” anlayışının tam şəkildə tərcüməsi olmasa da, bu anlayış şəxsin digər şəxsə qarşı zorakılıq cinayətinin bir forması kimi başa düşülür. Məsələn, Avstraliya və Yeni Zelandiyanın qanunvericiliyində “assault” bir şəxsin qorxu yaradan hərəkətləri nəticəsində digər şəxsə təhlükə hissənin yaranmasını nəzərdə tutur. ABŞ presedent hüququnda isə “assault” bir şəxsin digər şəxsə qarşı faktiki yaratdığı təhlükə hədələri kimi başa düşülür.¹³ Azərbaycan qanunvericiliyində də məişət zəminində ərin arvadını mütəmadi hədələməsi, ailə üzvünün psixi vəziyyətinə təsir göstərən faktiki təhlükənin yaradılması xəta və ya cinayət kimi nəzərdə tutulmalıdır. E.Kovaç Avropa Şurasının Qadın və kişilər üçün bərabər imkanlar Komitəsində qeyd etmişdir ki, məişət zorakılığı ilə effektiv mübarizənin aparılması üçün cinayət qanunvericiliyində psixoloji zorakılığı cinayət kimi tanınması vacibdir.¹⁴

Məişət zorakılığı ilə mübarizənin digər aspekti zorakılıq qurbanlarına göstərilən sosial yardımla bağlıdır. Zorakılıq faktı baş verdikdə dövlət zorakılıq qurbanına sığınacaqdan istifadə imkanını yaratmalıdır. Məişət zorakılığı törədildəndən dərhal sonra zorakılıq qurbanının həyatı və sağlamlığına real təhlükə yaranır. Ona görə həmin şəxslərə qanunvericiliklə mühafizə orderi verilməlidir.

¹³Arkansas Code, Title 5, Chapter 13, Subchapter 2 § 205-207; California Penal Code, Part 1, Chapter 9, § 240.// www.en.wikipedia.org/wiki/Assault

¹⁴Elvira Kovács Psychological violence // <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12787.htm>

Məişət zorakılığı qurbanlarına göstərilən sosial yardımın əsas hissəsi yardım mərkəzlərinin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Qanunvericiliklə sosial yardım mərkəzi dövlət və qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən yaradıla bilər. Bu cür yardım mərkəzinin yaradılması xüsusi ilə vacibdir. Belə ki, zorakılıq qurbanı olan şəxs zorakılıq göstərən şəxsdən dərhal təcrid olmalı və xüsusi mühafizə olunan şəraitdə saxlanılmalıdır.

Beləliklə, qeyd etmək olar ki, məişət zorakılığı ilə mübarizə kompleksli və ardıcıl şəkildə aparılmalıdır. Azərbaycan qanunvericiliyində məişət zorakılığına qarşı ciddi islahatlar aparılıb. Lakin, bu sahədə qanunvericiliyin faydalı təsirini təmin etmək məqsədi ilə məişət zəminində psixoloji zorakılığa görə məsuliyyətin olmasına və sosial yardım mərkəzlərinin reabilitasiya şəraitinin yaxşılaşdırmasına hələ ki ehtiyac var.

Валентин Харламов

кандидат юридических наук, доцент, преподаватель Балтийского гуманитарного института, эксперт центра при Комитете по социальной политике Санкт-Петербурга

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕКРИМИНАЛИЗАЦИИ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В современном мире проблема обеспечения внутрисемейной защищенности вышла далеко за пределы отдельного государства. Озабоченность проблемами криминализации в семейной сфере в последнее время привела к тому, что 26 июня 2014 года в Женеве на 26-й сессии Совета ООН по правам человека принята резолюция «Защита семьи»¹. Повышена значимость борьбы с криминалом в семье.

Стратегические направления внутрисемейной декриминализации представляют собой перспективные доминанты организации противодействия неблагополучию в семейной сфере. Как известно, неблагополучие семьи выражается в невыполнении семьей своего назначения по приспособлению ее членов к общественной жизни, детерминирующее их криминализацию, а также в способствовании семье появлению у ее членов намерения совершить преступление².

Декриминализация семьи включает деятельность по выявлению внутрисемейных преступлений, криминолого-виктимологическую диагностику и криминологическую коррекцию семейных отношений. Подробнее рассмотрим важнейшие из указанных элементов.

Под криминолого-виктимологической диагностикой семейных отношений автором понимается совокупность приемов оценки деформации семейной сферы, направленных на противодействие семейному неблагополучию и противоправному поведению членов семьи, а также направленных на антикриминальную защиту возможных жертв³. В процессе дифференциальной диагностики появляется возможность своевременно выявлять семейную десоциализацию и семейную конфликтность, циклические межличностные кризисы и дестабилизирующее семейное отчуждение. Значение указанного вида деятельности состоит не только в пре-

¹ Официальный сайт Министерства иностранных дел Российской Федерации. URL: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/newsline/EE7E8EB210C4694F44257D070057FB4F (дата обращения: 08.02.2016).

² Криминология - XX век. Научно-учебное издание / Под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова, СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. С. 497.

³ Поиски и находки российской юридической науки: сборник научных трудов, посвященных семидесятой годовщине Победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов. СПб.: ООО «Копи-Р Групп», 2015. С.160-161.

дупреждении деформации семейных отношений, коррекции последних, но и в прогнозировании нарастания социально-негативных свойств семьи.

Криминологическая коррекция семейных отношений – парадигма, которая разработана известным российским криминологом Д.А. Шестаковым. Она заключается в воздействии на присущие институту семьи детерминанты преступного поведения, на всю систему криминогенных семейных факторов, в обеспечении правомерного, позитивно направленного поведения, предотвращении и разрешении конфликтных ситуаций, а также включении семьи как основной базовой ценности общества в процесс профилактики правонарушающего поведения любых видов⁴. Криминологическая коррекция семейных отношений складывается из следующих компонентов:

- 1) нейтрализация противоречий института семьи в целом;
- 2) создание условий для преодоления негативного влияния семей на их членов;
- 3) разрешение конкретных конфликтных ситуаций;
- 4) использование заложенного в сфере семейных отношений положительного потенциала.

Интегративный анализ семейного неблагополучия дополняется также виктимологической диагностикой семейных отношений, устанавливающей особенности жертв внутрисемейных правонарушений из числа домочадцев для совершенствования методов профилактического воздействия. Комплекс стратегий декриминализации семьи представлен ниже на рис. 1.

Из числа основных стратегий внутрисемейной декриминализации целесообразно выделить пять приоритетных блоков: политический, правоприменительный, законодательный, технологический, информационный.

⁴ Шестаков Д.А. Криминологическая коррекция семейных отношений // Преподавание юридической психологии и ее практическое применение. Тарту: ТГУ, 1986. Т.1. С. 165-168;

Шестаков Д.А. Общее предупреждение преступности в семейно-брачной сфере // Вестник ЛГУ. 1978. № 17. С.107-114; Шестаков Д. А. Семейная криминология: Криминофамилистика. 2-е изд. СПб., 2003. С.144; Шестаков Д.А. Криминология: Учебник. 2-е изд., СПб., 2006. С.249-251.

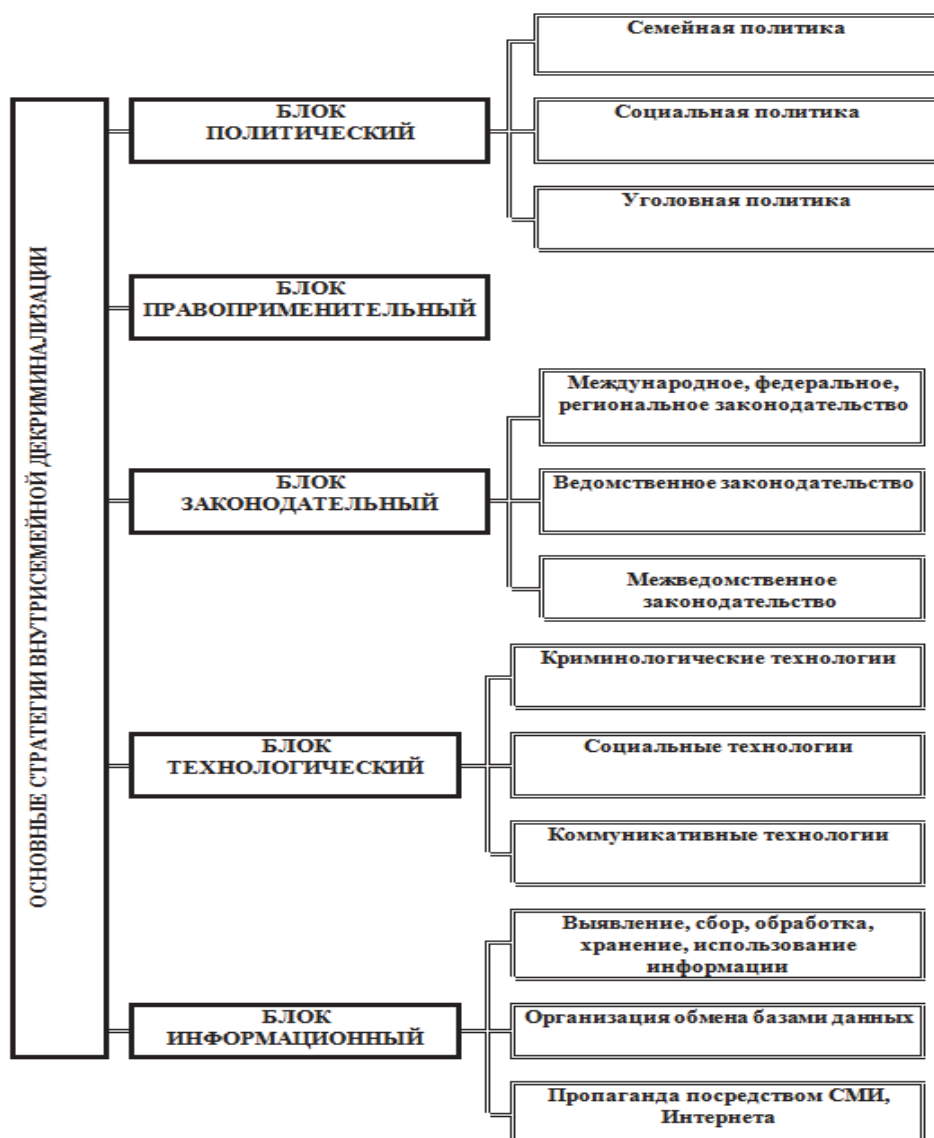

Рис. 1 Комплекс стратегических направлений декриминализации семьи

Блок политический отражает политическую линию государственной деятельности по внутрисемейной декриминализации в различных областях жизнедеятельности, таких как демография, культура и другие. Из них к наиболее значимым отнесем семейную политику, социальную политику, уголовную политику. Политическая составляющая оказывает существ-

венное воздействие на формирование базисных основ семейных отношений и их безопасности. Так, в целом ряде стран трактовку семьи пытаются максимально расширить с допущением однополых союзов, многоженства, полиандрии. В России существенные аспекты политики семейной, социальной, уголовной отражены в различных документах⁵.

Блок правоприменительный включает деятельность субъектов правоприменения и документы правоприменителей. К субъектам правоприменения следует отнести органы или должностных лиц государства, наделенных государственно-властными полномочиями и осуществляющих их в сфере применения права, посредством управления процессами властной реализации юридических норм. Среди указанных субъектов целесообразно выделить, в первую очередь, Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации, органы суда, прокуратуры, полиции. В числе документов правоприменителей отметим лишь некоторые. В частности, Постановление Европейского Суда по правам человека по делу «Кiyutin против России (Kiyutin v. Russia)» от 27.03.2008, жалоба № 2700/10⁶;

Определение Конституционного Суда РФ от 01.07.1999 № 126-О «По запросу Санкт-Петербургского городского суда о проверке конституционности абзаца второго пункта 1 статьи 165 Семейного кодекса Российской Федерации»⁷; Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 20.04.2006 № 8 «О применении судами законодательства при рассмотрении дел об усыновлении (удочерении) детей»⁸, а также решения коллегий Генпрокуратуры Российской Федерации, МВД России и других правоохранительных структур по профилактике насилия.

Блок законодательный охватывает массив нормативно-правовых актов, регулирующих общественные отношения по предупреждению внутрисемейных преступлений, по защите прав и интересов домочадцев.

Рассматриваемое законодательство объединено в группы, закрепляющие пространственное (международный, федеральный, региональный уровни) и функциональное деление (ведомственные и межведомственные нормативно-правовые документы).

Блок технологический находит свое применение на трех стадиях, включающих: 1) предкриминальный период; 2) период выявления, пресечения и разрешения внутрисемейного правонарушения; 3) посткрими-

⁵ В частности, можно выделить следующие: Распоряжение Правительства РФ от 25.08.2014 № 1618-р «Об утверждении Концепции государственной семейной политики в Российской Федерации на период до 2025 года» // СЗ РФ. 2014. № 35. Ст. 4811; Указ Президента Российской Федерации от 07.05.2012 №597 «О мероприятиях по реализации государственной социальной политики» // СЗ РФ. 2012. № 19. Ст. 2334.

⁶ Бюллетень Европейского Суда по правам человека. Российское издание. М., 2011. № 12. С.104.

⁷ URL: <http://www.referent.ru/7/198641> (дата обращения: 08.02.2016).

⁸ Бюллетень Верховного Суда РФ. 2006. № 6.

нальный период. Данный блок объединяет технологии криминологические, социальные и коммуникативные.

Криминологические технологии в семейной сфере позволяют осуществлять наиболее эффективные правоприменительные практики по обеспечению законопослушного поведения домочадцев, защиты их прав и интересов. Так, модернизация и системность применения превентивных мер способствуют оптимизации взаимодействия различных структур, учреждений, организаций по выработке и реализации государственной политики борьбы с семейной преступностью. В частности, в ходе модернизации осуществляется организационное и техническое перевооружение органов внутренних дел на базе усовершенствованных информационных систем, новейших средств связи и навигации, нанопродукции. В нынешний период бурного развития интернет-технологий цифровой и компьютерный прогресс, инновации телекоммуникационных устройств способны предложить органам правоохраны богатейший инструментарий оперативного получения необходимых сведений и их обработки, значительно повышая скорость, качество, достоверность и практическую значимость криминологических исследований. Применяемые математические методы позволяют оценивать характер криминогенной ситуации в семейной сфере дистанционно без проникновения в семью на основе выявления необходимых параметров и обработки статистических сведений. Моделируются внутрисемейные процессы, реакция государственных и общественных структур на криминал. Разрабатываемые имитационные модели, блочные схемы способствуют повышению качества антикриминального воздействия на семейные отношения. Например, блочная схема отдельных видов антикриминальной деятельности органов правопорядка представлена на рис. 2.

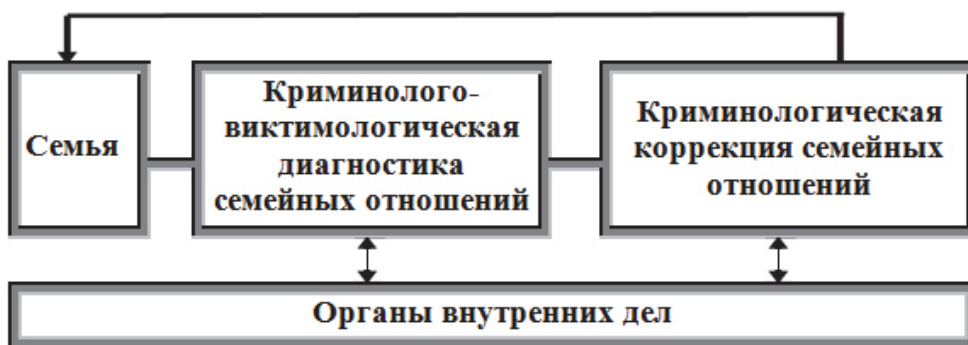

Рис. 2 Схема криминологического воздействия ОВД на семью

Как видно на схеме, криминологическое воздействие на семейные отношения строится по принципу: **объект – диагностика – лечение**, то есть объектом является семья, которая подвергается криминологовиктимологической диагностике для дальнейшей коррекции.

Разработка подобных методов ведет к инновационной криминофамилистической интегрированной диагностике, принятию своевременных адекватных профилактических мер.

Социальные технологии в ходе внутрисемейной декриминализации реализуются в виде функционирования убежищ для пострадавших от семейного насилия, работы мобильных бригад экстренного реагирования, деятельности служб экстренной психологической и социальной помощи семье и детям через телефонное или интернет-консультирование со специалистами, а также службы социального сопровождения замещающих семей.

Коммуникативные технологии направлены на разрешение межличностного конфликта в семейной сфере и включают различные средства и методы такие, как беседа, убеждение, переговоры, разъяснение. В результате использования коммуникативных технологий внутрисемейная распря разрешается в различных формах. В частности, путем принуждения, подавления, уступки, компромисса, консенсуса, взаимного примирения, сотрудничества.

Блок информационный содержит три основных компонента:

- 1) выявление, сбор, обработка, хранение, использование информации об эффективных мерах борьбы с семейной преступностью;
- 2) организация обмена базами данных как средство координации антикриминальной деятельности;
- 3) пропаганда эффективных мероприятий по декриминализации семьи посредством средств массовой информации, сети «Интернет» и другого пропагандистского инструментария.

Подводя итог, следует резюмировать: основные стратегии декриминализации семьи содействуют формированию оптимальной эффективной системы противодействия семейной преступности.

Taliyə İbrahimova

*AR Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin
Hüquqi-təminat şöbəsinin müdiri*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ QARŞISININ ALINMASI: NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ PROBLEMLƏR

Müstəqillik qazandıqdan sonra qısa bir müddətdə Azərbaycanda demokratik institutların yaradılması və möhkəmləndirilməsi, insan hüquqları dəyərlərinin müdafiəsi və təşviqi vətəndaşlar üçün yeni imkanlar yaratmışdır. İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ölkəmizdə aparılan islahatlar ölkə siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olaraq vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə təmin edilməsinə, hər bir vətəndaşın hüquqlarının daha səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə və müdafiəsinə zəmanət verir.

Xüsusilə də insan hüquqlarının tərkib hissəsi olan qadın və uşaq hüquqları, gender bərabərliyi sahəsində ölkəmizin üzərinə düşən beynəlxalq öhdəliklərin həyata keçirilməsi bu sahələrdə ciddi irəliləyişlərin əldə olunmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında” və “Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyalarına qoşulması ölkədə qadın və uşaq hüquqları sahəsində siyasətin formalaşmasına, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə, yeni qanunların qəbul edilməsinə, institusional islahatlara, cəmiyyətdə ictimai şüurun dəyişməsinə güclü təkan verdi. Qadınların cəmiyyətin bütün sahələrində fəallığının artırılması, uşaq problemlərinin önə çəkilməsi istiqamətində görülən işlər, siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə gender bərabərliyi amilinə daha çox əhəmiyyətin verilməsi ölkəmizin demokratikləşməsi prosesinə öz bəhrəsini verməkdədir.

Lakin beynəlxalq aləmdə insan hüquqlarının inkişafını ləngidən amillərdən biri kimi qiymətləndirilən məişət zorakılığı ölkəmizdə də insanların ailədə və cəmiyyətdə təhlükəsizliyini zəiflədərək fundamental insan hüquqlarının pozulması və məhdudlaşdırılması hallarının artmasına gətirib çıxarır. Cəmiyyətin bu bəlaya aşkar mənfi münasibətinə və dözümsüzlüyünə, son illərdə Azərbaycan dövlətinin bu sahədə həyata keçirdiyi təsirli tədbirlərə baxmayaraq dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, cəmiyyətimizdə hələ də məişət zorakılığı problem olaraq qalmaqdadır.

Ailə zorakılığının qarşısının alınması insanların təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qadın və uşaqlara qarşı məişət zorakılığı, xüsusilə də onun cinayət xarakterli tərəfləri vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarına ciddi zərbələr vurur. Ailədə, cəmiyyətdə və dövlətdə sülhün yaradılması bir-biri ilə əlaqəli proseslərdir. Məişət münasibətlərində baş verən zorakılıq halları hər bir insanı narahat etməlidir. Sağlam ailə mühitində

tərbiyə olunan, zorakılığa məruz qalmayan və zorakılıq hallarını müşahidə etməyən uşaq cəmiyyətə asan inteqrasiya edir və yaşadığı ailə münasibətlərinə uyğun pozitiv funksiyalar daşıyır.

Təcrübə göstərir ki, cinsi mənsubiyyətə görə zorakılıq həmişə gender bərabərsizliyi, adət və ənənə xarakterli iqtisadi və mədəni normaların cəmiyyətdə təsiri altında yaranır. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə qadınların ictimailəşməsi və iqtisadi cəhətdən müstəqilliyinin artması onların ailə münasibətlərinə təsirsiz ötürməyərək patriarxal nikah münasibətlərində böhran hallarına gətirib çıxarır.

BMT-nin hesablamalarına görə dünyada hər üç qadından biri zorakılığa məruz qalır. Hər dörd ailədən birində zorakılıq halı baş verir. Zorakılıq üzündən hər il dünyada 1200-ə yaxın qadın ölür, 2 milyon qadın xəsarət alır, hər gün 1000-ə yaxın qadın ən müxtəlif zərbələrə tuş gəlir.

Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə (ABŞ, Kanada, İsveç, Fransa və s.) məişət zorakılığının qarşısının alınmasına böyük məbləğdə büdcə vəsaitləri ayrılır. Araşdırmalar göstərir ki, bu vəsait sonradan zorakılıqdan əziyyət çəkənlərə xərclənən çox məbləğdə vəsaitə qənaət edilməsinə imkan yaradır. Bu ölkələrdə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi, qaynar xətlərin yaradılması, zorakılıq qurbanlarının reabilitasiyasını həyata keçirən və təhlükəsizliyini təmin edən yardım mərkəzlərinin, sığınacaqların təşkili məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu fəaliyyətlərin həyata keçirilməsində qeyri-hökumət təşkilatları böyük rola malikdirlər.

Azərbaycanda məişət zorakılığının qarşısının alınması istiqamətində görülən tədbirlərin səmərəliliyini artırmaq üçün qabaqlayıcı tədbirlərin gücləndirilməsi, zorakılıqdan əziyyət çəkən şəxslərə təxirəsalınmaz və hərtərəfli yardımların göstərilməsi və bu məqsədlə beynəlxalq standartlara uyğun müvafiq infrastrukturun yaradılması, bu sahədə insan resurslarının inkişaf etdirilməsi, məişət zoakılığı ilə mübarizə sahəsində dövlət qurumlarının potensialının artırılması, qeyri-hökumət təşkilatlarının dəstəklənməsi zəruridir.

Uzun müddət ərzində ölkəmizin təcrübəsində dövlət tərəfindən ailə münasibətlərinə müdaxilə kəskin qəbul edilirdi. Qanunvericilikdə zorakılıq əməllərinin yol verilməzliyi təsbit edilsə də, ailədaxili münasibətlərdəki ziddiyyətlər ailədən kənara çıxarılmayaraq ailənin daxili işi hesab edildiyindən, ailədaxili zorakılıq halları cəzasız qalırdı. Məişət zorakılığının latent xarakterli olması onunla mübarizəni çətinləşdirirdi.

Lakin dövlət orqanlarının qeyri-hökumət təşkilatları ilə birgə insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə apardıqları kompaniyalar məişət zəminində törədilən zorakılıqların miqyasını aşkar etdi və cəmiyyətə çatdırdı.

2006-cı ildən təsis edilmiş Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi qeyd edilən sahələrdə bir çox məsələlərin, xüsusilə də cəmiyyətdə və ailədə gender bərabərsizliyi, gender əsaslı zorakılıq, məişət zorakılığı, qadın və uşaq alveri, erkən nikahlar, uşaq baxımsızlığı, reproduktiv sağlamlıq, selektiv abortlar kimi problemlərin üzə çıxarılması və

hədəfə alınmasına nail olmuşdur.

Son on ildə “Gender bərabərliyinin (kişi və qadın) təminatları haqında” 2006-cı il tarixli , “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqında” 2010-cu il tarixli qanunlar qəbul edilmiş, qadınlar üçün minimal nikah yaşının bir yaş artırılaraq kişilərlə bərabərləşdirilməsi və 18 yaş olması, qadını nikaha məcbur etməyə görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsi, nikaha daxil olan şəxslərin icbari tibbi müayinəsi, valideyn məsuliyyətinin artırılması ilə bağlı qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir.

Ölkədə keçirilmiş Reproduktiv Sağlamlıqsorğusunun nəticələrinə görə, yaşı 15-44 arasında olan 7,668 qadın respondentin üçdə biri sözdə təhqirlə, beşdə biri fiziki zorakılıqla, onda biri isə cinsi zorakılıqla üzləşdiklərini söyləmişlər (ABŞ Beynəlxalq Yardım Agentliyi, BMT-nin Əhali Fondu, BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı, Səhiyyə Nazirliyi, ADRA, CDC, 2003).

2011-ci ildə Azərbaycan Respublikası ərazisində 15-49 yaşlı qadınlar arasında keçirilmiş “Demoqrafiya və Sağlamlıq Sorğusu”nun nəticələrinə görə hər hansı bir səbəbə görə ərin arvadı döyə bilməsi ilə razı olanların sayı 28%-dir. Qadınların 24,3%-i arvad ərindən icazəsiz harasa getdikdə, 18,9%-i arvad uşaqlarına nəzarət etmədikdə, 13,6%-i arvad əri ilə mübahisə etdikdə, 8%-i arvad cinsi əlaqədən imtina etdikdə və 5%-i arvad xərəyi yandırdıqda döyülməsini haqlı sayır. Heç vaxt ərdə olmayan və ya keçmişdə ərdə olan qadınlarla (müvafiq olaraq 21,3% və 28,4%) müqayisədə evli qadınlar arasında (31,9%) ən azı bir səbəbə görə ərin arvadını döyə bilməsinə haqq qazandırmaq ehtimalı daha yüksəkdir.

2013-cü ildə ölkənin bütün regionlarının şəhər və kənd yerlərində 9500 ev təsərrüfatını əhatə edən “Şəxs əleyhinə zorakılığa dair” seçmə statistik müşahidəyə görə qadınların 8%-i zorakılığa məruz qalmışdır. Zorakılığın mövcudluğunu bildiren respondentlərin 39%-i cəmiyyətdə daha çox gənc qadınların, 12,8%-i yaşlı qadınların, 11,9%-i orta yaşlı qadınların zorakılığa məruz qaldıqlarını qeyd etmişlər. Respondentlərin 33,5%-nin fikrincə, zorakılıq əsasən fiziki, 24,3%-nin fikrincə isə psixoloji formada törədilir. Zorakılığa məruz qalan qadın respondentlərin 43,6%-i ailədə zorakılığa məruz qalmışdır. Zorakılığa məruz qalan evdar qadınların 50,6%-i itələmə, 19,9%-i sillə, yumruq, təpiklə döymə, saçdan tutub sürütləmə/dartma, 7,6%-i söymə, təhqir etmə, böhtan, 5,2%-i qohumlarla, dostlarla/tanıqlarla görüşməyi qadağan etmək, onlarla ünsiyyətə mane olmaq, 2,4%-i şəxsi həyata müdaxilə etmək kimi zorakılıq hadisələri yaşamışlar. Zorakılığa məruz qalan qadın respondentlərin 23%-i öncə ailə üzvlərinə, 16,3%-i hüquq-mühafizə orqanlarına, 11,8%-i qohum və dostlara, 2,4%-i psixoloji yardım mərkəzlərinə, 2,1%-i icra hakimiyyəti orqanlarına, 1,5%-i kənar şəxslərə, 1,3%-i Ailə və Uşaqlara Dəstək Mərkəzlərinə, 0,4%-i isə qeyri hökumət təşkilatlarına müraciət etmişdir. Bu qadınların 35,4%-i zorakılığa məruz qalmaları barədə heç bir yerə müraciət etməmişdir, 5,8%-i isə cavab verməkdə çətinlik çəkmişdir. Ailədə zorakılığa məruz qalan qadın respondentlərin 29,3%-i əri tərəfindən, 6,2%-i

atası tərəfindən zorakılığa məruz qalmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, milli qanunvericiliyində, imzaladığı və qəbul etdiyi beynəlxalq sazişlərdə qadınların zorakılıqdan müdafiə edilməsinə dair müddəalar əksini tapmışdır. AR Nazirlər Kabinetinin 25 yanvar 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə “Demokratik Cəmiyyətdə gündəlik zorakılıqla mübarizə haqqında Kompleks Proqram”ı təsdiq edilmişdir. Daha sonra yoxsulluğun azaldılması, insan hüquqlarının müdafiəsi, insan alveri ilə mübarizə sahəsində qəbul edilən dövlət proqramlarında da məişət zorakılığı, qadınlara qarşı zorakılıq əsas hədəflərdən biri olmuşdur.

Son zamanlar Azərbaycanda məişət zorakılığının aradan qaldırılması istiqamətində çoxsaylı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Geniş ictimaiyyətdə və xidmət sahəsində çalışan qurumlarda zorakılığın müxtəlif növlərinə, həmçinin bu kimi zorakılıq növlərinin qurbanlara, uşaqlara, ailəyə və ümumiyyətlə, ictimaiyyətə vurduğu fəsadlara dair məlumatlandırmanın artırılmasına nail olunub.

BMT və Avropa Şurasına üzv dövlət kimi, Azərbaycan Respublikası qadınlara qarşı zorakılığın beynəlxalq miqyasda aradan qaldırılmasına dair səylərin həyata keçirilməsində fəal iştirak etmişdir.

“Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair” Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2006-cı il 21 dekabr tarixli Bəyanatı təsdiq edilmişdir. Bəyanatda bildirilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları Avropa Şurasının qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizə kampaniyasını dəstəkləyir və səlahiyyətləri olan parlament vasitəsilə onun həyata keçirilməsinə köməklik göstərilməsini öhdəsinə götürürlər.

Azərbaycan Respublikası Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanı 10 iyul 1995-ci il tarixində ratifikasiya etmişdir, 2001-ci il 16 fevral tarixində BMT-nin “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiyasının fakültativ protokolunun təsdiq edilməsi barədə qanun qəbul edilmişdir. Konvensiyanın 18-ci maddəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası Konvensiya üzrə götürdüğü öhdəliklərə müvafiq şəkildə BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitəsinə dövrü hesabatlar təqdim edir. Sözügedən hesabatlarda gender əsaslı ayrı-seçkiliklə bağlı cari vəziyyət və bu problemlə mübarizə istiqamətində əldə olunmuş irəliləyişlərə dair məlumat da əks olunur.

Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində aparılan islahatların davamı olaraq məişət zorakılığı ilə mübarizədə hüquqi, sosial və təşkilati əsasları özündə əks etdirən “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 iyun 2010-cu il tarixli Qanununun qəbul edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qanunun müddəaları məişət zorakılığından əziyyət çəkən şəxslərin hərtərəfli müdafiəsinə, zorakılıq hallarının profilaktikasına, habelə müvafiq institusional təsisatların

yaradılmasına təminat verir. Qanunda məişət zorakılığının fiziki, psixoloji, iqtisadi və cinsi xarakterli növləri müəyyən edilir.

İnzibati qanunvericilikdə psixoloji və iqtisadi xarakterli məişət zorakılığı inzibati xəta kimi müəyyən edilmişdir. Cinayət qanunvericiliyində isə məişət zorakılığı ilə bağlı cinayət əməlləri fərqləndirilmir və onlara digər cinayətlər üçün müəyyən edilmiş sanksiyalar tətbiq edilir. Məişət zorakılığı qurbanlarına qısa müddətli mühafizə orderləri (30 gün) yerli icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən zorakılığı törədən şəxs xəbərdarlıq edilməklə 24 saat ərzində verilir. Uzunmüddətli mühafizə orderləri (180 gün) isə mülki prosessual qaydada verilir.

Qanunda məişət zorakılığı əməllərini araşdıran dövlət orqanlarının üzərinə qurbana ilkin yardımların göstərilməsi, təhlükəsizliyinin təmini, ailə münasibətlərinin bərpası və bu məqsədlə aidiyyəti orqanlarla əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərməsi kimi mühüm vəzifələr qoyulur.

Qanuna əsasən məişət zorakılığından zərər çəkənlərə yardım göstərən dövlət və qeyri-dövlət yardım mərkəzləri yaradılmalıdır. Bu mərkəzlər qurbanların hərtərəfli müdafiəsi üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu gün Azərbaycanda akkreditasiyadan keçmiş qeyri-dövlət yardım mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Zorakılıq qurbanının ilkin tibbi, sosial, psixoloji və hüquqi yardımlarla, habelə müvəqqəti sığınacaqqla təmin edilməsi öhdəliyi bu mərkəzlərin üzərinə düşür. Ölkədə yaxın gələcəkdə dövlət yardım mərkəzlərinin yaradılması da nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunun tətbiqi ilə bağlı bir sıra mexanizmlər müəyyən edilmiş, “Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda şikayətlərə baxma Qaydası”, “Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması Qaydası”, “Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankının təşkili və aparılması Qaydası”, “Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə yardım mərkəzlərinin fəaliyyəti Qaydası” və “Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin akkreditasiyası Qaydası” qəbul edilmişdir.

Qanunvericilik bazasının yaradılmasına baxmayaraq təcrübədə qanunvericiliyin tətbiqi ilə bağlı bir sıra çətinliklər mövcuddur.

Məlumdur ki, məişət zorakılığı əməllərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Bu tip halları araşdıran dövlət orqanının əməkdaşından xüsusi bilik və peşəkarlıq tələb olunur.

Azərbaycanda psixoloji zorakılıq məişət zorakılığının ən geniş yayılmış formasıdır. Lakin bununla bağlı qeydə alınmış şikayətlərin sayı demək olar ki, yox dərəcəsidir. Təcrübədə bir çox hallarda bu tip şikayətlər əməldə cinayət tərkibinin olamaması səbəbindən araşdırılmır. Qanunvericiliyə görə isə bu halda şikayət digər orqana - yerli icra hakimiyyəti orqanına göndərilməlidir. Ailədə artan gərkənlik şəraitində psixoloji zorakılığın sonradan zorakılığın daha ağır formalarına keçməsi ehtimalı yüksək olur. Bu səbəbdən hər bir şikayətə həssas və diqqətli münasibət tələb olunur.

Dövlət orqanının əməkdaşı zərərçəkənə yalnız “həqiqəti axtarmaq üçün vasitə” və ya şahid kimi deyil, həm də təhlükədə olan və ehtiyacları olan şəxs kimi baxmalıdır. Bəzən zərərçəkən məlum səbəblərdən ifadə verməkdən çəkinir. Lakin müvafiq köməklik aldıqdan sonra və təhlükəsizliyi təmin olunduqda fikirlərini dəyişir. Zərərçəkənlə söhbətin xüsusi şəraitdə aparılması məsələsinə də diqqət yetirilməlidir.

Ən vacib məsələlərdən bir də zorakılığın təkrarlanması təhlükəsinin düzgün qiymətləndirilməsidir. Çünki əksər hallarda zorakılıq qurbanı zorakılığı törədənə bir yerdə yaşamağa məcburdur. Təqsirkarın şəxsiyyəti, psixoloji durumu, silahının olması, əvvəllər zorakılıq törətməsi, zərərli vərdişləri, zərərçəkənə və digər ailə üzvlərinə münasibəti araşdırılmalıdır və düzgün təhlükəsizlik planı hazırlanmalıdır. Mühafizə orderlərinin verilməsi və bunun icrasına nəzarət bu planın tərkib hissəsidir. Qanunun altı il əvvəl qəbul edilməsinə baxmayaraq ölkədə bu vaxtadək verilən mühafizə orderlərinin sayı olduqca azdır.

Komitə tərəfindən 2012-2015-cü illər ərzində respublikanın rayon və şəhərlərində “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun icrası” mövzusunda məhkəmə işçilərinin, hakimlərin, hüquq-mühafizə orqanlarının, nazirliklərin və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələrinin iştirakı ilə regional konfranslar, təlimlər, dəyirmi masalar, sorğular keçirilmişdir. Tədbirlərin əsas məqsədi Qanunun icrası ilə bağlı yerli dövlət qurumlarının qarşılaşdıqları problemlərin öyrənilməsi və bu sahədə məlumatlılığın artırılması idi.

Keçirilən tədbirlər göstərdi ki, Qanunun icrasından irəli gələn məsələlərin, yəni məişət zorakılığı törətmiş şəxslər barəsində mühafizə orderlərinin verilməsi, onların icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi, zorakılıq törətmiş şəxslərin qeydiyyatı götürülməsi və onlarla tərbiyəvi profilaktiki işin aparılması, məişət zorakılığından zərərçəkmiş şəxslərə yardımların göstərilməsi istiqamətində dövlət orqanları arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində işlərin gücləndirilməsinə ehtiyac vardır.

Hazırda Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən bu istiqamətdə işlər davam etdirilir. Komitənin təşəbbüsü ilə yerlərdə tərkibi aidiyyəti yerli icra orqanlarının nümayəndələrindən ibarət Genedr zorakılığı və uşaqlara qarşı zorakılıq üzrə monitorinq qrupları yaradılmışdır. Məqsəd yerli səviyyədə məişət zorakılığının profilaktikası və qarşısının alınması, zərərçəkənlərin hərtərəfli müdafiəsi mexanizmlərinin işlək vəziyyətə gətirilməsi üçün sistemli şəkildə fəaliyyətlərin həyata keçirilməsidir.

Yekun olaraq qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanda ənənəvi ailə münasibətləri xüsusi olaraq dəyərləndirilir. Ailə münasibətləri dövlət tərəfindən qorunur. AR-nın Konstitusiyası ailə münasibətlərinin qorunmasını dövlətin vəzifəsi kimi müəyyən edir. Bu səbəbdən məişət zorakılığı ailənin əsaslarını sarsıdan sosial problem olaraq dövlətimizin diqqətindədir. “Azərbaycan 2020: İnkişaf Konsepsiyası”nda bu problemin qarşısının alınması ailə siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Aydın Səfixanlı

Azərbaycan Respublikasının

İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) Aparatının rəhbəri, h.ü.f.d.

İNSAN HÜQUQLARININ QORUNMASI VƏ CİNAYƏT HÜQUQİ MÜDAFİƏ KONTEKSTİNDƏ AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞINA QARŞI MÜBARİZƏ

İlk olaraq Ailə-məişət zorakılığının sosial-psixoloji, cinayət-hüquqi və kriminoloji problemləri mövzusunda keçirilən Beynəlxalq elmi-praktiki konfransda iştirakla bağlı dəvətə görə tədbirin təşkilatçılarna öz dərin minnətdarlığımı bildirir, konfransın işinə uğurlar arzu edirəm.

Məlum olduğu kimi, hər bir fərdin şəxsi hüquqları – onun azadlığını və muxtariyyətini, hər hansı bir qanunsuz müdaxilədən hüquqi müdafiəsini təmin etməyə yönəlmişdir. Şəxsi hüquqlara və azadlıqlara kənardan hər hansı bir müdaxilə və ya qəsd (əgər bu müdaxilə dövlətin və cəmiyyətin maraqlarının qorunmasından irəli gəlmirsə) zorakılıq sayılır.

Zorakılıq vasitəsilə azadlıq məhdudlaşdırılır, şəxsiyyətin toxunulmazlığı pozulur, ləyaqət alçaldırılır. Ləyaqət hüququ, mahiyyət etibarilə, insanın bütün qalan hüquqlarının əsas məqsədidir.

İnsan ləyaqətinə qəsd etmə həm fiziki, həm də psixiki təsir vasitəsi ola bilər. Heç bir kəs işgəncəyə, zorakılığa, digər qəddar rəftara, eləcə də öz razılığı olmadan tibbi, elmi və başqa təcrübələrə düçar edilməməlidir. İnsan ləyaqətinin qorunması, şübhəsiz, dövlət tərəfindən həyata keçirilir və onun pozulmasına heç bir əsas gətirilə bilməz.

Məlum olduğu kimi zorakılığın bir neçə növü fərqləndirilir və onlardan biri də ailə-məişət zorakılığıdır.

Ailə zorakılığı olduqca geniş anlayışdır. Bura həm kişinin qadına, uşaqlara qarşı zorakılıq etməsi, eyni zamanda qadının kişiyyə və uşaqlara qarşı zorakılığı, həmçinin, ailədəki qocalara münasibətdə törədilən zorakılıq halları aid edilir.

Məişət zorakılığı və ya ailədə zorakılıq halları yalnız bir ailənin deyil, cəmiyyətin təhlükəsizliyinin əsasları üçün təhdiddir. Məişət zorakılığının total xarakter daşması, xüsusən də bu zorakılıqların patriarxat dəyər və adətlərin hökümran olduğu cəmiyyətlərdə baş verməsi cəmiyyətin və dövlətin inkişafını əngəlləyəcək qədər təhlükəlidir. Məişət zorakılığına qarşı mübarizə bütün cəmiyyətlərdə olduqca mürəkkəb bir işdir. Bir tərəfdə ailə münasibətlərinin bir çox tərəflərinin cəmiyyət üçün qapalı olması, digər tərəfdə ailəyə kənar müdaxilələrin bir çox hallarda problemin həll etməkdən çox onun dərinləşməsinə və ailənin dağılmasına gətirməsi təhlükəsi bu sahədə mübarizəni aparmaq üçün xüsusi və həssas yanaşma tələb edir.

Qeyd etmək istərdim ki, yaşamaq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ beynəlxalq hüquq tərəfindən qorunan fundamental insan hüquqları olmasına

baxmayaraq son dövrlərə qədər beynəlxalq təşklər, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ixtisaslaşmış qurumlar məişət zorakılığını insan hüquqlarının pozulması kimi qəbul etmirdilər.

Məişət zorakılığının insan hüquqlarının pozulması kimi tanınmasına əsas səbəb isə beynəlxalq insan hüquqları hüququnun “şəxsi” zərəmə tətbiq edilməməsi ilə bağlı nəzəriyyə olmuşdur.

Belə ki, tarixən, məişət zorakılığı ilə bağlı nəzəriyyələrə əsasən ailə daxili zorakılıq əqli qüsurun, spirtli içkinin və ya emosiyaların idarə edilməməsinin nəticəsində yaranan “ailə” və ya “şəxsi” zəmində baş verən münəqişə kimi tövsif edilirdi. Lakin hal-hazırda mövcud nəzəriyyələr zorakılığın məqsədini zorakı, təhrikedici və hədələyici davranışlar vasitəsilə başqası üzərində gücün (hakimiyyətin) və nəzarətin yaradılması kimi ifadə edir.

İnsan hüquqlarının yalnız dövlətlə insanlar arasında olan münasibətlərə aid məsələ olduğunu iddia edən beynəlxalq hüquqi təsisatlar da öz növbəsində məişət zorakılığı hallarında daha məhdud dövlət məsuliyyətini nəzərdə tutaraq, məişət zorakılığını insan hüquqlarının pozuntusu kimi deyil, ailə daxili münəqişə kimi qiymətləndirirdilər.

Lakin zaman keçdikcə beynəlxalq hüquqda dövlətin məsuliyyət istiqamətləri bir qədər genişləndirildi və hüquqşünas alimlər məişət zorakılığı kimi “şəxsi” davranışı insan hüquqları hüququnun tədqiqat obyektinə kimi müəyyən etməyə başladılar.

Qeyd etmək istərdim ki, məişət zorakılığını məhz insan hüquq pozuntusu kimi xarakterizə edən bir sıra cəhətlər vardır.

Məlum olduğu kimi insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində dövlətlərin üzərinə həm neqativ, həm də pozitiv öhdəliklər qoyulur.

Məsələn, BMT-nin Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında Komitənin 19 saylı ümumi tövsiyəsində göstəriləyi kimi dövlətlərin ancaq zorakılıq etməkdən çəkinmək öhdəlikləri deyil, həmçinin “şəxsi” zəmində baş verən hüquqa zidd hərəkətlərin qarşısını almaq və bu kimi əməlləri cəzalandırmaq öhdəlikləri vardır. Bu kimi öhdəliklər həmçinin, Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Bəyannamədə və 1993-cü ildə Vyanada keşirilmiş İnsan Hüquqları üzrə Dünya Konfransının Fəaliyyət Proqramında da təsbit olunmuşdur.

Həmin sənədlərdə dövlətin üzərinə ailə-məişət zorakılığı qurbanı olan qadınların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində cinayət və mülki qanunvericiliyin formalaşdırılması və həmin qanunvericiliyə əsasən qurbanların real müdafiəsini təmin etmək öhdəlikləri qoyulur. Belə ki, dövlət məişət zorakılığı qurbanlarının hüquqlarının müdafiəsi, bu kimi hüquq pozuntularının qarşısının alınması, zorakılığı törədənələrin cəzalandırılması istiqamətində hər hansı bir fəaliyyət həyata keçirmirsə bu zaman insan hüquqlarının pozulmasına şərait yaratmış olur.

İkincisi, beynəlxalq hüquqa görə dövlətlər hər bir insanın qanunla bərabər müdafiəsinə təminat verir. Bu baxımdan əgər dövlət ailə üzvləri və digər

şəxslər tərəfindən zorakılıq qurbanlarına münasibətdə törədilən eyni xarakterli hüquqa zidd hərəkətlərə fərqli yanaşma sərgiləyirsə və ya fərqli məsuliyyət növü müəyyən edirsə bu zaman bərabərlik hüququ pozulmuş olur və dövlət insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində üzərinə götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirməmiş olur. Eyni zamanda əgər hüquq–mühafizə orqanları ailə üzvləri tərəfindən törədilən zorakılıq hallarına nisbətən, ailə üzvü olmayan digər insanlar tərəfindən törədilən zorakılıq hallarına daha tez reaksiya verirlərsə və ya məhkəmə tibbi ekspertizası tərəfindən ailə üzvü olmayan şəxslər tərəfindən yetirilən bədən xəsarətləri qiymətləndirilərək cinayətin tövsifi zamanı nəzərə alınrsa, ailə məişət zəminində yetirilən bədən xəsarətlərinə ciddi yanaşılmırsa və yaxud da hakimlər obyektiv və subyektiv cəhətdən eyni olan cinayətləri törətmiş lakin subyektləri fərqli olan, yəni ailə üzvləri və ailə üzvləri olmayan şəxslərin əməllərinə fərqli hüquqi qiymət verirlərsə bu zamanda bərabərlik hüququnu pozmuş olurlar.

Məişət zorakılığını insan hüquq pozuntusu kimi xarakterizə edən cəhətlərdən biri də artıq məişət zorakılığının işgəncənin bir forması kimi tanınmasıdır. Beynəlxalq insan hüquqları hüququna görə işgəncə dövlətin vəzifəli şəxsi, yaxud, qanunsuz məqsəd üçün vəzifəli şəxsin razılığı və ya göz yumması ilə qəsdən törədilən ağır mənəvi və fiziki ağrı və ya əzabdır. Qeyd etmək istərdim ki, məişət zorakılığının dinamikası işgəncəni müəyyən edən elementləri çox xatırladır. Belə ki, məişət zorakılığı da işgəncə kimi obyektiv cəhətdən ağır mənəvi və fiziki ağrılara səbəb olur, subyektiv cəhətdən qəsdən törədilir. Bu iki hüquq pozuntusunun oxşar cəhətləri birdə b pozuntuların törədilmə məqsədləridir. Belə ki, hər iki hüquqa zidd eyni qanunsuz məqsəd üçün – daha dəqiq desək digəri üzərində hakimiyyət və nəzarət yaratmaq və saxlamaq üçün törədilir.

Bu üç yanaşma məişət zorakılığının qarşısını almaq üçün əsas strategiyaları formalaşdırır, dövləti məişət zorakılığının qarşısının alınması, hüquq pozuntularının araşdırılması və bu pozuntuları törətmiş şəxslərin cəzalandırılması istiqamətində müvafiq tədbirlər görülməsini şərtləndirir.

Məişət münasibətlərində baş verən zorakılıq halları hər bir insanı narahat etməlidir. Bundan ümumilikdə cəmiyyətin gələcəyi asılıdır. Ailədə azad tərbiyə olunan, zorakılığa məruz qalmayan uşaq cəmiyyətə asan inteqrasiya edir və yaşadığı ailə münasibətlərinə uyğun pozitiv funksiyalar daşıyır. Beynəlxalq cəmiyyət artıq bu problemin əhəmiyyətini dərk edib.

Məişət zorakılığına qarşı çox sayda beynəlxalq sənədlər qəbul edilib, beynəlxalq aktlar əsasında xüsusi müdafiə mexanizmləri yaradılıb.

Qeyd etmək istərdim ki, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası məişət zorakılığı nəticəsində pozulan hüquqlarla bağlı geniş formada müdafiəni nəzərdə tutur.

Həmin hüquqların sırasına yaşamaq, azadlıq və təhlükəsizlik hüququ, işgəncəyə, pis rəftara və insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz

qalmamaq hüququ, qanun qarşısında bərabərlik hüququ, ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququ, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququ, səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ daxildir. Baxmayaraq ki, bu normaların heç birinin mətnində məişət zorakılığına rast gəlinmir, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) bu işlərlə bağlı geniş tərkibli presedent hüququ yaratmışdır.

Avropa Məhkəməsi son illər baxdığı işlərdə aydın şəkildə qeyd edir ki, məişət zorakılığı yaşamaq hüququnun (mad 2), işgəncə, qeyri-insani, və alçaldıcı münasibətə məruz qalmamaq hüququ (mad 3); şəxsi və ailə həyatına hörmət (mad 8); ayrı-seçkiliyin qadağan olunması (mad 14) kimi hüquqların pozulmasına səbəb ola bilər.

Bu kimi presedentə bir nümunə olaraq Opuz Türkiyə qarşı işini misal göstərmək olar. Bu işdə şikayətçi Avropa Məhkəməsinə təqdim etdiyi iddia ərizəsində hakimiyyət orqanlarının onun və anasının əri tərəfindən törədilən məişət zorakılığından qoruya bilməməsini, nəticədə onun anasının öldüyünü, özünün isə pis rəftara məruz qaldığını bildirmişdir. Məhkəmə bu işlə bağlı qəbul etdiyi qərarla qadına qarşı zorakılığın bütün formalarının qadınlara qarşı hüquqi və faktiki ayrıseçkilik kontekstində və cəmiyyətdə qadınların aşağı statuslu şəxslər hesab edilməsi zəminində baş verdiyini, qadınların hüquqi müdafiə vasitələri üçün dövlətə müraciət edərkən çox zaman maneələrlə üzləşməsinin bu zorakılığı daha da gücləndirdiyini bildirmişdir.

Məhkəmə qəbul etmişdir ki hakimiyyət orqanlarının ananın həyatını müdafiə edə bilməməsi Avropa Konvensiyasının 2-ci maddəsinin pozulmasına səbəb olmuşdur. Məhkəmə qadının məruz qaldığı zorakılığın 3-cü maddənin kontekstində pis rəftardan daha ağır olduğuna qərar vermiş, lakin qeyri-insani və alçaldıcı rəftardan fərqli olaraq işgəncəyə bərabər olub olmadığını dəqiqləşdirməmişdir. Məhkəmə belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, hakimiyyət orqanlarının ərizəçinin əri tərəfindən şəxsi bütövlüyünün ciddi şəkildə pozulmasına qarşı səmərəli çəkilmə tədbirlərini görməməsi nəticəsində Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi pozulmuşdur.

Sonda, Məhkəmə ərizəçinin 2-ci və 3-cü maddələrlə birlikdə, 14-cü maddədə nəzərdə tutulan ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququnun pozulduğunu tanımış və bildirmişdir ki, dövlətin, qadınları məişət zorakılığından qorumaması, hətta bu qorumama hərəkəti məqsədli şəkildə baş vermədikdə belə, qadınların qanunla bərabər şəkildə qorunmaq hüququnu pozur.

Avropa məhkəməsinin məişət zorakılığı ilə bağlı digər işlərinə misal olaraq Bevacqua və S Bolqarıstana qarşı, Kontrová Slovakiyaya qarşı, Hajduova Slovakiyaya qarşı, L.C.B. Birləşmiş Krallığa qarşı işlərini misal göstərmək olar.

Qeyd etmək istərdim ki, BMT-nin Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında Komitəsi də öz növbəsində məişət zorakılığı ilə bağlı mühüm presedent təcrübəyə malikdir. Məlum olduğu kimi Qadınlara Münasibətdə Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Aradan Qaldırılmasına dair

Konvensiya üzrə əlavə protokolun 2-ci maddəsi Konvensiyanın istənilən normasının pozuntusundan əziyyət çəkən fərdlərə və fərdlər qruplarına imkan verir ki, komitəyə şikayətlə müraciət etsinlər.

Məlumat üçün bildirmək istərdim ki, bu günə kimi Komitə tərəfindən məişət zorakılığı ilə bağlı bir sıra müraciətlərə baxılmışdır. Bunların sırasında AT Macarıstana qarşı, Gökce Avstriyaya qarşı, Yildirim Avstriyaya qarşı işlərini misal göstərmək olar. Qeyd edilməlidir ki, həm Gökce həm də Yildirim işləri ərləri tərəfindən qətlə yetirilən məişət zorakılığı qurbanlarının ailə üzvlərinin adından Vyana Məişət zorakılığı əleyhinə Müdaxilə Mərkəzi və Qadınların Məhkəməyə çatımı üzrə Assosiasiya tərəfindən komitə qarşısında qaldırılmışdır. Komitə konvensiyada təsbit olunmuş hüquqların pozulması hallarını aşkar edərək dövlətlərin üzərinə məişət zorakılığı qurbanlarına təhlükəsiz ev, uşaq dəstəyi və hüquqi yardım almaq öhdəliklərini qoymuşdur.

Qeyd etmək istərdim ki, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində mövcud digər mexanizmlərdə məişət zorakılığına qarşı bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmiş və bu zaman Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etmişlər.

Məsələn, 2011-ci il iyul ayında İnsan hüquqları üzrə Amerika–arası Komissiya Jessica Lenahan (Gonzales) ABŞ-na qarşı işində geniş şəkildə Avropa Məhkəməsinin presedent təcrübəsindən istifadə etmişdir. Adı çəkilən işdə xanım Lenahanın 3 qızı onun ayrı yaşadığı əri tərəfindən oğurlanmışdır. Xanım Lenahanın ayrı yaşadığı ərinə qarşı məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə bağlı mühafizə orderi olmuş və qızlarının itkin düşməsindən sonra dafələrlə polis çağırılmışdır. Bu uzaqlaşdırmaq qadağasının olmasına baxmayaraq polis hər hansı bir hərəkət etməmiş, daha sonra Simon Gonzales polis idarəsinə gələrək atəş açmış və bundan sonra polisin cavab atəşi nəticəsində öldürülmüşdür. Daha sonra polis Simon Gonzalesə məxsus yük maşınının arxasından 3 uşağın meyitini tapmışdır. Amerika–arası Komissiya işə baxaraq qərara gəlmişdir ki, polisin xanım Lenahanı və uşaqlarını müdafiə edə bilməməsi nəticəsində İnsan Hüquq və vəzifələri haqqında Amerika Bəyannaməsində təsbit olunmuş bir sıra hüquqlar, o cümlədən, yaşamaq hüququ (maddə 1), bərabərlik hüququ (maddə 2), uşaqların xüsusi müdafiəsi hüququ (maddə 7) və məhkəmə müdafiəsi hüququ (maddə 18) pozulmuşdur. Komissiya həmçinin öz qərarında qadın və uşaqları məişət zorakılığından qorumaq üçün federal və dövlət səviyyəsində bir sıra islahatların həyata keçirilməsini tövsiyə etmişdir.

Qeyd etmək istərdim ki, beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunmuş hüquqi təminatlar hər bir ölkənin bu problemlə mübarizə etmək istəyindən asılıdır. Hazırda bir çox ölkənin qanunvericiliyində məişət zorakılığı ilə əlaqədar konkret normalar öz əksini tapmışdır. Azərbaycan da məişət zorakılığının bütün formalarının ləğv edilməsi ilə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli uğurlar əldə etmişdir.

Əsas Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, bu gün isə

möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi dövlət ailə siyasəti artıq milli strategiya kimi formalaşmaqdadır. Dövlət tərəfindən ailə, qadın və uşaq məsələlərinə diqqəti bu sahəyə daha artıq qayğının artmasına səbəb olmuşdur. Son illər ölkə əhalisinin sosial-iqtisadi rifah halının yüksəldilməsinə yönəlmiş bir çox dövlət proqramlarının qəbulu, qanunvericilik sahəsində ciddi irəliləyişlərin olması buna konkret nümunədir. Ölkə başçısının sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində həyata keçirdiyi siyasət həmçinin insan hüquqlarının daha effektiv təmin edilməsinə güclü təkan vermişdir. Bir çox dövlət proqramlarında zorakılıqla mübarizə məsələləri öz əksini tapmışdır ki, bu da dövlətimizin bu problemə necə həssaslıqla yanaşdığını göstərir.

Ölkəmiz 1995-ci ilin 30 iyun tarixində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” Konvensiyasına (CEDAW) qoşulduqdan sonra qüvvədə olan normativ hüquqi aktlara və formalaşmış təcrübəyə qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması istiqamətində dəyişikliklər edilmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiyası”nın Fakultativ Protokolu Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 16 fevral tarixli Qanunu ilə təsdiq edildikdən sonra isə dövlət qadınların hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınması, qadınlara öz hüquqlarından tam istifadə etmək imkanı verən bir mühitin yaradılmasına çalışmışdır. Qadınların cəmiyyətdə hərtərəfli rol oynaması, onların verdiyi töhfələrin qiymətləndirilməsi, öz yaşam tərzləri ilə bağlı seçimlər etməsi və zorakılıq qorxusundan azad yaşaya bilməsinə imkan yaradan cəmiyyət və iqtisadi mühiti yaratmaq öhdəliyinin əsas hissəsi kimi, dövlət qadınların irəli çəkilməsini siyasətini davam etdirməkdədir.

Ailə-məişət zorakılığı probleminin həlli kompleks yanaşma, məqsədli tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Kompleks tədbirlər zəruri hüquqi bazanın, o cümlədən inzibati cəza və cinayət təqibinə imkan verən qanunvericilik aktlarının qəbulu, mexanizmlərin yaradılması, zorakılığın xəbərdar edilməsi, zorakılığın qarşısının alınması, qurbanların müdafiəsi, reabilitasiyası kimi tədbirləri əhatə etməlidir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində məişət zorakılığı ayrıca cinayət əməli kimi və ya digər cinayət əməlində ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutulmasa da Cinayət Məcəlləsində məişət zorakılığına yol vermiş şəxslərin törətdiklərə əmələ müvafiq cinayət cəza növləri nəzərdə tutulmuşdur. Bu maddələrə misal olaraq qəsdən adam öldürmə (maddə 120), qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə (maddə 122), özünü öldürmə həddinə çatdırma (maddə 125), qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma (maddə 126), qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma (maddə 127), qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma (maddə 128), qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma (maddə 129), ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurma (maddə 131), əzab vermə (maddə 133), öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər

vurmaqla hədələmə (maddə 134), qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə (maddə 145), zorlama (maddə 149), seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri (maddə 150), seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə (maddə 151), on altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə (maddə 152), əxlaqsız hərəkətlər (maddə 153), qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə (maddə 176-1) və s. maddələri qeyd etmək olar.

Yaxın illərə qədər məişət zəmnində baş verən zorakılıqlara qarşı mübarizə yalnız cinayət təqibini həyata keçirməklə kifayətlənirdi. Belə ki, məişətdə (ailədə) cinayət əsaslı zorakılıq olduqda Cinayət qanunvericiliyinin müvafiq müddəaları tətbiq edilməklə cinayət təqibi həyata keçirilirdi. Lakin məişət zorakılığı yalnız kriminal xarakterli deyildir. Ona görə də məişət zorakılığına qarşı mübarizə yalnız Cinayət qanunvericiliyi ilə aparıla bilməz. Məişət zorakılığına qarşı mübarizənin hər tərəfli və kompleks şəkildə həyata keçirilməsi, məişət zorakılığının profilaktikasının təmin edilməsi məqsədi ilə 2010-cu ilin 22 iyun tarixində “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu Qanun məişət zorakılığı zəminində baş verən zorakılığın qarşısının alınması mexanizmlərinin yaradılması və tənzimlənməsi məqsədini güdür. Qanunun əsas yükü ailə münasibətlərinin qorunması ilə bərabər, həm də, zorakılıqdan zərər çəkən şəxslərin sosial mühafizəsini təmin etməkdir. Qanunun qəbulu xəbərdaredici vasitələrin və reabilitasiya təsisatlarının formalaşmasına və məişət zorakılığı ilə kompleksli mübarizə üçün vahid mexanizmlərin formalaşmasına hüquqi əsaslar yaratdı. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun əsas əhəmiyyəti onun məişət zorakılığının formalarını açıqlamaqdır: fiziki, psixi, cinsi zorakılıq və habelə iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlər.

“Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” qanun yalnız qadınların deyil, digər ailə üzvlərinin, o cümlədən uşaqların fiziki, psixi, cinsi və iqtisadi xarakterli zorakılıqlardan müdafiə edir.

Qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil məişət zorakılığının qarşısının preventiv (qabaqlayıcı) üsullarla alınmasını, icmalarda izahat işlərinin aparılmasını, zorakılıq hallarının aşkar olunması məqsədilə monitorinq və araşdırmaların keçirilməsini, məlumat bankının yaradılmasını, zorakılığa məruz qalmış qadınlara, o cümlədən 18 yaşı tamam olmamış qızlara maddi, mənəvi və psixoloji yardım göstərilməsini, bunun uşaqlara qarşı zorakılıq halları ilə mübarizə tədbirləri ilə paralel aparılmasını təklif etmişdir.

Müvəkkil tərəfindən həmçinin, valideynlərin məsuliyyətinin artırılması məqsədilə qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi, “Uşaqların cismani cəzadan müdafiəsi haqqında” qanunun qəbul edilməsi, “Uşaqların cinsi istismardan və sui-istifadədən müdafiəsi haqqında Avropa Şurası Konvensiyasının ratifikasiya edilməsi, Avropa Şurasının “Qadınlara qarşı və ailədə zorakılıq hallarının qarşısının alınması və mübarizəyə dair Konvensiyası”nın

ratifikasiya edilməsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyasında qeyd edilən istiqamətlərin reallaşdırılması üçün “Azərbaycan Ailəsi Strategiyası”nın, Uşaq Məcəlləsinin və Milli Uşaq Strategiyasının hazırlanması işinin sürətləndirilməsi, Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komissiyaların əsasnaməsinə yenidən baxılaraq, onların lazımi maddi-texniki və insan resursları ilə təmin edilməsi, Milli Preventiv Qrupla əməkdaşlıqda QHT-lərin, ekspertlərin müntəzəm olaraq uşaq müəssisələrinə başçəkmələrin həyata keçirilməsi, “Ailə psixoloqu” institutu, məişət zorakılığına məruz qalmış şəxslər üçün yardım mərkəzləri və sığınacaqların yaradılması, təhsildən yayınma və erkən nikah halları üzrə monitorinq sisteminin yaradılması, uşaqlara qarşı baş vermiş zorakılıq hallarının araşdırılması, sənədləşmə, hesabatvermə, məxfiliyin təmin olunması məsələsi ilə bağlı maarifləndirmə işlərinin aparılması kimi təkliflər irəli sürülmüş və bu istiqamətdə fəaliyyət davam etdirilməkdədir.

Rəna Mirzəzadə

*fəlsəfə elmləri doktoru, AMEA FHI "Siyasi nəzəriyyələr" şöbəsinin müdiri
AR Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının üzvü*

GENDER ƏSASLI ZORAKILIQ: QADIN VƏ CİNAYƏT MOTİVİNDƏ

Qloballaşan dünyada çeşidli problemlər və yenidən nizamlanan dövlətlər, mədəni-mənəvi müxtəlifliyi, yəni multikulturallığı ilə fərqlənən və bir-birinə inteqrasiya olan xalqlar, mədəni oxşarlığı ilə uyğunlaşan millətlər və s. kimi politoloji epitetlər... və bu modernləşmələr mənzərəsində bütün ölkələrdə çoxalan, artan **Qadın zorakılığı, qızlara təcavüz** və bu fonda gedən müzakirə və təbliğatlar... Bəs əbədiləşmiş tarixdə nə var? Bütün dünyada haqq, hüquq və ədalət simvolu Femida – ana, tanrı qadındır. Femida əlində tərəzi və qılınc tutmaqla, gözləri bağlı halda ədalət və hüquq simvoludur. Qədim insanlar ədaləti, nizamı qa-dının təmsilçiliyində veriblər. Ana-qadın simvolu hamını bərabər sevmək, simvollaşmış. Misirdə ədalət tanrısı qadın tanrı – **Maat** idi, o həm də məhkəmələr tanrısı idi. **Maat** – gerçək, doğru, nizam deməkdir. Qədim Romada **Disciplina** – nizam və qayda tanrısı idi – Ana-qadın idi.

Zorakılıq XXI əsrin «xərçəng bəlası» kimi, «fəlakəti»dir. Zorakılıq - **mənəvi terrorizmdir**. Bu «**terror aktının**» törədilməsində «bəhanələr» müxtəlif obyektiv səbəblərdən meydana çıxır (**Bəhanələr**: içkili olub, narkotik qəbul edib, ağıl çatışmamazlığı var və s.)

Bəs bu gün nə baş verir? Məlumdur ki, istənilən solumun nüvəsi olan qadın-kişi qarşılıqlı münasibətləri **Gender** adlanır. Gender - **bu sivil mədəniyyətdir**. Burada qarşılıqlı münasibətlər bərabər hüquqluluq müstəvisində nizamlanır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsi bərabər hüquqluq prinsipini ehtiva edir və 25-ci maddənin I bəndində «Hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir», II bəndində «Kişi ilə qadın eyni hüquqları və azadlıqları vardır», III bənddə «İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır», IV bənddə «Heç kəsə bu maddənin III hissəsində göstərilən əsaslara görə zərər vurula bilməz» yazılmışdır.

Gender bərabərliyi, azadlıq və hüquqların təminatında **cinsi bərabərlik** prinsiplər olaraq yuxarıda qeyd edilən maddələrdə əks olunmuşdur. Bu prinsip əksər demokratik cəmiyyətlərin Alilən Qanunlarında öz təsbitini tapmışdır. Bu gün **Modern Dünyanın 1Nö-li Əsas bəlasına çevrilmiş zorakılığa qarşı qanunlar**, konseptual aspektdə qanunvericiliklə öz təsbitini tapmışdır.

Belə ki, 1993-cü il 20 dekabrda BMT Baş Məclisində «Qadınlara qarşı zorakılığın bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında» Bəyannamə qəbul edilmişdir ki, onun 1-ci maddəsində yazılıb: «qadınlara münasibətdə zorakılıq –bu cinsi əlamət daşıyan, qadına qarşı cinsi, fiziki və psixoloji zərər və işgəncə verilməsi və ya bu aktların təhlükəsi olan, onların şəxsi və ictimai həyatda azadlıqlarının məcburi və ya könüllü məhdudlaşdırılmasına səbəb olan

halları əks etdirir». Bu Bəyannaməyə görə, **qadın zorakılığı kişilər tərəfindən qadına qarşı diskriminasiyadır**. Bəs **zorakılıq nədir?** «**Zorakılıq**- özünə və ya digər insana, qrupa, icmaya, cəmiyyətə qarşı işlənən, bədən zədələri, ölüm, psixoloji travma, inkişafda qüsurlar, əyintilər, müxtəlif cür zərər ilə nəticələnən (və ya nəticələnmə biləcək) fiziki gücün və ya hökmün real və ya hədələmək məqsədilə qəsdən tətbiq edilməsidir». 1996-cı ilin mayında **Azərbaycanda «İnsanlarla ticarət və üçüncü şəxslər tərəfindən fahişəliyin istismarına qarşı mübarizə haqqında» Konvensiyaya qoşulmuşdur**. İnsana-qadına fiziki təzyiq onun psixi aləminə, dünya görüşünə yəqin ki, öz təsirini göstərir. Qadın və kişi mənəvi zənginliyi, əxlaqi saflığı, fiziki kamilliyi özündə birləşdirməli və inkişaf etdirməlidirlər. Zorakılığın tipologiyasına diqqət edək:

a) **Özünə qarşı**. Bu **intihar** (suisid) və özünə müxtəlif cür **zərər** etmə, zərər vurmadır. b) **Şəxsiyyətlərarası**. Bu da iki yerə ayrılır: **ailə (partnyorlararası)** və **icma daxili**. Belə ki, ailə daxili zorakılıqda 1) uşaqlar; 2) partnyor (ər və arvad); 3) ahıllar (ata, ana, qaynana, qayınata və s.) 4) ailə üzvləri (qardaş, bacı, qayın, baldız və s.) daxildir. **İcma** deyəndə isə buraya (dayı, bibi, xala, əmi və s.) və **yadlar** (qonşu, dost və s.) aiddir. Zorakılığın bir tipologiyasına da «**kollektiv**» dairəsi də daxildir ki, o da məhz a) sosial; b) siyasi və c) iqtisadi tərəfə ayrılır. Beləliklə **zorakılıq fiziki, cinsi, psixoloji, mənəvi zərər vurmalarıdır**, hətta zərər vurduqdan sonra belə qayğı göstərməməkdir. Zorakılıq bir sıra kateqoriyalara bölünür: - **ailədə zorakılıq**: məişət zorakılığı və ənənəvi təcrübə; - **cəmiyyətdə zorakılıq**: zorakılıq və seksual qəsd, seksual tənqəd gətirmə; mühacir işçi qadınlara qarşı zorakılıq, pornoqrafiya, fahişəlik; - **dövlət tərəfindən və ya onun təhriki ilə edilən zorakılıq**: azadlıqdan məhrum etmə yerlərində; - **silahlı münaqişələrdə**: düşünülmüş siyasət (etnik təmizləmə) kimi və ya hərbi əməliyyatlar üzündən qeyri-stabillik nəticəsində silahlı münaqişələr zamanı - zorlama, seksual və işgəncə də daxil olmaqla qadınlara qarşı zorakılıq; - həmçinin qaçqın və köçkün qadınlara qarşı zorakılıqlar. Burada **gender zorakılığı** məfhumu xüsusi olaraq açıqlana bilər. **Gender zorakılığı** anlayışını Astrida Niemanienyeni «ixtira» etmişdir. **Gender zorakılığı mədəni, siyasi, iqtisadi, sosial münasibətlərdən yaranan vəziyyətləri özünə daxil edir, lakin bunlarla məhdudlaşmır**. Dominant tərəf cinsindən asılı olmayaraq, gender zorakılığına məruz qala bilər. Buraya hücum etmə, döyülmə, hədələmə, təzyiq, təhqir, təhdid, zor, güc, sosial izolyasiya və s. hallar aiddir, habelə bütün hallarda diskriminasiyaya aid edilir. **Gender zorakılığı** əsasən özünü aşağıdakı formalarda təzahür etdirir: **seksual zorakılıq** – bu cinsin dəvranışı olub, istənilən zorakılıq aktını (cinsi orqanlara qarşı, qeyri heyvani yollarla seksual cinayət və s.), zorlanma, müxtəlif növ təhqir və təhdidlə alçaltma; **məişət zorakılığı** – bundan daha çox əziyyət çəkən qadınlardır. Bu zorakılıq özü də **fiziki, psixoloji və mənəvi** olmaqla üç əsas tipdə özünü göstərir.

Niyə bunları açıqladıq... Çünki XXI əsrin ilk onilliyi də zorakılığın bir **xərçəng, bir «quş qripi», bir bəlkə də «dəb»** kimi tüğyanı zamanıdır. Aktual olduğu qədər də zorakılıq gah «gizlin», gah da daha aşkar gündəmədir. Bir

tədqiqatçı kimi, hesab edirəm ki, **qadına qarşı bütün zorakılıqlar aqressiv yadır**. Bu əks cinsin (Kişinin) qadına ziyan vurməsi (**döyməsi, təhqir etməsi, təhdid etməsi, hədələməsi, müxtəlif fiziki mənəvi, psixoloji güc tətbiqidir**). Bunun ən ağırlı tərəfi də məhz **qadına cinsinə görə qüvvə, güc tətbiq edilməsidir**. Təbii ki, zorakılığın ən çox mənəvi sarsıntı verən forması **seksual zorakılıqdır**. Buraya da **cinsi əlaqəyə girməyə məcburetmə və təcavüz** daxildir.

Belə ki, **1995-ci il Pekin Fəaliyyət Platformasında da deyildi ki** «Cinsi zorakılıq və cinsi ünsiyyət yolu ilə keçirilən xəstəliklər, SPİD daxil olmaqla, vaxtsız cinsi əlaqəyə girmək üçün qızlara təzyiq göstərilir. Nəticədə cavanlıq, sosial təzyiq, qoruyucu qanunların olmaması, yaxud onlara riayət edilməməsi səbəbindən qızlar zorakılığın müxtəlif növlərnə, məsələn, zorlama, cinsi məcburiyyət, şəhvani istismar, qız alveri, əsasəndə qızların orqanları və toxumaları ilə alver, həmçinin məcburi əmək kimi zorakılığa məruz qalırlar». **Bəs qanunvericilik nə göstərir?** Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 149-cu maddəsi “zorlama” məsələsini əks etirir. Bu maddəyə əsasən “zorlama **4 ildən 8 ilədək** müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Müəyyən hallarda **5 ildən 10 ilədək** və ya **8 ildən 15 ilədək** müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”.

Yuxarıda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından bəhs etdik. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin prinsiplərinə riayət etməyən ölkə vətəndaşı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 154.1 maddəsinə pozmuş olur. Həmin maddədə yazılıb ki, “... irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən və s. mənsubiyyətlərdən (R.M.- bu qanunda hər cəhət var, ailə daxili, **qan qohumluğu, yaxın qohum ifadəsindən savay...**) asılı olmayaraq şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinə zərər vurmaq şəxsin bərabərlik hüququnun pozulması deməkdir və bu hərəkət qanunla təqib olunandır».

Qadın və cinayət hüququ – Qadın və kişi arasında bəşəriyyət mövcud olandan «güclü» və «gücsüz» – cinsi fərqi ayrı seçkilik mövcud olmuşdur. Bu fərq özünü həm bioloji, həm fiziki xüsusiyyəti ilə özünü biruzə vermişdir. Nəzərə alaq ki, qüvvədə olan qanunların bir qismi hələ də müstəqilliyin ilk dövründə qəbul edilmişdir və təbii ki, onlar bu günün tələbləri baxımından müasir həyatla tam uzlaşmır. Həm qadınlar, həm də kişilər bu gün də, müxtəlif növ zorakılığın qurbanı olurlar. Təbii ki, burada əsrlərlə qərarlaşmış patriarxal ailə münasibətləri, ailədə döyülən-söyülən qadın və onun hüquqları hələ də çox incə məsələ olaraq qalır. Belə ki, qanun qarşısında hüquqlar bərabərdir, lakin, etiraf olunur ki, bəzən döyülən qadın elə özü şikayətini geri götürüb, ərin cəzalanmasını istəmir və yaxud təməmilə ona tabe olur, həyatı əzablarla bitir. Ailəyə müdaxilə etmək adət - ənənələrə uyğun qadağandır, bu yazılmamış – Qanundur və yaxud da belə deyək, hər bir ailənin şəxsi məsələsidir. Çünki həm **zərərçəkən**, həm də **zərərverən** cəmiyyətdəki nüfuzuna mənfi münasibət yaratmaq istəmir.

Qadın hüquqları nəinki ailədə, eləcədə iş yerində, təhsil ocaqlarında və s.

yerlərdə də pozula bilər. Çox az hallarda qadınlar onlara qarşı edilən zorakılığı açıb aşkarlayır. Burada səbəblər belədir: - milli mentalitet xarakterliyi ilə bahəm, - bəzən də hədə, qorxu, şantaj və s. kimi amillər də rol oynayır. - Fahişəlik qadının məhz şəxsi işi sayılır və qanunla təqib edilir. - Lakin fahişəxana saxlamaq, qız və qadınları müəyyən vasitələrlə şirnikləndirib ələ alaraq əlaqələr-aradüzəltmələrlə vasitəçi olmaq, artıq qanunla cinayət hesab edilir və Cinayət Maddəsinin 299-cu maddəsi ilə cəzalandırılır. - Qadını zorən cinsi əlaqəyə çəkməyə görə «Cinayət Məcəlləsinin» 110-cu maddəsi tətbiq edilir. Həddi buluğa çatmayarlara qarşı pozğunluq etməyə Cinayət Məcəlləsinin 112-ci maddəsi ilə, azyaşlıni fahişəliyə cəlb etməyə CM-nin 215-ci maddəsi və 16 yaşınadək şəxslə cinsi əlaqədə olmaya görə CM-nin 111-ci maddəsi tətbiq olunur. «Cinayət Məcəlləsinin»də analıq funksiyası əleyhinə cürbəcür formada cinayətlər üçün də cəza maddələri vardır. Əgər ana öz yeni doğulan körpəsini qəsdən məhv edirsə CM –94-cü maddəsi ilə, qadına məcburi abort etdirmə CM –116-cı maddəsi ilə, hamilə qadının hamiləliyini bilib öldürmə –94-cü maddə ilə, məzuniyyətdə olan qadının əmək hüquqlarının pozulması isə 138-ci maddədə əks olunub. Həmçinin qeyd edək ki, hamiləlikdə cəza məsuliyyətinin azaldılması səbəb kimi 36-cı maddə ilə nəzərə alınır. İki və ya daha çox arvad saxlamaq CM-nin 130-cu maddə, qadını zorla qaçırmaq 129-cu maddə, zorla-qorxutma ilə məcburi nigaha sövq etmə 128-ci maddə ilə tənzimlənir.

Respublikamızda baş vermiş cinayətlərdə qadınların da adı tez-tez hallanır. Bu cinayətlərin üstü açılrsa da, buradan belə bir sual meydana çıxır: «bəs qadınlar niyə cinayət törədirlər?» Bunun müxtəlif yönümlü, izahlı cavabı var – respublikanın üzləşdiyi müharibə şəraiti, bəzən dolanışıqla bağlı obyektiv səbəblərlə yanaşı, tamahkarlıq da cinayətkarlığa gətirib çıxarır.

Məhkəmə Qərarlarının Baş İdarəsinin 4 sayılı İslah Əmək Müəssisəsi Qadın Kaloniyasıdır. Həbsxanada təxminən 300-dək qadın var. Ən çox **dələduzluğa, narkotik maddələr satışı, yaxud icazəsiz olaraq narkotika ilə sərhad keçdikləri üçün** cəzalanıblar. İslah əmək düşərgəsində qadınlar həm də **oğurluq, soyğunculuq və quldur** dəstəsinə kömək üstündə cəza çəkirlər. Digər ağırlı problem isə **mənəvi məsələ – əxlaqsızlığın** da olmasıdır. Maddi imkanını bu yolla yaxşılaşdırmaq istəyinə düşən qadınların sayı getdikcə çoxalır, bu sanki adi bir hala adətə çevrilir. Bugün respublika QİÇS-(SPİD) xəstəliyinə tutulanların da, sayının getdikcə artma ehtimalı da realdır. XXI əsrin də dəhşətli bələsi olan narkomaniya qadınlar arasında yayılır. Hətta uyuşdurucu bitkilərin yetişdirilməsində qadınlar da bəzən əmək sərf edir. Məhz bu kimi neqativ halların cəmiyyətdə açılması zərurəti elə qadın hüquqlarının tənzimlənməsini tələb edir.

Keçmiş tarixə nəzər saldıqda cəzaların ağırlığı diqqəti daha çox cəlb edir. Cəza vermə prinsipi cinsi ayrı seçkiliyi heç vaxt yumşaltmayıb, əksinə, çox vaxt insanlıq ölçüləri pozulub. Bu mənada **tarixdə cinayətkar ərin hərəkətinə görə qadın da onunla bərabər cəzaya məhkum edilirdi.** Bu yaxın tariximiz, Stalin dövrünün reallığıdır.

1948-ci il dekabrın 10-da BMT «İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi»ni təsdiq etmiş, 1976-cı ildə BMT-nin üzvü olan 35 dövlətin təsdiqindən sonra qüvvəyə minmişdir. Bəyannamədə göstərilir ki, bütün insanlar dünyada «irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dinindən, dilindən, siyasi və digər baxışlarından, milli və sosial mənşəyindən, əmlak, zümrə və digər vəziyyətinə asılı olmayaraq» azad, eyni ləyaqət və hüquqlarla doğulurlar.

Respublikada patriarxal adət-ənənə tərzli güclü cinsin hegemon rolunun ailə daxilində törədilən fəsadları tam aşkarlamağa imkan verməsə də, son dövrlər artıq bu kimi hallardan hüquq-mühafizə orqanlarına müraciətlər hətta KİV-də belə öz əksini göstərməyə başlamışdır. Qadın (ana, bacı, qız, həyat yoldaşı) «güclü» tərəfin təzyiqlərindən məhkəmələrə şikayət edir. Lakin bəzən əksini də görürük: Təqsirkar tək kişi yox, həm də qadın olur.

Bəs qadınlar niyə cəzalanır, məhkum edilir, həbsxanaya salınır, azadlıqdan məhrum edilir? Zərif cinsin adlanan qadının günahı nədir?

Qadınlara qarşı zorakılıq. Pekin Bəyannaməsinin 113-cü bəndində deyilir: «**Qadınlara qarşı zorakılıq termini qadının fiziki, cinsi və psixoloji sağlamlığına ziyan, əzab-əziyyət gətirən cinsi əlamət əsasında hər cür zorakılıq aktı deməkdir**». Bu həqiqətdir ki, tarixən Azərbaycanda mənəviyyat, adətinə görə qadın xüsusi hörmət sahibi olmuş, ailənin namusu hesab edilmişdir. Qadın, o cümlədən də, əsasən qızlar xüsusi olaraq kişi cinsi tərəfindən himayə olunub, qorunmuşdur. Təbii ki, nəinki cəmiyyətdə, həm də ailədə müəyyən zorakılıq nümunələrinə daima rast gəlinmişdir. Son illərdə isə ailə-cəmiyyət zəminində həm kişi, həm qadın **obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən** zorakılığa məruz qalmışdır. Respublikanın müstəqillik qazandıqdan sonra üzləşdiyi çoxsaylı problemlərin təzahürü daha çox ağırlığı qadınların çiyinə qoymuşdur. Davam edən müharibədə **çoxlu sayda kişi itkisi, ölümü, tarixi adət-ənənələrə söykənən vərdislər zərif qadını bərkitmiş, belə deyək «kişiləşdirmiş»dir.**

Qadın Əmək İslah Koloniyasında qadınlar arasında keçirilən görüşlərdə “niyə buradasan” sorğusuna əsasən onları cinayətə sürükləyən səbəblər belə açıqlanır: ya «**ataları uşağın atıb gedib, bir tikə çörək ucundan**» narkotik maddə satışına cəlb olunub; ya müəyyən təzyiq altında cinayətkar qrupa qoşulub; yaxud xırda xuliqanlığa görə; bəzən də ailə-məişət zəminindəki problemlərlə əlaqədar”. Həbsdə olduqlarını bildirirlər. 1995-2015-ci illər ərzində verilən amnistiyaya görə minlərlə əhv olunanların arasında qadınlar da vardır. Ermənistanla münaqişə nəticəsində qız və qadınlara qarşı ən ağırlı təcavüzlər edilmişdir. Azyaşlı qızların valideynlərinin gözü qarşısında zorlanması, uşaqların öldürülməsi, südəmər körpəli anaların döşlərinin kəsilməsi, qadınların kürək-lərinə qaynar samovarlar bağlanması faktları bəşəriyyətdə görünməmiş zorakılıq aktlarıdır. Düşmən əlinə əsir düşməmək naminə intihar hökmü seçən, qayalardan özünü atan qız-qadının haqqının zorlanması faktları reallıqdır. Bu gün də hələ əsirlikdə girov qalan qadının ən ağır işgəncələrlə ləyaqət və şərəfinin tapdalanması, zorla doğuzdurulması ən qatı zorakılıqdır.

Bu isə PFP-nın «bərabərlik, sülh və inkişaf yolunda» (112-ci maddə) çağırışına təmamilə ziddir.

Hər insana həyatının ilk anından verilən hüquqlar onun insan hüquqları və əsas azadlıqlarıdır, onların qorunması və həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmaq hökumətlərin vəzifəsidir (PFP, 210-cu maddə). Müharibələr zamanı qadınlar daha çox zorlama və zorakılıq hallarına məruz qalırlar. Onlar qaçqın düşərgələrində və müvəqqəti məskunlaşdıqları digər yerlərdə müxtəlif çətinliklərlə üzləşirlər. Qadınlar antisanitariyadan, lazımı tibbi yardım göstərilməməsindən əziyyət çəkir, qızlar təhsildən yayınırlar. UNHCR və ya digər yardım agentliklərinin qaçqınlar üçün nəzərdə tutulan xüsusi məntəqələrdə paylanan yardım payları bəzən kişilərin təqsiri üzündən ailə başçısı qadın olan ailələrə çatmır. Qaçqın şəhərciyinə nəzarət edənlərin də kişilər olduğunu nəzərə alsaq, bir qayda olaraq qadınların şikayətləri eşidilmir və kişilər tərəfindən dəstəklənmir. Belə halda qadın-ana və qadın-işçi formulası, özü də siyasi-hüquqi və sosial-mənəvi yönümlərdə tənzimlənməlidir. Məsələnin özünəməxsus bu və ya digər aspektlərini xarakterizə edərkən onun bu xüsusiyyətlərini mütləq nəzərə almaq lazımdır. Bəzən heç bir peşəsi olmayan qadın cəmiyyətdə, həyata iqtisadi tələbat ucundan, mövcud iqtisadiyyatdan xəbərsiz surətdə atılır. Meyarsız, çətin, ağır əməyə adət etmiş qadın, bütün qadağaları qıraraq, artıq yaşadığı həyatı dərk edir. O, yeni əlaqələr, ünsiyyət sistemi yaradır və bu da artıq onun vaxta qənaət qanununa çevrilir, vaxt özü isə əmək ölçüsü olur. Qadın cəmiyyətdə öz hüquqlarının qanuni bərpası uğrunda mübarizə aparır. Bu zaman isə məhz cinsi ayrıseçkilik özünü daha qabarıq əks etdirir. Tədricən qadın analıq funksiyası ilə yanaşı, ailənin sosial problemlərini həll edən bir şəxsiyyət kimi formalaşır. Belə olduqda bir çox ailələrdə ziddiyyətli hallar, belə deyək ki, **gender zorakılığı yaranır**. Qadının ictimai – siyasi həyatda iştirakı prosesi baş verirsə, bu da öz növbəsində kişinin «evdarlıqda iştirakı» zərurətini də meydana gətirmiş olur. Artıq cinslərarası (ailə-məişət-uşaq və s.) problemlər qarşılıqlı razılaşmalar əsasında bölüşdürülür. Beləliklə, **kişinin başlıca** funksiyası, yəni ailənin maddi təminatçısı, **dominant rol** da tədricən azalır.

Əlbəttə, bütün qadınlar işlək tərəf kimi öz inkişafında tam yetkin işçi qüvvəsinə çevrilə bilmir. Bu, ictimai əməyin də feminiləşdirilməsi sahəsində və məşğulluqda qadınların daha azlıq təşkil etməsi ilə əlaqədar təzahür edir. **birincisi**, kişidən fərqli olaraq, qadın əməyi fərqli xüsusiyyətlərini daim və tarixi forma etibarını ilə də saxlayıb. **İkincisi**, kişi ilə qadın arasında fərqli cəhətlər əksər hallarda nəzərə alınmışdır. **Üçüncüsü**, qadın əməyinə olan ehtiyac da cəmiyyətdə kişi tərəfindən qadağalarla qarşılaşır. Bütün bunlar isə belə əsas verir ki, ailə münasibətlərində əməyin yönəldici subyekti, faktoru, nə qadın, nə də kişi deyil, onların birgə qərarları, cəmiyyətdə birgə fəaliyyəti, yəni **gender tarazlığıdır**. Qadın hüquqlarının pozulması məsələsində əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi də əsas götürülməlidir. Əmək kollektivlərində də **gender dünyagörüşü** cəmiyyətdə kişi-qadın münasibətləri, onların bərabərliyi və hüquqları haqqında müəhazirələrə böyük ehtiyac vardır və hər bir fərd

cəmiyyətə, ailəyə, nigaha, ictimai davranış, qarşılıqlı münasibət qaydalarına hərtərəfli hazırlıqlı olmalı, onlara riayət etməlidir. Boşanma hallarının çoxu, ailələrin dağılması faktoru məhz ailə münasibətlərindəki naşı, savadsız, bəzən də qeyri-əxlaqi əlaqələrin nəticəsi olub, azalmaq əvəzinə, artmaqdadır. Buna görə də əsasən gənclərin bu sahələr üzrə maariflənməsi, onların davranışının düzgün yönəldilməsi üçün lazımi şərait, vasitə və imkanlar yaradılmalıdır. **Bütün əmək kollektivində gender mədəniyyəti üzrə müxtəlif təbliğat mərkəzlərinin fəaliyyət göstərməsi vacibdir.** Təəssüf ki, bunların əvəzinə ekranlarda nəzərdən yayınmış zorakılığı, əxlaqsızlığı təbliğ edən parnofilimlər nümayiş etdirilir. Cəmiyyətdə şəxsiyyətin formalaşması və püxtələşməsi üçün azadlıq, demokratiya hava-su kimi lazım olduğu qədər, onun əsası qarşılıqlı münasibətlər də kişi-qadın arasında hörmət, izzət, anlaşma, kompromisə getmə və s. bu kimi hallar da gərəkdir. Azərbaycanda da az da olsa nəzərə çarpan bu kimi mənfi təzahürlər gender mədəniyyətlə də əvəz olunmalı, qadınlar ailə-məişətdə zorakılığa məruz tərəf, gərəksiz bir fərd deyil, cəmiyyətin əsas dayaqlarından biridir. Bu kimi yuxarıda sadalanan qanunvericilik və sosisumda baş verən hallardan irəli gələn təhlilə belə yekun vuraq:

1) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, Ailə Məcəlləsi, dövrdən asılı olaraq yeni dəyişiklik və əlavələr ediləndə, mütləq halda bu «Zorakılıqlar: növləri və metodu» öz qanuni təsbitini yenidən tam yenilənmiş formada tapması;

2) 1995-ci il Ümumdünya Pekin Deklorasiyasının da 12 problem istiqamətlərindən biri «Qızlar» məsələsidir (Bu orta məktəbdə təbliğ olunmalıdır);

3) Cinayət Məcəlləsinin 173.1 maddəsində «...yetkinlik yaşına çatmayanın alqı-satqısı və ona sahibliklə əlaqədar digər əqdlərin bağlanması cinayət» sayılır. Lakin bu maddənin də əlavə dəyişikliyə ehtiyacı vardır;

4) Ailə daxili qan qohumu (ata, qardaş) tərəfindən törədilən zorakılıq xüsusi cəza - **ömürlük həbsə** bərabər tutulması; (Bu halla üzləşən, mənən öldürülən qadın (qızlar), tədqiqatlar da aşkar edir ki, cismani ölümü, intiharı daha üstün tutur). Nümunə çox deyildir! Lap olsun Birdənədir lakin bu kimi **mənəviyyətsizlik** günümüzün görünən reallığıdır. **Reallıq isə yalnız xüsusi qanunlar olarsa fakt olmaz.** Burada heç bir insan hüququnu pozmaq yoxdur, burada səhv yoxdur, burada daxili, **namusu, mənəviyyəti əbədi öldürülmüş cismən məhv olmuş «qınaq obyektinə»** çevrilən qız (qadın) var! Və ona **təcavüz edən ömürlük cəza almalıdır;**

5) Bu kimi halların ictimailəşdirilməsində hədsiz həssaslıq olmalıdır. **KİV dayanmadan təbliğ etməməli, TV gün (həftə) ərzində təkrar-təkrar nümayiş etməməlidir. Bu cinayətin təbliğidir, məlumat deyil.** Bu ailələrdə yadlaşma, özgələşmə, bacı-qardaş-ata münasibətlərində çəkingənlik, qorxu, hiddət, ailə daxilində xof yaratmaqdır.

Və sonda fikirlərimi gender üzrə məşhur tədqiqatçı Sulamif Fayerstounun bir kəlamı ilə bitirmək istərdim: **«Təbiət qadını kişidən fərqli yaradıbsa, cəmiyyət onu insandan fərqli edib».**

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Qanun, 2009, s.10-11
2. Bərabər hüquqlar. Bərabər imkanlar. B., 2001, s.136
3. Gender terminlərinin izahlı lüğəti, B., 2005, s.184
4. Qadınların vəziyyəti üzrə IV Ümumdünya konfransının məruzəsi (Pekin, 4-5 sentyabr 1995), B., 1995, s.130
5. Qanun jurnalı, №2, B., 1999, s.32
6. Gender elminə giriş. II cild, B., 2005, s.23
7. Məcəllələr kulliyatı, B., Qanun, 2000, s.152
8. Bax: Qadın Hüquqları üzrə Bələdçi, B., 2013

Av.Aslı Arıhan

Av. Zeynep Tepegöz

TÜRK HUKUKUNDA KADINA YÖNELİK ŞİDDETE İLİŞKİN DÜZENLEMELER

GİRİŞ:

Şiddet; güç ve baskı uygulayarak insanların bedensel veya ruhsal açıdan zarar görmesine neden olan bireysel veya toplu hareketlerin tümü olarak tanımlanmakla birlikte, kadına yönelik şiddet; Birleşmiş Milletler (BM) Genel Meclisi tarafından 1993 yılında kabul edilen “kadına yönelik şiddetin yok edilmesi bildirgesi”nde; cinsiyete dayalı olarak gerçekleşen, kadınlarda, fiziksel, cinsel, psikolojik, herhangi bir zarar ve üzüntü sonucunu doğuran veya bu sonucu doğurmaya yönelik özel veya kamu yaşamında gerçekleşebilen her türlü davranış, tehdit, baskı veya özgürlüğün keyfi olarak engellenmesidir” şeklinde tanımlanmaktadır (CEDAW 1993)

Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (Mayıs 2011’de Türkiye tarafından İstanbul’da imzalandığı için kısaca **İstanbul Sözleşmesi** olarak anılan) kadına yönelik şiddet, özellikle de ev içi şiddet konusunda, uluslararası alanda bölgesel olarak hazırlanmış ilk Avrupa Konseyi Sözleşmesidir ve kadına yönelik ev içi şiddetle ilgili yaptırım gücü olan ilk uluslararası sözleşmedir. Şiddete uğrayan ya da uğrama riski bulunanlara, özellikle de kadınlara ve çocuklarına ilişkin koruyucu ve önleyici, oldukça kapsamlı 80 madde içeren bu sözleşmede yer alan: “**Kadınlara yönelik şiddet**” tanımı bir insan hakları ihlali ve kadınlara yönelik ayrımcılığın bir biçimi olarak anlaşılmaktadır ve ister kamusal ister özel alanda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik zarar veya ıstırap veren veya verebilecek olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eylem veya bu eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma anlamına gelmektedir.

1) YASAL DÜZENLEMELER

Dünya’da 1970’lerden itibaren önem kazanan şiddet sorunu ülkemizde 1980’lerin ortalarından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. 17 Mayıs 1987’deki “Dayağa Hayır” yürüyüşü kadınların şiddete karşı ilk toplu tepkileri olmuştur. Kadın hareketleri bu yıldan sonra hız kazanmıştır (Yıldırım 1998).

Anayasanın “Sosyal ve Ekonomik Hak ve Ödevler “ başlıklı üçüncü bölümün “Ailenin Korunması” başlıklı 41. Maddesinde “Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır” hükmü bulunmaktadır. Anayasanın bu hükmü ile devlet ,özellikle kadının ve çocukların korunması

sağlamakla yükümlü tutulmuştur.

Ülkemizde toplumun diğer kesimlerinde olduğu gibi aile içinde, eşler arasında veya aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireyleri arasında şiddetin varlığı bilinen bir gerçektir. Anayasadaki bu açık düzenleme ile devlete verilen göreve rağmen 1998 yılına kadar ailenin gerek dış etkilere karşı gerekse kendi arasında korunması konusunda genel düzenlemeler dışında özel bir yasal düzenleme yapılmamıştır.(Ateş,2007)

14.01.1998 tarihinde kabul edilen 4320 Sayılı “Ailenin Korunmasına Dair Kanun” aile içi şiddeti önlemek amacıyla düzenlenen ilk kanundur. Ev içinde şiddet gören çoğu kadın için şiddetten kurtulabilmenin tek yolu evi terk etmektir. Ancak pek çok kadın için bu farklı sebeplerden dolayı mümkün olmamaktadır. Bazı durumlarda ise kadınlar, şiddet gördükleri halde evlerini terk etmek istememektedir. Bu yüzden 1998 yılında çıkarılan ve koruma emri olarak da bilinen 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Yasa, evden uzaklaştırılması gereken kişinin şiddeti uygulayan kişi olması gerektiğini belirtti. Hem bu yasanın uygulanmasından elde edilen deneyimler, hem de kadına yönelik şiddetin artması ve daha görünür hale gelmesi zamanla daha kapsamlı bir yasaya ihtiyaç olduğunu gösterdi. 8 Mart 2012 tarihinde, 4320 sayılı yasanın geliştirilmiş hali olan yeni bir yasa kabul edildi. **6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Yasa**, şiddet gören veya görme tehlikesi altında yaşayan kadınları ve aile bireylerini korumayı amaçlamaktadır. Halen önemli bazı eksikleri olan ve “Yeni Şiddet Yasası” olarak da geçen bu yasa, İstanbul Sözleşmesi temel alınarak hazırlanmıştır.

4320 Sayılı Kanun ve 6284 Sayılı Kanunun Getirdikleri

14.01.1998 tarihinde kabul edilen 4320 Sayılı “Ailenin Korunmasına Dair Kanun” aile içi şiddeti önlemek amacıyla düzenlenen ilk kanundur. Yasanın temel amacı aile içinde şiddeti uygulayan bireyi, gerektiğinde ortak yaşam alanından uzaklaştırarak kanunda sayılan veya benzer bir takım tedbirleri uygulayarak aile içi şiddeti önlemek ve dolayısıyla toplumun temelini oluşturan aileyi şiddete karşı korumaktır. Ancak uygulamada yaşanan bazı sorunlar ve son yıllarda artan kadın cinayetleri, Türkiye'nin imzaladığı İstanbul Sözleşmesi olarak da bilinen Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesinin getirdiği yükümlülükler dikkate alınarak ilgili kamu kurum ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları ile 4320 Sayılı Kanunda var olan eksiklikler gidermek amacıyla yeni bir kanun hazırlanmıştır. 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” 20.03.2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 4320 Sayılı Kanun ile 6284 Sayılı kanunu karşılaştırırsak 6284 sayılı kanun hala eksiklikleri olmasına karşın 4320 sayılı kanundaki birçok eksikliği gidermiştir. Bunlar;

1- 4320 Sayılı kanunun 1. Maddesinde “eşlerden birinin veya çocukların veya aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireylerinden birinin veya mahkemece

ayrılık kararı verilen veya yasal olarak ayrı yaşama hakkı olan veya evli olmalarına rağmen fiilen ayrı yaşayan aile bireylerinden birinin aile içi şiddete maruz kaldığını kendilerinin veya Cumhuriyet Başsavcılığının bildirmesi “ bir ya da birkaçına birlikte veya uygun göreceği benzeri başkaca tedbirlere de hükmedebileceği düzenlenmiştir.

a-Kanunda şiddetten ve aile içi şiddetten ne anlaşılması gerektiği açıklık yoktur. Kanunda ayrıca şiddet tanımlanmamıştır. Buradaki şiddet tanımının sadece fiziksel şiddet olarak yorumlanması nedeniyle uygulamada psikolojik şiddete maruz kalan, sözlü şiddete maruz kalan kadınlara tedbir kararları uygulanmamıştır. Bunun yanı sıra bazı mahkemeler fiziki şiddetin gerçekleşmesinin yanında doktor raporu gibi ispat araçları arayarak ispat edilmesini talep ederek tedbir taleplerini red etmişlerdir.

b-Kanunda koruma tedbirine başvuru hakkı bulunanlar aynı çatı altında yaşayan eşler, çocuklar, yasal olarak ayrı yaşayan yada evli olmalarına rağmen ayrı yaşayan aile bireyleri olarak sınırlandırılarak sayılmıştır. Kanundaki aile tanımı aynı çatı altında yaşayan anne ve baba ve çocuklardan oluşan toplumun en küçük sosyal birimi tanımıyla örtüşmektedir. Kanun aynı çatı altında yaşamayan aile bireylerinin, resmi nikah olmaksızın birlikte yaşayan kadın ve erkeğin, boşanmış aile bireylerinin kendisine yönelik şiddetin önlenmesi için tedbir talebinde bulunmasına engeldir. Kanunda talepte bulunmak için açıkça “resmi evliliğin” istenmiş olması uygulamada sevgilisinden, nişanlısından, imam nikahlı eşinden, boşandığı eski eşinden şiddet gören kadınların koruma tedbiri alamamasına sebep olmuştur.

6284 Sayılı Kanununun 2. Maddesinde şiddet” Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranışı,” olarak tanımlanmıştır. Ev içi şiddet: Şiddet mağduru ve şiddet uygulayanla aynı haneyi paylaşmasa da aile veya hanede ya da aile mensubu sayılan diğer kişiler arasında meydana gelen her türlü fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet olarak tanımlanmıştır. Bu kanuna göre kanunda şiddet olarak tanımlanan tutum ve davranışlara doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kalan veya kalma tehlikesi bulunan kişiyi ve şiddetten etkilenen veya etkilenme tehlikesi bulunan kişileri şiddet mağduru olarak tanımlanmış ve koruma tedbirlerine şiddet mağdurları başvurabileceği belirtilmiştir.

6284 sayılı Kanununun amacı ve kapsamı, 4320 sayılı Yasa’ya göre daha net ve geniş bir şekilde tanımlanmıştır. Evli olan, olmayan kadın ayrımı ortadan kaldırılmıştır. Kanunda Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi’ne atıfta bulunulması, uluslararası belgelerin kadına yönelik şiddette dayanak oluşturması anlamında önemlidir.

2- 4320 sayılı kanunda sadece aile içi şiddet mağdurları koruma tedbirlerine

başvurabilmekteydi. Israrlı takip mağduru tanımı kanunda tanımlanmadığından koruma tedbirlerine başvuramamaktaydı. İstanbul Sözleşmesinin 34 üncü maddesine göre ısrarlı takip “başka bir kişiye yönelik kendi güvenliği için korku duymasına neden olacak şekilde tekrar eden kasıtlı ve tehditkâr davranışlar” şeklinde tanımlanmıştır. 6284 Sayılı kanunda kanun amaçları arasında tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunmasına da yer verilmiştir. Korunma altına alınmayı gerektiren takip eylemlerinin ayrı bir suç oluşturması gerekmemektedir. Israrlı takip gerekçesi ile uzaklaştırma ve koruma tedbirinin uygulanabilmesi için takip eyleminin mağdurda yaratacağı düşünülen korku veya endişenin ciddi bir korku olması gerekir.

3- 4320 Sayılı kanununda kadınların koruma tedbirleri için Cumhuriyet Başsavcılığına başvurmaları düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra kanunda düzenlenen koruma tedbirlerinin nasıl uygulanacağına dair ya da hangi kurum ve kuruluşlarının görevli ve sorumlu olduğuna dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. 4320 sayılı Yasa'nın çıkmasını takiben ilgili kamu kurumlarının kadına ve çocuğa yönelik şiddet konularında görev ve sorumluluklarının kapsamlı ve ayrıntılı bir biçimde yer aldığı 2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi çıkarılmış, ardından Başbakanlık Genelgesi'nde yer alan görevlerin etkin uygulanması için İçişleri Bakanlığı Genelgesi yayınlanmıştır. Genelgelerin uygulanmasında yaşanan sıkıntılar göz önünde bulundurulduğunda, kurumların yapacağı acil görevlerin yasada yer almasının tek başına bu tedbirlerin yerine getirilmesini ya da uygulanmasını beraberinde getirmemiştir. 6284 sayılı Kanunda ise kadınların başvurularını yaptıkları her bir birimin görev ve sorumlulukları yasada açık bir biçimde tanımlanmıştır. Kadın ilk başvurusunu ister kolluğa ister adli makamlara ya da Aile ve Sosyal Politika Bakanlığı'na yapmış olsun her bir birimin alacağı acil tedbirlere kanunda yer verilmiştir. Uygulamaların etkin olabilmesi için bağımsız bir biçimde izleme ve değerlendirme yapacak mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ne yazık ki alınan kanunda böyle bir denetim mekanizmasına yer verilmemiştir.

4- 4320 Sayılı kanunda Mahkeme tarafından verilen tedbir kararlarına uymayan kişiye yönelik “kararda hükmolunan tedbirlere aykırı davranılması halinde tutuklanacağı ve hürriyeti cezaya hükmedileceği hususunun kusurlu eşe ihtar edilmesi” düzenlenmiştir. Kanunun bu haliyle cezaya hükmedilemediği gibi herhangi bir caydırıcılığı olmayan bir hüküm olarak kalmıştır. Ancak 6284 Sayılı Kanunda şiddet uygulayanlara kanunda mahkemenin aldığı kararlara uymayan kişiye yönelik caydırıcı hükümlere de yer verilmiştir. 13. Maddesinde” Bu Kanun hükümlerine göre hakkında tedbir kararı verilen şiddet uygulayan, bu kararın gereklerine aykırı hareket etmesi hâlinde, fiili bir suç oluştursa bile ihlal edilen tedbirin niteliğine ve aykırılığın ağırlığına göre hâkim kararıyla üç günden on güne kadar zorlama hapsine tabi tutulacağı, tedbir kararının gereklerine aykırılığın her tekrarında, ihlal edilen tedbirin niteliğine ve aykırılığın ağırlığına göre zorlama hapsinin süresi onbeş günden otuz güne kadar olacağı” düzenlenmiştir.

5- 4320 sayılı kanunda şiddete karşı koruyucu ve önleyici hizmetler düzenlenmemiştir. 6284 Sayılı kanunda ise Şiddet Önleme ve İzleme Merkezlerinin açılması düzenlenmiştir. Bu kapsamda Yedi gün 24 saat hizmet verecek bu merkezlerde şiddete karşı koruyucu ve önleyici hizmetlerin yerine getirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda şu an itibarıyla 36 ilde açılmış olup 2015 sonuna kadar tüm illerde açılması planlanmaktadır.

6- 4320 Sayılı kanunda aile mahkemesi tarafından uygulanacak tedbirler 1. Maddede

a.)diğer eşe veya çocuklara veya aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireylerine karşı şiddete veya korkuya yönelik davranışlarda bulunmaması,

b.)müşterek evden uzaklaştırılarak bu evin diğer eş ve varsa çocuklara tahsisi ile diğer eş ve çocukların oturmakta olduğu eve veya işyerlerine yaklaşmaması,

c.)diğer eşin, çocukların veya aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireylerinin eşyalarına zarar vermemesi,

d.)diğer eşi, çocukları veya aynı çatı altında yaşayan aile bireylerini iletişim vasıtalarıyla rahatsız etmemesi,

e.)varsa silah ve benzeri araçlarını zabıtaya teslim etmesi,

f) Alkollü veya uyuşturucu herhangi bir madde kullanılmış ortak konuta gelmemesi veya ortak konuta gelmemesi veya ortak konutta bu maddeleri kullanmaması.

Şeklinde düzenlenmiştir.

6284 sayılı kanunda ise mülki amir tarafından verilecek koruyucu tedbirler, hakim tarafından verilecek koruyucu tedbirler ve hakim tarafından verilecek önleyici tedbirler ayrı ayrı düzenlenmiştir. Mülki amirler tarafından koruyucu uygulamalar çerçevesinde uygun barınma yerinin sağlanması, geçici maddi yardımlar yapılması, psikolojik, hukuki, mesleki rehberlik danışmanlık hizmeti verilmesi, kreş imkanının sağlanması gibi kapsamlı sosyal yardımlardır. 4320 Sayılı kanunda bu yönde herhangi bir sosyal yardıma yer verilmediğinden, uygulamada şiddete uğrayan kadın sığınmaevinde kalıyorsa sığınmaevi üzerinden başvuru yapılarak Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Vakfından maddi yardım alması sağlanmaktaydı. Ancak 6284 sayılı kanunun 3. Maddesinde düzenlenen koruma tedbirleri kapsamında sığınmaevinde kalmayan şiddet mağduru kadınlar da sosyal yardımlardan yararlanabilmektedir.

2) ÜLKEMİZDE ŞİDDET BİLANÇOSU VE GENEL DURUM

Kadınlar, günümüzde çok daha fazla şiddete maruz kalmaktadır. Kadın cinayeti oranı 2011 yılında geçmiş 7 yıla göre % 1400 artmıştır. Türkiye’de her 10 kadından 4’ü şiddet görmektedir. Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü’nün “ Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması’na” göre Türkiye’deki kadınların % 41,9’u fiziksel ve cinsel şiddete uğramaktadır. % 49,9 ‘la en fazla şiddete maruz kalan kadınlar “düşük gelir” grubundan oluşmaktadır. Şiddet “yüksek gelir” grubunda da azımsanmayacak oranda olup % 28,7 ‘dir.2014 yılının başından bu yana 240 kadın öldürülmüştür. 478 kadın tecavüze, 722

kadın tacize uğramış. 6 bin 423 kadın ise aile içi şiddet nedeniyle hastaneye başvurmuş. Verilere göre kadına yönelik cinsel saldırı suçlarında son beş yılda %30 artış meydana gelmiştir. Yasal mevzuatta getirilen gelişmelere karşın, şiddet önlenememiş, zihniyetin değişmesi için maalesef kökten bir program yapılamamıştır.

Türkiye, kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla „AHİS, **Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Şiddetin** Önlenmesi Bildirgesi, CEDAW,(Kadına Karşı her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi),Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesini (İstanbul sözleşmesi olarak anılan) imzalamıştır.Anayasanın 10.maddesinde, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu,devletin bu eşitliği yaşama geçirmekle yükümlü olduğu,bu maksatla alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı olamayacağı,41.maddede ise,ana ve çocukların korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alacağı,devletin her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır hükümleri yer almasına karşılık,Türkiye özellikle kadına yönelik şiddeti önlemede yetersiz kalmıştır.

İstanbul Sözleşmesi olarak anılan Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi ülkemiz tarafından imzalandıktan sonra meclis tarafından onanarak 01 Ağustos 2014 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. İstanbul sözleşmesi, imzalayıp onaylayan ülkelere, fiziksel, cinsel, ekonomik ve duygusal şiddet türlerini önlemek için gerekli yasal önlemleri alma yükümlülüğü getirmiştir. Sözleşmeye taraf ülkelerin özellikle kültür, örf ve adet, gelenek, din veya sözde “namus” gibi kavramların, şiddet uygulamak için bir mazeret olarak kullanılmasını engellemek ile yükümlü kılmaktadır. Ancak buna rağmen namus, töre bahanesi ile kadınlar öldürülmüş, tecavüz edilmiş, dövülmüş, eğitim, çalışma hakkından mahrum edilmiştir. Türkiye’de şiddet olayları giderek tırmanırken, 2011 yılında geçmiş 7 yıla göre, %1400 artmışken, Sivil toplum Örgütlerinin ve Demokratik Kitle Örgütlerinin sivil çalışmalarının önemi daha da artmıştır

Ankara Barosu'nun projesi olan Gelincik projesi; 2 Nisan 2011 tarihinde, toplumda özellikle kadına uygulanan şiddeti önlemeye gönüllü Ankara Barosu tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Ankara Barosu kadına ve çocuğa yönelik şiddetin artması sonucu toplumsal sorumluluk üstlenerek bu projeyi başlatmıştır Şiddetle mücadelede,şiddete uğrayan bireyle iletişimden, acil müdahaleye, davaların takibine kadar ayrı bir uzmanlık alanı olduğundan,yasalara ve uluslararası mevzuata hakim eğitilmiş avukatlar eliyle takibi ve ciddi bir gönüllülük ve uğraşı gerektirmektedir.Bu nedenle,avukatlık kanunu 178-180.maddelerinde düzenlenen ve avukatlık ücretlerini ve diğer yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanlara avukatlık hizmetlerinin sağlanması anlamına gelen adli yardım hizmetinden ayrı bir yapılanma zorunlu hale gelmiştir.

Gelincik Projesinin amacı, Şiddete uğramış hedef kitlenin yani, öncelikle kadın olmak üzere, çocuk, Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transeksüel, İntersek-

süel, bakıma muhtaç yaşlı ve engellilere karşı uygulanan fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet sonucu bireylere hukuki yardım yapmak ve şiddetin önlenmesi konusunda farkındalık yaratmaktır. Kadınların, çocukların ve LGBTİ bireylerin insan olmaktan kaynaklanan temel hak ve özgürlüklerini kullanmalarını engelleyen şiddeti cezalandırmak ve/veya önlemektir. Aynı zamanda mağdurların toplumsal hayata entegre olabilmeleri için; sosyal ve psikolojik dayanışma içerisindedir. Temel hak ve özgürlüklerinin korunmasına; bunun için hak arama özgürlüklerinin en üst düzeyde yaşama geçirilmesini sağlamaya çalışır. Mağdurlara hukuki yardımda bulunur. Ayrıca sosyal ve psikolojik destek de verir.

Gelincik projesi, kurulduğu günden bu yana, kadın hakları konusunda deneyimli rehber ve gönüllü avukatlardan oluşmaktadır. Avukatlar toplumsal cinsiyet, Adli Yardım, Cmk, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu ve uygulamaları, Uluslar arası Mevzuat, Mağdur kadınla İletişim eğitimleri almakta, bu eğitimler yasa değişiklikleri olduğunda ve rutin olarak yinelenmektedir. Gelincik Merkezinde, 2015 tarihi itibarı ile 50 rehber avukat, 485 gönüllü avukat yer almaktadır.

Rehber avukatlar, Ankara Barosu Eğitim Merkezi, İhlamur sokak, No.1 Sıhhiye Ankara adresinde, mesai saatleri içinde mağdur kadınla ilk görüşmeyi yapan avukatlardır. Rehber avukatlar, haftanın 7 günü, 24 saat 444 43 06 nolu hattan Tüm Türkiye'den aranacak ücretsiz acil yardım hattından telefon danışma hizmeti, hafta içi 5 gün mesai saatleri içinde danışma ve hukuki yardım hizmeti vermektedir. (<http://www.gelincikprojesi.org.tr/sayfa.php?x=proje-hakkında>)

Mağdur bireylerle ayrı görüşme odasında görüşme yapılmakta, eğitilmiş ve deneyimli gönüllü avukatlardan acil avukat ataması yapılmakta, birey sığınma evine yerleştirilmekte, gerektiğinde, psikolojik desteğe ihtiyaç duyan mağdurlara, gelincik merkezinde gönüllü olarak çalışan psikologlar tarafından psikolojik destek verilmektedir.

Ankara dışından arayan şiddete uğramış bireylere, sığınma evine nasıl yerleştirilecekleri, ücretsiz avukat yardımı ve adli yardım gibi bilgiler verilmekte, hukuki soruları yanıtlanmaktadır.

Gelincik projesinin başından 7 Ekim 2015 tarihine kadar yaklaşık 25.000 kişi telefonla danışma hizmeti almıştır. 2.923 kişi şahsen başvurmuş, bunlardan 2.418 kişiye avukat ataması yapılmış, 520 kişi sığınma evine yerleştirilmiş, 210 kadına psikolojik destek sağlanmıştır.

Bu kadınlardan 2075 tanesi fiziksel şiddete uğramış, 1952 tanesi psikolojik şiddete, 227 kişi cinsel şiddete, 284 kişi cinsel saldırıya maruz kalmış, 1424 kadına 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi yasası gereğince koruma tedbiri kararı alınmıştır.

Şiddete uğrayan kadın veya birey Ankara'da ise merkezimize bizzat başvurabilir. Türkiye'nin her yerinden 444 43 06 Alo Gelincik hattını, 183 Alo

Sosyal Destek hattını arayabilir,155 polis hattından yardım isteyebilir.Tüm Türkiye’de ücretsiz avukatlık hizmeti veren Baroların Adli Yardım Merkezlerinden ve Baroların kadın hakları Kurullarından yardım isteyebilir.

Merkezimize başvuran kadınlar,6284 sayılı Ailenin Korunmasına ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun gereğince,gerekli koruyucu ve önleyici tedbir kararları alınmakta boşanma nafaka mal rejimi,velayet davaları ile ceza davaları açılmaktadır.

Şiddet bir yazgı değildir., şiddetsiz bir dünya dileğiyle...

Kaynakça:

1) Cedaw,1993 **Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi**

2) Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi-İstanbul Sözleşmesi, İstanbul,2011

3) Yıldırım Aysel (1998). Sıradan Şiddet. Boyat Kitapları. İstanbul

4) Ateş Mustafa, 4320 Sayılı Ailenin Korunması Hakkındaki Kanun ve Bu Kanundaki Değişiklikler Üzerine Düşünceler,Ankara Barosu Dergisi,Sayı:3, 2007,Ankara

5) (<http://www.gelincikprojesi.org.tr/sayfa.php?x=proje-hakkinda>)

Fikrət Nəbiyev

AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses” şöbəsinin böyük elmi işçisi, fəlsəfə doktoru

MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ QARŞISININ ALINMASI HAQQINDA QANUNVERİCİLİK AKTI VƏ ONDAN İRƏLİ GƏLƏN TƏLƏBLƏR

Ailə münasibətlərinə kənar müdaxilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar və hədudlar istisna olmaqla hər kəsin şəxsi və ailə həyatına müdaxilənin yolverilməzliyi prinsipinə əsaslanır. Məişət zorakılığı probleminin həlli kompleks yanaşmanı, məqsədli tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Kompleks tədbirlər zəruri hüquqi bazanın, o cümlədən inzibati cəza və cinayət təqibinə imkan verən qanunvericilik aktlarının qəbulu mexanizmlərinin yaradılmasını, zorakılığın qarşısının alınmasını, zorakılığa məruz qalan şəxslərin müdafiəsini əhatə etməlidir. Məişət zorakılığına qarşı mübarizənin hər tərəfli və kompleks şəkildə həyata keçirilməsi üçün, məişət zorakılığının profilaktikasının təmin edilməsi məqsədi ilə 2010-cu ilin 22 iyun tarixində “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu Qanun məişət zorakılığı zəminində baş verən zorakılığın qarşısının alınması mexanizmlərinin yaradılması və tənzimlənməsi məqsədini güdür. Qanunla ailə münasibətlərinin qorunması ilə bərabər, həm də, zorakılıqdan zərər çəkən şəxslərin sosial mühafizəsi təmin edilir. Qanunun qəbulu reabilitasiya təsisatlarının formalaşmasına və məişət zorakılığı ilə kompleksli mübarizə üçün vahid mexanizmlərin formalaşmasına hüquqi əsaslar yaradır. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda fiziki, psixi, cinsi, habelə iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərlə bağlı hüquqi aktlar öz əksini tapır. Bu qanun qadınları və uşaqları fiziki, psixi, cinsi və iqtisadi xarakterli zorakılıqlardan müdafiə edir. Eyni zamanda, bir ailə tərkibində olmayan, lakin ailə ilə qohumluq əlaqələri olan şəxslər də məişət zorakılığının subyektləri ola bilərlər. (3)

Bu qanun qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınmasını, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsini, hüquqi yardımla təmin edilməsini, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri əhatə edir.

Zorakılıq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki və ya mənəvi zərər vurmaları nəticəsində baş verir. Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxs bir yerdə yaşadığı ailə üzvünün, yaxın qohumunun, qanuni nikahda olmadığı və ya əvvəllər birgə yaşadığı şəxsin ona qarşı qəsdən törətdiyi bu Qanunla nəzərdə tutulmuş hərəkətlər nəticəsində fiziki və ya mənəvi zərər çəkmiş şəxslərdir.

Məişət zəminində fiziki zorakılıq qanunla şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki təzyiq göstərməsi, yəni zor tətbiq etməklə sağlamlığa zərər vurmaları,

işkəncə verməsi, azadlıq hüququnu məhdudlaşdırması ilə bağlı baş verir.(2)

Məişət zəminində psixi zorakılıq qanunla şəxslərin birinin digərinə qəsdən psixi təzyiq göstərməsi və ya dözülməz psixi şərait yaratmasına yönəlmiş hərəkətlərdir.

Məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqi qanunla şəxslərin birinin digərini onun mülkiyyətində, sərəncamında və ya istifadəsində olan əmlakdan, gəlirlərdən məhrum etməsinə, iqtisadi asılılıq yaratmasına, belə asılılığı saxlamasına və ya ondan sui-istifadə etməsinə yönəlmiş hərəkətlərdir.

Məişət zəminində cinsi zorakılıq qanunla şəxslərin birinin digərini onun iradəsi əleyhinə seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etməsidir.

Məişət zorakılığının qarşısının alınması üçün, məişət zorakılığı təhlükəsinin aradan qaldırılması məqsədi ilə hüquqi, sosial və profilaktik tədbirlər həyata keçirilir.

Qeyd edilməlidir ki, məişət zorakılığının qarşısının alınması üçün hüquqi xarakterli tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu mərhələdə məişət zorakılığı ilə bağlı hallar araşdırılmalı, məişət zorakılığına yol vermiş şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb edilməlidir. Yəni, məişət zorakılığı ilə bağlı cinayət təqibi həyata keçirilməli, məişət zorakılığı törətmiş şəxslər məsuliyyətə cəlb edilməli, zərər çəkmiş şəxslərin hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafələrinin müdafiəsi, araşdırmanın aparıldığı müddət ərzində müraciət etmiş şəxsin təhlükəsizliyi təmin edilməli, zərər çəkmiş şəxslər dövlət vəsaiti hesabına hüquqi yardımla təmin edilməli, məişət zorakılığı ilə bağlı işlərə dair məhkəmə qərarlarının icrası təmin edilməli, məişət zorakılığı ilə bağlı verilmiş xəbərdarlığın icrasına nəzarət həyata keçirilməli, məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxslər qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada valideynlik hüququndan məhrum edilməli və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmalı, məişət zorakılığı ilə bağlı statistik məlumatlar toplanmalı, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məişət zorakılığı ilə bağlı məlumatların konfidensiallığı təmin edilməlidir.

Məişət zorakılığı ilə bağlı sosial xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün - zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi təmin edilməlidir. Belə ki, onlar müvəqqəti sığınacaqda təmin edilməli, onlara dövlət hesabına hüquqi və tibbi yardım göstərməli, habelə digər sosial yönümlü tədbirlər həyata keçirilməlidir. Beləliklə, zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi təmin edilməli, onlara müvafiq sənədlər və ya qanunvericiliklə müəyyən edilmiş sosial müavinətlər verilməli, zərər çəkmiş şəxslərə təhsilinin davam etdirilməsində kömək göstərməli, zərər çəkmiş şəxslər işlə təmin edilməli, peşələrə yiyələnməsində onlara kömək göstərməli, zərər çəkmiş şəxslərə dövlət vəsaiti hesabına tibbi yardım göstərməli, zərər çəkmiş şəxslər üçün psixoloji reabilitasiya kursları təşkil edilməli, zərər çəkmiş şəxslər üçün yardım mərkəzləri yaradılmalı, zərər çəkmiş uşaqların sosial qayğı ilə təmin edilməsi üçün tədbirlər görülməlidir.

Profilaktik tədbirlərə əhali arasında məişət zorakılığının mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrinin izah edilməsi, məişət zorakılığının qarşısının alınmasına

yönəlmiş digər maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili aid edilir. Bura məişət zorakılığı əleyhinə maarifləndirmə işinin aparılması, məişət zorakılığı hallarının və onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin izah edilməsi, məişət zorakılığının qarşısının alınması üsullarının izah edilməsi, əhali arasında yüksək mədəniyyətə və qarşılıqlı hörmətə əsaslanan ailə münasibətlərinin təbliğ edilməsi, məişət zorakılığına səbəb olan halların araşdırılması, təhlil edilməsi, onların qarşısının alınmasına yönəlmiş tövsiyələrin, proqramların hazırlanması, maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili, məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqçılıq işi aparılması, məişət zorakılığına görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş məsuliyyətin izah edilməsi, məişət zorakılığı törətmiş şəxslərə belə halların təkrarlanmaması barədə xəbərdarlıq edilməsi, məişət zorakılığı ilə bağlı sorğuların keçirilməsi daxildir. Şəxs barəsində məişət zorakılığının törədilməsi faktı və zərər çəkmiş şəxslərə yardım göstərildiyi vaxt şəxsi və ailə həyatı barəsində müəyyən edilmiş məlumatlar konfidensial hesab olunur. Məişət zorakılığı ilə bağlı müraciətlərin araşdırılması, məişət zorakılığı ilə bağlı statistik məlumatların toplanılması, zərər çəkmiş şəxslərə yardımın göstərilməsi zamanı məlumatların konfidensiallığı, şəxsi və ailə sirrinin yayılmaması təmin edilməlidir.(1)

Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankında toplanmış məlumatların konfidensiallığı məlumat bankını aparan müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təmin olunur. Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumatlar yalnız qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada verilə bilər. Məişət zorakılığı ilə bağlı statistik məlumatlar adsızlaşdırılmış şəkildə açıqlanır.

Xidməti fəaliyyəti ilə bağlı məişət zorakılığı barədə müraciətlərin araşdırılması zamanı məlumatların konfidensiallığını təmin etməyən vəzifəli şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb edilməlidir.

Cəmiyyətin ictimai həyatında qadının mövqeyi uzun tarixi bir dövr keçərək formalaşmış və inkişaf etmişdir. Lakin bu inkişaf asan əldə olunmamış, qadınlar özlərini təsdiq etmək üçün bir sıra çətinlikləri aradan qaldırmaq uğrunda mübarizə aparmışlar. Qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması müasir dövrün mühüm problemlərindəndir. Qadınlara qarşı zorakılıq ilk növbədə ondan irəli gəlir ki, qadınların bir çoxu öz hüquqlarını bilmirlər. Müstəqil dövlətimizin qanunları əsasında gender siyasətinin həyata keçirilməsi üçün hüquqi müstəvidə böyük imkanlar yaranmışdır. Ona görə də dövlət başçısı, möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin diqqəti və qayğısı sayəsində bu gün ölkəmizdə qadın hüquqları müdafiə olunur. Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi də öz fəaliyyətində dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olan ailə, qadın və uşaq ilə bağlı aktual və dinamik problemləri həll etməklə məşğuldur.

Azərbaycan Respublikası Statistika İdarəsinin məlumatına əsasən əhalinin 1000 nəfərinə düşən təhsil səviyyəsi aşağıdakı rəqəmlərlə yadda qalır. (2009-cu ilin məlumatı əsasında) Əhalinin savadlılıq səviyyəsi 99.6 % təşkil etsə də, əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən ali və orta təhsilli şəxslərin sayı o qədər də

ürəkəçan deyildir. 1000 nəfərin 117 nəfəri ali, 118 nəfəri orta ixtisaslı, tam orta təhsilli 531 nəfər, ümumi orta təhsilli isə 148 nəfər təşkil edir. Burada düşünmək üçün əsas yaranır. Ali təhsilli əhali arasında qeyd olunan ictimai münasibətlərdə açıq-aşkar hörmətsizlik halları faiz etibarı ilə şübhə yox ki, aşağı olar. Hadisələrin dramatikləşməsi və faicə ilə nəticələnməsi, əvvəlcədən görünməyən səbəbli əlaqə - vətəndaşların təhsilinin, mədəni, əxlaqi səviyyəsinin aşağı olması ilə bağlıdır.

Eyni zamanda statistik məlumatlara görə məişət zorakılıqlarının subyektlərini və zərərçəkmişləri 34, 35 yaşdan yuxarı olan şəxslər sırasında daha çox görmək olur. Beləliklə, əhalinin yaş tərkibi və təhsil səviyyəsinə ciddi təhlillə yanaşsaq əvvəlcədən təkrar cinayətlərin baş verə biləcəyini ehtimal etmək olar.

Qanun bu cinayətlə mubarizənin səmərəsini artırmaq üçün dövlət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətdə olmasını zəzuri hesab edir. Açıq etiraf etmək lazımdır ki, polis orqanlarından başqa bu ağır cinayətin profilaktikası, xəbərdarlığı və qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi ilə daha çox məşğul olan ikinci bir icra orqanı yoxdur. Məhz polisin gərgin əməyi nəticəsində münasibətli ailələrin polis tərəfindən ərazi üzrə qeydiyyatı alınması, onların əvvəlki birgə həyata qaytarılması və digər tədbirlər nəticəsində vəziyyətin ağırlaşdırıcı nəticələrə səbəb olmasının qarşısı əksər hallarda alınır.

ATƏT-in Bakı Ofisinin 11 mart və 9-10 iyun 2011-ci ildə Bakı şəhərində "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunun implementasiyası, "Cəmiyyət Dəstəqli Polis" işinə dair - məlumatlandırma və beynəlxalq təcrübə mövzusunda konfransın keçirilməsi xüsusi önəm kəsb edir. Konfrans giriş sözü ilə açan ATƏT-in Bakı Ofisinin rəhbəri səfir Bilge Cankorel məsələnin aktuallığından və onunla mübarizənin permanent xarakterə uyğun aparılmasına diqqəti cəlb etdi. Sonrakı çıxışlar və suallar ətrafında verilən cavablar iştirakçılar və media nümayəndələri tərəfindən maraqla dinlənmişdir.(4)

Lakin beynəlxalq konfrans bu cinayəti doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılmasına, onun profilaktikasına diqqəti cəlb etsəydi daha düzgün olardı. Məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlərin baş verməsi üçün onun gizli yaranma dövrü olur. Ona görə məişət zorakılığının yaranma şəraitinin öyrənilməsi ətrafında daha çox düşünmək lazımdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. www.president.az/articles/825
2. Məişət zorakılığını doğuran səbəblər və onların aradan qaldırılması yolları. az.strateqiya.az/old/?m=xəbər8id
3. Məişət zorakılığı törətmiş şəxsin inzibati və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin hüquqi əsasları. Təhsil. Bakı-2014.
4. Məişət zorakılığına həsr edilən beynəlxalq konfrans. www.xəbər.com

Лала Мовсумова

доктор философских наук, главный научный сотрудник

Зиба Агаева

доктор философских наук, главный научный сотрудник

Института Философии и Права НАНА

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДИСКРИМИНАЦИИ ЖЕНЩИН В СВЕТЕ АКТУАЛЬНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Социальная дискриминация женщин (от латинского слова - различие) означает ограничение или лишение прав по признаку пола (или гендерному признаку) во всех сферах жизни общества: трудовой, социально-экономической, политической, духовной, семейно-бытовой. Социальная дискриминация ведет к снижению социального статуса женщины и является одной из форм насилия над ее личностью, и, следовательно, угрозой для ее безопасности. (1)

Истоки социальной дискриминации женщин следует искать в глубокой древности. Уже тогда ученые и политики прикрывали неравноправное положение женщины в обществе, ее угнетение и эксплуатацию спорами о том, является ли женщина человеком и имеет ли она душу. Взгляд на женщину как на неполноценное существо нашел свое отражение в теологических и философских трудах древнего мира. Чувство примитивно-грубого мужского превосходства над женщиной Сократ выразил следующими словами: «Три вещи можно считать счастьем: что ты не дикое животное, что ты грек, а не варвар, и что ты мужчина, а не женщина».

Со времен Сократа прошло почти два с половиной тысячелетия. Но и в наши дни многие государственные и общественные деятели, ученые и в их числе социологи выступают против понятия «социальная дискриминация женщин». Его подменяют призывами к борьбе за их равноправие с мужчинами. Но это не одно и то же. Необходимой прелюдией к равноправию полов является преодоление всех форм ущемления прав и интересов женщин. Сам термин «социальная дискриминация женщин и девочек» сейчас общепризнан.

Возникает вопрос: каковы пределы равенства полов, может ли оно быть полным? Суть идеи равноправия мужчин и женщин, их равных возможностей, состоит в том, что по своему интеллектуальному и физическому потенциалу женщина ни в чем не уступает мужчине. Для нее не существует принципиально закрытых, недоступных сфер умственного и физического труда. Ни один закон не должен запрещать женщине заниматься тем или иным делом, осваивать ту или иную профессию. Ее святое право – полная свобода личного выбора видов и форм деятельности для

ее самореализации. Такая постановка вопроса, разумеется, не означает, что физиологические особенности женщин не могут ограничивать (иногда – временно) их профессиональные обязанности. Отсюда следует вывод, что равенство полов, не являясь абсолютным, может быть достаточно полным и всесторонним.

При всем плюрализме взглядов на проблему дискриминации женщин нельзя забывать факт исторической значимости: именно образование Азербайджанской Демократической Республики (1918-1920) и последующее насильственное установление советского режима в Азербайджане дали толчок к решению ключевого вопроса о равенстве женщины и мужчины во всех сферах жизни, в том числе гражданских и юридических правах, в труде и образовании, в семье.

Однако несмотря ни на что, дискриминация «слабого пола» сохранялась и при советском режиме. Партийно-квотная система женского «назначейства» практически освящала ее если не силой закона, то всемогуществом административного приказа. Для женщин была закрыта служба в вооруженных силах и других силовых структурах (за исключением ряда технических или вспомогательных специальностей). Им законодательно был закрыт доступ к «тяжелым» и «вредным» производствам, что полностью исключало свободу личного выбора.

Проблема социальной дискриминации женщин приобрела особую, исключительную злободневность в связи с распадом социалистического общественного строя, сменой всего социально-экономического уклада и фактической ликвидацией социальных гарантий для семьи, детей, женщин.

Таким образом, для социологического анализа проблемная ситуация заключена в глубоком противоречии, которое сложилось между конституционно провозглашенным курсом на демократизацию азербайджанского общества, на претворение в жизнь принципа «равных прав и возможностей» полов, - с одной стороны, и фактической дискриминацией женщин в сфере труда и занятости, ущемлением их социальных прав в экономической жизни, - с другой. Слово и дело, положение «де-юре» и ситуация «де-факто» находятся в противоречии друг к другу.

В отечественной науке сложилось традиционное отношение к изучению социальной дискриминации женщин. Во-первых, ее рассматривали как проблему исключительно юридическую. Отсюда правовой подход. Во-вторых, традиционным для исследований социальной дискриминации женщин является психологический подход на уровне микросоциума: анализа семьи. Он ограничивается изучением межличностных отношений в микрогруппе, психологии подавления достоинств и свободы женщины, исходя из разных сексуальных ролей двух полов. При этом в основу анализа кладутся как биологические различия между полами («биологический пол») (2, с. 330-333), так и разные культурные представления о поведении мужчин и женщин. Иначе говоря, гендерная идентичность и ген-

дерные идеалы: мужественность-женственность.

И правовой, и философско-психологический подходы дают возможность изучить лишь отдельные аспекты дискриминации женщин как социального явления, как единого целого. Именно социологический подход позволяет познать это явление во всей его полноте и сложности различных социальных связей и взаимозависимостей.

Рассмотрим некоторые особенности социологического подхода к исследованию социальной дискриминации женщин.

Первая особенность. Необходимость анализа степени дискриминации женщин, т.е. масштабов и форм ограничения их прав в любой сфере общественной жизни: прежде всего производственной, но также семейно-бытовой, социальной, политической, духовной. Такой подход позволяет исследовать механизмы интеграции женщин во всю систему управления государством, обществом, экономикой.

Вторая особенность. Социологический анализ предполагает использование на определенных стадиях исследования процесса социальной дискриминации женщин психологического подхода. Для социолога необходим анализ общественной психологии как сферы жизнедеятельности общества в целом и женского социума в особенности с позиций больших социальных общностей. Таким образом, эмоциональных факторов на поведение женщин, на их противостояние любым проявлениям неравенства. Здесь речь идет о социолого-психологическом подходе. (3, с. 31-32)

Третья особенность. Социальную дискриминацию женщин наиболее целесообразно исследовать в двуедином плане. С одной стороны – это массовидное, социальное явление, охватывающее большую демографическую общность, состоящую из разных социально-профессиональных, возрастных, статусно-должностных групп. С другой – это социальный процесс с последовательной сменой состояния объекта. Под влиянием внешних и внутренних условий, объективных и субъективных факторов процессу присуще устойчивое взаимодействие женского социума с различными социальными институтами и общностями с целью достижения равенства прав и возможностей, устранения дискриминации по признаку пола.

Четвертая особенность. Цель ликвидации социальной дискриминации женщин заключается в достижении реального равноправия полов, их гендерной симметрии в обществе и устранения главной угрозы – угрозы безопасности личности женщины и реализации ее ролевых функций трудящейся, матери, общественной деятельницы. Для решения этих задач необходимо создание национального механизма по преодолению неравенства женщин.

Пятая особенность. Формы социальной дискриминации женщин в зависимости от сфер их деятельности могут быть различными (например, немотивированное увольнение с работы или сексуальные притязания со

стороны начальства). По своим видам дискриминация может быть как насильственная, так и ненасильственная. В любом случае в основе дискриминационных действий лежит насилие над личностью женщины.

Шестая особенность. Дискриминация женщин меняет их социальный статус и социальные установки в конкретной ситуации (как семейно-бытовой, так и общественной) и влечет за собой перемены в ролевых функциях женщины. Социологический анализ учитывает эти обстоятельства.

Седьмая особенность. Социологический подход к исследованию процесса социальной дискриминации женщин предусматривает междисциплинарное изучение этой проблемы, которая находится «на перекрестке» нескольких наук: юридической, исторической, философской, психологической и особенно социологической. При этом методология изучения проблемы исходит из принципов социального и экономического детерминизма, исторической преемственности.

Восьмая особенность. Социологическое исследование социальной дискриминации женщин опирается на данные ряда частных социологических теорий: социологии личности, социологии семьи, геронто-социологии, социологии молодежи и, прежде всего, гендерной социологии. (4, с. 7) Рассмотрим основные понятия гендерной социологии. Среди них, во-первых, - понятие гендерной идентичности. Оно отражает наши представления о собственном поле, а через их сознание – отождествление со своим полом. Как показали многочисленные психологические исследования, осознание своего пола не всегда соответствует биологическим признакам индивида. Во-вторых, понятие гендерных идеалов отражает общественные представления о мужском и женском поведении. В последние десятилетия они существенно изменились. В-третьих, категория биологического пола означает учет первичных и вторичных признаков, типичных для мужчин и женщин. И, наконец, в-четвертых, понятие сексуальной роли связано с разделением труда, с правами и обязанностями полов. Все эти четыре компонента, находящиеся в единстве, отражают «половое самосознание». (2, с. 330)

Девятая особенность. С позиций социологического подхода объектом социальной дискриминации являются женщины как особая социогендерная общность, обладающая конкретными демографическими характеристиками, многоролевыми функциями и определенным социальным статусом. (5) Вместе с тем дискриминации подвергаются и девушки, и девочки, как возрастная подгруппа женской социогендерной общности. Пекинская конференция поставила задачу на уровне правительств всех стран мира «предупреждать и устранять любые формы насилия в отношении женщин и девочек» и «обеспечивать уважение международного права, включая гуманитарное право, в интересах защиты женщин и девочек в первую очередь». (6, с. 11)

Десятая особенность. Социологический подход исходит из того, что субъектами социальной дискриминации женщин являются: а) мужчины (если анализ ведется на уровне семейно-бытовых отношений), обладающие конкретными демографическими характеристиками, своей социальной ролью и гендерной идентичностью; б) общество при исследовании социальных отношений; в) государство в лице его социальных институтов, регулирующих отношения полов, способствующее или, напротив, нарушающее принципы гендерного равновесия в составе властных институтов в вопросах распределения рабочей силы в различных сферах занятости.

Действия субъектов социальной дискриминации женщин проявляются либо непосредственно в индивидуальных поведенческих актах, либо опосредованно – через принимаемые исполнительными и законодательными властями постановления; либо в действиях, учитывающих сложившиеся в массовом сознании гендерные идеалы. И тогда официальная политика предлагает женщинам в условиях перехода к рыночным отношениям «вернуться в семью, к мужу и детям». По сути это попытка переложить заботу о трудоустройстве женщины на ее семью, конкретно – мужа, которому тот же гендерный идеал предписывает функции «добытчика» материальных благ.

Одиннадцатая особенность. С позиций социологического анализа в основе социальной дискриминации женщин лежит их социальное неравенство с мужчинами. Это неравенство американский социолог Н.Смелзер определяет как «условия, при которых люди имеют неравный доступ к таким социальным благам как деньги, власть, престиж». (7, с. 1)

Только социальное равенство мужчин и женщин обеспечивает им равный доступ к экономическим и трудовым ресурсам, к формированию политики на всех ее уровнях, к участию в общественной жизни, в принятии решений по экономическим, социальным, культурным и политическим вопросам.

На сегодняшний день существует достаточно основательно разработанный пакет особо актуальных мер по развитию и расширению профессионального переобучения и переподготовки женщин в соответствии с требованиями рынка. К сожалению все эти меры краткосрочного и среднесрочного характера. Они необходимы, но проблемы они радикально не решат. Основная причина неблагоприятного положения женщин в системе разделения труда – сильное запаздывание нашего общества в переходе к постиндустриальной фазе. До тех пор, пока в стране не будет развита инфраструктура деловых услуг, информационного обслуживания, пока не сложится разнообразная и диверсифицированная система образования дошкольных и внешкольных учреждений, освобождающая женщин от части проблем «двойной занятости», ни о каком долгосрочном экономическом росте, привлечении инвестиций и т.п. не может идти речь. Созда-

ние условий для такого перехода должно стать одной из главных задач государственной экономической и социальной политики. Но именно эти меры, как показывает весь мировой опыт, и открывают наилучшие возможности для приложения женского труда там, где он действительно более чем конкурентоспособен.

Меры по улучшению положения женщин неотделимы от мер по развитию основ постиндустриального общества. И отсюда должна быть направлена значительная доля ресурсов.

Это касается прежде всего информатизации нашего общества. Но не в том смысле, в каком этот термин употребляется в последние десять лет – как распространение компьютеров и компьютерной грамотности. Речь идет, скорее, об использовании компьютеров, стоящих сегодня во множестве организаций и постепенно появляющихся в домах, для реального распространения самой разнообразной информации.

В настоящее время наша экономика существует практически в условиях полного информационного голода, причем ее субъекты даже не осознают этого факта. Это отмечают почти все зарубежные бизнесмены. И считают это одним из главных препятствий к повышению ее эффективности. Безусловно, рано или поздно потребности развивающихся рыночных отношений сформируют этот рынок, однако экономически и социально намного выгоднее, чтобы это произошло Гн поздно, а как можно раньше. Здесь не обойтись без инициативы государства. Оно должно взять на себя некоторые функции по стимулированию и формированию такого рынка.

Государственные органы могли бы выступить и первым заказчиком информации, специально перерабатываемой под их требования. Стремление делать это самостоятельно в каждой организации ведет к гигантским лишним расходам и снижению эффективности – ни один даже центральный орган не в состоянии перерабатывать все многочисленные источники информации на достаточно профессиональном уровне. Именно государственные заказы на первых порах могут дать развернуться «малому информационному бизнесу», в том числе и в формах самозанятости или семейного бизнеса. Этот «малый информационный бизнес» достаточно быстро может стать естественной нишей для тех женщин, которые сегодня острее всего чувствуют бремя или угрозу безработицы – для научно-педагогических работников и служащих с высшим образованием. Причем особенно благоприятные условия для развертывания подобной деятельности существуют как раз в испытывающих сегодня огромные трудности «накоградах», благо наличие информационных сетей и электронной почты делает географическую удаленность создателей информационного продукта от потребителей не слишком важной.

Вероятно, многие из таких небольших и, видимо, децентрализованных информационных служб будут работать как бесприбыльные организации, и для их нормального функционирования нужно будет существенно пере-

смотреть и уточнить законодательство, затрагивающее подобные организации.

Второе направление «перехода к постиндустриальному обществу» - стимулирование мелкого бизнеса в сфере услуг – бытовых, деловых, образовательных. В мире, как уже отмечалось, накоплен не малый опыт государственного содействия формирования малого бизнеса, в том числе и с помощью косвенных мер. Здесь нам важно, что наиболее естественная сфера для мелкого бизнеса в нашей стране – сфера бытовых услуг и никогда не существовавшая сфера услуг деловых. И та, и другая необходимы для нормального функционирования и развития экономики и общества, и та и другая открывают огромный простор для применения женского труда.

Еще один важный фактор, который должен определить государственную политику поддержки женщин – дифференцированный подход к поддержке различных групп. Сегодня выполнено несколько исследований профессиональных ориентаций женщин. По данным одного из них довольно отчетливо выделяется следующая типология женщин: - «карьерные женщины» - желающие расти профессионально и работать полный рабочий день;

- «профессионально ориентированные женщины», желающие делать карьеру, однако предпочитающие работать неполный рабочий день;

- «работающие матери» - не желающие делать карьеру и выбирающие режим неполного рабочего дня;

- «домашние хозяйки» - не желающие делать карьеру и предпочитающие не работать вообще.

Существуют и другие подходы к определению типологии трудовой и профессиональной ориентации женщин. Возможен и многомерный подход, объединяющий несколько критериев. Важно, что среди женщин отчетливо выделяются разные по своим ориентациям типы.

И наконец, еще одно условие формирования государственной политики в отношении женщин. Сегодня, как уже отмечалось, действует огромное количество организаций, занимающихся подобными проблемами. Все они ни как не связаны друг с другом и эффективность их работы от этого чрезмерно страдает. Любые попытки «ввести» координацию в этой области обречены либо на провал, либо на бессмысленную растрату ресурсов и бюрократизацию. Но одно можно и нужно сделать уже сегодня: создать Центр документации, осуществляющий информационный обмен между ними, а также между всеми государственными и иными органами, так или иначе соприкасающимися с «женскими» проблемами. Такой центр должен собирать все документы о деятельности существующих организаций и их опыте и распространять эти документы среди остальных потенциально заинтересованных организаций. Существование систем электронной почты и информационных сетей типа Интернета делает ре-

альный информационный обмен достаточно простым, быстрым и эффективным. А работа подобного «децентрализованного центра», может послужить отличным полигоном для упоминавшегося вовлечения женщин в реальную информатизацию нашего общества.

Литература:

1. Силласте Г.Г., Кожамжарова Г.Ж. Социальная дискриминация женщин как предмет социологического анализа. Социс, М., 1997, № 31
2. Смелзер Н. Социология. М., 1994
3. Теоретическая и прикладная социальная психология. Отв. Ред. Уледов А.К. М., 1998
4. Силласте Г.Г. Гендерная социология как частная социологическая теория. Материалы конференции. Москва, 10-12 февраля 1997 г., ч.- 2
5. Силласте Г.Г. Социогендерные отношения в период социальной трансформации России. Социс, М., 1994, № 3
6. Декларация Пекинской Конференции (Пекин 4-15 сентября 1995 г.) ООН-А-Сонф. 177-20
7. Проблемы женской безработицы. М., 1996

Александр Варыгин
профессор кафедры уголовного и
уголовно-исполнительного права
Саратовской государственной юридической академии
д.ю.н., профессор
VAN808@yandex.ru

ОСОБЕННОСТИ НАСИЛЬСТВЕННЫХ СЕМЕЙНО-БЫТОВЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ И ИХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ

В свое время известный российский криминолог В.Н. Кудрявцев отмечал, что современная российская преступность представлена такими группами преступлений как корыстные, насильственные, корыстно-насильственные, а затем уж всеми иными преступлениями. То есть насильственные преступления достаточно распространены. Значительная их доля совершается на семейно-бытовой почве, в связи с чем «семейно-бытовые» преступления в криминологической науке выделяются в самостоятельный вид преступности. Ученые порой по разному определяют такие преступления. Так С.В. Максимов и В.П. Ревин отмечают, что это преступления, «совершаемые на почве конкретно-личностных непродуцированных отношений, конфликтов, мотивированных неприязнью, завистью, местью, ревностью или хулиганскими побуждениями виновного, связанного с потерпевшим семейным, иным родственным или соседским общением»¹.

Но наиболее устоявшееся и чаще употребляемое следующее определение: «это уголовно-наказуемые деяния, посягающие на жизнь, здоровье, половую неприкосновенность, честь и достоинство, а также имущество граждан, являющиеся результатом разрешения конфликта виновным, связанным с потерпевшим семейным, родственным, соседским или дружеским общением»².

Семейно-бытовые преступления имеют ряд характерных и отличительных признаков:

- конкретное место совершения преступления (квартира, дом, подъезд, дачный участок, гараж, придомовая территория);
- особые взаимоотношения между преступником и его жертвой (супружеские, родственные, соседские, дружеские);
- наличие конфликта между преступником и жертвой (длительный, краткосрочный, одноразовый);

¹ См.: Максимов С.В., Ревин В.П. Насильственные преступления в сфере семейно-бытовых отношений и проблемы их профилактики. М., 1993. С. 15.

² См.: Бааль Е.Г. Понятие и криминологическая характеристика преступлений, совершаемых в сфере жилищно-бытовых отношений/ Труды Омской ВШ МВД СССР. Вып. 29. Омск, 1978. С.36.

- обусловленный конфликтом насильственный характер большинства семейно-бытовых преступлений;
- совершение таких деяний в абсолютном большинстве случаев в состоянии алкогольного, или наркотического опьянения;
- ситуационный (заранее не подготавливаемый) характер таких преступлений.

Исследования показывают, что основная масса семейно-бытовых преступлений (до 80%) носит насильственный характер. Так около 80% убийств и причинений различного вреда здоровью, около 70% хулиганств и угроз убийством носит семейно-бытовой характер, по иным преступлениям эти показатели несколько ниже.

Прослеживаются негативные тенденции насильственных семейно-бытовых преступлений: увеличение семейно-бытовых преступлений, совершаемых женщинами и несовершеннолетними. Так по отдельным данным в Приволжском федеральном округе РФ женская насильственная преступность за последние пять лет возросла с 14,7% до 18,2%. Кроме того, такие преступления все больше приобретают групповой характер, совершаются с использованием огнестрельного оружия и взрывчатых веществ.

С практической точки зрения интересными являются данные о местах совершения насильственных семейно-бытовых преступлений. Около 44% убийств, 21% причинений тяжкого вреда здоровью, 25% причинений средней тяжести и легкого вреда здоровью, 13% хулиганств совершается в домах, принадлежащих гражданам на праве личной собственности. В отдельных квартирах совершается около 25% убийств, 26% причинений тяжкого вреда здоровью, 38% - причинений средней тяжести и легкого вреда здоровью, 34% хулиганств и 57% истязаний.

В коммунальных квартирах совершается около 11% убийств, 17% причинений тяжкого вреда здоровью, 16% причинений средней тяжести и легкого вреда здоровью, 26% истязаний. Меньшее количество таких преступлений совершается в общежитиях и иных местах (дворах, дачах, придомовой территории). Таким образом, видно, что в отдельных квартирах и домах совершается наибольшее количество семейно-бытовых насильственных преступлений. Это связано с тем, что таких квартирах и домах зачастую преступник и жертва находятся «один на один», в отличие от общежитий или коммунальных квартир, и часто доводят свои преступные намерения до конца.

Как отмечается в многих криминологических исследованиях, изучение жертвы преступления также необходимо, как и самого преступника. Это связано с тем, что нередко жертва преступления своими определенными свойствами и качествами «способствует» совершению в отношении себя

преступления³. Как отмечает В.Д. Ривман, преступления против жизни и здоровья относятся к преступлениям, виктимный характер которых наиболее очевиден⁴. Если рассматривать всю насильственную преступность то основную массу потерпевших составляют мужчины. Распространенность среди потерпевших мужчин связано, на наш взгляд, с тем, что лица мужского пола более чем женщины агрессивны, конфликтны, часто потерпевшие - мужчины сами являются инициаторами всевозможных конфликтов, которые заканчиваются совершением в отношении них же преступлений. По семейно-бытовым насильственным преступлениям ситуация другая. Среди потерпевших от них велика доля женщин. По результатам исследований лица женского пола являются потерпевшими в 75,8% случаев семейного насилия⁵. Например, женщины становятся потерпевшими в 70% случаев угроз убийством или причинением тяжкого вреда⁶. Так жертвами таких преступлений чаще всего становятся жены и сожители виновных (40%), реже родственники и иные лица.

Лица, которые совершают такие преступления в основной своей массе старше 30 лет, не занятые никакой общественно полезной деятельностью, злоупотребляющие спиртными напитками, отличающиеся повышенным уровнем рецидива (около 48%). Многие исследования фиксируют наличие у них таких черт характера как жестокость и агрессивность, повышенная раздражительность. Агрессия обычно проявляется периодически и может резко возрастать при определенных ситуациях (как правило, конфликтах).

8. Как уже отмечалось в основе семейно-бытовых преступлений лежит конфликт между потерпевшим и преступником. Например, В.П. Ревин отмечает, что конфликт лежал в основе 84% умышленных убийств, 78% тяжких и 86% менее тяжких телесных повреждений, совершенных в семье и быту, а также 98% истязаний и 73% хулиганств в квартирах и общежитиях⁷.

В зависимости от вида конфликта между преступником и жертвой можно выделить следующие виды семейно-бытовых преступлений:

³ См., например: Криминология. М., 1995. С. 35-36; Ривман Д.В. Криминальная виктимология. СПб., 2002. С. 35.

⁴ Ривман Д.В. Указ. соч. С. 114.

⁵ См.: Насилие в семье: координация межведомственных усилий в сфере профилактики, кризисной интервенции и реабилитации пострадавших /Под. Ред. В.В. Печенкина, О.В. Шляпниковой, Ю.Н. Пановой. Саратов, 2011. С. 67.

⁶ Данелян Л.В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика угрозы убийством или причинением тяжкого вреда здоровью (по материалам Тюменской области). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тюмень, 2011. С. 18.

⁷ См.: Ревин В.П. Криминальное насилие в сферах семьи, быта, досуга//Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технология разрешения. Вып. 8. М., 1995. С. 147.

1. Преступление как итог длительного и острого конфликта, инициатором которого был преступник;
2. Преступление как результат конфликтного поведения потерпевшего;
3. Преступление как итог аморального поведения преступника и потерпевшего;
4. Преступление как результат разрешения виновным внутриличностного конфликта (развод, потеря работы, утрата близкого) общественно опасным способом в объективно нейтральной (малоконфликтной ситуации).

С учетом выявленных особенностей рассматриваемых преступлений должна осуществляться деятельность по их предупреждению. На наш взгляд, можно выделить три основных направления предупредительной деятельности по насильственным семейно-бытовым преступлениям, а именно: 1) защита потенциальных потерпевших от таких преступлений прежде всего жен, сожительниц, детей (виктимологическая профилактика); 2) воздействие на потенциальных семейно-бытовых преступников (индивидуальная профилактика с ними и применение к ним мер уголовно-правового воздействия); 3) устранение основных причин и условий таких преступлений (пьянства, алкоголизма, наркомании и, конечно же, самих семейно-бытовых конфликтов) — общая профилактика.

По первому направлению в качестве примера можно привести опыт зарубежных стран по защите жертв домашнего насилия (помещение их в социально-реабилитационные центры, так называемые «островки безопасности»; выдача «охранного судебного приказа» или «судебного ордера», по которому семейный дебошир и насильник может быть выдворен даже из своего собственного дома или квартиры на определенное время.

По второму направлению следует отметить необходимость борьбы с пьянством и алкоголизмом, лиц, совершающих указанные преступления, так как насильственное преступное поведение непосредственно связано с ними. В этой связи в целях предупреждения бытовых преступлений необходима повсеместная, в масштабах всей страны борьба с пьянством, алкоголизмом и наркоманией. Полагаем, что целесообразно ужесточить уголовную ответственность за преступления, совершаемые в состоянии алкогольного, наркотического, токсического опьянения. Тем более, законодательный опыт в этом направлении есть. Имеется в виду ст. 264 УК РФ, предусматривающая более суровую ответственность за совершение соответствующего деяния в состоянии алкогольного опьянения. Позиция законодателя в этом вопросе не совсем понятна. Полагаем, что состояние опьянения должно выступать в качестве отягчающего обстоятельства по любому преступлению. Для этого следует внести изменения в ст. 63 УК РФ и считать совершение преступления в состоянии опьянения в качестве обязательного, а не по усмотрению суда, обстоятельства, отягчающего наказание.

Ранее также существовала положительная, на наш взгляд, практика принудительного лечения алкоголиков и наркоманов, совершивших преступления (ст. 62 УК РСФСР), которой, к сожалению, в настоящее время нет. При этом следует отметить, что в последние годы общественность, ученые активно призывают к возрождению принудительного лечения лиц, страдающих хроническим алкоголизмом или наркоманией, для чего в Государственную Думу РФ даже вносился соответствующий законопроект, правда о лечении только наркозависимых лиц⁸. Как справедливо отмечает Н.В. Щедрин, подобная мера позволит: а) прервать потребление алкоголя и наркотиков и, пусть временно, защитить организм и психику самого больного от их пагубного воздействия; б) оградить окружающих от вредного воздействия самого больного; в) создать условия для применения психолого-педагогических мер⁹. На наш взгляд, что особо важно, эта мера позволит защитить общество, граждан от преступных посягательств со стороны лиц, страдающих алкоголизмом и наркоманией.

По третьему направлению, на наш взгляд, прежде всего необходимо применять меры по разрешению всевозможных семейно-бытовых конфликтов. Это прежде всего индивидуально-профилактические беседы с участниками конфликта, использование возможностей администрации по месту работы или учебы конфликтующих сторон, привлечение общественных, религиозных объединений.

Полагаем, что наряду с традиционными мерами предупреждения, по таким преступлениям должны шире использоваться меры психологической коррекции, направленные на разрешение конфликта между преступником (потенциальным преступником) и его жертвой. Для этого должны шире использоваться возможности центров психологической помощи, практикующих психологов, общественных организаций, оказывающих психологическую помощь жертвам домашнего насилия, которых, к сожалению, очень мало. Поэтому в стране требуется расширение сети центров психологической помощи для жертв домашнего насилия, чтобы их сотрудники, оказывали психологическую помощь сторонам конфликта и разрешали его. В этих целях полагаем целесообразным наделить участковых уполномоченных полиции полномочиями по обязательному направлению лиц, состоящих у них на профилактическом учете, на консультации в указанные центры (соответственно по договоренности с ними). В силу этого полагаем необходимым внести дополнение в Наставление по

⁸ См.: Законопроект о принудительном лечении наркозависимых внесен в Госдуму // <http://www.medsovet.info/news444>. Дата обращения 12 марта 2014 г.

⁹ Щедрин Н.В. О необходимости принудительного лечения лиц, страдающих алкоголизмом и наркоманией // Здоровье нации и национальная безопасность: криминологические и правовые проблемы / Под ред. А.И. Долговой. М., 2013. С. 189.

организации деятельности участковых уполномоченных полиции¹⁰, в частности, п. 73-1 следующего содержания: «направлять участников систематических семейно-бытовых конфликтов насильственного характера, если хотя бы один из которых состоит на профилактическом учете, на обязательное консультирование у специалистов – психологов в центрах психологической помощи».

Мы прекрасно понимаем, что такая мера требует существенных не только организационно-управленческих решений, но и материальных затрат со стороны государства и местных органов власти по расширению сети центров психологической помощи и для этого необходимо и длительное время. Но эту проблему необходимо решать. Считаем, что пока в стране не будет создана необходимая сеть центров психологической помощи, можно использовать возможности специалистов психологических служб органов внутренних дел, которые в соответствии с Положением об основах организации психологической работы в органах внутренних дел Российской Федерации¹¹, осуществляют психологическую работу лишь с сотрудниками органов внутренних дел и членами их семей. Психологов органов внутренних дел можно привлекать для работы по разрешению конфликтов между гражданами, состоящими на профилактическом учете в органах внутренних дел. Для этого необходимо расширить обязанности штатных психологов органов внутренних дел, дополнив вышеуказанное положение п. 5.11 следующего содержания: «По представлению сотрудников органов внутренних дел, осуществляющих индивидуально-профилактическую работу, проводить консультирование лиц, состоящих на профилактическом учете, которые находятся в кризисном состоянии».

Полагаем также, что психологи органов внутренних дел должны осуществлять и подготовку и участковых уполномоченных полиции по основам психологии, в ходе которой формировать у них навыки анализа конфликтных семейно-бытовых ситуаций, их причины и условия, а также способы их разрешения.

Это далеко не все, но наиболее необходимые и реально выполнимые меры, которые могут позволить снизить количество насильственных семейно-бытовых преступлений, совершаемых в стране.

¹⁰ Утв. Приказом МВД РФ № 1116 от 31.12.12г //Российская газета. Федеральный выпуск. 2013. 27 марта.

¹¹ Утв. Приказом МВД РФ № 660 от 2.09. 13 г. М., 2013.

Aydın Qasimov

Milli Aviasiya Akademiyasının

“İqtisadiyyat və hüquq” fakültəsinin

dekanı, hüquq elmləri doktoru, professor.

Elektron ünvan: qasimov.aydin@rambler.ru

AİLƏ - MƏİŞƏT ZORAKILIĞI KRİMİNAL DAVRANIŞIN TƏZAHÜR FORMALARINDAN BİRİ KİMİ

Cəmiyyətin ictimai həyatında qadının mövqeyi uzun tarixi bir dövr keçərək formalaşmış və inkişaf etmişdir. Lakin, bu inkişaf asan əldə olunmamış, qadınlar özlərini təsdiq etmək üçün bir sıra çətinlikləri aradan qaldırmaq uğrunda mübarizə aparmışlar. Bildiyiniz kimi qadının cəmiyyətdə rolu daima elmi təfəkkürün diqqətini cəlb etmişdir. Tarix, fəlsəfə, təbiət elmlərində, dində bu problem haqqında bir-birinə tamamilə əks olan fikirlər söylənmiş, o, müxtəlif cür həll edilmişdir. Son nəticədə bunlar hamısı feminizmin bir ictimai hərəkət kimi yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Feminizm (lat.femina – qadın) – qadınların hüquqları uğrunda ictimai-siyasi hərəkət deməkdir. Bu hərəkət qadınların azadlığına və ictimai həyatda iştirakına nail olmağa çalışırdı. Feminizm terminini ilk dəfə “qadının sosial vəziyyəti ictimai tərəqqinin meyarıdır” kəlamının müəllifi utopik sosializmin nümayəndəsi Şarl Furiye söyləmişdir.

Lakin, qadınların hüquq bərabərliyi uğrunda hərəkət ilk olaraq Avropada 18-əsrə meydana gəlmiş və bu hərəkətin ilk dalğası 18-ci əsrin sonu 19-cu əsrin birinci yarısında Amerikada və Avropada yayılmağa başlamışdır. Fransız sosialisti Pulen de Lya Barr “iki cinsin hüquq bərabərliyi haqqında” (1673) əsərində qadınların azadlığı məsələsini qaldıraraq göstərirdi ki, qadının cəmiyyətdə və ailədə asılı vəziyyəti heç də təbiətin qanunu deyil, yalnız kobud kişi qüvvəsinə tabe olmağın nəticəsidir.

Lakin, real qadın hərəkəti yalnız 18-ci əsrdə Fransada Böyük Fransa İnqilabı (1789), Şimali Amerikada isə müstəqillik uğrunda mübarizə (1775-1783) zamanı başlanmışdır.

Yuxarıdakı qısa təhlildən görüldüyü kimi qadın azadlıq hərəkəti çox uzun bir yol keçmişdir. Bu hərəkətin birinci mərhələsi 18-ci əsrin sonu 19-cu əsrin birinci yarısını, ikinci mərhələ XX əsrin əvvəllərindən ikinci dünya müharibəsinə qədər olan dövrü, üçüncü mərhələ ikinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrü əhatə edir. XX əsrin 60-cı illərində Avropada qadın hüquqlarının müdafiəçisi görkəmli filosof Xanım B.Fridan yazırdı: “Yalnız xəstə cəmiyyət öz problemlərini görmək istəmir, öz üzvlərinə bərabər imkanlar yaratmır və öz qadınlarının bacarıqlarına biganə qalır”.

Qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması müasir dövrün mühüm məsələlərindəndir. Bəzən də qadınlara qarşı zorakılıq ilk növbədə ondan irəli gəlir ki, qadınların bir çoxu öz hüququnu bilmir, dövlətin verdiyi imkanlardan

istifadə etməyi bacarmır. Müstəqil dövlətimizin Konstitutsiyası və ondan irəli gələn qanunları dövlət-qadın siyasətinin həyata keçirilməsi üçün hüquqi müstəvidə böyük imkanlar açır.

Məişət zorakılığı həm qurbana, həm də cəmiyyətə ciddi təsir edir. Dünya Səhiyyə Təşkilatının göstəricilərinə əsasən, “ömür boyu partnyor tərəfindən tətbiq olunan fiziki zorakılıq 13-61% arasında dəyişir”. Lakin respublikamızda əksər hallarda məişət zorakılığı ailə daxili məsələ hesab olunur. Nəticədə çoxlu sayda məişət zorakılığı barəsində məlumat verilmir və buna görə də bu əməllərin dəqiq miqyasını müəyyən etmək çətindir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) qadınlara qarşı zorakılıq üzrə Xüsusi Məruzəçisi qeyd edib ki, “məişət zorakılığı termininin neytral qaydada işlədilməsinə baxmayaraq, bu zorakılıq demək olar ki, hər zaman gender əsaslı cinayət olub, kişilər tərəfindən qadınlara qarşı törədilir”. Odur ki, məişət zorakılığı gender əsaslı ayrı-seçkiliyin bir növüdür. Əhalisinin 90% çox bir hissəsinin islam dininə sitayiş etdiyi, ailədə kişinin hegemon rolunun qəbul edildiyi ölkəmizdə qadının əri, qardaşı, atası və s. tərəfindən danlanması, söyülməsi, döyülməsi normal hal kimi qəbul edilir.

Qadınlarda məişət zorakılığına məruz qalması ciddi diqqət və hərtərəfli yanaşma tələb edir. Bu diqqət və yanaşmaya, xüsusi proqramların və qanunvericiliyin qəbul olunması; qurbanların zəruri sağlamlığının təmin olunması; sosial, hüquqi yardım və digər xidmətlərinin göstərilməsi; mütəxəssislər üçün bacarıqların artırılmasına dair təlimlərin keçirilməsi; bu problemlə bağlı əhali arasında məlumatlandırma və marifləndirmə işinin aparılması kimi hallar daxildir.

Məhkəmə sistemi məişət zorakılığına qarşı mübarizə mexanizmində xüsusi rol oynayır. Məhkəmə sistemi müvafiq qanunvericilik bazasından səmərəli istifadə etməli, qurbanlar üçün zəruri mühafizə və müdafiə vasitələri təqdim etməli, inzibati və ya cinayət elementlərinin olduğu hallarda cinayət işləri qaldırılmalı, günahkar şəxslərin inzibati və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi məsələlərinin obyektiv həll edilməsi üçün məhkəmə istintaqı aparmalı və müvafiq qərar qəbul etməlidir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının 27 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitutsiyasında məişət zorakılığı kontekstinə uyğun bir sıra hüquq normaları nəzərdə tutulur. Xüsusilə Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasının 17-ci Maddəsi ailəni, cəmiyyətin Dövlət tərəfindən xüsusi müdafiə olunan əsas elementi kimi xarakterizə edir. Bu maddə həmçinin, valideynlərin üzərinə “uşaqlarının və onların təhsilinin qayğısına qalmaq”, dövlətin üzərinə isə “bu öhdəliyin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək” öhdəliyi qoyur. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası respublikamızın vətəndaşları üçün aşağıdakı hüquqların təminatçısı kimi çıxış edir. Bu hüquqlara aiddir: bərabərlik hüququ (25), yaşamaq hüququ, sərbəst hərəkət etmək azadlığı, mülkiyyət hüququ, təhlükəsiz yaşamaq hüququ (31, II hissənin mətninə istinad edilib), şəxsi həyat və ailə həyatı ilə bağlı şəxsi toxunulmazlıq və məxfilik

hüququ (32), mənzil toxunulmazlığı hüququ (33), nikah hüququ (34), sosial müdafiə hüququ (38), mənzil hüququ (43), şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ (46), hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı (60), hüquqi yardım almaq hüququ (61), məhkəməyə təkrar müraciət hüququ (65) və ailə üzvlərinin əleyhinə ifadə verilməyə məcbur edilməmək hüququ (66).

Azərbaycan Respublikasının 22 iyul 2010-cu il tarixli “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanunu (bundan sonra, “məişət zorakılığı haqqında qanun”) məişət zorakılığının və “onun neqativ hüquqi, tibbi və sosial nəticələrinin” qarşısının alınmasını, qurbanları “hüquqi yardım və sosial müdafiə” ilə təmin etməyi və “məişət zorakılığına səbəb olan şəraitin” aradan qaldırılmasını özündə ehtiva edir. Məişət zorakılığına dair qanuna əsasən, “məişət zorakılığı, yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvəllər birgə yaşamaqlarından sui istifadə etməklə, bu Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki və ya mənəvi zərər vurməsi” kimi müəyyən olunur. 1-ci Maddə “fiziki məişət zorakılığı”, “psixoloji məişət zorakılığı” və “seksual məişət zorakılığı” hallarını müəyyən edir və onları bir birindən fərqləndirir. Bu maddə həmçinin digər əsas anlayışları da müəyyən edir.

Qanuna əsasən, məişət zorakılığı ilə bağlı şikayətlərə cinayət, inzibati və ya mülki qaydada və ya cinayətin baş verməsi və ya hazırlanmasından, eləcə də şikayətin hər hansı bir halı ilə bağlı olmasından asılı olaraq icra hakimiyyətləri tərəfindən baxıla bilər. Əgər şikayət törədilmiş və ya planlaşdırılan cinayət haqqındadırsa və ya şikayətdə fiziki və ya mənəvi zorakılıq halları varsa, o zaman işə cinayət prosessual qanunvericiliyinin tələbləri qaydasında baxılmalıdır. Əgər məişət zorakılığı ilə bağlı materiallarda inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə səbəb olan hallar aşkar edilməzsə, bu halda material xüsusi ittihamlı iş kimi məhkəmədə baxıla bilər.

01 oktyabr 2010-cu il tarixdə, Azərbaycan Respublikası Prezidenti məişət zorakılığı haqqında qanunun icrasını nəzərdə tutan fərman imzaladı. Bu Fərmanla, Nazirlər Kabinetinə dörd ay ərzində Qanunun icası ilə bağlı geniş miqyaslı tədbirlər görmək, məişət zorakılığı haqqında qanunun tam şəkildə icra oluna bilməsini təmin etmək üçün müvafiq normativ aktlara dair zəruri təkliflər hazırlamaq barədə tapşırıqlar verildi. Bu tapşırıqlara, cinayət tərkibi olmayan şikayətlərə baxılması qaydalarının müəyyən edilməsi (1.3), zorakılıq törətmiş şəxsin qeydiyyatı alınması və məlumat bankı hazırlanması (1.4 və 1.5), QHT yardım mərkəzlərinin fəaliyyət qaydasının hazırlanması (1.6), təkrar-təkrar qeyd olunan, lakin dəqiq müəyyən olunmayan “müvafiq icra hakimiyyəti orqanları” barədə təkliflər hazırlanması (1.7) və öz səlahiyyətləri daxilində məişət zorakılığına dair qanundan irəli gələn digər məsələlərin həll edilməsi (1.9) daxildir. 24 noyabr 2011-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Məişət Zorakılığı Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar ikinci fərman verdi. Fərman Məişət Zorakılığı Qanununda təkrarlanan, lakin izahi verilməyən “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı”nın izahını verdi. Göstərdi ki, qanunda göstərilən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı yerli icra hakimiyyəti orqanı kimi başa düşülməlidir.

Prezidentin Fərmanına cavab olaraq, Nazirlər Kabineti bir sıra qərarlar qəbul etdi. Bura daxildir: “Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyata götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması Qaydası” (19 dekabr 2011); “Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankının təşkili və aparılması Qaydaları” (19 dekabr 2011); “Məişət zorakılığı barədə şikayətlərdə ciayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma Qaydası” (24 fevral 2012); “Məişət zorakılığı qurbanlarına yardım mərkəzlərinin fəaliyyət Qaydası” və “Məişət zorakılığı qurbanlarına yardım etmək üçün yaradılan qeyri-ictimai yardım mərkəzlərinin akreditasiya Qaydası” (25 aprel 2012). Bu sonuncu qərar iki hissədən ibarətdir: “Məişət zorakılığı qurbanlarına yardım mərkəzlərinin fəaliyyəti Qaydası” və “Məişət zorakılığı qurbanlarına yardım etmək üçün yaradılan qeyri-ictimai yardım mərkəzlərinin Qaydası”.

Azərbaycan 2010-cu ildə “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanun qəbul etməklə, öz üzərinə ölkənin həddləri daxilində məişət zorakılığına qarşı mübarizə aparmaq öhdəliyini götürdü. Bu, hökumətin beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun hərəkət etməsinin və Azərbaycanda məişət zorakılığı ilə mübarizənin başlanğıcı idi. Respublikamızda “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanunun tam şəkildə icrası və qurbanlarının müdafiəsi istiqamətində yeni addımların atılması, eləcə də, Azərbaycanda məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində söylənilən xeyli gücləndirilməsi istiqamətində çoxşaxəli işlər bu gündə davam etdirilir.

Cəmiyyətdə məişət zorakılığına qarşı mübarizənin təşkili məsələsi həmçinin “Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı”na daxil edilib. Milli Fəaliyyət Planı “mütəmadi” şəkildə görülməli olan tədbirlərin siyahısını müəyyən edir: “məişət zorakılığı da daxil olmaqla, qadına qarşı zorakılıqla mübarizəni gücləndirmək, müvafiq hüquqi yardım vasitələri ilə təmin etmə, zəruri kompensasiyalar, tibbi və psixoloji yardım və bu cür zorakılığın qurbanı olmuş şəxslərin reabilitasiyası”, həmçinin, “bu sahədə geniş ictimai məlumatlandırmanın təşkili” bu planın əsas müddəalarını təşkil edir.

2014-cü ildə Səhiyyə Nazirliyinin İctimai Səhiyyə və İslahatlar Mərkəzi tərəfindən cənub (Lənkəran şəhəri), Aran (Beyləqan rayonu), Yuxarı Qarabağ (Füzuli rayonu), Gəncə-Qazax (Şəmkir şəhəri) bölgələrində yaş həddi 18 yaşdan yuxarı olan qadınlar arasında məişət zorakılığı ilə bağlı sosialoji sorğu aparılmışdır.

Keçirilmiş sorğuda milli adət ənənələrin, qadınlara və qız uşaqlarına qarşı yönələn zorakılıq aktlarının qaynaqlarının ilkin olaraq üzə çıxarılması əsas şərt kimi qarşıya qoyulmuşdur. Sorğuya cəlb edilənlərə zorakılığı təşviq edən atalar sözləri ilə razı olub olmamaları ilə bağlı suallar verilmişdir. Sorğuya cəlb edilən qadınların əhəmiyyətli hissəsinin məişət zorakılığı haqqında ictimai həyatımızda mövcud olan atalar sözləri ilə razılaşması ciddi problemlərin mövcudluğundan xəbər verir. Bu gün ən böyük problem ondan ibarətdir ki,

ailə-məişət zorakılığı əksər hallarda ailə hüdudlarından kənara çıxmır. Çox təsadüfi hallarda bu cür əməllər ictimailəşdirilir. Bu baxımdan qanunvericilik səviyyəsində tədbirlər, inzibati nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi arzu olunan effekti vermir. Bunun əsas səbəblərindən birisi islam dininin dərin kök saldığı kənd və digər yaşayış məntəqələrində, ölkənin cənub ərazilərində qadın hüquq və azadlıqlarının lazımı səviyyədə təbliğ edilməməsi, qadınlar arasında marifləndirmə işinin aparılmasında ciddi qüsurların olmasıdır. Bu ərazilərdə kişilərin hegemon rolu həm ailədə, həm məişətdə, həm də cəmiyyətdə özünü birüzə verir.

Mərkəzin apardığı sosioloji sorğu və keçirilmiş tədqiqat ölkənin cənub regionunda məişət zorakılığı ilə bağlı çox saylı problemlərin mövcud olmasından xəbər verir.

Ən ciddi problemlərdən birisi yetkinlik yaşına çatmamış qızların ərə verilməsi və ailədə kişi hegemonluğudur. Erkən nikahların (əslində erkən ərə verilmə) qarşısının alınmasına yönələn tədbirlər sırasında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi uğurlu olsa da praktikada problem tam həllini tapa bilmir. Baxmayaraq ki, məişət zorakılığı ilə bağlı statistika azalmaya meyillidir, lakin mövcud problemlər bu gündə qalmaqda davam edir. Çünki, məişət zorakılığı ilə bağlı statistika məişət zorakılığı və qadınların ailədə zorakılığa məruz qalması faktlarını tamlığı ilə özündə əks etdirmir.

Statistik göstəricilərə görə, Azərbaycanda 15-17 yaşlı analar tərəfindən doğulan uşaqların sayı 2009-cu ildə 3538, 2010-cu ildə 4103, 2011-ci ildə isə 4392 olub. 2012-ci ildə bu rəqəm 3236-ya, 2013-cü ildə isə 2855-ə enib. BMT-nin Əhali Fondunun erkən nikahlarla bağlı yaydığı hesabatla görə, Azərbaycanda 18 yaşına qədər ailə quran qızların 11,3% təhsilsizdir. Onlardan yalnız 26% ibtidai təhsil alıb. Cəmi 11% qız tam orta məktəbi bitirib və ali təhsil alıb. Hesabatla görə 2000-2011-ci illərdə ölkədəki nikahların 12,2% yetkinlik yaşına çatmayan qızlarla bağlanıb. Ölkənin bəzi regionlarında qızların erkən yaşlarına ərə verilməsi davam edir. Problemin həlli kompleks yanaşmalar tələb edir. İlk növbədə əhalinin maarifləndirilməsi və sosial problemlərin həllinə yönələn tədbirlərin təşkili olduqca zəruridir. Rayon mərkəzlərində dövlət orqanları ilə QHT-lər maarifləndirici tədbirlər təşkil etsələr də ucqar kəndlərdə məlumatlılıq davam edir. Kənd yerlərində iş yerlərinin olmaması, asudə vaxtın təşkili üçün infrastrukturun olmaması erkən nikahlara təsir edən amillərdəndir. Erkən nikahlar yalnız fiziki sağlamlığa deyil, həm də mənəvi sağlamlığa mənfi təsir göstərir. Təhsildən yayınma hallarının da səbəblərindən biri erkən nikah hallarıdır. Bəzi hallarda qızlar icbari təhsili belə başa vura bilmirlər. Nəticədə ölkənin bəzi regionlarında qızlar arasında təhsil göstəriciləri ilbəlil aşağı düşməkdə davam edir. Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının sədri Məleykə Abbaszadə də bəzi ucqar rayonlarda qızların təhsil hüququndan məhrum edildiyini deyir: “Azərbaycanın elə bölgələri var ki, orada abituriyentlərin gender göstəriciləri kəskin fərqlənir. Xüsusən cənub rayonlarında bu fərq özünü daha qabarıq göstərir. Cənub rayonlarında ali

məktəblərə sənəd verən abituriyentlərin cəmi 10%-ni qızlar təşkil edir. Bu o deməkdir ki, bizim qızlar erkən yaşlarından təhsil hüququndan məhrum edilir. Yardımlı rayonunda ötən il 479 abituriyent sənəd verib, onların yalnız 45-i qız olub. Lerikdə isə 469 abituriyentdən 81-i qızlardır. Təssüf ki, bu göstəricilər ilbیلə pisləşməkdə davam edir. Bunun əsas səbəblərindən biri də erkən ərə verilmə ilə bağlıdır” Təbi ki, məktəbdən qızların yayınmasının qarşısının alınması üçün Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Təhsil Nazirliyi, yerli icra və bələdiyyə orqanları, QHT-lər cəlb edilməklə müəyyən inzibati və maarifləndirici tədbirlər həyata keçirir. Lakin, hazırda qızların məktəbdən yayılması (faktiki məşğələlərdə iştirak etməmək) halları qalmaqdadır. Burada dini xürafatın da mənfi təsirinin artması bir amil kimi iştirak edir.

Həm məişət zorakılığı, həm də məişət zorakılığı ilə bağlı məhkəmə icraatı, beynəlxalq və yerli normativ sənədlərdə nəzərdə tutulan hüquqlarla əlaqədardır. Xüsusilə, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (ÜDHR), Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (ICCPR) və İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası (AİHK) hüquqlarla bağlı geniş formada müdafiəni nəzərdə tutur. Həmin hüquqlara daxildir: yaşamaq, azadlıq və təhlükəsizlik; işgəncəyə, pis rəftara və insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq hüququ; qanun qarşısında bərabərlik hüququ; ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququ; ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ; şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququ; səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ. Baxmayaraq ki, bu normaların heç birinin mətnində məişət zorakılığına rast gəlinmir, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) bu işlərlə bağlı geniş tərkibli prezident hüququ yaradıb. Bundan məhkəmə təcrübəsində səmərəli və məqsədyönlü istifadə edilə bilər.

AİHM-si Dövlətin üzərinə öz yurispuridensiyasında olan şəxslərin həyatını və ləyaqətini qorumaq üçün müvafiq tədbirlər görmək kimi pozitiv öhdəliklər qoyur. Bu öhdəliklər tələb edir ki, dövlət şəxsə qarşı törədilə biləcək cinayət əməlinin qarşısını almaq üçün cinayət hüququ üzrə normalar müəyyən etsin və həmin normaların pozuntusuna qarşı fəaliyyət göstərən çəkindirici, nəzarətedici və cəza xarakterli hüquq mühafizə sistemi təsis etsin. Müəyyən hallarda, AİHM-nin mövqeyinə görə dövlətin həm də, “şəxsi, ona qarşı digər şəxs tərəfindən törədiləcək cinayət təhlükəsindən müdafiə etmək üçün, çəkindirici tədbirlər görmək” kimi pozitiv öhdəlikləri ola bilər.

Məişət zorakılığı haqqında qanun həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli mühafizə orderini nəzərdə tutur. Adı çəkilən Qauna əsasən, “əgər zorakılıq törədən şəxsin əməli cinayət məsuliyyəti yaratmırsa və sadəcə məişət zorakılığı qurbanının hüquqlarını və qanuni maraqlarını pozursa”, o zaman “müvafiq icra hakimiyyət orqanı” tərəfindən qısa-müddətli mühafizə orderi tətbiq oluna bilər. Odur ki, nəzəri olaraq, əgər məişət zorakılığı əməli açıq-aşkar cinayət xarakterli deyilsə, bu halda qurbanın hüquqlarının müdafiəsi məişət zorakılığını törətmiş şəxsin inzibati və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmədən təmin edilə bilər.

Qanunvericiliyin tələblərinə görə uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi qısamüddətli orderin verilməsindən asılıdır. Məişət zorakılığının qurbanı, uzunmüddətli mühafizə orderi üçün məhkəməyə yalnız o vaxt müraciət edə bilər ki, zorakılığı törətmiş şəxs qısamüddətli mühafizə orderinin tələblərini yerinə yetirməsin. Buna görə də, əgər qanunda nəzərdə tutulan qısamüddətli mühafizə orderi verilməyib, bu zaman məhkəməyə edilən müraciət əsaslandırılmamış sayılacaq ki, bunun nəticəsində də qurban bu mühafizə üsulunun imkanlarından istifadə edə bilməyəcəkdir.

24 iyun 2011-ci tarixdə “Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul olundu. Bu qanun, məişət zorakılığı qurbanları üçün digər xüsusi icraatla bağlı məsələlərdə, hansı halda uzun müddətli orderinin təyin olunmasına ehtiyac olduğunu şərtləndirir. Bu qanunla Mülki Prosessual Məcəlləyə, “Məişət zorakılığından əziyyət çəkən şəxsə uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi barədə işlər üzrə icraat” adlı 40-1 sayılı yeni Fəsil əlavə edildi. Bu dəyişiklikdən sonra Mülki Prosessual Məcəllənin 355.1.1-ci Maddəsində qeyd olunur:

“Məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxs verilmiş xəbərdarlığa və qısamüddətli mühafizə orderinin tələblərinə əməl etmədikdə, zərərçəkmiş şəxs və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir”.

Bundan başqa, bu maddə həmçinin şikayət məhkəməyə daxil olduqdan sonra ona üç gün ərzində qapalı məhkəmə iclasında baxılmasını şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi (İnzibati Xətalər Məcəlləsi), məişət zorakılığı haqqında qanunla müəyyən edildiyi kimi, “məişət zorakılığı” ilə bağlı əməlləri cəzalandıran iki əsas norma nəzərdə tutur. Bura, 38-1-ci Maddədə nəzərdə tutulan döymə əməlinə görə cəzalandırma və 38-2-ci Maddədə nəzərdə tutulan, məişət zorakılığına dair qanunla qadağan edilən müvafiq əməlləri törətməyə görə cəzalandırma daxildir. Bura aiddir: “məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqinə, yəni şəxs tərəfindən digər şəxsin onun mülkiyyətində, sərəncamında və ya istifadəsində olan əmlakdan, gəlirlərdən məhrum edilməsinə, iqtisadi asılılıq yaradılmasına, belə asılılığın saxlanılmasına və ya ondan sui-istifadə edilməsinə yönəlmiş hərəkətlər”; “məişət zəminində psixi zorakılığa, yəni şəxs tərəfindən digər şəxsə qəsdən psixi təzyiq göstərilməsinə (qısnama) və ya dözülməz psixi şərait yaradılmasına yönəlmiş hərəkətlər”.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində məişət zorakılığı ayrıca cinayət əməli kimi və ya digər cinayət əməlinə ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutulmur. Daha dəqiq desək, Qanun, məişət zorakılığına yol vermiş şəxslərin Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş cinayətlərə uyğun cəzalandırılmasını nəzərdə tutur. Əlbətdəki, əməl kontekstindən asılı olaraq müxtəlif növ cinayət əməli kateqoriyasına aid edilə bilər. Nəzərə alsaq ki, məişət zorakılığı haqqında qanun “məişət zorakılığını” qismən “qəsdən fiziki və mənəvi zərər vurma” ki-

mi müəyyən edir, məişət zorakılığı ilə əlaqədar əksər cinayətlər Cinayət Məcəlləsinin VIII bölməsinin (şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər) təsiri altına düşür.

Məişət zorakılığı haqqında qanunun 5-ci Maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, məişət zorakılığı ilə bağlı şikayət, baş vermiş və ya hazırlanan cinayət hadisəsi ilə əlaqədarsa, o zaman həmin şikayətə “cinayət prosesual qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada” baxılır. Lakin, Cinayət Prosesual Məcəllə məişət zorakılığı qurbanlarının xüsusi vəziyyəti, ehtiyacları və ya hüquqları barədə hər hansı norma nəzərdə tutmur. Məişət zorakılığı haqqında qanun, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar üzərinə müxtəlif öhdəliklər qoyur, lakin, bu orqanlardan hansının sadalanan vəzifələrdən hansını daşdığını dəqiqləşdirmir. Bununla bağlı maddə, “Məişət zorakılığı ilə bağlı şikayətlərə cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxıldıqda, cinayət təbiqi ilə yanaşı görülməli tədbirlər” adlanır. (maddə 7) Vəzifələrin müəyyən edilməsilə bağlı bu normanın anlaşılmaz dili və Cinayət Prosesual Məcəllədə məişət zorakılığı ilə bağlı xüsusi normaların olmaması məişət zorakılığı qurbanlarının cinayət işilə bağlı hüquqlarına zərər vurur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında müəyyən olunduğu kimi, məhkəmə hakimiyyəti prosesi həyata keçirərkən bütün proses iştirakçılarının fundamental hüquqlarına, eləcə də şəxsi ləyaqətinə və bərabərliyinə hörmətlə yanaşmalıdır.

Məişət zorakılığı haqqında qanun, bu sahədə məsul olan qurumları “tərəflərin münasibətlərinin normallaşmasına və ailə münasibətlərinin bərpa olunmasına kömək göstərməyə” çağırır. Bu tələb eyni qaydada cinayət elementləri olan işlərdə cinayət təqibini həyata keçirən orqanlara və işə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən baxılmasını nəzərdə tutan işlərdə isə həmin icra hakimiyyəti orqanlarına şamil olunur.

Azərbaycanda normativ qanunvericilik bazası, müəyyən işlərdə qurbanın razılığı əsasında işə xitam verilməsinə icazə verir. Xüsusi ittiham qaydasında icraatla bağlı işlərdə qurbanın şikayətini geri götürməsi nəticəsində işə xitam verilməlidir. Qanun həmçinin xüsusi ittiham xarakterli bir sıra işlərdə cinayət törətmiş şəxsin, qurbanla barışması əsasında cinayət məsuliyyətindən azad edilməsini nəzərdə tutur. Lakin, bu maddənin tələbinə görə, bu normanın tətbiq oluna bilməsi üçün cinayəti törətmiş şəxsin məhkumluğu, ictimaiyyət üçün təhlükəliliyi olmamalıdır və “səbəb olduğu ziyanı aradan qaldırmış olmalı və ya ona görə qurbana təzminat ödəmiş” olmalıdır.

Zorakılıq törətmiş şəxslə qurban arasındakı gücün qeyri-bərabərliyini nəzərə alsaq, məhkəmələrin məişət zorakılığı ilə bağlı işlərdə zorakılığı törədənə qurbanı barışığa sövq etmələri qanunun niyyətinə zidd ola bilər və beləliklə də qurbanı daha təhlükəli vəziyyətə sala bilər.

Yekun olaraq qeyd edilməlidir ki, respublikamızda qadınlara qarşı yönələn zorakılıq hərəkətlərinin, ilk növbədə məişət zorakılığının aradan qaldırılması üçün mövcud olan qanunvericilik bazasından daha səmərəli istifadə edilməsi, insanlar arasında marifləndirmə işini daha da genişləndirilməlidir.

İstifadə olunmuş mənbələr

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Qanun,2013
2. Azərbaycanda qadınlar və kişilər. Bakı, 2013
3. Qadın hüquqları: beynəlxalq və milli qanunvericilikdə. Bakı,2002
4. İnsan hüquqlarının və əsas Azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası (AİHK), 1953
5. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi. Bakı, Qanun, 2013
6. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsi, Bakı, Qanun 2014.
7. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsi, Bakı, Qanun 2012
8. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsi. Bakı, Qanun 2010
9. Gender bərabərliyi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. 10 oktyabr 2006-cı il
10. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, 2013
11. Azərbaycan Respublikasının 22 iyul 2010-cu il tarixli “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanun.

Роман Иванченко

*начальник кафедры уголовного права и криминологии
Воронежского института МВД России
кандидат юридических наук, доцент;*

Ольга Иванченко

*старший преподаватель кафедры вневедомственной охраны
Воронежского института МВД России
кандидат юридических наук, доцент;*

Александр Польшиков

*старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии
Воронежского института МВД России
кандидат юридических наук, доцент*

ДЕТЕРМИНАЦИЯ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ШКОЛЬНОГО НАСИЛИЯ

Необходимость изучения проблем профилактики школьного насилия вызвана тем, что в России, как и в большинстве стран мира, дети проводят продолжительное время именно в общеобразовательных организациях¹. И родители, и несовершеннолетние учащиеся надеются на то, что школа будет безопасной и благоприятной средой, поддерживающей и способствующей обучению и развитию несовершеннолетних². Однако довольно часто эти надежды не оправдываются, и в школьной среде появляются факты насилия и дискриминации, что негативно сказывается на посещаемости, способности детей к обучению, влияет на успеваемость, эмоциональное и психосоциальное благополучие. Насилие также способствует преждевременному оставлению детьми учебы в школе, что в итоге влечет нарушение гарантированного Конституцией России права на образование³.

Важнейшим звеном системы профилактики школьного насилия являются педагоги и представители администрации. Принципиальное значение имеет определение структуры отношений между участниками конфликта по фактам насилия в школе (типичные ситуации), которые можно представить следующим образом:

1) учитель совершает насильственные действия по отношению к ученику;

¹ Ювенальная криминология: учебник / В.А. Лелеков, Е.В. Кошелева. 2-е изд., допол. и перераб. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. С. 116.

² Преступность в Воронежской области: состояние и прогноз: монография / под ред. А.В. Симоненко, Н.А. Шишкина. Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2012. С. 22–23.

³ Правовые основы безопасности семьи и несовершеннолетних: учебное пособие / А.А. Анисимов [и др.]. Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2013. С. 16–17.

2) ученик совершает насильственные действия в отношении другого ученика;

3) ученик совершает насильственные действия по отношению к учителю.

Как показывает проведенное нами региональное исследование (Российская Федерация, Воронежская область), каждый случай внутри перечисленных отношений в определенной степени уникален, причины конфликта зависят от множества обстоятельств и условий. Так, например, случаи применения насилия учителями в отношении учеников крайне редки (только 6,0% опрошенных учителей, социальных педагогов, психологов и представителей администрации школ указали, что им известно о подобных инцидентах; 1,0% согласились с возможностью применения ими насильственных действий по отношению к ученикам, однако речь идет не о физических, а о психических формах воздействия – унижение, оскорбление, угрозы разглашения сведений).

Ни один из 241 опрошенного нами педагога не рассматривает возможности применения физического насилия в отношении учеников, что вполне естественно для этой профессии и является одним из основных правил педагогики. Различий во мнениях учителей мужчин и женщин по этому поводу не наблюдается. Первые отрицательно относятся к физическому насилию по отношению к ученикам, однако отмечают, что психическое воздействие имеет определенный профилактический потенциал в отношении «трудных подростков».

Следует признать, что главным условием успешной и бесконфликтной педагогической деятельности, по мнению учителей-мужчин, является сохранение доверительных отношений между педагогом и обучаемыми, соблюдение правил морали и этикета на занятиях и вне учебных аудиторий, когда ученик осознает справедливость и соразмерность воспитательного воздействия на него (например, угрозы учителя поставить оценку неудовлетворительно за невыполнение нормативов по физической культуре, за отсутствие выполненного домашнего задания, обещание классного руководителя, директора школы вызвать родителей за плохое поведение во время уроков и т.п.).

Наиболее проблемной в плане частоты применения насилия является схема взаимоотношений «ученик–ученик». В силу возрастных, психофизиологических и иных особенностей насилие рассматривается несовершеннолетними как вполне естественная форма разрешения конфликтов и установления авторитета в коллективе (главным образом, в своем собственном классе или неформальной группе сверстников этой школы). Так, на вопрос «В каких классах чаще всего встречаются проявления насилия?» опрошенными школьниками были даны следующие ответы: с 1 по 4 класс (11,5%); с 5 по 7 класс (55,5%); с 8 по 9 класс (23,5%); с 10 по 11 класс (9,5%). Как показывает практика, стремление к неформальному ли-

дерству, а, следовательно, к проявлению агрессии начинает формироваться уже с 5–6 классов (возраст 10–11 лет). Социальные педагоги и психологи общеобразовательных организаций Воронежской области отмечают, что после 9 класса практически все «трудные ученики», которым свойственна агрессия, уходят из школы, а в 10–11 классах продолжают обучение мотивированные и дисциплинированные ученики (89,5% респондентов указали на то, что у них в целом не возникает проблем с профилактической работой с этой группой учеников, они характеризуются положительно). Некоторые несовершеннолетние, учащиеся 10–11 классов, потенциально способны совершить насильственные действия, но находясь морально здоровом коллективе, либо вообще не совершающих, либо делают это крайне редко и вне школы.

Насилие в школе является «зеркальным отражением» насилия в семье, что, в свою очередь, свидетельствуют о наличии трудной жизненной ситуации у ребенка, в некоторой степени о его педагогической запущенности и неспособности родителей или иных законных представителей воздействовать на несовершеннолетнего⁴. В большинстве случаев «проблемными» в плане применения насилия становятся именно подростки из социально-благополучных и полных семей, в которых материально обеспеченные родители оказывают однозначное влияние на своих детей. Проведенное нами исследование выявило, что 72% случаев насилия в школе – это совершение насильственных действий учениками из таких семей; дети подражают родителям, которые некорректно в их присутствии общаются с подчиненными на работе и соседями, вступают в конфликты на дороге, с врачами, сотрудниками правоохранительных органов, учителями и т.п.

Подавляющее большинство социальных педагогов и педагогов-психологов школ (81%) отметили, что работать с несовершеннолетними из таких семей намного сложнее, чем с детьми, находящимися в трудной жизненной ситуации, поскольку реальных мер воздействия на них в арсенале педагогов практически нет, а «специфическая» педагогическая позиция родителей лишь усугубляет ситуацию. По мнению 77% опрошенных педагогов эффективное воздействие на таких подростков способны оказать только сотрудники территориальных подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел.

Новая тенденция в проблеме школьного насилия – это использование несовершеннолетними информационных возможностей сети Интернет для психологического воздействия на своих жертв (т.н. «кибербуллинг»). Так, на вопрос педагогам «Сталкивались ли Вы со случаями, когда одни

⁴ Соловьев В.С. Криминологическая диагностика масштабов школьного насилия (по материалам анонимного интернет-опроса школьников) // Вестник Воронежского государственного университета. 2014. № 4 (19). С. 220–231.

ученики школы оскорбляли, унижали, запугивали других учеников в сети Интернет (при помощи социальных сетей «ВКонтакте», «Одноклассники», Skype и т.д.)?» получены следующие варианты ответов: да, достаточно часто (8,5%); да, иногда такое случается (70%); не сталкивался (21,5%). Респонденты отмечают, что этим занимаются в основном ученики школ – девочки (87% случаев). Создаются «виртуальные группировки», которые выясняют отношения между собой или выбирают определенную жертву для унижения, оскорбления и угроз. Многие педагоги для профилактики совершения таких форм насилия вынуждены самостоятельно изучать личные данные учеников в социальных сетях, круг их общения, собирать данные для пресечения таких действий силами школы, а также привлекать для этой работы родителей, сотрудников по делам несовершеннолетних ОВД.

Кроме того, причиной виктимизации учеников может стать «фактор инаковости» – наличие какого-либо отличия от большинства сверстников, например, особенностей (нарушений) развития или внешнего вида, поведения. Часто такие дети не имеют друзей и не пользуются защитой со стороны сверстников, что превращает их в легкую мишень для обидчика. Однако от насилия и травли страдают и вполне общительные ученики, у которых есть друзья в собственном классе или в школе (одаренные подростки и «отличники») ⁵.

Практически все случаи школьного насилия между учениками происходят после уроков. Так, на вопрос ученикам 5–11 классов «В какое время чаще всего проявляется насилие в школе со стороны одних учеников к другим?» получены следующие варианты ответа: до уроков (5,5%); после уроков (87,0%); во время уроков (2,5%); во время перемены (5,0%). Учащиеся совершают акты насилия после уроков, вне стен школы, тем самым обеспечивая скрытность своих действий. Подростки понимают, что максимальный эффект унижений, оскорблений или угроз может быть достигнут только наедине с жертвой, когда нет учителей, дежурных по школе, видеокамер наблюдения, а огласка произошедшего может привести к нежелательным последствиям. Поэтому на вопрос «В каком именно месте чаще всего проявляется школьноенасилие?» большинство педагогов ответило – за территорией школы (62,5%); в школьном дворе (30,5%); в подвале, подсобном помещении, под лестницей (7%). В зависимости от тяжести совершенного деяния, возраста ученика, который его совершил и других обстоятельств произошедшего случая насилия педагоги выбирают возможные варианты реагирования. Так, на вопрос «Если в школе случаются факты насилия между учениками на Ваших глазах, как Вы поступаете в таком случае?» получены следующие варианты ответов: стараюсь

⁵ Школа без насилия: методическое пособие / под ред. Н.Ю. Сиягиной, Т.Ю. Райфшнайдер. М.: АНО «ЦНПРО», 2015. С. 26.

самостоятельно вмешаться в конфликт и разобраться в ситуации (79,0%); сообщают о случившемся администрации школы (15,0%); сообщают о случившемся в полицию (6%).

Педагоги подчеркивают, что только каждый четвертый случай насилия в школе является достаточно серьезным происшествием, требующим вмешательства со стороны директора, завуча по воспитательной работе и привлечения сотрудников по делам несовершеннолетних ОВД. Остальные факты насилия между учениками незначительны, педагоги стараются самостоятельно их урегулировать внутри класса, вызывают родителей или иных законных представителей ребенка. В случае применения насилия в отношении учеников школы в первую очередь потерпевшие обращаются за помощью к классному руководителю, дежурному учителю и представителям администрации школы (директору, завучу, психологу – 78,0%; 12,0% – к родителям; 10,0% – к сотрудникам полиции (как правило, по наставлению и при участии родителей)).

Далее рассмотрим случаи насилия в школе, когда ученик совершает насильственные действия по отношению к учителю.

Подобные случаи встречаются достаточно редко, однако могут повлечь серьезные негативные последствия как для самих педагогов, так и в целом для общеобразовательной организации. Большинство опрошенных учителей отмечает, что самой распространенной формой такого насилия является оскорбление учителя, в том числе нецензурными словами как в присутствии всего класса, так и наедине. Следует отметить, что основными негативными факторами школьного насилия являются постоянные упреки педагогов, адресованные ученикам. 78,5% подростков (из 451 опрошенного) указали на тот факт, что именно упреки в их адрес вызывают наибольший психологический дискомфорт, а в результате ответную агрессию в отношении сверстников, и учителей. По данным проведенного опроса, на каждый зафиксированный в официальном порядке случай насилия в школе, приходится от 4 до 8 аналогичных происшествий, информацию о которых администрация школ не раскрывает. Когда речь идет о насилии в отношении педагогов, многие учителя предпочитают не сообщать о произошедших с ними инцидентах, полагая, что это можно исправить воспитательными индивидуальными беседами с ребенком, его родителями или иными законными представителями. Более того, они считают, что случившееся способно существенным образом подорвать их авторитет среди коллектива учеников и работников общеобразовательной организации, а также явиться поводом для увольнения с работы (особенно это характерно для небольших городов и школ в сельской местности). Только 15% пострадавших от насилия педагогов готовы прибегнуть к помощи со стороны правоохранительных органов и правозащитников.

Как показало проведенное исследование, более чем в 60% случаев применения насилия со стороны учеников к учителям виновные лица не

несут дисциплинарную или иную ответственность. Довольно часто учитель становится жертвой насилия со стороны учеников, которые имеют определенные отклонения в психическом развитии⁶. Перечисленные факторы на фоне массового культивирования жестокости в СМИ, сети Интернет, в семьях, на улицах, по мнению большинства социальных педагогов и педагогов-психологов, обуславливают наличие тенденции роста насилия в российских школах (на это указали 70,5% опрошенных респондентов).

Изучение различных аспектов школьного насилия позволяет сделать ряд выводов, имеющих прикладное значение для предупредительной деятельности:

1. Для своевременного реагирования на изменение масштабов и форм проявлений школьного насилия необходим регулярный мониторинг ситуации в рассматриваемой сфере. Объективную картину может дать лишь комбинирование методов массового анонимного опроса детей, учителей и представителей администрации школ, сотрудников правоохранительных органов. Необходимо создать практику интернет-мониторинга школьников (в частности, в социальных сетях «ВКонтакте», «Одноклассники»). Эту миссию могли бы взять на себя школьные психологи. Школьникам необходимо сообщать электронный адрес, на котором размещена анкета и разъяснять, что опрос проводится анонимно и ученик может пройти его у себя дома, в комфортных психологических условиях, без какого-либо давления со стороны педагогов и школьной администрации.

2. Случаи проявления насилия в отношении учеников с ограниченными физическими возможностями, школьников, имеющих проблемы со здоровьем, воспитывающихся в семьях с тяжелым материальным положением, оставшихся без попечения родителей, а также в отношении подростков, недавно переведенных в школу, к сожалению, не являются единичными. В связи с этим необходимо уделять таким ученикам повышенное внимание со стороны педагогов, администрации школы, сотрудников по делам несовершеннолетних ОВД.

3. Для минимизации грубости, жестокости, агрессии, оскорблений и унижений, других проявлений насилия возможно организовать разработку самими учениками норм поведения в школе (при участии и поддержке учителей, представителей администрации школы, родителей, сотрудников по делам несовершеннолетних ОВД и других заинтересованных субъектов профилактики).

4. Необходимо обсуждение проблемы школьного насилия на общешкольных мероприятиях и в ходе работы родительских собраний. В условиях, когда лишь каждый пятый ученик сообщает родителям о том, что

⁶ Щеголева А.Н. Виктимологические аспекты ранней профилактики преступности несовершеннолетних: монография. Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2009. С. 38.

становится объектом насилия, последние не могут объективно оценить масштабы этого явления. В аналогичной ситуации оказываются и сотрудники правоохранительных органов, поскольку обращение к ним по факту примененного насилия в школе – явление крайне редкое. В связи с этим участие сотрудника полиции в беседе по факту даже малейшего проявления насилия может стать дополнительным фактором воздействия на агрессивного подростка, поэтому к таким мероприятиям необходимо привлекать сотрудников по делам несовершеннолетних ОВД.

5. Целесообразно предусмотреть обязательную регистрацию, учет и представление в правоохранительные органы информации о случаях насилия в школе. Необходимо определить перечень случаев, информация о которых подлежит представлению, предусмотреть дисциплинарные санкции, применяемые к учителям и сотрудникам администрации школы за непредставление информации и сокрытие фактов насилия.

6. Представляется необходимым включать в планы профилактики правонарушений в общеобразовательных организациях разделы, предусматривающие мероприятия по предупреждению психического насилия в отношении учащихся. Этой проблеме следует посвящать заседания совета обучающихся, родителей несовершеннолетних обучающихся, совета профилактики, педагогического совета и т.п.

7. Следует регулярно повышать квалификацию педагогов, специалистов, привлекаемых из других органов и учреждений, оказывающих помощь ученикам и учителям, в том числе организовать на постоянной основе проведение семинаров-совещаний, посвященных проблемам профилактики школьного насилия. Педагогов и представителей администрации школ необходимо обучать основам возрастной психологии, конфликтологии, разъяснять порядок действий при возникновении конфликтных ситуаций.

8. Целесообразно внедрять в практику деятельности субъектов профилактики школьного насилия информационные системы, позволяющие школьникам сообщать о случаях насилия в школе при помощи сети Интернет и незамедлительно получать квалифицированную юридическую, психологическую и иные виды помощи.

Использованная литература:

1. Ювенальная криминология: учебник / В.А. Лелеков, Е.В. Кошелева. 2-е изд., допол. и перераб. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – С. 116.
2. Преступность в Воронежской области: состояние и прогноз: монография / под ред. А.В. Симоненко, Н.А. Шишкина. – Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2012. – С. 22–23.

3. Правовые основы безопасности семьи и несовершеннолетних: учебное пособие / А.А. Анисимов [и др.]. – Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2013. – С. 16–17.

4. Соловьев В.С. Криминологическая диагностика масштабов школьного насилия (по материалам анонимного интернет-опроса школьников) // Вестник Воронежского государственного университета. –2014. –№ 4 (19).– С. 220–231.

5. Школа без насилия: методическое пособие / под ред. Н.Ю. Синягиной, Т.Ю. Райфшнайдер. – М.: АНО «ЦНПРО», 2015. – С. 26.

6. Щеголева А.Н. Виктимологические аспекты ранней профилактики преступности несовершеннолетних: монография. –Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2009.– С. 38.

7. Обеспечение доступа к образованию для детей с ограниченными возможностями здоровья в России [Электронный ресурс] // Институт бюджетных решений. Режим доступа: <http://www.budget-solution.ru/expert/inclusiv> (дата обращения: 20.10.2015).

8. Как остановить насилие в школе: пособие для учителей [Электронный ресурс]//Официальный сайт ЮНЕСКО Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001841/184162r.pdf> (дата обращения: 20.10.2015); Снижение уровня насилия в школах – Как добиться перемен: учебное пособие[Электронный ресурс]//Бесплатная библиотека научно-практических конференций.Режим доступа: <http://libed.ru/knigi-nauka/673029-1-snizhenie-urovnya-nasiliya-shkolah-kak-dobitsya-peremen-nasilie-deti-snizhenie-urovnya-nasiliya-shkolah-kak-dobit.php> (дата обращения: 20.10.2015).

Nəzakət Salmanova

AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun

“Müasir fəlsəfə problemləri şöbəsi” nin böyük elmi elmi işçisi, f.ü.f.d

BOŞANMA HALLARI, ONLARI DOĞURAN SƏBƏBLƏRİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Nikahın hüquqi tərəfdən əsaslandırılmış ibtidai formulu hazırlanan dövrlərdən onun dağılmasının səbəblərini düşünən insanlar da olmuşdur. Boşanma haqqında ilk məlumata biz hələ Hammurapinin Qanunlar toplusunda rast gəlirik. O vaxtdan təxminən dörd min il keçmişdir. Keçən zaman ərzində boşanma prosesi haradasa çox çətinləşmiş, haradasa çox asan baş tutan bir iş olmuşdur. Çox vaxt verilən qanunlar öz dövrünün ruhuna uyğun gəlir. Təəccüblü deyil ki, bu qanunlarda boşanma hüququ yalnız kişilərə verilmişdir. Bəzi dövlətlərdə hətta indiki dövrdə qadınların boşanma prosesində heç şahid qismində də iştirak etmək hüququ yoxdur. Belçikada 1958-ci ildə verilmiş qanuna görə, ər xəyanət aktının harada baş verməsindən asılı olmayaraq arvadından boşanma hüququna malik olduğu halda, qadın isə ərinin xəyanət etməsinə görə boşanma tələbi irəli sürə bilməz. Bəzi ərəb qəbilələrində xəyanətə görə qadını elə qəbilənin öz üzvləri qətlə yetirirdilər. Qədim zamanlarda induslarda qadının xəyanəti daha “humanistcəsinə” cəzalandırılırdı: onu sadəcə olaraq qul kimi satırdılar və s.

Qadının boşanmaq imkanı olmurdusa, bir sıra ölkələrdə kişilər çox asanlıqla boşanırdılar: onlar üçün qadını evdən qovmaq kifayət edirdi. Bu boşanma forması indi də Asiyanın bir sıra ölkələrində qalmaqdadır. Lakin bununla yanaşı, Misirdə qadına da kişini evdən qovmaq hüququ verilir. Bunun üçün isə o, kişinin öz vəzifələrini yerinə yetirə bilmədiyini sübuta yetirməlidir. Lakin Azərbaycanda boşanma qanun çərçivəsində həyata keçirilir, yəni məhkəməyə hər iki tərəf müraciət edə bilər. Göründüyü kimi, əvvəllər boşanmaya səbəb ən çox xəyanət olmuşdursa da, indi isə boşanmanın səbəbləri artmışdır.

Boşanmanın hansı səbəblərdən irəli gəlməsi və hansı qanunlarla nizamlanmasından asılı olmayaraq öz dərin psixoloji əsasları var. Nikaha heç də laqeyd yanaşmaq olmaz. İstənilən halda boşanma bizim üçün izsiz keçib getməyən dərin emosional və psixoloji bir sarsıntıdır. Müasir psixoloqlar boşanmanın səbəblərini ayırd etməyə çalışırlar. Lakin, hər şeyi səbəb kimi göstərmək olmaz. İndi elə cütlərə rast gəlinir ki, ilkin kiçik münaqişədən sonra boşanma qərarı verirlər. Eyni zamanda, bütün çətinliklərə dözüb öz nikahını qoruyanlar da az olmur.

Konfutsi boşanmanı ancaq ən azı bir yerdə beş il yaşayanlar üçün əsaslı hesab etmişdir. Beş il bir-birini tan tanımaq üçün kifayət edəcək müddətdir. Bu müddət ərzində tərəflər özlərinin və qarşı tərəfin müsbət, həmçinin mənfi xüsusiyyətlərinə görə müəyyən nəticə çıxara bilərlər. İnsanlar uzun müddət

rola girə bilməzlər. Nə vaxtsa bütün həqiqətin üzə çıxacağı bir vaxt yaranır və onda hər iki tərəfin əsl mahiyyəti üzə çıxır.

Bəzən oğlan və qızlara elə gəlir ki, ailə qurmaq çox asan və sadə işdir. Lakin bu heç də belə deyil. Bu cür bəsit fikirləşənlərin aqibəti acı nəticələrə gətirib çıxarır. Azərbaycanda Cumhuriyyət yarananadək qadınların öz ərlərindən boşanmaq hüququ yox idi. İslam dininə görə, qadın üçün kəbin birdəfəlik bağlanır, bunu yalnız ər poza bilərdi. Xristian dini də məsələyə bu nöqtəyindən baxırdı. Rusiyada vaxtilə boşanmaya xüsusi hallarda - ər-arvadlardan biri uşaqsız qalanda, sədaqətsizlik halları baş verəndə və şahidlər tərəfindən zina (yəni ər-arvadlıq sədaqətini pozma – N.S.) sübut ediləndə, ər-arvaddan biri ruhi xəstəliyə tutulanda, yaxud uzun müddətə mühakimə olunanda razılıq verilir. Məhəbbət sönəndə, ər-arvadın birgə yaşayışı müxtəlif səbəblər üzündən dözülməz olanda nikahın pozulmasına ehtiyac duyulur. Lakin səbəbsiz yerə boşanma hallarına yol verilmir.

Boşanma hadisəsinin baş verməsi bir neçə amil ilə bağlıdır. Ancaq bunlardan heç biri təklikdə boşanma hadisəsinə səbəb ola bilməz.

A.Özünəməxsus amillər şəbəkəsi. Bir neçə amilin birləşməsindən mürəkkəb bir təsir şəbəkəsi əmələ gəlir. Bu şəbəkə öz növündə müstəsnaqlıq təşkil edir. Başqa sözlə deyilsə, hər boşanma elmi baxımdan öz növündə misilsiz bir hadisədir. Ona görə ki, ər və arvadın hər birinin şəxsiyyəti, mənşəyi, həyat yoldaşı seçmək tərz, təbiəti, xarakteri və bu kimi digər xüsusiyyətlərin əlaqələnməsi özünəməxsus amillər şəbəkəsini təşkil edir. Buna görə də boşanma aktı əhatə edən şəraitdən təcrid edilmiş şəkildə yox, məhz göstərilən amillər şəbəkəsi zəminində öyrənilməlidir. Bu cəhətdən, xüsusi halların və fərsi bioqrafiyaların öyrənilməsi boşanma hadisəsinə hərtərəfli öyrənməyin ən yaxşı metodları sayılır. Buna görə də, dağılmış ailəni bərpa edən yardımçı işə başlamaq üçün ayrı-ayrı əlaqəli xüsusiyyətlər diqqətlə öyrənilməli və hərtərəfli təhlil edilməlidir. Bu və ya digər bir ailənin dağılma səbəblərinin araşdırılmasından və onun bərpasından danışarkən həmin ailənin keçmişi və aşağıdakı əlaqədar məsələlər nəzərə alınmalıdır:

- Ɖr və arvadın hər birinin keçmişi;
- Ɖr və arvadın hər birinin keçmiş qarşılıqlı münasibətləri;
- Hazırkı əlaqədar amillərin keçmişlə bağlılığı.

Nəzərə almaq lazımdır ki, keçmişdə məruz qaldığı hadisələrin təsirini insan, aqah olmadan belə, öz daxilində yaşadır. Məsələn, bir yeniyetmə ailə daxilində vaxtilə ata və ananın yersiz sərt və kobud münasibətləri ilə üzləşərək gərgin yaşamışsa, bu vəziyyət onun şəxsiyyətinin formalaşması prosesində əxlaq və rəftarında mənfi iz buraxmaya bilməz. Bu kimi pozucu hallar gələcəkdə qurulan ailələrə təsirsiz ötürür.

Bir-biri ilə fərqlənən iki müxtəlif mədəniyyətə, dilə, dinə və ənənələrə mənsub olan ailə üzvləri - ər və arvad, birisi digərinin yaşadığı cəmiyyətdəki mövcud ictimai dəyərlərə, tələblərə və həyat ritminə həttə uyğunlaşa bilmədiyi təqdirdə, qurduqları ailə əlaqələrini davam etdirə bilirlər. Ancaq onların

arasında gizli qalmış əcnəbilik hissləri xüsusi bir şəraitdə təzahür edən kimi ailə əlaqələrinə zərbə vurub onun dağılmasına səbəb ola bilər.

Qeyd etməliyik ki, bu ikiillik amili həmişə fəal qüvvəyə çevrilə bilmir. Yuxarıdakı misalda ər və arvadın müştərək və möhkəm ictimai-siyasi ideoloji bağlılıq amili əcnəbilik hisslərinə üstün gələ bilər.

B. Böyük, orta və kiçik amillər. Ailənin dağılmasına səbəb olan amillərdən biri də bir sıra cəmiyyətlərdə artıq ümumiləşmiş yüngül ehtiraslar və ötəri ləzzətlər xəstəlidir. Bəşəri dəyərlər və əxlaqi keyfiyyətlərin qiymətləndirilmədiyi bir cəmiyyətdə həmin cəmiyyətin üzvləri olan ər və arvadın münasibətlərinin əsasını da ictimai-bəşəri qayə deyil, istər-istəməz, şəhvətpərəstlik və xoşagəlməz ehtiraslar təşkil edir. Bu kimi ailələr ötəri ehtirasların zəifləməsi ilə, ər və arvad arasında bünövrəli mənəvi dayaq olmadığından tezliklə dağılmağa məruz qalırlar.

Aydındır ki, insanın şəxsiyyətinin necəliyindən asılı olaraq ailə əlaqələri zəifləyir və ya möhkəmlənir. Buna görə də insanın işlədiyi kollektiv daxilindəki əhvali-ruhiyyə, üzvü olduğu ictimai-siyasi təşkilatların proqramları, əlaqədə olduğu ayrı-ayrı şəxslərin dünyagörüşləri, eləcə də gördükləri və eşitdikləri - ər və arvadın şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir edərək bütünlüklə, dolay yolla ailə münasibətlərini mənfi və ya müsbət cəhətə istiqamətləndirir.

Yuxarıda deyilən hallar dairəsinin miqyasından asılı olaraq, ədəbiyyatda böyük, orta və kiçik amillər adlanır.

2. Bəhanələr. boşanma ailə həyatının əsas hadisələrindən sayılır. Bir sıra hallarda onun əsas səbəblərinin açıqlanması ər və arvad, eləcə də oğlan və qız ailəsinin adına və hörmətinə xələl gətirir. Tərəflərdən birinin ruhi və ya fiziki çatışmazlığı üzündən də boşanma halları olur. Bu kimi hallarda, əxlaqi normalara riayət edən tərəflər boşanmanın həqiqi səbəbini bildirmir, onun gizli qalmasına üstünlük verirlər. Onlar nikahın pozulmasını arvad və ya kişinin, eləcə də qaynananın çətin xasiyyətli olmaları kimi uydurmalarla izah etməyə çalışırlar.

3. Boşanmanın növləri. Nikahın pozulması barədə ər və ya arvadın qərarı onların çox vaxt bilavasitə ənənəvi və maddi marağı ilə sıx bağlı olduğuna görə, boşanma halı çoxcəhətli və mürəkkəb məsələ kimi təzahür etməkdədir. Boşanma bəzi xüsusiyyətlərinə görə ədəbiyyatda aşağıdakı tərəfləri kəsb etmişdir.

a) Cazibəsizlik boşanması: Bu hal tərəflərin (ər və ya arvadın) bir-birinə artıq cazibəli görünmədiyi təqdirdə aralarındakı rəğbət hissi tam zəiflədikdə baş verir.

b) İqtisadi boşanma: Ailə pozulduğu zaman ər və arvadın müştərək əmlakının iki paya bölünməsi zərurəti ortaya çıxır.

c) Qanuni boşanma: Məhkəmədə mövcud nikahın sona çatması, tərəflərə yeni ailə qurmağa icazə verilməsi elan edilir.

ç) Valideynlərin razılaşdığı boşanma: Uşağın yedirtmə - tərbiyəsi ilə bağlı olaraq daşiyacaqları maliyyə məsuliyyətləri barədə ər və arvad tərəfindən təəhhüd verilməsi.

d) İctimai boşanma: Boşanma nəticəsində ər və arvada qarşı qohumlar, dostlar və tanışların münasibətlərində dəyişmə baş verir.

e) Ruhi boşanma: Ailə, əslində əsasını bəşəri dəyərlər təşkil edən müqəddəs bir ictimai qurumdur. ər və arvad isə bu müqəddəs qurumun ayrılmaz hissələri və üzvləridirlər. Buna görə də, nəsiləri ailə üzvü adı daşımaq olan ər və arvad bu qurumun hörmətini saxlamalı, varlığını qorumalıdır. Ailənin dağılması nəticəsində, üzvü olduqları müqəddəs bir varlığın itirilməsi ilə, onlar artıq ağır ruhi – mənəvi bir zərbə aldıklarını gec-tez duyurlar.

Nikah və boşanma bir-biri ilə sıx əlaqəli prosesdir. Boşanmanın miqdarı hər hansı vaxtda nəinki obyektiv və subyektiv faktorlardan, hətta nikahın dağılmasını reqlyasiya edən qanunlardan asılıdır. Boşanmanın əmələgəlmə səbəblərini aydınlaşdırmaq böyük problemlərdən biri kimi demografların, sosioloqların, psixoloqların, hüquqşünasların əsas obyektinə olmuşdur. Boşanmanın artmasının səbəblərindən biri ailənin struktur-funksional dəyişiklikləri ilə əlaqədardır. Kişi və qadınların erkən yaş dövründən evlənmə göstəriciləri də boşanmalara böyük təsir edir. Qadınların 2/3 hissəsi 25 yaşına kimi, kişilər isə 30 yaşına qədər boşanırlar. Lakin orta və son yaş dövrlərində boşanmaların stabilləşməsi prosesi gedir. Axırncı onillikdə ailə stabilliyi problemi sosioloq və demografların diqqət obyektinə olmuşdur. Bu problemin aktuallığı birinci növbədə boşanmaların artması ilə izah olunur. Bir qrup tədqiqatçının fikrincə, pis yaşayış şəraiti və onların təsiri ər-arvad arasında münasibətlərin pisləşməsinə və boşanmalarına səbəb olur. Digərləri, yaşayışdan əlavə, aşağı gəlirin təsirini də göstərir. Bu nöqtəyi-nəzərdən burada məntiqi fikir ortaya çıxır: insanların yaşayış səviyyəsinin artması və yaşayış binalarının tikintisinin sonrakı inkişafı nəticəsində ailə münaqişələrinin sayı azalacaq.

Ailədə hökm sürən çəkişmələr, mübahisə və ixtilaf elə bir yüksək həddə çatır ki, ər-arvadın rəsmi surətdə ayrılması zərurətə çevrilir. Boşanma həm də mühüm demografik hadisədir. O, həm doğumun səviyyəsinə, həm də əhalinin artışı sürətinə güclü təsir göstərir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, boşanma halları daha çox şəhər sakinlərinin hesabına artır. Ölkədə nikahların əksəriyyəti (53,5%) məhəbbətə görə bağlanmasına baxmayaraq, boşanma halları durmadan artır. Dostoyevski məhəbbəti belə göstərir: insanı sevmək – deməli onu Allah fikirləşdiyi kimi görməkdir. Bu baxımdan T.Drayzerin də fikri maraqlıdır. O qeyd edir ki, ailə həyatı zamanı baş verən kiçik anlaşmazlıqları qalın güclü məhəbbət ram edə bilər. Elə isə, bəs, boşanmaya səbəb nədir? Bu suala biz aşağıda cavab verməyə çalışacağıq.

2015-ci il ərzində Azərbaycanda qeydiyyat şəbələri tərəfindən 63,1 min nikah və 11,7 min boşanma halları qeydə alınır. Bu isə hər min nəfərə 7,2 nigah və 1,3 faiz boşanma deməkdir. Son dövrdə nikah və boşanmaların sayını təhlil edərkən məlum olur ki, nikahların sayının dəyişmə tezliyi daha kəskindir.

Ümumilikdə regionlar üzrə statistik göstəricilərin təhlilindən məlum olur ki, kənd yerlərində boşanma halları şəhərlərdən azdır. Bunu kənd yerlərində ailə dəyərlərinin daha ciddi şəkildə qorunub saxlanması ilə əlaqələndirmək olar. Uşaqsız ailələrdə boşanma halları daha çox baş verir. Boşanmaların ümumi sayının təqribən 58 faizi uşaqsız ailələrə, 42 faizi isə 18 yaşa qədər olan ailələrə aiddir. ən çox boşanma halları kişilərdə və qadınlarda 30-34 yaş həddində baş verir. Habelə nikahın davam etmə müddəti 10-19 il olan ailələrdə boşanma halları üstünlük təşkil edir.

Boşanmaların səbəbi bir çox daxili və xarici faktorlardan asılıdır. Daxili faktorlara ər-arvad arasında olan fiziki əlaqələr aiddir. Daxili səbəblərin yaranması nəinki ər-arvadın xasiyyətindən, hətta həyat tərzindən (xarici səbəblər) asılıdır. Hər bir nikahın pozulmasına bir çox səbəb yox, bir neçə səbəb təsir göstərə bilər. Sxematik olaraq onlara zəncirvari səbəblər kimi baxmaq olar. Nikahın uğurlu olması ər və arvadın bir-birlərinə uyğunluğundan, onların şəxsi keyfiyyətlərindən asılıdır. Polşa alimi Yan Şepanski ailənin inkişafında aşağıdakı fazaları qeyd edib: 1) tanışlıq və qulluq; 2) nikahın qurulması; 3) şəxslərin bir-birlərini qarşılıqlı anlaması; 4) 1-ci uşağın doğulmasına qədər olan dövr; 5) uşaqların tərbiyə dövrü; 6) uşaqların müstəqil olan dövrü.

Mübahisəsiz, konfliktsiz ailə təsəvvür etmək olarmı? İnamlı deyə bilərik ki, mübahisəsiz, konfliktsiz ailə olmur. Buna baxmayaraq 30, 40, 50 il davam edən bir çox ailələr vardır. Deməli, ailədə mübahisələr olur, mübahisə edən tərəflərin hər ikisinin və yaxud heç olmasa birinin mədəni səviyyəsi, bir-birlərinə olan sevgi, məhəbbət hissi bu mübahisənin müəyyən bir çərçivədə çıxmasına imkan vermir.

Mütəxəssislərin bir qismi boşanmanın səbəblərini aşağıdakı ardıcılıqla göstərirlər: 1) ər-arvad münasibətlərində etikanın pozulması (xəyanət, qısqanclıq); 2) bioloji uyğunsuzluq; 3) ər-arvaddan birinin və ya hər ikisinin onları əhatə edən adamlarla (qohum, dost, tanış və s.) müsbət münasibətdə olmaması; 4) həyata marağın və tələblərin uyğunsuzluğu; 5) uşağa qarşı pedoqoji mövqeyin müxtəlifliyi; 6) ər-arvaddan birində, bəzən də hər ikisində şəxsi çatışmazlıqların olması; 7) valideynlərlə uşaqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın olmaması; 8) intim münasibətlərin düzgün tənzimlənməməsi; 9) məsuliyyətsizlik – qızlar evdə qalmaq qorxusu altında və kor-koranə kiminlə gəldi ailə qururlar. Sabah qarşı tərəfdən nalayiq və öz dünyagörüşünə uyğun olmayan hərəkətlər gördükdə vəziyyət gərginləşir və getdikcə ailənin dağılmasına səbəb olur; 10) sosial vəziyyət - ailə qurarkən maddi tərəfi fikirləşirlər. Sonradan qarşı tərəfdən yetərli münasibət görməyəndə, yaxud ər müflis olanda və maddi vəziyyəti zəifləyəndə qızların anlayış göstərməməsi və müvəqqəti çətinliyə səbir etməməsi səbəbindən ailə dağılır; 11) valideyn müdaxiləsi – oğlan anasının qısqanclığı, qız anasının isə ailəyə tez-tez müdaxiləsi sonda iki gənc arasında valideyn üstündə mübahisəyə gətirir; 12) hüquq bərabərliyinin pozulması – kişinin arvadına yuxarıdan aşağı baxması, onu xanım kimi deyil, nökrər kimi görməsi və bu baxımdan hörmət qoymaması; 13) erkən nikah –

qızların yaşının az olması, kifayət qədər ev işlərini bacarmaması, oğlanların yaşının az olması, ailə dəyərlərini anlamaması da ailə dağılmasının səbəblərindəndir; 14) sosial şəbəkələr – fikri sosial şəbəkələrdə qalan qadın ərinə qulluq etmək əvəzinə, internetdə kiminləsə yazışır və ya kişi qadınına vaxt ayırmır, bütün günü virtual aləmdə gününü küçürür ki, bu da münasibətlərdə soyuqluq yaradır; 15) sonsuzluq və ya uşağa gec sahib olma - əsas ailə dağıdan amillərdəndir. Belə ki, gəlinə hər dəfə bu bəhanə ilə söz atan-da, sonda o da tab gətirməyib, ata evinə qayıtmalı olur.

Boşanmanın səbəbləri arasında qısqançlıq 29,1% (bu faizlər aparılan sorğunun nəticələrinə görə müəyyən edilib – N.S.) özünəməxsus yer tutur. Bəziləri qısqançlığı keçmişin qalığı hesab edirlər. Lakin, belə hökm vermək doğru deyildir. Çünki alimlər belə qənaətə gəlmişlər ki, insanın beyin qabığının müəyyən hissələri arasında xüsusi qısqançlıq mərkəzi vardır. Qısqançlıq bütün millət və xalqlara xas olduğu kimi bizim millətə də xasdır. Lakin, hər halda qısqançlıq gərək həddində ola, ifrata varmaya. Ifrata vardığında isə əsil xəsətliyə çevrilir. Belə xəstəliyə tutulan adamlar özlərini də, ailələrini də bədbəxt edirlər. Bir cəhəti də unutmamaq olmasın ki, bir çox hallarda ər öz arvadını “sədaqətsizlikdə”, “vəfasızlıqda” günahlandırır təhqir edərək əslində onun əxlaqına mənfi təsir göstərir. Atalar bunu da deyib ki, “Mərđi qova-qova namərd edərlər”. Həyat yoldaşının gözəl, yaxud çirkinliyindən asılı olmayaraq onunla münasibətində ər, həmişə sözün əsl mənasında davranış mədəniyyətini, etikani gözləməli, mərifətli və nəzakətli dolanmalıdır.

Qısqançlıq hissi kişilərlə yanaşı güclü və zəif dərəcədə qadınlara da xasdır. Qadın qısqançlığı bəzən daha ifrat formalarda özünü göstərir.

Psixoloqlar qısqançlıq hissələrini keçirməklərinə görə insanları xüsusi testlərlə müxtəlif qruplara bölürlər. Burada qütblərin birində tamamilə qısqanç olmayanlar, o birisində isə qısqançlıq hissələri patoloji dərəcəyə çatanlar dururlar. Norma hesab olunan bir neçə qruplar ara sahədə yerləşir. Qısqançlıq da sevgi kimi daimi olaraq eyni səviyyədə qalmayaraq müxtəlif səbəblərin təsiri altında və yaşla əlaqədar dəyişir.

Mütəxəssislər qısqançlığı yalnız kəmiyyət göstəricisinə (“çox” və ya “az” qısqançlıq) görə deyil, eyni zamanda verdikləri hissələrin keyfiyyətinə görə ayırırlar. Bu zaman ən kəskin formalar “əzazillik qısqançlığı” və “əzab çəkmədən qısqançlıq” kimi variantlar göstərilir. “Əzazillik qısqançlığı” – inadkar, əzazil, özündən razı, xırdaçı, emosional cəhətdən soyuq və heç kimlə dostluq, yaxınlıq etməyən şəxslərdə olur. Belələri ətrafdakılara icrası çox çətin və ya mümkün olmayan tələblər verirlər. Onlar müxtəlif məsələlərdə özlərinin günahkar olduqlarını heç bir vəchlə qəbul etmir, öz günahlarını başqalarının üzərinə atırlar. Belə obyekt özünə qarşı soyuq münasibət hiss etdikdə və səbəbini axtarıqda asanlıqla tapır, bunu xəyanətlə (əv və ya arvad tərəfindən) əlaqələndirirlər. Qısqançlığın əzazil tipi onun ən pis növüdür. O, ailə həyatını cəhənnəmə döndərir. Belə xasiyyəti olan şəxslərin yəqin ki, müalicəyə ehtiyacları vardır. O biri qütbə “əzab çəkmədən qısqançlıq” durur. Bu

xasiyyətində həmişə təşviş, şübhə hissləri olan, özünün çatışmayan cəhətlərini, təhlükəni şişirdib böyüdən, özünü həmişə çıxılmaz vəziyyətdə hesab edən şəxslərdə olur. Belə şəxslər özlərini zəif, maraqsız hesab edərək, ətrafdan heç bir yaxşı münasibətə ümid bəcləmir, eyni vaxtda öz bəxtlərindən narazı olub həmişə dərd – qəm hissləri keçirirlər. Onlar hansısa bir hadisənin, təhlükənin baş verəcəyini həyəcan hissləri ilə gözləyirlər və buna görə də onlara qarşı münasibətdə baş verən hər hansı bir dəyişiklik (yaxşı və ya pis) belə şəxsə qeyri-adi nəticələr çıxarmağa səbəb olur. Bu zaman ərin (və ya arvadın) artmış diqqəti, hətta mehribançılığı da şübhə əmələ gətirir.

Qısqanclığın yaranmasının daha iki növü çox müşahidə olunur. Bunlardan birincisi qeyri-sadiqlik, ailədə xəyanət təmayülü nəticəsində yaranan qısqanclıqdır. Özündə olan xəyanət hissini o, mütləq qarşı tərəfə aid edir. Ona elə gəlir ki, bu xəyanət hissi arvadında da (ərinə də) yaranıb və imkan olduqda o xəyanət edəcək. Qısqanclıq itib yox olmuş sevginin və yaxud onun əvvəlcədən də olmaması nəticəsində yaranır. Çünki ər-arvad arasında sevgi varsa, başqaları haqqında danışmaq və ya fikirləşmək həqiqətə uyğun gəlməz. İkinci növ qısqanclıq aşılınmış qısqanclıqdır. Bu, əhatə fikrindən yaranır. Öz valideynlərinin, dostlarının, tanışlarının ailəyə xəyanəti, ər-arvadın sadıq olmaması haqqında söhbətlər, bu haqda kinofilmlər, kitablar bəzi şəxslərdə “xəyanətsiz yaşamaq olmaz” təsəvvürü yarada bilər. Aşılınmış qısqanclığa çox vaxt, ailəyə qeyri-sadiqlik haqqında danışılan lətifələr, bu haqda göstərilən faktiki hadisələr də səbəb ola bilər. İlk nəzərdə bütün bu deyilənlər sinir sistemi, psixikası normal olan şəxslərə əsaslı təsir göstərməsə də yan keçmir. Qısqanc şəxsin qəlbində qat-qat yığılan şübhələr, fikirlər müəyyən bir hadisənin təsirindən alovlanaraq ailənin dağılmasına gətirib çıxarır. Qısqanclığın qeyd olunan bu növlərinə həyatda təmiz, yalnız bir şəkildə təsadüf olunmur. Qeyd olunan normalar yalnız mütəxəssislərin elmi axtarışlarına əsasən normalaşdırılırlar. Həyatda bu məsələ daha mürəkkəb, daha qarışıq şəkildə olur. Qısqanclıq hissləri meydana çıxdıqda müəyyən bir nəticəyə gəlmək üçün gənc ər-arvad tələsməməli, öz xasiyyətlərini düzgün qiymətləndirməli, müxtəlif dediqodulara, böhtanlara inanmamalı, başqalarının səhvlərinə baxış, özləri də səhvə yol verməməlidirlər.

2-ci boşnmaya ən böyük səbəb olan ömür-gün yoldaşının təsadüfi seçilməsidir (8,3%). Bu hal çox vaxt ailəni boşanma təhlükəsi qarşısında qoyur. Gənclər ailə qurarkən tələsir, düşünüb-daşınmadan, seçdiyi qızın (oğlanın) xasiyyətinə, kəm-kəsirinə bələd olmadan nikah münasibətinə girirlər. Sonrakı peşimançılıq fayda vermir. Boşanmaya şərait yaradan amillərdən biri də müəyyən məqsədlə ərə getmək və yaxud evlənməkdir. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək istəyirik ki, indi bəzi qızlarda (xoşbəxtlikdən onların sayı azdır) pis bir ənənə yaranıb. Onlar lap əvvəlcədən ayrıca mənzilə yiyələnmək, aliment almağı qarşılarına məqsəd qoyaraq ərə gedir, tezliklə müxtəlif bəhanələrlə özlərindən boşanırlar. Bax, bu özü də boşanmanın səbəblərindən biridir.

Boşanmaya şərait yaradan amillərdən biri də qayənananın yeni qurulmuş ailənin işlərinə yerli-yersiz müdaxilə etməsi (14,3%), oğlunu (yaxud qızını)

təsiri altına alıb, öz iradəsini yeritməsidir. Bu gün boşananların bir qismi ayrıca mənzili olmayan, kirayədə qalmağa məcbur olan və bunun nəticəsində ağır maddi çətinliklərlə qarşılaşan gənclərdir.

Bir məsələni də qeyd edək. Gənc ailələrin əksəriyyətinin ayrıca mənzilləri olmadığından onların mübahisələrini təklikdə aparmaq üçün imkan olmur. Deməli, istər-istəməz konfliktə kənar şəxslər də (ən çox qadının və ya kişinin qohumları, bəzən kənar şəxslər) şahid olur. Lakin onlar bu zaman mübahisədə iştirak etməsələr də, mübahisə edənlərdən birinin tərəfini saxlamasalar da, müəyyən bir vaxtdan sonra konflikt və tərəflər haqqında öz fikirlərini söyləyə bilirlər. Adətən, mübahisə və deyişmə vaxtı başqalarının müdaxiləsi konflikt, deyişməni dərinləşdirib oraya yeni-yeni şəxslər cəlb edir. Əgər valideynlər həmin vaxt konfliktə qarışmayıb müəyyən müddətdən sonra bu məsələ haqqında öz fikirlərini desələr, artıq yaddan çıxmaqda olan konflikt yenidən başlana bilər. Ona görə də gənclər çalışmalıdırlar ki, belə mübahisələrə ətrafdakıları qarışdırmasınlar.

Boşanmanı doğuran səbəblərdən biri də gənclərin məcburiyyət qarşısında qalaraq ailə qurmasıdır. Məcburi nikahın digər forması da vardır: valideynlərin iradəsinin ziddinə gedə bilməyən oğlan (qız) evlənməyə (ərə getməyə) razı olur, lakin illər keçir, gənclər başa düşürlər ki, onlar bir-biri üçün yaranmışlar.

Boşanmaların bir qismi ər-arvad vəfasızlığı, xəyanəti (49,6%) nəticəsində baş verir. Ailədə söz-söhbətin baş qaldırmasına və kəskin münaqişəyə çevrilməsinə, bəzən də boşanma ilə nəticələnməsinə, ər-arvadın ailəyə yüngül münasibət bəsləməsi və bu zaman onların valideynlərinin müdaxilə etməsi səbəb olur. Bir çox faciələrin kökünü məhz burda axtarmaq lazımdır. Ərin və ya arvadın nəyin bahasına olursa-olsun başçılığa can atması, həyat yoldaşına hörmətsizlik etməsi, tənbel və müftəxor olması, hər hansı bir çətinliyin öhdəsindən gəlməyi bacarmaması və s. qüsurların hamısının məcrası eynidir: ərin və ya arvadın etik-psixoloji mədəniyyətinin aşağı olması. Bu isə ailələrin dağılmasında mühüm rol oynayır.

Ailəni qurmaq bacarığı qadının əsas qabiliyyətidir. İndiki dövrdə tədqiqatlar göstərir ki, ailələrin dördən biri dalaşır (küsüşür). Lakin dalaşma və konfliktin olması göstərir ki, konflikti qızırdırmaq yox, onu aradan qaldırmaq, yəni, ər-arvad mədəniyyətini yaratmaq və ailədə, məktəbdə bunu tərbiyə etmək lazımdır. Ər-arvad mədəniyyəti uşağın tərbiyəsinə, şəxsiyyətin əxlaqi tərbiyəsinin formalaşmasına yönəlir. Lakin, ailə dünyası qadının prinsipsiz əxlaqi ilə alınır. Konflikt ən çox ailədə alkoqolizm olanda əmələ gəlir (hətta ən yaxşı ailələrdə). Tədqiqatlar göstərir ki, qadınların çoxu boşanma və ailə konfliktini ərin kobudluğu ilə əlaqələndirir, əsasən bu kobudluq sərxoşluqla yaranır. Alkoqolizm sosial cavabdehliyin gerilməsində, həyat inkişafının ləngiməsində böyük rol oynayır. Deməli, boşanmanın əsas səbəblərindən biri də alkoqolizmlə (27%) bağlıdır. Bu gün bəzi kişilərin içkiyə aludəçiliyi nəticəsində az ailə dağılmır. Alkoqolizmə və sərxoşluğa qarşı qətiyyətlə mübarizə

aparmaq, həm də ailənin möhkəmlənməsi deməkdir. Cinayətlərin əksəriyyətinin sərxoş vəziyyətdə olan adamlar tərəfindən edilməsini, spirtli içkilərin azyaşlıların səhhətinə son dərəcə pis təsir göstərdiyini nəzərə aldıqda bu, çox ədalətli cəzadır. Məlumdur ki, sərxoş adam aqlının gücü ilə idarə edə bilmir və çox zaman hüquq normalarını pozur. O, cəmiyyət və dövlət qarşısında məsuliyyət hissini ya unudur, ya da tamamilə itirir. Bu mənada sərxoşluğa qarşı mübarizə xuliqanlığa və bəzi cinayətlərə qarşı mübarizə deməkdir.

Mütəmadi sərxoşluqla məşğul olan valideynlərin fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılır. Bu, hələ keçən əsrin 70-ci illərində qəbul edilmiş Azərbaycan respublikası Mülki Məcəlləsində özünün dolğun ifadəsini tapmışdır. Həddindən artıq içkilər içməklə öz ailəsini ağır maddi vəziyyətə salan və sair israfedici hərəkətləri ilə ailəsini dolanışq vasitələrindən məhrum edən vətəndaşın fəaliyyət qabiliyyəti maraqlı şəxslərin və ya ictimai təşkilatların vəsatəti ilə Azərbaycan Mülki – Prosesual Məcəlləsində nəzərdə tutulan qaydada məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırıla bilər və onun üzərində himayəçi təyin edilə bilər. Xırda məişət xarakterli əqdləri istisna edilməklə, o, öz əmlakı üzərində sərəncam verməyə dair əqdləri ancaq himayəçisinin razılığı ilə bağlayır. Vətəndaş spirtli içkiləri həddindən artıq içməkdən əl çəkəndə və ya onun fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması üçün əsas verən başqa səbəblər aradan götürüldükdə məhkəmə onun fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasını ləğv edir. Məhkəmə qətnaməsinə əsasən onun üzərində təyin edilmiş himayəçilik ləğv edilir. İçkiyə qurşanan ata evdə yersiz söz-söhbət, davadalaşın törənməsi üçün şərait yaradır. O, ailə üzvləri arasında öz nüfuzunu itirir. Belə vəziyyətdə ailələr əsasən dağılır.

Boşanmanın digər əsaslı səbəblərindən riyakarlığı, düşünülmüş yalanı, saxtakarlığı, rüşvətxorluğu və digər sosial cinayətləri göstərmək olar. İnsanlıq sifətini itirmiş şəxslə yaşamaq, sözsüz ki, istənilən hər hansı fərd üçün çətin olur. Məhz bu, normal övlad tərbiyəsinə böyük çətinlik törədir.

Boşanmaların sosial-fəlsəfi mahiyyətini təhlil edərək bəzi təkliflər irəli sürə bilərik:

- boşanmaya səbəb olan amillərin aradan qaldırılması yolları ayrıca tədqiq edilməlidir;
- Ailə Məhkəməsi yaradılmalı, bu sahə ilə məşğul olacaq mütəxəssislər seçilib hazırlanmalıdır;
- ailəyə neqativ təsir edən mühit, vasitə və səbəblər aşkar olunmalıdır;
- boşanma zamanı hər iki tərəfə bərabər imkanlar yaradılmalıdır;
- boşanmaya səbəb ola biləcək amillərin aradan qaldırılması üçün müxtəlif sahə mütəxəssislərindən (həkim, hüquqşünas, psixoloq, seksopotoloq) ibarət xüsusi xidmət mərkəzləri yaradılmalıdır;
- boşanma zamanı valideynlər uşaqların psixoloji gərginlik keçirməməsi üçün yüksək etiket qaydalarına əməl etməlidirlər.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. Ailə problemləri: Sosial-demoqrafik aspektlər. Elmi-Praktiki Konfransının materialları. B.: El-Aliense şirkətinin mətbəəsi, 2004, 176 s.
2. Azərbaycan Mülki Məcəlləsi. B.: Qanun, 2005, 616 s.
3. Azərbaycan qadını, №1/2, 2003.
4. Eminov A. Ailənin intim dünyası. Az. Ensiklopediyası redaksiyası, B.: 1990, 190 s.
5. Hidayətullah Sotude. İctimai pozğunluğa giriş. Tehran, Avayepur, 1994, 259 s.
6. Алексеева В.Т. Городская семья и воспитание личности. Проблемы социологического изучения семьи. М.: Наука, 1976, 100 с.
7. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. М.: Статистика, 1996, с.234
8. Кээрберг А.В. Влияние квартирных условий на стабилизацию семьи. Современные проблемы воспроизводства населения. Рига, Наука, 1980, 146 с.
9. Смелзер Н. Социология. М.: Прогресс, 1994, 687 с.
10. Франкл В. Психотерапия на практике. Санкт-Петербург, Ювента, 1999, 256 с.
11. Чуйко Л.В.. Браки и разводы. М.: Статистика, 1975, 174 с.

Валерия Малярова

*Профессор кафедры криминалистики, судебной медицины и психиатрии
Харьковского национального университета внутренних дел,
доктор юридических наук, доцент*

ФЕНОМЕН ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Несмотря на то, что вопросам противодействия преступности уделяется пристальное внимание не только правоохранительными органами многих государств, но и международным сообществом в течение последних десятилетий, эта проблема не становится менее актуальной. Сегодня можно констатировать, обострение этой проблемы. Безусловно, этому способствуют не только, транснационализация преступности, но и те негативные изменения, которые происходят в мире в последнее время, связанные с возникновением военных конфликтов и разрушением государственности в странах Северной Африки и Ближнего Востока.

Передовые страны мира, стремятся осуществлять противодействие преступности на основе комплексного подхода. Этот подход включает в себя целый ряд различных мероприятий, направленных на борьбу и искоренение этого социального зла. К сожалению сегодня, все еще нет оснований для утверждения успешности этой борьбы. Наряду с ранее известными способами сокрытия преступлений, которые на протяжении многих лет были предметом научных исследований, в последнее время преступники и особенно организованные преступные совокупности, пытаются активно влиять на участников уголовного процесса. В Украине это касается, прежде всего, лиц, ведущих расследование, судей, а также граждан, способствующих осуществлению правосудия. Нередко способы воздействия, применяемые организованными преступными формированиями, отличаются особой жестокостью и исключительным цинизмом.

В национальном законодательстве Украины разработан ряд мер по борьбе с этим беспрецедентно опасным явлением. Так, Уголовный кодекс Украины содержит более тридцати статей, которые тем или иным образом касаются этой проблемы. Ее решение связано с задачами криминалистики в целом, и, особенно с задачами криминалистической методикой расследования отдельных видов преступлений. Это вызывает большой интерес у ученых-криминалистов. Указанный связь проявляется, в таких криминалистических категориях, как криминалистическая характеристика, способ подготовки, совершения и сокрытия преступлений, следственная ситуация, следственные версии и планирование расследования и тому подобное.

Именно в современном криминалистическом учении о способах подго-

товки, совершения и сокрытия преступлений, как отдельной криминалистической теории, занимающей особое место в криминалистической характеристике, поскольку именно ее элементы выражают функциональную сторону преступной деятельности, появилось понятие «противодействие расследованию преступлений».

В современной криминалистике проведены многочисленные научные исследования и изданы серьезные публикации по этой проблематике; защищены кандидатские и докторские диссертации, посвященные противодействию расследованию и мерам по его преодолению. Между тем, на практике противодействие расследованию со стороны организованной преступности последние годы только усиливается, и сегодня достигло в Украине невиданных размеров.

Противодействие расследованию это- обусловленная объективными и субъективными факторами система противоправных деяний, направленных на дезорганизацию работы по раскрытию и расследованию преступления, недопущение установления объективной истины в уголовном производстве, осуществляемая лицами, которые заинтересованы в уклонении виновных от ответственности [1, 2, 3].

Система действий по противодействию расследованию включает:

- совокупность активных умышленных действий лиц, связанных с событием преступления, препятствующих установлению истины в уголовном производстве;

- совокупность пассивных действий, препятствующих установлению истины в уголовном производстве и, осуществляемых лицами, обладающими важной криминалистически значимой информацией о событии преступления и его участниках;

- совокупность действий иных лиц, заинтересованных в не установлении истины в уголовном производстве, дезорганизации расследования и в уклонении виновных лиц к ответственности [4, с. 81-90].

Хотелось бы уделить особое внимание способам противодействия расследованию, к которым прибегают защитники подозреваемых (обвиняемых). Введенный в 2012 году уголовный процессуальный кодекс (УПК) Украины серьезно расширил права стороны защиты подозреваемых (обвиняемых). Например, ч. 4 ст. 213 УПК регламентирует бесплатное обязательное участие адвоката в случае задержания лица по ст. 208 УПК по всем категориям преступлений; п.8 ч.3 ст.42 УПК предоставляет возможности подозреваемому (обвиняемому) собирать и представлять следователю, прокурору, следственному судье доказательства; применять технические средства при проведении процессуальных действий (п.11 ч.3 ст.42 УПК) и др.

Понятно, что предоставление широких прав стороне защиты подозреваемого на досудебном следствии, обусловлено стремлением законодателя обеспечить декларируемые в Конституции Украины права человека.

Вместе с тем, законодателем не было осуществлено адекватное расширение прав на защиту своих интересов потерпевшей стороне, что вызывает противоречия и приводит к дисбалансу между правами подозреваемых (обвиняемых) и потерпевших. И, к сожалению, сегодня этот правовой дисбаланс обуславливает наличие возможности серьезного противодействия расследованию.

В большинстве случаев адвокаты имеют достаточную мотивацию и значительные возможности для противодействия расследованию. Многие адвокаты это – в прошлом опытные следователи и прокуроры, которые работали на этих должностях десять и более лет. Их опыт несравним с опытом лиц, ведущих расследование, имеющих стаж работы, в подавляющем большинстве не превышающий пяти лет. Понятно, что не всегда квалификация следователя обусловлена сроком службы и здесь немало значение имеют и другие факторы. Однако сегодня, вследствие экономической, социальной, политической нестабильности и других причин, правоохранительная система Украины испытывает острую нехватку в квалифицированных и опытных следователях.

При таком положении дел стороне защиты не трудно завести расследование в тупик или предать ему то направление, в котором заинтересованы преступники. Надо признать, что не все адвокаты жестко придерживаются норм действующего законодательства. А с учетом высокого уровня коррупции в нашем государстве, можно констатировать, что в некоторых случаях адвокаты, отработывая свои гонорары, используют некорректные, а иногда и незаконные методы защиты. Например, создают искусственные доказательства невиновности своих подзащитных, ложные алиби, влияют на показания свидетелей и потерпевших путем подкупа, угроз, а иногда и физического устранения. А в последние годы в нашей стране наметилась негативная тенденция различными незаконными способами (в том числе угрозами и физическим воздействием) влиять на следователей и судей. Особенно остро эта проблема проявляется при расследовании преступлений, совершенных организованными преступными группами (ОПГ) или лицами, имеющими серьезные экономические возможности и коррупционные связи в государственных и правоохранительных структурах.

Кроме того, в законодательстве Украины прямо не установлены ограничения для защитника в части его влияния на показания клиента. Несомненно, что право и обязанность адвоката поддерживать и отстаивать любую позицию подзащитного [5, с. 71]. Но существуют ситуации, когда недобросовестный адвокат сам склоняет подзащитного к даче заведомо ложных показаний. С одной стороны, дачи подозреваемым (обвиняемым) заведомо неправдивых показаний не является нарушением законодательства, потому что они не обязаны говорить правду. Но, это положение касается только подозреваемого или обвиняемого, но не других участников

уголовного процесса, к которым относится защитник. С другой стороны, действия адвоката в подобной ситуации нарушают требования Закона Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности» в части обязательного соблюдения присяги адвоката и правил адвокатской этики [6].

Исследования, проведенные нами ранее [7, с. 324] позволяют сформулировать некоторые закономерности феномена противодействия расследованию преступления, совершенным организованными преступными группами (ОПГ) или лицами, имеющими серьезные экономические возможности и коррупционные связи в государственных и правоохранительных структурах. Способы противодействия расследованию преступлений указанной категории, с учетом результатов анализа следственной практики, можно классифицировать по следующим основаниям.

1) В зависимости от объекта, на который направлено противодействие:

- в отношении потерпевшего, свидетелей или иных лиц, обладающих важной для расследования информацией, применяются: сделки, подкуп, попытки психологического влияния, причинение (угрозы причинения) физического вреда или материального ущерба, шантаж, обман;

- в отношении лиц, проводящих расследование, применяются: предложения материального вознаграждения; психологическое воздействие через близких или знакомых лиц; неправомерные указания со стороны вышестоящих должностных лиц; предоставление ложной информации; жалобы, клевета, причинение (угроза причинения) физического вреда или материального ущерба.

2) В зависимости от субъекта противодействия расследованию:

- способы противодействия, применяемые преступником: сокрытие, уничтожение, фальсификация следов преступления, вещественных доказательств или самого факта совершения преступления; инсценировки; подготовка и выдвижение ложного алиби; дача неправдивых показаний или отказ от дачи показаний; отказ от участия в некоторых следственных действиях; невыполнение законных требований следователя; попытка скрыться от суда и следствия; симуляция психического или иного заболевания;

- способы противодействия, применяемые потерпевшей стороной (как по собственной воле, так и под влиянием заинтересованных лиц): сокрытие, уничтожение, фальсификация следов преступления, вещественных доказательств или самого факта совершения преступления; обеспечение преступника ложным алиби; отказ от дачи показаний, замалчивание необходимых сведений, предоставление неправдивой информации; инсценировка причинения повреждений; неявка в правоохранительные органы;

- способы противодействия, применяемые свидетелями (по разным мотивам): сокрытие и уничтожение предметов и документов, имеющих значения для установления истины; предоставление поддельных документов; лжесвидетельство; обеспечение преступника ложным алиби; применение

психологического или физического воздействия на потерпевшего;

- способы противодействия, применяемые родственниками, близкими, знакомые подозреваемого лица: попытки влияния на ход расследования с помощью коррупционных связей; дача взятки; подкуп потерпевших и свидетелей; оказание психологического или физического воздействия на потерпевших и свидетелей; предоставление ложной информации; подготовка и обеспечение ложного алиби;

- способы противодействия, применяемые должностными лицами, проводящими расследования или иными лицами, имеющими отношение к процессу расследования (сотрудники различных подразделений правоохранительных органов, эксперты, специалисты, сотрудники изоляторов временного содержания или следственных изоляторов и др.): сокрытие заявления от регистрации; «заволокичивание» расследования; фальсификация доказательственной информации и ее источников; психологическое воздействие на участников процесса;

- способы противодействия, применяемые высокопоставленными (по отношению к следователю) должностными лицами: дача незаконных указаний, которые процессуально являются обязательными для исполнения; воздействие на лиц, осуществляющих расследование путем прямых или косвенных угроз; обещание карьерного роста; проведение служебных проверок; судебное разбирательство с целью изменения хода досудебного расследования; принятия незаконных судебных решений в пользу виновного.

Надо отметить, что выбор способа противодействия расследованию зависит от того, на какой стадии преступления он реализуется. По своей структуре способы противодействия могут состоять как из одного приема, так и нескольких, то есть иметь сложную структуру. Выбор того или иного приема противодействия расследованию закономерно приводит к применению последующих приемов. Например, дача ложных показаний тесно связана с такими приемами противодействия расследованию, как психологическое или физическое воздействие на потерпевших и свидетелей, выдвижение ложного алиби и т. д.

Знание факторов, определяющих способ противодействия расследованию, способствует выявлению признаков, которые свидетельствуют о применении такого противодействия, и предоставляет следователю реальную возможность для его преодоления и предупреждения.

Список литературы

1. Карагодин В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. / В. Н. Карагодин. – Свердловск : Изд-во Урал, ун-та, 1992. – 175с.

2. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. науки : 12.00.09 / М. В.

Даньшин; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. –19с.

3. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р. М. Шехавцов. – К.: Нац. акад. внутр. справ.

4. Бахин В. П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 г.). / Бахин В. П., Карпов Н. С. –К., 2002. –458 с.

5. Давиденко В. Л. та ін. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / В. Л. Давиденко [та ін.]; за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. –Х. : Тимченко, 2011. –214 с.

6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. –№ 27. – ст. 282.

7. Малярова В.О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія і практика : монографія / за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С.М. Гусарова / В.О. Малярова. – Харків : Діса плюс, 2013. – 422 с.

UOT 343.1

Firuzə Abbasova

*BDU-nun Cinayət prosesi kafedrasının müdiri,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor*

Ceyhun Həmidov

*Bakı Dövlət Universitetinin Cinayət prosesi
kafedrasının doktorantı*

CINAYƏT PROSESİ İŞTİRAKÇILARININ QƏRƏZSİZLİYİ TƏLƏBİ: MEYARLAR VƏ HÜQUQİ TƏNZİMETMƏ PROBLEMLƏRİ

Cinayət prosesi obyektivlik və qərəzsizlik şəraitində ədalətlə həyata keçirilməlidir. Bunun üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın, eləcə də, ədalət mühakiməsinə yardım göstərən bir sıra subyektlərin işin nəticəsi ilə maraqlı olmaması təmin edilməli, onların cinayət prosesində iştirakı qanuni əsaslara söykənməli və s. qərəzsizlik şərtləri təmin edilməlidir. Şəxsin cinayət prosesində qərəzsizliyini və ya onun iştirakının qanuniliyini şübhə altına qoyan hallar – şəxsin cinayət prosesində iştirakını istisna edən hallar hesab edilir. Odur ki, cinayət prosesində etiraz, özünə etiraz və işdən kənarlaşdırma institutları nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının cinayət mühakimə icraatında qərəzsizlik özünün hər iki təzahür formasında – cinayət prosesinin gedişinə və nəticəsinə təsir göstərə biləcək şəxslərin a) önyarğılı olmasının və b) işin nəticəsində şəxsən maraqlı olmasının (şəxsi-qərəzin) istisna edilməsi yolu ilə təmin edilir. Cinayət prosesini həyata keçirən subyektlərin (təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, hakim), eləcə də, cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin (tərcüməçi, mütəxəssis, ekspert və s.) önyarğılı olması, işin nəticəsində şəxsən maraqlı olmasalar da, onların təqib olunan şəxsə, zərər çəkmiş şəxsə, yaxud mühakimə icraatının predmeti olan hadisəyə işin hallarının mahiyyətinə varmadan əvvəlcədən münasibət formalaşdırmış olmalarında ifadə olunur. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanların önyarğılı olması, bir qayda olaraq, ittihama meyllilik və peşəkar fəaliyyətlə əlaqədar olaraq şəxsiyyət deformasiyası problemi ilə əlaqələndirilir. Hüquq ədəbiyyatında, haqlı olaraq, qeyd edilir ki, önyarğılılıq, xüsusilə də hakimlərin önyarğılı olması cinayət prosesində taleyüklü qərarların qəbul edilməsi üçün daxili inamın formalaşdırılmalı olması və məhz daxili inam əsasında qərar qəbul edilməli olması haqqında qaydanın bütövlükdə əhəmiyyətini azaldır, onu deklarativ bir müddəaya çevirir. Önyarğılılığın bəraətə meylliliyə səbəb olması istisna edilməsə də, hüquq ədəbiyyatında daha çox ittihama meylliliyin əsas səbəblərindən biri kimi nəzərdən keçirilir. İttihama meyllilik isə, öz növbəsində, daha yüngül cəzanın tətbiq edilməsi ilə cəzanın məqsədlərinə nail olmanın mümkün olduğu hallarda daha ağır

cəzaların verilməsindən başlayaraq, təqsirsiz şəxslərin məhkum edilməsinə qədər ağır nəticələrə səbəb ola biləcək neqativ bir haldır (9, s. 52; 10, s. 69).

Cinayət mühakimə icraatında şəxsi-qərəzlilik isə cinayət prosesinin gedişatına və ya nəticələrinə təsir etmək imkanları olan şəxslərin işin nəticələrində şəxsən maraqlı olmasında ifadə olunur. «*Nemo debet esse iudex in propria causa*», yəni «heç kəs öz işində hakim ola bilməz» prinsipinin pozulmasına səbəb ola biləcək şəxsi-qərəzliliyin özü də işin nəticələrində birbaşa, yaxud dolayı marağın mövcudluğunda ifadə oluna bilər. Eyni zamanda, şəxsi-qərəzlilik də, önyarğılılıq kimi həm ittihama, həm də bəraətə meylliliyə səbəb ola bilər. Ədəbiyyatda ifadə edilmiş belə bir fikirlə razılaşmaq olar ki, şəxsi-qərəzlilik şəxsi maraq kateqoriyası ilə sıx bağlı olduğu üçün o, işin gedişatında da yaranmış ola bilər. Belə ki, işi icraatına qəbul etmiş vəzifəli şəxs həmin anda işin nəticələrində heç bir şəxsi marağa malik olmasa da, işin sonrakı gedişatında pulla ələ alma, rüşvət vəd etmə və s. qanunsuz təsir vasitələri ilə həmin vəzifəli şəxsə işin konkret nəticələrinə dair şəxsi maraq yarana bilər. Cinayət prosesini həyata keçirən vəzifəli şəxsin – hüquqtətbiqedicisinin şəxsi maraqları naminə hərəkət etməsi həm iş üzrə müxtəlif prosesual statusda çıxış edən ayrı-ayrı şəxslərin, həm də ümumiyyətlə, ədalət mühakiməsinin maraqlarına ciddi xələl yetirir, cinayət mühakimə icraatının ictimai xarakterini və onun ictimai maraqların müdafiə vasitəsi kimi imkanlarını heçə endirir. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, cinayət mühakimə icraatında şəxsi maraqları onların prosesual statusunun yolverilən tərkib hissəsi kimi çıxış edə biləcək prosesual subyektlərin dairəsi məhduddur, onlar ya cinayətdən zərər görmüş şəxslər (zərər çəkmiş şəxs və mülki iddiaçı), yaxud da cinayət və ya mülki məsuliyyətə cəlb edilən şəxslər (şübhəli şəxs, təqsirləndirilən şəxs, mülki cavabdeh) ola bilərlər. Cinayət mühakimə icraatının konkret nəticələrində (yəni konkret şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, yaxud onun cinayət məsuliyyətindən yaxa qurtarması nəzərdə tutulur) şəxsən maraqlı olma cinayət prosesinin digər subyektləri, xüsusilə də, hüquqtətbiqedicilər üçün nəinki prosesual statusun tərkib hissəsi kimi çıxış edə bilməz, əslində bu element konkret şəxsin müvafiq iş üzrə hüquq tətbiqedicisi statuslu subyekt kimi iştirakını istisna edir. Belə şəxslər ya özünə etiraz etməli, ya da cinayət prosesindən kənarlaşdırılmalıdırlar (15, s. 107; 11, s. 59). Cinayət mühakimə icraatının qərəzsizliyinin təmin edilməsi üçün qərəzliliyin hər iki təzahür formasının müşahidə edildiyi hallarda qərəzli subyektlərin cinayət işi üzrə icraatda iştirakını istisna edən mexanizmlər nəzərdə tutulmalıdır. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində bu mexanizm öz realizəsini «etirazlar» institutu vasitəsilə tapır. Prof. C.H. Mövsümov tərəfindən etirazlar institutuna verilmiş anlayışa görə, «hər hansı konkret cinayət işində hakimin və ya məhkəmənin tərkibinin ... qərəzsizliyinə və obyektivliyinə şübhə etməyə əsas verən hallar mövcud olduqda onun işdə iştirak etməkdən kənar edilməsi haqqında proses iştirakçıları tərəfindən edilən xahişə etiraz deyilir». O, həmçinin, qeyd etmişdir ki, cinayət-prosesual qanunvericilikdə etiraz hüququ institutunun müəyyən edilməsi

cinayət prosesini həyata keçirən orqanların və vəzifəli şəxslərin cinayət işinin istintaqında və məhkəmədə baxılmasında qərəzsizliyini və obyektivliyini təmin edən mühüm vasitələrdən biridir (5, s. 70).

Bununla belə, biz, əvvəlki tədqiqatlarımızda da göstərməyə çalışmışıq ki, cinayət mühakimə icraatında etiraz, özünə etiraz, prosesdən kənarlaşdırma və iştirakdan azad etmə bir-birindən fərqlənən kateqoriyalardır. Belə ki, etiraz – cinayət prosesinin bir subyektinin başqa bir subyektin işdə iştirakını istisna edən halı aşkar etməsi və bu barədə müvafiq orqana müraciət etməsidir. Başqa bir subyektə etiraz etmək prosessual hüquqdur və şəxsin öz dispozitiv seçiminə buraxılmışdır. Özünə etiraz – subyektin özü tərəfindən müvafiq orqana onun işdə iştirakını istisna edən halı bildirməsidir. Şəxs öz iştirakını istisna edən hal-dan xəbərdar olan kimi özünə etiraz etməlidir. Prosesdən kənarlaşdırma – səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən şəxsin cinayət prosesində iştirakını istisna edən halları aşkar etməsi və onun iştirakına xitam verməsidir. Prosesdən kənarlaşdırma müvafiq əsasları müəyyən etmiş dövlət orqanının vəzifəsidir. Bundan başqa, cinayət prosesində iştirakdan azad etmə institutu da mövcuddur, lakin bu institutu etiraz, özünə etiraz və prosesdən kənarlaşdırma ilə eyniləşdirmək olmaz. Onların əsas fərqi ondadır ki, iştirakdan azad etmə zamanı şəxsin cinayət prosesində iştirakını istisna edən qanunda müəyyən edilmiş hallar mövcud olmur. Məhkəmə iştirakdan azad etməni məhkəmə istintaqı başlananadək məhkəmə iclası katibinin, tərcüməçinin, mütəxəssisin və ekspertin xahişi ilə öz borcunu yerinə yetirməsinə mane olan üzrlü səbəblər olduqda tətbiq edilə bilər (1, s. 244-245).

Müasir hüquq ədəbiyyatının və qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin sistemli şəkildə öyrənilməsi bizə, AR CPM-in etirazlar institutu ilə əlaqəli olan bir sıra müddəalarının təkmilləşdirilməsi barədə aşağıdakı istiqamətlərdə təkliflər işləyib hazırlamağa imkan vermişdir.

Bizim fikrimizcə, ədalət mühakiməsinin maraqlarının daha səmərəli təminatı üçün cinayət-prosessual qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş əsaslarla etiraz edilə bilən, özü-özünə etiraz edə bilən və ya cinayət prosesindən kənarlaşdırıla bilən vəzifəli şəxslərin dairəsi genişləndirilməlidir. Məsələn burasındadır ki, AR CPM-in XII Fəslinin (Cinayət prosesində etirazlar) hazırda qüvvədə olan redaksiyasında iştirakına digər subyektlər tərəfindən etiraz edilə bilən, özü-özünə etiraz edə bilən və ya cinayət prosesindən kənarlaşdırıla bilən vəzifəli şəxslər sırasında ekspertiza idarəsinin rəhbəri, istintaq şöbəsinin (bölməsinin, idarəsinin) rəisi, eləcə də, təhqiqat orqanının ixtisaslaşmış təhqiqat qurumunun rəhbəri nəzərdə tutulmamışdır. Halbuki, adları sadalanan vəzifəli şəxslərin həm prosessual səlahiyyət dairəsi (burada onların prosessual hüquq və vəzifələri başa düşülür), həm də onların digər əməkdaşlarla müqayisədə inzibati cəhətdən faktiki üstün statusu (burada həmin şəxslərin işgüzar avtoriteti, tutduğu vəzifəyə görə ona qoyulan hörmət, eləcə də, vəzifəsinə görə digər əməkdaşların ondan çəkinməsi və s. başa düşülür) onlara cinayət mühakimə icraatının gedişinə təsir göstərmək imkanları verir. Sadalanan subyektlər konkret işin

nəticəsində dolayı və ya birbaşa şəkildə maraqlı olduğu hallarda onların tabeliyində çalışan əməkdaşlara adi təsir göstərməklə (hətta ehtimal etmək olar ki, rəisinin və ya rəhbərinin hansısa işdə maraqlı olduğunu bilən əməkdaşa hansısa təsirə ehtiyac duyulmasın və o, öz təşəbbüsü ilə işin icraatını onun rəisinə və ya rəhbərinə daha səmərəli istiqamətdə aparsın) cinayət mühakimə icraatının qərəzsizliyi müddəasını poza bilərlər.

M.A. Paşazadə tərəfindən də qeyd edilmişdir ki, ekspertə etiraz edilməsinin əsasları (AR CPM-in 118-ci maddəsi) ekspertizanın həyata keçirilməsi həvalə edilmiş ekspertiza idarəsinin rəhbərinə də birbaşa olaraq tətbiq edilməlidir. Həmin müəllif M.S. Qəfərova istinadən göstərmişdir ki, bu təklif milli hüquq ədəbiyyatında fərqli məzmununda irəli sürülmüşdür. Belə ki, M.S.Qəfərov təklif etmişdir ki, AR CPM-in 269-cu maddəsi aşağıdakı məzmunlu norma ilə təkmilləşdirilsin: «Tədqiqatın nəticəsində ekspert idarəsinin rəhbərinin maraqlı olmasını göstərən hallar aşkar edilərsə, ekspertiza icraatı həmin ekspert idarəsinə tapşırıla bilməz, başlanmış icraat isə dərhal dayandırılmalıdır». Daha sonra müəllif, haqlı olaraq, qeyd etmişdir ki, M.S. Qəfərov tərəfindən irəli sürülmüş təklif metodologiya baxımından dəyərli olsa da, müzakirəyə açıq tərəfləri var. Məsələn, təklifdən tam aydın olmur ki, tədqiqatın nəticəsində ekspert idarəsinin rəhbərinin maraqlı olmasını göstərən halları kim aşkar etməlidir. Çünki AR CPM-də ekspert idarəsinin rəhbərinin prosessual vəziyyətini müəyyən edən normalarda onun özünə etiraz etmək hüququ və ya vəzifəsi nəzərdə tutulmamışdır. Eləcə də, bu təklifdə «maraqlı olma» dedikdə, nəyin başa düşülməli olduğu açıq və hüquq tətbiq edən subyektin mülahizəsindən asılı olaraq qalır. Bu səbəbdən, M.A. Paşazadə ekspert tədqiqatının obyektivliyinin və hər hansı təsirdən müdafiə edilməsi məsələsinin həlli kimi ekspertə etiraz edilməsi əsaslarının ekspert idarəsinin rəhbərinə də aid edilməsini təklif etmişdir. O, həmçinin, göstərmişdir ki, belə olan halda ekspert idarəsinin rəhbəri özü-özünə də etiraz edə bilər (6, s. 110-111, 3, s. 271).

Hüquq ədəbiyyatında prokurorluq, ibtidai istintaq, təhqiqat, əməliyyat-axtarış, məhkəmə ekspertizası, eləcə də, cinayət mühakimə icraatında bu və ya digər formada iştirak edən sair orqanların rəhbərlərinin statusu məsələsi diqqət mərkəzindədir. Bir qrup müəllif, haqlı olaraq, qeyd edir ki, cinayət mühakimə icraatını aparan və onun həyata keçirilməsində iştirak edən dövlət orqanlarının rəhbərləri əmrlər, göstərişlər və s. tapşırıqlar vermək yolu ilə həm ayrı-ayrı cinayət işlərinin icraatı istiqamətlərinə, həm də bütöv bir hüquq institutunun realizə edilməsi xüsusiyyətlərinə (məsələn, cinayət işlərinin ayrılması və ya birləşdirilməsi, bu və ya digər istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi alqoritmi və s.) təsir göstərmək imkanlarına malikdirlər. Belə bir fikirlə razılaşımaq lazım gəlir ki, cinayət prosesinin həyata keçirilməsində səlahiyyətli olan orqanların rəhbərlərinin xidməti məsələlər üzrə digər əməkdaşlar üzərində üstünlüyü, qeyri-formal da olsa, prosessual səlahiyyətlərə də öz təsirini göstərir. Məsələn, A.N. Petruşina ekspert idarəsinin rəhbərinin prosessual statusunu nəzərdən keçirərkən, onun təşkilati-sərəncamverici və göstərişverici səlahiyyətlərini

xüsusilə vurğulamaqla onun tabeliyində olan ekspertlər tərəfindən gələcəkdə veriləcək ekspert rəyinə təsir etmək imkanlarını diqqətə çatdırır. V.M. Bıkov da, öz növbəsində, ekspertin və ekspert idarəsinin rəhbərinin prosessual statuslarını qarşılıqlı şəkildə nəzərdən keçirərkən, ekspert idarəsinin rəhbərinin ekspertə faktiki təsir imkanlarına görə daha əlverişli vəziyyətini müəyyən edir (13, s. 188; 16, s. 51-52; 8, s. 51-54).

Hesab edirik ki, fikrinə istinad edilmiş müəlliflərlə razılaşmaq mümkündür və bu yanaşmanın inkişafı istişamətində qeyd etmək istərdik ki, cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi qaydasında ekspertə etiraz edilməsi əsaslarının ekspert idarəsinin rəhbərinə, təhqiqatçıya etiraz edilməsinin əsasları təhqiqat orqanının ixtisaslaşmış təhqiqat qurumunun rəhbəri, eləcə də, müstəntiqə etiraz edilməsinin əsasları istintaq şöbəsinin (bölməsinin, idarəsinin) rəisinə də aid edilməlidir.

Biz, həmçinin, belə hesab edirik ki, məhkəməyədək icraatda etiraz edilməli və ya özü-özünə etiraz etməli olan hakim tərəfindən məhkəmə nəzarəti qaydasında hər hansı bir məsələ üzrə qərar çıxarılması məhkəməyədək icraatda yol verilmiş kobud pozuntu hesab edilməlidir. Məsələ bundadır ki, AR CPM-in 303.3.3-cü maddəsi ilə məhkəməyədək icraatın etiraz edilməli və ya özü-özünə etiraz etməli olan şəxs tərəfindən aparılması cinayət işinin (materialların) baxılmasına xitam verilməsi və onun ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılmasına səbəb olan kobud pozuntu hesab edilir. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, AR CPM-in 303.1-ci maddəsinə əsasən, məhkəmənin hazırlıq iclasında məhkəməyədək icraat zamanı aradan qaldırılmadan müvafiq olaraq cinayət işinin və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarının mahiyyəti üzrə qanuni həll edilməsi mümkün olmayan kobud pozuntulara yol verildiyini müəyyən etdikdə məhkəmə cinayət işinin və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarının baxılmasına xitam verir və onu ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarır. Məhkəmənin hazırlıq iclası məhkəmə baxışının yüksək səviyyədə hazırlanmasında və keçirilməsində əhəmiyyətli rol oynamaqla, yarımçıq və məhkəmə baxışında aradan qaldırılması mümkün olmayan qüsurlar və çatışmazlıqları olan cinayət işlərinin məhkəmə baxışının təyin edilməsinin qarşısını alır. Qanun cinayət işinin məhkəmənin hazırlıq iclasından prokurora qaytarılmasını məhkəməyədək icraatda «kobud pozuntulara» yol verilməsi ilə bağlayır. Hazırda AR CPM-in 303.3.3-cü maddəsində söhbət yalnız prokurora, müstəntiqə, təhqiqatçıya etirazdan və həmin şəxslərin özü-özünə etirazından gedir. Fikrimizcə, bu məsələ ilə əlaqədar məhkəməyədək icraatda məhkəmə nəzarəti funksiyasını yerinə yetirən hakimin ibtidai araşdırma zamanı bir sıra mühüm məsələlərin həllində iştirak etməsini unutmamaq yersizdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, məhkəməyədək icraatda bir sıra istintaq hərəkətləri, eləcə də, həbs qətimkan tədbiri və bəzi prosessual xarakterli məcburiyyət tədbirləri yalnız məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş qərar əsasında həyata keçirilə (tətbiq edilə) bilər. Deməli, məhkəməyədək icraatda

məhkəmə nəzarətini həyata keçirən hakimin qərəzli olub-olmaması bütövlükdə məhkəməyədək icraatda cinayət mühakimə icraatının qərəzsizlik səviyyəsinə təsir etməyə bilməz. Razılaşıyıq ki, hakimin öz səlahiyyətlərini məhkəməyə qədərki icraatda, yaxud məhkəmə icraatında həyata keçirməsindən asılı olmayaraq, cinayət prosesində hakimin iştirakını istisna edən halların mövcud olduğu hallarda belə bir hakimin hər hansı prosessual əhəmiyyətli qərar qəbul etməsi, məhkəmə baxışının yekununda qəbul edilmiş məhkəmə aktının qanuniliyini şübhə altına almağa kifayət edir (14, s. 60).

Məntiqlə belə nəticə çıxarmaq olar ki, məhkəmənin hazırlıq iclasında AR CPM-in 303.3.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş kobud pozuntunun müəyyən edilməsi üçün təhqiqatçı, müstəntiq və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorla yanaşı məhkəməyədək icraatda məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirmiş hakimin də cinayət prosesində iştirakının qanuniliyi və əsaslılığı nəzərə alınmalıdır.

Nəhayət, onu da qeyd etməliyik ki, bizim fikrimizcə, məhkəmə nəzarəti qaydasında məhkəməyədək icraat materiallarına baxmış hakimin işə (materiala) mahiyyəti üzrə baxılması zamanı təkrar iştirakı haqqında qaydalar Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna uyğunlaşdırılmalıdır. Məsələ burasındadır ki, hazırda AR CPM-in 109.1.6-cı maddəsinin müddəalarına əsasən, hakimin məhkəmə nəzarəti qaydasında cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda materiallara baxması və ya işin ilkin dinlənməsi onun müvafiq cinayət işinə birinci instansiya, apellyasiya və ya kassasiya instansiyası məhkəməsi tərkibində sonradan işə baxması hallarını istisna etmir.

Qeyd edilən amil konseptual müstəvidə sual yaradır – Məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatı həyata keçirərkən təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçmiş, yaxud seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin müddətini bir və ya bir neçə dəfə uzatmış, o cümlədən, təqsirləndirilən şəxs barəsində hər hansı istintaq hərəkətinin məcburi qaydada həyata keçirilməsinə icazə vermiş, yaxud da təqsirləndirilən şəxs tərəfindən müstəntiqin, prokurorun və s. vəzifəli şəxslərin hərəkətləri barədə edilmiş şikayətinə baxmış və bu şikayəti təmin etməmiş və i.a. formada işə mahiyyəti üzrə baxılana qədər müəyyən bir hüquqi mövqə nümayiş etdirmiş hakim sonradan işə mahiyyəti üzrə baxarsa, qərəzsiz ola bilərmi?

R.O. Əsgərova baxılan məsələ ilə əlaqədar olaraq maraqlı bir mövqə nümayiş etdirir. Müəllif qeyd edir ki, AR CPM-in 157.1-ci maddəsinin öz quruluşu həbs tətbiq edən məhkəmədə təqsirləndirilən şəxsin cinayət törədilməsinə aidiyyətinin sübut olunmasında inamın mövcud olması barədə tələb təsbit edir, lakin həmin maddəyə əsasən, təqsirsizlik prezumpsiyasına müvafiq olaraq, şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyəti sübut olunmadıqda, o, həbs oluna bilməz. Bu müddəadan çıxış etməklə, məntiqi tənəsüb qursaq belə qənaətə gəlmək olar ki, məhkəmə şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçmişdirsə, həmin şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyəti sübut olunmuşdur (2, s. 174).

Qeyd edilən məsələ hüquq ədəbiyyatında məhkəmələrdə ittiham meylinə yol açan amillərdən biri kimi də nəzərdən keçirilir. Qeyd edilir ki, hakim tərəfindən hər hansı bir şəxs barəsində həbs növündə qətimkan tədbiri seçilərkən hakim seçilmiş qətimkan tədbirinin həmin şəxsə ədalətli şəkildə tətbiq edildiyinə daxilən inanmış olur. Bu, belə də olmalıdır, çünki hakimlər tərəfindən prosesual qərarların qəbul edilməsi zamanı qanuna riayət edilməsi nə qədər əhəmiyyətlidirsə, hakimdə qərar qəbul edilən məsələyə dair daxili inamın formalaşmış olması da bir o qədər önəmlidir. Hakimin düşüncəsi və hüquqi təfəkkürü ona belə bir ideyanı diqtə edir ki, təqsirsiz şəxsləri həbs etmək olmaz və həbsə yalnız təqsirli şəxslər alınmalıdır. Bu ideyanı rəhbər tutmaqla məhkəməyədək icraatda hakim ya şəxs barəsində həbsi tətbiq edir, başqa sözlə, onun təqsirli olduğunu və həbs edilməyə layiq olduğunu qəbul edir, yaxud da şəxsin həbs edilməsinə icazə vermir, yəni ya şəxsi təqsirsiz hesab edir, ya da ən azından onun həbs edilməyə layiq olmadığına inanır. Daha sonra həmin şəxsin artıq məhkəmə araşdırmaları zamanı onun barəsində həbs tətbiq etmiş (eləcə də, onun həbsindən imtina etmiş) eyni hakimin qarşısında durması hakimi dilemma qarşısında qoyur. Hakim bir tərəfdən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirini tətbiq edərkən özündə yaratdığı daxili inamın, digər tərəfdən isə qanunun ondan işə qərəzsiz, qabaqcadan hasil olan qənaətə əsaslanmadan həll etməsi haqqında tələbin təsirinə məruz qalır. Bu səbəbdən, bəzi müəlliflər məhkəməyədək icraatda iştirak etmiş hakimlərin sonradan işin mahiyyəti üzrə həllində iştirakının istisna edilməsini məhkəmələrdə ittiham meyllərinin qarşısının alınmasının effektiv vasitəsi kimi nəzərdən keçirirlər (12, s. 23-24).

Digər tərəfdən isə, nəzərə almaq lazımdır ki, məhkəmə nəzarəti qaydasında icraat, mahiyyətcə, xüsusi icraat olub, təqsir və cəza məsələlərinin həllinə deyil, cinayət mühakimə icraatının məhkəməyədək olan hissəsinin normal gedişatının təmin edilməsinə yönəlmiş paralel məsələlərin həllinə yönəlmişdir. Başqa sözlə, məhkəmə nəzarəti üzrə icraat işin mahiyyəti üzrə həllinə və ya həll edilmiş işin hüquqi və faktiki hallarının yoxlanılmasına yönəlməmişdir. AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin 2-ci və 3-cü abzaslarının müddələrinin şərh edilməsi haqqında» 06.01.2004-cü il tarixli Qərarında qeyd edildiyi kimi, məhkəmə nəzarəti ideyasının mahiyyəti əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: ibtidai istintaq mərhələsində insan hüquq və azadlıqlarının (o cümlədən azadlıq hüququnun) məhdudlaşdırılması zamanı qanunçuluğa nəzarətin cinayət prosesində tərəflərdən asılı olmayan hakimiyyət orqanı kimi məhz məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməsi; cinayət prosesində dövlət orqanlarının funksiyalarının dəqiq bölüşdürülməsi (cinayət təqibi orqanı cinayətlərin ibtidai araşdırmasını aparır və zərurət yarandıqda təqsirləndirilən şəxsin həbs edilməsi məsələsinə dair təşəbbüslə çıxış edir, məhkəmə isə müəyyən edilmiş qaydaya müvafiq olaraq hər hansı şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihama baxır və ibtidai istintaqın

gedişində insan hüquq və azadlıqlarının (o cümlədən azadlıq hüququnun) məhdudlaşdırılmasına dair qərar çıxarır); konstitusiya hüquq və azadlıqlarının (o cümlədən azadlıq hüququnun) məhdudlaşdırılması təhlükəsinə məruz qalan hər kəsin məhkəmə müdafiəsi hüququndan tez və tam istifadə etmək hüququnun təmin edilməsi. AR Konstitusiya Məhkəməsinin başqa bir qərarında da – «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 449.2.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» 05.08.2009-cu il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsinə dair icraat cinayət-prosessual qanunvericiliyi üçün tamamilə yeni olan məhkəməyə şikayət vermək institutudur. Bu institut hüquq və azadlıqların pozulmasına dair məlumatlar olduğu halda cinayət təqibini həyata keçirən (əməliyyat-axtarış, təhqiqat, istintaq, prokurorluq) orqanların vəzifəli şəxslərinin hərəkət və qərarlarının qanuniliyi üzərində məhkəmə nəzarətini işə salır. Məhkəmə nəzarəti icraatında məhkəmə əsasən iki vəzifə icra edir: cinayət təqibi üzrə müvəkkil edilmiş orqanlar və vəzifəli şəxslər tərəfindən edilən ayrı-ayrı hərəkətlərin və qəbul olunan qərarların qanuniliyinin təmin olunması; cinayət prosesi iştirakçılarının hüquq və azadlıqlarının qorunması (əsassız və qanunsuz məhdudlaşdırılmasının istisna edilməsi, hüquqların pozulmasına son qoyulması və pozulmuş hüquqların bərpası).

Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, məhkəməyədək icraatda həyata keçirilən məhkəmə nəzarəti ədalət mühakiməsi orqanı tərəfindən həyata keçirilməsinə baxmayaraq, mahiyyətcə, prokuror nəzarətinin və idarədaxili prokuror nəzarətinin vəzifələri ilə eyniyyət təşkil edən vəzifələrin həllinə yönəlmişdir. Doğrudur, predmeti və obyektlərinə görə məhkəməyədək icraatda həyata keçirilən məhkəmə nəzarəti prosessual nəzarətin digər formalarından – prokuror və idarədaxili nəzarətdən fərqlənir, lakin əsas təyinatına görə məhkəmə nəzarəti məhz prokuror və idarədaxili nəzarətlə üst-üstə düşür, çünki prosessual nəzarət funksiyası geniş mənada hansı orqan tərəfindən həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq icraatın qanuniliyinin və əsaslılığının təminatı vasitəsi kimi çıxış edir. Ədalət mühakiməsi orqanı tərəfindən həyata keçirilməsi məhkəmə nəzarətini işin mahiyyəti üzrə həll edilməsinə çevirmir (7, s. 49). Hesab edirik ki, AR CPM-in 109.1.6-cı maddəsində «hakimin məhkəmə nəzarəti qaydasında cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda materiallara baxması ... onun müvafiq cinayət işinə birinci instansiya, apellyasiya və ya kassasiya instansiyası məhkəməsi tərkibində sonradan işə baxması hallarını istisna etmir» qaydası təsbit edilərkən məhz o amil nəzərdə tutulmuşdur ki, hakim məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatda iştirak edərkən işin mahiyyətinə dair heç bir qərar qəbul etmir və bu səbəbdən də o, işin sonradan mahiyyəti üzrə həllində iştirak edərsə, əvvəl bildirmiş olduğu hər hansı bir mövqe ilə bağlı deyildir.

Bununla belə, Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi ona dəlalət edir ki, qeyd edilən məsələyə birmənalı yanaşmaq olmaz və bəzən, işə nəzarət qaydasında baxmış hakimin sonradan işi mahiyyəti üzrə həll etməsi qərəzsizlik baxımından problemlə hesab edilə bilər.

Avropa Məhkəməsi təcrübəsindən qeyd edilən halla bağlı olan ən maraqlı

qərarlardan biri *Haushildt Danimarkaya qarşı iş* üzrə 24.05.1984-cü ildə qəbul edilmiş qərardır. Həmin iş üzrə Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin pozuntusunu müəyyən etmişdi, çünki məhkəmə araşdırmasına sədrlik edən hakim əvvəllər ərizəçinin ibtidai həbsi barədə qərar qəbul etmiş hakim idi. Bununla belə, Avropa Məhkəməsi öz qərarında bu halın «xüsusi xarakterli hal» olduğunu qeyd etmişdir, çünki nəzərdən keçirilən halda ibtidai həbsdə saxlama müddətinin uzadılması bəzədə 9 dəfə qərar qəbul etməklə hakim ərizəçinin təqsiri barədə «olduqca ciddi şübhələrin» olduğunu qeyd etmişdi. Avropa Məhkəməsi belə hesab etmişdir ki, işin mahiyyəti üzrə qəbul edilən qərarla ibtidai həbs barəsində qəbul edilən qərar arasında az fərq olmuşdur və ərizəçinin narahatlığı üçün əsaslar obyektivdir (4, s. 31).

Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnda hakimin işdə təkrar və ya əvvəllər başqa formada iştirakına dair hallara dair mövqeləri əks etdirən bir sıra qərarların, məsələn, *Ferrentelli və Santancelo İtaliyaya qarşı iş* üzrə qəbul edilmiş 07.08.1996-cı il tarixli, *Oberslik Avstriyaya qarşı iş* üzrə qəbul edilmiş 23.05.1991-ci il tarixli, *De Haan Hollandiyaya qarşı iş* üzrə qəbul edilmiş 26.08.1997-ci il tarixli, *Vettstayn İsveçrəyə qarşı iş* üzrə qəbul edilmiş 21.12.2000-ci il tarixli və s. qərarların ümumiləşdirilməsindən belə nəticə çıxarmaq olar ki, məhkəmə araşdırması aparan hakimin əvvəlki mərhələlərdə ərizəçinin işinə baxması faktı özü-özlüyündə Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin pozulmuş sayılması üçün kifayət deyildir, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin qərəzsizliyə dair tələbinin pozulmuş olması üçün hakimin iş üzrə materiallardan xəbərdar olması ilə yanaşı, adları sadalanan və digər bunun kimi presedentlərdə olduğu kimi «xüsusi halların» mövcudluğu tələb olunur.

Qeyd edilənlər əsasında hesab edirik ki, AR CPM-in 109.1.6-cı maddəsində də «xüsusi halların mövcudluğu» hakimin iştirakını istisna edən meyar kimi mütləq nəzərə alınmalıdır və qeyd edilən «xüsusi xarakterli halların mövcudluğu» (məsələn, yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz presedentdə olduğu kimi məhkəməyədək icraatda həbs müddətinin eyni hakim tərəfindən dəfələrlə uzadılması, məhkəmə nəzarəti qaydasında məsələləri həll edərkən hakimin təqsirlilik məsələsinə dair münasibət bildirməsi və s.) hakimin işdə sonrakı iştirakını istisna edən hal kimi qiymətləndirilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Dərslik. Ümumi hissə. Yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2015, 412 s.
2. Əsgərova R.O. Hakimin təşəbbüsü ilə qətimkan tədbiri haqqında məsələnin həll edilməsinin problemləri / «Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu və qanunçuluq: 2020: Gələcəyə baxış» mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 11-12 iyun 2012-ci il, s. 172-175.
3. Qəfərov M.S. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində şəxsiyyətin hüquqi vəziyyəti: nəzəri və təcrübi məsələlər. Bakı: Qanun, 2008, 340 s.

4. Moul N., Harbi K. İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin tətbiqinə dair məlumat kitabçası. Bakı: Şərq-Qərb, 2001, 67 s.
5. Mövsümov C.H. Sovet cinayət prosesi. Dərslük. Bakı: Maarif, 1989, 312 s.
6. Paşazadə M.A. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində prosesual forma və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. H.ü.f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş diss. Bakı, 2014, 153 s.
7. Боташев Р.А., Хатуяева В.В. К вопросу о соотношении судебного контроля и иных форм контрольно-надзорной деятельности в досудебном производстве по уголовным делам // Вестник Воронежского института МВД России, 2010, № 2, с. 47-51.
8. Быков В.М. Правовое положение эксперта и руководителя экспертного учреждения // Уголовный процесс, 2008, № 2, с. 51-54.
9. Васильев Л., Филиппов М. О предвзятости и деформации в деятельности следователей и прокуроров // Социалистическая законность, 1989, № 7, с. 52-53.
10. Власова Н.А. Внутреннее убеждение или предубеждение? // Юридический аналитический журнал, 2004, № 2-3, с. 66-77.
11. Ильницкая Л.И. Личные интересы участников российского уголовного процесса. Дисс. ... к.ю.н. Краснодар, 2002, 201 с.
12. Касаткина С.А. Обвинительный уклон в практике избрания судами меры пресечения в виде заключения под стражу // Государство и право, 2011, № 4, с. 21-30.
13. Колоколов Н.А. Роль приказов Генерального прокурора РФ и указаний руководителей следственных органов в организации уголовного процесса / В кн. Уголовное судопроизводство: теория и практика. М.: Юрайт, 2011, с. 186-202.
14. Кудашкина О.И. Обстоятельства, исключающие участие судьи в производстве по уголовному делу, как гарантия обеспечения законности судебных производств / Судебные производства в российском уголовном процессе. Материалы III Международной научно-практической конференции. Саранск, 24 декабря 2010 г., с. 59-62.
15. Овсянников Ю.В. Личный интерес првоприменителя в уголовном судопроизводстве / Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Сибирском регионе. Сборник материалов международной научной конференции. Красноярск, 16-17 февраля 2006 г., с. 107-109.
16. Петрухина А.Н. Правовой статус руководителя судебно-экспертного учреждения // Следователь, 2005, № 10, с. 51-52.

Лариса Беляева

Доктор юридических наук, профессор кафедры уголовной политики и организации предупреждения преступлений Академии управления МВД России, профессор, Заслуженный юрист

Российской Федерации

Beliaeva_055@mail.ru тел. 8(499) 745 8158

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО ГОСУДАРСТВ – УЧАСТНИКОВ СНГ О ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ И ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ С ДЕТЬМИ

Нет такой страны мира, для которой не существовало бы проблемы семейного насилия. Не случайно Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) уделяет этому вопросу свое внимание. В 2002 году этому был посвящён «Доклад о ситуации в мире в области насилия и его влиянии на здоровье», а в 2014 – «Доклад о положении дел в мире в сфере профилактики насилия». Как отмечено в докладе, одной из проблем в этой области является жестокое обращение с детьми. Это ориентирует государства на необходимость предупреждения насилия в отношении детей и жестокого обращения с ними.

Обратим внимание именно на эту проблему. Так, например, в России ежегодно около 38 тыс. детей уходят из семей в связи жестоким обращением.

Исследование, проведенное А.Н. Фатеевым, свидетельствует о том, что жертвами домашнего насилия становится примерно каждый третий ребенок. Это означает, что эти выросшие дети впоследствии во взрослой жизни воспитают таких же, склонных к насилию.¹

Известно, что неблагоприятная обстановка в семье способствует формированию правонарушающего поведения. Как показывает практика, большинство несовершеннолетних правонарушителей воспитывались в неблагополучных семьях, то есть в семьях с неблагоприятным социально-психологическим климатом: злоупотребление алкоголем, употребление наркотиков, наличие судимых родственников, частые скандалы, грубость, жестокость в обращении, часто неудовлетворительные материальные условия.

Дети, живущая в семьях, часто подвергаются насилию и жестокому обращению, что практически не поддается выявлению, пресечению и доказыванию, а следовательно, остается безнаказанным. Опасность жестокого обращения с детьми заключается в том, что оно имеет тенденцию к

¹ Фатеев А.Н. Социально-правовые и криминологические аспекты борьбы с домашним насилием // Юрист-правовед, 2011, № 4, с. 6-7.

воспроизводству насилия и пренебрежения к детям,² способствует развитию склонности к насилию, проявлению жестокости во взаимоотношениях со сверстниками, а в перспективе и во взрослой жизни; обуславливает формирование таких личностных качеств как черствость, агрессивность, что соответственно находит выражение в насилии по отношению к окружающим: родителям, супругам, собственным и чужим детям, членам семьи, друзьям и коллегам, знакомым и вовсе не знакомым людям. То есть насилие становится стилем жизни.

Таким образом, насилие опасно не просто как негативный или противоправный факт. Оно имеет огромный социально вредный потенциал, что объясняется его способностью к воспроизводству и отдаленным отрицательным последствиям для социума, что требует соответствующей реакции государств и на факты проявления жестокости и насилия, в особенности, на их массовое проявление.

Одним из важных элементов предупреждения насилия и жестокого обращения в отношении детей является уголовно-правовая защита их.

Государства - участники СНГ обеспечивают уголовно-правовую защиту несовершеннолетних от жестокого обращения в семье. Это реализуется посредством статей уголовных кодексов об ответственности за неисполнение обязанностей по воспитанию детей, если это сопряжено с жестоким обращением: ч. 2. ст. 170 УК Армении, ст. 156 УК РФ, ст. 140 УК Казахстана, ст. 161 УК Кыргызстана, ст. 175 УК Таджикистана.

При этом ст. 175 УК Таджикистана устанавливает ответственность за ненадлежащее исполнение этих обязанностей, ст.159 Туркменистана - за злостное их нарушение.

УК Узбекистана направлен на ограждение населения, в том числе несовершеннолетних, от пропаганды культа насилия или жестокости (ст.130). Отметим, что содержание жестокого обращения в УК не раскрывается.

Основные международные документы, касающиеся защиты детей, в том числе Декларация о правах ребенка и Конвенция ООН о правах ребенка, не содержат определения жестокого обращения с детьми. По моему мнению, указанное определение следовало бы включить в национальное законодательство, что позволит обеспечить учет особенностей страны, которые играют важную роль в выборе допустимых мер воздействия, определить целесообразные и адекватные меры ответственности виновных лиц.

Термин «жестокое обращение с детьми» как юридическое понятие впервые был закреплен в 1969 году в Кодексе о браке и семье РСФСР (далее-Кодекс) (в настоящее время документ не действует). Статьей 59 Кодекса жестокое обращение с детьми называлась одним из оснований

² Варчук Г.В. Виктимология. М. 2009, с. 156-165.

для лишения родительских прав, но содержание самого понятия не раскрывалось.

В настоящее время в российском законодательстве понятие «жестокое обращение с детьми» также не раскрыто. В семейном кодексе РФ - это одно из оснований лишения родительских прав (без привлечения к уголовной ответственности), в УК РФ - это элемент объективной стороны, состава преступления, предусмотренного статьей 156 – «Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего». Аналогичные статьи УК государств - участников СНГ также не раскрывают содержание этого понятия. Следовательно его понимание носит оценочный характер, а толкование не исключает субъективизма и, порой, затягивает решение вопроса о нормализации отношений внутри семьи или не способствует этому. В частности, как показывает практика РФ, для привлечения к ответственности по ст. 156 УК РФ необходимо внешние проявления жестокости: следы побоев, повреждения на теле ребенка. Вместе с тем отсутствие у ребенка, скажем, зимней обуви и использование им летней (зимой), таковым не является. Не рассматривается в качестве такового лишение ребенка возможности посещать школу, общаться со сверстниками, родственниками, что препятствует развитию его личности. А ведь это главное в жизни ребенка и в его воспитании - развитие личности.

В связи с этим надо признать, что жестокость может измеряться не только причинением физического вреда, но и созданием условий, препятствующих развитию личности ребенка, что не может не быть жестокостью, поскольку от этого зависит его будущее.

Учитывая, что защита детей от жестокого обращения - конвенционное положение, полагаю необходимым включить в Модельный Уголовный кодекс для государств - участников СНГ самостоятельную статью 172¹ «Жестокое обращение с ребенком», а также аналогичную статью 156¹ в УК РФ. Это можно предложить и странам-участникам СНГ. Мое видение содержания этой статьи:

Ст. 172.1 Жестокое обращение с ребенком.

1. Физическое или психическое насилие над ребенком или угроза такового, применение родителем (родителями) или лицом (лицами) его (их) заменяющим (заменяющими), а также работником образовательного, воспитательного, медицинского или иного учреждения недопустимых способов воспитания, унижающих человеческое достоинство, оскорбление или любая эксплуатация ребенка
преступление небольшой тяжести.

2. То же деяние, совершенное: а) группой лиц, группой лиц по предварительному сговору; б) организованной группой; г) лицом, имеющим судимость за ранее совершенное преступление против ребенка; д) в отношении нескольких детей
преступление средней тяжести.

Необходимо отметить, что жестокое обращение и насилие – действия (бездействие) неравнозначные. Насилие лишь одна из форм жестокости, правда, наиболее распространенное.

УК РФ, как и УК большинства государств - участников СНГ не содержит определение насилия.

Определение термина «насилие» было дано ВОЗ в докладе «Насилие и его влияние на здоровье». По определению ВОЗ «насилие - преднамеренное применение физической силы или власти, действительная или в виде угрозы, направленное против себя, против иного лица, группы лиц или общины, результатом которого являются (либо имеется высокая степень вероятности этого) телесные повреждения, смерть, психологическая травма, отклонения в развитии или различного рода ущерб». В указанном докладе также описана природа актов насилия, которые могут быть физическими, сексуальными, психологическими, заключающимися в нанесении ущерба или отсутствие заботы.

Здесь стоит обратить внимание на УК Молдовы, в котором содержится норма, устанавливающая ответственность именно за насилие в семье. Здесь же раскрывается содержание этого понятия: «Насилие в семье - то есть намеренное физическое или вербальное действие или бездействие, совершенное одним членом семьи по отношению к другому члену семьи, причинившее физическое страдание, сопряженное с легкими телесными повреждениями или иным незначительным вредом здоровью, нравственные страдания либо материальный или моральный ущерб» (ст. 201-1).

Нельзя не отметить, что в ряде государств - участников СНГ приняты специальные законы, направленные против насилия в семье: в Казахстане закон «О профилактике бытового насилия» (4.12.2009), Молдове – «О предупреждении и пресечении насилия в семье» (1.03.2007), Таджикистане – «О предотвращении насилия в семье» (19.11.2015), Украине – «О предупреждении насилия в семье» (15.11.2001). В других государствах обсуждаются перспективы подготовки и принятия таких законов.

Как правило, в принятых законах, дается понятие насилия, в соответствии с рекомендациями ВОЗ его видов, определяются пути его предупреждения.

Безусловно, укрепление правовых основ противодействия насилию в семье не может не вызывать одобрения. Однако не стоит переоценивать силу закона и права. Ведь право - всего лишь один из регуляторов поведения, и вовсе не главный. Известно ведь, что даже не зная норм права, можно вести себя правомерно, а можно и при хороших правовых знаниях быть правонарушителем. И меры уголовно-правового воздействия не являются решающими и исчерпывающими. Напротив, они являются исключительными, поскольку применяются постфактум. Усовершенствование норм уголовного права - не панацея. Пока реально насилие сохраняется, оно будет воспроизводиться следующими поколениями.

Значительно важнее предупреждать проявление таких фактов и здесь право как таковое, в том числе и уголовное, - не основной регулятор. Ведь известно, что в основе поведения человека лежит не право, а мораль, нравственность, которые по своему содержанию могут быть разными. Именно соотношением преобладающей в семье морали в ней и строятся отношения. И здесь нельзя не заметить, что насилие и жестокость имеют место в семьях с низким морально - нравственным уровнем.

Из этого следует, что большое внимание необходимо уделять воспитанию взрослых путем реализации различных программ, направленных на коррекцию поведения и обращения с окружающими. В этом вопросе обращает на себя внимание ст.9 закона Молдовы «О предупреждении и пресечении насилия в семье», которая предусматривает реабилитацию в пенитенциарных учреждениях лиц, осужденных за насильственные преступления (в законе они называются агрессорами). Наверное, практика реализации этого положения нуждается в анализе. Но это другой, самостоятельный шаг. Однако сама по себе идея не может остаться незамеченной.

Но еще более важным является воспитание детей в духе нравственности в целях формирования неприятия насилия и жестокости как линии поведения. Здесь свою незаменимую роль играет школа. Однако в действительности растет количество неграмотных детей.

В среде состоящих на учете в подразделениях по делам несовершеннолетних не снижается число тех, кто имеет лишь начальное образование. А в воспитательных колониях более 30% это лица, не имеющие образования или имеющие только начальное (общее).³

Недооценка государством и обществом образования, культуры, их места и роли в духовном развитии детей, является источником опасности для общества, которое, будучи лишенным, культурных, нравственных устоев не способно не только к прогрессу, но и просто к выживанию.

Разрушение духовности детей тесно связано с падением языковой культуры. Необходимо подчеркнуть сколь велико губительное влияние пренебрежительного отношения к национальному языку, вульгаризация его лексики, засорение жаргоном.

Особую роль в формировании духовных начал детей играют средства массовой информации. В настоящее время эта роль, к сожалению, отрицательна. Повседневное влияние СМИ приучает людей, и прежде всего детей, к преступности, превращая криминальное поведение в норму, в обыденный и неотъемлемый атрибут жизни. В кино, прессе, на телевидении десятилетиями доминирует криминальная тематика, пропагандирующая насилие, жестокость, удачливость криминалитета. Порог терпимости населения к криминальному поведению является довольно высо-

³ Осужденные и содержащиеся под стражей в России. Материалы специальной переписи осужденных 2009г. М., 2012, с.152.

ким, а для многих детей оно - норма. Это обусловлено насаждением в общественное сознание идеи об удачливости преступников, их богатстве и достойной подражания жизни. С другой стороны дети привыкают к наблюдению за правонарушающим поведением, упражняются в нем, и не верят в возможность иной жизни. И ничего удивительного в том, что сегодня отмечается опасная тенденция снижения возраста подростков с асоциальным поведением, сращивание подростковых и молодежных группировок, их «перетекание» и перерастание во взрослые криминальные группы, роста насильственных преступлений несовершеннолетних.

Стоит подчеркнуть, что в криминальной среде осуществляется целенаправленное воспитание молодежи и подростков в соответствии с интересами асоциального поведения. В зависимости от положения в иерархической лестнице конкретных лиц, перед ними строятся определенные перспективы криминального роста. Для укрепления «нравственных» основ криминальной среды здесь ведется активная работа по пропаганде и распространению «законов зоны», где господствует сила и насилие прежде всего среди молодежи и несовершеннолетних.

Необходимо понимать, что семейное, домашнее насилие – не самостоятельный феномен, не исключительное социальное явление. Оно лишь часть того социального поведения, которое на насилии основано и свойственно современному образу жизни в целом.

Очевидно, что манипулирование общественным сознанием, пренебрежение к культурно-историческим традициям своей страны ведет к правовому и нравственному нигилизму, падению жизненных сил общества, разрушению культуры, формированию стереотипов криминального образа жизни основанного на насилии и жестокости и как следствие, проявлению этого в семейном насилии.

Здоровые силы общества, государства необходимо направлять на ослабление влияния факторов, способствующих формированию жестокости.

Егяна Балакишиева
 Доктор философии по праву

НАСИЛИЕ В СЕМЬЕ КАК ПРИЧИНА НАСИЛЬСТВЕННОЙ ЖЕНСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Предупреждение преступности — одна из основных направлений деятельности государства в борьбе с этим социально-негативным явлением. Успешное предупреждение преступности предполагает предварительный глубокий анализ всех ее составных частей, современных тенденций и процессов, и конечно причин. Женская преступность, представляя собой самостоятельную проблему, в то же время является составной частью преступности вообще, и, следовательно, характеризуется общими параметрами, определяющими преступность на данном конкретно-историческом этапе. Заметное место в противоправном поведении женщин занимают насильственные преступления.

Эта статья посвящается насилию в семье, так как преждевременное предупреждение насилия в семье может предотвратить насильственные преступления, совершаемые женщинами на почве семейно-бытовых конфликтов.

Насильственные преступления, совершенные женщинами в Азербайджане за период с 2001 по 2012 год

Виды преступлений	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Умышленное убийство	15	7	20	15	13	12
Покушение на убийство	2	1	1	0	2	1
Нанесение тяжких телесных повреждений	9	6	10	5	8	17
Нанесение телесных повреждений средней тяжести	49	47	31	46	27	34
Умышленное убийство	15	8	12	15	11	11
Покушение на убийство	4	1	0	3	2	0
Нанесение тяжких телесных повреждений	10	11	13	8	6	12
Нанесение телесных повреждений средней тяжести	39	52	39	28	32	35

Как видно из таблицы [1, с.7, 9,11,14,18, 22,26,30, 34, 38], в общем, наблюдаются незначительные колебания в сфере насильственных преступлений, совершенных женщинами в Азербайджане. Общеизвестно, что насильственные преступления женщины чаще, чем мужчины, совершают на почве бытовых конфликтов и семейных неурядиц. Насилие в семье и

быту отличается от других преступлений близкими личными отношениями между жертвой и обвиняемым. Понятие близкие отношения подразумевает: люди имеют кровные или брачные узы; проживают или проживали совместно; являются биологическими родителями; являются сексуальными или интимными партнерами в настоящем или в прошлом т.д..

Выделяют четыре типа насилия в семье: 1) со стороны родителей по отношению к детям; 2) со стороны одного супруга по отношению к другому; 3) со стороны одного ребенка по отношению к другому ребенку; 4) со стороны детей и внуков по отношению к престарелым родственникам.

Одним из видов насилия в семье является домашнее насилие. Домашнее насилие (*часто его называют супружеским насилием или насилием партнера*) может быть определено как намеренные насильственные или контролирующие действия человека, который состоит или состоял в интимных отношениях с жертвой (жертвами), и который может проживать или не проживать с ней совместно. Как правило, изучение домашнего насилия сводилось только к рассмотрению физического насилия в соответствии со статьями Уголовного кодекса. Хотя, домашнее насилие, которое включает в себя синдром насильственного поведения, может включать в себя, но не ограничиваться следующим: нанесением или угрозой нанесения телесных повреждений; сексуальным насилием; психологическим давлением (угрозы, запугивания, власть над жертвой); экономической зависимостью; прогрессирующей социальной изоляцией. Эти виды поведения могут существовать в любом сочетании и проявляться периодически или постоянно, на протяжении не большого периода времени и до нескольких лет.

Закон позволяет людям защищать свою жизнь. В связи с этим жестокость или агрессивное поведение в целях самозащиты не может быть отнесено к тому же типу, что и жестокость, направленная на унижение другого человека. Женщины гораздо менее склонны использовать насилие как метод контроля, но чаще используют его как самозащиту или наказание.

Нами были проведены опросы среди женщин на факт насилия в семье в шести регионах республики- Апшерон, Ленкорань, Гадабек, Кусары, Исмаиллы и Шемаха. На вопрос о том, сталкивались ли опрошиваемые с насилием в семье, почти многие ответили, что хотя бы раз в жизни каждая из них подвергалась физическому насилию со стороны мужского пола (отец, брат, муж, свекор, деверь), а некоторые из них подвергались насилию даже со стороны свекрови и золовки. В результате опросов было выявлено, что физическому насилию подвергалось около 70%, психическому давлению- 40%, экономическому насилию - 80 %, сексуальному насилию - 15 % женщин. При этом они говорили, что чаще всего они на протяжении жизни одновременно подвергались сразу нескольким формам насилия. Около 10% женщин указали, что они обращались в органы по-

лиции за помощью. На вопросы о причинах насилия, женщины указывали на ряд из них: низкую самооценку, не возможность материально содержать семью, смотрят на жен как на свою собственность, имеют стереотипные представления о женах, которые, по их мнению, должны быть покорными и нуждаться в управлении, алкоголизм, ревность и некоторые на сексуальной почве. Из сказанного, опрошенными женщинами, можно сделать вывод, что в семьях, где есть насилие, цикл насилия имеет тенденцию непрерывно повторяться или же описывают насилие как составную часть модели поведения насильника.

**Количество потерпевших женщин в результате бытового насилия
в Азербайджане за период с 2012 по 2014 год**

	2012	2013	2014
Всего потерпевших	1633	710	811
Из них женщин:	1284	543	645
Умышленное убийство	28	36	27
Покушение на убийство	12	12	8
Доведение до самоубийства	3	1	-
Умышленное нанесение тяжкого вреда здоровью	10	9	14
Умышленное нанесение средней тяжести вреда здоровью	48	43	44
Умышленное нанесение легкого вреда здоровью	325	432	524
Похищение человека	5	1	5
Угроза убийством или нанесением тяжкого вреда здоровью	13	1	9
Другие	840	8	14

Данные вышеприведенной таблицы показывают только зарегистрированные преступления, а мы знаем, что азербайджанские женщины в своем большинстве не обращаются в правоохранительные органы по поводу домашнего насилия(2,с.41).

Проблеме насилия в семье посвятили свои труды и зарубежные исследователи. Так, существует три широко используемых модели для объяснения динамики развития взаимоотношений насилия: **цикл насилия** (Ленор Уолкер), **процесс насилия** (Ланденбергер), **власть и управление** (Дулут) [3, с.78].

Одним из самых сложных для понимания моментов является вопрос о том, почему жена, испытывающие насилие, продолжает жить в этой обстановке, иногда в течение многих лет. При проведении нами опроса мы выяснили, что в основном пострадавшие от насилия женщины разрыва-

ют отношения и уходят из дома, но часто им приходится возвращаться к насильникам. Причиной тому является: 1) отсутствие или недостаточность материальных средств, чтобы стать экономически самостоятельными; 2) не имея возможности трудоустроиться; 3) не имея места для проживания или доступного по средствам жилья. Иногда не хватает юридической и социальной защиты для удержания нарушителя на расстоянии от дома. И даже если женщина успешно переехала от насильника, начала самостоятельную жизнь, последний продолжает иметь к ней доступ. Он знает, как найти ее на месте работы, учебы или через семью. Особенно большому риску насилия подвергается женщина, когда она беременна. Поскольку опасность существует как для матери, так и для плода.

Домашнее насилие не имеет границ, права женщин стали неотъемлемой частью международного права в области прав человека. Если вначале на заседаниях ООН говорилось только о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, то после принятия Декларации об искоренении насилия в отношении женщин, принятой Генеральной Ассамблеей ООН в 1993 году был введен термин «насилие над женщинами» [4]. В соответствии с настоящей декларацией под термином «насилие над женщинами» понимается любое насилие, совершаемое по гендерному признаку, которое влечет за собой или может повлечь физический, сексуальный или психологический вред для женщины, причинить ей страдания.

Азербайджан в 1995 году ратифицировал Конвенцию «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин», а в 2001 году ратифицировал Факультативный протокол к ней. В стране были осуществлены реформы, направленные на достижение гендерного равенства. В 1998 году был создан Государственный Комитет по Делах Женщин и опубликован Указ Президента Азербайджанской Республики «О мерах по усилению роли женщин в Азербайджане», что означало признание гендерной политики как одной из важных государственных стратегий. 22 июня 2010 года был принят Закон Азербайджанской Республики «О предотвращении бытового насилия». Закон устанавливает и регулирует мероприятия, проводимые в направлении предотвращения насилия, совершаемого путем злоупотребления близкими родственными отношениями, нынешним либо прежним совместным проживанием, порожденных им негативных правовых, медицинских и социальных последствий, социальной защиты, обеспечения правовой помощью лиц, пострадавших от бытового насилия, а также устранения обстоятельств, приводящих к бытовому насилию [5]. В соответствии с данным Законом одним из основных субъектов предупреждения и профилактики правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений считаются органы внутренних дел. Это они непосредственно первые выезжают на место совершения бытовых правонарушений и преступлений, доставляют, задерживают, осуществляют производство по делам об административных правонарушениях и уголовное преследование.

Эффективность деятельности полиции в разрешении семейно-бытового конфликта будет зависеть от умения использовать тот набор методов полицейской деятельности, который нашел закрепление в законодательстве. Все специальные методы полицейской деятельности можно подразделить на три группы: надзорно-принудительные, разрешительные и информационные. В свою очередь к надзорно-принудительным относятся, такие методы, как: административного надзора, административного принуждения, административной юрисдикции, полицейской помощи [6, 11-18]. При разрешении семейно-бытового конфликта нашими полицейскими в основном применяются методы административного принуждения, административной юрисдикции и полицейской помощи.

Традиционный подход органов внутренних дел при разрешении бытового насилия заключается в попытках решить проблему: 1) путем уговоров, как жертвы насилия, так и насильника о мирном разрешении конфликта для нормализации отношений сторон и восстановления отношений в семье или 2) только силовыми методами, без использования иных мер профилактики. Возбуждение уголовного дела и арест для многих правонарушителей, безусловно, является сдерживающим фактором, но далеко не единственным, т.к. причин кризисных ситуаций оно не устраняло и не исключало их повторения в дальнейшем. В основном представители органов внутренних дел жертвам бытового насилия предлагают переждать семейный конфликт у близких родственников и знакомых. Очевидно, что данной проблемой необходимо заниматься в комплексе. Речь идет о создании на постоянной основе и в достаточных количествах социальных объектов, таких как кризисные центры, убежища для жертв домашнего насилия, создания института социальных работников. Именно социальные работники должны играть ведущую роль в профилактике подобного рода преступлений и осуществлять патронаж семьи до разрешения кризисной ситуации. Их деятельность совместно с органами внутренних дел должна быть направлена на снижение отрицательных последствий семейно-бытовых конфликтов и разработку мер по социальной адаптации семейных дебоширов и жертв в пользу последних.

Для эффективной деятельности полиции в разрешении и профилактики предупреждения бытового насилия рекомендуется, чтобы по каждому факту совершенного насильственного преступления в быту (как со стороны мужчин, так и со стороны женщин), проводились бы служебные проверки, в ходе которых оценивался бы весь комплекс проведенных участковыми инспекторами и другими службами профилактических мероприятий.

В данной статье мы предлагаем ряд мер необходимых предпринять полиции при вызове на место насилия в быту. При разрешении бытового конфликта необходимо:

- Принимать меры по недопущению перерастания конфликта в более серьезное правонарушение;
- Проводить профилактические беседы с участниками конфликта, если его характер незначительный, а реагирование на него осуществляется впервые. При взятии объяснения у правонарушителя необходимо сделать ему внушение о недопустимости совершения подобных действий в дальнейшем и предупредить об административной и уголовной ответственности за совершение тех или иных противоправных действий;
- Доставлять при необходимости в медицинские учреждения либо дежурные части полиции и содержать в них до вытрезвления лиц, находящихся в жилище в состоянии опьянения и утративших способность самостоятельно передвигаться и ориентироваться в окружающей обстановке- по письменному заявлению проживающих там граждан, если есть основания полагать, что поведение указанных лиц представляет опасность для их здоровья, жизни и имущества (Закон Азербайджанской Республики «О полиции»);
- Если факт насилия совершен над несовершеннолетней, то информируют образовательные учреждения, орган или учреждение здравоохранения, комиссию по делам несовершеннолетних, орган опеки и попечительства районных отделов социальной защиты населения. Совместно с инспекторами по профилактике правонарушений несовершеннолетних, работниками социальной защиты решать вопрос о временном изъятии и изоляции из семьи детей, подвергшихся насилию, жизни и здоровью которых непосредственно угрожает опасность, с последующим уведомлением об этом заинтересованных органов;
- Направлять члена семьи, жизни и здоровью которого нанесен вред здоровью, на медицинское освидетельствование с его согласия, а зависимого члена семьи (несовершеннолетнего, престарелого и т.д.) и при отсутствии его согласия;
- При необходимости обеспечить безопасность потерпевших, помочь принять меры предосторожности, предложить упаковать вещи и уехать вместе с детьми в безопасное место;
- При наличии оснований оформляют на семейных дебоширов материалы для последующего привлечения, в зависимости от характера правонарушения, к административной или уголовной ответственности;
- Проинформировать потерпевших о возможных юридических решениях по факту бытового правонарушения.

Обеспечивая учет «семейных дебоширов», участковые инспектора должны принимать к ним меры предупредительного характера, а именно:

1. Проводить первичное обследование семьи на предмет установления характера трудной жизненной ситуации, причин, повлекших совершение в ней насилия;

2. Систематически проводить с подучетным профилактическую работу путем проверок по месту жительства, проведения индивидуальных бесед, в процессе которых методом разъяснения и убеждения сформировать понимание им того, к каким последствиям может привести дальнейшее противоправное поведение;

Участковый инспектор должен разъяснить конфликтующим сторонам, что помимо норм уголовного и административного права существуют нормы гражданского законодательства, которые дают одну из возможностей для выхода из кризисной ситуации насилия в семье: 1) возможность расторжения брака; 2) взыскание алиментов; 3) раздела с супругом совместно нажитого имущества.

Участковый инспектор должен знать и предоставлять информацию конфликтующим сторонам об имеющихся службах социально-психологической помощи, кризисных центрах, телефонах доверия и других учреждениях, осуществляющих помощь лицам, оказавшимся в трудной жизненной ситуации в результате бытового насилия.

Рекомендуется: 1) ввести Академии Полиции при МВД Азербайджанской Республике факультативный курс по предотвращению и защите женщин от бытового насилия и работе в кризисных ситуациях; 2) создание женской уголовной полиции, которая положительно характеризовала себя в зарубежных странах, таких как Германия, Великобритания, Италия. Они были созданы в послевоенные годы и специализировались на предупреждении правонарушений со стороны женщин и несовершеннолетних, а также в отношении этих лиц [7,37]. Ведь на полицейского мужчину, который пришел на место семейно-бытового конфликта, пострадавшая смотрит как на мужчину, который возможно дома также мучает свою жену и он может и не понять ее страданий. А женщине полицейскому она сможет полностью довериться, рассказать о своих страданиях и ждать помощи.

Список использованной литературы

1. Azərbaycan Respublikası DİN Baş Əməliyyat və statistik informasiya idarəsi. 2000-2010-cu illər ərzində Azərbaycan Respublikasında cinayətkarlığın Strukturu və dinamikası. Bakı.2011. Azərbaycan Respublikası DİN Baş Əməliyyat və statistik informasiya idarəsi. 2002-2012-cu illər ərzində Azərbaycan Respublikasında cinayətkarlığın Strukturu və dinamikası. Bakı.2013.

2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanda cinayətkarlıq və hüquqpozmalar. 2013,2014,2015-ci illər üçün statistik

тәстіә.

3. Брайцева, Екатерина Александровна. Женское супружеское насилие: Дис. ... канд. юрид. наук : 22.00.04, Нижний Новгород, 2009, 174 с.

4. (http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/violence.shtml)

5. «*VneshExpertService*» LLC

6. К.С.Бельский, Б.П.Елисеев И.И.Кучеров. О системе специальных методов полицейской деятельности. Государство и право, 2003, № 4.

7. Губанов А.В. Полиция государств Западной Европы: основные черты организации и деятельности. 1990.М.

Анна Собко

кандидат юридических наук, доцент, профксор кафедры уголовного права и криминологии факультета № 1 Одесского Государственного Университету внутренних дел.

Sobko Anna Nikolaevna

PhD, associate professor, professor of criminal law and criminology faculty № 1 Odessa State University of Internal Affairs.

DOMESTIC VIOLENCE AS A KIND OF MENTAL VIOLENCE

The problem of violence, in particular domestic violence, quite relevant to contemporary society. The socio-political crisis in Ukraine, the population stratification in terms of material conditions, the uncertainty of the overwhelming majority of citizens in the future, worsening financial situation - these are the factors that contribute to an increase in tension in the society and, as a consequence, increased aggression and conflict in family relationships.

The lack of scientific knowledge on the problem of domestic violence is a serious obstacle for the development of a coherent effective early recognition, prevention and response, based on a comprehensive understanding of the phenomenon of domestic violence, which is currently being studied by various scientific disciplines: psychology, demography, economy and others that it leads to the fragmentation of knowledge about the phenomenon under study. The basis for the formation of a holistic view of a sociological study of family violence, which allows to combine existing fragments and create a comprehensive scientific knowledge that reflects all the processes taking place inside the phenomenon.

Thus, the relevance of the topic of scientific research due to: the extent of the prevalence of violence in Russian families and its impact at all levels - from the individual to society as a whole;

the need for scientific understanding of the problem in order to identify all aspects of its appearance and reduce the latency of this phenomenon; the practical needs of the development of a coordinated multi-level approach to prevention, overcoming and regulation of social processes of domestic violence.

Group studies the phenomenon of domestic violence in terms of konfliktologicheskikh theories of gender konfliktogeneza, sociogender relations, gender stereotypes and their relationship to the culture in which they are formed

The issue of domestic violence has been studied several foreign (A. Roberts, D. Dodzhl, M. Ross that INSHI) and Ukrainian scientists (O. Savchuk, Je Lutsenko, NM Lavrinenko, Bondarovska B., O. Vidzyuk and others) [1, 185].

As well as Russian and post-Soviet scientists Sh Bern, EA Balaeva, LA Vasilenko, O. Voronin, AV Profitable, TY Zabelin, V. Zakirov, OM Zdravomys-

lova, EV Israelian, NN Korostyleva, GI Osadchaya, IV Homeland, GI Sillaste, AB Fakhretdinova, EI Tsymbal, NA Shvedova).

Violence - the phenomenon of complex, multi-faceted. In general, the concept of violence shall be clearly expressed a negative estimated load and is used in a very broad sense, including all forms of physical, psychological, economic oppression, and spiritual qualities such as lying, hatred, hypocrisy, etc. [2, p. 35]. At the same time, as noted by L. Kulik, a suppression means any restriction terms of personal development, which is caused by the activities of other people or public institutions [3, p. 67].

Violence in the family - it is a destructive social process, which in one form or another is observed in almost every fourth family; up to 40% of serious violent crimes committed in the co-family, two-thirds of homicides are caused by family and household motivami. The victims are often women, children, oldite parents, disabled relatives. According to the "UN Women" and the World Health Organization, one in three women is subjected to violence in the world. The Ukrainian family violence, on the one hand, the phenomenon is widespread, on the other - high-latency, since the facts of violence is usually hidden victims. According to studies, 60-70% of women, communities exposed to violence in the family do not seek help.

Over the past twenty years, awareness of the consequences of violence for victims and a separate family was deeper among both citizens and the state as a whole. As for the effects on the level of society, they are not so obvious to the public institutions, are not fully understood, and the level of violence. That is why the dominant attitude to this phenomenon as a private matter separate families, while it is a serious social problem, having consequences both for the individual and for social institutions and society as a whole.

Signs of violence, the following symptoms can be identified violence as a social phenomenon:

- have at least two subjects;
- Causing or danger or damage;
- deliberate and focused actions;
- Implementation against or against the will of the person to which the it is directed.

Let us consider the first sign of violence - its subjects. Violence, in contrast to the natural instincts (preservation, reproduction, etc.), is a conscious act, committed intentionally, with a purpose, so unique to the person as a being endowed with consciousness. In addition, the act takes place in someone, not against them, so it would be typical to have at least two people: the rapist and victim [4, p. 133].

Another sign of the violence is caused by the bad.

However, if the enforcement action occurred and the damage has not occurred - violent act is still there. Therefore correct to speak not only about the

existing damage, but also the possible, hypothetical, which may occur under certain circumstances [5, p. 5].

Another sign of the violence is a deliberate, conscious nature of the action, because the person forced to a specific behavior can be committed only intentionally, with peredbachennyami optional occurrence of a specified result. Unintentional actions, accidents do not fall under the definition of violence, because there is no such an important sign of violence, as the will of the person causing the harm.

Another aspect of violence is committed against him or against the will of the person to which it is directed. Such wording makes it attributed to violence, not only counteract the victim's will, but also the actions committed against a person because of their physical or mental state is not able to objectively evaluate and understand the nature committed against her actions (minors, the mentally ill, those who are in unconscious) [6, p. 10].

Referring to the main concept of our work - family violence. Domestic violence - are any intentional acts of physical, sexual, psihologichnogochoy economic orientation of one family member against another family member, if these actions violate constitutional rights and freedoms of a family member as the person tagromadyanina and cause him non-pecuniary damage, it harm the physical or mental health of [7].

We define domestic violence (also known as or conjugal violence or partner abuse, or syndrome beating) as a premeditated violent or controlling person of action who is or was in an intimate relationship with the victim (s) and which may or may not be living with the victim .

Domestic violence may include the following symptoms:

- the application or threat of bodily harm;
- sexual assault;
- psychological cruelty (threats, intimidation)
- Creation of economic dependence;
- progressive social isolation mate. any combination of and occur sporadically, the time for a certain period or more decades [5, p. 120].

It is worth noting that it was difficult to distinguish between different forms of domestic violence (spousal abuse). For example, some researchers attribute to sleep deprivation psychological violence, while others - the physical. Similarly, damage to or destruction of personal belongings, harming pets or killing them, you can, depending on the circumstances, be interpreted as a psychological or economic violence [8, p. 38].

In addition, just enough to distinguish violence (especially psychological) from the conflict, disputes that arise in any family and nestanovlyat threat to the further development of healthy family relationships. The limit is as follows: if the marriage conflicts are resolved on the basis of competence, ie on the basis of who is better versed in a particular issue, then we are not talking about violence. The situation is the same as the main way of solving various disputes

becomes the principle of "might is right" and the main objective is not so much a real solution to the problem, as evidence of self-righteousness at all times and by all means, is fertile ground for the emergence of violent relationships. In addition, to secure the domestic violence in the marital relationship should be an element.

The consequences for the individual family may occur in:

- the destruction of the family (divorce, death of one or more members of Mga-lo);
- the risk of violation of the physical, psychological and mental health of children who are witnesses to violence;
- a violation of bonds of the family to the outside world, as the abuser tends to isolation, preservation of secret of his conduct.

Literature:

1. Орлов А.Б. Психологическое насилие в семье — определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи // Психолог в детском саду.— 2000. — № 2-3. — С. 182–187.
2. Гусейнов А.А. Понятия насилия и ненасилия // Вопросы философии. — 1994. — № 6. — С. 35–41.
3. Кулик Л.М. Ознаки насильницької злочинності // Держава та регіони. — 2009. — № 2. — С. 65–69.
4. Приколотина Ю.Л. К вопросу о методологии криминологического исследования насилия. — 2007. — № 1 — С. 131–148.
5. Етимологія насильства над жінкою в сім'ї // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. — К., 2002. — С. 119–130.
6. Горшкова И.Д., Шурыгина И.И. Насилие против женщин как проблема социологического анализа / Общество и гендер. — Рязань : Повременный, 2003. — С. 5–10.
7. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-111.
8. Собчик Л.Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. — СПб. : Речь, 2008.— 624 с.

Dilarə Cəbraylova

Millət vəkili, Ailə, Qadın və Uşaq Məsələləri Komitəsinin üzvü

MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ ƏSAS SƏBƏBLƏRİ VƏ PROFİLAKTİKASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Son zamanlar artan məişət zorakılığı və ya ailədə zorakılıq halları yalnız bir ailənin deyil, hətta cəmiyyətin və dövlətin inkişafını əngəlləyəcək qədər təhlükəlidir. Məişət zorakılığına qarşı mübarizə bütün cəmiyyətlərdə olduqca mürəkkəb bir işdir. Bir tərəfdə ailə münasibətlərinin bir çox tərəflərinin cəmiyyət üçün qapalı olması, digər tərəfdə ailəyə kənar müdaxilələrin bir çox hallarda problemin həll etməkdən çox onun dərinləşməsinə və ailənin dağılmasına gətirməsi təhlükəsi bu sahədə mübarizəni aparmaq üçün xüsusi və həssas yanaşma tələb edir. Həm də, ailə münasibətlərinə kənar müdaxilə “qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar və hədudlar istisna olmaqla hər kəsin şəxsi və ailə həyatına müdaxilənin yolverilməzliyi” prinsipinə əsaslanmalıdır.

Ailə cəmiyyətin və dövlətin hüceyrəsidir. Ailə münasibətlərinin inkişafı və qorunması hər bir cəmiyyətin marağındadır. Ailə sabitliyindən nəslin davamı və cəmiyyətin inkişafı asılıdır. Məhz bu baxımdan dövlət ailənin qorunması və möhkəmlənməsində maraqlıdır.

Əsası ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, bu gün isə möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi dövlət ailə siyasəti artıq milli strategiya kimi formalaşmaqdadır. Bu siyasətin davamı olaraq son illərdə ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev və ölkənin Birinci Xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın ailə, qadın və uşaq məsələlərinə diqqəti bu sahəyə daha artıq qayğının artmasına səbəb olmuşdur.

Yaxın illərə qədər məişət zəminində baş verən zorakılıqlara qarşı mübarizə yalnız cinayət təqibini həyata keçirməklə kifayətlənirdi. Belə ki, məişətdə (ailədə) cinayət əsaslı zorakılıq olduqda cinayət qanunvericiliyinin müvafiq müddəaları tətbiq edilməklə cinayət təqibi həyata keçirilirdi. Lakin məişət zorakılığı yalnız kriminal xarakterli deyildir. Ona görə də məişət zorakılığına qarşı mübarizə yalnız Cinayət qanunvericiliyi ilə aparıla bilməz. Məhz bu baxımdan məişət zorakılığına qarşı mübarizənin hər tərəfli və kompleks şəkildə həyata keçirilməsi, məişət zorakılığının profilaktikasının təmin edilməsi məqsədi ilə 2010-cu ilin 22 iyun tarixində “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bildiyiniz kimi qanunun əsas yükü ailə münasibətlərinin qorunması ilə bərabər, həm də, zorakılıqdan zərər çəkən şəxslərin sosial mühafizəsini təmin etməkdir. Qanunun qəbulu xəbərdaredici vasitələrin və reabilitasiya təsisatlarının formalaşmasına və məişət zorakılığı ilə kompleksli mübarizə üçün vahid mexanizmlərin formalaşmasına hüquqi əsaslar yaratdı. Nəzərə alınmalıdır

ki, ölkənin əyalət hissələrində məişət zorakılığı bir ailənin çərçivələrindən kənara çıxa bilər. Yəni, bir ailə tərkibində olmayan, lakin ailə ilə qohumluq əlaqələri olan şəxslər də məişət zorakılığının qurbanları və ya əksinə zorakılıq tətbiq edən şəxs rolunda ola bilər.

Praktikada məişət zorakılığının pozulması zəminində cinayət işlərinə başlanılması halları içərisində nigaha xitam verildikdən sonra baş verən cinayət xarakterli zorakılıqlara da rast gəlmək mümkündür. Bundan əlavə istintaq və məhkəmə praktikasında həmçinin qısqanclıq zəminində ər tərəfindən qadının sağlamlığına az ağır, ağır, xüsusilə ağır xəsarətlərin yetirilməsi, qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan (məsələn döymə nəticəsində) baş verən adam öldürmə cinayətləri üstünlük təşkil edir.

Məişət zorakılığının qarşısının alınması insanların təhlükəsizliyinin təmin olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qadınlara və uşaqlara qarşı məişət zorakılığı, xüsusilə də bu hüquq pozuntusunun cinayət xarakterli tərəfləri tək qadınların problemi olmamalıdır. Cəmiyyət bilməlidir ki, məişət zorakılığı vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarına ciddi zərbə vurur. Ailədə, cəmiyyətdə və dövlətlərarası sülhün yaradılması biri-biri ilə əlaqəli proseslərdir. Məişət münasibətlərində baş verən zorakılıq halları hər bir insanı narahat etməlidir. Şübhəsiz ki, ailə həyatında müxtəlif narazılıqlar həmişə baş verib. Bəzən ər ilə arvadın əxlaqi xüsusiyyətlərinin və səviyyələrinin üst-üstə düşməməsi səbəbindən müəyyən çəkişmələrə gətirib çıxarır. Əgər belə halətin qarşısı alınmazsa nəticə ya boşanma ilə, ya da ağır nəticələrə çıxara bilər.

Buna görə də məişət zorakılığının əsasını təşkil edən qadınlara və uşaqlara qarşı yönəlmiş zorakılıq bərabərlik, tərəqqi və sülhə nail olmaq yolunda ən ciddi bir maneədir. Azərbaycanda qadınların əksəriyyətinin öz hüquqlarını bilməməsi, təhsil səviyyəsinin aşağı olması və dövlətin verdiyi imkanlardan yararlanmağı bacarmamaları məişət zorakılığına, həmçinin, qadın hüquqlarının və azadlıqlarının pozulmasına şərait yaradır. Fiziki zorakılıq zamanı söhbət döyülməkdən gedirsə, psixoloji zorakılıqda qadın özünə qəsd həddinə qədər çatdırıla bilər. Evin, ailənin yaşamasını, təmin olunmasını maliyyələşdirən bir nəfər hegemon qüvvəyə çevrildikdə isə iqtisadi zorakılıq baş verir. Həm fiziki, həm də iqtisadi zorakılıq olduqda qadının işi daha da çətinləşir:

"Ailədə uşaqlar ən çox psixoloji zorakılıqlara məruz qalırlar. Son zamanlar ailələrdə narkoistifadəçi, eləcə də alkoqol qəbul edən ata-anaların sayı artır". Bundan əlavə ata və ananın evdə uşaqların gözü qarşısında tez-tez mübahisə etmələri uşaqların psixoloji sağlamlığını çox böyük zərbə altında qoyur. Bu baxımdan ailədə zorakılıq görən uşaqlar daha çox özlərinə qəsd edirlər. "Çünki söhbət uşaqların gələcək həyatından, əsasən də psixoloji durumlarından gedir. Yetkinlik dövründə olan yeniyetmələr zorakılığın nəticəsində özlərinə daha çox qəsd yolunu seçirlər".

Buna görə də cəmiyyətin gələcəyi ailə və məişət zorakılığının qarşısının vaxtında alınmasından asılıdır. Ailədə azad tərbiyə olunan, zorakılığa məruz qalmayan uşaq cəmiyyətə asan inteqrasiya edir və yaşadığı ailə münasibət-

lərinə uyğun pozitiv funksiyalar daşıyır.

“Məişət zorakılığı termininin neytral qaydada işlədilməsinə baxmayaraq, bu zorakılıq demək olar ki, hər zaman gender əsaslı cinayət olub, kişilər tərəfindən qadınlara qarşı törədilir.” Odur ki, məişət zorakılığı gender əsaslı ayrı-seçkiliyin bir növüdür. Bu problem hökumətlərdən ciddi diqqət, xüsusi və hərtərəfli yanaşma tələb edir. Bu diqqət və yanaşmaya, xüsusi proqramların və qanunvericiliyin qəbul olunması; qurbanların zəruri sağlamlığının təmin olunması; sosial və hüquqi yardım, həmçinin digər dəstək xidmətlərinin göstərilməsi; mütəxəssislər üçün bacarıqların artırılmasına dair təlimlərin keçirilməsi kimi hallar daxildir.

Bundan əlavə bu sahəyə ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmək üçün müxtəlif aksiyalar da keçirmək mümkündür. Lakin bu aksiyalar davamlı olmalı, insanların problemi daha düzgün dərk eləməsinə xidmət etməlidir. Bundan əlavə, sosial çarxların hazırlanması və KİV-də bu məlumatların daha ətraflı işıqlandırılması da zəruri məsələlərdəndir. Ən azından məişət zorakılığı ilə tez-tez üzləşən, öz hüquqlarını bilməyən təhsilsiz qadınlarla davamlı olaraq maarifləndirmə işləri aparılmalıdır.

Biz əminliklə buna inanırıq ki, dövlətimiz qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən ailə və məişət zorakılığı ilə mübarizədə, qadınların və kişilərin əsas hüquqlarına eyni dərəcədə hörmət bəsləyəcək, daha ədalətli cəmiyyət qurulması işinə kömək edəcəkdir.

Sona Salmanova

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Sədr müavini

İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA MƏHKƏMƏSİNİN QƏRARLARININ CİNAYƏT HÜQUQUNUN MƏNBƏLƏRİ SİSTEMİNDƏ YERİ

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Avropa Şurasının üzvü olmaqla hamı tərəfindən qəbul edilmiş demokratik dəyərlərin həyata keçirilməsini ictimai həyatın bütün istiqamətlərində öz siyasətinin prioritet məqsədlərindən elan etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi olaraq bəyan etmiş, Konstitusiyada əksini tapan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilməli olduğunu təsbit etmişdir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsi).

Azərbaycan Respublikasının BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş 1948-c il tarixli «İnsan hüquqları haqqında» Ümumi Bəyannaməyə, 1966-cı il tarixli «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Pakta qoşulması, Azərbaycan Respublikasının 25 yanvar 2001-ci ildə Avropa Şurasına üzv olması, 25 dekabr 2001-ci il, 236-IIQ nömrəli Qanunla «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyayı ratifikasiya etməsi Azərbaycan dövlətinin yurisdiksiyası altında olan insanların hüquq və əsas azadlıqlarının təmin edilməsi istiqamətində Azərbaycan dövləti tərəfindən irəliyə doğru atılmış əhəmiyyətli bir addım olmuşdur.

Adı çəkilən beynəlxalq sənədlər içərisində insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsinin deklorativ deyil, real hüquqi mexanizmlərini nəzərdə tutan, bu məqsədlə xüsusi məhkəmə təsisatını - İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə təsis edən akt «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» 1950-ci il tarixli Konvensiyadır.

Azərbaycan Respublikasının Konvensiyayı və Konvensiyaya Əlavə Protokolları ratifikasiya etməsi ilə bağlı sənəd Avropa Şurasının Baş Katibinə təqdim edildikdən sonra, yəni 15 aprel 2002-ci il tarixdən etibarən ölkənin yurisdiksiyası altında olan hər kəsin İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ yaranmışdır. Lakin şikayət verilməzdən əvvəl «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyada nəzərdə tutulmuş müəyyən şərtləri yerinə yetirmək zəruridir. Konvensiya müəyyən edir ki, dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitələri ilə insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi prinsipinə riayət edilməlidir («İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın 35-ci maddəsi). Konvensiyanın 35-ci maddəsinə əsasən Məhkəmə yalnız beynəlxalq

hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normalarına müvafiq olaraq bütün daxili hüquq müdafiə vasitələri tükəndikdən sonra və son qərarın çıxarıldığı tarixdən altı ay müddət keçənədək məsələyə baxa bilər.

«İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın 32-ci maddəsinə əsasən Konvensiya və ona dair Protokolların normalarını rəsmi şərh və tətbiq etmək səlahiyyəti yalnız İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə verilmişdir və Konvensiyanın 46-cı maddəsinə əsasən İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarları iş üzrə tərəf olan iştirakçı dövlətlər üçün məcburidir.

«Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli fərmanında Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələrinə və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsinə İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmələri və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaları tövsiyə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu «Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın müddələrinin və İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında» 30 mart 2006-cı il tarixli, 5 № li qərarında qeyd etmişdir ki, Azərbaycan Respublikası «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın iştirakçısı və onu 2002-ci ilin aprel ayının 15-də ratifikasiya etmiş dövlət kimi Konvensiya və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi məsələləri üzrə İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının məcburiliyini tanıyır. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq, o cümlədən İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin həmin hüquqların təmininə yönəlmiş qərarlarının icrası qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsidir. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericiliklə yanaşı, Konvensiya müddələrinə də rəhbər tutmalı və bu zaman İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın müddələrinin şərhini nəzərdə tutan qərarlarının hüququn mənbəyi hesab olunması məsələsi məhkəmə presedentinin hüququn mənbəyi kimi qəbul edilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın müddələrinin şərhini nəzərdə tutan İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının (presedent hüququnun) hüququn mənbəyi kimi qəbul edilməsinin əsas dəlili ondan ibarətdir ki, həmin qərarlar baxılan iş üzrə nəzərə alınan ümumi normaları, yaxud ümumi xarakterli müddəaları nəzərdə tutur. Həmin normalar milli məhkəmələr üçün istinad mənbəyi olaraq araşdırılan

məsələnin bu və ya digər tərəflərini müəyyən edən həddləri əks etdirir.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin «Dayanan Türkiyəyə qarşı» işi üzrə 13 oktyabr 2009-cu il tarixli qərarında göstərilir ki, Məhkəmənin qəbul etdiyi və özünün presedent hüququnun əsaslandığı hamılıqla qəbul olunmuş beynəlxalq hüquq normalarının vurğuladığı kimi, təqsirləndirilən şəxs məruz qaldığı dindirmələrdən asılı olmadan, tutulduğu andan vəkilin yardımından istifadə edə bilməlidir. Prosesin ədalətliliyi tələb edir ki, təqsirləndirilən şəxs məsləhətə xas olan bütün geniş imkankardan istifadə edə bilsin. Bununla bağlı işin müzakirəsi, müdafiənin təşkili, təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə olan sübutların toplanması, dindirmələrin hazırlanması, narahatlıq içində olan təqsirləndirilən şəxsə dəstək olması və həbsin şərtlərinə nəzarət olunması vəkilin sərbəst keçirməli olduğu müdafiənin fundamental elementlərini təşkil edir.

Digər işdə «A.Y. Orlov Rusiya Federasiyasına qarşı» iş üzrə 21 iyun 2011-ci il tarixli qərarında Məhkəmə göstərmişdir ki, həqiqətən vəkilin təyin edilməsi özü-özlüyündə vəkilin öz müştərisinə göstərə biləcəyi hüquqi yardımın səmərəliliyini təmin etmir. Lakin dövlət hüquqi yardım göstərmək məqsədi ilə təyin edilmiş vəkilin fəaliyyətindəki hər cür çatışmazlığa görə məsuliyyət daşıya bilməz. Vəkilliyin Dövlətdən asılılığının olmaması prinsipindən görünüyü kimi vəkilin hüquqi yardımın pullu əsaslarla, yaxud, pulsuz göstəriləsi məqsədi ilə təyin edilməsindən asılı olmayaraq müdafiə tərəfinin hərəkətləri mahiyət etibarilə vəkillə müştərinin qarşılıqlı münasibətlərinə əsaslanır. Əgər vəkilin səmərəli hüquqi yardım göstərməməsi açıq-aydındırsa və ya bu hakimiyyət orqanlarının diqqətinə başqa formada kifayət qədər çatdırılmışdırsa onda səlahiyyətli milli hakimiyyət orqanları Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 3-cü bəndinin (c) yarım bəndinə əsasən məsələyə müdaxilə etməlidirlər.

Göründüyü kimi, təqsirləndirilən şəxs məruz qaldığı dindirmələrdən asılı olmadan, tutulduğu andan vəkilin yardımından istifadə edə bilməlidir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyası «V.Yusufovun işi üzrə» qərarında İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarına istinad etməklə təqsirləndirilən şəxsin müdafiə və digər hüquqlarının pozulmasına əsaslı şübhələr yarandığından iş üzrə apellyasiya məhkəməsinin qərarını ləğv edərək yeni apellyasiya baxışına göndərmişdir [2.s.6-8].

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının cavabdeh dövlət üçün məcburi hüquqi qüvvə kəsb etməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya və Ali Məhkəməsi, habelə aşağı instansiya məhkəmələri təkcə Azərbaycana qarşı çıxarılan qərarların deyil, başqa dövlətlərə qarşı olan qərarların da presedent xarakterini tanıyır və həmin qərarlara istinad edirlər. Belə yanaşma onu təsdiq edir ki, Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın müddəalarının şərhini nəzərdə tutan qərarlarından irəli gələn təcrübə ilə həmrəydirlər.

Yuxarıda qeyd olunanları əsas götürərək İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının presedent hüququnu ehtiva etdiyi və hüququn mənbəyi kimi qəbul edilməli olduğu qənaətinəyik.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 1995-ci il.
2. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2013-cü il, № 3, s.6-8
3. «İnsan hüquqları haqqında» Ümumi Bəyannamə. 1948-ci il.
4. «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiya. 1950-ci il.
5. «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Pakt. 1966-cı il.
6. Abdullayev F. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri. Bakı, 2013. 664 səh.
7. Qılıcoy İ., Məmmədov İ. Hüququn mənbələri. «Araz» nəşriyyatı. Bakı. 2006. 306 səh.
8. Алексеев С.С. Общая теория права. М., т. 2. 1982. 360 с.
9. Алиев Ш. Научно-практический комментарий к Конституции Азербайджанской Республики. Баку. 2000. 728 с.
10. Бибик О.Н. Источники уголовного права Российской Федерации. «Юридический центр Пресс». СПб. 2005. 243 с.
11. Гук П.А. Судебный прецедент в России: теория и практика // Правоведение. 2001. № 4. с.50-60;
12. Зивс С.Л. Источники права. М., 1981. 239 с.
13. Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право: понятие, задачи и принципы. СПб. 2003. 252 с.
14. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право. М., 1999. 287 с.
15. Мавлонов А., Мезяев А. Проблемы имплементации норм международного уголовного права в российском уголовном законодательстве // Государство и право. 1998. № 4. с.104-106.
16. Научно-технический прогресс и проблемы уголовного права: Сборник материалов научно-технической конференции. Москва, 1975. с. 92.

Malik Səlimov

Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu Hüquqi təminat və informasiya idarəsinin prokuroru, hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyasının üzvü

AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞINA QARŞI MÜBARİZƏNİN CİNAYƏT-HÜQUQİ PROBLEMLƏRİ

Cəmiyyətin tarixi inkişafının müxtəlif mərhələlərində şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin zorakılıq hallarına, onları törədən insanların şəxsiyyətinə münasibəti müxtəlif olmuşdur. Dövlət formal olaraq ailədaxili münasibətlərə «qarışmamaq» prinsipini təsbit etsə də, ailənin digər üzvlərinə (arvada, uşaqlara, nəvələrə və s.) münasibətdə kişinin geniş hakimiyyət səlahiyyətini dolayı yolla qanunvericilik səviyyəsində müəyyən edirdi. Tarixi faktlar göstərir ki, zaman və məkan etibarını ilə müxtəlif dövlətlərdə və cəmiyyətlərdə ailə-məişət xarakterli zorakılıq faktlarına haqq qazandırılmaqla, hətta onun dövlət səviyyəsində qanuniləşdirilməsi halları mövcud olmuşdur və belə hallara bu gün də rast gəlinir. Bu gün «demokratiyanın beşiyi» adlandırılan Böyük Britaniyada XIX əsrin əvvəllərində belə bir qayda müəyyən olunmuşdur: «Kişi dəyingən arvadını baş barmağından yoğun olmayan dəyənəklə evdə döyə bilər». 1824-cü ildə Amerikada qəbul olunmuş qanuna əsasən, kişi arvadını «son zərurət» həddini aşmamaqla, fiziki cəhətdən cəzalandıra bilər.

Lakin hüquqi dövlətin yaradılması, demokratik ənənələrin, plüralizmin və multikulturalizmin genişlənməsi və müasir cəmiyyətin ayrılmaz tərkib elementlərinə çevrilməsi ilə əlaqədar olaraq, cəmiyyətdə zorakılıq faktları artıq sosial problemə çevrilməyə başlayır və hamı tərəfindən neqativ qiymətləndirilməklə, həll edilməsi zəruri olan hüquqi və sosial problemə çevrilir.

XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Amerikada və Avropada gender bərabərliyi ideyası təşəkkül tapmağa başlayır ki, onun əsasında da qadınların nığahda, ailədə, məişətdə, sosial həyatda kişilərlə bərabər hüquqlarının tanınması və qanunvericilik yolu ilə təsbit edilməsi dayanır. Bütün bu proseslər məhz o dövrdə mövcud olan qeyri-hökumət təşkilatları, xüsusilə də qadın təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən fəal mübarizə, gender problemləri ilə məşğul olan tədqiqatçıların elmi araşdırmaları sayəsində baş vermişdir. Məsələn, 1857-ci ilin 8 mart günü ABŞ-ın Nyu York şəhərində 40 000 toxucu fəhlənin daha yaxşı iş şəraiti tələbi ilə tekstil fabrikində tətili zamanı 129 fəhlə ölmüşdür. Bu hadisədən 52 il sonra, 26-27 avqust 1910-cu ildə Danimarkanın Kopenhagen şəhərində keçirilən Qadın Sosialist İnternasionalının qurultayında Klara Setkin adlı bir alman sosialist qadın, 1857-ci ilin 8 martında Nyu-Yorkda başlayan mübarizənin, qadın hüquqlarının genişləndirilməsi və qadın həmrəyliyinin simvolu olaraq hər il 8 mart gününü «Dünya Qadınlar Günü» kimi qeyd olunmasını təklif edib.

1857-ci il hadisələrindən sonra 1917-ci ildə Çar Rusiyasında qadınlar, pis həyat tərzinə qarşı "çörək və sülh" adlı nümayiş keçiriblər. 1975-ci ilin beynəlxalq qadın ili elan edilməsindən sonra BMT-də 1975-ci ilin 8 Martı ilk dəfə Beynəlxalq Qadınlar Günü olaraq keçirilib. İki il sonra 1977-ci ildə isə BMT-nin Baş Assambleyasında 8 mart «Qadın hüquqları və beynəlxalq sülh günü» kimi elan edilib.

Statistik və sosioloji tədqiqatların nəticələrinənin ümumiləşdirilməsi göstərir ki, qadınlara qarşı zorakılıq dünyada ən çox yayılan, lakin ən az cəzalandırılan cinayətdir. Qadınlara qarşı zorakılıqlar, onların hüquqlarının qorunmaması və ya lazımcə qorunmaması, habelə qanunsuz abortlar nəticəsində dünyada təxminən 200 milyonadək qadın demografik statistikadan kənar qalır. Təxminən 700 min-4 milyon qadının cinsi istismarından il ərzində təxminən 12 milyard dollar qazanılır.

Bu dəhşətli statistikaya baxmayaraq, keçmiş SSRİ-də «ailə zorakılığı» anlayışı ictimaiyyət, kütləvi informasiya vasitələri, hətta elmi-tədqiqatla məşğul olan alimlər və tədqiqatçılar üçün daim «bağlı» mövzu olmuşdur. Bu mövzu ilə yalnız ailə-məişət cinayətləri ilə bağlı tədqiqatlar aparən kriminoloqlar və digər mütəxəssislər məşğul ola bilirdilər. Bu, sovet dövlətinin cinayət-hüquq doktrinasında dövlət maraqları və dövlət mülkiyyətinin prioritet mühafizəsi və ailə-məişət zorakılığının sosial problem kimi qoyula bilməməsi ilə izah olunurdu.

Azərbaycan Respublikasında sosial problem kimi məişət zorakılığı və ona qarşı mübarizənin zəruriliyi açıq şəkildə ictimai fikirdə və sosial həyatda yalnız müstəqillik əldə edildikdən sonra XIX əsrin 90-cı illərindən etibarən formalaşmağa başlamışdır. Ölkəmizdə ailə-məişət zorakılığına qarşı mübarizənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərin konstitusion-hüquqi, cinayət-hüquq, inzibati-hüquqi və sair aspektləri mövcuddur ki, bunlar da Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, cinayət, cinayət-prosessual, inzibati və sair qanunvericilik normaları ilə tənzimlənir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, respublikamızda ailə-məişət zorakılığına qarşı mübarizənin hüquqi əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) haqqında» Konstitusiya Qanunu, cinayət, inzibati, cinayət-prosessual məcəllələri, «Polis haqqında», «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanunlar, digər qanunlar, həmçinin hüquqi xarakterli digər normativ hüquqi aktlar və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə əsasən, cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir, uşaqların qayğısına qalmaq, onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur və bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir. Uşaqların sosial və hüquqi müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədi ilə 18 mart 2009-cu ildə keçirilmiş ümumxalq səsverməsi (referendum) ilə Konstitusiyaya yeni müddəalar əlavə edildi ki, bunlar da valideynləri və qəyyunları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqların dövlətin himayəsində olmasını təsbit etməklə uşaqların onların

həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyətinə təhlükə törədə bilən fəaliyyətə cəlb olunmasını qadağan edir. Həmin müddəalara əsasən, 15 yaşına çatmamış uşaqlar işə götürülə bilməz və uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir.

Eyni zamanda Konstitusiyanın 34-cü maddəsi hər kəsin qanunla müəyyən olunmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququnu, nigahın könüllü razılıq əsasında bağlanmasını, heç kəsin zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməməsini, nigah və ailənin dövlətin himayəsində olmasını, ər-arvadın bərabər hüququnu təsbit etməklə, bir sıra digər mühüm müddəaları da nəzərdə tutur ki, bunlar da bütövlükdə ailə-məişət münasibətləri çərçivəsində onların düzgün realizəsinə hüquqi təminat yaradır. Konstitusiyanın 25-ci maddəsi də hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyini qanunvericilik yolu ilə təsbit edərək kişi ilə qadının eyni hüquq və azadlıqlara malik olması prinsipini müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi hesab olunduğundan (Konst. mad.148,II), bu bəşəri prinsip beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş norma və prinsiplərinə tam uyğundur və gender bərabərliyi sahəsində Azərbaycanın beynəlxalq ələmə inteqrasiyası üçün konstitusion-hüquqi baza yaradır.

Bu proseslərin məntiqi nəticəsi olaraq respublikamız rəsmi şəkildə 1995-ci ildə «Qadınlara qarşı münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında» Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının 16 fevral 2001-ci il tarixli 77-IIQ nömrəli Qanunu ilə 2000-ci il sentyabrın 6-da Nyu-York şəhərində Azərbaycan Respublikasının nümayəndəsi tərəfindən imzalanmış «Qadınlara qarşı münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında» Beynəlxalq Konvensiyanın Fakültativ Protokolu Milli Məclis tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən «Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair» Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı qəbul edilmiş və həmin Bəyanat Milli Məclisinin 21 dekabr 2006-cı il tarixli 207-IIIQR nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Qadınlara qarşı hər bir zorakılığı açıq və qəti surətdə pisləyən həmin Bəyanatda qadınlara qarşı zorakılığı «ailə» və ya «şəxsi» məsələ kimi səciyyələndirən hər hansı yanaşma qətiyyətlə rədd edilir, hər bir zorakılıq əməlinin, o cümlədən məişət zorakılığının qadınların hüquqlarının ciddi pozuntusu hesab edilməsi və təsirli məsuliyyətə səbəb olması vurğulanır. Qeyd olunur ki, məişət zorakılığı qadınlar, uşaqlar, ailələr və bütövlükdə cəmiyyət üçün ağır fiziki, emosional, maliyyə və sosial nəticələr doğurur və buna görə də səlahiyyətli dövlət orqanlarının bu məsələyə adekvat münasibət göstərməsi son dərəcə zəruridir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 yanvar 1998-ci il tarixli Fərmanı ilə Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Komitə fəaliyyət göstərdiyi dövr ərzində bu sahədə mövcud olan problemlərin həlli istiqamətində səmərəli fəaliyyət göstəsə də, ailə və uşaq problemlərinin qadın problemləri ilə əlaqəli surətdə kompleks həlli üçün vahid dövlət idarəetmə orqa-

nının təşkili zərurəti nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 fevral 2006-cı il tarixli Fərmanı ilə müvafiq sahədə vahid dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak edən, bu siyasətin həyata keçirilməsini və müvafiq sahənin inkişafını təmin edən, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərməklə ailə, qadın və uşaq problemləri ilə iş sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır.

Bu istiqamətlərdə işlər davam etdirilərək, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən məqsədi kişi və qadınlar üçün ictimai həyatın bütün sahələrində bərabər hüquqların təmin edilməsi və cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin təzahür formalarının aradan qaldırılmasından ibarət olan "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyi haqqında" Qanun qəbul edilmişdir. Həmin qanunla hüquqi, təşkilati və digər mexanizmlər vasitəsilə kişi və qadınların dövlətin idarə olunmasında və müvafiq qərar qəbul edilməsində bərabər təmsilçiliyinə, bərabər imkanların yaradılmasına, gender bərabərliyinin təmin edilməsinə və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasına hüquqi təminat verilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 29 mart 2006-cı il tarixli 1386 № li Sərəncamla "Azərbaycan Respublikasında Dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Onun əsasında başlıca məqsədi şəxsi və ictimai həyatının müxtəlif sahələrində xüsusi tədbirlər vasitəsi ilə məişət zorakılığı hallarının azaldılması və zorakı davranış formalarının qarşısının alınmasından ibarət olan "Demokratik cəmiyyətdə gündəlik zorakılıqla mübarizə üzrə Respublika Kompleks Proqramı" hazırlanmışdır.

Məişət zorakılığının əsas xüsusiyyəti insanların gündəlik həyatına nüfuz etməsi, bir çox hallarda adət-ənənə formasını alması və buna görə də gözəgörünməz olmasıdır. Bunu nəzərə alaraq, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaq kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlar yaratmaq, gender bərabərliyini təmin etmək məqsədi ilə «Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında» 10 oktyabr 2006-cı il tarixli 150-IIIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Eyni zamanda, məişət zorakılığı problemlərinin araşdırılması, o cümlədən qadınlara qarşı törədilən zorakılıq hallarının və onun qarşısının alınması, zorakılıq qurbanlarına psixoloji, tibbi, hüquqi yardımın göstərilməsi, məişət zorakılığının qurbanı olan şəxslərin sosial və hüquqi müdafiəsi, eləcə də məişət zorakılığına qarşı mübarizə istiqamətində tədbirlərin gücləndirilməsi məqsədi ilə "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" 22 iyun 2010-cu il tarixli 1058-IIIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Həmin qanunların qəbulundan xeyli müddət keçməsinə baxmayaraq, əksər qadınların öz hüquqlarını bilməməsi nəticəsində onlar belə hallar baş verən zaman hüquq

mühafizə oqanlarına müraciət etmir, digər özünümüdafiyə tədbirləri həyata keçirə bilmirlər.

Ona görə də ailə-məişət zorakılığına qarşı mübarizənin tərkib hissəsi olaraq Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinə döymə (mad.38-1) və məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin pozulmasına (mad.38-2), uşaqların tərbiyə və təlimi vəzifələrinin valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər tərəfindən yerinə yetirilməməsinə (mad.51), valideynlərə kömək göstərməkdən qəsdən boyun qaçırmağa (mad.52), körpələrini və erkən yaşlı uşaqların qidalanması haqqında qanunvericiliyin pozulmasına (mad.65-1), uşaqların məcburi dispanserizasiyası haqqında qanunvericiliyin pozulmasına (mad.65-2) görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutan normalar əlavə edildi. Sonuncu norma məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqinə, məişət zəminində psixi zorakılığa, yəni şəxs tərəfindən digər şəxsə qəsdən psixi təzyiq göstərilməsinə və ya dözülməz psixi şərait yaradılmasına yönəlmiş hərəkətlərə görə, habelə məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin akkreditasiyadan keçmədən fəaliyyət göstərməsinə görə inzibati məsuliyyət müəyyən edir.

Ailə-məişət zorakılığının cinayət-hüquqi aspektlərinin dərindən dərk edilməsi və ona qarşı mübarizənin istiqamətlərinin düzgün müəyyən olunması üçün «zorakılıq», «ailə zorakılığı», «məişət zorakılığı», «məişət cinayətləri» və s. kimi terminlərin mahiyyət və məzmununun, habelə onların qarşılıqlı əlaqələrinin ətraflı araşdırılmasına ehtiyac vardır.

Zorakılıq inzibati, cinayət və digər qanunlarda müxtəlif ictimai təhlükəli əməllərin zəruri tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulsa da, onun anlayışı və məzmunu indiyədək qanunvericilik səviyyəsində müəyyən olunmamışdır. Ümumiyyətlə, zorakılıq dedikdə, bir şəxsin digəri üzərində onun iradəsinə zidd olaraq müxtəlif məqsədlərlə fiziki, psixi və sair formalarda təsir göstərməsi başa düşülür.

Zorakılıq sözünün mənası “hücum etmək”, qarşı tərəfi və ya tərəfləri öz istəyinə, mənafeyinə uyğun davranışa məcbur etmək, ona zor tətbiq etmək deməkdir. Zorakılıq anlayışı altında əksər hallarda “döymək”, “cinsi zorlama” və s. formalarda fiziki, psixoloji, cinsi və sosial zorakılıqlar başa düşülür. Ailədə baş verən zorakılıq halları travmatik bir hal olmaqla əksər hallarda qadınlara qarşı yönəlir və onların müxtəlif iqtisamətlərdə zərər çəkməsi ilə nəticələnir. Bu zorakılıq nə qədər qəddar və uzunmüddətli olarsa, vurulan zərər də o qədər artıq olur ki, bu da son nəticədə zərərçəkənin özünə inamını, sosial dəyərini itirməsinə gətirib çıxara bilər.

Hüquq ədəbiyyatında zorakılıq anlayışına iki aspektdən yanaşma mövcuddur. Məhdud mənada zorakılığın anlayışının tərəfdarları onu yalnız fiziki zorakılıqla əlaqələndirirlər. Geniş mənada isə zorakılıq fiziki zorakılıqla yanaşı eyni zamanda psixi, iqtisadi və seksual zorakılığı da əhatə edir. Zorakılıq təkcə fiziki mənada başa düşülsə də, insan psixikasına ən çox və uzunmüddətli təsir edən, onda unudulmaz və dərin iz qoyan məhz psixoloji zorakılıqdır. Psixi

zoralılığın bir forması olan sözlə (verbal, yəni əqli və fiziki inkşafı əngəlləyən) təzyiq vulqar və ya şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətini alçaldan nalayiq sözlərlə edilən təhqirdir.

Gözlə təzyiq insanın öz aqressiyasını gözləri ilə göstərməsində, jestlə təzyiq, əl-qol hərəkətləri ilə göstərilən davranışlarda, sosial zorakılıq isə adından da göründüyü kimi, bir insanı cəmiyyətdən təcrid etməklə onu sosial hüquqlarından məhrum etməkdə ifadə oluna bilər.

N.A.Parıqına hesab edir ki, zorakılıq birdəfəlik, təkrarlanan və xroniki, yəni daimi formalarda təzahür edə bilər. Onun fikrincə, gender münasibətləri çərçivəsində törədilən zorakılıq zərərçəkənə fiziki, seksual və ya psixoloji zərər vurmaqla və ya belə zərər vurmaq təhlükəsinə məruz qoumaqla, qadının ictimai, habelə şəxsi həyatında və fəaliyyətində müəyyən məhdudsiyyətlər yaratmaqla, yaxud onu qanunsuz azadlıqdan məhrum etməkdə ifadə oluna bilər.

Müasir cəmiyyətin başlıca problemlərindən biri olan ailə zorakılığının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri onun zaman və məkan etibarilə təkrar olunan çoxsaylı psixi, seksual, iqtisadi və fiziki təsirlərdə ifadə olunan hərəkətlərdə təzahür etməsinə ibarətdir. Bu zorakılıq hərəkətləri ailə daxilində törədildiyindən bir-biri ilə çox oxşarlıq təşkil edən «ailə zorakılığı» anlayışının «ailə münaqişəsi» anlayışından fərqləndirilməsi zərurəti yaranır. Bir sıra oxşar cəhətlərinə baxmayaraq onla bir-birindən köklü şəkildə fərqlənirlər.

Ailə münaqişəsi, bir qayda olaraq, lokal xarakter daşıyır və onun əsasında adətən həll edilməsi mümkün olan konkret problem dayanır. Həmin problemin tərəflərin razılığa gəlməsi, kənar şəxslərin (yaxın qohumların, dostların, qonşuların və s.) müdaxiləsi və köməyi ilə aradan qaldırılması mümkün olur. Ailə zorakılığına gəldikdə isə, bu obyektiv və subyektiv əlamətlərinə görə fərqlənən daha dərin, zorakılıq törədən fərdi xüsusiyyətləri (qısqançlıq, qarşı tərəfin üstün mövqeyi ilə barışmamaq, müəyyən psixoloji problemlərin mövcudluğu və s.) müşayiət olunan hallarla şərtlənən səbəblərlə bağlı olur. Bu səbəblərdən biri kimi zorakılıq edən zərərçəkən tərəf və ya tərəflər üzərində tam hökmranlıq etmək, öz fikirlərini onlara diktə edərək şərtsiz qəbul etdirmək istəyidir. Bu zaman zorakılıq törədən şəxs öz hərəkətlərini müxtəlif səbəblərlə əsaslandırmağa çalışsa da, əslində onların heç biri zorakılığa haqq qazandıran real səbəb kimi qiymətləndirilmir. Nəticədə məlum olur ki, onun son məqsədi zorakılığa məruz qalan tərəf (məsələn, qadın, uşaq, digər ailə üzvləri və s.) üzərində tam hakimiyyətini bərqərar etməkdən ibarətdir. Beləliklə, onun zorakılıq hərəkətləri etməkdə əsas məqsədi qarşı tərəfin davranışı və hissləri üzərində nəzarət etmək və ya buna nail olmağa çalışmaqdan ibarətdir.

Fiziki zorakılıq dedikdə, başqa şəxsin iradəsinin ziddinə olaraq onun orqanizminə ictimai təhlükəli, qeyri-hüquqi təsir göstərilməsi başa düşülür. Bu təsir öz xarakterinə görə zərbələr vurmaqda, döymədə, xəsarətlər yetirməkdə, fiziki güc, odlu, soyuq silah, yandırıcı və ya aşındırıcı maye və digər predmetlər vasitəsilə insan bədəninin xarici səthinə qanunsuz təsir etməkdə ifadə oluna bilər. Bu, eyni zamanda bədən xarici səthinə zərər yetirmədən insanın

daxili orqanlarına qanunsuz təsir göstərməklə (məsələn, zəhərləməklə) də mümkündür. Fiziki zorakılığa adından da bəlli olduğu kimi insanı döymək, cinsi təzyiq və s. fiziki güc hesabına edilən davranış, psixi və ya mənəvi zorakılığa isə hədələmə, verbal təhqir, gözlə və ya jestlə təzyiq, şantaj, cinsi zorakılıq və sair aid edilə bilər.

Cinayət xarakterli zorakılıq hərəkətləri zərərçəkənə vurulan fiziki zərərin dərəcəsiindən (yüngül, az ağır və ağır zərər vurma və s.) və digər nəticələrindən (şəxsin ölümü və s.) asılı olaraq fərqləndirilir. Cinayət Məcəlləsinin «Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər» bölməsinə daxil edilmiş cinayətlərin əksəriyyəti məhz fiziki zorakılıq tətbiq edilməklə törədilir.

Psixi zorakılıq qanunda «zor tətbiq etmək hədəsi» sözləri ilə ifadə olunur. Belə hədənin tətbiq edilməsi ilə qarşı tərəfin psixikasına qanunsuz təsir etməklə o, qorxudulur və cinayətkar bu üsulla öz məqsədlərinə nail olmağa çalışır. Psixi zorakılıq əksər hallarda müəyyən şifahi ifadələrin, jestlərin, silahın və ya digər predmetlərin nümayiş etdirilməsi ilə, bunların reallaşacağı təqdirdə şəxsin mütləq zərər çəkəcəyi barədə təsəvvür yaradılmasına yönəlidir. Cinayət Məcəlləsinin 144-1, 144-2, 149, 150-ci (zor tətbiq etmək hədəsi), 151-ci (əmlakının məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi hədəsi) və digər maddələrində məhz bu üsullardan istifadə etməklə cinayətkar şəxslər tərəfindən zərərçəkənin psixikasına təsir edilməklə zorlama və seksual xarakterli digər zorakılıqla müşayiət olunan cinayətlər törədilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin cinayət-hüquq doktrinasında seksual zorakılıq kimi geniş yayılan əməllər xüsusi olaraq ayrılır. Bu onunla izah oluna bilər ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin «Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər» fəslində yerləşdirilmiş zorlama və seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətləri zərər çəkən şəxsin cinsi azadlığına və cinsi toxunulmazlığına, habelə onun həyatına, sağlamlığına, bədən toxunulmazlığına qəsd etməklə yanaşı, eyni zamanda fiziki və psixi zorakılığın əlamətlərini də özündə əks etdirir.

Bunu əsas götürərək, hüquq mühafizə orqanlarının əksər əməkdaşları belə hesab edir ki, ictimai yerlərdə tanış olmayan şəxslərə qarşı törədilən və zorakılıqla müşayiət olunan cinayətlər evdə «bağlı qapılar arxasında», habelə digər yerlərdə ailə üzvlərinə və ya yaxın qohumlara qarşı törədilən zorakılıq cinayətlərinə nisbətən daha yüksək ictimai təhlükəliliyə malikdir və buna görə də belə zorakılıq hallarında onları törədən şəxslərə qarşı qəsdən adam öldürmə və ya qəsdən bədənə ağır, az ağır və ya yüngül zərər verməyə görə məsuliyyət yaranmalıdır. Fikrimizcə, bu mövqe ilə razılaşmaq olmaz. Çünki bu cür yanaşma Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququnu təsbit edən və qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etməyi, ona qarşı zor işlətməyi qadağan edən 31-ci maddəsində (təhlükəsiz yaşamaq hüququ) müəyyən olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının əsas fundamental prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil edir.

Digər tərəfdən, Konstitusiyanın heç kəsin özünə, arvadına (ərinə), övladlarına, valideynlərinə, qardaşına, bacısına qarşı ifadə verməyə məcbur edilməməsi hüququnu nəzərdə tutan 66-cı maddəsi və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 20-ci maddəsində müəyyən olunan analogi müddəanın ailədaxili zorakılıqlarla bağlı cinayət təqibinin həyata keçirilməsi zamanı yaratdığı çətinlikləri və spesifik xüsusiyyətləri də nəzərə alsaq, bu cür əməllərin ictimai təhlükəliliyi daha da artır.

Məişət zorakılığı ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin məlumatlarına görə qadınlara qarşı zorakılıqla bağlı cinayətlərin sayı 2011-ci ildə 4280 olmuşdursa, 2012-ci ilin 6 ayı ərzində 2119 belə cinayət faktı qeydə alınmışdır. O cümlədən, yetkinlik yaşına çatmayan qızlara qarşı zorakılıqla bağlı cinayətlərin sayı 2010-cu ildə 82, 2011-ci ildə 103 olmuşdur. Ailə münasibəti və digər məişət zorakılıqları zəminində qadınlara qarşı törədilmiş cinayətlərin sayı 2010-cu ildə 1471, 2011-ci ildə 1957, 2012-ci ilin əvvəlində isə 820 olmuşdur. Son 5 il yarımında zorakılıqla bağlı 8139 cinayət hadisəsi baş vermişdir. Bu cinayətlər zamanı 117 qadın, 7 azyaşlı uşaq, 12 yeniyetmə (onlardan 7-si qızıdır) ölmüşdür. 2011-ci ildə əgər 28 uşaq intihar etmişdirsə, 2012-ci ilin ilk 6 ayında bu rəqəm 29 olmuşdur. 2011-ci ildə 87, 2012-ci ilin birinci yarısında isə 33 qadın intihar etmişdir. İntihar edən qadınlardan bir qismi yeni ailə quranlardır. Onların içərisində müxtəlif yaş qruplarına rast gəlmək olur. Təkcə 2013-cü il ərzində 160 uşaq müxtəlif xarakterli zorakılığın qurbanı olmuşdur ki, onların da əksəriyyətini 8-15 yaş arasında olan uşaqlar təşkil edir. Son dövrlərdə ailə-məişət zorakılığı zəminində baş verən intiharların sayı kəskin şəkildə artmışdır ki, bu da ciddi narahatlıq doğurur.

Göstərilənləri nəzərə alaraq, hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində ailə üzvləri və yaxın qohumlar tərəfindən bir-birinə qarşı ailə-məişət zəminində törədilən zorakılıq hallarına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan konkret normaların müəyyən olunması vacibdir.

Lakin qeyd olunan ictimai təhlükəli əməllərə qarşı yalnız inzibati-hüquqi və cinayət-hüquqi vasitələrlə mübarizə aparılması səmərəli hesab oluna bilməz və onlar kifayət etmədiyindən iqtisadi, siyasi, ideoloji, təşkilati, tərbiyəvi, maarifləndirici və digər profilaktiki tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Ona görə də məişət zorakılığı ilə sıx bağlı olan təhsildən yayınma, intihar və digər neqativ halların qarşısının alınması üçün ictimaiyyətdə geniş maarifləndirmə işinin həyata keçirilməklə ictimai şüurda dəyişiklik yaradılması, bu sahədə mövcud olan problemlərə cəmiyyətin diqqətini cəlb etmək məqsədi ilə beynəlxalq konfranslar, qeyri-hökumət təşkilatlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin, həmçinin ictimaiyyətin nümayəndələrinin iştirakı ilə debatlar təşkil edilərək ailə-məişət zorakılığına, habelə insan alverinə qarşı mübarizə məqsədilə bir sıra layihələrin həyata keçirilməsinə zərurət yaranmışdır.

Bu zərurət nəzərə alınaraq, respublikamızda “Demokratik cəmiyyətdə məişət zorakılığı ilə mübarizənin aparılmasına dair Azərbaycan Respublikasının kompleks proqramı” (2007); BMT-nin Əhali Fondu ilə birgə həyata keçirilmiş,

məişət zorakılığı və erkən nikah problemlərinə qarşı cavab olan “Qadına qarşı zorakılıqsız XXI-ci əsr” layihəsi (2008-2009); BMT-nin “Cənubi Qafqazda gender əsaslı zorakılıqla mübarizə” regional layihəsi (2008); Qadına qarşı zorakılıq mövzusunda məlumatlandırma kampaniyası (2008-2009); Zorakılıq və insan alveri ilə mübarizə mövzusunda məlumatlandırma kampaniyası (2007-2009); Qadına zorakılığın yayılma miqyası, kökləri və fəsadları mövzusunda sorğu (2008) və s. tədbirlər keçirilmişdir ki, bunlar da qeyd olunan problemlərin həlli istiqamətində atılan addımlar kimi qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, BMT-nin Əhali Fondunun (UNFPA) Azərbaycandakı nümayəndəliyi və Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin maddi və texniki dəstəyi ilə birgə 2010-cu ildə respublikanın şəhər və kəndlərində qızların erkən nikaha daxil olması və rəsmi nikahdan kənar doğum hallarının öyrənilməsi məqsədilə məlumatlar ümumiləşdirilmişdir. Ümumiləşdirmə nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, ayrı-ayrı regionlarda, xüsusilə də cənub bölgələrində azyaşlı qızların məcburi şəkildə ərə verilməsi halları geniş yayılmışdır. Aparılmış araşdırmalar nəticəsində 2012-ci ildə ölkə üzrə 5000-dən çox erkən nikah bağlanması faktları aşkar olunmuşdur. Bu cür halların qarşısını almaq məqsədilə 15 noyabr 2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə Cinayət Məcəlləsinə qadını nikaha daxil olmağa məcbur etməyə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan 176-1-ci maddə əlavə edilmişdir.

Azərbaycan üçün yeni və buna görə də kifayət qədər öyrənilməmiş bir problem zorakılığa aid edilən insan alveridir. 2005-ci ildə "İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul edildi. Bu Qanunun qəbul edilməsi insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində çox əhəmiyyətli addımlardan biri idi. Bununla əlaqədar Cinayət Məcəlləsinə 30 sentyabr 2005-ci il tarixli Qanunla insan alveri (mad.144-1) və məcburi əmək (mad.144-2), 19 aprel 2013-cü il tarixli Qanunla insan alveri məqsədi ilə sənədlərlə qanunsuz hərəkətlər (mad.144-3) kriminallaşdırılaraq həmin əməllərə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir.

Müasir ailələrdə gender bərabərliyi və islamda ailə məsələlərini bir daha müzakirə etmək, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına, ailə, cəmiyyət və insanlar arasında münasibətlərə xüsusi diqqət yetirmək məqsədilə 12 may 2006-cı il tarixində Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, BMT-nin Əhali Fondu ilə birgə "Yeniləşən ailələr: İslamda Ailə və gender bərabərliyinin perspektivləri" adlı konfrans keçirilmişdir.

Ailə-məişət zorakılığına qarşı səmərəli mübarizə aparılmasının zəruri şərtlərindən biri də bu ictimai təhlükəli əməllərin baş verməsinin səbəb və şəraitinin müəyyən edilməsi və onların aradan qaldırılmasından ibarətdir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti bir sıra qərarlar qəbul etmişdir. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 1 oktyabr tarixli 331 nömrəli Fərmanının 1.4-cü bən-

dinin icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 19 dekabr 2011-ci il tarixli 206 nömrəli qərarı ilə «Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması Qaydalar»ı təsdiq edilmişdir.

«Qaydalar»ın məqsədi məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin qeydiyyatı götürülməsi və onlarla tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması, məişət zorakılığının qarşısının alınması, ailələrdə normal münasibətlərin yaradılması, məişət zorakılığı hallarının və onlardan yaranan mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin aradan qaldırılmasından ibarətdir. Həmin «Qaydalar»a əsasən, məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı iş qrup və ya fərdi şəkildə pedaqoji və psixoloji metodlardan istifadə etməklə yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən aparılır.

Qrup şəklində bu işlər məşğələ, mühazirə, iclas, disput, özfəaliyyət dərəcələri və digər formalarda, fərdi şəkildə isə məişət zorakılığı törətmiş şəxsin sosial-psixoloji vəziyyətinin öyrənilməsi; fərdi pedaqoji və psixoloji təsir vasitələrinin seçilməsi və tətbiqi; tərbiyəvi xarakterli söhbətlərin aparılması; ona tərbiyəvi xarakterli tapşırıqların və tövsiyələrin verilməsi, onun davranışına, verilən tapşırıq və tövsiyələrin yerinə yetirilməsinə nəzərət edilməsi, ailəyə münasibətinin öyrənilməsi və s. formalarda həyata keçirilir.

Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılmasını asanlaşdırmaq və bu sahədə işin səmərəliliyini artırmaq, habelə «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 1 oktyabr tarixli 331 nömrəli Fərmanının 1.5-ci bəndinin icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 19 dekabr 2011-ci il tarixli 207 nömrəli qərarı ilə «Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankının təşkili və aparılması Qaydalar»ı təsdiq olunmuşdur.

«Qaydalar» cinayət təqibi orqanları, Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti orqanları və yardım mərkəzləri tərəfindən verilmiş məlumatlar əsasında törədilmiş məişət zorakılığı halları, bununla bağlı dövlət orqanlarına müraciət etmiş şəxslər, müraciətlə əlaqədar aparılmış araşdırmalar və onların nəticələri, məsuliyyətə cəlb edilmiş şəxslər barəsində məlumatlar və məhkəmə qərarlarının «Məlumat Bankı»nda toplanılmasını nəzərdə tutur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı 2014.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı. 2015
3. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. Bakı. 2015
4. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu.

6. «Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı gətürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması Qaydaları».

7. «Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankının təşkili və aparılması Qaydaları». 8. «Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

9. M. D. Səlimov. Azadlığı məhdudlaşdıran bəzi cəzaların tətbiqi problemləri. Bakı, 2011.

10. М.Г.Маликова Криминологическая характеристика преступности в сфере семейно-бытовых отношений. Махачкала, 2006.

11. Н.А.Парыгина. Преступность в сфере бытовых отношений. М.2014.

12. Е.П.Ким. Преступность в сфере бытовых отношений и ее предупреждение: Проблемы теории и практики. М.2002.

Олег Бахур

кандидат юридических наук, доцент, заместитель начальника кафедры уголовного права и криминологии Академии Министерства внутренних дел Республики Беларусь

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИКТИВНЫМ БРАКАМ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

На современном этапе Республика Беларусь развивается в условиях глобализации, что влечет динамичное расширение международных производственных связей, перенаселение в одних регионах и нехватку трудоспособного населения в других. В такой ситуации миграция населения становится важнейшим элементом, обеспечивающим эффективное функционирование как глобальных, так и национальных механизмов экономики, является одним из условий динамичного развития современного общества.

Поэтому одной из первостепенных задач для Республики Беларусь является создание эффективной системы управления миграцией населения (как внутренней так и внешней). При этом государственное значение имеет обеспечение баланса между национальными и частными интересами мигрантов (соблюдение их прав, свобод и законных интересов), что должно стать фундаментальной основой регулирования миграции в Республике Беларусь.

Наибольшую угрозу для национальной безопасности Республики Беларусь представляет нелегальная иммиграция иностранных граждан и лиц без гражданства. Которая представлена двумя потоками – 1) нелегальная транзитная иммиграция; 2) нелегальная миграция в Республику Беларусь для постоянного или длительного проживания. Второй поток в основном представлен гражданами стран ближнего зарубежья (в основном стран СНГ).

В дальнейшем иммигранты предпринимают попытки легализовать свое положение в стране, при этом одним из весьма распространенных способов легализации является заключение фиктивных браков с гражданами Республики Беларусь. Практика деятельности Департамента по гражданству и миграции Республики Беларусь свидетельствует, что указанная категория иностранцев, «де-юре» законно проживая в Республике Беларусь, нередко занимается различного рода противоправной деятельностью: незаконной предпринимательской деятельностью, организацией незаконной миграции, торговлей людьми, незаконным оборотом наркотических средств и другими противоправными деяниями.

Необходимо констатировать, что национальное законодательство, направленное на противодействие незаконной иммиграции с использовани-

ем фиктивных браков, несколько отстало от темпов развития данного негативного явления. Так, только в 2010 году на законодательном уровне были частично урегулированы вопросы, связанные с собиранием и документированием доказательств фиктивности брака, заключенного между иностранцем и гражданином Беларуси. Однако на практике положения действующих нормативных правовых актов не создают реальных препятствий для иностранцев, имеющих намерение легализовать своё дальнейшее пребывание на территории нашей страны. Они используют широкий арсенал различных ухищрений и способов реализации своих планов в данном направлении.

Фактором, способствующим росту числа заключенных фиктивных браков, как формы осуществления нелегальной миграции, является отсутствие какой бы то ни было ответственности за такие деяния. Указанное обстоятельство порождает чувство безнаказанности, как у иностранцев, так и недобросовестных граждан Беларуси, вступающих в заведомо фиктивный брак из корыстной или иной заинтересованности. В связи с этим активно обсуждается вопрос об установлении уголовной ответственности за заключение фиктивных браков иностранцами.

Представляется, что наибольшего эффекта в противодействии заключению фиктивных браков иностранцами можно достичь посредством ранней профилактики. По нашему мнению необходимо проводить выявление противоправных намерений на стадии подачи иностранцами заявлений в органы ЗАГС, а также создание организационных (процедурных) препятствий для заключения фиктивных браков с целью последующей легализации своего положения в стране. Этому будет способствовать включение в законодательство о браке и семье нормы, обязывающей иностранцев перед заключением брака с гражданами Республики Беларусь проходить собеседование (анкетирование), направленное на выявление намерения заключить фиктивный брак.

Оптимальным и вполне эффективным путем решения проблемы может послужить введение административной ответственности в отношении как самих иностранцев, так и белорусских граждан, и постоянно проживающих иностранных граждан или лиц без гражданства на территории Беларуси за создание брака без цели создания семьи, а исключительно для получения разрешения на временное или постоянное проживание. При этом в качестве меры административного взыскания за совершение указанных деяний иностранцами важно предусмотреть депортацию из Республики Беларусь, поскольку пребывание иностранцев с противоправными намерениями, активно предпринимающих попытки легализации своего пребывания, представляет угрозу интересам Республики Беларусь, ухудшает криминогенную обстановку. При этом максимальный срок исполнения наложенного взыскания в виде депортации составляет не более 90 суток, что позволит существенно уменьшить расходы по содержанию иностран-

цев в специальных учреждениях.

Кроме того, при признании фиктивного брака административным правонарушением возникает вопрос со сроками наложения административного взыскания. Учитывая, что фиктивный брак характеризуется длительным невыполнением сторонами соответствующих обязанностей в рамках заключенного брака как со стороны иностранцев, так и граждан, то это правонарушение следует признать длящимся. Началом указанного правонарушения является день заключения брака в органах ЗАГС Республики Беларусь, дипломатических или консульских учреждениях МИД Беларуси или с момента признания на территории нашей страны брака, заключенного на территории других государств. При этом следует установить максимально возможный срок наложения административного взыскания за указанное деяние, т.е. – до трех лет с момента совершения. Также в отношении иностранных граждан и лиц без гражданства, постоянно проживающих на территории Республики Беларусь и умышленно заключивших фиктивные браки, следует предусмотреть соответствующее основание для аннулирования им разрешений не только на постоянное, но и временное проживание. Полагаем, что граждан Республики Беларусь или иностранцев, постоянно проживающих на ее территории, добровольно сообщивших в компетентные органы о наличии фиктивного брака с иностранцем, не имеющим права постоянного проживания в стране, необходимо освобождать от административной ответственности за заключение фиктивного брака.

Как известно, брак согласно Кодекса о браке и семье [1] считается действительным с момента его регистрации в уполномоченных на то органах как белорусского, так и иностранного государств. Учитывая это обстоятельство, иностранец, заключивший брак, имеет право в этот же день обратиться в подразделения по гражданству и миграции Республики Беларусь с заявлением о предоставлении ему разрешения на постоянное проживание. Очевидно, что за столь короткие сроки должностному лицу органа внутренних дел, принимающему решение о выдаче данного разрешения иностранному гражданину, невозможно объективно изучить образ жизни заявителя, в том числе установить фиктивность заключенного брака. Исходя из этого, в соответствии с действующим законодательством, он будет обязан оформить ходатайствующему лицу вид на жительство в Республике Беларусь. Кроме того, при проведении обязательного анкетирования согласно постановления Совета Министров Республики Беларусь № 891 от 10 июля 2010 г. [2], в случаях непродолжительного нахождения в браке как иностранца, так и гражданина или лица, постоянно проживающего на территории нашего государства, опрашиваемыми могут быть даны недостоверные ответы на вопросы, содержащиеся в анкете, так как изучить образ жизни друг друга в мельчайших деталях за короткий период даже при условии совместного проживания не представляется воз-

возможным. В случае отказа территориального подразделения по гражданству и миграции по этому основанию предоставить разрешение на постоянное проживание это может повлечь многочисленные жалобы в судебные инстанции со стороны ходатайствующих лиц. В этих ситуациях, когда у должностного лица органа внутренних дел возникает подозрение в фиктивности брака, заключенного заявителем с целью оставления на постоянное жительство в Республике Беларусь, наиболее оптимальным вариантом может быть предоставление ему разрешения на временное проживание сроком до одного года. На протяжении этого срока появляется возможность для сбора доказательств, необходимых для признания фиктивности заключенного брака, преследующего цель легализации иностранца в стране. Полагаем, что в первую очередь такую меру необходимо активно применять в отношении иностранных граждан и лиц без гражданства, прибывших в Республику Беларусь из стран, неблагополучных в миграционном отношении.

На наш взгляд указанные меры позволят эффективно противодействовать как незаконной миграции населения в целом, так и заключению фиктивных браков в частности. Кроме того, введение административной ответственности послужит сдерживающим фактором для граждан Республики Беларусь и иностранцев, намеревающихся заключить фиктивные браки и будет иметь общепрофилактический эффект.

1. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье: принят Палатой представителей 3 июня 1999 г.: одобр. Советом Респ. 24 июня 1999 г.: текст Кодекса по состоянию на 15 июля 2010 г. // Консультант Плюс: Беларусь [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр». – Минск, 2016.

2. Об утверждении Положения о порядке получения органами внутренних дел документов и(или) сведений, подтверждающих, что брак с гражданином Республики Беларусь либо иностранным гражданином или лицом без гражданства, постоянно проживающими в Республике Беларусь, заключен иностранным гражданином или лицом без гражданства исключительно в целях получения разрешения на постоянное проживание в Республике Беларусь: постановление Совета Министров Респ. Беларусь, 10 июля 2010 г., № 891 // Консультант Плюс: Беларусь [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр». – Минск, 2016.

Анна Политова

кандидат юридических наук

*Донецкий юридический институт МВД Украины (г. Кривой Рог)
доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин и судебных экспертиз
e-mail: anya.donetsk.ua@mail.ru*

НЕОБХОДИМ ЛИ В УГОЛОВНОМ КОДЕКСЕ УКРАИНЫ РАЗДЕЛ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ СЕМЬИ: ЗА И ПРОТИВ

Современные процессы совершенствования уголовного законодательства, отражающего реалии с состоянием преступности в государстве и переоценкой в связи с этим роли уголовно-правовых мер воздействия на нее, требуют повышения роли научных изысканий, позволяющих законодателю четко выстраивать в системно-логической последовательности уголовно-правовые аспекты, фиксируя акценты на ценностных ориентациях, связанных с иерархическим значением охраняемых уголовным правом объектов и адекватным распределением уголовно-правовых санкций за нарушение соответствующих запретов.

Уголовно-правовая охрана семьи от общественно опасных посягательств является необходимой составной частью государственной защиты, что представляет собой одну из важнейших задач социально ориентированного государства. Обеспечение социальной стабильности, укрепления физического и психического здоровья нации, предупреждения социальных конфликтов невозможно без укрепления семейных отношений.

Семья является важным социальным правовым институтом, уникальной общностью, ячейкой общества, которая лучше всех приспособлена к биопсихическим особенностям человека. Каждая семья является сложным социальным явлением, своеобразным центром общества, микросоциальной общностью и в своей совокупности создает решающую конструкцию этноса, народа, нации в силу исключительно важных выполняемых ею социальных функций и указывают, что никакая другая общественная структура не в состоянии их выполнить [1, с. 52].

В литературе проблемы уголовной ответственности за преступления против семьи исследовались в работах Ф.Г. Бурчака, И.М. Дальшина, Л.В. Дорош, В.В. Дзудзи, В.П. Емельянова, А.Н. Костенко, И.П. Лановенко, П.С. Матишевского, А.И. Милевского, Л.П. Михайловой, И.О. Навроцкого, В.К. Негодченка, Ю.Е. Пудовочкина, В.С. Савельевой, И.Ю. Топольской, М.И. Трофимова, Н.С. Юзиковой, С.С. Яценко и др.

Но подавляющее большинство работ указанных ученых, во-первых, основывались на уголовном законодательстве советского периода или уголовного законодательстве Российской Федерации; во-вторых, были посвящены анализу отдельных составов преступлений против семьи и

несовершеннолетних. Украинскими учеными было проведено одно комплексное уголовно-правовое исследование на уровне диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук в 2007 году – О.И. Беловой на тему «Уголовно-правовая характеристика системы преступлений против семьи и несовершеннолетних». Однако даже это исследование оставило ряд спорных вопросов, которые требуют дальнейшего научного исследования.

Международным сообществом во Всеобщей декларации человека (1948 г.), в Международных пактах «О гражданских и политических правах» (1966 г.), «Об экономических, социальных и культурных правах» (1966 г.), Конвенциях о правах ребенка (1989 г.), Европейской конвенции о защите семьи, прав и интересов несовершеннолетних (детей) (1950 г.), четко определены главные ориентиры признания семьи естественной и основной ячейкой общества, которая имеет право на защиту со стороны общества и государства. Охрана интересов семьи, непреходящих семейных ценностей констатируется не только в основных международно-правовых актах. Конституция Украины провозглашает, что семья, детство, материнство и отцовство охраняются государством (ч. 3 ст. 51).

По мнению И.К. Дзущева, охрана семьи уголовно-правовыми средствами в различных странах варьируется в зависимости от социального уклада и юридических традиций общества, но в том или ином виде такая охрана присутствует в законодательстве всех развитых стран [2, с. 19]. Поэтому рассматривая необходимость дополнения Уголовного кодекса Украины самостоятельным Разделом «Преступления против семьи», необходимо провести анализ зарубежного уголовного законодательства.

Особенностью уголовного законодательства большинства стран СНГ является то, что практически все содержат отдельный раздел, посвященный охране семьи. Также необходимо отметить похожие, а иногда и вообще идентичные названия этих разделов. Так, в УК Грузии, Казахстана, Латвии, Молдовы, Таджикистан специальная глава носит название «Преступления против семьи и несовершеннолетних». Глава 21 УК Республики Беларусь называется «Преступления против уклада семейных отношений и интересов несовершеннолетних», глава V УК Узбекистана – «Преступления против семьи, молодежи и нравственности», глава 22 УК Азербайджанской Республики – «Преступления против несовершеннолетних и семейных отношений», глава 20 УК Армении – «Преступления против семьи и интересов ребенка», глава XXIII УК Литвы – «Преступления и уголовные проступки против ребенка и семьи».

Например, раздел VII Уголовного кодекса Азербайджанской Республики [3] называется «Преступления против мира и безопасности человечности». В главе 16 этого кодекса законодатель разместил такие составы преступлений, как принудительная беременность (ст. 108-1); в главе 18 «Преступления против жизни и здоровья» – незаконное искусственное

оплодотворение и имплантация эмбриона, медицинская стерилизация (ст. 136) и незаконное производство аборта (ст. 141). В главе 21 «Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина» содержится состав следующего содержания: нарушение трудовых прав беременной женщины или женщины, имеющей детей, мужчины, самостоятельно воспитывающего ребенка в возрасте до трех лет (ст. 164). Интересующая нас больше всего глава 22 «Преступления против несовершеннолетних и семейных отношений» содержит такие составы, как вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления (ст. 170), вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией, либо совершение аморальных действий (ст. 171), оборот детской порнографии (ст. 171-1), подмена чужого ребенка (ст. 172), незаконное усыновление (удочерение) (ст. 174), разглашение тайны усыновления (удочерения) (ст. 175), принуждение женщины к вступлению в брак (ст. 176-1).

В главе 20 «Преступления против несовершеннолетних, семьи и нравственности» Уголовного кодекса Туркменистана [4] законодатель разместил следующие составы преступлений: вовлечение несовершеннолетних в совершение преступления (ст. 155), вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий (ст. 156), разглашение тайны усыновления (удочерения) (ст. 157), злоупотребление опекунами правами (ст. 158), злостное нарушение обязанности по воспитанию несовершеннолетнего (ст. 159), злостное уклонение от уплаты средств на содержание детей или нетрудоспособных родителей (ст. 160), злостное нарушение прав лица, на которое возложено воспитание несовершеннолетнего (ст. 161), принуждение женщины к вступлению в брак или воспрепятствование вступлению в брак (ст. 162), многоженство (ст. 163), изготовление или распространение порнографических предметов (ст. 164), надругательство над могилой (ст. 165), умышленное уничтожение, разрушение или порча памятников истории и культуры (ст. 166).

Нормы, устанавливающие уголовную ответственность за преступления против семьи и несовершеннолетних, расположены в главе VII Уголовного кодекса Республики Молдовы [5]. В частности, в главе предусмотрена ответственность за кровосмешение (ст. 201), насилие в семье (ст. 201¹), разглашение тайны усыновления (ст. 204), злоупотребление родителями или других лиц при усыновлении детей (ст. 205), торговля детьми (ст. 206), незаконный вывоз детей из страны (ст. 207), вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность или склонение их к аморальным действиям (ст. 208), детская порнография (ст. 208¹), получение услуг детской проституции (ст. 208²), вовлечение несовершеннолетних в незаконное потребление наркотиков, лекарственных средств или иных веществ, обладающих одурманивающим действием (ст. 209).

Интересно будет описать и общую картину наступления ответственности за преступления против семьи (семейных отношений) в уголовном

законодательстве Республики Беларусь. Глава 21 «Преступления против уклада семейных отношений и интересов несовершеннолетних» Уголовного кодекса Республики Беларусь [6] устанавливает ответственность за совершение таких преступлений: вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления (ст. 172), вовлечение несовершеннолетнего в антиобщественное поведение (ст. 173), уклонение родителей от содержания детей либо от возмещения расходов, затраченных государством на содержание детей, находящихся на государственном обеспечении (ст. 174), уклонение детей от содержания родителей (ст. 175), злоупотребление правами опекуна или попечителя (ст. 176), разглашение тайны усыновления (удочерения) (ст. 177), незаконные действия по усыновлению (удочерению) детей (ст. 177¹), разглашение врачебной тайны (ст. 178), незаконные собрания или распространение информации о частной жизни (ст. 179), умышленная подмена ребенка (ст. 180).

Что же касается Уголовного кодекса Узбекистана, то глава V «Преступления против семьи, молодежи и нравственности» [7] устанавливает ответственность за совершение таких преступлений: уклонение от содержания несовершеннолетних или нетрудоспособных лиц (ст. 122), уклонение на содержание родителей (ст. 123), подмену ребенка (ст. 124), разглашение тайны усыновления (ст. 125), многоженство (ст. 126), вовлечение несовершеннолетнего в антисоциальное поведение (ст. 127), вступление в половую связь с лицом, не достигшим шестнадцати лет (ст. 128), развратные действия в отношении лица, не достигшего шестнадцати лет (ст. 129), изготовление или распространение порнографических предметов (ст. 130), содержание притонов и сводничество (ст. 131), уничтожение, разрушение, порча памятников истории или культуры (ст. 132), изъятие органов и тканей человека (ст. 133), надругательство над могилой (ст. 134).

Глава 20 «Преступления против семьи и несовершеннолетних» Уголовного кодекса Кыргызской Республики [8] относит к данной группе преступлений: двоеженство и многоженство (ст. 153), принуждение к вступлению в фактические брачные отношения с лицом, не достигшим семнадцатилетнего возраста (ст. 154), принуждение женщины к вступлению в брак, похищение женщины для вступления в брак или воспрепятствование вступлению в брак (ст. 155), вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления (ст. 156), вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действия (ст. 157), подмена ребенка (ст. 158), разглашение тайны усыновления (удочерения) (ст. 160), незаконные действия по усыновлению (удочерению) детей (ст. 160-1), неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего (ст. 161), уклонение родителей от содержания детей (ст. 162), уклонение детей от содержания родителей (ст. 163).

Глава XVII «Преступные деяния против семьи и несовершеннолетних» Уголовного кодекса Латвии [9] относит к преступным деяниям такие со-

ставы: подмена ребенка (ст. 167), невозвращение несовершеннолетнего и отнятие ребенка у матери, отца и опекуна (ст. 168), разглашение тайны усыновления (удочерения) (ст. 169), уклонение от содержания (ст. 170), злоупотребление правами опекуна (ст. 171), вовлечение несовершеннолетнего в преступное деяние (ст. 172), доведение несовершеннолетнего до состояния опьянения, вовлечение его в немедицинское употребление лечебных и других средств, вызывающих одурманивание (ст. 173), жестокость и насилие в отношении несовершеннолетнего (ст. 174).

Что же касается Уголовного кодекса Грузии, то в главе XXIV «Преступления против семьи и несовершеннолетних» [10], то законодатель установил ответственность за совершение таких преступлений, как вовлечение несовершеннолетнего в антиобщественное деяние (ст. 171), торговля несовершеннолетними (ст. 172), нарушение порядка усыновления (удочерения) или взятия на воспитание (ст. 173), подмена ребенка (ст. 174), разглашение тайны усыновления (удочерения) (ст. 175), злостное уклонение от уплаты алиментов (ст. 176).

Л.В. Саенко считает, что в уголовном законодательстве Российской Федерации по особенностям объекта все преступления, составляющие предмет данной работы и включенные в главу 20 УК РФ, можно разделить на две группы: преступления против несовершеннолетних и преступления против семьи. К числу первых относятся вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления (ст. 150 УК РФ), а также антиобщественных действий (ст. 151 УК РФ); розничная продажа несовершеннолетним алкогольной продукции (ст. 151.1); неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего (ст. 156 УК РФ). Вторую группу образуют следующие преступления против семьи: подмена ребенка (ст. 153 УК РФ); незаконное усыновление (удочерение) (ст. 154 УК РФ); разглашение тайны усыновления (удочерения) (ст. 155 УК РФ); злостное уклонение от уплаты средств на содержание детей или нетрудоспособных родителей (ст. 157 УК РФ) [11, с. 40-41].

Что же касается Уголовного кодекса Украины, то в различных разделах содержится ряд норм, которые предусматривают уголовную ответственность за некоторые общественно опасные деяния, посягающие на семейные отношения, права и интересы несовершеннолетних. В частности, «Ненадлежащее исполнение обязанностей по охране жизни и здоровья детей» (ст. 137 УК) включено законодателем в раздел II «Преступления против жизни и здоровья личности»; «Подмена ребенка» (ст. 148 УК), «Эксплуатация детей» (ст. 150 УК), «Использование малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством» (ст. 150¹ УК) – в раздел III «Преступления против чести, свободы и достоинства личности»; «Половые сношения с лицом, не достигшим половой зрелости» (ст. 155 УК), «Развращение несовершеннолетних» (ст. 156 УК) – в раздел IV «Преступления против половой свободы и половой неприкосновенности»; «Уклонение от уплаты

алиментов на содержание детей» (ст. 164 УК), «Злостное невыполнение обязанностей по уходу за ребенком или за лицом, в отношении которого установлена опека или попечительство» (ст. 166 УК), «Злоупотребление опекунскими правами» (ст. 167 УК), «Разглашение тайны усыновления (удочерения)» (ст. 168 УК), «Незаконные действия по усыновлению (удочерению)» (ст. 169 УК) – в раздел V «Преступления против избирательных, трудовых и иных личных прав и свобод человека и гражданина»; «Вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность» (ст. 304 УК) – в раздел XII «Преступления против общественного порядка и нравственности»; «Побуждение несовершеннолетних к применению допинга» (ст. 323 УК), «Склонение несовершеннолетних к употреблению одурманивающих веществ» (ст. 324 УК) – в раздел XIII «Преступления в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров и других преступлений против здоровья населения».

Данные преступления расположены в разных разделах и соответственно имеют разные родовые объекты. Но является очевидным, что такое законодательное решение в действующем уголовном законодательстве имеет внутренне противоречивый характер, поскольку эти общественные отношения являются логически несогласованными и несистематизированными между собой, поэтому признавать их в качестве самостоятельных родовых объектов указанных преступлений нет оснований. К тому же анализ норм Особенной части УК позволяет прийти к условному выводу, что в содержание указанных родовых объектов этих преступлений не входят семейные отношения и отношения, обеспечивающие права и интересы детей. Итак, в действующем уголовном законодательстве уголовно-правовую охрану указанных общественных отношений законодатель не признает на уровне родового объекта. Таким образом, уголовно-правовая охрана семейных отношений, прав и интересов несовершеннолетних не имеет должной и достаточно обоснованной реализации в системе действующего уголовного законодательства.

Итак, по нашему мнению, в необходимости выделения самостоятельного раздела, посвященного преступлениям в сфере семьи, не возникает сомнений. Система разделов Особенной части УК отражает те общественные отношения, охрану которых законодатель считает приоритетной. Выделение же семьи как объекта усиленной охраны вместе с другими мерами, что принимаемые государством, позволит повысить авторитет семейных ценностей в обществе и положительно повлиять на его дальнейшее развитие.

Использованная литература:

1. Байдалакіна А. Теоретичні проблеми визначення поняття «сім'я» в умовах розвитку суспільних наук / А. Байдалакіна // Підприємництво,

господарство і право. – 2007. – № 3. – С. 52-55

2. Дзуцев И. К. Совершенствование практики применения уголовно-правовых норм о защите семьи и детства : учеб. пособие / И. К. Дзуцев. – Москва : МАКС Пресс, 2004. – 29 с.

3. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>

4. Уголовный кодекс Туркменистана : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>

5. Уголовный кодекс Республики Молдова : [Электронный ресурс]. – <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>

6. Уголовный кодекс Республики Беларусь : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>

7. Уголовный кодекс Узбекистана : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>

8. Уголовный кодекс Кыргызской Республики : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>

9. Уголовный кодекс Латвии: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.lv/likumi/07_uz.html

10. Уголовный кодекс Грузии: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.vl.ru>

11. Саенко Л.В. Особенности охраны интересов семьи (семейных отношений) уголовно-правовыми средствами: опыт стран-участниц СНГ / Л.В. Саенко // Вестник ПАГС. – 2014. – С. 38-45: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vestnik.pags.ru/vestnik/archive/Arhiv43/Saenko.pdf>

Səidə Həsənzadə

*AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, h.ü.f.d., dosent
saidahasan@gmail.com*

AİLƏ ZORAKILIĞI: SOSIAL, SIYASI VƏ PSIXOLOJİ TƏHLİL

Ailə zorakılığı cəmiyyətdə, dövlət həyatında və bütün bunların tərkib hissəsi olan ailədə ənənəvi və mütərəqqi hesab edilən psixoloji, sosioloji və siyasi sistemə və dəyərlərə ciddi zərər vurur. Bu zərərin miqyası və nəticələri geniş və əhatəlidir. Belə təzahürlər ailələrin dağılması, insan hüquqlarının və azadlıqlarının müxtəlif formada və məzmununda pozulması ilə yanaşı, həm də cəmiyyətə və dövlətin müəyyən etdiyi ictimai təhlükəsizlik mühitinə, milli naraqlara və milli mənafeələrə əhəmiyyətli zərər vurur. Ailə zorakılığı və ya məişət zorakılığı öz xarakterinə görə ictimai təhlükəli davranış aktı olmaqla yanaşı, həm də cəmiyyətdə və ictimai rəydə kəskin etirazlarla qarşılanan hərəkətlər kateqoriyasına aiddir. Belə əməllər öz sosial-siyasi təbiətinə görə, cəmiyyətdə mövcud olan əxlaq normalarına, mənəviyyətə, dəyərlər sisteminə, gənclərin qanunlara hörmət ruhunda tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir. Xüsusilə də belə hərəkətlər yeni ailə qurmuş gənclərin xarakterinə, mənəvi-psixoloji təbiətinə mənfi təsiri ilə diqqəti cəlb edir və ağır nəticələrə gətirib çıxarır. O ilk növbədə ailənin sosial və hüquqi dayaqlarını sarsıdır, ailənin bütövlüyünü pozur, ailə üzvlərinin qarşılıqlı hüquqlarına və öhdəliklərinə mənfi təsir göstərir, bəzən isə qətl kimi xüsusilə ağır cinayətlərin baş verməsinə gətirib çıxarır. Belə ağır nəticələr, dözülməz şərait və yaranmış mənfi vəziyyət, qadınların və uşaqların mənəvi dünyasının psixoloji böhranına, maddi və mənəvi sarsıntılarına səbəb olur. Ailə üzvləri belə təzahürlərdən ciddi zərər çəkirlər. Ailədaxili zorakılığın sosial-siyasi və psixoloji mahiyyəti öyrənilərkən, normalda ailə daxilində və ailə üzvləri arasındakı münasibətlərin hüquqi əsaslarına, psixoloji səciyyəsinə, siyasi mahiyyətinə, sosial əhəmiyyətinə diqqət yetirilməsi olduqca vacibdir. Məhz normal ailələrdə və münasibətlərin normal qurulduğu ailə mühitində, zorakılıq halları və münaqişələr istisna edilir.

Qanunvericiliyə görə ailə və nikah münasibətlərinin, qadınların və uşaqların hüquqlarının təmin olunması kimi məsuliyyətli bir işin ağırlığını dövlət öz üzərinə götürmüşdür. Ailə cəmiyyətin təməli və əsasıdır. Sosial dövlət olmaq etibarilə ailələrin, qadınların və uşaqların rifah halının yaxşılaşdırılmasına dövlətimiz xüsusi diqqət yetirir və qayğı göstərir. Bu mənada ailədaxili zorakılıqlar ailə münasibətlərinə, qarşılıqlı hörmətə və diqqətə mənfi təsir göstərir, ailələr dağılır, uşaqların tərbiyəsi, təhsili, əxlaqı mənfi təsirlərə məruz qalır. Ümumiyyətlə, ailə zorakılığının cəmiyyətə və dövlətə vurduğu zərərin miqyası bütün mənalarda ölçüyə gəlməzdir. Buna görə də ailədaxili zorakılıq ölkədə və onun tərkib hissəsi olan ayrı-ayrı ailələrdə, ic-

timai-siyasi həyatda, vətəndaş cəmiyyətində ziddiyyətləri kəskinləşdirir, mövcud olan sosial-siyasi, mənəvi-əxlaqi mühitə, insan hüquqlarına və azadlıqlarına ciddi zərər vurur, onun təmin olunmasına mənfi təsir göstərir. Buna görə də hər bir mütərəqqi, demokratik dövlətdə olduğu kimi ölkəmizdə də ailədaxili zorakılığa qarşı sistemli, ardıcıl və qətiyyətli tədbirlər görülməkdədir. Ailə zorakılığı insan mənəviyyatını korlayan, xalqın uzun yüzilliklər ərzində yaratdığı və qoruyub saxladığı, mühafizə etdiyi adət və ənənələrə xələl gətirən hərəkətlərdən hesab olunur. Belə zorakılıqlar, sosial-siyasi mahiyyəti etibarilə cəmiyyətin normal iqlimini pozur, ailə kimi müqəddəs bir təsisatın möhkəmliyinə və sarsılmazlığına zərər vurur. Ailə zorakılığı tərəflərin psixoloji sağlamlığına, psixoloji bütövlüyünə mənfi təsir göstərir. Cəmiyyətdə siyasi-hüquqi təsisatlar vasitəsilə formalaşdırılan qayda-qanun belə zorakılıqlar nəticəsində nümayişkarənə surətdə pozulur. Bu baxımdan ailə zorakılığının sosial-siyasi və psixoloji duruma təsiri olduqca genişdir. Belə hərəkətlər eyni zamanda ağıllı, müdrik, savadlı nəsil yetişdirməyə, sosial və reproduktiv funksiyanın yerinə yetirilməsinə göstərdiyi mənfi təzahürləri ilə seçilir. Zorakılığın qurbanına çevrilmiş ailələrdə münasibətlər o dərəcədə ziddiyyətli xarakter alır ki, ailə üzvləri nə edəcəklərini müəyyənləşdirə bilmir və belə vəziyyət, xüsusən də yetkinlik yaşına çatmamış uşaqların və gənclərin psixologiyasına zərər yetirir. Bəzən isə ailənin ən kiçik və köməksiz üzvləri – uşaqlar, yaşlı nəsil kimi qocalar, orta nəsil kimi gənclər özləri, bu və ya digər dərəcədə ailə zorakılıqlarının qurbanına çevrilməklə zərər çəkmiş vəziyyətə düşürlər. Təcrübə göstərir ki, belə hərəkətlər uzun müddət və bəzən latent şəkildə inkişaf edir, qarşısı alınmadıqda, zərərsizləşdirilmədikdə ağır nəticələrə gətirib çıxarır¹.

Psixoloji cəhətdən ailə zorakılıqları rəngarəng, bununla belə həm də fərqli spesifik xüsusiyyətləri ilə səciyyəvidir. Aydınır ki, ailə üzvi olan, müxtəlif yaşda, təhsildə, səviyyədə olan insanların psixoloji durumu və psixoloji səviyyələri mürəkkəb və həm də fərqlidir. İrsi xüsusiyyətlərlə qazanılan müxtəlif xarakterlər və xüsusiyyətlər, uşaqlıq və gənclik dövründə qazanılmış təsirlərlə, mühitin doğurduğu xatirələrlə və yaddaşa həkk olunmuş hadisələrlə və proseslərlə sıx bağlı olaraq formalaşır və möhkəmlənir. Məhz bu təəssürat altında insan, gələcəkdə qarşılaşdığı həyat reallıqları ilə özünü bu və ya digər dərəcədə biruzə verir və bütün bunlar məhz davranışlarda ifadə olunur. Bu baxımdan hər bir gəncin xəyalında, öz ailəsində və formalaşdığı mühitdə əldə etdiyi biliklərə müvafiq olaraq ailə ilə bağlı müəyyən

¹ Вах: Алауханов Е., Каирова Н. Преступное насилие в отношении женщин. Алмата, 2008. С.10-41; Рагимов И.М., Абдуллаев Я.С., Джавадова И.А., Фомина С.В., Казимов М.Р. Криминологический анализ насильственных и корыстных преступлений. Б., 1996; Петровский А.В. Криминологическое прогнозирование преступного поведения молодежи. СПб., 2005; Алауханов Е.О. Криминология. Учебник. СПб., 2013; Лунеев В.В. Криминология. Учебник. М., 2013; Алауханов Е.О. Организованная преступность в Республике Казахстан. Учебное пособие. Алматы, 2012; Криминология // Под ред. А.И.Долговой. Учебник. 4-е издание. М., 2010

təəsüratlar təşəkkül tapır və formalaşır. İnsan özünü dərk etdiyi vaxtdan etibarən, onun psixikasının şüuraltı təbəqəsinə, gələcəkdə quracağı ailəsi ilə bağlı müəyyən təəvvürlər, xəyallar və arzular yerləşdirir. İnsanın emosional sferası ilə bağlı olan şüuraltı təbəqədə qərar tutan bu xəyallar, arzular və istəklər vaxtı çatanda – bioloji yetkinlik dövründə həyata keçirilmək üçün fəallaşma mərhələsinə keçir. Qeyri-şüuru təbəqədə yerləşdirilmiş arzuları, bu və ya digər səbəblər üzündən həyata keçirmək mümkün olmadıqda, psixoloji tarazlıq, homeostaz pozulur. Bu da nəticə etibarilə destruktiv davranışın yaranmasına gətirib çıxarır. Psixoloqlar sübut edirlər ki, insanda zorakılıq, münafişə və təcavüzkarlıq motivi bir çox hallarda onun psixikasına əhəmiyyətli təsir göstərən fizioloji köklərlə bağlıdır. İnsan beynindəki badama oxşar cisim – sahə, zorakı, münafişə və təcavüzkar hərəkətlərə cavabdehlik daşıyan mərkəz olmaqla, onları idarə edir. Bütün bunlara isə ifraz edilən müəyyən hormonlar, qəbul edilən spirtli içkilər, istehlak edilən narkotik maddələr təsir göstərir və onların inkişafına stimül verir. Amerika alimləri müəyyən etmişlər ki, qəddarlıqla ağır cinayət əməlləri törətmiş şəxslərin qanında testosteronun səviyyəsi, zorakılıqla bağlı olmayan başqa cinayətlərə görə məhkum edilmiş şəxslərindən daha yüksək olur².

İnsan öz mühitini və şəraitini dəyişdikdə, beynin qabıqaltı mərkəzinin alışdığı qıcıqların dəyişməsinə qarşı olan oyanma sahəsində, ləngimələr baş verir, insanın yeni şəraitə və mühitə uyğunlaşmasında çətinliklər yaranır. Buna görə də beynin böyük yarımkürələrinin oyanma vəziyyətinə gəlməsi üçün, insanın yeni şəraitə psixoloji baxımdan hazır olmasına zərurət yaranır. Xüsusilə insan həyatında onun fizioloji tələbatlarını ödəmək üçün son dərəcə əhəmiyyətli olan ailənin qurulması, insanın həyatında və şüurunda əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olduğundan, o hələ gənc yaşlarından başlayaraq təbii olaraq özünü psixoloji cəhətdən ailə qurmağa hazırlamalıdır. Bu isə gəncin yetişdiyi, tərbiyə aldığı, formalaşdığı ailədə, məktəbdə, kollektivdə, cəmiyyətdə bu amilin ciddi surətdə nəzərə alınmasına zərurət yaradır. Ona görə də ailənin və bununla sıx bağlı olan insan münasibətlərinin psixologiyasını bilmək, insanın ailə mühitinə psixoloji cəhətdən hazırlanmasını təmin etmək, gələcək ailə tərəfdaşlığının subyektləri olan oğlanın və qızın ünsiyyət məsələlərinə gündəlik diqqətin artırılması vacibdir. Gələcək ailənin zaman etibarilə uzun ömürlü olmasını, xoşbəxt ailə nümunəsinin yaradılması məsələsi mənəvi, əxlaqi və psixoloji tərbiyəyə verilən xüsusi diqqətdən xeyli dərəcədə asılıdır. Kamil insan, gələcək ailə başçısı, gələcək valideyn hər seydən öncə ailədə, məktəbdə, təhsildə, cəmiyyətdə yetişdirilir və formalaşdırılır. İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında ailə mühitinin mühüm yeri və rolu xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. İnsanın bu

² Психологическая энциклопедия. СПб., 2002. С.396; Криминальная психология. М., 2007. С.239-249; Qurbanova L. Ailənin psixoloji problemləri və həlli yolları. B., 2012; Haqverdiyev B. İdarəetmə psixologiyası. B., 2008; Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. B., 2009; Qadın sirləri, kişi problemləri. B., 2002; Mirzəyev İ. Ailənin sosial psixologiyası. B., 2011

şərtlər daxilində zəruri tələbatlara cavab verməməsi, onun natamamlığını göstərir. Formalaşmadan kənarda qalan xüsusiyyətlərin toplusu isə mahiyyət etibarilə natamamlıq komplekslərinin yaranmasına səbəb olur. Bu başqaları ilə müqayisədə xəyalən əksik olma ilə bağlı olan fikirlərin və düşüncələrin formalaşmasına stimül verən, psixoloji və emosional hisslər toplusu kimi özünü göstərir. Natamamlıq komplekslərindən əziyyət çəkən insanlar özlərini cəmiyyətdə bir növ yararsız, çıxdaş hesab edirlər. Bu isə müəyyən depressiyalara, psixoloji narahatlıqlara və gərginliklərə səbəb olur, insan çıxılmaz vəziyyətlərə düşür. Natamamlıq kompleksləri insanı daim izləyir, onun uğurlarına mane olur, şəxsi keyfiyyətlərindəki qüsurlar cəmiyyətin tələbatlarına cavab vermir. Belə insanların cəmiyyətə uyğunlaşması prosesi müəyyən çətinliklərdən keçir və assosial davranışlara səbəb olur. İnsan utancaqlıqdan əziyyət çəkir və ya ifrat üsyankarlıq nümayiş etdirir. Tədqiqatçılar isə bunu həyatda baş verən uğursuzluqlarla və psixoloji travmalarla əlaqələndirirlər. Buna görə də natamamlıq kompleksi şəxsiyyəti lazımi şəkildə bütöv olaraq formalaşmamış insanlarda potensial olaraq mövcud olur və müşahidə edilir. Müəyyən şərait yarandığı hallarda isə özünü biruzə verir. Bütün bunlar insanın şəxsiyyət olaraq yetişməsində buraxılan səhvlərlə, natamamlıqlarla, psixi travmalarla daha çox səbəbli əlaqədə olur³.

İnsan uşaq yaşlarından başlayaraq aldığı təhsil, tərbiyə, əxlaq, informasiya, yaşadığı həyat reallıqları, vəziyyətləri, ziddiyyətləri, onun şəxsiyyətinin formalaşmasına, mənfi və ya müsbət istiqamətlərə yönəlməsinə və inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bütün bunlar isə nəticə etibarilə insanın psixi fəaliyyətində, halət və xassəsində bir təzahür elementi kimi özünü göstərir. İnsanın aldığı məlumatlar hərəkətdədir və necə deyərlər «senzura» təbəqəsindən keçərək şüuru təbəqənin köməyi ilə reallaşdırılmağa istiqamətləndirilir. Şüuraltı təbəqənin zaman-zaman tədricən yüngülləşməsi qanunauyğun bir proses hesab edilir. Belə yüngülləşmə bu və ya digər səbəb üzündən baş vermədikdə, psixoloji yüklənmə yaranır və bununla da psixoloji neytrallıq vəziyyəti pozulmuş olur. Buna görə də valideynlər uşaqların xatirələrində neqativ iz buraxa biləcək hallara, hadisə və proseslərə mümkün qədər yol verməməyə, onları qorumağa çalışmalıdırlar. Ailənin əqli, psixi və mənəvi cəhətdən sağlam nəsil yetişdirmək vəzifəsi olduqca mühüm və müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Cəmiyyətdə və ailədə baş verən destruktiv münaqişələrin, mübahisələrin, ziddiyyətlərin yaranmasında, natamamlıq kompleksini daşıyan insanlar çoxluq təşkil edirlər. Buna görə də ailə mühitində böyüməyən uşaqlar, sonradan özlərini çox vaxt bədbəxt hiss edir, həyata çətin uyuşur, talelərindən narazı qalır, beləliklə də öz ailə mühitini lazımi qaydada yarada bilmir və nəticədə müxtəlif problemlər baş verir. Bunun əsas səbəbi onunla izah edilir ki, uşaqlıqda yaşanan ruhi və psixoloji sarsıntılar insanın mənəvi aləmində təcəssüm tapan boşluqları bö-

³ Yenə orada

yüyrəkən doldurmaqda aciz olurlar. Buna görə də ailənin quruluşu, funksiyaları, şəxsiyyətin quruluşu və funksiyaları ilə tam uyğunlaşdıqda, ailələrdə normal vəziyyətlər yaranmış olur. Ailənin funksiyalarına, ailə üzvlərinin hər birinin normal tələbatının təmin edilməsinə yönəldilən fəaliyyətin, əsas vəzifə olaraq qəbul edilməsi də məhz bununla bağlıdır. Ailə zorakılığının ümumi xüsusiyyətləri ilə yanaşı, onun fərdi psixoloji xüsusiyyətlərinin mükəmməl tədqiq olunması, istintaqda və məhkəmədə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi üçün olduqca vacibdir. Bu eyni zamanda ailədaxili vəziyyətin və ailə üzvləri arasındakı psixi durumun səviyyəsi ilə xeyli dərəcə bağlıdır. Bu isə insanı həyat yolu ilə üzvi surətdə və əlaqəli şəkildə tədqiq etməyə tələbat yaradır. Kamil şəxsiyyətin yetişdirilməsi sahəsində ailənin, bağçanın, məktəbin, valideynin, müəllimin, əmək kollektivinin, cəmiyyətin və dövlətin üzərinə məsuliyyətli vəzifələr düşür. İnsan həyatının bünövrəsi ailədə qoyulur, inkişaf edir və getdikcə daha da mükəmməlləşir. Sistemli, ardıcıl, mükəmməl və kompleks yanaşma tələb edən bu məsuliyyətli iş, nəticə etibarlı ilə gələcək cəmiyyətin qurucusu kimi insanın, yüksək ixtisaslı mütəxəssis, bacarıqlı rəhbər, istedadlı təşkilatçı, nümunəvi ailə başçısı, qayğıkeş valideyn və ya sadəcə olaraq ailə üzvü kimi yetişməsində fəal rol oynayır. İnsan tərbiyəsinə və onun yetişdirilməsinə ciddi yanaşma, məsuliyyət hissi, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə üstünlük verilməsi, təhsil, davranış və tərbiyə məsələləri, bu vacib işdə əhəmiyyətli rol oynayır. Bütöv bir insan ömrünü əhatə edən bu sistemli iş hər şeydən öncə təhsilin, tərbiyənin, əxlaqın, mənəviyyətin, bacarığın üzvi surətdə əlaqələndirilməsini tələb edir. Ailənin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi insana təbiətən, irsi olaraq bəxş edilmiş keyfiyyətlərdən, eləcə də həyatda aldığı təhsildən, tərbiyədən, yaradıcılıq imkanlarından, bilik və mənəviyyətin, şüur və vicdanın, ümid və inamın, sevgi və nifrətin üzvi surətdə və düzgün əlaqələndirilməsi nəticəsində, konkret şəxsiyyətin ruhuna və cisminə tələq edildikdə, onu kamil bir insan kimi yetişməsinə təmin edir. Kamil insan özünü və başqalarını düşünməklə, ailəsinə, cəmiyyətinə və dövlətinə inkişaf etdirməyə və ədalətli olmağa səfərbər edə bilər. Bu sahədə irsiyyət, varislik və ailə ənənələrinin, bağça və məktəb tərbiyəsinin, təhsilin, kollektivin, cəmiyyətin və dövlətin birgə səyi nəticəsində formalaşdırılmış gənc insanın, cisminə və ruhunda, əməllərində və əxlaqında, davranışında və münasibətlərində, məqsədlərində və vəzifələrində əks olunur. Ailədə və təhsil sistemində əldə edilmiş bilik, elmi səviyyə, həyatda rəftar və münasibət, qayğı və məsuliyyət insanın əmək fəaliyyətində, dövlət quruculuğunda, idarəçiliyin müxtəlif sahələrində, istehsalatda, kollektivdə, xüsusilə ailədə özünü göstərir. Ailə ocağının ruhu və istisi həyatı boyu insanın cisminə, ruhunda və əməllərində əks olunur⁴. İnsan daha

⁴ Психологическая энциклопедия. СПб., 2002. С.396; Криминальная психология. М., 2007. С.239-249; Qurbanova L. Ailənin psixoloji problemləri və həlli yolları. B., 2012; Haqverdiyev B. İdarəetmə psixologiyası. B., 2008; Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. B., 2009; Qadın sirləri, kişi problemləri. B., 2002; Mirzəyev İ. Ailənin sosial psixologiyası. B., 2011

çox ailədə və təhsildə özünə nümunə seçdiyi ideal ətrafında öz obrazını yaratmağa səy göstərir. Onun tərbiyə aldığı ailə, təhsil aldığı məktəb, fəaliyyətə başladığı əmək kollektivi, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlər mühitinin, mədəniyyətin, əxlaqın, dinin, sosial təcrübənin, üstünlük təşkil edən ənənələrin, ideologiyaların, dini təsəvvürlərin, dəyərlər sisteminin, həyat fəaliyyətinin vacib elementləri kamil insan obrazının canlı olaraq, həyati olaraq, təcrübi olaraq formalaşmasına, təşəkkülünə və inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. İnsanın şüuru və təfəkkürü yaxşı istiqamətə yönüm alır, daxili tələbata adekvat cavab verə bilən psixologiya, mənəviyyat, özünüdərk prosesləri sürətlənir, cəmiyyət üçün, ailə üçün faydalı bir şəxsiyyət yetişmiş olur. İnsanın təmasda olduğu və müşahidə etdiyi müxtəlif xarakterli insanlar, formalaşan adətlər, yaşanmış talelər, qüvvədə olan qanunlar, milli mədəniyyətlər və bəşəri sivilizasiyalar insanın özündə, varlığında, əməllərində, ruhunda təcəssüm olunur. İnsan öz münasibətlərini və həyata baxışlarını intensiv olaraq təkmilləşdirir, şəxsiyyət olaraq öz həyat yolunun düzgün seçilməsinə ciddi səy göstərməyə çalışır. İnsanın formalaşmasına və inkişaf amillərinə anadangəlmə keyfiyyətlərlə yanaşı, sosial mühit, təbii-coğrafi şərait, tarixi vəziyyət əhəmiyyətli təsir göstərir. İnsan mədəniyyətinin formalaşdırılmasının əsası ana bətnində qoyulur, ailədə, bağçada davam etdirilir. Ailədə, tərbiyə və təhsil prosesində uşağın bir insan kimi təşəkkülü prosesi baş verir. İnsanın gələcək həyatının bünövrəsi məhz burada qoyulur, dəyərləri və təsəvvürləri, xarakteri və idealları, intellektual səviyyəsi, etik və estetik mədəniyyətinin təşəkkülü bütün bu proseslərdə məcmu formasında bütövləşir. Ailə – ilk həyat məktəbi, insan münasibətləri məktəbi, mənəvi və maddi mədəniyyət məktəbi səciyyəsi daşıyır. O müxtəlif yaşda, müxtəlif cinsdə, müxtəlif təhsildə, müxtəlif dünyagörüşündə, müxtəlif qabiliyyətdə olan doğma insanların mənəvi, sosial və hüquqi birliyidir. Bu mənada ailə doğma insanların – məhəbbət, dostluq, həmrəylik və birgə dərk edilən həyat məbədi kimi çox dəyərli və əhəmiyyətlidir. Uşaq ailədə ilk addımlarını atır, dil açır, biliklərin və davranış qaydalarını mənimsəyir, özünün ilk həyat dərslərini alır. Ailə – cəmiyyətin və dövlətin ən mühüm sosial əsası hesab olunmaqla, o insanın təşəkkülünün və inkişafı proseslərinin, cəmiyyətin gələcək üzvlərinin – vətəndaşların formalaşmasının baş verdiyi bir mühit kimi əhəmiyyətli rol oynayır. Nəsildən nəslə ötürülən yazılmamış qanunlar, yaşamaq qabiliyyətini və şəxsiyyətin psixologiyasına və davranışının formalaşmasına təsir gücünü təmin edərək, ailə onların ardıcıl və dinamik inkişafını təcrübi olaraq təmin edir. Şəxsiyyətin mənəvi təcrübəsinin və dünyagörüşünün bünövrəsi ilk olaraq ailədə, bağçada, məktəbdə, əmək kollektivində formalaşır, dövlətə və cəmiyyətə təsir göstərir. Vətəndaş birliyini və mənəviyyatını, şüurunu və vicdanını, məhəbbətini, inamını və yaxşılığını, quruculuğunu və rifahını ifadə edən ən qiymətli sosial dəyər olaraq ailə sosial şərin və sosial sabitsizliyin aradan qaldırılmasının əvəzedilməz vasitəsi kimi mühüm rol oynayır. Ailənin inkişafı və bütövlüyü valideynlərin şəxsi mədəniyyətindən, onların biliklərindən, bacarıqlarından, mütəşəkkil-

liyindən, mənəviyyatından, yaradıcı fəaliyyətindən, milli psixologiyasından, dinindən, inamından, əqidəsindən və amallarından çox asılıdır. Hər bir insan üçün həyatda başlıca olan meyar, onun ailə xoşbəxtliyi və ailə rifahıdır. Bütün bunlar isə daha çox ailə ilə bağlıdır və ailədə formalaşır. Ailə daxilində, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı hörmət və qayğı, anlaşma və ahəngdarlıq onun inkişafının formalaşması üçün ilkin zəruri şərtidir. Həqiqi dostluq və əsil məhəbbət kimi, xoşbəxt ailəni də böyük zəhmət və əziyyət hesabına əldə etmək, yaratmaq tamamilə mümkündür. Ailə üzvlərinin birgə səyi və birgə fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən bütün bu dəyərlər sistemini özündə ehtiva edən xoşbəxt ailə, insan cəmiyyətinin və son olaraq hər bir dövlətin misilsiz nailiyyəti və bəşəri uğuru hesab edilə bilər. Ailə üzvlərinin birgə səyi ilə yaradılan bu mühit, ailənin mənəvi-əxlaqi səviyyəsi, təhsil göstəriciləri, ədalətliyi, idrakı, ruhu, nəticə etibarilə məqsədə çatmağa çox kömək edir. Dəyərlər sisteminin əsasında dayanan ailə səadəti, onun üzvlərinin birgə səyi, zəhməti, qayğısı, diqqəti, məhəbbəti əsasında yaranır, biri digərinin rifahını və xoşbəxtliyini ahəngdar şəkildə təmin etməyə səy göstərir. Ailə üzvlərinin – ərin və arvadın, uşaqların və nəvələrin, ataların və anaların birgə xoşbəxtliyi olmadan, xoşbəxt ailəni yaratmaq və formalaşdırmaq mümkünsüzdür. Ailənin və onu təşkil edən şəxsiyyətlərin qarşılıqlı əlaqələri mürəkkəb sistemdən ibarətdir. Bunu başa düşmədən, dərk etmədən, arzulamadan, səy göstərmədən ailə xoşbəxtliyinə nail olmaq mümkünsüz olardı. Bu məsuliyyətli və şərəfli işdə ailə münasibətlərinin düzgün təşkili, həyata keçirilməsi, səmərəli və məqsədyönlü məcraya yönəldilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ailə əlaqələrini möhkəmləndirən amillər sırasında mədəni dəyərlər sisteminin vahidliyi, ailənin mahiyyəti və məqsədləri haqqında, uşaqların tərbiyəsinə yanaşmalar, ər-arvadın rolu, məsuliyyəti və vəzifələri haqqında fikirlərin üst-üstə düşməsi emosional və ya gərgin vəziyyətlərin birgə səylə zərərsizləşdirilməsi vacib və əhəmiyyətli nəticələr verir. Bu məqsədlərin və vəzifələrin bir istiqamətə yönəldilməsi, ailə qarşısında duran çətinliklərin aradan qaldırılması və inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatlar göstərir ki, cəmiyyətdə, ailədə, eləcə də hər hansı bir kollektivdə insan münasibətlərinin düzgün qurulması və ahəngdar tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətdə müxtəlif cinsdən, müxtəlif yaşdan, müxtəlif səviyyədə və s. asılı olaraq insanlar arasında hadisələrə və proseslərə müəyyən fərqli yanaşmalar mövcud olur. Bu münasibətlərin konkret situasiyadan asılı olaraq kəskinləşməsi də mümkündür. Ailədaxili münaqişələr çox vaxt ər və arvadın psixoloji cəhətdən uyğunlaşmamasının nəticəsində baş verir. Ailə üzvü olan ərin və arvadın psixofizioloji, emosional vəziyyətlərindən asılı olaraq onlar arasında müxtəlif səbəblərdən münasibətlərin kəskinləşməsi baş verə bilər. Müsbət emosiyalara olan tələbatın ödənilməməsi, ərin və arvadın seksual-psixi uyğunsuzluğu, maddi, mənəvi, əxlaqi, tərbiyəvi və seksual tələbatların kifayət qədər ödənilməməsi, ailə təsərrüfatı, uşaqların tərbiyəsi, valideynlərə və qohumlara olan münasibətin fərqliliyi, həyatın müxtəlif hadisə və pro-

seslərinə yanaşmanın müxtəlifliyi və onlarla digər səbəblər ər-arvad münasibətlərində ziddiyyətlərin yaranmasına, inkişafına və münacişələrin şiddətlənməsinə səbəb ola bilər. Belə fərqlilik münacişəli ailələrin 75-80%-də əsas səbəb rolunu oynayır. Böhranlı ailələrə kənar təsirlər bəzən düzgün qəbul edilmir. Konkret şəraitdə emosional vəziyyətlərə təsir göstərən amillər, təriflərin xarakteri, xüsusiyyəti, sağlamlığı, savadı, təhsili və digər demografik xüsusiyyətlər münacişələrə mənfi və müsbət yönümdə təsir göstərə bilər. Streslər və emosional halətlər, sərxoşluq və narkotizm, işsizlik, yoxsulluq kimi amillər münacişələri daha da kəskinləşdirə bilər⁵.

Müasir ailənin rifahı, əsas etibarilə ailənin yaşadığı cəmiyyətlə və onu cəmiyyətlə bağlayan çoxsaylı görünməz tellərlə - xarici mühitlə qarşılıqlı əlaqəsindən asılıdır. Ailə səviyyəsində biz dövlət idarəetmə proseslərinin kiçik, mini formasını görürük. Ailə üçün idarəetmənin hüquqi deyil, əsasən mənəvi-etik formaları səciyyəvidir. Ailə həyatının idarə edilməsi, onun tələbatlarının təmin olunması və inkişafının strateji planlaşdırılması, ailə mədəniyyətinin formalaşdırılması və qorunması, onun üzvlərinin mənəvi sağlamlığı, uşaqların maddi təminatı və mənəvi inkişafı, onların əməyə və yüksək mənəvi dəyərlərə sahib olması, uşaqların müstəqil həyata hazırlanması – dərin bilik, enerji, təcrübə, dözümlük, müdriklik tələb edir. Ailə üzvləri sırasında təmsil olunan insan bir şəxsiyyət olaraq öz davranışını və fəaliyyətini nümunəvi idarə etməli, öz ailəsinə, doğmalarına, yaxınlarına yaxşı təsir göstərməli, mədəniyyətini və savadını inkişaf etdirməlidir. Ailənin idarə edilməsi olduqca məsuliyyətli bir işdir və dövlət idarəçiliyi vərdisləri üçün bir nümunədir, nümunədir. Buna görə də idarəçilik vərdisləri ilk öncə ailədə formalaşır. Ailənin hər bir üzvlərinin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, bütöv sosial mikrosistem kimi psixoloji uyğunluğa nail olunması, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin düzgün tənzimlənməsi ailə idarəçiliyinin vacib şərtlərindəndir. Ailədə və əmək kollektivində münasibətlərin xarakteri psixoloji cəhətdən ayrı-ayrı olsa da, bir-birindən fərqlənsə də, lakin idarəetmə üslubu çox oxşardır. Buda daha çox liderlik rolunu icra edən ailə başçısının xarakterindən və şəxsi keyfiyyətlərindən asılıdır. Ailə idarəçiliyi milli-mənəvi keyfiyyətlərin mənimsənilməsini, müstəqillik, məsuliyyət və yaradıcılıq qabiliyyətini nəzərdə tutan, şəxsi mədəniyyətin bütöv formalaşmasını tələb edən fəaliyyətdir. Ailənin tərbiyə etdiyi şəxsiyyət ictimai-faydalı fəaliyyətə həvəs göstərməli, intellektual cəhətdən, yüksək etik mədəniyyət baxımından nümunəvi, işi bilmək və operativ qərarlar qəbul etmək səriştəsinə sahib olmalıdır. Belə şəxslər məqsədə nail olmaq üçün ağıllı, düzgün və məntiqli üsullardan yaradıcılıqla istifadə etməyi bacarmalıdır. Ailənin idarə edilməsində insanın mədəni dəyərlər sistemi, dünyagörüşü, əqidəsi, ailə etikası, məhəbbəti və dostluğu böyük rol oynayır. Ailənin idarə edilməsi – təbii və zəruri prosesdir. Ailə hər hansı digər kollektiv kimi, ümumi məqsədlərə çatmaq üçün öz qüvvəsinin və maraqlarının uz-

⁵ Mirzəyev İ. Ailənin sosial psixologiyası. B., 2011. S.253-262

laşdırılmasını tələb edir. Ailənin və onun üzvlərinin hüquqlarının və vəzifələrinin dəqiq müəyyən edilməsi, öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, maddi nemətlərin düzgün bölüşdürülməsi, ailənin rifahı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən tədbirlərin vaxtında və keyfiyyətli icrası vacibdir. Bütün bu tədbirlər sistemi, eyni zamanda ailədaxili zorakılığın qarşısının vaxtında alınması, zərərsizləşdirilməsi, barışın və sülhün təmin olunması üçün də çox vacibdir. Ailənin idarə edilməsi yaxşı təhsili, mənəvi tərbiyəni, uşaqların peşə təlimini və peşəkar inkişafını, ailə münasibətlərinin düzgün formalaşdırılmasını, ailənin digər insanlarla işgüzar və faydalı əlaqələrinin düzgün qurulmasını tələb edir. Bütün bunlar – ailə maraqlarının, onun ayrı-ayrı üzvlərinin maraqlarının müdafiəsini, əməyin və maddi nemətlərin düzgün bölünməsinə, maddi rifahın və təminatlı mənzilin olmasını tələb edir. Belə olduqda ailə, dövlət və cəmiyyətin müsbət yönümdə inkişafında mühüm rol oynaya bilər⁶.

Ailə inkişafı ailə üzvlərinin ümumi məqsədlə, prinsiplərlə, ailə etikası və gələcəyi görmə qabiliyyəti əsasında birləşməsi, ailə üzvlərinin maraqlarının qorunması və təmin olunması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ailə üzvlərinin biri-birinə məhəbbət əsasında bağlanması qarşılıqlı borc hissi ilə şərtlənən spesifik ailə mühitinin yaradılması çox vacibdir. Ailə həyatının tənzimlənməsinin əsas prinsipi onun mənəvi-əxlaqi və hüquqi meyarlara əsaslanması ifadə olunur. Ailə üçün spesifik funksiya tərbiyə və təhsil, ailə büdcəsinin yaradılması və düzgün idarə edilməsi, həyat fəaliyyətinin nəzəri olaraq proqram və layihələrinin reallaşdırılması, adətən qeyri-rəsmi, qeyri-hüquqi xarakter daşıyır. Ailədə uşaqlar doğulduqdan sonra yaranan qan qohumluğu və doğmalığ, bir-birinə bağlılıq, valideynlər arasında və onlarla övladları arasında qarşılıqlı borc hissi, ənənələr, cəmiyyət və dövlət qarşısındakı mənəvi məsuliyyətlə şərtlənir. Ailənin rifahı, inkişafı və təhlükəsizliyi, onun idarə edilməsində aparıcı rol oynayan ailə başçısının – ərin və arvadın üzünə düşür. Ailə münasibətlərindəki ahəngdarlıq və inkişaf bir çox cəhətdən onun başçısının – təşkilatçılığı, qayğıkeşliyi, zəhmətsevərliyi, intellekti, etikası, iradəsi, xarakteri, enerjisi, məsuliyyəti və digər bu kimi keyfiyyətlərin kompleksindən çox asılıdır. Ailə başçısı bütün hallarda qızıl ortanı gözləməli, ailənin bütün üzvlərinə qarşı qayğıkeş, diqqətçil, nümunəvi, ədalətli və alicənab olmalı, dözümlü və təmkin nümayiş etdirməlidir. Ailə hüquqi inkişaf kimi onun idarəetməsi, ümumiyyətlə idarəetmənin universal hüquqi prinsiplərinə əsaslanaraq, ailə başçısı: ailə üzvlərinin maddi və mənəvi tələbatlarının maksimum ödənilməsinə yardım etməyə, övladlarına yaxşı təhsil verməyə, ailə üzvlərinin sağlamlığının qorunmasına qayğı göstərməyə, övladlarında nəciblik, şəfqət, cəmiyyətin rifahı naminə biliklərə və vicdanlı əməyə məhəbbət, vətənpərvərlik, yüksək

⁶ Qurbanova L. Ailənin psixoloji problemləri və həlli yolları. B., 2012; Haqverdiyev B. İdarəetmə psixologiyası. B., 2008; Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. B., 2009; Qadın sirləri, kişi problemləri. B., 2002; Mirzəyev İ. Ailənin sosial psixologiyası. B., 2011

etika və həmrəylik hissi tərbiyə etməyə, ailə üzvlərinin xarakterinin və mənafeyinin ahəngdarlığını və ən yaxşı ailə ənənələrinin varisliyini təmin etməyə borcludur. Belə təşkilati və hüquqi idarəçilik funksiyaları ailə başçısının – ərin və arvadın, qadının və kişinin birgə səyi ilə həyata keçirilməlidir⁷.

Ailənin idarə edilməsi olduqca mürəkkəb və məsuliyyətli elementləri, ailə statusuna daxil olan hüquqları, vəzifələri və öhdəlikləri əhatə edir. Buna görə də bu missiyasının uğurla həyata keçirilməsi təkcə onun öz rifahını deyil, həm də cəmiyyətdəki bir çox problemlərin həllini asanlaşdırır. Ailə mürəkkəb struktura malikdir. Yalnız ər və arvadın ibarət olan ailə sadə ailə hesab edilir. Bununla belə ailənin tərkibində uşaqlar, valideynlər, nəvələr, nəticələr və s. yaxın qohumlar da ola bilər. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində ailə idarəçiliyinin hüquqi tənzimlənməsi məsələsinə müstəqil yer – norma, maddə ayrılmamışdır. Bununla belə ailənin tərkibinə daxil olan valideynlərin, uşaqların hüquqlarına və vəzifələrinə müəyyən aydınlıq gətirilmişdir. Ailə idarəçiliyinin əsas məqsədi ailənin sosial-mədəni inkişafı, uşaqların tərbiyəsi, təhsili, sağlam böyüdülməsi və ümumiyyətlə ailənin rifah halının kifayət qədər normal təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bu isə ailənin rəhbərlərinin – atanın və ananın təşkilati fəaliyyətinin vaxtında, düzgün və səmərəli həyata keçirilməsindən asılıdır. Bu zaman əsas diqqət yalnız hüquq və vəzifələrin mükəmməl həyata keçirilməsi ilə deyil, habelə öhdəliklərə əməl olunması ilə bağlıdır. Ailənin hər bir üzvü özünü idarə etmək, digər ailə üzvləri ilə münasibətlərini məhəbbət və sədaqət əsasında qurması xeyli dərəcədə valideynlərin qarşılıqlı münasibətlərindən asılıdır. Ailə başçısı olan ər və arvad öz ağılı və müdriqliyi ilə öz hərəkətlərini və əməllərini düzgün qurmalı, qarşıda duran vəzifələrin vaxtında və keyfiyyətlə icra edilməsini təmin etməyə çalışmalıdırlar. Bu mürəkkəb sistem ailənin yaşaması və inkişafı üçün çox vacib olan ev, mənzil şəraitinin düzgün təmin olunması ilə bağlıdır. Ailə üzvlərinin ictimai faydalı əməklə məşğul olması, əldə olunan gəlirlərin ailənin rifahına yönəldilməsi, doğulacaq uşaqların sağlamlığının təmin edilməsi vacibdir. Ailədə onun üzvləri arasında sağlam münasibətin qurulması, davranış mədəniyyətinin və əxlaqın, ailə rifahının və ailədaxili münasibətlərin düzgün əlaqələndirilməsinə xidmət etməlidir. Uşaqların doğulması, onların sağlam böyüməsi, düzgün tərbiyəsi, gələcək təhsilə hazırlanması sistemli tədbirlərin düzgün əlaqələndirilməsini və məqsədli həyata keçirilməsini tələb edir. Bu sahədə əsas ağırlıq ananın üzərinə düşür. Xüsusilə hər iki valideynin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması uşaqla-

⁷ Dövlət idarəçiliyi. İzahlı lüğət. B., 2006; Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Dərslük. B., 2010; Salmanova N. Azərbaycan ailə-nikah münasibətlərinin inkişafı. B., 2013. s.79-111; Общество: государственность и семья. М., 2010; Abdallı H. Şabanov Z. Qadın: ailədə, siyasətdə, təhsildə, dində, ədəbiyyatda. B., 2013; Vahidov F., Ağayev T. Sosiologiya. Dərs vəsaiti. B., 2013; Azərbaycanda gender problemləri: mövcud vəziyyət və əsas istiqamətlərdə inkişaf mövzusunda III Respublika konfransının materialları. B., 04.03.2014-cü il; Məmmədov F. İdarəetmə mədəniyyəti: xarici ölkələrin təcrübəsi. Dərs vəsaiti. B., 2013

rın tərbiyəsində müəyyən təbii çətinliklər yaradır. Bir tərəfdən onların işləməsi ailənin maddi gəlirlərinin artmasına təsir göstərsə də, digər tərəfdən uşaqların iş vaxtında bağçada tərbiyəsinə zərurət yaradır. Bununla belə hər bir valideyn hər bir uşağın psixologiyasını, xasiyyətini, marağını, potensial və zehni gücünü yaxşı bilməli və onların düzgün istiqamətləndirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verməlidir. Ata və ana öz hərəkətləri və davranışları ilə uşaqlara nümunə olmalı, onların əməyə, təhsilə, qanunsevərliyə, doğruluğa, səmimiyyətə, mənəvi-əxlaqi tərbiyəyə hörmət ruhunda böyüməsini təmin etməlidirlər. Yüksək mənəvi tərbiyə və təhsil əsasında formalaşdırılan gənc ailə cəmiyyətin ən dəyərli sərvətini təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi valideynlərin hüquqlarını, vəzifələrini və öhdəliklərini dəqiq müəyyən edir. Düzgün tərbiyə - doğmalara hörmət, sadəlik, qarşılıqlı yardım hissi, ailənin digər üzvlərinə qayğı göstərmək kimi keyfiyyətlərlə sıx bağlıdır. Valideynlər uşaqlara etimad göstərməli, onların həyat fəaliyyətinə nəzarət etməli, onlara yüksək etik mədəniyyət, zəhmətkeşlik, halallıq və doğruluq tərbiyə etməlidirlər. Ailədə təhsilin və tərbiyənin ahəngdar inkişafı, ünsiyyət və davranış mədəniyyətinin öyrədilməsi, əməyə məhəbbət və təhsilin sistemli inkişafı onların həyat tərzinə çevrilməlidir. Məktəbəqədər uşaq müəssisələrində, orta, ali və orta ixtisas məktəblərində uşağın və ya gəncin təhsili, tərbiyəsi, ixtisas və peşə seçimi, onun əməyə və cəmiyyətə hazırlanması valideynlərin nümunəsində müstəsna təsir gücünə malikdir. Bu zaman gələcək nəsilin əsas qurucusu olan uşağa və gəncə cəmiyyətdə, ailədə və dövlət həyatında baş verən ümumi proseslər haqqında minimum məlumatlar verilməli, ona mübariz əhval-ruhiyyə, haqqı-nahaqqa verməmək, ədalətli olmaq, zəhməti sevmək, yaradıcı fəaliyyəti genişləndirmək, vətənə və xalqa bağlılıq, elmlərə dərinlən yiyələnmək kimi hisslər təlqin edilməlidir. Valideynlər öz uşaqları ilə birlikdə daha çox ünsiyyətdə olmalı, uşaqlarla onların öz dilində danışmağı bacarmalıdır. Valideynlər uşaqlarını sərt cəzalandırmaqdan, onlara yerli-yersiz irad tutmaqdan mümkün qədər yayınmalı, sosial və peşəkar rollarının mənimsənilməsinə imkan verən həyat hadisələrinin və qanunların mahiyyətini izah etməyə çalışmalı, uşaqlarda gözəlliyə və xeyirli olana məhəbbət aşılamalıdırlar. Yeniyetmə ilə ünsiyyətdə ədalət, dostluq və qayğı, həmrəylik və əməkdaşlıq təlqin edilməklə, onlarda mənəvi-əxlaqi tərbiyənin formalaşması ciddi surətdə təmin olunmalıdır. Hər bir uşaq, onu mühitin psixoloji təsirlərindən qismən azad edən, ona xas dünyagörüşü, baxışları, münasibətləri, mənəvi tələbləri, qiymətləndirmələri, şəxsi qənaətləri ilə potensial şəxsiyyət kimi formalaşdırılmalıdır⁸.

⁸ Dövlət idarəçiliyi. İzahlı lüğət. B., 2006; Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Dərslük. B., 2010; Salmanova N. Azərbaycan ailə-nikah münasibətlərinin inkişafı. B., 2013. s.79-111; Общество: государственность и семья. М., 2010; Abdallı H. Şabanov Z. Qadın: ailədə, siyasətdə, təhsildə, dində, ədəbiyyatda. B., 2013; Vahidov F., Ağayev T. Sosiologiya. Dərs vəsaiti. B., 2013; Azərbaycanda gender problemləri: mövcud vəziyyət və əsas istiqamətlərdə

Ailə özü sosial və hüquqi səciyyə daşıyan bir institut, bir təsisat olmaqla, onun öz daxili qayda-qanunu vardır. Bu münasibətlər müxtəlif hüquq normaları vasitəsilə tənzim edilsə də, lakin ailədaxili münasibətlər daha çox adət və ənənələrlə, vərdişlərlə, davranışlarla, münasibətlərlə qaydaya salınmalıdır. Ailənin hər bir üzvünün uzun illər ərzində formalaşmış hüququ, vəzifəsi və öhdəliyi vardır. Ailə idarəçiliyinin əsas ağırlığı qanunla ərin və arvadın üzərinə müştərək qaydada qoyulmuşdur. Lakin təcrübədə güclü cins hesab olunan kişi - ər, ailənin rəhbəri kimi öz funksiyasını daha həvəslə yerinə yetirir. Ailə başçısı kimi kişinin evdə üstünlüyü ələ alması, öz iradəsini diktə etməsi və ailə münasibətlərinin ahəngdarlığını öz xeyrinə dəyişməsi, bəzi hallarda hətta zorakılıq yolu ilə həyata keçirilməsi halları qaçılmazdır. Ailənin yazılmamış sosioloji, psixoloji, hətta cəmiyyətə və dövlətə təsir edə bilən siyasi funksiyaları da vardır. Bu münasibətlərin bütün incəlikləri tarixən müəyyən dəyişikliklərə məruz qalsa da, dəyişsə də, lakin həm də dəyişməyən nizamı da vardır. Bu ahəngdarlığın və bu nizamın pozulması qeyd edildiyi kimi ən müxtəlif, ən rəngarəng və çoxsaylı, çeşidli səbəblər üzündən pozula bilər. Münaqişələr, mübahisələr yarana bilər. Tərəflərin biri-birini başa düşməməsi, güzəştə getməməsi, sosial rollarını düzgün dərk etməməsi, məsuliyyətin əsaslarına laqeyd münasibəti, bütün bunların kimin xeyrinə həll ediləcəyi barədə tərəfləri dilemma qarşısında qoyur. Yüzlərlə belə mübahisələr dinc yolla həll edilir və ailənin bütövlüyü qorunur. Lakin az da olsa, tənzim edilməyən, həll oluna bilməyən münaqişələr müxtəlif təsiredici amillərlə daha da kəskinləşir və ağır nəticələrə gətirib çıxarır. Münaqişələrin düzgün həll edilməsinin ənənəvi üsullarından istifadə edilməməsi, ailədaxili zorakılığın baş verməsinə gətirib çıxarır. Tarixi adətlərlə, ənənələrlə, vərdişlərlə həll edilə bilməyən mübahisələr, münaqişələr ailə zorakılığının hüquq müstəvisində, cinayət-hüquqi vasitələrlə həll edilməsinə gətirib çıxarır. Lakin bunun təzahürü onunla yadda qalır ki, münaqişə tərəflərindən kimsə, təqsirli şəxs məsuliyyətə cəlb edilir, ailələr dağılır və uşaqların taleyi arzu edilməz, ümitsiz bir vəziyyətə düşür. Budur, ailədaxili zorakılığın sosial-siyasi və psixoloji təhlilinin yekun nəticələri.

Beləliklə, aydın olur ki, ailə zorakılığının sosial, siyasi və hüquqi təhlili əsasında, hər şeydən əvvəl, törədilmiş hərəkətlərin cinayət və ya inzibati xəta olub-olmamasını fərqləndirmək məsələsi, işin nəticəsi kimi özünü göstərir. Buna görə də ailə zorakılığının sosial, siyasi və hüquqi təhlilinin obyektiv, tam və hərtərəfli aparılmasının mühüm sosial-siyasi və hüquqi əhəmiyyəti vardır. Onun nəticələri gələcəkdə ailə zorakılığının təhlili, onun nəticələrinin aradan qaldırılması və profilaktikasının gücləndirilməsi üçün mühüm elmi-nəzəri və təcrübə əhəmiyyətə malikdir. Yekun olaraq hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 2.3 maddəsində «itifaqdır» sözündən sonra ailə idarəçiliyi ilə bağlı aşağıdakı məzmununda

bəndin əlavə edilməsi məqsədmüvafiq olardı: «*Ailə idarəçiliyi – qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada, ailə qarşısında duran vəzifələrin və öhdəliklərin həyata keçirilməsini təmin edən kompleks fəaliyyətin məcmusu – ailənin idarəçiliyi hesab olunur. Ailənin idarəçiliyi ər və arvadın bərabər hüquqluluğu prinsipi əsasında həyata keçirilir, ər və arvad ailə idarəçiliyində bərabər hüquqlar və bərabər vəzifələr daşıyırlar*»⁹.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Abdallı H. Şabanov Z. Qadın: ailədə, siyasətdə, təhsildə, dində, ədəbiyyatda. B., 2013
2. Azərbaycanca gender problemləri: mövcud vəziyyət və əsas istiqamətlərdə inkişaf mövzusunda III Respublika konfransının materialları. B., 04.03.2014-cü il
3. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. B., 2009; Qadın sirləri, kişi problemləri. B., 2002
4. Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Dərslük. B., 2010
5. Dövlət idarəçiliyi. İzahlı lüğət. B., 2006
6. Haqverdiyev B. İdarəetmə psixologiyası. B., 2008
7. Həsənzadə S.B. Nikah hüququ // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. B., 2015; Həsənzadə S.B. Ailə institutunun konstitusiya-hüquqi statusu // AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun Elmi əsərləri. B., 2015. №1
8. Qadın sirləri, kişi problemləri. B., 2002
9. Qurbanova L. Ailənin psixoloji problemləri və həlli yolları. B., 2012
10. Məmmədov F. İdarəetmə mədəniyyəti: xarici ölkələrin təcrübəsi. Dərs vəsaiti. B., 2013
11. Mirzəyev İ. Ailənin sosial psixologiyası. B., 2011
12. Salmanova N. Azərbaycan ailə-nikah münasibətlərinin inkişafı. B., 2013
13. Vahidov F., Ağayev T. Sosiologiya. Dərs vəsaiti. B., 2013
14. Алауханов Е., Каирова Н. Преступное насилие в отношении женщин. Алмата, 2008
15. Алауханов Е.О. Криминология. Учебник. СПб., 2013
16. Алауханов Е.О. Организованная преступность в Республике Казахстан. Учебное пособие. Алматы, 2012
17. Криминальная психология. М., 2007
18. Криминология // Под ред. А.И.Долговой. Учебник. 4-е издание. М., 2010
19. Лунеев В.В. Криминология. Учебник. М., 2013

⁹ Həsənzadə S.B. Nikah hüququ // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. B., 2015; Həsənzadə S.B. Ailə institutunun konstitusiya-hüquqi statusu // AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun Elmi əsərləri. B., 2015. №1

20. Общество: государственность и семья. М., 2010
21. Петровский А.В. Криминологическое прогнозирование преступного поведения молодежи. СПб., 2005
22. Психологическая энциклопедия. СПб., 2002
23. Рагимов И.М., Абдуллаев Я.С., Джавадова И.А., Фомина С.В., Казимов М.Р. Криминологический анализ насильственных и корыстных преступлений. Б., 1996

Нармин Алиева

*Старший специалист Конституционного Суда Азербайджанской
Республики, докторант Бакинского Государственного
Университета*

СЕМЕЙНО-БЫТОВОЕ НАСИЛИЕ: СОЦИАЛЬНО- КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Оздоровление социальной среды и предупреждение преступлений занимает одно из ведущих мест в системе основополагающих целей уголовной политики Азербайджанского государства. При этом серьезную озабоченность вызывает феномен насильственных преступлений, приобретающих сегодня угрожающие масштабы. Значительный сегмент в общей насильственной преступности занимает насилие, совершаемое в семейно-бытовой сфере. Семейно-бытовая преступность является весьма опасным социальным явлением, так как в первую очередь ущемляет конституционные права и свободы наименее защищенной категории граждан - женщин, детей и лиц преклонного возраста. Поэтому проблема безопасности граждан от семейного насилия требует безотлагательного решения целого комплекса проблем - правовых, организационных, экономических, социальных и др.¹

Организацией Объединенных Наций семейное насилие признано «эпидемией» мирового масштаба, которое разрушает семью, наносит огромный ущерб нравственности, оказывает травмирующее воздействие на неокрепшую психику детей. Семья, разрушаемая конфликтами, перестает выполнять роль центра психологической защиты подростка, места, в котором он находит успокоение и отдых. Насилие оказывает не только физическое, но и серьезное психическое воздействие на ребенка: может подавлять или ломать слабую личность, а в сильной личности пробуждать протест, который нередко выражается в противоправном, в том числе преступном, поведении².

Бытовое насилие в действительности – моральный терроризм³. В результате бытового насилия более слабые члены семьи становятся жертвами побоев, всевозможных измывательств и оскорблений. Ребенок, выросший в таких условиях, получает с малых лет тяжелейшую моральную

¹ Исаков А.А. Криминологическая характеристика и предупреждение насильственных преступлений, совершаемых в семье. Автореф.дисс...к.ю.н. М., 2004, с.

² Шмарион П.В. Криминологическая характеристика и предупреждение насильственных преступлений, совершаемых в семье в отношении несовершеннолетних: Автореф.. диссерт.... к.ю.н. Тамбов, 2010, с.3

³ Халилова Л. К вопросу о защите прав женщин и борьбе с насилием и правонарушениями в отношении их//Закон и жизнь. 2013, №10, с.25.

травму – ежедневные насилие становится для него обыденным явлением, затем воспринимается как должное, а потом повторяется с его стороны⁴.

Исследования, проведенные в разных странах мира различными правительственными структурами и общественными организациями показывают, что женщины, отбывающие срок в местах лишения свободы за тяжкие преступления и убийства, в большинстве случаев долгие годы были жертвами домашнего насилия. Семейно-бытовое насилие увеличивает число неблагополучных семей, приводит к разводам, лишению родительских прав, росту детской преступности, суициду, убийствам, причинению тяжкого вреда здоровью и другим преступлениям⁵.

Криминальное насилие в семейно-бытовой сфере отличается высокой степенью латентности. Однако, несмотря на недостаток данных о масштабах насилия в этой сфере в его различных формах и проявлениях, имеющейся информации достаточно для того, чтобы привлечь к этому явлению широкое внимание⁶.

С.В.Максимов и В.П.Ревин указывают в качестве обязательных следующие признаки семейно-бытовых преступлений: 1)связь (обусловленность) с непроизводственной (семейно-бытовой) сферой отношений; 2)наличие мотивационного аспекта, базирующегося на неприязни, ревности, мести, хулиганских побуждениях; 3)наличие между виновным и потерпевшим функционального семейного, иного родственного или соседского общения, причинно связанного с совершением преступления⁷.

А.Н.Варыгин, на основе анализа специальной литературы и собственных исследований, отмечает следующие характерные и отличительные признаки семейно-бытовых преступлений: конкретное место совершения преступления (квартира, дом, подъезд, дачный участок, гараж, придомовая территория); особые взаимоотношения между преступником и его жертвой (супружеские, родственные, соседские, дружеские); наличие конфликта между преступником и жертвой (длительный, краткосрочный, одноразовый); обусловленный конфликтом насильственный характер большинства семейно-бытовых преступлений; совершение таких деяний в абсолютном большинстве случаев в состоянии алкогольного или наркотического опьянения; ситуационный (заранее не подготавливаемый) характер таких преступлений⁸.

⁴ Гусейнова Х. Проблема бытового насилия должна решаться на основе специального закона.//www.zerkalo.az

⁵ Рошупкина И. Ежегодно в Казахстане регистрируется более 10 тысяч фактов бытового насилия//www.automan.kz

⁶ Ал-Кавасми Амир Хашим Салман. Противодействие криминальному насилию в сфере семейно-бытовых отношений. Автореф.дисс...к.ю.н. Бишкек, 2011, с.3-4

⁷ Максимов С.В., Ревин В.П. Насильственные преступления в сфере семейно-бытовых отношений и проблемы их профилактики. М., 1993, с.14

⁸ Варыгин А.Н. Особенности семейно-бытовых преступлений и их предупреждения//Вестник Казанского юридического института МВД России. 2014. №3(17).-

По мнению В.А.Коцюбы, преступления в сфере семейно-бытовых отношений имеют такие отличительные особенности, как: 1) наличие именно семейно-бытовых отношений между преступником и потерпевшим; 2) наличие конфликта (домашнего конфликта), возникшего между преступником и потерпевшим на почве противоречий между лицами, состоящими в родственных отношениях; 3) неправомерное разрешение конфликта (в том числе нарушение норм уголовного права), т.е. совершение преступлений и иных правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений. Таким образом, преступление в сфере семейно-бытовых отношений (семейно-бытовое преступление) - это результат разрешения конфликта, возникшего между людьми, состоящими в родственных отношениях, преступным путем»⁹.

А.Н.Фатеев, рассматривая с криминологических позиций семейно-бытовое насилие, выделяет следующие наиболее значимые ее признаки: насильственные действия чаще совершаются по отношению к женщинам и детям; психологическое и физическое насилие является наиболее распространенными; насильниками чаще всего выступают родственники, а не чужие люди; насилие -повторяющееся явление; потерпевшие и родственники не идут в милицию, ищут поддержку у друзей или в специальных учреждениях; частота насилия не связана с этнической принадлежностью; уровень образования не коррелирует с частотой насилия; насилие чаще сохраняется в семьях, где брак сохраняется ради детей; семейное насилие носит циклический характер; контингент лиц совершающих насильственные действия абсолютно неоднороден¹⁰.

На основании указанных признаков можно дать краткое определение семейно-бытового преступления, как любого общественно опасного и уголовно-правового деяния, совершаемого членами бытовых социальных групп¹¹, связанных семейными, родственными и соседскими отношения-

www.cyberleninka.ru

⁹ Коцюба В.А. Криминологический анализ и предупреждение преступлений в сфере семейно-бытовых отношений :По материалам Дальневосточного региона. Автореф.дисс....к.ю.н. Хабаровск, 2004, с.9-10

¹⁰ Фатеев А.Н. Домашнее насилие: опыт криминологического исследования. Автореф.дисс....к.ю.н. М., 2006, с.

¹¹ О.В.Старков, на основе контент-анализа социологической и социально-психологической литературы выделяется следующие признаки данных групп: 1)бытовые социальные группы возникают и существуют в сфере домашнего быта, понимаемого как жизнедеятельность людей по месту их жительства; 2)участники социальных бытовых групп связаны личностными отношениями; 3)данные группы малы по численности, просты по структуре и существуют относительно длительный период; 4)образование и функционирование данных групп обусловлено, как объективными факторами (необходимость совместного проживания), так и субъективными (взаимная заинтересованность друг в друге, духовное единство). Старков О.В. Бытовые насильственные преступления. Рязань, 2002, с.31-32.

ми, друг против друга в сферах жилищного быта и домашнего досуга¹².

Согласно мировой статистике, данным ООН, каждая третья женщина в течение жизни подвергается физическому и (или) сексуальному насилию, что является основной причиной смертности и инвалидности женщин в возрасте от 16 до 44 лет. Ежедневно от 12% до 15% женщин в Европе подвергаются бытовому насилию. Согласно статистическим данным за 2013 год от бытового насилия во Франции погибли 121 женщин, в Италии – 134, в Португалии - 37, в Испании – 54. 2013-и году в Азербайджане 83 женщины были убиты и 98 совершили самоубийство в результате бытового насилия, В Турции, за 2013 год от рук мужчин погибли 214 женщин, в основном в результате бытового насилия. Такая же тревожная тенденция отражается и в имеющихся данных по многим европейским странам.

Эксперты ООН отмечают, что бытовое насилие со смертельным исходом составляет 28% всех умышленных убийств в Европе. Эти показатели в разных странах разные, но явление это существует во всей Европе¹³. В США каждые 15 секунд женщина подвергается насилию¹⁴. В Чили, Мексике, Южной Корее ежегодно страдают от бытового насилия не менее двух третей замужних женщин, а в Германии – около четырех миллионов, причем каждая третья – жертва сексуального покушения. В Англии, по данным Скотланд-Ярда, в полицию ежедневно поступает до 1300 звонков от пострадавших от семейного насилия, причем 81% позвонивших составляют женщины. В Голландии, почти 50% населения страны в какой-то момент жизни сталкивалось с насилием в семье. В Польше случаи семейного насилия имеют место в 30% городских и 40% сельских семей, причем каждое третье убийство спровоцировано именно семейным конфликтом. В Казахстане каждая пятая женщина подвергается побоям, каждая тридцатая – изнасилованию, но только каждый пятидесятый случай семейного насилия попадает в поле зрения официальных структур¹⁵.

В России каждые 40 минут от руки мужа или партнера погибает женщина. В этой стране от убийств в семье ежегодно погибает 14 тысяч женщин. Эта цифра сопоставима с количеством погибших мужчин (17 тысяч) во время десяти лет войны в Афганистане¹⁶. В России число жертв домашнего насилия, соотнесенное с общим числом граждан, превышает

¹² Тугельбаева Б.Г., Хамзаева А.Д. Учебное пособие для преподавания курса «Криминология: Проблемы предупреждения домашнего (семейного) насилия». Бишкек, 2010, с.20

¹³ Муйжниекс Н. Борьба с насилием в отношении женщин должна стать главным приоритетом//www.coe.int/ru

¹⁴ Зуйкова Е.М., Ерусланова Р.М. Феминология. М., 2001, с.3-5.

¹⁵ Тугельбаева Б.Г., Хамзаева А.Д. Учебное пособие для преподавания курса «Криминология: Проблемы предупреждения домашнего (семейного) насилия». Бишкек, 2010, с.38

¹⁶ Уголовную ответственность за домашнее насилие необходимо ужесточить //www.regnum.ru/new/

аналогичный показатель Франции и Великобритании в 45-70 раз, США – в 16 раз и Пакистана – в 7 раз¹⁷. Согласно данным Детского фонда ООН, в России ежегодно около 2 млн несовершеннолетних в возрасте до 14 лет избиваются родителями, более 50 тыс. детей ежегодно убегают из дома, спасаясь от жестокого обращения в семье. В детских домах 80% детей – это «социальные сироты», то есть сироты при живых родителях¹⁸.

Феномен семейно - бытового насилия стали объектом серьезного научного анализа и исследования сравнительно недавно, около 30-40 лет назад¹⁹.

Как отмечает Е.Г.Полищук, «на сегодняшний день проблема в сфере семейно-бытовых отношений в силу значительной опасности и распространенности этого явления, рассматривается многими государствами как проблема национального масштаба²⁰».

Проблема семейно- бытового насилия не является проблемой какой-то отдельно взятой страны, ныне она осознана как явление глобального масштаба.

Масштабы проблемы обуславливают и характер мер противодействия. Не случайно Генеральной Ассамблеей ООН 25 ноября объявлено Международным днем борьбы за ликвидацию насилия в отношении женщин. Участники Первого европейского криминологического конгресса (Лозанна, сентябрь 2001 г.) поставили проблемы насилия в семье в один ряд с организованной преступностью, наркотизацией и терроризмом²¹. На международной конференции «Предотвращая домашнее насилие: итоги и перспективы» (Москва, 7-9 апреля 2006 г.) насилие в семейно-бытовой почве охарактеризовано как национальная проблема, подрывающая основы воспитания детей и влияющая на демографическую ситуацию²².

Среди международных документов, где затрагиваются вопросы гендерного равноправия, проблемы предотвращения насилия в отношении женщин и ратифицированных Азербайджаном, можно отметить следующие:

- Всеобщая декларация прав человека (Резолюция генеральной ассамб-

¹⁷ Саттеруэйт М. Патология насилия//www.expert.ru/expert/2006/

¹⁸ Коваль-Молодцова Ю.С., Николайшвили Г.Г., Копейкина В.Б. Ситуация в сфере домашнего насилия над детьми в мире и в российском обществе. Использование СМИ и социальной рекламы как метода воздействия на целевые группы. //Дети. Родители. Общество. 2013, №18, с.83

¹⁹ Корни домашнего насилия//www.strana-oz.gu

²⁰ Полищук Е.Г. Международные механизмы противодействия преступлениям, совершаемым в сфере семейно-бытовых отношений//Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право». 2008, №2, с.36

²¹ Салагаев А.Л. Первый европейский криминологический конгресс//СОЦИС. 2002, №5, с.119.

²² Колпакова Л.А. Насилие в семье: виктимологический аспект, дифференциация ответственности и вопросы законодательной техники. Автореф.дисс....к.ю.н. Казань, 2007, с.3-4.

лей ООН от 10 декабря 1948 года);

- Конвенция о борьбе с торговлей людьми и с эксплуатацией проституции третьими лицами (резолюция генеральной ассамблеи ООН от 2 декабря 1949 года);

- Конвенция относительно рабства, подписанная в Женеве 25 сентября 1926 года с изменениями, внесенными протоколом от 7 декабря 1953 года;

- Дополнительная конвенция об упразднении рабства, работорговли, и институтов и обычаев сходных с рабством (принята конференцией полномочных представителей, созванной в соответствии с Резолюцией 608 Экономического и Социального Совета от 30 апреля 1956 года);

- Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (резолюция генеральной ассамблеи ООН от 18 декабря 1979 года);

- Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания (резолюция генеральной ассамблеи ООН от 10 декабря 1984);

- Конвенция о правах ребенка (резолюция генеральной ассамблеи ООН от 20 ноября 1989 года);

- Декларация об искоренении насилия в отношении женщин (резолюция генеральной ассамблеи ООН от 20 декабря 1993 года);

- Пекинская декларация и Платформа действия (принята на четвертой Всемирной конференции по положению женщин, 4-15 сентября 1995 г.);

- Модельное законодательство ООН о насилии в семье (1996), рекомендованное ООН в качестве основы для конкретных правовых документов уголовного и гражданского законодательства, направленных на предотвращение семейного насилия;

- Протокол о Предупреждении и Пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми и наказании за нее, дополняющий Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности (резолюция генеральной ассамблеи ООН от 15 ноября 2000 года);

- Стамбульская конвенция «О противодействии и пресечения насилия в отношении женщин и бытового насилия (принять 7 апреля 2011 года Комитетом Министров Совета Европы).

В Декларации «Об искоренения насилия в отношении женщин» (1993) – не только указывается главные сферы проявления насилия в отношении женщин (в семье, в обществе, со стороны государства), но и определяется практические меры по борьбе с ним, которые должны лечь в основу национальных законодательств, защищающих женщин от насилия. Правительствам всех стран предложена осудить это социальное зло и безотлагательно приступить к его искоренению всеми надлежащими средствами, в том числе путем:

- разработки в рамках внутреннего законодательства (уголовного, гражданского, трудового, административного, семейного и др.) санкций за

совершение преступлений в отношении женщин;

- реализации системы экстренных мер по предотвращению насилия в отношении женщин и защиту женщин от преступных посягательств;

- определения механизма возмещения ущерба, причиненного женщинам, подвергшимся насилию (в любых его формах);

- обеспечения женщинам, пострадавшим от насилия, беспрепятственного доступа к органам правосудия.

Принятые в 1995 году на Четвертой Всемирной Конференции ООН по проблемам женщин в Пекине Декларация и Платформа Действий, призывали правительства, международные сообщества и гражданское движение целенаправленно проводить стратегические мероприятия по усилению борьбы против семейно-бытового насилия над женщинами и детьми²³.

В Пекинской платформе действий отмечается, что государственные структуры должны обеспечить на национальном и региональном уровнях мониторинг положения женщин, а также тесно взаимодействовать с общественными организациями, борющимися с семейным насилием²⁴.

В окончательной резолюции Пекинской встречи отмечается необходимость принятия новых законодательных решений, разрабатывать и реализовывать национальных планов по искоренению насилия в отношении женщин, - в частности домашнего насилия и других форм насилия²⁵.

Модельное законодательство ООН о насилии в семье, регулирует механизм подачи жалоб пострадавших, определяет их права, обязанности полицейских и служащих юстиции, описывает процедуру обращения и выдачи чрезвычайного временного ограничительного ордера и охранного (защитного) ордера, выделяет меры, направленные на оказание помощи экстренного и не экстренного характера и т.д.²⁶.

7 апреля 2011 года Комитет министров Совета Европы в Стамбуле принял новую Конвенцию «О предупреждении и пресечении насилия в отношении женщин и бытового насилия». Стамбульская конвенция определяет «насилие в отношении женщин» как «нарушение прав человека и форму дискриминации в отношении женщин», включающее «все акты

²³ Халилова Л. К вопросу о защите прав женщин и борьбе с насилием и правонарушениями в отношении их//Закон и жизнь. 2013, №10, с.26

²⁴ Писклакова М.П. Домашнее насилие в отношении женщин и российское законодательство: база, недочеты и преграды на пути реальной защиты//Насилие в отношении женщин: опыт стран Восточной Европы, Центральной Азии и России. М., 2008, с.66-87.

²⁵ Родина И.В. Искоренение насилия в отношении женщин в свете концепции прав человека//Всероссийский журнал «Теория и практика общественного развития». Краснодар. №5. Том 2, 2006 (www.cyderleninka.ru), с.3

²⁶ Сидоренкова Т., Либоракина М. Правовые основы защиты от насилия в семье//Куда идет Россия?... Трансформация социальной сферы и социальная политика. Пятый международный симпозиум. М., 1998, с.333-334

гендерного насилия, которые приводят или могут привести к физическому, сексуальному, психологическому или экономическому ущербу или страданиям женщин, включая угрозы совершения таких актов, принуждение или произвольное лишение свободы, будь то в публичной или личной жизни». Кроме того, «гендерное насилие в отношении женщин» означает «насилие, направленное против женщины, потому что она является женщиной, или же несоразмерно затрагивает женщин»(ст.3).

Стамбульская конвенция содержит подробные, комплексные и юридические обязательные стандарты для государственных мер по искоренению насилия в отношении женщин во многих областях.

В статье 1 Стамбульской Конвенции указаны его цели. Так, согласно этой статье, целями Конвенции являются следующие: защитить женщин от всех форм насилия и предупредить, преследовать и искоренять насилие в отношении женщин и домашнее насилие; содействовать искоренению всех форм дискриминации в отношении женщин и поощрять подлинное равенство между женщинами и мужчинами, в том числе путем расширения возможностей женщин; разрабатывать комплексные рамки, политику и меры для защиты и оказания помощи всем жертвами насилия в отношении женщин и домашнего насилия; содействовать международному сотрудничеству с целью искоренения насилия в отношении женщин и домашнего насилия; оказывать поддержку и помощь организациям и правоохранительным органам в осуществлении эффективного сотрудничества для принятия комплексного подхода к искоренению насилия в отношении женщин и домашнего насилия.

Стамбульская конвенция предусматривает целый комплекс необходимых мер, решительных действий со стороны государств в борьбе с насилием в отношении женщин и бытовым насилием, исходя при этом из необходимости защиты жертв. Конвенция исходит из интересов жертв и содержит комплексный набор практических инструментов, которые могут помочь улучшить реагирование со стороны всех соответствующих участников. Конвенция возлагает на Стороны – ратифицировавшие конвенцию государства - ответственность за предупреждение насилия, защиту жертв и наказание лиц, совершающие акты насилия, а также обязывает принять меры, необходимые для формирования комплексной политики в этих сферах. Как правильно отмечает Н.Муйжниекс, «это крайне важно, поскольку мы можем надеяться положить конец насилию в отношении женщин только в том случае, если будут разрушены гендерные стереотипы и роли, будет изменено отношение людей, внесены поправки в законы, а женщину получат дополнительные возможности и свободный доступ к правосудию. Чрезвычайно важно и то, что в Конвенции предусматривается создание конкретного мониторингового механизма для обеспечения эффективного выполнения ее положений Сторонами»²⁷.

²⁷ Муйжниекс Н. Борьба с насилием в отношении женщин должна стать главным при-

Азербайджан относится к числу государств, в которых традиции, особенности национального менталитета, иногда религиозные убеждения в значительной мере влияли на положение женщины в обществе. Тем не менее, наше государство достигло многих успехов в данной области. Сегодня нас можно смело причислить к категории государств, в которых обеспечено равное отношение к равным интересам, в том числе и равенство между мужчиной и женщиной. В Азербайджане устранены все формы политической, социальной, экономической или психологической дискриминации женщин, созданы все условия для развития семьи²⁸.

В Азербайджане принято достаточно правовых документов, связанных с обеспечением гендерного равенства, защитой прав женщин и детей.

Событием чрезвычайной важности в направлении создания государственного механизма, ответственного за женское развитие и достижение гендерного равноправия, можно считать создание в 1998 году согласно указу президента Г.Алиева Государственного Комитета по проблемам женщин. По его инициативе были четко обозначены приоритеты государственной политики в данной области, приняты такие важные документы, как распоряжение «О мероприятиях по повышению роли женщин в Азербайджане» от 1998 года и распоряжение «Об усилении государственной политики в отношении женщин» от 2000 года.

В феврале 2006 г. Указом Президента Азербайджанской Республики И.Алиева, на базе ликвидированного Госкомитета по проблемам женщин была создана новая государственная структура, наделенная большими полномочиями, - Государственный Комитет по проблемам семьи, женщин и детей²⁹.

Принятой в 2006 году Закон Азербайджанской Республики «Об обеспечении гендерного (мужчин и женщин) равенства», предусматривает равные права мужчин и женщин для участия в политической, экономической, социальной и культурной и других сферах общественной жизни, а также пресечение всех форм дискриминации.

Для целенаправленного предотвращения повседневного насилия в 2006 году разработана «Республиканская Комплексная Программа по борьбе с повседневным насилием в демократическом обществе». Цель программы заключалась в уменьшении случаев бытового насилия посредством специальных мер в различных сферах личной и общественной жизни населения в Азербайджанской Республике и предотвращении насильственных форм поведения.

22 июня 2010 года в Азербайджане был принят Закон «О предотвра-

оритетом//www.coe.int/ru,c.4

²⁸ Гусейнова Х. Проблема бытового насилия должна решаться на основе специального закона.//www.zerkalo.az

²⁹ Касумова Е. Национальный институциональный механизм по гендерному равенству в Азербайджане//www.gender-az.org

щении бытового насилия». Следует отметить, что данный Закон был разработан в соответствии с рекомендациями ООН и ОБСЕ. При подготовке проекта закона были учтены законодательный опыт таких государств, как США, Великобритания, Япония, Италия, Франция, Турция и т.д.

В законе дано понятие бытового насилия, определены его основные виды. Указывается, какие противоправные действия, совершенные в семейно бытовой сфере признаются физическим, психологическим, сексуальным насилием или незаконными ограничениями экономического характера. В Законе определяется основные принципы государственной политики по предотвращению бытового насилия.

Профилактика преступлений в сфере семейно-бытовых отношений достаточно сложна, что связано как с трудностями выявления причин и условий совершения данных преступлений, так и с несовершенством методик, с неэффективным уровнем организации профилактической деятельности в рассматриваемой сфере³⁰.

Организационное обеспечение предупредительной деятельности семейного насилия должно складываться из следующих составляющих: 1) нормативно-правового обеспечения; 2) информационно-аналитического обеспечения; 3) методического обеспечения; 4) ресурсного обеспечения; 5) кадрового обеспечения. Каждый из этих элементов требует научно обоснованного подхода, учитывающего медицинские, экономические и социальные последствия принимаемых субъектами предупреждения решений³¹.

Проблема семейно-бытового насилия является в большей степени криминологической, чем уголовно-правовой. Актуальность проблем криминологической профилактики семейно-бытовой преступности определяется целым рядом обстоятельств: совершение такого рода преступлений приводит к значительным общественно опасным последствиям, выходящим далеко за рамки уголовного права и оказывающим влияние на общий морально-психологический климат в обществе. Морально-психологический климат в семье по степени своего воздействия оказывается чрезвычайно опасным для членов семьи, особенно для несовершеннолетних и малолетних детей, которым наносится невосполнимый ущерб. К негативным последствиям насилия следует относить деструктуризацию и разрушение семьи, десоциализацию и эмоциональную автономизацию членов семьи, алкоголизм и наркотизм, разводы, суицид, в том числе детский. Для современной криминологии очень важно разработать целостную систему приемов, методов и средств профилактики семейно-бытовых

³⁰ Коцюба В.А. Криминологический анализ и предупреждение преступлений в сфере семейно-бытовых отношений :По материалам Дальневосточного региона. Автореф.дисс...к.ю.н. Хабаровск, 2004, с.7.

³¹ Исаков А.А. Криминологическая характеристика и предупреждение насильственных преступлений, совершаемых в семье. Автореф.дисс...к.ю.н. М., 2004, с.9-10

преступлений, основывающуюся на результатах современных криминологических и социально-психологических исследований³².

Концепция противодействия семейному насилию должна иметь в своем основании три блока: комплексную оценку специфики отношений, складывающихся в данной сфере социальных отношений; систематический мониторинг характера и степени общественной опасности насильственных преступлений, совершаемых в семье; научно обоснованную корреспонденцию, с учетом потенциального эффекта, средств, способных обеспечить на приемлемом уровне охрану соответствующих отношений.

Учитывая, то обстоятельство, что в семье и других институтах социализации отсутствует системная и комплексная деятельность по разрешению семейно-бытовых конфликтов, считаем в целях улучшения специальных мер профилактики в данной сфере, необходимым: 1) разработки специального раздела по предупреждению правонарушений и преступлений в семейных отношениях в рамках комплексной программы по поддержке семьи; 2) подготовки и переподготовки специалистов, целенаправленно работающих в сфере предупреждения семейной конфликтности (криминологов, психологов, специализированных медицинских и социальных работников, участковых инспекторов полиции); 3) создания службы социально-психологической (индивидуальная и совместная терапия) и социально-правовой (социальная адвокатура) помощи семье; 4) расширения участия гражданского общества в предупредительной деятельности путем финансовой поддержки государством специализированных субъектов из неправительственного сектора, поощрения создания новых форм гражданской инициативы, например, групп самоподдержки, ассоциаций соседей и др.; 5) изменения информационной политики государства в направлении осуждения всех форм насилия в обществе и семье, пропаганды толерантного поведения, ненасильственного образа жизни и др.³³.

Можно выделить следующие основные направления общесоциальной профилактики семейно-бытового насилия: разработка и осуществление на региональных уровнях специальных программ по искоренению насилия в отношении женщин и детей, включающих вопросы финансирования создания и содержания временных убежищ для женщин и детей, находящихся в опасном положении вследствие семейно-бытового насилия, а также финансирования оказания экстренной медицинской и социально-психологической помощи жертвам семейно-бытового насилия; разработка на уровне регионов специальных программ экстренной помощи жертв-

³² Фатеев А.Н. Домашнее насилие: опыт криминологического исследования. Автореф. дисс... к.ю.н. М., 2006, с.

³³ Тугельбаева Б.Г. Проблемы преступного насилия в отношении женщин: предупреждение и борьба с последствиями. Автореф. диссерт.... докт. юрид. наук. Бишкек, 20, с.05, с.25-26

вам семейного насилия. Такие программы должны включать решение следующих вопросов: оказание пострадавшей (пострадавшему) услуг специализированных кризисных центров в течение 24 часов; немедленная транспортировка жертвы семейного насилия в специальное убежище (возможно, действующего в специализированном кризисном центре); консультация психолога (психотерапевта); соблюдение конфиденциальности в отношении жертвы насилия, соблюдение законных прав и интересов; принятие в рамках общего школьного образования специальных учебных программ или курсов в целях изменения социальных и культурных моделей поведения мужчин и женщин и искоренение предрассудков, обычаев и любой другой практики, основанных на идеях неполноценности или превосходства одного из полов или на стереотипных представлениях о роли мужчин и женщин; организация, поддержка и финансирование просветительских и учебных кампаний, прежде всего, в средствах массовой информации, направленных на повышение информированности о насилиях в отношении женщин и детей, правовых и психологических приемах разрешения семейных конфликтов, сопряженных с семейно-бытовым насилием, распространение информации о существующих в регионах центрах оказания помощи жертвам семейного насилия; проведение специальных научных исследований и сбор данных и статистической информации, касающихся насилия в семейно-бытовой сфере, изучение причин, характера, степени серьезности и последствий насилия в отношении женщин, детей и эффективности мер, принимаемых в целях предотвращения и пресечения семейно-бытового насилия; широкое распространение информации о результатах научных и прикладных исследований такого рода и т.д.³⁴

Считаем, что для повышения эффективности взаимодействия научных исследований и социальной практики в области изучения и преодоления бытового насилия, необходимо:

- получение репрезентативных статистических данных о числе жертв бытового насилия, данных о числе жертв физического, психологического, сексуального и экономического насилия, а также факторов, их детерминирующих. Такая статистика – важнейший шаг на пути формированию эффективной и целенаправленной социальной практики;

- проведения криминологической экспертизы проектов программ, планов, нормативно-правовых актов в этой области, а также научная оценка эффективности внедренных в практику программ;

- развивать сотрудничество между учеными и практиками в области исследований и анализа семейно-бытового насилия, что требует от обеих сторон более глубоких знаний о принципах работы друг друга, усвоения «языка» и основных парадигм;

³⁴ Фатеев А.Н. Домашнее насилие: опыт криминологического исследования. Автореф. дисс. ... к.ю.н. М., 2006, с. 8.

- сделать акцент на первичной профилактике бытового насилия, которая позволит разрешить и многие другие социальные и психологические проблемы в обществе (например, снижение уровня депрессии и суицида)³⁵;

- усиление активности социальной науки, школы, СМИ, общественных, в особенности женских, организаций по формированию культуры межличностного общения, ненасильственных способов разрешения конфликтов, по поддержке женщины – матери и ребенка и их защите от семейного насилия;

- выработка гибкой и безопасной практики совместного влияния государства и общества на сферу частной семейной жизни, а тем самым – гуманизации общественных отношений³⁶.

Назрела необходимость также в создании Криминологической службы как на республиканском, так и на региональном уровнях. Криминологическая служба могла бы обеспечивать информационно-аналитическую деятельность, в том числе: оценка реальных изменений преступности, процессов ее детерминации, причинности, эффективности ранее принимаемых мер), разрабатывать криминологический прогноз, стратегию борьбы, программы, обеспечивать проведение криминологических экспертиз, разработку проектов нормативных правовых актов, касающихся предупреждения преступности или иных аспектов борьбы с ней и т.д.³⁷.

Считаем необходимым формирования в системе органов внутренних дел подразделений по предупреждению насилия в семье на всех уровнях, а также специализации отдельных сотрудников уголовного розыска, следователей и дознавателей в области семейно-бытового насилия. В то же время следует отметить, что полномочия сотрудников полиции по предупреждению насильственной преступности в семье закреплены в общем виде, а законным рычагом воздействия остается лишь профилактическая беседа. Анализ предусмотренных законодательством мер говорит о том, что необходимо рассмотреть вопрос о введении конкретных ограничительных мер для лиц, допускающих семейное насилие, но не привлеченных к уголовной ответственности в силу тех или иных причин, так называемых «семейных дебоширов». Примером таких профилактических мер могут служить чрезвычайный временный ограничительный ордер и охранный ордер, принудительное лечение от алкоголизма и наркомании, принудительное расселение семей (в том числе бывших супругов, прожи-

³⁵ Лысова А.В., Щитов Н.Г. Системы реагирования на домашнее насилие: опыт США// Социологический журнал. 2003. №3, с.100-115

³⁶ Сошникова И.В. Насилие в семье в современной России: Социологический анализ. Автореф. дисс....канд.социолог.наук. Екатеринбург, 2011, с.17-18

³⁷ Ал-Кавасми Амир Хашим Салман. Противодействие криминальному насилию в сфере семейно-бытовых отношений. Автореф.дисс...к.ю.н. Бишкек, 2011, с.13-17

вающих совместно) в случае выявления фактов семейного насилия³⁸.

Также актуальна изучения зарубежного опыта противодействия насилию в семье в отношении женщин, не только с научной, но и с практической точки зрения, что должно помочь выработке адекватной системы мер по эффективному воздействию на ситуацию, определить место и роль в ней всех субъектов профилактики.

Анализ международного опыта показал, что за рубежом, и в особенности в таких странах как США, Япония, Англия, Германия, Франция, Дания, Бельгия, Нидерланды, Канада, Австрия и т.д., используется масса средств противодействия насилию в семье, неизвестных Азербайджанскому законодательству. Поэтому при разработке комплексной стратегии предупреждения насильственной преступности в семье необходим тщательный анализ международной практики и возможности реализации отдельных мер в условиях Азербайджанской действительности (таких, например, как судебный охранный ордер (защитное предписание), пробация, социально-судебное наблюдение, транзакция, освобождение от наказания на основе наложения обязанности пройти курс специальных консультаций в сочетании с ограничительными мерами и т.д.)³⁹.

Опыт этих стран, которые уже несколько десятилетия признают домашнее насилие одной из самых значимых государственных проблем, представляет значительный интерес, хотя и требует глубокого осмысления с учетом специфики Азербайджанской правовой системы, исторических и культурных традиций.

Список литературы

1. Ал-Кавасми Амир Хашим Салман. Противодействие криминальному насилию в сфере семейно-бытовых отношений. Автореф.д. исс... к.ю.н. Бишкек, 2011
2. Варыгин А.Н. Особенности семейно-бытовых преступлений и их предупреждения//Вестник Казанского юридического института МВД России. 2014. №3(17).- www.cyberleninka.ru
3. Гусейнова Х. Проблема бытового насилия должна решаться на основе специального закона.//www.zerkalo.az.
4. Зарубина К.Д. Социальное неблагополучие и насилие в семье (криминологическое исследование). Автореф.дисс....к.ю.н. М., 2013
5. Зуйкова Е.М., Ерусланова Р.М. Феминология. М., 2001.
6. Касумова Е. Национальный институциональный механизм по ген-

³⁸ Зарубина К.Д. Социальное неблагополучие и насилие в семье (криминологическое исследование). Автореф.дисс....к.ю.н. М., 2013, с.4

³⁹ Коцюба В.А. Криминологический анализ и предупреждение преступлений в сфере семейно-бытовых отношений: По материалам Дальневосточного региона. Автореф.дисс....к.ю.н. Хабаровск, 2004, с.5-6.

дерному равенству в Азербайджане//www.gender-az.org.

7. Коваль-Молодцова Ю.С., Николайшвили Г.Г., Копейкина В.Б. Ситуация в сфере домашнего насилия над детьми в мире и в российском обществе. Использование СМИ и социальной рекламы как метода воздействия на целевые группы. //Дети. Родители. Общество. 2013, №18, с.83.

8. Колпакова Л.А. Насилие в семье: виктимологический аспект, дифференциация ответственности и вопросы законодательной техники. Автореф.дисс....к.ю.н. Казань, 2007.

9. Коцюба В.А. Криминологический анализ и предупреждение преступлений в сфере семейно-бытовых отношений :По материалам Дальневосточного региона. Автореф.дисс....к.ю.н. Хабаровск, 2004

10. Лысова А.В., Щитов Н.Г. Системы реагирования на домашнее насилие: опыт США//Социологический журнал. 2003. №3, с.100-115.

11. Максимов С.В., Ревин В.П. Насильственные преступления в сфере семейно-бытовых отношений и проблемы их профилактики. М., 1993,

12. Муйжниекс Н. Борьба с насилием в отношении женщин должна стать главным приоритетом//www.coe.int/ru/.

13. Пискалова М.П. Домашнее насилие в отношении женщин и российское законодательство: база, недочеты и преграды на пути реальной защиты//Насилие в отношении женщин: опыт стран Восточной Европы, Центральной Азии и России. М., 2008, с.66-87.

14. Полищук Е.Г. Международные механизмы противодействия преступлениям, совершаемым в сфере семейно-бытовых отношений// Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право». 2008, №2, с.36.

15. Родина И.В. Искоренение насилия в отношении женщин в свете концепции прав человека//Всероссийский журнал «Теория и практика общественного развития». Краснодар. №5. Том 2, 2006 (www.cyderleninka.ru).

16. Рощупкина И. Ежегодно в Казахстане регистрируется более 10 тысяч фактов бытового насилия//www.automan.kz.

17. Салагаев А.Л. Первый европейский криминологический конгресс//СОЦИС. 2002, №5, с.119.

18. Саттеруэйт М. Патология насилия//www.expert.ru/expert/2006.

19. Сидоренкова Т., Либоракина М. Правовые основы защиты от насилия в семье//Куда идет Россия?.... Трансформация социальной сферы и социальная политика. Пятый международный симпозиум. М., 1998, с.333-334

20. Сошникова И.В. Насилие в семье в современной России: Социологический анализ. Автореф.дисс.....канд.социолог.наук. Екатеринбург, 2011

21. Сошникова И.В., Чупина Г.А. Насилие в семье: социальные предпосылки и факторы риска//Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология.Культурология. Вып.18. 2010, №20,

с.174 .

22. Старков О.В. Бытовые насильственные преступления. Рязань, 2002, с.31-32

23. Тугельбаева Б.Г. Проблемы преступного насилия в отношении женщин: предупреждение и борьба с последствиями. Автореф.диссерт....докт.юрид.наук. Бишкек, 2005.

24. Уголовную ответственность за домашнее насилие необходимо ужесточить//www.regnum.ru/new/.

25. Фатеев А.Н. Домашнее насилие: опыт криминологического исследования. Автореф.дисс...к.ю.н. М., 2006

26. Халилова Л. К вопросу о защите прав женщин и борьбе с насилием и правонарушениями в отношении их//Закон и жизнь. 2013, №10, с.25-27.

27. Шмарион П.В. Криминологическая характеристика и предупреждение насильственных преступлений, совершаемых в семье в отношении несовершеннолетних: Автореф.. диссерт..... к.ю.н. Тамбов, 2010

УДК 343.98

Лариса Куприянова

кандидат медицинских наук, доцент, доцент кафедры криминалистики, судебной медицины и психиатрии Харьковского национального университета внутренних дел

Влада Гусева

кандидат юридических наук, доцент кафедры криминалистики, судебной медицины и психиатрии Харьковского национального университета внутренних дел

Татьяна Савчук

кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры криминалистики, судебной медицины и психиатрии Харьковского национального университета внутренних дел

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ МЕДИЦИНСКИХ ЗНАНИЙ НА ПЕРВОНАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ РАССЛЕДОВАНИЯ ДЕТОУБИЙСТВ

В настоящее время значительно увеличилось количество преступлений, совершенных женщинами. Среди факторов, которые способствуют повышению уровня таких преступлений, можно выделить следующие: ухудшение материального положения, безработица, доступность наркотических препаратов, а также сильное психоэмоциональное перенапряжение, присущее гражданам Украины в последние годы. Однако, безусловно, не стоит забывать и о падении нравственных устоев, потому как современное преобразование общества не обошлось без существенного снижения, даже можно сказать «падения» таких привычных моральных институтов, как семья, материнство и общественный контроль за социальным состоянием граждан. Ведущее место среди всех преступлений, совершенных женщинами занимают детоубийства. Стоит обратить внимание, что если ранее детоубийство было прерогативой одиноких женщин, столкнувшихся с проблемой незаконнорожденного ребенка, то в последнее десятилетие убийство ребенка зачастую совершается матерью с ведома, либо при помощи мужа, сожителя или близких родственников.

Под детоубийством следует понимать убийство матерью своего новорожденного ребёнка во время родов или сразу после них. Содеянное в соответствии с Уголовным кодексом Украины, следует квалифицировать по ст. 117 УК Украины. Но в том случае, если такое убийство было совершено с заранее обдуманым умыслом, в том числе по взаимному согласию супругов, то содеянное следует квалифицировать по п. 2 ч. 2 ст. 115 УК Украины [1, с. 405-406].

Указанный состав преступления настолько специфичен, что зачастую детоубийства оказываются нераскрытыми. Это объясняется тем, что следователь не всегда имеет надлежащую компетенцию в расследовании указанных преступлений и поэтому не может правильно определить круг всех необходимых мероприятий для полного и всестороннего изучения обстоятельств совершенного, а также причин и условий, способствующих преступлению. Кроме того сотрудники правоохранительных органов в недостаточной мере используют возможности специалистов в сфере медицины. Особенно это касается случаев, когда труп новорожденного отсутствует. Поэтому при расследовании детоубийства для полного, всестороннего и объективного расследования не обойтись без специальных медицинских знаний, которые должны использоваться в разных формах. Это могут быть как процессуальные формы использования специальных знаний (привлечение специалиста для участия в проведении следственных (розыскных) действий, назначение экспертиз) так и непроцессуальные (консультативная помощь и т.д.).

Безусловно, проблемы расследования детоубийств были предметом исследования многих ученых-криминалистов, среди них В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, О. С. Саинчин. Кроме того некоторые аспекты использования специальных медицинских знаний исследовались учеными медиками, такими как В. В. Томилин, В. П. Циковский. Однако, на наш взгляд, комплексное исследование вопросов использования специальных медицинских знаний на первоначальном этапе расследования детоубийств так и не было проведено. Поэтому необходимость выделения и анализа основных форм и видов использования специальных медицинских знаний при расследовании указанных преступлений, а также определения основных проблем такого использования и определяет актуальность данной статьи.

Учитывая этапность процесса расследования любого преступления, нам кажется, что следует начать из такой процессуальной формы использования специальных знаний, как привлечения специалиста к участию в проведении следственных (розыскных) действий.

В первую очередь судебно-медицинский эксперт либо врач будут привлекаться следователем к осмотру места происшествия. Указанное положение предусмотрено Порядком взаимодействия между органами внутренних дел, учреждениями охраны здоровья и прокуратуры Украины при установлении факта смерти человека [2]. Во время осмотра места происшествия, судебно-медицинский эксперт может помочь следователю в установлении причин и обстоятельств смерти, выявлении и сборе вещественных доказательств. Устные пояснения со стороны судебно-медицинского эксперта очень важны также и потому, что, опираясь на полученные знания в области медицины, следователь без труда воспримет заключение эксперта после проведения внутреннего исследования трупа и правильно квалифицирует данный вид смерти. Также, на месте происшествия, специалист в области

медицины может оценить психическое состояние матери новорожденного, что позволит следователю своевременно назначить проведение судебно-психиатрической экспертизы. В дальнейшем полученные сведения используются следователем при назначении экспертизы в частности для правильной формулировки и определения объема вопросов к судебно-медицинскому эксперту [3, с. 425-479].

Следующий важный этап взаимодействия обусловлен тем, что осмотр места происшествия и проведение внутреннего исследования трупа проводится разными судебно-медицинскими экспертами. Поэтому зачастую следователю целесообразно присутствовать при проведении внутреннего исследования трупа ребёнка, с целью дачи дополнительной информации эксперту относительно обстоятельств, установленных при осмотре места происшествия. Это позволит судебно-медицинскому эксперту в полном объеме ответить на вопрос о причинно-следственной взаимосвязи между нанесенными повреждениями и наступлением смерти. Также дополнительные сведения могут помочь эксперту своевременно провести в рамках первичной экспертизы дополнительное исследование, результаты которого используются при установлении причины смерти. Например, если мама, во время обнаружения тела новорожденного, была в состоянии алкогольного опьянения, или в ситуациях, когда она умышленно ввела в свой организм токсические вещества для стимуляции родовой деятельности, преждевременных родов, выкидыша или гибели плода внутриутробно, то целесообразным будет проведение в рамках экспертизы токсикологического исследования крови ребенка на предмет установления наличия и степени тяжести алкогольного опьянения. Если эти данные не предоставлены вовремя, и эксперт не провел такого исследования в рамках первичной экспертизы, то, по истечении времени, назначение следователем дополнительной уже не будет целесообразным ввиду того, что биологические жидкости, органы и ткани будут подвержены гнилостным изменениям и потеряют свою информативность. В таком случае следователю будет затруднительно собрать необходимые доказательства, а совершенное может быть квалифицировано неправильно. Кроме того, полнота предоставленных данных эксперту необходима и потому, что органы и ткани тела новорожденного или ребенка подвергаются гнилостным изменениям намного быстрее, чем взрослого человека.

При назначении судебно-медицинской экспертизы ребёнка, зачастую следователь, ставит эксперту те же вопросы, что и при направлении тела взрослого человека: «Причина смерти. Давность наступления смерти. Наличие и степень тяжести телесных повреждений» [4, с. 205-241]. Естественно они актуальны и в случае назначения судебно-медицинской экспертизы новорожденного, но недостаточны для квалификации преступления.

Конечно, количество поставленных вопросов регламентируется следователем и может быть различным. Однако направленность их будет зави-

сеть от возможной причины смерти, установленной при осмотре тела на месте происшествия. Учитывая практический опыт, считаем возможным предложить перечень основных вопросов, которые следователь может ставить судебно-медицинскому эксперту при назначении судебно-медицинской экспертизы новорожденного [5, с. 163-179].

Для установления новорожденности и живорожденности: 1) является ли ребенок, труп которого направляется на экспертизу, новорожденным? 2) Был ли ребенок доношенным и на каком месяце беременности он родился? 3) Родился ли младенец живым или мертвым? 4) Если ребенок родился живым, то какова причина его смерти? 5) Родился ли ребенок жизнеспособным. Если нет, то какова причина его смерти? 6) Продолжительность жизни ребенка после наступления смерти?

Для установления причин насильственной смерти: 1) имеют ли место на трупе признаки внешнего воздействия (механические повреждения, удушение, перекрытие дыхательных путей)? 2) Могли ли телесные повреждения возникнуть при прохождении ребенка через родовые пути либо при оказании матерью самопомощи себе во время родов? 3) Имеет ли место на шее ребенка странгуляционная борозда. И, если имеет место, то могла ли она возникнуть в результате обвития пуповиной?

Для установления причин ненасильственной смерти: 1) Если причиной смерти является асфиксия, то могло ли это состояние развиваться в родах? 2) Имеют ли место на теле новорожденного телесные повреждения. И, если они возникли в момент прохождения ребенка по родовым путям матери, могли ли они привести к наступлению смерти?

Для установления дополнительных сведений: 1) имеют ли место признаки оказания квалифицированной медицинской помощи в условиях медицинского стационара? 2) Имеют ли место признаки оказания квалифицированной медицинской помощи (в частности, первичного туалета новорожденного) и первичного ухода? 3) Какова группа крови новорожденного? 4) Наличие и степень интоксикации (алкогольной, наркотической)? 5) Наличие в биологических жидкостях и тканях токсических веществ и медицинских препаратов?

Считаем важным дать некоторые пояснения, необходимые следователю на первоначальном этапе расследования детоубийств.

Так, относительно новорожденности. Следователь под понятием «новорожденность» должен подразумевать следующее: плод достиг жизнеспособности, масса тела 1000 г и более, длина тела не менее 35 см, срок беременности 28 недель и более. Следователю необходимо знать, что длительность периода новорожденности врачами разных специальностей расценивается по-разному. Так, для акушеров-гинекологов и педиатров этот период составляет от 7-10 дней до 21-28 дней после рождения. В то время, как судебно-медицинский эксперт зачастую опирается не на временные промежутки, а на так называемые признаки новорожденности:

кровь на кожных покровах (но необходимо помнить, что кровь на теле ребенка может быть следствием телесных повреждений); наличие сыровидной смазки на теле ребенка; наличие в прямой кишке и вокруг заднего отверстия следов первородного кала; присутствие пуповины; наличие в затылочно-теменной области родовой опухоли [6, с. 320-345]. То есть, для судебно-медицинского эксперта период новорожденности – это период практически сразу после родов, а в дальнейшем детоубийство может рассматриваться как по отношению к ребенку. И если будут заключение эксперта и выписка из стационара, в которых одно и то же тело будет и новорожденным, и ребенком, имея представленные знания, следователь будет понимать, что речь идет об одном и том же. Это позволит не терять дополнительного времени на выяснение различий, общение с врачами и т.д.

Жизнеспособным принято считать ребенка, который способен жить вне организма матери. Однако есть особенности в понимании этого термина, которые заключаются в его интерпретации врачами различной специализации. Так, согласно успехам и достижениям в современной медицине, существует клинический признак жизнеспособности: вне зависимости от срока беременности, массы и длины тела плода / новорожденного, внеутробное существование его обеспечивается поддержанием жизненно важных функций в течение определенного периода времени путем пребывания под аппаратами и постоянным присмотром врачей [7, с. 15-48]. С судебно-медицинской, а, следовательно, и с юридической точки зрения, жизнеспособным принято считать плод, сроком гестации не менее 28 недель, массой тела не менее 1500 г, длиной тела не менее 40 см и который может существовать вне организма матери без специальной медицинской помощи и определенного ухода. Существуют еще дополнительные признаки жизнеспособности, которыми руководствуется судебно-медицинский эксперт при проведении экспертизы, а также с ними ознакомлен и следователь в рамках программы предмета «Судебная медицина». Это такие, как: хорошо развитый подкожно-жировой слой; наличие пушковых волос только в области лопаток и плечевого пояса; густые волосы на голове длиной более 1 см; расширенные зрачки без перепонки; прозрачные роговицы; эластичные, упругие хрящи носа и ушных раковин; выступание ногтей на пальцах рук за их концы и достижение на пальцах ног их концов; опущенные в мошонку яички у мальчиков, закрытие малых половых губ большими и сомкнутость половой щели у девочек.

Ориентируясь на указанные признаки, следователь при консультативной помощи эксперта может уже на месте происшествия установить, по отношению к какому объекту было совершено преступление (не/доношенному, не/жизнеспособному новорожденному или плоду); принять во внимание либо подвергнуть сомнению показания матери и в некоторых случаях квалифицировать преступление.

При осмотре места происшествия немаловажную роль играет обнаружение и направление на экспертизу т.н. последа (плаценты). Для выявления этого объекта следователю необходимо тщательно осмотреть все прилегающие помещения, мусорные ведра или пакеты, постельное белье и т.д. Иногда плацента может быть прикреплена к пуповине и располагаться недалеко от трупа новорожденного. Важность этого объекта заключается в том, что зачастую по результатам судебно-медицинской экспертизы плаценты можно точно установить живым родился ребенок либо мертвым. К сожалению, на данный момент плацента направляется только в 15-20 % случаев детоубийств [8, с. 21-49].

Телесные повреждения на теле новорожденного, как правило, видны при осмотре тела на месте происшествия. Сложность в данном случае может заключаться в том, что иногда ребенок погибает в родах вследствие наличия анатомических особенностей организма матери (узкий таз, несоответствие размера родовых путей размерам ребенка). В данном случае будет иметь место судебно-медицинская экспертиза матери. Однако у следователя может возникнуть вопрос в отношении матери на предмет: «были ли установлены указанные особенности строения таза ранее и почему мама не обратилась за квалифицированной помощью в стационар»; либо же «почему мама не наблюдалась, скрывала факт беременности и рожала в домашних условиях?»

Что касается асфиксии новорожденного, то при удушении руками, пальцами, инородными телами либо твердыми предметами, то, как правило, данные повреждения будут визуализироваться при осмотре тела. Сложность в идентификации предметов или орудий убийства в таких случаях может возникнуть только при обнаружении тела в местах, не соответствующих месту родов [9, с. 124-162]. Сложность при осмотре может возникнуть при асфиксии, развившейся вследствие обвития пуповины вокруг шеи плода. Однако этот вопрос будет решен при внутреннем исследовании тела.

Среди дополнительных сведений и вопросов к эксперту, имеют большое значение вопросы относительно идентификации личности матери (или подтверждение родства), а также сведения относительно признаков оказания квалифицированной медицинской помощи новорожденному. Что касается оказания медицинской помощи, то следователю необходимо устанавливать, где и кем были оказаны мероприятия по родовспоможению (в условиях стационара или на дому), а также было ли установлено после рождения у новорожденного наличие каких-либо заболеваний (состояний), требующих специализированной помощи или ухода (имело ли место оставление новорожденного без надлежащего ухода, в беспомощном состоянии) [10, с. 50-53].

Таким образом, использование специальных медицинских знаний на первоначальном этапе расследования детоубийств имеет важное значе-

ние, так как: во-первых, позволяет в полном объеме выявить и исследовать все основные обстоятельства совершения детоубийства, во-вторых, правильно квалифицировать преступление, в-третьих, правильно определить круг вопросов эксперту, необходимых для быстрого, полного и всестороннего расследования детоубийства, и в-четвертых, правильно и в полной мере использовать полученную от эксперта информацию для доказывания по уголовному производству.

Использованная литература:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка - 7-ме вид., переробл. та доповн. - К.: Юридична думка, 2010 – 1188 с.
2. Про затвердження Порядку взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та прокуратури України при встановленні факту смерті людини : наказ МВС України, МОЗ України, Генеральна прокуратура України від 28.11.2012 № 1095/955/119 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z2106-12>
3. Тагаев Н.Н. Судебная медицина [учебник] / Н.Н. Тагаев. Под общ. Ред. А.М. Бандурка – Х.: Факт, 2003. – 1254 с.
4. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6 // Судові експертизи в Україні: Зб. норм. актів: Станом на 15 червня 2002 р. – К., 2002. – С. 205-241.
5. Дерягин Г.Б. Осмотр трупа на месте его обнаружения [практическое пособие] / Г.Б. Дерягин, З.И. Тараскина. - Архангельск, 1996. – 278 с.
6. Томилин В.В. Медико-криминалистическая идентификация. Настольная книга судебно-медицинского эксперта / В.В. Томилин - М.: Изд. Группа Норма-Инфра, 2000. – 472 с.
7. Ципковский В. П. Осмотр места происшествия и трупа на месте его обнаружения [учебное пособие] / Проф. В. П. Ципковский. - Киев : Госмедиздат УССР, 1960. - 320 с.
8. Хохлов В. В. Судебная медицина / В. В. Хохлов, Л. Е. Кузнецов. – Смоленск: Беларус. Дом печати, 1998. – 800 с.
9. Ципковский В. П. Учебно-методическое пособие по судебно-медицинскому исследованию плодов и трупов новорожденных детей / Проф. В. П. Ципковский. - Винница: Винниц. мед. институт им. Н. И. Пирогова, 1962. – 73 с.
10. Капустин А.В. Содержание выводов в заключении эксперта при судебно-медицинской экспертизе трупа / А.В. Капустин // Судебно-медицинская экспертиза. - 1985. - № 4. - С. 50-53.

Андрей Воронцов

кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права и криминологии факультета № 1 Одесского государственного университета внутренних дел.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ: ДИСКУССИЯ ПРОДОЛЖАЕТСЯ

Долгое время проблема насилия в семье считалась прерогативой устоявшихся обычаев и традиций и оставалась вне сферы правового регулирования. Любое вмешательство в семейные отношения со стороны государства и общества считалось нарушением тайны частной жизни и категорически не допускалось. Такое положение привело к определенному произволу в сфере семейных отношений и превращение их в область латентных правонарушений, которые оставались вне поля зрения компетентных органов государственной власти.

Впервые на мировом уровне проблема семейного насилия была актуализирована благодаря активным совместным действиям международного движения по защите прав женщин, поскольку именно женщины составили наиболее уязвимую и незащищенную группу, которая страдала от насильственных действий со стороны членов своей семьи (родителей, мужей, братьев и т.п.). Благодаря этому, проблемы по предупреждению насилия в семье вошло в поле зрения мирового сообщества и принятия целого ряда международных документов.

Украина ратифицировала много международных договоров о правах человека, в частности Международный пакт о гражданских и политических правах, Конвенцию ООН против пыток, Конвенцию ООН по ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW), Конвенцию ООН о правах ребенка, Конвенцию Совета Европы о защите прав человека и основополагающих свобод. Хотя все эти договоры защищают права мужчин и женщин, *только в Конвенции ООН по ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин есть конкретные положения, обязывающие государство-участника ООН принимать меры для защиты прав женщин.* Этот договор является специализированным и направленным на обращение дополнительного внимания к проблемам, которые предстают лишь перед женщинами или от которых страдают преимущественно женщины, в частности домашнее насилие [5].

По данным ООН, каждая 3-я женщина в мире сталкивается с домашним насилием, как правило, физическим или сексуальным. 70% погибших насильственной смертью женщин были убиты бывшими или нынешними партнерами. ВОЗ констатирует, что от 29% до 62% женщин, страдающих от насилия в семье не заявляют в полицию. Совет Европы считает, что 15-

20% женщин в странах бывшего СССР страдают от насилия в семье. По данным министерства социальной политики в центры социальных служб для семьи, детей и молодежи в 2013 г. поступило 93 000 обращений от пострадавших от насилия в семье. В 2014 г. – 93 780 обращений.

По данным Министерства внутренних дел Украины в 2007 году правоохранителями было принято 109 749 заявлений о фактах совершения насилия в семье, на учет за совершение этого правонарушения поставлено 65 042 лица, в 2008 году – 132 370 заявления и 66 119 лиц поставлено на учет; в 2009 году – 143 430 заявления и 72 945 лиц поставлено на учет; в 2010 году – 157 167 заявлений и 81 135 лиц поставлено на учет; в 2011 году – 162 766 заявлений и 87 540 лиц поставлено на учет; в 2012 году – 137 782 заявления и 82 962 человека поставлено на учет, в 2013 году – 174 229 заявлений и 95 466 человек поставлено на учет.

В 95% случаев пострадавшими были женщины, более 91% лиц, которые совершают насилие в семье в Украине – мужчины.

В течение 2014 г. – принято 117 заявлений 941. На учет поставлено – 77 709; из них женщины – 6 541, мужчины – 70 977, дети – 191. Защитных предписаний – 6 411. Прохождение коррекционных программ – 5 274 [1].

Официальная статистика касательно домашнего насилия не отражает реальную картину, поскольку большинство жертв не обращается за помощью в полицию. По данным опросов, насилие в украинской семье – достаточно распространенное явление. Социологические исследования свидетельствуют: 68 % женщин в стране страдают от издевательств в семье, в том числе 20 % – «как правило или часто» (чаще всего – это побои со стороны мужа), 50 % женщин подвергались сексуальным домогательствам на работе, а 8% из них – достаточно часто.

По результатам криминологических исследований, в 57,2 % семейно-бытовые преступления сопровождалось физическим насилием над жертвой, в 18 % – их участники применяли холодное оружие. Достойно внимания и тот факт, что насилие в семье не является исключительной монополией мужчин – значительной является и удельный вес лиц женского пола, совершивших преступления на бытовой почве, – 26,3 %. Усиливается и тенденция роста степени общественной опасности таких насильственных проявлений, возрастание тяжести их последствий, дерзости и неоправданной жестокости [1].

К сожалению, информация о масштабах этого социального зла в нашей стране является не совсем объективной и достоверной. Кроме того, случаи насилия в отношении женщин, детей, людей пожилого возраста, их распространенность и типология остаются по большей части латентными и не находят отражения в статистике. Особенно это касается сексуального и домашнего психологического насилия.

Что касается понятийного аппарата, то на сегодня само понятие «насилие в семье» требует дополнительного уточнения. В зарубежной прак-

тике социальные работники оперируют понятием «домашнее насилие», которое включает, в частности, насильственные действия между членами бывших супругов. Очевидно, что такой подход является гораздо более широким, однако в отечественном опыте регламентировано использование понятия «насилие в семье». Так, согласно Закона Украины «О предупреждении насилия в семье» насилие в семье рассматривается как любые умышленные действия физического, сексуального, психологического или экономического направления одного члена семьи по отношению к другому члену семьи, если эти действия нарушают конституционные права и свободы члена семьи как человека и гражданина и наносят ему моральный вред, вред его физическому и психическому здоровью» [7].

Исходя из изложенного, можно выделить следующие обязательные признаки насилия в семье:

1) лицами, страдающими от семейного насилия, могут быть только члены семьи (то есть этот Закон не распространяется на соседей, сожителей, в том числе разведенных лиц, которые продолжают совместно проживать, лиц, что встречаются, но не находятся в браке и тому подобное);

2) деяния насильника должно быть противоправным (то есть противоречить нормам действующего законодательства);

3) действие привело или могло привести к нарушению прав члена семьи как человека и гражданина;

4) вина насильника должна проявляться в форме умысла, а не по неосторожности.

В Разделе I Закона «Общие положения» содержатся определения терминов, употребляемых в Законе: понятие, виды насилия в семье и его формы; члены семьи; жертва насилия в семье, предупреждение насилия в семье, реальная угроза совершения насилия в семье, защитное предписание.

По направленности действий Закон выделяет четыре вида насилия: физическое, сексуальное, психологическое и экономическое. Под формами такого насилия следует понимать:

Физическое насилие в семье может иметь форму, в частности: избивание; толкание; пощечины; попытки удушения; дерганье за волосы; выкручивание рук; укусы; хватание; пытки; побои и истязания.

Физическое насилие в семье может привести к следующим последствиям: смерти пострадавшего; нарушение физического или психического здоровья; нанесение вреда чести и достоинству пострадавшего члена семьи.

Сексуальное насилие в семье может иметь форму, в частности: изнасилования, в том числе «изнасилование в браке»; принуждение к нежелательным сексуальным контактам; сексуальные домогательства; действия сексуального характера по отношению к ребенку: развращение детей, вовлечение ребенка в занятия детской проституцией или детской порногра-

фией, и тому подобное.

Психологическое насилие в семье может иметь форму, в частности: словесных оскорблений; угрозы убийством; угрозы причинения увечья, травм, избиения; преследование; запугивание; унижения.

Психологическое насилие в семье может повлечь: эмоциональную неуверенность; неспособность защитить себя; вред психическому здоровью.

Экономическое насилие в семье имеет место, когда осуществляется: умышленное лишение члена семьи жилья, еды, одежды, другого имущества или средств, на которые жертва имеет предусмотренное законом право; уничтожение собственности; повреждение собственности; поджог; проникновение в жильё; ограничение (лишение) доступа к семейному бюджету; экономическая эксплуатация.

Экономическое насилие в семье может привести к: смерти пострадавшего члена семьи; нарушению физического или психического здоровья.

Характеризуя причины и условия проявлений насилия в семье, в первую очередь следует уделять внимание тем криминогенным факторам, явлениям и процессам, которые происходят в обществе, а именно:

- социальные (напряжение, конфликты, насилие в обществе, пропаганда в средствах массовой информации насилия как модели поведения);
- экономические (материальные лишения, отсутствие достойных условий жизни наряду с отсутствием условий для трудоустройства, зарабатывания денег, экономическая зависимость, безработица);
- психологические (стереотипы поведения);
- педагогические (отсутствие культуры поведения, правовой, нравственной, гражданской, эстетической, экономической, трудовой);
- социально-педагогические (отсутствие осознанного родительства, семейных ценностей в обществе, позитивной модели семейной жизни на принципах гендерного равенства, семейного воспитания на основе прав ребенка);
- правовые (отношение к насилию как к внутренне семейной проблеме, а не как негативного общественного явления, к членам семьи как к собственности из-за отсутствия правового сознания);
- политические (приверженность гендерных стереотипов, недостаточный приоритет проблем семьи и гендерного равенства, внимание материнства и детства, а не семьи в целом, недостаток внимания к отцовству, мужчин);
- социально-медицинские (отсутствие репродуктивной культуры населения, ответственного родительства, системы семейных врачей, алкоголизм, наркомания, агрессия и тому подобное);
- физиологические и медицинские (нарушение гормонального фона, обмена веществ, скорости реакций, прием возбуждающих лекарств, болезни нервной системы и др.) [6].

С учетом криминогенных факторов, детерминирующих указанные

преступления, можно предложить следующие основные направления деятельности по специально-криминологическому предупреждению насилия в семье: криминологическая профилактика, предотвращение преступлений и их пресечение.

Криминологическая профилактика – деятельность различных субъектов по противодействию насильственной преступности, направленная на своевременное предотвращение возникновения криминогенно-опасных явлений, их ограничение, а если возможно, то и их устранения и создания достаточной защиты и безопасности личности от преступных насильственных посягательств. Важнейшими профилактическими комплексами являются: вмешательство в кризисные ситуации; уменьшение практических возможностей совершения именно насильственных преступлений на семейно-бытовой почве; воспитательная и информационная работа среди населения; привлечение общественности к предотвращению насилия в семье; оказание помощи жертвам этих преступлений. Вмешательство в кризисные ситуации предполагает нейтрализацию и решения напряжённых межличностных конфликтов с помощью набора специальных средств в деятельности субъектов предупреждения насилия. Этот набор состоит из следующих мероприятий:

- осуществление постоянного социального контроля за обстановкой в семейно-супружеской сфере и сфере досуга путем выявления мотивов криминогенного поведения, постановки на профилактический учет конфликтующих лиц и выработки конкретных организационно-управленческих, педагогических, психологических, правовых средств их устранения или ослабления степени конфликтного напряжения;

- ориентация правоохранительных органов на превентивную работу с молодежью;

- эффективное применение Закона Украины «О предупреждении насилия в семье»;

- ограничение практики применения такого наказания, как лишение свободы, и целесообразность замены его альтернативными видами наказания;

- создание электронно-поисковой системы «Насилие» для учета в преступлений против личности и централизованной автоматизированной системы учета приметы неопознанных трупов;

- проведение паспортизации улиц, площадей, парков, транспортных магистралей и иных мест массового пребывания и отдыха людей и в городах, других населенных пунктах с целью выявления и устранения неблагоприятных для охраны общественного порядка факторов;

- повышение уровня внимания к поведению акцентуированных лиц и лиц с психическими аномалиями и тому подобное.

Уменьшение практических возможностей проявлений насилия в семье – это аспект криминологической профилактики, который предусматрива-

ет принятие мер, которые максимально усложняли бы их совершение на улицах, в общежитиях, квартирах, домах и т.д. и т.п. Для этого необходимо: усиленный режим патрулирования полицейскими в населенных пунктах, городах, микрорайонах, селах, особенно в вечерние и ночные часы; прекращения пребывания в Украине лиц без определенных занятий из других стран, использование для этого соответствующих административно-правовых норм; практика комплексных оперативно-предупредительных мероприятий в тех населенных пунктах, где наблюдается сложная криминогенная обстановка; усиление контроля за оборотом оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ, наркотиков, ядов; повышение уровня борьбы с пьянством, наркоманией, что является надежным способом предотвращения насилия.

Воспитательная и информационная работа среди населения может включать следующую группу мероприятий: внедрения в масштабах страны криминологической осведомленности населения о состоянии преступности, причины и условия совершения насильственных преступлений, личность преступников и потерпевших; меры и роль населения при их осуществлении; пропагандистские мероприятия с использованием средств массовой коммуникации; разработка программ обучения для различных слоев населения средствам защиты от насильственных посягательств и тому подобное.

Привлечение общественности к предотвращению проявлений насилия в семье. Широкое привлечение граждан в сферу предупредительной деятельности предполагает развитие правосознания и понимание единства общественных и личных интересов. Для этого нужна длительная и хорошо организованная работа по распространению соответствующих знаний, создания новой системы общественных формирований, налаживание взаимодействия и координации с государственными субъектами по предотвращению насилия в семье, другие мероприятия.

Оказание помощи жертвам насилия. Оказание моральной поддержки и материальной помощи гражданам, потерпевшим от насилия в семье – обязанность правового государства. Поэтому заслуживают внимания такие предложения: создание и поддержка соответствующих фондов; повышение готовности граждан к самообороне и тому подобное.

Предотвращения насилия необходимо перенести на ту стадию преступного поведения, которая характеризуется возникновением желания совершить такие действия или когда поведение некоторых лиц способно его вызвать. Основными предупредительными комплексами мероприятий являются:

- переориентация антиобщественных установок лиц (повышение уровня информационного обеспечения субъектов предупреждения насилия; изменение стереотипа поведения, то есть целенаправленное профилактическое влияние на лиц, которые способны к совершению таких проявле-

ний; примирение конфликтующих сторон и т.п.);

- активные контрмеры, которые используются в основном на уровне индивидуального предупреждения насильственных проявлений против личности (оперативное вмешательство в процесс развития поведения; создание условий, которые устраняли бы или затрудняли развитие противоправного поведения и склоняли человека к добровольному отказу от ее продолжения и тому подобное).

Пресечение проявлений насилия в семье и преступлений совершённых на этой почве. В системе специально-криминологического предупреждения особое место занимает прекращение начатых насильственных проявлений и развития преступного поведения на стадиях приготовления к преступлению или покушения на преступление. Активная защита лица должна исходить не только от субъектов пресечения проявлений насилия в семье и преступлений, но и от самого лица.

Существуют также другие направления и меры предупреждения форм насилия в семье, которые вытекают из законодательных актов, комплексных целевых программ по профилактике преступлений, а также научно-методических публикаций [2; 3; 4; 6].

Литература:

1. Дослідження було проведено Міжнародним центром «Ла Страда-Україна» та Харківським інститутом соціальних досліджень у співпраці з МВС України у 2007-2008 роках. Методологія дослідження ґрунтувалася на показниках оцінки вартості сімейного насильства, запропонованих професором Сільвією Уолб (Університет Лідса, Велика Британія) і Леслі Лейн (Університет Нового Південного Уельсу, Австралія). Підрахунок вартості одного випадку сімейного насильства включав низку показників: власне майнові втрати; витрати, пов'язані зі здоров'ям; економічні втрати, викликані зниженою працездатністю або невиходом на роботу; витрати, пов'язані з правоохоронними органами; витрати, пов'язані із судами; витрати соціальних служб; витрати, пов'язані з перебуванням у притулках і кризових центрах; витрати, пов'язані з дітьми жертви. А також статистичних даних МВС України за 2007 – 2014 рр.

2. Криминологія: Загальна та особлива частина [Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів] / І. М. Даньшин, В.В.Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд; за ред. проф. І. М. Даньшина. – Харків: Право, 2009. – 288 с.

3. Криминологія: Навчальний посібник / О. М. Джу́жа, В. В. Василевич, О. Г. Колоб та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джу́жи. – К. : Атіка, 2009. – 312 с.

4. Криминологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг.

ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. – Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. – 347 с.

5. Конвенція Ради Європи про попередження насильства щодо жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%20210%20Ukrainian.pdf>

6. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі : Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. – Київ, 2012. – 246 с.

7. Про попередження насильства в сім'ї [Електронний ресурс]: закон України від 15. 11. 2001 р. № 2789-III змін. і доп., внес. згідно із Законами України: за станом на 23.12.2015 р. № 901-VIII (901-19). – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua> . – Назва з екрана.

Bəxtiyar Əliyev

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının

Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses" şöbəsinin böyük elmi işçisi, h.ü.f.d., dosent

QISQANCLIQ AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ ƏSAS MOTİVİ KİMİ

Vaxtilə Volter qeyd edirdi ki, «coşğun qısqanclıq tamah və şöhrət-pərətslikdən daha çox cinayət törədir»¹. Hazırda artıq qısqanclıq haqqında bunu söyləmək olmaz, çünki o, Volterin dövründə olduğu qədər kriminogen əhəmiyyətə malik deyildir. Cinayət təzahürlərinin ümumi strukturunda qısqanclıq cinayətlərin törədilməsinin daha geniş yayılmış motivləri ilə müqayisədə daha aşağı yer tutur. Qısqanclığın təsir sahəsi, başlıca olaraq, şəxsiyyətə qarşı cinayətlər, habelə zərərçəkənə bu və ya digər zərərin yetirilməsi ilə müşayiət olunan digər qəsdlərlə məhdudlaşır. Lakin hətta bu cinayətlərin strukturunda belə qısqanclıq cinayətlərin törədilməsinin, məsələn, qisas, xuliqanlıq meyli və s. ilə müqayisədə daha az yayılmış motividir. Belə ki, qəsdən adamöldürmələrin strukturunda qısqanclıqla bağlı cinayətlər təxminən 12-14 % təşkil edir². Lakin bu, insanları ağır cinayətlər törətməyə sövq edən stimula kimi qısqanclığın ehtiva etdiyi böyük təhlükəni istisna etmir.

Qısqanclığın təhlükəsi bu motivin mahiyyəti, onun sosial-psixoloji məzmunu ilə bağlıdır. Gerçək, yoxsa yalançı əsaslarla şərtlənməsindən asılı olmayaraq, qısqanclıq həmişə şübhəni, hansısa nemətin (rəğbət, diqqət, sevginin, dostluğun) itirilməsi qorxusunu və bununla bağlı həmin neməti nəyin bahasına olursa-olsun saxlamaq, başqa şəxsin rəğbətindən, diqqətindən yalnız təkbaşına yararlanmaq istəyi ilə şərtlənir.

Hələ R. Dekart qısqanclığın bu xüsusiyyətinə diqqəti cəlb edərək yazırdı: «Qısqanclıq hansısa nemətə sahibliyini qoruyub saxlamaq istəyənin qorxu növüdür»³. Spinoza da qeyd edirdi ki, «qısqanclıq birinin əldə etdiyindən həzz almaq və onu əlində saxlamaq qayğısıdır»⁴. Balzak da qısqanclığa analoji qiymət vermişdi: «Görünür, kişilərdə olan qısqanclıq hissi də qorxu hissi qədər izah olunmazdır. Bəlkə də məhəbbətdə qorxunun təzahürü elə qısqanclıqdır. Bu halda qısqanc əslində arvadından deyil, öz-özündən şübhə-

¹ Спиркин К. В мире мудрых мыслей. М., 1963.

² Криминология. М., 1976, с. 358.

³ Декарт Р. Избр. произв. М., 1950, с. 679.

⁴ Спиноза Б. Избранные произв. Т. 1, М., 1957, с. 129.

lənir»⁵. Hansısa neməti itirmək qorxusu və bununla bağlı həmin neməti qoruyub saxlamaq, qısqanclıq obyektini əlində saxlamaq istəyi çox vaxt ictimai təhlükəli hərəkətlərin, o cümlədən ailə-məişət zorakılığına gətirib çıxarır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bütün kriminalistlər qısqanclığın belə anlayışını bölüşmür. Bununla əlaqədar irəli sürülən etirazlar aşağıdakılardan ibarətdir.

Belə hesab olunur ki, qısqanclığın belə anlayışı baxımından ailə-məişət zorakılığının nəticəsi olan qətl kimi cinayəti izah etmək mümkünsüzdür: şəxsin cinayət törətmək yolu ilə əlində saxlamağa can atdığı nemət bu halda nəinki onun əlində qalmır, ümumiyyətlə itirilir. Buna aşağıdakı kimi cavab vermək olar. Qətlin törədilməsi hallarında qısqanclığın birinin digər şəxsin diqqətindən, rəğbətindən təkbaşına istifadə etməyə can atması ilə bağlı olan spesifik xüsusiyyətləri ən parlaq ifadəsini tapır və ifrat formalar kəsb edir. Qısqanclığın xarakteristikası zamanı ən mürəkkəb və mübahisəli məsələlərdən biri onun mənəvi-etik tərəfi, əxlaqi-etik məzmunu məsələsidir.

Qısqanclığı alçaq meyl hesab etmək olarmı? Yoxsa, əksinə, o, yüksək, ictimai faydalı motiv, «laqeyd olmama əlaməti, güclü ehtirasların və canlı insani duyğuların sübutu» kimi qiymətləndirilməlidir? Yaxud bu hiss bitərəf xarakter daşıyır və onun qiymətləndirilməsi konkret həyat vəziyyətindən, bu motivlə şərtlənən hərəkətlərin mənəvi-əxlaqi qiymətləndirilməsindən asılıdır? Adətən, söhbət davranış motivi kimi qısqanclıqdan düşərkən bu suallar meydana çıxır. Bu suallar heç də ritorik xarakter daşmır.

Hüquqda onlar bilavasitə praktik əhəmiyyətə malikdir, çünki qısqanclıq zəminində törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət problemi, o cümlədən təqsirin və bu cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin müəyyən edilməsi, cəzanın fərdiləşdirilməsi və həmin əməllərin profilaktikası onlarla bağlıdır. Lakin bu məsələlər yalnız kriminalist-alimləri düşündürmür. Onlardan insan münasibətlərinin, xüsusilə cinslər arasında yaranan münasibətlərin sirlinə nüfuz etməyə çalışan heç bir tədqiqatçı yan keçmir.

Vurğulamaq vacibdir ki, qısqanclıq motivinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı fikir ayrılıqları və ziddiyyətlər çox vaxt bu anlayışa fərqli məzmun verilməsindən qaynaqlanır. Bəzən qısqanclıq adətən cinslər arasındakı münasibətləri müşayiət edən digər insan hissləri ilə eyniləşdirilir. Halbuki qısqanclıq hissləri məhəbbət duyğuları ilə bağlı olsa da, fərqli məzmunə malikdir.

Heç şübhəsiz, qısqanclıq mürəkkəb sosial-psixoloji təzahürdür, bütün bu sualların birmənalı cavablandırılması mümkünsüzdür. Burada bəzən insanların rəyini öyrənmək üçün müraciət edilən əhali arasında sorğu keçirilməsi təcrübəsi də köməyə gəlmir.

⁵ Спиркин К. В мире мудрых мыслей. М., 1963.

Qısqanclığa düzgün əxlaqi-etik qiymət vermək üçün qısqanclığın mənşəyinin, sosial-psixoloji məzmununun və insan münasibətlərində rolunun aydınlaşdırılması, qısqanclığı qidalandıran halların müəyyən edilməsi zəruridir. Qısqanclığı instinkt kimi insanın yarandığı andan etibarən meydana çıxan sırf bioloji təzahür hesab etmək olmaz. Qısqanclıq hissini yaranmasını və təkamülünü ailə və mülkiyyət münasibətlərindən ayrılıqda, cəmiyyətin inkişafından ayrılıqda nəzərdən keçirmək olmaz.

Xüsusi mülkiyyətin yaranması yeni ailə münasibətlərinin meydana çıxmasını, bu münasibətlərin xarakterinin və məzmununun dəyişməsinə şərtləndirmişdir. Əslində, mülkiyyət münasibətlərinin yaxın adamların üzərinə keçirilməsi baş vermişdir. Buna görə də təsadüfi deyil ki, qısqanclığın xarakteristikasında onu mülkiyyətçilik meyilləri ilə doğmalaşdıran ümumi cəhətlər çoxdur. Qısqanclığı qidalandıran zəmin hansısa neməti itirmək qorxusu və bunun nəticəsi kimi bu hissi doğuran neməti nəyin bahasına olursa-olsun qorumaq istəyidir.

Onun yaranması üçün bu hissini həqiqi, yoxsa yalançı əsaslardan qaynaqlanması önəmli deyildir (yalançı əsaslar qısqanclıq patologiyasından və digər xəstə hallardan xəbər verə bilər)⁶. Adətən, qısqanclığın yaranma şərtlərini xəyanət, yaxud cavabsız məhəbbət təşkil edir. Lakin çox vaxt qısqanclığı qidalandıran zəmin sədaqətə, məhəbbətə, dostluğa olan şübhə olur. Məhz şübhələrdən törəyən kin, qəzəb, nifrət qısqanclığa xüsusi dinamiklik və sürət verir. Bütün hallarda qısqanclıqda zərərexəkənin hərəkətlərindən, davranışından, təqsirli şəxsə münasibətindən inciklik, narazılıq, diqqətə, rəğbətə, sevgiyə olan müstəsna hüquq hissi öz ifadəsini tapır. Başqa sözlə, qısqanclığın əsasında bəzən qəzəb və hiddət nəticəsində xəstəlik həddinə çatan yanlış qürurun təhqir olunması durur. Buna görə də qısqanclıq həmişə nifrət hissi kimi çıxış edir, insanlar arasındakı münasibətlərdə xudbinliyi təcəssüm etdirərək mülkiyyətçilik münasibətlərinin yaxın adamların üzərinə keçirilməsinin ifadəsi kimi çıxış edir. K.Marks qeyd edirdi ki, qısqanc şəxs ilk növbədə xüsusi mülkiyyətçidir⁷.

Şübhəsiz, qısqanclıq hissi sosial-psixoloji məzmun baxımından mürəkkəb təzahürdür. Qısqanclıq hissələrində müxtəlif hissələr və duyğular – sevgi və etina əlamətləri, inciklik və qəzəb hissi, məyusluq və hiddət qovuşur, lakin bütün hissələr və duyğular asılı əhəmiyyətə malikdir. Ön plana təhqir olunmuş qürur, yanlış mənəmlilik duyğusu çıxır.

Bəzən iddia olunur ki, öz-özlüyündə qısqanclıq deyil, onun mənfi təzahür formaları təhlükəlidir. Qorxunc olan qısqanclıq deyildir, onun ifrat və vəhşi təzahür formaları qorxuludur. Onlar qorxulu və təhlükəlidir. Cavabsız məhəbbətdən, özünün kamilliyinə şübhə etməkdən əzab çəkmək acı

⁶ Калинина Н. П. Патологическая ревность. Горький, 1976, с. 234.

⁷ Калинина Н. П. Патологическая ревность. Горький, 1976, с. 236

olsa da, gözəldir. Səni sevməyənə hesab çəkmək, öz əzablarına, özünə inamsızlığa, gerçəkləşməyən ümidlərə görə qisas almaq isə cinayət və alçaqlıqdır. Bununla bağlı aşağıdakıları qeyd etmək olar ki, qısqanclıq məhz onunla əlamətdardır ki, sadəcə cavabsız məhəbbətin əzablarını göstərmir (bu halda ümumiyyətlə qısqanclıq mövcud olmur), çox vaxt olduğu kimi «cılız istibdad» vasitəsilə deyil, istənilən vasitə ilə, o cümlədən şəxsiyyətə ən ağır qəsdlərlə bağlı olan yollarla «cavabsız məhəbbət»ti əlində saxlamaq istəyini ifadə edir.

Başqa sözlə, qısqanclıq kənarında ifadə olunduğundan, həmişə qısqanclıq obyektinə hansısa iddialar, başqa şəxsin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə müşayiət olunur. Cavabsız məhəbbətin doğurduğu həyəcan kənarında ifadəsini tapmadıqda nə əxlaqi, nə də hüquqi qiymətləndirmə predmetinə çevrilir. Cinayət hüququnun qarşılaşdığı qısqanclıq məhz həmişə onun vəhşi təzahür formaları ilə bağlı olması ilə seçilir.

Hüquqda qısqanclığa maraq hədudsuz deyildir. Qısqanclıq məhkəmə təcrübəsini bunun qeyd olunan motivlərlə törədilən cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti məsələlərinin həli üçün, o cümlədən cinayət məsuliyyətinin və cəzanın fərdiləşdirilməsi üçün, cinayət törədilməsinə təkan verən halların müəyyən edilməsi, bu cinayətlərin qarşısının alınması və profilaktikası üçün zəruri olan həcmdə, başqa sözlə, bu vəziyyətin təqsirli şəxsin davranışını şərtləndirdiyi və törədilmiş cinayətdə konkret ifadəsini tapdığı dərəcədə maraqlandırır.

Qısqanclığın qiymətləndirilməsində qısqanclıq doğurmuş şəxsin davranışı da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə belə davranışın dərin əxlaqsız xarakter daşması, şəxsin mənafeələrinə, şərəf və ləyaqətinə toxunması halında qısqanclıq müəyyən dərəcədə zərərçəkənin davranışı ilə əsaslandırılabilir. Görünür, belə qısqanclıq məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi nəzərdən keçirilməməlidir.

Məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, qısqanclıq, xüsusilə həqiqi əsaslarla, məsələn, ərə arvadın birinin xəyanəti ilə şərtləndikdə güclü ruhi həyəcan (afekt) halının yaranmasına səbəb olur və bu halda şəxs ağır cinayət – qətl törədir, bədən xəsarəti yetirir və s.

Qısqanclığın ayrı-ayrı şəxslərdə güclü ruhi həyəcan doğura bilməsi faktı o dərəcədə aşkardır ki, bu, heç kim tərəfindən mübahisələndirilmir. Müəyyən şəraitdə, xüsusilə şübhəni təsdiqləyən hallar (məsələn, xəyanət) mövcud olduqda münasibətlərdə gərginliyin mütəmadi surətdə artması müstəsna dərəcədə əsəbi gərginlik (qıcıqlanma) vəziyyətinə gətirib çıxara bilər, bu zaman şəxs nəinki öz hərəkətlərinə nəzarəti itirir, həm də hərəkətlərinin xarakterini heç də həmişə aydın dərk etmir. Aydındır ki, öz-özülüyündə belə hal cinayət məsuliyyətinin yüngülləşdirilməsi üçün əsas verən hal kimi nəzərdən keçirilməməlidir, çünki o, obyektiv hallardan daha çox şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Burada başqa qərar yalnız

arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxarmaqla qalmayıb, həm də qısqanclığın alçaq motiv kimi qiymətləndirilməsinə zidd olardı.

Məhkəmə təcrübəsində qısqanclıq nəticəsində cinayət törədilməsinin güclü ruhi həyəcan halının (qısqanclıq affektinin) zərərçəkənin əxlaqsız davranışı ilə şərtləndiyi hallar xüsusi çətinlik törədir. Məsələn, ər şübhə doğurmayan vəziyyətdə yaxaladığı arvadının qətlinə qərar verir, yaxud ər ilə arvaddan birinin saymazına əxlaqsız davranışına cavab olaraq digəri ona ağır bədən xəsarətləri yetirir. Belə halların tövsifi zərərçəkənin güclü ruhi həyəcanın yaranması üçün əsas vermiş davranışının qiymətləndirilməsindən asılıdır.

Məlum olduğu kimi, cinayət hüququ adam öldürmə, yaxud bədən xəsarəti yetirmə zamanı qəfil yaranmış güclü ruhi həyəcan halını həmin halın zorakılıq, ağır təhqir, yaxud zərərçəkənin təqsirli şəxs, yaxud onun yaxınlarının mənafələrinə əhəmiyyətli dərəcədə toxunan digər qanunazidd hərəkətləri ilə şərtlənməsi zamanı təqsiri yüngülləşdirən hal kimi qəbul edir. Bununla əlaqədar sual yaranır ki, adam öldürmə, yaxud bədən xəsarətinin yetirilməsi ilə nəticələnmiş belə xəyanəti ağır təhqir kimi qiymətləndirmək və buna uyğun olaraq belə cinayəti yüngülləşdirici hallarla törədilmiş cinayət kimi tövsif etmək olarmı? Bu qiymətləndirmə alçaq meyl kimi qısqanclığın xarakterindən asılıdır, yoxsa qısqanclığın xarakteri təqsirli şəxs davranışının qiymətləndirilməsinə təsir göstərmir?

Əlbəttə, törədilmiş ictimai-təhlükəli əməlin müəyyən edilməsi zamanı biz bu əməli şərtləndirən motivin əxlaqi-etik qiymətləndirilməsindən yan keçə bilmərik. Lakin motivin aşağı məzmun dərəcəsinin qiymətləndirilməsi bir çox cəhətdən onu doğuran hallardan asılıdır. Bu, xüsusilə yaranmasının əsasında başqa şəxs davranışı duran motivlərə aiddir. Belə motivlər sırasına qisas və qısqanclıq da aiddir. Qısqanclıq və qisasın yaranması üçün əsas verən zərərçəkənin əxlaqsız və hüquqazidd davranışının dərəcəsi nə qədər yüksəkdirsə, bu motivlərin aşağı məzmun dərəcəsi də bir o qədər azdır. Bu baxımdan ər ilə arvaddan birinin xəyanəti qısqanclıq motivinin və onun əsasında törədilmiş ictimai təhlükəli əməlin qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınmaması mümkün olmayan haldır.

Artıq qeyd olunduğu kimi, qısqanclığın cinayət törədilməsinin motivi kimi tanınması üçün qısqanclığın həqiqi, yoxsa yalançı əsaslarla şərtlənməsi əhəmiyyət kəsb etmir. Gerçəklikdə əsası olmayan qısqanclıq, motivsiz qısqanclıq həqiqi əsaslarla şərtlənən qısqanclıqdan heç də az əhəmiyyət daşımır. Lakin bu halı nəzərə almamaq olmaz. O, müəyyən cinayət-hüquqi və kriminoloji əhəmiyyətə malik ola bilər. Qısqanclıq üçün əsasların olmaması çox vaxt psixiatr-həkimin müdaxiləsi üçün dürüst əsas verir. Real əsasları olmayıb, ifrat şübhəcilliyin nəticəsi olan qısqanclıq özünün zahiri təzahürü ilə xuliqanlıq motivləri ilə yaxınlaşır. Buna görə də məhkəmə təcrübəsində qısqanclıq zəminində törədilmiş cinayətlərin xuliqanlıq motivləri ilə

törədilmiş cinayətlərdən fərqləndirilməsi ilə bağlı çoxlu suallar yaranır. Bu cinayətlərin fərqi təqsirli şəxsin cinayətin törədilməsini bağladığı motivlərin məzmun və xarakterində axtarmaq lazımdır.

Qısqanclıq həmişə sevgiyə, dostluğa olan şübhələrdən qaynaqlanır. O, başqa şəxsin rəğbətini itirmək qorxusunu və bu rəğbəti qoruyub saxlamaq istəyini ifadə edir. Qısqanclığın bu spesifikliyi xüsusilə cinayətin törədilməsinə qədər şəxsin davranışına da təsir göstərir. Bu halda münasibətlər qoruyub saxlamağa çalışan şəxs öz davranışını dəyişdirməyə can atır. Belə davranışın əsasında «belə istəyirəm» prinsipi durur. Buna görə də hər bir konkret halda təqsirli şəxsin cinayəti törədərkən öz davranışını hansı istəklə əlaqələndirdiyini müəyyən etmək lazımdır. Digər hallarla yanaşı, bu məsələnin həllində təqsirli şəxslə zərərçəkənin münasibətlərinin xarakteri, müddəti, cinayət törətmək niyyətinin yaranmasına əsas vermiş birbaşa bəhanə (vəsilə) mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız cinayət törədilməsinin bütün bu hallarının hərtərəfli nəzərə alınması təqsirli şəxsin öz davranışında rəhbər tutduğu həqiqi motivlər haqqında düzgün nəticəyə gəlməyə imkan verə bilər.

Hikmət Eyvazov

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş İctimai Təhlükəsizlik İdarəsinin rəis müavini polis polkovnik-leytenantı, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, "Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri" jurnalının redaktoru

AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ PROFİLAKTİKASININ DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARI TƏRƏFİNDƏN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ FORMA VƏ METODLARI

Son zamanlar sosial həyatımızda məişət zorakılığı, qadınların hüquqlarının pozulması, gender bərabərsizliyi kimi ifadələr çox işlənilir.

Qadınlara qarşı, o cümlədən ailədaxili zorakılıq bu gün bütün dünyada mövcuddur.

Bütün zamanlarda və bütün ölkələrdə qadınlar, uşaqlar fiziki, psixoloji, iqtisadi, seksual və hüquqi zorakılığa məruz qalmışlar. Lakin 2000-ci illərdən başlayaraq məişət sahəsində yaranan sosial, iqtisadi və digər xarakterli problemlər, xüsusən məişət zorakılığı dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda da mövcuddur.

Statistikaya nəzər salsaq görərik ki, 2015-ci il ərzində qadınlarla bağlı törədilmiş cinayətlərin sayı 5726, qadınlara qarşı zorakılıqla bağlı cinayətlərin ümumi sayı 2248 olmuşdur.

Qeyd edilən dövr ərzində qısqançlıq, ailə münaqişəsi və sairə məişət zəminində törədilmiş cinayətlərin ümumi sayı 3556, onlardan qadınlara qarşı 867, ailə münaqişəsi zəminində isə 936 fakt olmuşdur. Polis orqanları tərəfindən profilaktik işlərin aparılması üçün 3705 ailə münaqişəli kimi qeydiyyata götürülmüşdür.

Bu məqsədlə daxili işlər orqanları tərəfindən ictimaiyyətlə, əhalinin bütün qrup və təbəqələri ilə əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının təmini işinin beynəlxalq təcrübəyə uyğun qurulması sahəsində mühüm tədbirlər görülmüş və struktur dəyişiklikləri aparılmışdır.

Polis orqanları tərəfindən ölkənin qanunları və fəaliyyətimizi tənzimləyən digər normativ hüquqi aktlar rəhbər tutularaq, qadınlara qarşı zorakılığın bütün formalarının qarşısının alınması, törədilmiş bu növ cinayətlərin açılması üzrə lazımi tədbirlər görülür. Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə bağlı Nazirliyə və onun ərazi polis orqanlarına daxil olan müraciətlərin araşdırılmasına xüsusi həssaslıqla yanaşılır, münaqişəli ailələr uçota götürülərək, onlar ətrafında aidiyyəti qurumlar da cəlb edilməklə qabaqlayıcı əməliyyat-profilaktiki tədbirlər həyata keçirilir. Ailə-məişət zorakılığı zəminində baş verən hər bir cinayət faktı üzrə xid-

məti təhqiqat aparılaraq, ərazi polis orqanı əməkdaşının bu növ cinayətlərin qarşısının alınması üzrə gördüyü işlərə hüquqi qiymət verilir.

Bu sahədə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, qadın və uşaq qeyri-hökumət təşkilatları, habelə digər beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqədə fəal iş aparılır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində qadınların müdafiəsini təmin edən maddələr, o cümlədən cinsi zorakılığa (108-ci maddə), özünü öldürmə həddinə çatdırmaya (125-ci maddə), qəsdən sağlamlığa müxtəlif dərəcəli zərər yetirmək məqsədilə edilən zorakılıq nəticəsində sağlamlığın və əmək qabiliyyətinin itirilməsinə (126-cı, 127-ci, 128-ci maddələr), mütəmadi olaraq döyülmələrlə və ya sair zorakı hərəkətlərlə müşayiət olunan əzab verməyə (133-cü maddə) görə məsuliyyət müəyyən edən, həmçinin şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan normalar (149-153-cü maddələr) nəzərdə tutulmuşdur.

«Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il 22 iyun tarixli Qanunu ilə məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində həyata keçirilməli olan hüquqi, sosial və qabaqlayıcı tədbirlərin dəqiq mexanizmi müəyyən edilmişdir. Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən məişət zorakılığı ilə əlaqədar şikayətlərə baxıldıqda cinayət təqibinin həyata keçirilməsi ilə bağlı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vəzifələrlə yanaşı, məişət zorakılığı barədə məlumatlar təsdiqləndikdən sonra aşağıdakı tədbirlərin görülməsi təmin edilir:

- zərər çəkmiş şəxsi dövlət vəsaiti hesabına dərhal tibbi yardımla, yardım mərkəzində müvəqqəti sığınacaqqla, geyim və qida məhsulları ilə təmin etmək, habelə onun barəsində psixoloji rehabilitasiya kursunun aparılması məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat göndərmək;
- məişət zorakılığının yaranmasına səbəb olan halları aşkar etmək və onların qarşısının alınması istiqamətində tədbirlər görmək;
- aparıldığı müddət ərzində zərər çəkmiş şəxsin təhlükəsizliyini təmin etmək;
- araşdırmanın aparılması zamanı tərəflərin münasibətlərinin normallaşmasına və ailədə münasibətlərin bərpa olunmasına köməklik göstərmək;
- məişət zorakılığını törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatla götürülməsi və onlarla tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması üçün tədbirlər görmək;
- məişət zorakılığından əziyyət çəkənin ailə üzvlərinə hüquqlarını, dövlət tərəfindən yaradılan və qanunla müəyyən edilən vasitələrdən istifadə qaydalarını izah etmək;
- zərər çəkmiş şəxsə mühafizə orderinin verilməsi ilə əlaqədar tədbirlər görmək;
- məişət zorakılığı ilə bağlı şikayətin araşdırılması nəticəsində cinayət işinin başlanması üçün əsaslar müəyyən olunmadığı halda həmin şikayəti aidiyyəti üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına göndərmək;

- zəruri hallarda məişət zorakılığı barədə şikayətlər üzrə araşdırmanı aparan digər dövlət orqanlarına köməklik göstərmək.

Ümumiyyətlə, ötən dövrdə Nazirliyin normativ hüquqi sənədlərinə və istiqamətləndirici göstərişlərinə əsasən Polis Akademiyasında, digər tədris və baza orqanlarında təşkil olunmuş ilkin hazırlıq, ixtisasartırma kurslarına, habelə zona-seminar məşğələlərinə ictimai təhlükəsizlik, istintaq və təhqiqat, cinayət axtarışı, yeniyetmələrlə iş üzrə xidmət aparatlarının 3500-ə yaxın orta və böyük rəis heyətindən olan əməkdaşı cəlb edilmişdir.

Bu fəaliyyət çərçivəsində digər beynəlxalq təşkilatlarla xüsusi hazırlıqlı 300-ə yaxın təlimçi polis zabiti hazırlanmışdır.

Qadınların təqsirləndirilən və ya zərərçəkmiş şəxs qismində keçdikləri bütün cinayət işləri, o cümlədən materiallar mütəmadi təhlil olunur, onları cinayətə vadar və sövq edən amillərin öyrənilib aradan qaldırılması, aidiyyəti orqan və təşkilatlara vəsatətlər verilməsi təmin edilir.

Polisin fəaliyyət sahələrinə aid vəzifələrin icra mexanizmləri ilə bağlı qüvvədə olan normativ hüquqi aktlara dəyişikliklər edilməsi məqsədilə yuxarı və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına mərhələli olaraq təkliflər təqdim olunmuşdur. Həmin dəyişikliklər məişət zorakılığı ilə bağlı qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, ailə-məişət zorakılığının profilaktikasının daxili işlər orqanları tərəfindən həyata keçirilməsi forma və metodlarına qanunvericilik və Daxili İşlər Nazirliyinin əmr və göstərişlərinə, habelə elmi-praktiki nəzəriyyəyə əsasən aşağı göstərilənlər təklif edilir:

-ailə-məişət zəminində, eləcə də qadınlara qarşı törədilən cinayətlərin qarşısının alınmasında, münəqişəli ailələrin və tərəflərin vaxtında müəyyən edilərək qeydiyyatı götürülməsində, onlar ətrafında zəruri və səmərəli profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsində İctimai Şura üzvlərinin, o cümlədən ictimaiyyətin imkanlarından geniş istifadə etmək;

- yüksək mədəniyyətə və qarşılıqlı hörmətə əsaslanan ailə münasibətlərinin təbliğ edilməsi istiqamətində tədbirləri davam etdirmək;

-qısqanclıq, mübahisə, ailə münəqişəsi və məişət zəminində baş verən digər cinayətlərin profilaktikası işində kütləvi informasiya vasitələrinin imkanlarından istifadə etmək, bu sahədə əhalinin maarifləndirilməsi, milli-mənəvi dəyərlərin, sağlam münasibətlərin təbliği məqsədilə televiziya və mətbuatda çıxışlar təşkil etmək;

-məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin effektivliyinin və bu sahədə çalışan mütəxəssislərin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması məqsədilə seminar-müşavirələr keçirmək, qanunvericilik aktlarından çıxarışlarla və müvafiq ədəbiyyatlarla təmin etmək;

-bu kimi mövzularda kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən televiziya kanallarında videoçarxların yayımlanmasını, eləcə də internetin

xəbər portallarında məqalələr və diskussiyaların yerləşdirilməsini təmin etmək, habelə nəzəri və praktiki təcrübəni əks etdirən elmi-praktiki konfranslar təşkil etmək;

-ailə-məişət zəminində törədilə biləcək cinayətlərin qarşısının alınması məqsədilə şəhər, rayon polis orqanları tərəfindən yerli icra hakimiyyəti, bələdiyyə, təhsil müəssisələrinin işçiləri, eləcə də müvafiq komissiya üzvləri ilə birgə əhali arasında, orta təhsil müəssisələrində görüşlər keçirmək, profilaktik mövzularda söhbətlər aparmaq;

-İnzibati sahələrdə münaqişəli ailələrin və tərəflərin vaxtında müəyyən edilərək qeydiyyatı götürülməsi, onlar ətrafında aparılan profilaktik tədbirlərin səmərəliliyinin artırılması üçün ictimai təhlükəsizlik xidməti ilə istintaq və təhqiqat xidmətləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin gücləndirilməsinə diqqəti artırmaq.

Nazim Əliyev

*AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun
«Cinayət hüququ və cinayət prosesi» şöbəsinin aparıcı işçisi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
(aliyev-1973@list.ru)*

AİLƏ DAXİLİNDƏ BAŞ VERƏN ZORAKILIQ HALLARINA GÖRƏ MƏSULİYYƏTİN GENEZİSİ VƏ HƏLLİ MƏSƏLƏLƏRİ: TALAMA CINAYƏTLƏRİ KONTEKSTİNDƏ

Ümumi mülkiyyətin növü qismində çıxış edən birgə mülkiyyətdə payların həcmnin əvvəlcədən bəlli olmaması kriminalistlərə bu növ əmlaka birgə mülkiyyətçilər tərəfindən qəsd edilməsinin mümkünlüyü ilə bağlı birmənalı cavabın verilməsini çətinləşdirir. Bununla belə, ədəbiyyatda təqsirkara birgə mülkiyyət hüququ əsasında məxsus olan əmlakın talama cinayətinin predmeti qismində çıxış edə bilməməsinə dair olan mövqeyin üstünlük təşkil etdiyi qeyd edilməlidir. Ümumi paylı mülkiyyətdən fərqli olaraq ümumi birgə mülkiyyət daha çox şəxsi və etibarlılıq münasibətlərinə əsaslanır. Mülki qanunvericiliyə görə ər-arvadın mülkiyyəti ümumi birgə mülkiyyətin formalarından biri kimi çıxış edir. Ona görə də ər-arvad, habelə digər ailə üzvləri arasında törədilən talama əməllərinə görə cinayət məsuliyyətinin mümkünlüyü maraq doğuran mövzulardan biri sayılır.

Respublikamızın qüvvədə olan CM-si bu münasibətlər sahəsində baş verən talama əməllərinə görə məsuliyyəti xüsusi qaydada tənzimləmir. Anoloji olaraq qüvvədə olan CPM-də də ailə üzvləri arasında mövcud mülkiyyət münasibətləri sferasında törədilən cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb etmənin xüsusi qaydası nəzərdə tutulmamışdır. Lakin bu məsələ həm elmi, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, ailə hər bir insanın həyatında özəl sahə olsa da, cəmiyyət üçün heç də tam qapalı olmayan sistem deyildir. Cəmiyyətdə baş verən proseslər ilk olaraq ailəyə təsir edir və hər bir ailənin göstəriciləri cəmiyyətin ümumi göstəricilərinin sistemini formalaşdırır. Ona görə də ədəbiyyatda düzgün qeyd olunduğu kimi, ailə münasibətlərinin hüquqi problemlər kontekstində həm ictimai, həm də fərdi-psixoloji səviyyədə öyrənilməsi zəruridir (4, s. 5). Nəzərə almaq lazımdır ki, tamah, zorakı və sair xarakterli cinayətlər tək-cə bir-biri ilə qohum olmayan şəxslər arasında deyil, həm də yaxın qohum olan bir ailə üzvləri arasında törədilir.

İlk olaraq qeyd edək ki, ailə üzvləri arasında törədilən talama əməllərinə görə məsuliyyətin genezisinin tarixi qədimdir. Bizə gəlib çatmış hüquqi mənbələrə görə onun əsası hələ qədim Roma hüquqşünaslarının əsərlərində və praktik fəaliyyətlərində qoyulmuşdur. Bu növ əməllərin hüquqi təbiəti ilə bağlı müxtəlif fikirlər söylənilmişdir. Məsələn, Roma hüquqşünasları Nerva və Kassiy hesab etmişlər ki, arvad, ümumiyyətlə, ailədə oğurluq törədə bilməz. Çünki əri ilə olan

həyatının ümumiliyi onu bir növ ərinin əmlakının mülkiyyətçisi etmişdir. Digər klassik hüquqşünaslar (məsələn, Sabin, Prokul, Yulian) isə hesab etmişlər ki, ərin əmlakının arvadı tərəfindən qanunsuz mənimsənilməsini oğurluq kimi tanımaq lazımdır, lakin müəyyən edilmiş qaydaya görə burada oğurluqdan irəli gələn iddia tələbi yoxdur (*actio furti*). Eyni fikri Ulpian da söyləmişdir: arvad, gəlin, nəvənin arvadı oğurluq törədə bilərlər: birincisi ərindən, ikincisi qaynatadan, üçüncüsü babadan. Lakin onlar bu oğurluqdan irəli gələn iddia tələbi üzrə cavab verə bilməzlər. Boşanandan sonra ərinin əmlakını oğurlayan arvad isə buna görə cavab verməlidir. Zaman ötdükcə Roma hüququnda qəbul edildi ki, hətta əmlakın ayrıca rejiminə («*sine manu*») əsaslanan nigah zamanı ər-arvad bir-birini rüsvay (ifşa) edən iddialar qaldırmağa haqlı deyillər. Bu qadağa həmin iddiaların nigah ittifaqını təhlükə altına aldığı, ailənin müqəddəsliyi prinsipi ilə ziddiyyət təşkil etdiyi və bu münasibətlərin sabitliyini pozduğu üçün müəyyən edildi. Qay nigahın nüfuzu üçün arvadı ifşa edən iddianın qaldırılması imkanını rədd etdi. Yustinianın *Diqestalarında* xüsusi iddia – *actio rerum amotarum*, «oğurlanmış əşyalar haqqında» iddianın adı çəkilir. Bu zaman ər-arvadın bir-birindən qanunsuz olaraq götürdüyü əşyalar nəzərdə tutulmuşdur. Roma hüququna görə ər-arvadın bir-birlərinin əmlaklarını ələ keçirmələri oğurluq hesab edilmədiyindən, göstərilən iddia cərimə iddialarının (*actio furti*) ümumi kateqoriyasına daxil olmamış və xüsusi ada malik olmuşdur (7, s. 562).

XIX-XX əsrlərin hüdudlarında Avropa hüququnda ailə üzvləri arasında törədilən talama əməllərinə görə cinayət məsuliyyəti haqqında məsələnin həlli üzrə 3 müstəqil sistem formalaşdı. Belə triadanın yaranmasının əsas səbəbi ailə ilə dövlətin qarşılıqlı münasibətlərini tənzim edən rejimlərin müxtəlif cür əlaqələndirilməsi olmuşdur. İ.Y.Foynitskinin tədqiqatlarında qeyd olunmuşdur ki, göstərilən sistemlərdən biri ər-arvad arasında əmlak ümumiliyindən və ailə həyatına dövlətin müdaxiləsinin arzu edilməzliyindən irəli gəlmişdir. Əmlak rejiminin və ailə ilə dövlətin münasibətlərinin belə məzmunu ər-arvad arasında törədilən talamaların cəzasız qalmasını şərtləndirirdi. Bu sistemi XX əsrin əvvəllərinə kimi Fransa və Belçika qanunvericiliyi saxlamışdır. İkinci sistem ailə həyatına müstəsna hallarda dövlət müdaxiləsinə nəzərdə tuturdu. Belə yanaşma ailədə törədilən talamaların ümumi əsaslar üzrə cəzalandırılmasını müəyyən etsə də, buna yalnız zərərçəkmişin şikayətinə əsasən yol verilmirdi. Bu sistem XIX əsrin axırlarından XX əsrin əvvəllərinə kimi Avstriya, Bolqarıstan, Macarıstan, Norveç dövlətlərinin qanunvericiliklərində mövcud olmuşdur. Üçüncü sistem qarışıq xarakterli olmuşdur. Bu normativ model müdaxilə etməmə prinsipi, yaxın qohumlar arasında əmlakın ümumiliyi, uzaq qohumlar arasında isə əmlakın şəxsiyyəti (ayrıca) rejiminə əsaslanmasını nəzərdə tuturdu. Bu sistem ər-arvad və ya yaxın qohumlar arasında əmlak hüquq pozuntularına görə cinayət məsuliyyətinə yol vermirdi, lakin uzaq qohumlar arasında törədilən əmlak qəsdlərinə görə xüsusi ittiham qaydasında cinayət məsuliyyətinə yol verirdi. Bu sistem öz əksini Almaniya və İtaliya qanunvericiliyində tapmışdır (12, s. 52).

Çar Rusiyasında ailə üzvləri arasında talama hüquq pozuntuları üstündə

məsuliyyətin xüsusiyyətləri müəyyən qədər ikinci sistemin müddəalarına uyğun olmuşdur. Rusiyanın inqilabaqədərki qanunvericiliyinə görə ər–arvadın, valideyn və uşaqların əmlak rejimi ayrıca (şəxsi) mülkiyyət rejimli olmuşdur (13, s. 446-447). Ona görə də yaxın qohumlar arasında törədilən talama əməlləri ümumi əsaslar üzrə cinayət təqibinə məruz qalmışdır. Bu zaman 3 hüquqi şərtə diqqət verilmişdir: 1) ər-arvad arasında izdivacın, yəni nigah münasibətlərinin mövcudluğu, 2) qohumlar arasında qan əlaqəsinin olmasını göstərən qohumluq dərəcəsi, 3) konkret talama əməlinin ictimai-təhlükəlilik dərəcəsi. Ailə üzvlərin əmlakının oğurluq və ya dələduzluq yolu ilə talanmasına görə cinayət təqibi zərərçəkmişin şikayətinə əsasən həyata keçirilmişdir. Talamanın digər formalarında isə (məsələn, soyğunçuluq və ya quldurluqda) qohumluq münasibətlərinə heç bir hüquqi əhəmiyyət verilməmişdir. Bu növ əməllərin iştirakçılarının məsuliyyəti bilavasitə icraçının məsuliyyətindən asılı olmuşdur. Əgər icraçı öz arvadının (ərinin) və ya ailənin digər üzvlərinin əmlakını qanunsuz mənimsəməsi üstündə cinayət məsuliyyəti daşmamışdırsa, onda bu əməlin iştirakçıları da cinayət məsuliyyətinə məruz qalmamışdır. Məsələn, Senat konkret bir iş üzrə belə bir izah vermişdir: Zərərçəkmişlər əgər ailə sirlərinin aşkarlanmasını arzu etməyərək oğurluq haqqında şikayətin verilməsini mümkün hesab etmirlərsə, onda oğurluğun zərərçəkmişlə qohumluq münasibəti olmayan digər iştirakçıları da məsuliyyətə cəlb edilə bilməzlər (12, s. 53).

Rusiyanın inqilaba qədərki cinayət hüququ nəzəriyyəsində ailə daxilində törədilən talama əməlləri məsələsinə diqqət yetirilmişdir. Cinayət və İslah cəzaları haqqında 1845-ci il Qanunnamənin (1866-cı il redaksiyasında) 1664 və 1675-ci maddələrinin qeydinə əsasən valideynlərlə uşaqlar və ər-arvad arasında oğurluq və dələduzluq haqqında işlər cinayətdən zərərçəkmiş şəxsin şikayəti əsasında başlanır. İnqilaba qədərki hüquqsünas alimlərin fikrinə görə ər-arvad, valideynlər və uşaqlar arasında törədilən oğurluqlar «ailə» oğurluğudur. Bu əməllər başqa əmlak hüquq pozuntularından, əsasən, qəsd obyektinin və subyektinin xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Belə ki, bu cinayətlərin bilavasitə obyektini kimi ailə üzvləri arasında yaranan əmlak münasibətləri çıxış edir, əməl xüsusi subyekt ilə xarakterizə olunur. Məsələn, bir–birinə münasibətdə ər və ya arvad, uşaqlara münasibətdə ata və ya ana, valideynlərə münasibətdə isə uşaqlar subyekt ola bilərlər (12, s. 50).

Sovet cinayət qanunvericiliyində talama əməllərinə görə məsuliyyət qəsdə məruz qalan mülkiyyətin formalarından asılı olaraq differensiyalaşdırılmışdır. Ailə üzvləri arasında törədilən talama əməlləri «vətəndaşların şəxsi mülkiyyəti əleyhinə olan» cinayətlərin bir növü kimi qəbul edilirdi. Sovet qanunvericiliyində ər–arvadın nigah müddətində qazandıqları əmlak üçün ümumi birgə mülkiyyət rejimi müəyyən edilmişdi (Azərbaycan Respublikasının 1969-cu il Nigah və Ailə Məcəlləsinin 23-cü maddəsi). Bu, ər-arvadın bir–birinə qarşı törətdiyi talama əməllərinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmələrini istisna edirdi. Sovet cinayət hüququ nəzəriyyəsində qeyd olunmuşdur ki, birgə qazandıqları əmlak ər–arvadın ümumi mülkiyyəti sayıldığından, onlardan birinin

digərinin əmlakını ələ keçirməsi oğurluq deyildir (5, s. 757). Ümumi birgə mülkiyyəti təşkil edən əmlak üzərində birgə mülkiyyətçilərindən biri digərinin mənafeyinə zidd sərəncam verdikdə, həmin əmlak özbaşına hərəkət etmiş birgə mülkiyyətçi üçün özgə əmlak olmadığından, talama cinayətinin predmeti sayılmır (2, s. 28). Lakin sovet hüququ nəzəriyyəsində o da qeyd olunmuşdur ki, birgə yaşayanlardan birinin əmlakının digəri tərəfindən gizli talanması oğurluq kimi tövsif olunmalıdır (5, s. 758). Sovet hüququnda valideynlər ilə uşaqlar arasında əmlak münasibətləri ənənəvi olaraq ayrıca (şəxsi) mülkiyyət rejiminə əsaslanmışdır. Ona görə sovet dövrünün cinayət hüququnda qeyd olunmuşdur ki, uşaqların valideynlərinə və ya himayəsində olduğu şəxslərə məxsus əmlakı özbaşına götürmələrinin müəyyən halları oğurluğun əlamətlərini yarada bilər, həmçinin də əksinə (2, s. 28).

Sovet qanunvericiliyində göstərilən qəsdlər üstündə məsuliyyətə cəlb etmənin xüsusi qaydası təsbit olunmasa da, hüquqtətbiqetmədə bu problem aktual sayılmışdır. Belə ki, keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun «Yetkinlik yaşına çatmamışlar tərəfindən törədilən cinayətlər və onların cinayət və digər antiictimai fəaliyyətə cəlb edilməsinə dair olan işlər üzrə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında» 3 dekabr 1976-cı il tarixli qərarının 15-ci bəndində göstərilmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmamışlar valideynlərindən və ya ailənin onlarla birgə yaşayan digər üzvlərindən oğurluq etdikdə, zərərçəkmişlərin müvafiq orqanlara bu şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmələrinə dair müraciətləri olmadıqda, onlara cinayət cəzası tədbirləri tətbiq olunmamalıdır» (8, s. 62).

Qərbi Avropanın bəzi ölkələrinin cinayət qanunvericiliklərinin müqayisəli təhlili yaxın qohumlar arasında törədilən talama əməllərinin cinayət-hüquqi qiymətləndirilməsində ən azı iki cür yanaşmanın olduğunu göstərir. İspaniya CM-nin 168-ci mad. 1-ci hissəsinə əsasən qanuni qaydada boşanmamış, faktiki və ya boşanma və ya nigahın etibarsızlığı haqqında olan məhkəmə prosesləri nəticəsində ayrılıqda yaşayan ər-arvad, həmçinin yüksələn və enən xətt üzrə qohumlar, doğma və ya ögey qardaş və bacılar, birinci xətt üzrə olan qohumlar öz aralarında törətdikləri və zorakılıq və ya hədə-qorxunun tətbiqi ilə müşayət olunmayan talama əməllərinə görə cinayət məsuliyyətindən azad edilirlər və yalnız mülki-hüquqi məsuliyyət daşıyırlar. Maddənin ikinci hissəsinə görə bu müddəa cinayətin törədilməsində iştirak etmiş kənar şəxslərə şamil olunmur (9).

Fransa cinayət qanunvericiliyində də nəzərdən keçirdiyimiz məsələ analoji qaydada həll olunur. Belə ki, Fransa CM-nin 311–12-ci maddəsinə əsasən şəxsin yüksələn və ya enən xətt üzrə qohumunun, həmçinin məhkəmənin qərarı əsasında ayrılıqda yaşayan və ya ayrı yaşamağa icazələrinin olduğu hallar istisna olmaqla, ər-arvadın bir-birinin ziyanına törətdiyi talama əməli cinayət təqibi üçün əsas ola bilməz. Fransa CM-nin 312–9, 312–12, 313–3, 314–4-cü maddələrinə əsasən bu müddəa həmçinin ailə daxilində törədilən hədə-qorxu ilə tələb etmə, şantaj, dələduzluq, etibardan sui-istifadə etmə əməllərinə tətbiq edilir (6). Göründüyü kimi, İspaniya və Fransada dövlətin yaxın qohumların əmlak

münasibətlərinə müdaxiləsinin yolverilməzliyi prinsipinə üstünlük verilmiş, ər-arvadın və yaxın qohumların əmlak rejiminin tipinə cinayət-hüquqi əhəmiyyət verilməmişdir.

Problemin ikinci qanunvericilik modeli isə müvafiq qəsdlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmənin xüsusi qaydasına riayət etmək şərti ilə buna yol verilməsini nəzərdə tutur. Bu model xüsusilə AFR və Polşa cinayət qanunvericiliyinə xasdır. Belə ki, AFR CM-nin «Alədə edilən oğurluqlar» adlanan 247-ci paraqrafına əsasən şəxs oğurluğu öz qohumundan və ya qəyyumundan, yaxud bir evdə yaşadığı şəxsdən etmişsə, belə əməl cinayət qaydasında yalnız zərər çəkmişin şikayəti üzrə təqib edilir (11). Bu müddəə ailədə törədilən bəzi digər növ talama cinayətlərinə – dələduzluq (263-cü paraqraf), aldatma yolu ilə qazanc əldə etmə (265a paraqrafı), etibardan cinayətkarcasına sui-istifadə etmə (266-cı paraqraf) əməllərinə də şamil olunur. Zorakılıqla müşayət olunan talama və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətləri isə ümumi qayda üzrə təqib olunur. Polşa respublikasının CM-nə görə oğurluq, mənimsəmə, hədə-qorxu ilə tələb etmə, aldatma ən yaxın şəxsə qarşı törədilmişsə, cinayət təqibi zərərçəkmişin müraciəti əsasında başlanır (278, 279, 284–287-ci maddələr) (10). Beləliklə, Polşa respublikasının CM-də də zorakı talama əməllərinə görə məsuliyyət ümumi əsaslar üzrə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində ailə üzvləri arasında törədilən talama əməllərinə görə məsuliyyətin əsasları və hədləri haqqında xüsusi müddəə nəzərdə tutulmadığından, bu məsələ ümumi əsaslarla həll olunur. Fikrimizcə, belə əməllər üstündə məsuliyyətin həllində yalnız ümumi əsas və qaydaların tətbiqi düzgün sayıla bilməz. Çünki «ruhun bilavasitə maddiliyi» (3, s. 208) kimi çıxış edən «ailə nığah müqaviləsi ilə bir-birinə bağlı olan və ondan törəyən şəxslərin ittifaqidir...» (13, s. 406).

Bundan ötrü ilk növbədə ayırd edək ki, yaxın qohumlar dedikdə, kimlər başa düşülür. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 7.0.32-ci və Ailə Məcəlləsinin 12.0.1-ci maddələrində bu şəxslərin dairəsi konkret müəyyən olunmuşdur. Həmin maddələrə əsasən yaxın qohumlara babalar, ər-arvad, uşaqlar, övladlığa götürülənlər, nəvələr aiddir. Sözün semantik mənasında bu şəxslər ailə üzvləri sayılırlar. Respublikamızın ailə qanunvericiliyi ailə münasibətlərinin qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissləri əsasında qurulmasını, ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyətini nəzərdə tutmuşdur (AM-nin 1.3-cü maddəsi). Ona görə də ailədə törədilən talama əməllərinə görə cinayət məsuliyyətinin məqsəduyğun olub olmaması sualına cavabın verilməsi üçün bu sferada yaranan əmlak münasibətlərini nizama salan hüquq sahələrinin müddəalarına müraciət etmək lazımdır. Çünki ədəbiyyatda düzgün qeyd olunduğu kimi, ailənin fiziki və mənəvi xarakteri qanundan kənar yaransa da, burada mövcud əmlak münasibətləri sahəsində hüquqi element zəruri və məqsəduyğundur (13, s. 407).

Ailə üzvləri arasında əmlak münasibətləri ailə qanunvericiliyi, ailə münasibətlərinin mahiyyətinə zidd olmayan həddə mülki qanunvericilik ilə tənzimlənir (AM-nin 4-cü maddəsi). Bu zaman qanunverici ailə üzvləri arasında əmlak

münasibətlərinin iki hüquqi rejimini - ailədə əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsinin iki üsulunu fərqləndirir: 1) əmlakın ümumi rejimi və 2) əmlakın ayrıca rejimi. Əmlakın ümumi rejimi onu ifadə edir ki, ümumi (paylı və birgə) mülkiyyətin iştirakçıları eyni mülkiyyətin həmmülkiyyətçiləri olmaqla qarşılıqlı razılıq əsasında ona sahibliyi, istifadəni və sərəncam verməni həyata keçirirlər. Ailə üzvlərinin əmlakının ayrıca (şəxsi) rejimi isə ər–arvadın, valideynlərin və uşaqların hər birinin şəxsən özünə məxsus olan əmlak üzərində öz istəklərinə uyğun sahiblik, istifadə və sərəncam vermələrini nəzərdə tutur.

Odur ki, ailə üzvləri arasında törədilən talama əməllərinə görə cinayət məsuliyyətinin mümkünlüyü məsələsinin həlli qəsd obyektində dayanan əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsinin hüquqi qaydasından birbaşa asılıdır. Əgər əmlak rejimi birgə mülkiyyət rejimidirsə, əmlak hüquq pozuntuları cinayət sayılmır. Çünki burada talamanın predmeti özgə əmlak deyil, birgə əmlakdır. Yaxın qohumların əmlakı üzərində mülkiyyətin ayrıca rejimində isə, əksinə, əmlak hüquq pozuntularına görə cinayət məsuliyyətinə yol verilir. Çünki qohumlardan birinə məxsus olan əmlak digəri üçün özgə əmlak sayılır. Məsələn, ər–arvadın ümumi əmlaka birgə sahibliyi və istifadəsi nəzərdə tutulur. Əmlaka sərəncam əqdinin ər–arvaddan hansı birinin verməsindən asılı olmayaraq hesab edilir ki, həmin əmlak üzərində sərəncam onların qarşılıqlı razılığı ilə verilmişdir. Ona görə də ər–arvaddan hər hansı birinin özlərinin birgə mülkiyyətləri sayılan əmlakı qanunsuz mənimsəməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, məhkəmə təcrübəsi də bu mövqedə olmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hazırda faktik olaraq qüvvədə olmayan «Özgə əmlakını qanunsuz ələ keçirmə və talama işləri üzrə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında» 14 may 1999–cu il tarixli 9 sayılı qərarında ər–arvaddan hər hansı birinin ümumi mülkiyyətlərində olan əmlakı gizli götürməsinin oğurluq cinayət tərkibini yaratmaması təsbit olunmuşdu (1, s. 253).

Azərbaycan Respublikası AM-nin 34.1–ci maddəsində eyni zamanda müəyyən edilmişdir ki, nigaha daxil olanadək ər–arvada məxsus olan əmlak, habelə nigah dövründə hədiyyə şəklində və ya vərəsəlik qaydasında, digər əvəzsiz əqdlər üzrə əldə etdikləri əmlak ər–arvadın hər birinin ayrıca mülkiyyətindədir (ər–arvadın hər birinin əmlakıdır). Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası AM-nin 38.2–ci maddəsinə əsasən ər–arvad nigah müqaviləsi ilə birgə müllkiyyətin qanunla müəyyən olunmuş rejimini dəyişərək, ümumi əmlaka, onun ayrı–ayrı növlərinə və ya ər–arvadın hər birinin əmlakına birgə, paylı və ya ayrıca mülkiyyət rejimi tətbiq edə bilərlər. Ər–arvad arasında əmlak hüquq pozuntularının hüquqi qiyməti pozuntunun predmeti olmuş əmlakın ümumi və ya ayrıca mülkiyyətdə olmasından asılı olaraq dəyişir. Bu zaman ər–arvadın biri tərəfindən törədilən talama əməlinin predmeti digərinə məxsus olan əmlak olduqda, cinayət məsuliyyəti istisna olunmur. Ailənin digər üzvlərinə münasibətdə isə qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası AM-nin 55.6–cı maddəsinə əsasən uşaqlar valideynlərinin, valideynlər də uşaqların əmlakına mülkiyyət hüququna malik

deyillər. Bununla belə, ailə qanunvericiliyi valideynlərin və uşaqların ümumi mülkiyyət hüququnun yaranması hallarına da yol verir (AM–nin 55.7–ci maddəsi).

Fikrimizcə, bu növ əməllər üzrə cinayət təqibinin ümumi və ya xüsusi qaydada həyata keçirilməsi məsələsi də öz həllini tapmalıdır. Düşünürük ki, bu məsələ dövlət və ailə münasibətlərinin rejiminin konstitusiyaya hüququnda təsbit olunmuş tipinə uyğun həll edilməlidir. Bununla əlaqədar iki rejim və onların əsasında dayanan müvafiq iki prinsip fərqləndirilir: 1) qohumluq, o cümlədən ailə münasibətlərinə dövlətin müdaxilə etməsi; 2) bu münasibətlərə dövlətin müdaxilə etməməsi. Sonuncu halda ailə üzvləri əmlak münasibətləri sferasında müəyyən muxtariyyətə malik olur ki, bu da öz əksini dispozitiv tənzimlənmənin genişləndirilməsində tapır. Dispozitivliyin genişləndirilməsinin təzahürü kimi zərərçəkmiş şəxsin müəyyən hallarda şikayət və ya bağışlama ərizələri vermək, habelə məhkəmədə ittihamı müdafiə etmək və ya ittihamdan imtina etmək yolu ilə iş üzrə icraatın başlanmasına və ya xitamına təsir etmək hüquqları çıxış edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, şəxsi, ailə həyatı insan azadlığı ilə bilavasitə bağlı olan sahədir. Ona görə də bu sahəyə dövlətin müdaxiləsi adətən şəxsi hüquq və azadlıqların məhdudlaşması təhlükəsini yaradır. İnsan hüquqlarının prioritet sayıldığı dövlətlər çalışırlar ki, mümkün qədər şəxsi, o cümlədən, ailə münasibətlərinə az və ehtiyatlı müdaxilə etsinlər. Ailə və dövlət münasibətlərinin bu tipi vətənimizin müasir qanunvericiliyində müəyyən dərəcədə öz əksini tapmışdır. Belə ki, respublikamızın ailə qanunvericiliyi ailə işlərinə hər kəsin özbaşına, əsassız qarışmasının yolverilməzliyindən çıxış edərək ailə daxili mübahisələrin qarşılıqlı razılıq əsasında həll edilməsi prinsipinə uyğun olaraq tənzimlənməsini zəruri hesab etmişdir (AM–nin 1.3–cü maddəsi). Ona görə də qanunvericilik aralıq qərar seçməklə ailə üzvlərinin əmlak münasibətlərinin cinayət–hüquqi mühafizəsində dispozitivlik müəyyən etməlidir. Cinayət və cinayət–prosessual qanunvericilikdə ailə üzvləri arasında törədilən talama əmələrinə görə məsuliyyətə cəlb etmənin xüsusi əsasları və qaydalarının təsbit olunması məqsədəuyğundur və bu zaman aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

1) konflikt tərəflərinin arasında yaxın qohumluğun olub–olmaması; 2) əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, hansı ki, bir qayda olaraq, talama cinayətinin törədilmə üsulunda ifadə olunur. Deməli, nəzərdən keçirdiyimiz əməllər ərə (arvada) və ya talamanı törədən şəxsin digər yaxın qohumuna məxsus olmayan əmlaka münasibətdə törədilmişsə (məsələn, bir yerdə yaşadığı şəxsə, məşuquna, sair qohumuna qarşı) və ya zorakılıq, habelə hədə ilə müşayiət olunmuşsa və yaxud ümumtəhlükəli üsulla həyata keçirilmişsə, onda cinayət təqibi ümumi əsas və qaydalar üzrə həyata keçirilməlidir. Bu, təqsirkarın qohumluq münasibətlərinin prinsiplərini bilavasitə və aşkar surətdə pozan üsullardan istifadə etməsi ilə əsaslandırılır. Belə ki, zorakılıq və hədə ilə müşayiət olunan əməllər qohumluq, habelə ailə münasibətlərinə sarsıdıcı ziyan vurur, ümumtəhlükəli üsulla törədilən cinayətlər isə təkcə şəxsi mənafeyi deyil, həmçinin ictimai mənafeyi pozur. Beləliklə, yaxın qohumlar arasında zorakılıqla törədilən talama

əməllərinin hər bir halda ümumi əsas və qaydalar ilə təqib olunması məqsəduyğundur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlar məcmuəsi (1962-2003). Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2003, 384 s.
2. Владимиров В.А. Квалификация похищений личного имущества. М.: Юридическая литература, 1974, 208 с.
3. Гегель Г.Ф. Философия права. Москва: Мысль, 1990. - 524 с.
4. Колпакова Л.А. Насилие в семье (виктимологический аспект, вопросы дифференциации ответственности и законодательной техники). М., Изд. ООО «Юрлитинформ», 2009, 196 с.
5. Курс советского уголовного права. Часть Особенная. Т. 3. Отв. ред. Н.А.Беляев, М.Д.Шаргородский. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1973, 836 с.
6. Новый уголовный кодекс Франции. М.: Юридический колледж МГУ, 1993, 212 с.
7. Памятники Римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Digestы Юстиниана. М., Зерцало, 1997. - 608 с
8. Постановления Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 14 февраля 2000 г. «О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних» // Российская юстиция, 2000, № 4. С. 59 - 62.
9. Уголовный кодекс Испании. М.: Издательство Зерцало, 1998, 218 с.
10. Уголовный кодекс Республики Польша / [http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp? norm ID=1246817&subID= 100110056, 100110057, 100110061, 100110474#text](http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?norm_ID=1246817&subID=100110056,100110057,100110061,100110474#text)
11. Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем.–М.: ИКД «Зерцало-М», 2001, 208 с.
12. Шейфер С.А., Безверхов А.Г. Имущественные преступления в семье: материально-правовой и уголовно-процессуальный аспекты. Государство и право, 2001, № 6. С. 50- 56.
13. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. М., Фирма "СПАРК", 1995, 556 с.

Zaur Məmmədov

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi

ƏR-ARVADIN BİRGƏ MÜLKİYYƏTİNİN XİTAM OLUNMASI

Birgə ümumi mülkiyyət odur ki, bu mülkiyyətin hər bir iştirakçısının ümumi əmlakdakı payı əvvəlcədən dəqiq müəyyən edilmir. Belə mülkiyyətdə pay iki halda dəqiq müəyyən edilir: iştirakçılar arasında ümumi əmlak bölündükdə; iştirakçılardan birinin payı ayrıldıqda. Buna görə çox vaxt birgə mülkiyyət pajsız mülkiyyət də adlandırılır [1, s. 203].

Birgə mülkiyyət hüququ yalnız qanunda nəzərdə tutulduğu hallarda yaranır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 225.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq ərlə arvadın nikah dövründə qazandıqları əmlak, əgər nikah kontraktında və ya onlar arasındakı razılaşmada ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, onların ümumi mülkiyyətidir.

Digər misal, “Azərbaycan Respublikasında mənzil fondunun özəlləşdirilməsi haqqında” 26 yanvar 1993-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən mənzillər (evlər) özəlləşdirilməsi üçün müraciət edilən anda mənzil kirayə müqaviləsində göstərilmiş və kirayəçi ilə birlikdə faktiki yaşayan onun yetkinlik yaşına çatmış ailə üzvlərinin razılığı ilə onlardan birinin mülkiyyətinə və ya bir neçəsinin və yaxud bütün ailə üzvlərinin ümumi (paylı, birgə) mülkiyyətinə verilə bilər. Biri digərindən təcrid olunmamış məhdud kommunal şəraitli mənzillər (evlər) özəlləşdirilərkən, həmin mənzillərdəki (evlərdəki) ümumi istifadə yerləri mülkiyyətçilərin ümumi mülkiyyətinə verilir [2].

Y.A. Çefranova haqlı olaraq qeyd edir ki, müasir hüquqda ər-arvadın əmlakının birgə ümumi rejimi paralel olaraq mövcud olan müqavilə rejimi ilə müqayisədə daha üstün xüsusiyyətlərə malikdir. Məhz, birgə ümumi mülkiyyət rejimində ər-arvadın nikah dövründə əldə etdiyi əmlak üzərində hüquqların bərabərliyi prezumpsiyası yüksək dərəcədə əks olunur [3, s. 10].

“Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 61-ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq notarius ər-arvadın birgə yazılı ərizəsi əsasında onların birinə və ya hər ikisinə birgə nikah dövründə əldə edilmiş ümumi əmlakdakı paya görə mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə verir.

Analoji qayda hal-hazırda qüvvədə olan “Notariat haqqında” Rusiya Federasiyası Qanunvericilik Əsaslarının 74-cü, “Notariat haqqında” Ukrayna Qanununun 70-ci, “Notariat haqqında” Özbəkistan Respublikası Qanununun 62-ci, “Notariat və notariat fəaliyyəti haqqında” Belarus Respublikası Qanununun 80.1-ci, “Notariat haqqında” Qırğızıstan Respublikası Qanununun 68-ci, “Dövlət notariati haqqında” Türkmənistan Qanununun 58-ci, “Notariat

haqqında” Qazaxıstan Respublikası Qanununun 73.1-ci, “Notariat haqqında” Moldova Respublikası Qanununun 66.1-ci və “Dövlət notariatı haqqında” Tacikistan Respublikası Qanununun 75-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Analoji norma həmçinin, 27 dekabr 1973-cü ildə qəbul edilmiş və 1 iyul 1974-cü ildən 30 yanvar 2000-ci ilə kimi qüvvədə olmuş “Dövlət notariatı haqqında” Azərbaycan SSR Qanununun 52-ci maddəsinin I hissəsində var idi. 27 dekabr 1973-cü il tarixli Qanuna uyğun olaraq Azərbaycan SSR Ədliyyə Nazirliyinin 30 may 1975-ci il tarixdə qəbul etdiyi “Azərbaycan SSR-in dövlət notariat kontorları tərəfindən notariat əməliyyatları aparılması qaydası haqqında” Təlimatın ər-arvadın ümumi əmlakındakı paya mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə verilməsi qaydalarını nizama salan 107-112-ci bəndləri yalnız ər-arvadın nikah dövründə birgə ərizəsinə əsasən və ər-arvaddan biri öldükdə sağ qalmış ərə (arvada) mirası qəbul etmiş vərəsələrə bildiriş göndərməklə şəhadətnamənin verilməsini nəzərdə tuturdu. Nikah pozulduqdan sonra ər-arvadın birgə ərizəsinə əsasən şəhadətnamənin verilməsi nəzərdə tutulmamışdı.

6 iyun 1989-cu ildə Azərbaycan SSR Ədliyyə Nazirliyi “Azərbaycan SSR-in dövlət notariat kontorları tərəfindən notariat əməliyyatlarının aparılması qaydaları haqqında” yeni Təlimat qəbul etmişdir. 27 dekabr 1973-cü ildə qəbul edilmiş Qanunda və 30 may 1975-ci il tarixli Təlimatda nəzərdə tutulmasa da, yeni Təlimatın 108-ci bəndində ilk dəfə olaraq nikah pozulduqdan sonra keçmiş ər-arvadın birgə nikah dövründə əldə edilmiş ümumi əmlakdakı paya notariat qaydasında şəhadətnamənin verilməsinin mümkünlüyü öz əksini tapmışdır. 1989-cu il 6 iyun tarixdən etibarən dövlət notariusları nikahı pozulmuş ər-arvadın birgə müraciəti olduqda, onların birgə nikah dövründə əldə etdikləri əmlaka şəhadətnamə verməyə başladılar.

Lakin, keçmiş Qanundan fərqli olaraq hal-hazırda qüvvədə olan “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 61-ci maddəsinin II hissəsinə görə şəhadətnamə ər-arvadın hər birinə həm nikahda olarkən, həm də nikah pozulduqdan sonra verilə bilər.

Ər-arvadın nikahı pozulduqdan sonra onların birgə nikah dövründə əldə edilmiş ümumi əmlakındakı paya mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamənin verilməsinin mümkünlüyü təlimatda deyil, qanunda öz əksini tapması müsbət haldır. Buna baxmayaraq, nə 1 sentyabr 2000-ci ildən qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin, nə də 1 iyun 2000-ci ildən qüvvəyə minmiş Ailə Məcəlləsinin ər-arvadın birgə mülkiyyət münasibətlərini tənzimləyən normaları bu notariat hərəkətini ər-arvadın birgə mülkiyyətinin xitam olunması əsası adlandırmır.

Qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq ər-arvad nikah dövründə əmlaklarının bölgüsünü həm nikah müqaviləsinin bağlanması yolu ilə (AR Ailə Məcəlləsinin 38-ci maddəsi), həm də saziş bağlamaqla həyata keçirə bilərlər (AR Ailə Məcəlləsinin 36.2-ci maddəsi).

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 36.1-ci maddəsinə əsasən ər-

arvadın ümumi əmlakının bölünməsi nikah dövründə, eləcə də onlardan birinin tələbi ilə nikah pozulduqdan sonra, habelə kreditor ödəməni ər-arvadın ümumi əmlakında olan onlardan birinin payına yönəltmək üçün ümumi əmlakın bölünməsi tələbi barədə ərizə verdikdə, həyata keçirilir. Habelə, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 224-cü maddəsinin məzmunundan məlum olur ki, başqa əmlak kifayət etmədikdə, ər-arvaddan birinin kreditoru ərizə verməklə ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsinə tələb edə bilər.

Eyni qayda həmçinin, Rusiya Federasiyasının qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuşdur. Rusiya Federasiyasının qanunvericilik aktlarını təhlil edən İ.A. Kosaryova haqlı olaraq qeyd edir ki, “Notariat haqqında Rusiya Federasiyasının Qanunvericilik Əsasları”nda belə növ notariat hərəkətinin aparılması nəzərdə tutulmamışdır. İ.A. Kosaryovanın fikrincə, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə onlardan birinin kreditörünün ərizəsi ilə notariat kontoruna müraciət etmək hüququnun və ər-arvadı saziş əsasında əmlaklarını bölməyə məcbur edilməsinin qanunvericilikdə öz əksini tapmasına zərurət var [4, s. 104].

“Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu da, bu növ notariat hərəkətinin aparılmasını nəzərdə tutmur. Həqiqətən, belə notariat hərəkəti Mülki Məcəlləyə, Ailə Məcəlləsinə və “Notariat haqqında” Qanuna zidd olmadığı üçün aparıla bilər. Fikrimizcə, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə onlardan birinin kreditörünün ərizə ilə notariat kontoruna müraciət etmək hüququnun qanunvericilikdə öz əksini tapması müsbət hal olardı. Müraciət olduqda, notarius sifarişli məktubla ər-arvadı notariat kontoruna dəvət edərək onlara ümumi əmlakın saziş əsasında bölünməsinə təklif edə bilər. Ər-arvad və ya onlardan biri buna razı olmadıqda, notarius tərəfindən kreditora ər-arvadın ümumi əmlakının bölünərək paylarının müəyyənləşdirilməsi və onlardan birinin payına tutmanın yönəldilməsi barədə iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət etməsinin izah olunmasının qanunvericiliyə daxil edilməsi məqsədəuyğun olardı.

T.K. Kraynova haqlı olaraq göstərir ki, ər-arvadın ümumi əmlakındakı paya mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə aşağıda qeyd olunan üç şərt mövcud olduqda notarius tərəfindən verilir:

- ər-arvad arasında nikah münasibətlərinin olması;
- əmlakın qeydə alınmış nikah dövründə əldə edilməsi faktı;
- əmlakın ər-arvadın birgə mülkiyyətində olması.

Ər-arvad arasında nikah münasibətlərinin olmasını sübut edən faktlar bunlardır:

✓ nikah haqqında şəhadətnamə ilə təsdiqlənən Vətəndaşlıq Vəziyyəti Aktlarının Qeydiyyatı orqanlarında nikahın qeydiyyatı;

✓ əgər faktiki nikah münasibətləri 1927-ci ildən 1944-cü il 8 iyul tarixə kimi olan müddətdə yarandıqda, məhkəmə qərarı;

✓ əmlakın ər-arvadın birgə mülkiyyətində olmasını təsdiq edən

hüquqmüəyyənedici sənəd [5, s. 39].

Ər-arvadın ümumi əmlakındakı paya mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamənin verilməsinə yaxın olan notariat hərəkəti ər-arvadın ümumi əmlakının saziş əsasında bölünməsidir.

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 36.2-ci maddəsində deyilir: “Ər-arvadın ümumi əmlakı onların sazişi əsasında bölünə bilər. Belə saziş ər-arvadın arzusu ilə notariat qaydada təsdiq edilə bilər”.

Güründüyü kimi, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi haqqında sazişin notariat qaydada təsdiqinin məcburiliyi qanunla müəyyənləşməmişdir. Belə sazişin yalnız tərəflərin arzusu ilə notariat qaydada təsdiqinin mümkünlüyü göstərilmişdir. Hətta, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə sazişin yazılı formada bağlanması məcburiliyi barədə müddəa qanunvericilikdə öz əksini tapmamışdır. Düşünmək olar ki, mübahisə olmadıqda bu cür saziş şifahi formada bağlana bilər.

Analoji problem, həmçinin Rusiya Federasiyasında mövcuddur. İ.A. Kosaryova haqlı olaraq bununla razılaşmır və ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə sazişin yazılı formada bağlanaraq notariat qaydasında təsdiq olunmasının Ailə Məcəlləsində öz əksini tapmasını təklif edir [4, s. 104].

Fikrimizcə, İ.A. Kosaryovanın nöqteyi-nəzərinin həyata keçirilməsi, həmçinin respublikamızda analoji problemi həll edərdi. Təklif edirik ki, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 36.2-ci maddəsi dəyişdirilərək aşağıdakı kimi verilsin:

“Ər-arvadın ümumi əmlakı onların sazişi əsasında bölünə bilər. Belə saziş yazılı formada tərtib edilir və notariat qaydada təsdiqlənir”.

Notarius ər-arvadın ümumi əmlakındakı paya mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə verərkən nikah haqqında şəhadətnamə, nikahı pozulmuş şəxslər (keçmiş ər-arvad) müraciət etdikdə isə boşanma haqqında şəhadətnamə tələb edir. Vergi və ya rüsum tutulan əmlak barəsində şəhadətnamə verilərkən vergi və ya rüsumun ödənilməsi haqqında sənəd təqdim olunur.

Əmlakın tərkibinə daşınmaz əmlak, nəqliyyat vasitəsi daxildirsə, notarius bu əmlakın ər-arvada məxsus olmasını yoxlayır. Bu məqsədlə, Azərbaycan Respublikası Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin yanında Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri Xidmətindən və ya Dövlət Yol Polisindən arayış tələb edir.

Borc alınması ilə əlaqədar əmlakın özgəninkiləşdirilməsinə qadağan olduqda, mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə kreditörün icazəsi ilə verilir. Əmlak üzərinə həbs qoyulmuşdursa, mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə verilə bilməz.

Təlimatın 115-ci bəndinə müvafiq olaraq mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə ər-arvadın yalnız əmlakdakı paya mülkiyyət hüququnu təsdiq edir. Konkret əmlaka şəhadətnamə verilmir (məsələn, ər-arvadın birinə evə, digərinə avtomobilə şəhadətnamə vermək olmaz). Ona görə də, əgər ər-arvadın hər hansı biri əmlaka (əşyaya) ayrılıqda mülkiyyət hüququ almaq istəyirsə, notarius onlara şəhadətnamə almaq əvəzinə nikah dövründə birgə əldə etdikləri

əmlakın bölüşdürülməsi müqaviləsinin rəsmiləşdirilməsini təklif etməlidir.

“Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 61-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən yaşayış evinə, mənzilə, bağa, bağ evinə, qaraja, torpaq sahəsinə və digər daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnaməni yalnız daşınmaz əmlakın olduğu yerin notariusu verə bilər. Eyni qayda Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvü olan ölkələrin notariat fəaliyyətini nizama salan qanunlarında öz əksini tapmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikasının mülki hüququ: I cild, II kitab, xüsusi hissə. Bakı: Digesta, 2003
2. “Azərbaycan Respublikasında mənzil fondunun özəlləşdirilməsi haqqında” 26 yanvar 1993-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2014
3. Чефранова Е.А. Механизм семейно-правового регулирования имущественных отношений супругов: Дис. ... докт. юр. наук. М., 2007
4. Косарева И.А. Роль нотариальных действий в гражданско-правовом регулировании. Дис. ... канд. юрид. наук. Хабаровск, 2004, 206 с.
5. Крайнова Т.К. Выдача свидетельства о праве собственности на долю в общем имуществе супругов // Нотариальный вестник, 2007, № 3, с. 39-43
6. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2015
7. “Notariat haqqında” 26 noyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2015

Təzəgül Qasımova
f.ü.f.d., “AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun
“Siyasi nəzəriyyələr” şöbəsinin elmi işçisi
tezegulgasimova@rambler.ru

HEYDƏR ƏLİYEV FONDU VƏ AİLƏ İNSTİTUTU

Tarixin hər bir mərhələsində ailə cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynamışdır. İnsanın formalaşmasında, kamilləşməsində və onun şəxsiyyətə çevrilməsində ailənin rolu bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayır və bu danılmaz bir faktdır. Hər hansı bir inkişaf etmiş dövləti ailə institutu olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Cəmiyyətin və dövlətin tərəqqisində xüsusi rolu olan ailə institutunun bütövlüyünün qorunub saxlanması əsas məsələlərdən biridir. Hazırda Azərbaycan dövlətinin də diqqətində olan mühüm məsələlərdən biri də məhz ailə institutunun möhkəmləndirilməsidir. Hər bir Azərbaycan ailəsinin sağlamlığı, xoşbəxtliyi, rahatlığı üçün dövlət və cəmiyyət məsuliyyət daşıyır. Azərbaycan xalqı hər zaman ailə dəyərlərini, ailə ləyaqətini hər şeydən uca tutmuş və bu da bizim milli adət-ənənəyə çevrilmişdir. Azərbaycan ailəsi dünyada ən yaxşı ailə modellərindən hesab olunur. Bir sıra dövlətlərdə, məsələn Avropa və ya MDB ölkələrində ailə institutu deformatsiyaya məruz qalmışlar. Bu ölkələrdə ailə institutunun dağılması demoqrafik proseslərə də mənfi təsir edir. Bu ölkələrdə orta nəslin az olması, nəsillərarası balansın pozulması müşahidə olunur. Onları qoca ölkələr adlandırırlar. Azərbaycan isə belə ölkələrdən deyil.

Milli-mənəvi dəyərləri xalqımızın ən böyük sərvəti hesab edən Ulu öndərimiz bu dəyərlərin qorunmasının vacib olduğunu bütün çıxışlarında dönə-dönə deyirdi. Müstəqil dövlətimizin ali sənədinin – Konstitusiyanın müəllifi olan Heydər Əliyev burada ailənin mahiyyətini, ailə üzvlərinin vəzifə və hüquqlarını da xüsusi maddələrlə müəyyən etmişdir. Eləcə də, 2000-ci ildə Ailə Məcəlləsinin qəbul olunması nəticəsində ailə üzvlərinin hüquq və vəzifələri təsbit olunmuşdur. Bu gün cəmiyyətimiz öz layiqli, sosial-mənəvi inkişafını təmin edən, həyat strategiyasını gerçəkləşdirə bilən fəal, güclü ailələrin formalaşması üçün çalışır. Cəmiyyətdə ailə institutu günbəgün möhkəmləndirilir. Bu işdə əminliklə deyə bilərəm ki, dövlət və onun yaratdığı komitə tək fəaliyyət göstərmir.

Dövlətçiliyimizin, cəmiyyətimizin inkişafında, ailə institutunun qorunmasında vətəndaş cəmiyyəti institutlarının rolu danılmazdır.

Vətəndaş cəmiyyəti dövlətdən asılı olmayan elə ictimai institutlar və sosial-mənəvi, mədəni sahələr sistemidir ki, bunun vasitəsilə insanların həyat fəaliyyəti, onun yaradıcılığı və bunların nəsildən-nəsilə ötürülməsi üçün şərait təmin edilir. Bu sosial mühitdə vətəndaş və onların birliklərinin əsas hüquq azadlıqları həyata keçir. Bu gün Heydər Əliyev Fondu öz fəaliyyəti ilə dövlət

quruculuğunda vətəndaş cəmiyyəti institutlarının rolunu açıq şəkildə isbatlaya bildi.

Əsası ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, bu gün isə Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən dövlət ailə siyasəti artıq milli strategiya kimi formalaşmışdır. Bu siyasətin davamı olaraq son illərdə ölkə prezidenti İlham Əliyev və Birinci xanım Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, millət vəkili Mehriban Əliyevanın ailə, qadın və uşaq məsələlərinə diqqəti bu sahəyə qayğının artmasına səbəb olmuşdur. Bunun bariz nümunəsi göz qabağındadır. Hüquqi bazanın yenidən təkmilləşdirilməsi və bərabər hüquqların təmin edilməsi üçün “Gender (Kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” (2006-cı il), “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” (2010-cu il) Azərbaycan Respublikası qanunları qəbul olundu. Bu qanunların qəbulu insanların təfəkküründə yeni düşüncə tərzinin formalaşmasına təkan verməyə başladı. Bu qanunların qəbulu və həyata keçirilməsində Heydər Əliyev Fondu və onun prezidentinin rolu danılmazdır.

Məişət zorakılığının qarşısının alınması insanların təhlükəsizliyinin qorunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qadınlara və uşaqlara qarşı məişət zorakılığı, xüsusilə onun cinayət xarakterli tərəfləri tək qadınlara aid bir problem deyil. Məişət zorakılığı vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarına ciddi zərbə vurur. Hər bir ailə dövlətin güzgüsüdür. Eyni zamanda hər hansı bir ailədə baş verən məişət zorakılığı tək həmin o ailəni yox, bütün insanları narahat etməlidir. Bundan həm dövlətin, həm də cəmiyyətin gələcəyi asılıdır. Zorakılığa məruz qalmayan uşaq, gənc çox asan cəmiyyətə inteqrasiya edir və müsbət funksiyalar yerinə yetirir. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Heydər Əliyev bu qanunun qəbul olunmasında və layihələrin həyata keçirilməsində yaxından iştirak edib. Bu məqsədlə 2008-ci ilin 16 yanvar tarixində imzalanmış “XXI əsrdə qadınlara qarşı zorakılıq əleyhinə” layihəsi həyata keçirilmişdir.

Bu gün Heydər Əliyev Fondu ölkəmizin ictimai həyatında, sosial problemlərin həllində çox fəal iştirak edir. Azərbaycanın yüksək sürətlə həm iqtisadi, həm sosial inkişafı imkan yaradır ki, hər bir ailənin bütün ehtiyacları təmin olunsun və hər bir ailənin hüquqları qorunsun. Ölkəmizdə ailənin, qadınların, uşaqların hüquqlarının qorunması istiqamətində son illər bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirilibdir. Xüsusilə, Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaranması və bu istiqamətdə dövlətin siyasətinin həyata keçirilməsi.

Hazırda Azərbaycanın həm siyasi, həm də ictimai həyatında qadınların rolu və sayı ildən-ilə artır. Amma bununla yanaşı, qadınlara qarşı zorakılıq, ailə zəminində qadınlara, uşaqlara qarşı zorakılıq faktları qeydə alınmır və əlbəttə bu bizdə narahatlıq doğurur. Son zamanlar məişət zəminində zorakılıq, ailə zorakılığı bütün dünyada çox ciddi müzakirə olunur və bir sıra beynəlxalq təşkilatların diqqət mərkəzindədir. Hər bir zorakılıq - məişət zəminində, ailədə zorakılıq insan hüquqlarının ciddi pozulmasıdır. Nəticədə gələcəyimiz olan uşaqlar və gənclər məhvə doğru yönəlirlər.

Azərbaycan öz zəngin ailə ənənələri, dəyərləri ilə seçilən bir ölkədir, dünyada məhz bu nöqteyi-nəzərdən tanınır. Böyüklərə hörmət, qadınlara, uşaqlara hörmət, qayğı ən gözəl keyfiyyətlərdəndir. Bu kimi dəyərlərin qorunub saxlanması, gələcək nəslə ötürülməsi məhz Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə həyata keçirilir. Belə layihələrin həyata keçirilməsinin əsas məqsədi əhalinin maarifləndirilməsi, qadın və uşaqların məişət zorakılığından müdafiə olunması, ənənəvi Azərbaycan ailəsinə zidd olan stereotiplərin aradan qaldırılması, erkən nigahların qarşısının alınması və ailədə baş verən zorakılığın uşaqlara təsirinə yol verilməməsidir. Heydər Əliyev Fondu bu məqsədlə insanlar, ailələr arasında genişmiqyaslı maarifləndirmə kampaniyaları keçirir, kütləvi informasiya vasitələrində maarifləndirmə xarakterli proqramların hazırlanmasında, təlimlərin keçirilməsi və s. tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin zəngin irsinin öyrənilməsi və təbliğ edilməsi kimi bir vəzifəni yerinə yetirən Fond eyni zamanda milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, ailə institutunun, ailə və uşaq hüquqlarının müdafiəsi və s. sahələrdə uğurlu layihələr həyata keçirmişdir. Ana və uşaq ölümünün qarşısının alınması, hemofiliyalı, talasemiyalı uşaqların müalicəsi, onların ailələrinə kömək həmişə Fondun əsas vəzifələrindən olub. Bu da ailə institutunun daha da sağlam inkişafına demək olar ki, dəstək verir. Ulu öndərin ailədaxili münasibətləri cəmiyyətin münasibətlərinin güzgüsü hesab etməsi ailənin dövlət siyasətində necə yüksək yer tutduğunu bir daha sübut edir. Qadın-ana-xanım triadasının fəlsəfəsi özü-özlüyündə bu rolun mahiyyətini açır (1, s.6).

Fondun həyata keçirdiyi digər bir layihə isə “Azərbaycan ailəsi” adlı filmlər festivalı olmuşdur. Əsas məqsəd isə ailə dəyərlərinin, milli-mənəvi dəyərlərin gənclər arasında təbliğati, cəmiyyətdə bu istiqamətdə mövcud olan problemlərin işıqlandırılaraq həlli yollarının aşkarlanması və ailə institutunun inkişafına nail olunmasıdır.

Ümummillə lider Heydər Əliyev hesab edirdi ki, insan yalnız oxuyub təhsil aldığı məktəbdə, çalışdığı kollektivdə deyil, həmçinin boya-başa çatdığı ailədə formalaşır. Bu ilk sosial təsisatın qorunması və müdafiə edilməsi hamımızın vəzifə borcudur (1, s.6). Əminliklə qeyd etmək olar ki, hər hansı bir cəmiyyətdə zorakılığın əsas səbəblərini qadının maddi və psixoloji asılılığı, ailədaxili münasibətlərin aşağı səviyyədə olması, erkən nigahlar, qadınların öz hüquqlarını bilməməsi, formalaşmış yalnız stereotiplər təşkil edir. Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, zorakılığın qarşısının alınması Ailə institutunun möhkəmliyinə, bütövlükdə həmin cəmiyyətin və dövlətin inkişafına gətirib çıxarır. Bu nöqteyi-nəzərdən ailədə münasibətlər sisteminin düzgün qurulması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əgər ailədə münasibətlər qarşılıqlı məhəbbət, hörmət, qayğı, ədalət üzərində qurularsa, belə ailənin yetişdirdiyi insanlar yaşadıkları cəmiyyətdə də eyni münasibətlərin olmasına çalışacaqlar. Əgər bu tarazlıq pozularsa, yaranmış problemdən əziyyət çəkən insanlar da yaşadıkları cəmiyyətdə özlərini təsdiq etmək istərkən çətinliklərə rast gələcəklər. Elə buna görə də zorakılığa məruz qalan hər bir insana psixoloji, tibbi, hüquqi yardım göstərilməsi və

onların ailəyə , cəmiyyətə inteqrasiya edilməsi çox vacibdir. Məhz Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətinin əsasını da bu məsələlər təşkil edir.

Heydər Əliyev Fondunun əsas məqsədi Ulu öndərimiz Vətən, xalq üçün göstərdiyi xidmətləri, onun ümumbəşəri ideyalarını, zəngin irsini təbliğ etmək, gənclər və gələcək nəsillər üçün qoruyub saxlamaqdır. Fondun çoxşaxəli fəaliyyətinin öncül istiqamətlərindən biri cəmiyyətimizdə yardıma ən çox ehtiyacı olan insanlara diqqət və qayğıdır (3).

Cəmiyyətin sosial qayğılarına daim diqqət yetirən Heydər Əliyev Fondu həyata keçirdiyi proqramlarla əhalinin, ailələrin üzləşdiyi problemlərin həllində yaxından iştirak edir. Uşaqlara, yeniyetmələrə, aztəminatlı ailələrə, qaçqın və məcburi köçkün ailələrinə və onların üzləşdiyi problemlərin həllinə yaxından kömək edir.

Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlər sistemində ailə institutu əsas və sarsılmaz yer tutur. Ailə dəyərlərinin qorunub saxlanması təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Şərq dünyasında ənənəyə çevrilmişdir. Hökumətimiz ailənin müdafiəsini və ailəyə dövlət qayğısını öz apardığı siyasətilə təmin və sübut edir.

Bu gün prezidentimiz İlham Əliyev və Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva bütün dünyada müasir Azərbaycan ailəsinin qarşılıqlı ehtiram, əməkdaşlıq kimi yüksək dəyərlər üzərində qurulduğunu göstərir. Tarixən formalaşmış ailə münasibətlərini qoruyub saxlamaq və dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsinə istinad etməklə ailə institutunun daha da inkişaf etdirmək bu sahədə reallaşdırılan siyasətin ana xəttini təşkil edir. Ona görə də ailə dəyərlərinin təbliği, sağlam ailə mühitinin formalaşdırılması milli-mənəvi və dünyəvi dəyərlərin birləşməsi prosesində həyata keçirilməlidir.

Bütün bunların nəticəsi olaraq deyə bilərik ki, Heydər Əliyev Fondunun qadın hüquqları ilə bağlı geniş və əhatəli fəaliyyəti beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini ölkəmizə yönəldilməsinə imkan yaratmışdır. Yaşadığımız XXI əsrdə münəfiyyət və zorakılıq mövzuları gündəmdən düşmür. Qadınlara qarşı məişət zorakılığı bütün dünyaya yayılıb və bu qadınların 70%-ni əhatə edir.

Biz etiraf etməliyik ki, bizim ailə Qərbi ailəsindən fərqlənir. Əvvəllər bizim ənənəvi ailələrdə məişət zorakılığına qarşı yol açan amillər olmayıb. Ancaq bu gün Azərbaycanda da zorakılıq halları artıb. Azərbaycan qadını zorakılığa qarşı mübarizədə aciz olduqlarından əksər hallarda susmağa üstünlük verirlər.

Ailə dəyərləri cəmiyyətimizin ən mühüm və qiymətli dəyərləri olmuş və olaraq qalır. Azərbaycanlılar üçün ana müqəddəs simadır. Əgər müasir cəmiyyətdə qadının vəziyyətini və taleyini əsasən onun ətrafında olan kişilər müəyyən edərsə, bilmək lazımdır ki, həmin kişilər qadınlardan tərbiyə alıblar. Bu, o deməkdir ki, məhz mənəvi dəyərlərin daşıyıcı olan qadın öz yaradıcı potensialından istifadə edərək bəşəriyyətə yeni gender bərabərliyi modelini təklif edəcəkdir (2, s.4).

Bu görülən işlərin və qeyd olunan işlərin davam etdirilməsi üçün “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası qəbul olunmuşdur. Həmin Konsepsiyaya görə “Azərbaycan ailəsi strategiyası”nın Gender Bərabərliyi

üzrə Milli Fəaliyyət planının, Uşaq Milli Fəaliyyət Planının, “Uşaq Strategiyası”nın, “Ailə psixoloqu” İnstitutunun hazırlanması nəzərdə tutulur. Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, dövlətimizin, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının birgə səyi nəticəsində Azərbaycanda ailə modeli yaşadılır. Uğurlu, fəxr ediləsi örnək ailələr Azərbaycan gələcəyinin təminatçısıdır (4).

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Ailə, Qadın və Uşaq jurnalı, 2014, N.14
2. Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunvericilik toplusu. Bakı, 2012
3. Azerbaijanli.org/az/page202 (Milli Məclis Jurnalı N.11, may-iyun 2001)
4. bakuinfo.az

Светлана Тихонова

*зам. декана юридического факультета Нижегородского
государственного университета им. Н. И. Лобачевского,
кандидат юридических наук, доцент,*

Елена Титушкина

*доцент кафедры уголовной политики и организации предупреждения
преступлений Академии управления МВД России,
кандидат юридических наук, доцент*

К ВОПРОСУ О СОВРЕМЕННЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ КРИМИНО- ФАМИЛИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ, ЗАТРАГИВАЮЩИХ ПРОБЛЕМАТИКУ НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Уникальность семейных отношений как одной из составляющих частной жизни человека (неприкосновенность которой гарантирована Конституцией РФ) заключается в том, что они формируются, находясь большей частью вне поля зрения общественности и правоохранительных структур. Одно из негативных последствий обособленности и наименьшей нормативной урегулированности семейных отношений среди прочих общественных отношений – фактическая возможность разрешения возникающих внутрисемейных конфликтов внеправовыми, в т.ч. противоправными способами, включающими применение насилия к наименее защищенным членам семьи – несовершеннолетним. Неэффективность мер предупреждения жестокого обращения с несовершеннолетними в семье снижает эффект от всей системы правоохраны представителей данной возрастной социальной группы. И, несмотря на то, что внутрисемейная насильственная преступность как интегративный результат сложного взаимодействия множества социальных свойств индивидов (членов семьи) характеризуется латентностью (что существенным образом затрудняет анализ ее реального состояния), это не может служить антистимулом к научным разработкам по проблематике совершенствования многоуровневой системы государственных и общественных мер предупреждения данного вида преступности. Особую значимость данное положение приобретает в связи с тем, что «закрепление в Конституции РФ положения о правах потерпевших от преступлений придало этим правам конституционный правовой статус»¹. При этом несовершеннолетние, потерпевшие от домашнего насилия, относятся к категории наименее защищенных, в

¹ Мартыненко Н.Э. Уголовно-правовая охрана потерпевшего/ Монография. Юрлитинформ. – М., 2015. С.145.

силу зависимого положения в семье, основанного на смеси страха и уважения авторитете старших членов семьи, отсутствии жизненного опыта и правовых знаний, что, как минимум, затрудняет детям обращение за внешней помощью.

В рамках современной доктрины преступности социальных подсистем актуализируется изучение взаимодействия (интеракции) между членами семьи, приводящее к возникновению криминального конфликта, характеризующегося применением насилия к несовершеннолетним, обладающим повышенной виктимностью, мотивации соответствующего насильственного поведения внутри семьи (самоутверждение; корысть; избавление от забот, связанных с несовершеннолетним, и т.д.). При этом сама семья понимается как фактическое социальное образование (специфическая социальная единица), в т.ч. не характеризующееся правовыми связями его членов. Однако эффективность проведения криминофамилистических исследований зависит от качества информационного обеспечения, в то время, как получение точных статистических данных о структуре насильственной внутрисемейной преступности представляет собой серьезную проблему. Статистические данные, касающиеся только одного состава преступления, потерпевшими в котором могут выступать исключительно несовершеннолетние – ст. 156 УК Российской Федерации «Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего», диспозиция которого предполагает неисполнение или ненадлежащее исполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего родителем или иным лицом, на которое возложены эти обязанности, а равно педагогическим работником или другим работником образовательной организации, медицинской организации, оказывающей социальные услуги, либо иной организации, обязанного осуществлять надзор за несовершеннолетним, если это деяние соединено с жестоким обращением с несовершеннолетним, представляют нам малоутешительную картину. В 2015 году было совершено около 2,5 тыс. таких преступлений, почти на 300 преступлений больше, чем в предыдущем году. Учитывая устоявшееся в криминологии представление о соотношении зарегистрированной и незарегистрированной преступности как 1 к 7, можем предположить, что фактическое число совершаемых преступлений – более 17 тыс. И это только по одной статье не самой тяжелой категории (самое суровое наказание, которое по ней предусмотрено - лишение свободы на срок до трех лет). Если же рассматривать и убийства, и причинение вреда здоровью различной степени тяжести, особенно причинение легкого вреда здоровью, истязания и побои, латентность которых, учитывая возраст потерпевшего и его зависимость от преступника, наиболее высока, обеспокоенность ростом насилия в семье в отношении несовершеннолетних представляется весьма обоснованной.

В этой связи настоятельной необходимостью является развитие *вик-*

тимологической статистики как самостоятельного раздела уголовной статистики, введение соответствующей статистической карточки при регистрации преступления, позволяющей учитывать как возраст потерпевшего, так и его родство с виновным. Назрела необходимость включение потерпевшего, в том числе – несовершеннолетнего, в число объектов профилактической деятельности, в том числе на уровне региональных программ борьбы с преступностью, в том числе - уголовно-правовыми средствами².

Исследуя вопрос о механизме возникновения умысла на применение насилия в отношении ребенка, криминологи подчеркивают различия, как в механизме его возникновения, так и в механизме его реализации у членов семьи противоположного пола, обращаясь к проблематике физиологически обусловленных периодов (период беременности; послеродовой период и т.д.) агрессии у лиц женского пола, а также к проблематике возрастной агрессивности разнополых лиц. При этом необходимо подчеркнуть, что проводимые в России криминофамилистические исследования подтверждают выводы криминологов относительно того, что субъекты внутрисемейных насильственных преступлений в свою очередь в подавляющем большинстве – выходцы из неблагополучных семей, усвоившие силовую модель поведения при внутрисемейном конфликте в процессе первичной социализации.

Опираясь на результаты проводимого в рамках криминофамилистических исследований анкетирования несовершеннолетних, можно говорить об ориентации детей на внешнюю помощь в ситуации внутрисемейного насилия. Однако в России повсеместно наблюдается ситуация осведомленности третьих лиц о применении насилия к несовершеннолетним без сообщения о ставших известными фактах сотрудникам правоохранительных органов для принятия соответствующих мер к виновным лицам. В современном российском обществе распространен стереотип поведения (полностью противоположный советскому подходу) - невмешательство во внутрисемейные дела. Кроме того, и сами представители государства игнорируют материалы о жестоком обращении с несовершеннолетними, получаемые, в частности, в ходе бракоразводных процессов и иных разбирательств, что свидетельствует о формализме в осуществлении служебных обязанностей.

Криминофамилистические исследования подтверждают, что для семей, практикующих жестокое обращение с несовершеннолетними, характерен низкий материальный достаток. Логическим следствием заявленного подхода криминологов к оценке значимости экономического фактора в создании гармоничной атмосферы внутри семьи является прогнозирование дальнейшего роста насильственных преступлений, совершаемых чле-

² Мартыненко Н.Э. Указ. раб. С. 353.

нами семьи в отношении несовершеннолетних, в связи с ростом безработицы среди населения России. Отсутствие комплексных государственных мероприятий по скорейшему выходу Российской Федерации из экономического кризиса порождает увеличение общего уровня тревожности населения, нарушающего и микроклимат в семье, в связи с чем представители отечественной криминофамилистики предлагают осуществлять льготное кредитование многодетных семей. В то же время большинство криминологов реалистично смотрит на перспективу реализации предложений, сопровождающихся значительными материальными затратами со стороны государства. Так, присоединяясь к известной в криминологии позиции относительно целесообразности создания резервных жилищных фондов для размежевания лиц, расторгших брак (в целях предупреждения конфликтных отношений в процессе продолжающегося вынужденного совместного проживания лиц), многие криминологи не рассматривают создание таковых возможным в современных условиях затянувшегося экономического кризиса, хотя эффективность таких фондов в деле предупреждения и прекращения домашнего насилия высока, что показывает пример ряда зарубежных стран.

Понимая под предупредительным воздействием на внутрисемейную насильственную преступность все те виды социальной деятельности, которые позволяют обеспечивать функционирование общественного механизма, стимулирующего правопослушность поведения и ослабление причинных связей преступности, криминологи дают низкую оценку эффективности существующей системы организации досуга населения по месту жительства, обнаруживая в ней существенные недостатки, негативно сказывающиеся на взаимодействии субъектов семейных отношений в свободное время. В целях разработки оптимальной системы мер предупреждения внутрисемейной насильственной преступности криминофамилистами подвергается оценке и превентивное значение привлечения к административной ответственности лиц, склонных к антиобщественной деятельности. Однако в настоящее время приходится вынужденно констатировать отсутствие позитивных последствий как привлечения к административной ответственности, так и судимости лица за предыдущее преступление, назначением которой по действующему уголовному законодательству является исправление виновного и предупреждение совершения им новых преступлений. Что же касается сомнений криминологов относительно целесообразности сохранения введенного в Российской Федерации с 2003 года запрета принудительного лечения лиц, страдающих алкоголизмом или наркоманией, в случае совершения ими преступления, то они являются абсолютно обоснованными. Возврат к принудительному лечению соответствующего контингента виновных за счет средств государства представлял бы собой адекватную меру предупредительного воздействия на криминальное поведение социопатов. Хотелось бы заметить,

что ликвидация данного института была проведена под лозунгом защиты прав человека. Однако во внимание были взяты только права человека, страдающего алкоголизмом или наркоманией. Однако людьми, обладающими правами, являются и члены его семьи, в том числе дети, имеющие право расти, воспитываться и развиваться в условиях, свободных от домашнего насилия со стороны названных лиц.

Nəzakət Səlimova
Bakı Biznes Universitetinin müəllimi
psixologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

AİLƏ ZORAKILIĞININ SOSIAL-PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xalqımızın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən, demokratik, hüquqi, unitar və dünyəvi əsaslar üzərində qurulan Azərbaycan dövlətinin ali məqsədi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsindən ibarətdir. Bu o deməkdir ki, dövlətimiz xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial və hüquqi müdafiəsi, layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi qayğısına qalır, mədəniyyətin, təhsilin, səhiyyənin, elmin, incəsənətin inkişafına yardım göstərir, ölkənin təbiətini, xalqın tarixi, maddi və mənəvi irsini qoruyur, hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququnu tanımaqla, nigah və ailəni öz himayəsinə götürür, analıq, atalıq və uşaqlıq dövlətin himayəsində olmaqla onların bütün hüquq və azadlıqları qanuni vasitələrlə ciddi surətdə qorunur.

Ona görə də insan və vətəndaşın əsas hüquq və azadlıqlarına, onların şərafət və ləyaqətinə hörmətin dövlət səviyyəsində təmin edilməsi, onların konstitusion prinsipə çevrilərək qanunvericilik yolu ilə təsbit edilməsi insan üzərində, xüsusilə ailə üzvlərinə və yaxın qohumlara münasibətdə zorakılıq, habelə digər qanunsuz hərəkətlərin törədilməsi qeyd olunan prinsiplərlə bir araya sığmayan davranış kimi qiymətləndirilməlidir.

Belə bir şəraitdə gender zorakılığı problemi, xüsusilə qadınlara qarşı törədilən zorakılıqlar bütün dünyada, o cümlədən postsovet məkanında yeni sosial münasibətlərin yaradılması və inkişafına qeyri-sağlam, neqativ sosial-psixoloji və mənəvi təsir göstərməklə, yuxarıda qeyd olunan prinsipləri kobud şəkildə pozur, ailənin sabitliyinin, şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin qanuni mənafeələrinin qorunmasını çətinləşdirir.

Bununla əlaqədar olaraq, ailə zorakılığının sosial-psixoloji xüsusiyyətlərinin, onun səbəb və nəticələrinin, ailə zorakılığına şərait yaradan halların, ailə-hüquq münasibətlərinin əsas subyekti kimi qadın və kişinin davranışının həll edilməsi zəruri olan aktual bir problem kimi tədqiqinə ehtiyac vardır.

Ümumiyyətlə, elmi-nəzəri ədəbiyyatda və praktikada zorakılığın mahiyyəti və məzmununun açılması ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur ki, bunlar da onun rəngarəng aspektlərini müəyyən etməyə imkan verir. Müxtəlif elmi araşdırmaların təhlili belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, zorakılığın psixoloji, sosial, mənəvi-etik və kriminoloji aspektləri mövcuddur. Zorakılığın bütün təzahür formalarının kökündə şəxsin mənəvi-psixoloji keyfiyyətləri dayanır ki, bu da əksər zorakılıq hallarının törədil-

məsində bir növ «lokomotiv» rolunu oynayır.

Ailə zorakılığının sosial-psixoloji xüsusiyyətlərinin, onun təzahür formalarının dərinəndən dərk edilməsi və ona qarşı səmərəli mübarizənin təşkili və həyata keçirilməsi üçün ümumiyyətlə, «zorakılıq», o cümlədən «ailə zorakılığı», «məişət zorakılığı» kimi anlayışların mahiyyəti, məzmunu və onların qarşılıqlı əlaqələrinin ətraflı araşdırılması zəruridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, zorakılığın anlayışı ensiklopedik lüğətdə bir şəxsin digəri üzərində onun iradəsinə zidd olaraq müxtəlif məqsədlərlə fiziki, psixi və sair formalarda təsir göstərməsi kimi müəyyən edilmişdir. Məişətdə və ədəbiyyatda bu söz «hücum etmək», qarşı tərəfi və ya tərəfləri öz istəyinə, mənafeyinə uyğun davranışa məcbur etmək, ona zor tətbiq etmək mənalarında işlənir. Zorakılıq əksər hallarda «döymək», «fiziki təzyiq», «psixoloji təzyiq» və sair formalarda təzahür etməklə fiziki, psixoloji, cinsi və sosial zorakılıqları özündə ehtiva edir. Ailədə baş verən zorakılıq fiziki, psixi və ya mənəvi zədələrlə müşaiyətlə olunmaqla, əksər hallarda qadınlara, uşaqlara və özünü müdafiə etmək iqtidarında olmayan digər şəxslərə qarşı yönəldiyindən və onların bu və ya digər formada (fiziki, maddi, mənəvi və s.) zərər çəkməsi ilə nəticələndiyindən, belə zorakılıq hərəkətlərinin qəddar və uzunmüddətli olması, vurulan zərərin də artmasına səbəb olur ki, bu da öz növbəsində zərərçəkənin özünə «inamsızlıq sindromu»nun yaranmasına, onun ailədə və cəmiyyətdə müdafiə olunmaq imkanlarının zəifləməsinə gətirib çıxara bilər. Ona görə də, zorakılıq təkcə fiziki mənada başa düşülsə də, insan psixikasına ən çox və uzunmüddətli təsir edən, onda unudulmaz və dərin iz buraxan məhz psixoloji zorakılıqdır. Nalayıq sözlərlə, ifadələrlə olunan təzyiq ədəbiyyatda psixi zorakılığın müxtəlif formaları kimi qəbul edilən vulqar və ya şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətini alçaldan təhqir kimi qiymətləndirilir.

Psixoloji təzyiqin müxtəlif formaları kimi, gözlə təzyiq insanın öz hikkəsini, fitnə-fəsadını gözləri ilə göstərməsində, jestlə təzyiq əl-qol hərəkətləri ilə göstərilən davranışlarında təzahür etdiyi halda, sosial zorakılıq adından da görüldüyü kimi bir insanı cəmiyyətdən təcrid etməklə onu sosial hüquqlarından məhrum etməkdə ifadə oluna bilər.

Müasir cəmiyyətin başlıca problemlərindən biri olan ailə zorakılığının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri onun zaman və məkan etibarilə təkrar olunan çoxsaylı psixi, iqtisadi və fiziki və sair təsirlərdə ifadə olunan hərəkətlərdə təzahür etməsinə ibarət olduğundan və onlar ailə daxilində törədildiyindən «ailə zorakılığı», «ailə münafişəsi» anlayışlarının fərqləndirilməsi də vacib məsələlərdən biridir. Ailə münafişəsi lokal xarakterlidir, onun yaranma səbəblərinin aradan qaldırılması çox da çətinlik törətmir. Bu səbəblərin aradan qaldırılması yaxın qohumların, hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının köməyi ilə tərəflərin razılığa gəlməsi nəticəsində mümkün olur.

Ailə zorakılığına gəldikdə isə, bu obyektiv və subyektiv əlamətlərinə gö-

rə fərqlənən daha dərin, zorakılıq törədənin fərdi xüsusiyyətləri (qısqançlıq, paxıllıq, müəyyən psixoloji problemlərin mövcudluğu və s.) ilə şərtlənən səbəblərlə bağlı olur. Bu səbəblərdən biri zorakılıq edənin zərərçəkən tərəf və ya tərəflər üzərində tam hökmranlıq etmək, psixoloji üstünlük əldə etməklə öz fikirlərini, ideyalarını onlara diktə edərək şərtsiz qəbul etdirmək istəyidir. Bu zaman zorakılıq törədən şəxs öz hərəkətlərini müxtəlif səbəblərlə əsaslandırmağa çalışsa da, əslində onların heç biri zorakılığa haqq qazandıran real səbəb deyildir. Nəticədə məlum olur ki, onun son məqsədi zorakılığa məruz qalan tərəf (məsələn, qadın, uşaq, digər ailə üzvləri və s.) üzərində tam hakimiyyətini bərqərar etməkdən ibarətdir. Beləliklə, onun zorakılıq hərəkətləri etməkdə əsas məqsədi qarşı tərəfi psixoloji sarsıntıya məruz qoymaqla, onun davranışı və hissləri üzərində nəzarət etmək və ya buna nail olmağa çalışmaqdan ibarətdir.

Zorakılığın digər növü olan fiziki zorakılıq da bu və ya digər formada dolayı yolla insanın psixoloji vəziyyəti ilə bağlı olmaqla, başqa şəxsin iradəsinin ziddinə olaraq onun orqanizminə ictimai təhlükəli, qeyri-hüquqi təsir göstərilməsindən ibarətdir. Bu təsir zərbələr vurmaqda, döymədə, xəsarətlər yetirməkdə, fiziki güc, odlu, soyuq silah vasitəsilə insan bədəninə və onun xarici toxumalarına, habelə daxili orqanlarına qanunsuz təsir göstərməklə (məsələn, zəhərləməklə) də reallaşdırıla bilər. Qeyd olunduğu kimi fiziki zorakılığa fiziki güc hesabına edilən davranış, psixi və ya mənəvi zorakılığa isə hədələmə, verbal təhqir, gözlə və ya jestlə təzyiq, şantaj və sair aid edilə bilər.

Psixi zorakılıq, bir qayda olaraq, başqa şəxsin şəxsiyyəti üzərində «zor tətbiq etmək hədəsi»ndə ifadə olunur. Belə hədənin tətbiq edilməsi ilə zərərçəkənin psixikasına qanunsuz təsir edilərək o, qorxudulur və bu üsulla qarşı tərəf öz məqsədlərinə nail olmağa çalışır. Psixi zorakılıq əksər hallarda müəyyən şifahi ifadələrin, jestlərin, silahın və ya digər predmetlərin nümayiş etdirilməsi ilə, bunların reallaşacağı təqdirdə şəxsin mütləq zərər çəkəcəyi barədə təsəvvür yaradılmasına yönəlir.

Psixi zorakılıq zamanı zərərçəkənə qarşı yönəldilmiş hədə müəyyən və ya qeyri-müəyyən formalarda ifadə oluna bilər. Hədə müəyyən formada ifadə edildikdə, onu həyata keçirən şəxs konkret ifadələr işlədir (məsələn, zorakılıq törədənin iradəsinə tabe olmayacağı təqdirdə öldürülməklə, bədən xəsarətləri yetirilməklə, döyülməklə və s.) və bu yolla məqsədinə nail olmağa çalışır.

Hədə qeyri-müəyyən formada irəli sürüldükdə isə şəxs zərərçəkənin ünvanına qeyri-müəyyən ifadələr (məsələn, «sənin üçün pis olacaq», «doğulduğuna peşiman olarsan», «ailənin, uşaqlarının taleyini fikirləş» və s.) işlədərək, onun iradəsinə «sındırmağa» və bu yolla onu özünə tabe etməklə məqsədinə çatmağa çalışır. Psixi zorakılığın törədilməsi zamanı istər müəyyən, istərsə də qeyri-müəyyən hədə zərərçəkənin psixikasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərərək, onu qarşı tərəfin qanunsuz tələblərini yerinə yetirməyə məcbur etməyə qadirdir.

Psixoloji ədəbiyyatda ailə zorakılığının aşağıdakı tipləri fərqləndirilir ki, bunların da hər biri şəxsin psixoloji xüsusiyyətləri ilə birbaşa bağlıdır:

- valideynlər tərəfindən uşaqlara tətbiq edilən zorakılıq;
- ər-arvaddan birinin digərinə qarşı olan zorakılığı;
- uşaqlar və nəvələr tərəfindən valideynlərə, baba və nənələrə, qocalıq, xəstəlik və sair asılılıq üzündən özünü müdafiə etməyə imkanı olmayan digər yaxın qohumlara qarşı zorakılıq.

Sosioloji tədqiqatların nəticələri göstərir ki, ailə zorakılığından ən çox zərərçəkən qadınlardır. Onlar öz fərdi xüsusiyyətlərinə görə çox müxtəlif olsalar da onların ümumi, tipik xarakteristikasını müəyyən etmək müəyyən çətinliklər törədir. Lakin qadınlarda bəzi ümumi, orta qüsusiyyətlər tapmaq mümkündür ki, bunlar ailədə, məişətdə, kollektivdə, cəmiyyətdə düşdüyü mühitdən və ya uzun müddət məruz qaldığı mütəmadi zorakılıq hərəkətləri nəticəsində onlarda yaranan bəzi xarakterik xüsusiyyətlərdən ibarət ola bilər. Belə qadınlar müxtəlif meyarlar üzrə aşağıdakı xarakterik xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırıla bilər:

- 1) qadının özünüdərkini zəif olması, onun özünə lazımı qiymət verməməsi və ailədə öz rolu barədə yanlış təsəvvürü;
- 2) evdə, ailədə «qadının təyinatı»na inamın formalaşması;
- 3) ərinin hərəkətlərində özünü günahlandırması, kifayət qədər güclü olsa da, özünü cəmiyyətin passiv, gücsüz hissəsinə aid etməsi;
- 4) ailədəki münaqişəni nizamlaya biləcək fərdi qüvvəsinin və ya kənarından köməyin olmaması barədə təsəvvürü və buna görə də dözməyə üstünlük verməsi və s.

Qeyd olunan amillər qadını ailə zorakılığına dözməyə məcbur edir və aşağıdakı səbəblərə görə o, bu vəziyyətdən çıxış yolu axtarmır və ya axtarmağa cəsarət etmir:

- öz hüquqlarını bilməməsi;
- mənzil problemi ilə üzləşə biləcəyini güman etməsi;
- belə halların bütün ailələrdə mövcudluğuna inanması;
- ailəni qorumağın vacib olmasına inam, uşaqlarını itirə bilmək qorxusu;
- əri tərəfindən cəzalandırılmaq, hətta öldürülmək təhlükəsi və bu zaman heç kəsdən kömək ala bilməmək qorxusu;

Ailə zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı səmərəli mübarizənin həyata keçirilməsi üçün, fikrimizcə, ilk növbədə milli və beynəlxalq səviyyələrdə çox güclü və təsirli qanunvericilik bazası və onun tətbiqi mexanizmi yaradılmalıdır. Bu mühüm amili nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə «Qadınlara qarşı münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında» Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmuş və 2000-ci il sentyabrın 6-da «Qadınlara qarşı münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında» Beynəlxalq Konvensiyanın Fakültativ Protokolu Milli Məclis tərəfindən təsdiq olunmuş, «Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair» Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı qəbul edil-

mişdir. Qadınlara qarşı hər bir zorakılığı açıq və qəti surətdə pisləyən həmin Bəyanatda qadınlara qarşı zorakılıq qətiyyətlə rədd edilir, məişət zorakılığının qadınların hüquqlarının ciddi pozuntusu hesab edilməsi və təsirli məsuliyyətə səbəb olması göstərilir. Qeyd olunur ki, məişət zorakılığı qadınlar, uşaqlar, ailələr və bütövlükdə cəmiyyət üçün ağır fiziki, emosional, maliyyə və sosial nəticələr doğurur və buna görə də səlahiyyətli dövlət orqanlarının bu məsələyə adekvat münasibət göstərməsi son dərəcə zəruridir.

Qanunvericilik bazası ilə yanaşı, eyni zamanda təşkilati xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi də vacib məsələlərdən biri kimi unudulmamalıdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 yanvar 1998-ci il tarixli Fərmanı ilə Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmış, sonra isə ailə və uşaq problemlərinin qadın problemləri ilə əlaqəli surətdə kompleks həlli üçün vahid dövlət idarəetmə orqanının təşkili zərurəti nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 fevral 2006-cı il tarixli Fərmanı ilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır.

Bu problemlərin daha dərinədən tənzimlənməsini təmin etmək məqsədi ilə "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyi haqqında" Qanun qəbul edilmişdir ki, həmin qanunla kişi və qadınların dövlətin idarə olunmasında bərabər imkanların yaradılmasına, gender bərabərliyinin təmin edilməsinə və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasına hüquqi təminat verilir.

Qanunun icra mexanizmini və gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün «Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında» 10 oktyabr 2006-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, habelə məişət zorakılığına qarşı mübarizə istiqamətində tədbirlərin gücləndirilməsi məqsədi ilə "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" 22 iyun 2010-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ailə zorakılığına qarşı məbarizədə tək cə qanunların qəbul edilməsi kifayət deyildir. Bu məsələnin əsaslı surətdə həlli bir sıra digər amillərdən, o cümlədən ailə zorakılığının profilaktikasından, maarifləndirmə işlərinin aparılmasından, əhəlinin maddi və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasından, ailələrə sosial və digər yardımların göstərilməsindən, zorakılıq hallarının baş verməsinə şərait yaradan halların aradan qaldırılmasından və bu sahədə digər təsirli tədbirlərin həyata keçirilməsindən asılıdır. Ona görə də kütləvi informasiya vasitələrindən, xüsusilə də radio, televiziya və s. istifadə etməklə əhali arasında gender bərabərliyinin mahiyyəti, bu sahədə qanunvericiliyin tələbləri, bu tələblərə əməl edilməsinin hüquqi nəticələri, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət və digər məsələlərlə bağlı maarifləndirmə proqramlarının həyata keçirilməsi zəruridir. Bu işlər eyni zamanda, məşğələ, mühazirə, iclas, disput, özfealiyyət dərnəkləri və digər formalarda da təşkil oluna bilər.

Konkret olaraq münaqişəli ailələrdə isə fərdi şəkildə isə məişət zorakılığı

törətmiş şəxsin sosial-psixoloji vəziyyətinin öyrənilməsi; fərdi pedaqoji və psixoloji təsir vasitələrinin seçilməsi və tətbiqi; tərbiyəvi xarakterli söhbətlərin aparılması; ona tərbiyəvi xarakterli tapşırıqların və tövsiyələrin verilməsi, onun davranışına, verilən tapşırıq və tövsiyələrin yerinə yetirilməsinə nəzərət edilməsi, ailəyə münasibətinin öyrənilməsi və s. formalarda həyata keçirilir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya (ali məktəblər üçün dərslik) Bakı 1989
2. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı. 1998.
3. Əliyev R.İ. Psixologiya. Bakı, «Qamma servis». 2003.
4. Səlimova N.B. Kiçik məktəblilərin cinsi tərbiyəsi. Bakı 2004.
5. Səlimova N.B. Kiçik məktəb yaşı dövründə cinsi fərqlərin psixoloji xüsusiyyətləri. Bakı. 2004.
6. Елизаров А.Н. Социально-психологическая помощь семье, страдающей от насилия. / Психология зрелости и старения, 2006, №4 (36)
7. Ениколопов С.Н. Современные проблемы психологии семейного насилия. М.: Макс-Пресс, 2003. с.96-102.
8. Москаленко В.Д. Жены больных алкоголизмом. Вopr. психологии. 1991 №5.
9. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы: справочник практического психолога. М.: ЭКСМО, 2006.
10. Хархан О.М. Стиль детско-родительских отношений как фактор формирования виктимных детей. Социальная психология. 2005 №4. с.139-142.
11. Шикаренко О.Д. Насилие в супружеской паре: актуальность. Опыт и перспективы исследования. Вестник Харьковского университета. 1999.

Rafiq Nəcəfquliyev

DİN-in Polis Akademiyası “DİO-nun inzibati fəaliyyəti” kafedrasının baş müəllimi, polis polkovnik-leytenant, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: admin_74@inbox.ru

MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ PROFİLAKTİKASININ TƏŞKİLİ VƏ ONUN DETERMİNANTI QİSMİNDƏ NEQATİV TƏZAHÜR KİMİ ZORAKILIĞIN VƏ EKTREMİZMİN TƏDQIQINƏ DAİR BƏZİ ELMİ BAXIŞLAR

Ailə-məişət zorakılığının profilaktikası haqqında danışarkən bu neqativ təzahürün yalnız hüquqi deyil, həm də tarixi, sosial-siyasi və iqtisadi baxımdan tədqiq edilməsi məqsəduyğun hesab edilə bilər. Məlumdur ki, sinifli cəmiyyətlərin formalaşmasından müasir günümüzdə qədər istər fərdləri, istərsə də idarəetməni həyata keçirən subyektləri narahat edən neqativ təzahürlər sırasında zorakılıq xüsusilə fərqlənir. Zorakılığın digər neqativ təzahürlərdən fərqlənməsi məhz onun əksər neqativ təzahürlərin determinantı qismində çıxış etməsidir. Tarixdən yaxşı məlumdur ki, dövlətlərin arasında olan müharibələr zorakılıq elementlərinin məcmusu olaraq sosial zorakılıq kimi anlayışın (terminin) formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Sosial zorakılıq sistemli xarakter daşıyır. Həyatın bütün istiqamətlərində ona rast gəlinməsi mümkündür [1, s.3]. Həyata keçirilmə formasından və (və ya) üsulundan asılı olmayaraq zorakılıq məişət həyatının tərkib hissəsinə çevrilir. Təsadüfi deyil ki, zorakılıq bir dövlətin digər dövlətlərə müharibə elan etməsi və ya etməməsindən asılı olmayaraq, qoşunları hesabına ərazi tutması nəticəsində təcavüzə məruz qalan dövlətdə cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrinə də nüfuz edir. Buraya işğal olunan ölkənin demografiya, mədəniyyət, iqtisadiyyat, aqrar və digər sahələri aid edilə bilər. Zorakılığın nüfuz etdiyi həmin sahələrə əyani misal olaraq, uzaq coğrafiyaya (Qərbi Avropa, Uzaq şərq dövlətləri və s.) istinad edilməsinə zərurət yoxdur. Belə ki, deyilən məsələyə cənubi qafqaz coğrafiyasında digər dövlətin – Ermənistan silahlı qüvvələrinin ölkəmizə soxulması əyani misaldır.

Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü respublikanın 17 000 kv.km ən məhsuldar torpaqlarının işğalına, 900 yaşayış məntəqəsinin, 150 000 evin, 7000 ictimai binanın, 693 məktəbin, 855 uşaq bağçasının, 695 tibb müəssisələrinin, 927 kitabxananın, 44 məbədin, 9 məscidin, 473 tarixi abidələrin, saraylar və muzeylərin, 40 000 muzey eksponatlarının, 6000 sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin, 2670 km avtomobil yollarının, 160 körpünün, 2300 km su kommunikasiyalarının, 2000 km qaz kommunikasiyalarının, 15 000 km elektrik xətlərinin, 280 000 ha meşələrin, 1 000 000 ha kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaqların və 1 200 km irriqasiya sistemlərinin dağıdılmasına səbəb olmuşdur.

Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində 20 min nəfər azərbaycanlı həlak olmuş, 100 min nəfər yaralanmış, 50 min nəfər müxtəlif dərəcəli xəsarət alaraq

əlil olmuş, 4011 nəfər itkin düşmüşdür. Erməni təcavüzkarları işğal olunmuş ərazilərdə Azərbaycanın mədəni irsini təşkil edən mədəniyyət obyektlərini xüsusi qəddarlıqla məhv etmişlər. Ələ keçirdikləri ərazilərdə onlar 12 muzeyi və 6 rəsm qalereyasını, tarixi əhəmiyyətli 9 sarayı qarət etmiş və yandırmışlar. Nadir tarixi əhəmiyyətli 40 min muzey sərvəti və eksponatı talan olunmuş, 44 məbəd və 9 məscid təhqir edilmişdir. Dağıdılan və yandırılan 927 kitabxanada dörd milyon altı yüz min kitab və misilsiz əlyazma nümunələri məhv edilmişdir [2]. Yeri gəlmişkən vurğulamaq lazımdır ki, Beynəlxalq Qiymətləndiricilər Assosiasiyası tərəfindən təsdiq edilən mövqeyə əsasən, Azərbaycan Respublikasına Ermənistan silahlı qüvvələrinin hərbi təcavüzü nəticəsində 300 milyard ABŞ dollarından çox maddi zərər vurulmuşdur.

Müasir dövrdə zorakılıq haqqında danışarkən bu sahə üzrə müxtəlif dövlətlərdə aparılan tədqiqatlar diqqət cəlb edir. Zorakılıq haqqında artıq qərb elmində ixtisaslaşan elmi sahə mövcuddur. Belə ki, zorakılıq nəzəriyyəsi kimi öyrənilən elm sahəsi “Vayolentoloqiya”dır. Latın mənşəli termin olan “violence” ingilis dilindən tərcümədə azərbaycanca zorakılıq mənasını ifadə edir.

Adı qeyd edilən elm sahəsinə zorakı cinayət törədənlərin şəxsi xüsusiyyətlərinin daha dərinləndirilməsi, insan zorakılığının təbiəti, zorakılıq fenomenini və onu doğuran səbəblərin tədqiqi, habelə zorakılıqla bağlı cinayətlərin xəbərdar edilməsi üzrə prinsip və istiqamətlərin müəyyən edilməsi aid edilir [3, s. 168]. Zorakı cinayətlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri, həmçinin bu kateqoriya cinayətlərin hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsinə dair mübahisəli sualların tədqiq edilməsi də “Vayolentoloqiya” elm sahəsinə aiddir.

Qərb dövlətlərində adı çəkilən sahə üzrə aparılan elmi tədqiqatlarda çox haqlı olaraq qeyd edilir ki, region və qitələri əhatə edən müharibə və münaqişələr ətrafda yaşayan insanlar üçün çox ciddi problemlər yaradır. Lakin bu fonda ailələrdə və kiçik icmalarda insanlar arasında olan şiddət (məişət məzmunlu) geniş yayılmış problem kimi daha təhlükəli sayıla bilər [4, s. 4].

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası qeyd edilən problemlərdən kənar deyildir. Regional təhlükəsizlik baxımından Azərbaycan Respublikası erməni ekstremizmindən insan həyatının hər bir sahəsində (o cümlədən məişət zorakılığı baxımından) əziyyət çəkən ölkədir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2006-cı il 21 dekabr tarixli iclasında bəyənət şəkilində qeyd edildi ki, məişət zorakılığı ilə mübarizə kampaniyasını dəstəkləyirik və səlahiyyətlərimizdə olan parlament vasitələri ilə onun həyata keçməsinə kömək göstərməyi öhdəməizə götürürük. Qadınlara qarşı zorakılıq dünya miqyaslı bir bəladır. O nə coğrafi sərhədlər, nə də yaş hədləri tanıyır və heç bir etnik və ya dini qrup bu bəladan sığortalanmamışdır. Xüsusən silahlı münaqişələr zamanı qadınlar kütləvi şəkildə qəddar zorakılıq əməllərinin qurbanı olurlar. Azərbaycan xalqı öz təcrübəsində bunun acı nəticələrini görmüşdür. Ermənistanın ölkəmizə silahlı təcavüzü nəticəsində minlərlə azərbaycanlı qadın həlak olmuş, yaralanmış, ağılasığmaz işgəncələrə və təhqirlərə məruz qalmışdır. Bu gün də yüzlərlə əsir və girov qadın Ermənistanda və Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində dözülməz şəraitdə saxlanılır, məcburi əməyə cəlb edilir və digər zorakılıq əməlləri

lərinə məruz qoyulur [5].

Cəmiyyətdə uşaqdan böyüyə kimi hər bir insana real diskomfort yaradan (bəzən təhdid qismində çıxış edən) məişət zorakılığı ölkədə aidiyyəti siyasi-hüquqi tədbirlərin həyata keçirilməsini də şərtləndirir. Bu məqsədlə dövlətimizdə aidiyyəti təşkilati-hüquqi tənzimləmə mexanizmi yaradılmışdır. Həmin təşkilati-hüquqi tənzimləmə mexanizminin ilkin elementi qismində “Zorakı cinayətlərin qurbanlarına vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” Avropa Konvensiyasına qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikasının 17 mart 2000-ci il tarixli Qanununu qeyd edə bilərik. Digər hüquqi tənzimləmə aktı isə ölkəmizdə 22 iyun 2010-cu il tarixdə qəbul olunan “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur. Adı çəkilən normativ-hüquqi tənzimləmə mahiyyət baxımından məişət zorakılığının profillaktikası üçün hüquqi və sosial tədbirləri özündə ehtiva edir [6].

Təhlil edilən hüquqi tənzimləmə ilə məişət zorakılığı kimi xarakterizə olunan sosial-neqativ təzahür dairəsinin təsirinə düşən bütün arzuolunmaz hallara da aydınlıq gətirilmişdir. Qanunverici məişət zəminində fiziki zorakılığa, məişət zəminində psixi zorakılığa, məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərə, həmçinin məişət zəminində cinsi zorakılığa anlayış verməklə, onların neytrallaşdırılması üçün təşkilatçılığın təcrübə əsaslarını müəyyən etmişdir. Daha dəqiq desək, burada müəyyən edilən qabaqlayıcı tədbirlər hesabına məişət zorakılığının qarşısının alınması, ailələrdə normal münasibətlərin yaradılması, məişət zorakılığı hallarının və ondan yaranan mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin aradan qaldırılması mümkündür.

Elmdə zorakılıq, onun forma və növlərinə dair əlavə fikirlərə də rast gəlmək mümkündür. Məsələn, T.V. Şipunova insanların məişət daxilində rastlaşa biləcəkləri pedaqoji, sosioloji, informasiya zorakılığını qeyd edir [7].

Məşhur terroloq V.L. Suvorov ABŞ Müdafiə Nazirliyi və Qərargah Rəisləri Komitəsinin rəhbər sənədləri əsasında qeyd edir ki, bir çox hallarda siyasi, dini və ya ideoloji məqsədlərə nail olmaq, dövləti və cəmiyyəti qorxutmaq üçün insanlar, yaxud mülkiyyət üzərində silahla zorakılıq edilməsi, habelə qanunsuz olaraq gücdən istifadə və ya təhdid edilməsi silahlı ekstremizm sayılır [8].

Zorakılıq haqqında digər müəlliflər olaraq S.Q, Moskalenko və N.Q, Kazimirovanın fikirləri xüsusi diqqət çəkir. Müəlliflərin qənaətinə görə qanunsuz zorakılığın edilməsi və ya təhdid kimi ondan istifadə ekstremizmin bütün formalarına xas olan ümumi xüsusiyyətlərdəndir [9, s, 49].

İnsanların qruplaşması tendensiyalarında özünü büruzə verən xarakter baxımından aqressiv və təsirinə görə dağıdıcı davranışlar sırasında olan ekstremizm gənclərə təsiri baxımdan daha təhlükəli sayılır. Dünya açıq ensiklopediyasında qeyd edilir ki, ekstremizm latın sözü olub (extremus - ən son hədd) ən son metodlara maraq və ya ifratçı kimi tərcümə oluna bilər [10]. Ailələrdə baş verən məişət zorakılığı ailə üzvlərinin (əsasən oğlan, bəzən isə qız cinsindən olan övladların) arzuolunmaz təsirlərə düşə biləcəklərini istisna etmir. Bu təsirlərin böyük qismi dini ayinlərin icrası adı altında insanları öz ətraflarında toplayan müxtəlif dini ekstremist təşkilatlar və onların dayaq üzvləri tərəfindən

edilir. Çox təəssüf ki, ölkəmizin müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrindən bu məzmununda informasiyaları mütəmadi olaraq eşidirik. Dini ekstremist qüvvələrə rəğbət bəsləyən, bəzi hallarda onlara qoşulmağa can atanların içərisində gənclərin olması xüsusi narahatçılıq yaradır. Odur ki, gənclərin radikal dini təriqətlərin təsirindən qorunması yönündə aidiyyəti maarifləndirmə tədbirlərinin genişləndirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Cəmiyyətdə məişət zorakılığı əleyhinə maarifləndirmə işinin aparılması, məişət zorakılığı halları, bu hallar nəticəsində yaranan mənfi (hüquqi, tibbi və sosial) fəsadları, onun qarşısının alınması üsullarının izah edilməsi, əhali arasında yüksək mədəniyyətə və qarşılıqlı hörmətə əsaslanan ailə münasibətlərinin təbliğ edilməsi və bu yönümlü digər işlərin həyata keçirilməsi təcrübi baxımdan məişət zorakılığı ilə bağlı profilaktikanın təşkili sayıla bilər. Hesab edirik ki, təcrübi fəaliyyət ilə məşğul olan aidiyyəti şəxslərin məişət zorakılığının profilaktikasının təşkili prosesində qanunvericinin adı çəkilən yönümdə təqdim etdiyi hüquqi mövqedən istifadə etməsi ilə arzuolunan vəziyyətin yaranması asanlaşar.

İstifadə edilən mənbələr:

1. Гилинский Я.И. Социальное насилие: Монография / Я.И. Гилинский. – ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2013. СПб. – 185 с.
2. Ermənistan tərəfindən aparılan təcavüzün nəticələri. <http://www.refugees-idps-committee.gov.az/az/pages/1.html>.
3. Шалагин А.Е Наркокриминология как актуальное научное направление. Вестник экономики, права и социологии, 2013, № 3. 246 стр.
4. Benefits and Costs of the Conflict and Violence Targets for the Post-2015 Development Agenda Post-2015 Consensus. Working paper as of August 22, 2014.
5. Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 21 dekabr 2006-cı il tarixli Qərarı. <http://www.e-qanun.az/framework/14723>.
6. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 iyun 2010-cu il tarixli Qanunu. Bakı-Qanun, 2014-12 səh.
7. Шипунова Т.В. Агрессия и насилие как элементы социокультурной реальности. <http://ecsocman.hse.ru/data/058/913/1217/005.SHIPOUNOVA.pdf/>.
8. Суворов В.Л. Вооруженный экстремизм попирает права человека // Независимое военное обозрение. 1999. 24 сентября.
9. Москаленко С.Г., Казимирова Н.Г. Правовая и этика-культурная превенция экстремизма. Философия права, 2015, № 1 (68). 144 стр.
10. <http://az.wikipedia.org/wiki/ekstremizm>.

Шахин Шукюров

*Преподаватель кафедры «Административной деятельности в ОВД»
Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики, полковник-
лейтенант полиции, доктор философии по праву*

ПРИОРИТЕТНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КОНСТИТУЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ПО ПРАВОВОМУ ОБЕСПЕЧЕНИЮ И РЕГУЛИРОВАНИЮ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ

После принятия Конституции Азербайджанской Республики 12 ноября 1995 года началась новая веха в конституционно-правовом развитии нашего государства. В основном законе отражается ряд фундаментальных основ и конституционных принципов, которые определили дальнейшее развитие государственности и независимости нашего государства.

Конституция – основной закон государства, имеющий высшую юридическую силу на его территории, закрепляющий основные принципы государственного устройства, структуру и порядок взаимодействия государственных органов, гарантии прав и свобод личности[3].

Конституция – это не только источник права, но и правовая база существования всех ветвей власти. Она конституирует ветви власти, регулирует основные параметры их деятельности. С нормами, установленными ею, должны соотносить свою работу все государственные, политические и общественные структуры[4].

Конституция – ядро правовой системы. Ее принципы и положения играют определяющую роль для всей системы текущего законодательства. Принятие новой Конституции обычно стимулирует значительное изменение и обновление всего законодательства. Помимо этого Конституция как бы координирует текущее законодательство, т. е. обеспечивает его единство[4]. Ссылаясь на вышеуказанное, можно отметить, что Конституция Азербайджанской Республики фундаментально определяет глубокую и достоверную значимость основных сфер и областей, в том числе развитие и формирование полноценных семейно-правовых отношений в современном обществе. Конституция Азербайджана заложила новую эпоху в формировании концепции семейно-брачных отношений.

Институт пресечения противоправного деяния, преступности, административного проступка, насилия зависит от ряда таких факторов как формирование и развитие правовых, социально-экономических, организационных и других основ и прежде всего конституционных основ.

Статья 17. Конституции Азербайджанской Республики посвящена семье, детям и по отношению к ним государству. **I - часть статьи 17.** дает определение.. «семьи, как основной ячейки общества, которая находится под особой опекой государства»[1,8 с.]. Данное конституционное высказывание глубоко пронизывает и закрепляет ряд демократических посту-

латов таких как, что «семья - основная ячейка общества, а также, что «семья - находится под особой опекой государства». Как с правовой, так и с логической точки зрения можно заметить, что в обществе существует ряд ячеек, основной из которых является семья. Общество состоит из ячеек, если подойти из родственно-генетических позиций, то можно назвать также ряд других исходящих из семьи ветвей и основ, «семья-родинастия», а если подойти с общественно-социальной, а также правовой позиции, которые являются приоритетом данного пункта статьи конституции можно раскрыть ячейки таким образом, «семья-общество-государство». Общество - фундаментом которого является семья, основывается и придерживается принципов семьи, обычаев и традиций, тем самым формирует государство. Не исключено, если подойти к этой позиции с педагогической точки зрения, «семья-школа-университет», которые также формирует общество и создают условия для государственности.

...Семья - ячейка общества, поэтому социальное здоровье общества определяется по защищенности семьи, прав детей [11].

Семья является естественной и основной ячейкой общества и имеет право на защиту со стороны общества и государства - это положение провозглашено Всеобщей декларацией прав человека (п. 3 ст. 16) и Международным пактом о гражданских и политических правах (ч.1 ст. 23). В п. 1 ст. 24. Международного пакта указывается, что каждый ребенок без всякой дискриминации по признаку расы, цвета кожи, пола, языка, религии, национального и социального происхождения, имущественного положения или рождения имеет право на такие меры защиты, которые требуются в его положении, как малолетнего со стороны его семьи, общества и государства [5].

В ряде законов стран содружества семью в отличие от «ячейки» приравнивают к «среде», которая охватывает более глубокие социальные институты. В статье 11. («Ребенок и семья») «Закона Украины об охране детства» от 14.05.2015 года указано о том, что: «Семья является естественной средой для физического, духовного, интеллектуального, культурного, социального развития ребенка, его материального обеспечения и несет ответственность за создание надлежащих условий для этого» [10].

Действительно, понятие «семьи», как с правовой, так и с духовной точки зрения в азербайджанской реалии имеет свои священные постулаты. Уважение к семье, к старейшине, к женщине, к ребенку имеют свои характерные особенности, которые исходят из исторических, религиозных предпосылок. Как указал Ш. Алиев: «Семья имела чрезвычайно важное значение не только в развитии социальных отношений в целом, но и в становлении самой государственности в истории человечества. Эта ее роль в качестве цементирующей, основополагающей семьи в развитии человеческого общества является основополагающей» [2, 63 с.].

В современном обществе Азербайджана место и правовое положение семьи и семейных отношений имеет особое значение с позиций государственной защиты и общественной поддержки.

Для сравнительно-правового анализа данной части статьи конституции Азербайджанской Республики обратимся к конституциям других государств.

Часть I. ст. 27 Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995 года раскрывает более широкие институты и ставит их под защиту: «Брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства» [13].

Ст. 32 Конституции Республики Беларусь от 1994 года идентично, как и вышеназванный основной закон охватывает институты: «Брак, семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства» [15].

Ст.51 Конституции Украины от 15.05.2014 года также затрагивает области семейных отношений, кроме брака ставя их под защиту государства: «Семья, детство, материнство и отцовство охраняются государством» [14].

Основные законы государств Европейского Союза определяют содержание другого правового контекста. Например, ст. 29 Конституция Италии от 22 декабря 1947 года признает права семьи как естественного объединения, основанного на браке. Конституция Италии закрепляет брак, как основу семьи и регулирует правовое положение семьи только на основе брака также, конституционно создает условия для создания семьи, закрепляя их и уделяя внимание предпосылкам для расширения семьи: «Статья 31. Республика экономическими и другими мерами способствует созданию семьи и выполнению ее задач, уделяя особое внимание большим семьям»[16]. Конституция Итальянской Республики параллельно также уделяет внимание внебрачным отношениям, которые будем рассматривать в следующей части нашей научной статьи.

Во II-ой ч. ст. 17 Конституции Азербайджанской Республики указано что, «Забота о детях и их воспитание являются долгом родителей. Государство осуществляет контроль, за выполнением этого долга»[1.8 с.].

Конституция одновременно и однозначно приводит и приравнивает ряд правовых понятий и терминов таких как: «забота о детях», «воспитание детей» и «долг родителей».

В отличие от ч.II ст.17 Конституции Азербайджанской Республики в ст. 32 конституции Беларусь «воспитание» рассматриваются не как «долг», а как «право и обязанность». В статьях конституции обоих государств также уделяется внимание такому правовому институту как «забота детей», а в конституции Беларусь указывается на другую их разновидность, такую как, «забота детей по их здоровью, развитию и обучению». «Родители или лица, их заменяющие, имеют право и обязаны воспитывать детей, заботиться об их здоровье, развитии и обучении» [15]. Момент ответственности в отличие от конституции Беларуси наблюдается в отражении Конституции Азербайджанской Республики института контроля за выполнением долга по заботе и воспитанию детей, которое остается за государством.

Конституция Азербайджанской Республики, как и ряд других основных законов, непосредственно в обязательном порядке, исходя также из международных основ, возлагает на родителей заботу и воспитание детей, которые более детально раскрываются в других нормативно-правовых актах государства. Флагманом среди международных основ в этой области является «Конвенция о правах ребенка» принятая резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1989 года, часть II. ст. 3 «Конвенции о правах ребенка» указывает что: «Государства-участники обязуются обеспечить ребенку такую защиту и заботу, которые необходимы для его благополучия, принимая во внимание права и обязанности его родителей, опекунов или других лиц, несущих за него ответственность по закону, и с этой целью принимают все соответствующие законодательные и административные меры» [6].

Одним из главных предназначений семьи является создание условий для нормального развития и надлежащего воспитания детей. Как указано в п. 1 ст. 18 «Конвенции ООН о правах ребенка» 1989 г., интересы ребенка являются предметом заботы, прежде всего его родителей [12].

В ряде законов стран СНГ прослеживается не только контроль за выполнением родительских обязанностей, а также наблюдаются ряд других правовых институтов, таких как «оказание помощи или оказание содействия» при выполнении этого института. Допустим, ч. I ст. 2 Закона Республики Молдова от 15 декабря 1994 года №338-ХІІІ «О правах ребенка» свидетельствует о том, что: «Государство гарантирует право каждого ребенка на уровень жизни, необходимый для его физического, умственного, духовного и социального развития. Государство принимает меры по оказанию помощи родителям, а также другим лицам, ответственным за воспитание и развитие детей» [7].

В ч. II ст. 7 (Содействие ребенку в реализации и защите его прав и законных интересов) Федерального Закона Российской Федерации от 24 июля 1998 года N 124-ФЗ «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации», указано, что: «Родители ребенка (лица, их заменяющие) содействуют ему в осуществлении самостоятельных действий, направленных на реализацию и защиту его прав и законных интересов, с учетом возраста ребенка и в пределах установленного законодательством Российской Федерации объема дееспособности ребенка». [8].

Обращаясь к законодательству европейских стран, наблюдаем соблюдение принципа равенства и полное отсутствие дискриминации по отношению к детям, которое также наблюдается во внутреннем законодательстве государств, а прежде всего в конституциях и нормативно-правовых актах в области защиты прав детей.

Норвежское законодательство о защите детей действует в отношении всех детей, находящихся в Норвегии, вне зависимости от их гражданства, статуса пребывания и культурного происхождения. Таким образом, закон обеспечивает право на необходимую и своевременную помощь, заботу и для детей российского происхождения, которые живут в условиях, спо-

собных повредить их здоровью и развитию. Дети ненорвежского происхождения никогда не должны рассматриваться и оцениваться по иным критериям, нежели другие дети, находящиеся в Норвегии. Недостаток заботы и неподобающее обращение ни в коем случае не могут быть оправданы ссылкой на культурные отличия» [9].

Некоторые конституции стран СНГ и Евросоюза представляют уход, воспитание детей как естественное право и первую необходимую обязанность родителей, тем самым конституционно создавая обязательства перед родителями в отношении детей.

Например, в ч. II ст. 27 конституции Казахстана сказано, что: «Забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей» [13].

Также на основе ч. II ст.6 Основного закона Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г. (с последующими изменениями и дополнениями до 20 октября 1997 г.) указано, что: «Уход за детьми и их воспитание являются естественным правом родителей и их первой обязанностью. Она осуществляется под наблюдением государства» [17].

Часть III. ст.6 Основного закона Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г одновременно создает институт обязанности государства и ответственности родителей перед детьми: «(3) Дети могут быть изъяты из семьи вопреки воле лиц, уполномоченных на их воспитание, лишь на основании закона, если последние не справляются со своими обязанностями, или если дети по другим причинам могут оказаться беспризорными» [17].

Очень корректно и конституционно равномерно основываясь на принцип равенства, относятся в содержаниях конституций государств Европейского Союза к внебрачным детям, тем самым создавая обязанности и права перед родителями по ряду институтов и создавая новый институт опекунов, приравнивая их с правами членов законной семьи. Например, ст. 30 Конституции Итальянской Республики от 22 декабря 1947 года гласит: «Родители обязаны и вправе содержать, обучать и воспитывать детей, даже если они рождены вне брака. В случае недееспособности родителей закон определяет тех, на кого будут возложены их обязанности. Закон обеспечивает детям, рожденным вне брака, всю юридическую и общественную защиту, совместимую с правами членов законной семьи» [16].

Часть V. ст.6 Основного закона Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г., кроме указанного, в отличии от конституции Италии, приравнивая положение внебрачных детей с брачными, создает для них также ряд других условий: «(5) Внебрачным детям законом обеспечиваются условия для физического и духовного развития, а также положение в обществе наравне с рожденными в браке детьми» [17].

Изучая и сравнивая правовое содержание некоторых конституций государств Европейского Союза, мы наблюдаем положительные особенности. С точки зрения рассмотрения института «внебрачных детей» в отли-

чие от конституции Азербайджанской Республики даже сами этого не замечая, конституционалисты развитых стран создают условия и предпосылки для развития внебрачных отношений, что противоречит правовым нравам и традициям здоровых семейных отношений.

Часть III. ст.17 Конституции Азербайджанской Республики определяет, что, «Дети, не имеющие родителей или опекунов, лишенные родительской заботы, находятся под опекой государства» [1.8 с.]. В указанной статье мы встречаемся с такими правовыми понятиями и терминами как «опекун», «опека государства» и другие.

Азербайджанская Республика на основе конституции и других нормативно-правовых актов создает обязательства для исполнения не только перед государственными органами, а также органами местного самоуправления, должностными, юридическими и физическими лицами по оказанию содействия, помощи детям сиротам.

Ст. 34 Закона Азербайджанской Республики «О правах ребенка» от 19 мая 1998 года № 499-ПГ. исходя из конституционных норм (Защита выпускников учреждений интерната), регулирует также правовое положение детей лишенных родительской заботы после определенного периода, возлагает полномочия связанные с ними на должностные лица, закрепляет предоставленные им правовые гарантии по законодательству, предоставляет условия для реализации других социальных прав. Как указано в названной статье: «Защита прав и интересов выпускников учреждений интерната, лишенных родительского попечения, осуществляется руководителями этих учреждений и органами попечительства. Выпускники учреждений интерната, уезжающие для продолжения учебы или устроившиеся на работу, имеют право пользоваться гарантиями в объеме, определенном законодательством Азербайджанской Республики. Выпускникам, не имеющим жилую площадь, разрешается оставаться в этих учреждениях до достижения совершеннолетия» [18].

В ч. I ст. 20 «Конвенции о правах ребенка» от 20 ноября 1989 года принятой резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи указано, что: «Ребенок, который временно или постоянно лишен своего семейного окружения или который в его собственных наилучших интересах не может оставаться в таком окружении, имеет право на особую защиту и помощь, предоставляемые государством» [6].

Ст. 52 «Конституции Украины» от 15.05.2014 года уделяет должное внимание не только по отношению к детям-сиротам, но и благотворительности в этой области. «Содержание и воспитание детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения, возлагается на государство. Государство поощряет и поддерживает благотворительную деятельность в отношении детей» [14].

Часть IV ст.17 «Конституции Азербайджанской Республики» запрещает привлекать детей к деятельности, представляющей угрозу их жизни, здоровью или нравственности.

Конституция Азербайджанской Республики включает, охватывает и

раскрывает широкую систему прав и свобод для граждан, которые определяют правовую сущность основного закона. Нормативно-правовые акты, которые издаются для исполнения положений Конституции, расширяют и более закрепляют конституционные права, обязанности и свободы человека и гражданина. Закон Азербайджанской Республики «О правах ребенка» от 19 мая 1998 года № 499-ІГ, который претворяет в жизнь государственную политику в области правового регулирования, также рассматривает и расширяет права ребенка, одновременно создавая ответственность и запреты для плодотворной и здоровой деятельности по воспитанию и предостережению детей.

Ст.8 закона Азербайджанской Республики «О правах ребенка» на основе конституции определяет право ребенка на жизнь и развитие, указывая на возможность только в нормальных условиях, тем самым обязывая этим государство.

Ст. 9 закона Азербайджанской Республики «О правах ребенка» раскрывает право ребенка на охрану жизни и здоровья. В статье указываются на ряд запретов: продажи детям алкогольных и табачных изделий. Показаны запреты по применению детского труда на рабочих местах с тяжелыми, вредными условиями труда, в том числе в подземных туннелях, шахтах и на других подземных работах, в ночных клубах, барах, которые могут отрицательно повлиять на их моральное формирование. Запрещено привлекать детей к производству, перевозке, продаже и хранении спиртных напитков, табачных изделий, а также на работы в связи с оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров.

Ст. 14 закона рассматривает право ребенка на свободу совести, мышления и слова, определяя запреты на привлечение ребенка к исполнению религиозных обрядов, оказывающих вредное влияние на его здоровье.

Ст. 22 закона Азербайджанской Республики «О правах ребенка» включает право ребенка на получение образования, также указывая на запрет отвлечения детей от обязательного общего среднего образования.

Ст. 26 закона включает право детей на объединение в общественных организациях, не допуская их привлечение, их общественных объединений и общественных органов самодеятельности к политике.

Ст. 27 закона Азербайджанской Республики «О правах ребенка» показывая право ребенка на защиту своей чести и достоинства, устанавливает ответственность за посягательство на честь и достоинство ребенка предусмотренную законодательством Азербайджанской Республики.

Ст. 28 закона предусматривает охрану ребенка от эксплуатации и вредных влияний, ссылаясь на социальные, правовые, экономические, медицинские и воспитательные средства и возможности государства, обеспечивает охрану детей от всех видов эксплуатации, от тяжелого, вредного и опасного труда и воздействий.

Ст. 37 закона Азербайджанской Республики «О правах ребенка» раскрывая защиту детей во время военных конфликтов, запрещает непосредственное участие детей, не достигших 15-летнего возраста, в боевых действиях.

Часть V ст. 17 Конституции Азербайджанской Республики указывает что, дети не достигшие 15-летнего возраста, не могут быть приняты на работу. Превосходство конституции Азербайджанской Республики в отличие от рассматриваемых в научной статье конституций, таких как Конституция Республики Беларусь 1994 года, Конституция Украины с изменениями от 15.05.2014, Конституция Республики Казахстан 30 августа 1995 года, Конституция Итальянской Республики от 22 декабря 1947 года, Основного закона Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г. заключается в том, в них отсутствуют правовое содержание по вопросу детского труда и конкретного возрастного ограничения при приеме на работу. Тем самым создаются правовые условия для работодателя, который опираясь и ссылаясь на конституцию, он свободно определяет возраст при приеме на работу.

Ст. 24 закона Азербайджанской Республики «О правах ребенка» рассматривает трудовые права ребенка, где на основе конституционных норм дети имеют право на труд, соответствующий их возрасту, состоянию здоровья, уровню общеобразовательной и профессиональной подготовки.

Часть VI ст. 17 Конституции Азербайджанской Республики свидетельствует о том что, государство контролирует осуществление прав ребенка. Государство, государственные органы берут на себя обязательства на основе конституции и нормативно-правовых актов по осуществлению и исполнению, а также создает условия для осуществления прав и свобод человека и гражданина и тем самым выполняют контрольные функции по их осуществлению. Надо отметить, что государство, закрепляя законодательно, привлекает в этот процесс международные, не правительственные организации, а также органы местного самоуправления.

Конституция Азербайджанской Республики определяет ряд других норм в области семейных отношений, которые нуждаются в более глубоких комментариях, ссылаясь на правовые основы различных уровней такие как:

Часть II ст. 25 Конституции («Право на равенство»), свидетельствует, что.. «Мужчины и женщины обладают равными правами и свободами»[1.10 с.].

В ч. II ст. 32 Конституции («Право на личную неприкосновенность») указано о том, что.. «Каждый обладает правом хранить личную и семейную тайну. Кроме случаев, предусмотренных законом, вмешательство в личную и семейную жизнь запрещается. Каждый обладает правом на защиту от незаконного вмешательства в личную и семейную жизнь»[1.12 с.].

Статья 34 Конституции раскрывает и закрепляет «право на брак».

Часть I ст. 34 свидетельствует о том что. «Каждый обладает правом на создание семьи по достижении указанного в законе возраста»[1.12 с.].

Завершая научную статью, хотелось бы выдвинуть ряд предложений:

Необходимо соблюдение все более четких конституционных норм и принципов при разработке и подготовке нормативно-правовых актов ор-

ганами исполнительной власти в области семейных правоотношений.

Актуальным является уделение особого внимания понятиям и терминам, используемым в нормативно-правовых актах, посвященных семейным правоотношениям, их подробное отражение в едином унифицированном правовом акте.

Уместным было бы детальное, подробное изучение и анализ международных правовых основ специалистами в области семейных правоотношений и отражение наиболее актуальных вопросов во внутреннем законодательстве.

Представляется важным изучение специалистами международной практики по каждой отдельной области и институту в сфере семейных правоотношений.

Особая актуальность заключается в развитии и совершенствовании понятия «семьи, как естественной и основной среды» на основе конституционного понятия «семьи - ячейки общества».

Целесообразным было бы усиление внимания центральных и местных органов исполнительной власти в детальной нормотворческой деятельности в области семейных отношений.

Приоритетным считается развитие более благоприятных условий для разработки актов нормативного характера органами местного самоуправления в области семейных отношений.

Необходимым является совершенствование современного законодательства в направлении правовых, экономических и социальных основ для создания и развития полноценных и больших семей.

Назрела необходимость развития и совершенствования института обязанностей детей в нормативно-правовых актах и контроль за его исполнением.

Список использованной литературы:

1. Конституция Азербайджанской Республики-На русском языке. Баку, «QANUN», 2009.60 с.

2. Шахин Алиев. Научно-практический комментарий к Конституции Азербайджанской Республики. Баку, 2000, 728 стр.

3. <http://www.tamognia.ru/faq/detail.php?ID=1536517>. Понятие, сущность, общая характеристика Конституции РФ.

4. <http://studopedia.org/8-129886.html> Общая характеристика Конституции России 1993 года.

5. <http://www.vuzlib.su/beta3/html/1/7880/7921/> 2. Общая характеристика и классификация преступлений против семьи и несовершеннолетних.

6. «Конвенция о правах ребенка» принятая резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года.

7. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3474

Закон Республики Молдова от 15 декабря 1994 года №338-XIII . «О

правах ребенка».

8. Федеральный Закон Российской Федерации от 24 июля 1998 года N 124-ФЗ «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации».

9. http://www.norge.ru/lov_barn/ Норвежское законодательство о защите детей.

10. <http://meget.kiev.ua/zakon/zakon-ob-ohrane-detstva/> «Закон Украины об охране детства» С изменениями от 14.05.2015.

11. <http://constitution.garant.ru/sciencework/comment/5817497/chapter/2/> Бархатова Е.Ю. Комментарий к Конституции Российской Федерации. - "Проспект", 2010 г. Глава 2. Права и свободы человека и гражданина. Статья 38.

12. http://constitution.garant.ru/science-work/comment/5366634/chapter/2/#block_2000 Комментарий к Конституции Российской Федерации (под общ. ред. Л.В. Лазарева). - ООО "Новая правовая культура", 2009 г. Глава 2. Права и свободы человека и гражданина. Статья 38.

13. <http://www.constitution.kz> Конституция Республики Казахстан. Принята на референдуме 30 августа 1995 года.

14. <http://meget.kiev.ua/zakon/konstitutsia-ukraini/> Конституция Украины с изменениями от 15.05.2014.

15. <http://by-law.narod.ru> Конституция Республики Беларусь.

16. <http://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/italy.htm> Конституция Итальянской Республики от 22 декабря 1947 года

17. http://www.rfhwb.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_ru1.htm Основной закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. (с последующими изменениями и дополнениями до 20 октября 1997 г.)

18. Закон Азербайджанской Республики «О правах ребенка» от 19 мая 1998 года № 499-ПГ.

İlqar Eyyubov

*Azərbaycan Respublikası DİN-in, Polis Akademiyasının
“Cinayət prosesi” kafedrasının müəllimi h.ü.f.d.,
polis mayoru*

MÜTƏŞƏKKİL CİNAYƏTKARLIĞA QARŞI MÜBARİZƏDƏ CİNAYƏT-PROSESSUAL QANUNVERİCİLİYİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN BƏZİ ASPEKLƏRİ

Mütəşəkkil cinayətkarlıq cinayətkar davranışın ən təhlükəli növlərindən biridir. Mütəşəkkil cinayətkarlığın əsas təhlükəliliyi onun əksər hallarda insanların həyat və sağlamlığına, dövlət və özəl mülkiyyətə, maliyyə, iqtisadi, inzibati strukturların və ədalət mühakiməsi institutlarının normal fəaliyyəti kimi ən vacib, əhəmiyyətli ictimai dəyərlərə qəsd etməsindən ibarətdir.

Cinayətkarlığın bu növü ənənəvi kriminal biznesin sərhədlərindən kənara çıxıb, cəmiyyətin vacib sahələrinə nüfuz edərək, müəssisələrin, fərdi sahibkarların və dövlət orqanlarının fəaliyyətini, habelə maliyyə, sənayə və ticarət sahələrini nəzarət altına almaq məqsədini daşıyır. Mütəşəkkil cinayətkar dəstə tərəfindən törədilən cinayətlər cox zaman professionallıqla törədilməsi və yüksək ictimai təhlükəliliyi ilə fərqlənir. Təsadüfi deyil ki, mütəşəkkil cinayətkarlığı bədxassəli şişə bənzədirlər. Belə ki, bədxassəli şiş nəinki məskunlaşdığı orqanın, hətta digər orqanların da hüceyrələrinə öz mənfi təsirini göstərməklə təkcə yeni xəstəlinmiş hüceyrələrdən deyil, həmçinin patoloji dəyişikliyə məruz qalmış köhnə hüceyrələrdən də ibarət olur .

Son illər Azərbaycan Respublikasında mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı aktiv və məqsədyönlü mübarizə aparılır. Beləki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 1994-cü il tarixli «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» Fərmanı ilə dövlətin iqtisadi, siyasi əsaslarının təhlükəsizliyi, vətəndaşların həyatı, səhhəti, mülkiyyət hüququ əleyhinə yönəldilən və əsasən mütəşəkkil cinayətkar dəstələr, qanunsuz silahlı birləşmələr tərəfindən törədilən cinayətlərin, rüşvətxorluq və korrupsiya hallarının qarşısının alınması, bu istiqamətdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətin həyata keçirilməsi üzrə Daxili İşlər Nazirliyinin və digər dövlət orqanlarının əsas vəzifələri müəyyən edilmiş, Nazirliyin strukturunda Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsi yaradılaraq cinayətkarlığın ən təhlükəli formasına qarşı mübarizə yeni təşkilati əsaslar üzərində qurulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 may 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planı»na uyğun olaraq, 2004-cü ildə Baş Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsinin strukturunda İnsan Alverinə qarşı Mübarizə İdarəsi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2004-cü

il tarixli “Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin strukturunda dəyişikliklər edilməsi haqqında” 83 nömrəli Fərmanı ilə isə Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsi baş idarə səlahiyyətli müəyyən edilmişdir.

Bununla belə cinayət-prosessual aspektdən mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizənin tam və hərtərəfli aparılması haqqında yalnız bu növ cinayət hadisələrinin müəyyən edilməsi, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik üzvlərinin ifşa edilməsi və onların məsuliyyətə cəlb olunmasını tənzimləyən prosesual qaydaların cinayət prosesual qanunvericilikdə öz əksini tapmasından sonra danışmaq olar.

Düzdür son illər bu sahədə bir necə addım atılmışdır. Beləki, 18 aprel 2014-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi ilə bir sıra məsələlər öz həllini tapmışdır. Həmin qanunun 12-ci bəndinə əsasən Cinayət-Prosessual Məcəlləyə 148.6 və 148.7-ci maddələr əlavə edilmişdir. Bu maddələrin məzmunu aşağıdakı kimidir :

Cinayət törədilməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması, bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçənədək tutulmuş şəxsə ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə təxirə salmadan işə baxmalı və həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

148.7. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 102, 114, 120.2.11, 169, 214, 214-1, 214-3, 215.3, 217, 218, 219, 219-1, 220, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282 və ya 283-1-ci maddələri ilə istintaqı aparılan cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi və ya toplanmış materialların həcmi baxımından böyüklüyü bu Məcəllənin 148.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərin 48 saat müddətində həyata keçirilməsinə mane olduqda, həmin müddət müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər.”.

Maddənin məzmunundan görünür ki, təqsirləndirilən şəxslərin çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi, habelə toplanmış materialların həcmi baxımından böyüklüyü olarsa cinayət məəcəlləsinin yuxarıda göstərilən maddələri üzrə ibtidai istintaq aparılan zaman məhkəmənin qərarı ilə həbsin müddətinin 48 saatadək uzadılması nəzərdə tutulmuşdur. Mütəşəkkil cinayətkarlığın xarakterik əlamətlərindən biri isə qrup və ya dəstə üzvlərinin sayının çoxluğu, onların ictimai münasibətlərin bir çox sahələrinə qəsd etməsi ilə bütöv bir şəbəkəni əhatə etməsi, çoxsaylı epizodlarının olmasıdır. Odur ki, qanunverici orqanın belə münasibəti bu növ cinayətlərin istintaqı zamanı istintaq və əməliyyat zərurətindən irəli gələn şəxslərin qanunsuz saxlanması hallarının qarşısını alacaq. Lakin qanunvericinin bu mövqeyini heç də hərtərəfli uğurlu saymaq olmaz. Beləki, mütəşəkkil cinayətkarlıq törədilmə coğrafiyasına, dinamikasına və növlərinin müxtəlifliyi ilə fərqlənir. Cinayətkar-

lığın bu növü gəlir əldə edilə bilən istənilən növ cinayətlərin törədilməsini istisna etmir. Odur ki, həbsin müddətin uzadılmasının CPM-nin 148.7-ci maddədə göstərilən konkret dar çərçivəyə salınması məqsədə müvafiq deyildir. Yəni mütəşəkkil cinayətkarlıqla gəlir əldə etmək, nüfuz dairəsini genişləndirmək və s. məqsədlərlə qanunla qadağan edilmiş istənilən cinayətin törədilməsi halını təkzib etmək olmaz. Qeyd olunan maddənin dispozisiyasının **konkrek cinayətlər üçün deyil**, cinayət törətmiş şəxslərin çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi, habelə toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü ilə müşayiət olunan cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş istənilən cinayətin törədilməsi zamanı tətbiqinin nəzərdə tutulması daha uğurlu olardı.

Yuxarıda qeyd olunanlara baxmayaraq Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində mütəşəkkil cinayətkarlıqla bağlı mübarizəyə dair prosessual qaydaları tənzimləyən normalar azlıq təşkil etməklə bu sahənin fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün kifayət etmir. Çox sadə tədqiqat aparmaqla bunun bir daha şahidi olmaq olar. Verilən mövzuya dair araşdırma apararkən, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin elektron variantı üzərində “mütəşəkkil” sözünü yazıb axtarış əmrini verdim. Yekunda cəmi bir nəticə əldə edildi. 58 fəsil 521 maddədən ibarət olan bir məcəllədə həmin sözə yalnız bir dəfə : 49-cu maddənin ikinci hissəsində müxtəlif cinayətlər törətmiş şəxslərin hər hansı cinayəti birgə və ya “mütəşəkkil dəstənin” tərkibində törətməsi halları istisna olunmaqla, həmin şəxslərə qarşı ittihamın bir cinayət işində birləşdirilməsinə yolverilməməsi barədə müddədə rast gəldim.

Elmi-tədqiqat işlərində də bu sahəyə lazimi qədər diqqət ayrılmamışdır. Cinayət hüququ və kriminologiyayı öyrənən elm nümayəndələri öz tədqiqat işlərində bu problemi qismən öyrənsələr də milli cinayət-prosessual hüquq ədəbiyyatında mütəşəkkil cinayətkarlığın cinayət-prosessual aspektləri çox az miqdarda araşdırılmış və kompleks şəkildə tədqiq edilməmişdir.

Cinayət təqibi zamanı müxtəlif istintaq hərəkətlərinin aparılması zərurəti yaranır. Düzdür Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi bəzi istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı xüsusi qaydalar müəyyən etsə də, mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə zamanı istintaq hərəkətlərinin xüsusiləşməsinə dair müddəalar daxil edilməmişdir. Cinayətlərin mütəşəkkil dəstə və cinayətkar birlik tərəfindən törədilməsi zamanı cinayət törətmiş şəxslər barəsində aparılan istintaq və məhkəmə hərəkətləri, sübutların toplanmasının xüsisyyətləri, forma və əsasları heç də prosessual fəaliyyətin normal təminatı üçün kifayət etmir. Bu səbəbdən də mütəşəkkil cinayətkar birlik üzvlərinin ifşa olunmaması və onlar tərəfindən törədilən cinayətlərin bir qismi latent şəkildə qalmaqda davam edir.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq daha təkmil, bu və ya digər sahələrdə kifayət qədər təcrübəsi olan və bəzən dövlət idarəetməsində fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən və ya onların rəhbərliyi altında törədilməsi ilə müşayiət olunur. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi sosial həyatın bir çox sahələrinə nüfuz edib, kifayət qədər professional şəkildə törədilir. Bir çox hallarda onların fəa-

liyyəti insanlar arasında qorxu yaymaq üzərində qurulur. Mütəşəkkil cinayətkarlığın cəmiyyətin bütün sahələrinə təsirini nəzərə alaraq, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin müzakirəsi vacib olan məsələlərdən biridir.

Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, bu şəxslərin həyat və sağlamlığının, əmlakının qorunması məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən hüquqi, təşkilati-texniki və digər tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Cinayətkarlığa, xüsusən də onun mütəşəkkil formalarına qarşı mübarizə üzrə beynəlxalq təcrübə təsdiq edir ki, cinayət prosesinin iştirakçılarının (habelə cinayət prosesində iştirak edən digər iştirakçılardan olan şahidlərin) müdafiəsi üçün səmərəli hüquqi baza yaratmış dövlətlər bu sahədə daha çox nailiyyət qazanırlar. ABŞ Konqresi hələ 1970-ci ildə "Mütəşəkkil cinayətkarlığa nəzarət haqqında" Qanun qəbul etmişdir. Bu qanun ABŞ-ın Baş prokuroruna səlahiyyət verirdi ki, təhlükəyə məruz qalan şahidlərin müdafiəsi üçün vəsait ayırsın. Şahidlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə proqramın hazırlanmasına məsul orqan kimi Birləşmiş Ştatların Marşal xidməti müəyyən olunmuşdur. Lakin həmin qanun yalnız mütəşəkkil cinayətlər ilə bağlı işlər üzrə şahidləri müdafiə ilə təmin edirdi. ABŞ Konqresi 1982-ci ildə "Cinayət qurbanlarının və şahidlərin müdafiəsi haqqında", 1984-cü ildə isə "Cinayətkarlığa nəzarət haqqında" Qanun qəbul etdi və bununla da dövlət müdafiəsi ilə təmin olunan şəxslərin dairəsi xeyli genişləndirildi. ABŞ qanunvericiliyinə əsasən Baş prokuror təhlükəyə məruz qalan şahidi və onun ailə üzvlərini yeni yaşayış yerinə köçürə, onları digər müdafiə vasitələri ilə təmin edə bilər. Bundan başqa, Baş prokurorun qərarına əsasən şahidə yeni sənədlər verilə bilər, iş yeri və digər sosial müdafiə vasitələri ilə təmin oluna bilər. Avropa ölkələri də cinayətin qurbanlarının və şahidlərinin müdafiəsinə böyük önəm verirlər. Avropa İttifaqına daxil olan ölkələr "Evropol" beynəlxalq təşkilatı vasitəsilə bu sahədə yaxından əməkdaşlıq edirlər.

ABŞ-da və əksər Avropa ölkələrində şahidlərin və cinayət qurbanlarının müdafiəsi üzrə xüsusi proqramlar qəbul edilmiş və onların həyata keçirilməsi üçün müvafiq xidmətlər yaradılmışdır (məsələn: ABŞ-da - Marşal xidməti, Rumıniyada - Şahidlərin Müdafiəsi üzrə Milli İdarə, Latviyada - Şahidlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə bölmə, Moldovada - Şahidlərin Müdafiəsi Departamenti və s.). Hər hansı şəxs (şahid, cinayətin qurbanı) müvafiq qanunla müəyyən edilmiş şərtlərə uyğun gəldikdə şahidlərin müdafiəsi proqramına daxil edilir və yalnız bundan sonra müvafiq xidmətlər tərəfindən onun barəsində müdafiə tədbirləri görülməyə başlanır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra cinayət mühakimə icraatının hüquqi tənzimlənməsi sahəsində əldə etdiyi ən mühüm nailiyyətlərdən biri də cinayət prosesini həyata keçirən və cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin təhlükəsizliyinin təminatı istiqamətində yeni qanunların qəbul edilməsi və həmin qanunlarda təsbit edilmiş normaların realizə mexanizminin yaradılması olmuşdur.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasında cinayət işi üzrə zərər çəkən şəxslərin, şahidlərin və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini və sosial müdafiəsini nəzərdə tutan tədbirlər sistemi "Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında" 11 dekabr 1998-ci il tarixli Qanun ilə müəyyən edilmişdir. Digər dövlətlərin də qanunvericiliyini müqayisə etdikdə, cinayət prosesində iştirak edən şəxslər barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri, demək olar ki, eynidir.

Həmin qanunun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 01 fevral 1999-cu il tarixli, 86 sayılı Fərmanının 2-ci bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən qəbul edilən qərarla müdafiə olunan şəxs barəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi öz səlahiyyətləri hüduqlarında Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinə və Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

Daha sonra, 2000-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və Cinayət Prosesual Məcəlləsində cinayət prosesində dövlət müdafiəsinin təmin edilməsi ilə bağlı normalarının müxtəlif realizə aspektləri hüquqi cəhətdən tənzimlənmişdir. Odur ki, cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələlərinə üç aspektdən: sahəvi qanunvericilik baxımından, AR CPM-in normaları baxımından və AR CM-in Xüsusi hissəsinin bəzi maddələri aspektindən baxmaq məqsədəuyğun hesab edilir.

«Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında» Qanun cinayətdən zərər çəkən şəxslərin, icraatda iştirak edən şahidlərin və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini və sosial müdafiəsini nəzərdə tutan tədbirlər sistemini müəyyənləşdirir. Həmin qanunla müəyyən edilmiş təhlükəsizlik tədbirləri yuxarıda göstərilən şəxslərin təhlükəsizliyinin başqa vasitələrlə təmin edilməsi mümkün olmadıqda tətbiq edilir.

Səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən barəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında qərar qəbul edilmiş şəxs, müdafiə olunan şəxs adlanır. Qanunun 3-cü maddəsi həmin şəxslərin dairəsini müəyyən edir: 1) hüquq-mühafizə orqanlarına cinayət haqqında məlumat vermiş və ya cinayətin aşkar edilməsində, qarşısının alınmasında və ya açılmasında iştirak etmiş şəxs; 2) cinayət işi üzrə zərər çəkmiş şəxs, onun qanuni nümayəndəsi və nümayəndəsi, xüsusi ittihamçı və onun nümayəndəsi; 3) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onların müdafiəçiləri və qanuni nümayəndələri; 4) mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri; 5) şahidlər; 6) ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi və hal şahidləri. Maddədə, həmçinin qeyd olunur ki, müdafiə olunan şəxslərə təzyiqlik göstərmək məqsədilə onların yaxın qohumlarına təsir göstərildiyi hallarda təhlükəsizlik tədbirləri müdafiə olunan şəxslərin yaxın qohumları barəsində

də tətbiq edilə bilər.

Göründüyü kimi, həmin maddə məhkəmə iclas katibindən başqa cinayət prosesində iştirak edən bütün digər şəxslərin dövlət müdafiəsindən yararlanmaq imkanını təsbit etmişdir. Bu zaman sual yaranır: Niyə məhkəmə iclas katibi həmin qanunla müdafiə edilən şəxslərin sırasına aid edilməmişdir?

Belə güman etmək olardı ki, qanunverici məhkəmə iclas katibinin məhkəmə işçiləri arasından təyin edildiyini rəhbər tutaraq onu digər Qanunla – «Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının işçilərinin dövlət müdafiəsi haqqında» AR Qanunu ilə müdafiə etməyə üstünlük vermişdir. Lakin bu Qanunun da müvafiq maddəsinə diqqət yetirdikdə, bəlli olur ki, məhkəmə iclasının katibi müdafiə edilən şəxslər sırasına aid edilməmişdir. Belə ki, həmin Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən, dövlət tərəfindən müdafiə olunan şəxslər aşağıdakılardır: bütün məhkəmə hakimləri, prokurorlar; müstəntiqlər; təhqiqat aparan şəxslər; əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər; ictimai qaydanın mühafizəsini və milli təhlükəsizliyi təmin edən, gömrük işini həyata keçirən, habelə cinayət işləri üzrə məhkəmə hökmlərini, qərarlarını və qəraradlarını, istintaq orqanlarının və prokurorların qərarlarını icra edən müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları və onların yaxın qohumları.

Deməli, qanunverici məhkəmə iclas katibini müdafiə olunan şəxslərə aid etməmişdir. **Lakin məhkəmə iclasının katibi sadə texniki iştirakçı deyildir**, onun mühüm prosesual funksiyası – məhkəmə iclasının protokolunu aparmaq funksiyası vardır. Həmin sənəd müstəqil sübut növüdür və bu sübutun formalaşması üçün məhkəmə iclas katibi şəxsi məsuliyyət daşıyır. Demək, məhkəmə iclas katibinə də mütəşəkkil cinayətkarlığın qurbanı olması halını habelə, cinayət prosesində iştirakı ilə əlaqədar hədələrin edilməsi, zor tətbiq edilməsi ehtimalını istisna etmək olmaz. Belə olan halda, bu subyektin dövlət müdafiəsindən məhrum olması nə dərəcədə ədalətli olur?

Hesab edirəm ki, mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizənin aparılmasının effektivliyini təmin etmək üçün məhkəmə iclas katibinin də müdafiəsi məsələsinə yenidən baxılmalı və qanunvericilikdəki bu boşluğun aradan qaldırılması üçün Azərbaycan Respublikasının «Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında» Qanunun 3-cü maddəsində məhkəmə iclas katibinin də adı nəzərdə tutulmalıdır.

Yuxarıda göstərilənlər mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində coxsaylı misallardan yalnız bir necəsidir. Xarici ölkələrin mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə sahəsindəki geniş təcrübəsindən və tədqiqat işlərindən yararlanaraq cinayət-prosesual aspektdən cinayətkarlığın bu növünə qarşı mübarizə sahəsində qanunvericiliyin aşağıdakı sahələrinin təkmilləşdirilməsini təklif etmək olar:

1. Mütəşəkkil cinayətkar dəstələrin ifşa olunması və onların cinayət təqibinin aparılmasının qaydaları;

2. Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyət barədə xəbərdar edilməsi və bu fəaliyyətin qarşısının alınmasının əsas və qaydaları;
3. Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin liderlərinin müəyyən edilməsi və onun cinayət hüquqi müstəvidə cəzalandırılması mexanizmi;
4. Həqə-qorxu, psixiki və fiziki zor tətbiq edilməklə mütəşəkkil cinayətkar dəstəyə cəlb olunmuş, habelə özlərini daha passiv aparmış, ağır və xüsusilə ağır cinayət törətməmiş üzvlərini əməkdaşlıq üçün cəlb edilməsinin forma, əsas və qaydalarını;
5. Cinayət yolu ilə əldə olunmuş vəsaitlərin (kapitalın) müəyyən edilərək, dövriyyəsinin qarşısının alınmasının qaydaları;
6. Hüquqi və fiziki şəxslərin, habelə ictimai təşkilatların mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizəyə cəlb olunmasının əsas və qaydaları;
7. Dəstəyə və birliyə daxil olarkən dəstə üzvlərinə yaradılan şərait nəticəsində vətəndaşların pozulmuş hüquqlarının və ictimai münasibətlərin bərpası qaydaları;
8. Mütəşəkkil cinayətkar dəstənin maliyyə, siyasi və mənəvi dayaqlarını məhv etməklə cəmiyyətdə nüfuzunun möhkəmlənməsinin qarşısının alınmasının qaydaları;
9. Korrupsiya , ekstremizm, terrorçuluq və zor tətbiq edilməsi ilə müşayiət edilən digər cinayətlərin qarşısının alınması ilə mütəşəkkil cinayətkarlığa son qoyulmasının forma əsas və qaydaları;

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

- 1) А.И. Долгова. – Криминология: Учебник для вузов М., 2005
- 2) Зуев С. В.- Организация применения уголовно-процессуальных и оперативно-розыскных средств противодействия организованной преступности "Российский следователь", 2008, Н 1

Аманбек Машабаев

*Зав. кафедрой уголовного права и криминологии КарГУ им. Академика
Е.А.Букетова к.ю.н., доцент*

ФИЗИЧЕСКОЕ НАСИЛИЕ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

В уголовном праве насилие делится на физическое и психическое, в результате многие ученые вполне обоснованно в своих работах ведут речь о физическом и психическом насилии, как самостоятельных видах уголовно-наказуемого насилия [1; 39;].

Однако есть и такие, которые заявляют, что разделение насилия на психическое и физическое является нецелесообразным как для теории, так и для практической деятельности. Хотя при этом в ходе своих исследований используют физическое и психическое насилие как самостоятельные виды.

Существуют еще и другие, как, например, одни делят насилие на криминальное, некриминальное и имущественное. «Криминальное насилие — это целенаправленный, противоправный акт применения силы, направленный на причинение вреда правам и свободам человека, интересам общества и государства, за совершение которого предусмотрено наказание. Некриминальное насилие включает в себя наказание, принудительные меры медицинского характера и воспитательного воздействия, обстоятельства, исключающие преступность деяния, принудительные меры, налагаемые в процессе освобождения от наказания, а также судимость. ... В тех случаях, когда посредством воздействия на вещи осуществляется воздействие на человека, имеет место психическое насилие, так как причиняет нравственные страдания человеку и тем самым воздействует на его психику».

Существование физического и психического насилия как самостоятельных видов общественно опасного насилия объективно обусловлено как сущностью человеческой личности, так и способами воздействия на нее другим человеком.

Однако до настоящего времени среди ученых нет единого подхода при определении «физического насилия». А ведь еще Н. Полянский писал: «Дать надлежащую формулу, определяющую юридический термин, это иногда может иметь значение не меньшее, чем иное, даже серьезное, техническое открытие» [2; 132].

Общественная опасность физического насилия определяется тем, что в результате его применения причиняется вред таким ценностям личности, как жизнь и здоровье. В структуре преступного посягательства физическое насилие непосредственно характеризует акт преступного поведения, свидетельствует о специфике и своеобразии его исполнения.

По мнению Р. Д. Шарапова, с внешней стороны физическое насилие представляет собой энергетическое воздействие на органы и ткани (их физиологические функции) организма другого человека. Энергетическое воздействие возможно путем использования виновным материальных факторов внешней среды, к которым относятся: механические, физические, химические и биологические факторы. Соответственно, этим факторам энергетическое воздействие может быть классифицировано.

При этом механическое воздействие влечет причинение физического вреда вследствие действия кинетической энергии какого-либо предмета. Это случаи воздействия тупыми и острыми предметами, транспортными средствами, применения огнестрельного оружия и взрывных устройств, падения потерпевшего с высоты и тому подобное.

Физическое воздействие включает действие высоких и низких температур, повреждение электрическим током, воздействие разными видами лучистой энергии, действие повышенного и пониженного барометрического давления.

Химическое воздействие достигается путем использования различных ядовитых и сильнодействующих веществ в жидком, твердом или газообразном состоянии.

Биологическое воздействие состоит в заражении потерпевшего разного рода патогенными микробами, бактериальными токсинами, вызывающими болезненные состояния организма.

По этому поводу А. В. Наумов отмечает, что «физическое» в юриспруденции, в том числе и в уголовном праве, не совсем соответствует аналогичному понятию в естественных науках, и таким образом, «физическое» здесь понимается как любое воздействие извне непосредственно на организм человека (и жизнь, здоровье) [3; 44].

Итак, роль физического насилия в конкретных составах преступлений может быть неоднозначной. В одних преступлениях физическое насилие пред смотрено в качестве основного (главного) деяния в объективной стороне, в других — в качестве дополнительного (второстепенного) элемента, иначе говоря средства преступления, определенным образом связанного с основным деянием, которое, как правило, является ненасильственным. Полагаем, что подразделение физического насилия по его роли (месту) в объективной стороне состава преступления являет собой базисную классификацию физического насилия лежащую в основе его уголовно-правового исследования.

Физическое насилие как средство преступления предусмотрено в качестве обязательного признака в составных преступлениях, а также в преступлениях, смежных с составными. Последние представляют собой сочетание физического насилия и ненасильственного деяния, которое само по себе не является преступлением. Эти преступления нельзя отнести к составным, потому что в теории уголовного права считается, что в составных преступлениях каждая из образующих его частей, будучи рас-

смотренной отдельно, может быть квалифицирована как самостоятельное преступление (составное преступление — учтенная законом реальная совокупность).

Физическое насилие в составных и примыкающих к ним (смежных) посягательствах является деянием подчиненным и посягает на личность как на дополнительный или факультативный объект. Главным же элементом объективной стороны, от которого зависит социально-правовая природа преступления, является ненасильственное действие, посягающее на основной объект. Поэтому все составные и смежные с ними насильственные преступления являются двухобъектными.

В преступлениях данной группы физическое насилие как средство преступления обеспечивает, облегчает совершение основного деяния путем упреждения либо преодоления противодействия потерпевшего.

Физическое насилие как средство преступления может быть и конструктивным (конститутивным) признаком основного состава насильственного преступления.

В соответствующих статьях признак насилия предусмотрен или предполагается наряду с другими средствами и способами совершения указанных преступлений (угрозой, шантажом, использованием беспомощного состояния потерпевшего, уничтожением или повреждением чужого имущества, обманом), что свидетельствует об альтернативном характере насильственного способа преступного посягательства. Преступление считается насильственным лишь в части его совершения с физическим или психическим насилием.

Чаще всего физическое насилие как средство преступления предусмотрено в виде квалифицирующего (отягчающего) признака состава преступления.

Причем основной состав посягательства в этом случае нередко вообще не предусматривает насилия, так что насильственным данное преступление можно назвать только в части его совершения с квалифицирующим признаком насилия (угрозы насилием).

В этой связи необходимо обратиться к анализу основных позиций и исследований ученых-юристов в вопросе определения понятия, форм, способов и признаков физического насилия.

Так, впервые в доктрине советского периода Л. Д. Гаухманом было исследовано физическое насилие как уголовно-правовая категория и проведен анализ всех преступлений, совершаемых с применением физического насилия. Он выделил фактические и юридические признаки насилия, отнеся к фактическим объективные признаки, характеризующие внешнюю сторону действия, и субъективные признаки, характеризующие волевое отношение к действию со стороны лица, применяющего насилие, и потерпевшего. В качестве юридических признаков ученый называл «незаконность» и «общественную опасность действия» [4; 45].

С точки зрения Р. Д. Шарапова, физическое насилие — умышленное

неправомерное причинение физического вреда другому человеку против или помимо его воли путем энергетического воздействия на органы, ткани или физиологические функции организма потерпевшего. Законодателью он рекомендует использовать не словосочетание «физическое насилие», а термин «насилие», под которым понимает «умышленное неправомерное причинение физического вреда другому человеку против или помимо его воли» [5; 41].

Однако, указав на последствия насилия (физический вред), ученый оставил за рамками определения те ситуации, когда примененное насилие:

1) не причиняет реального вреда личности, а лишь ставит ее в опасность причинения такового;

2) причиняет не только физический вред, но психический.

На наш взгляд, такое стало возможным, потому что Р. Д. Шарапов включил в предмет физического насилия только органы, ткани или физиологические функции организма, оставив за его (предмета) рамками психику человека.

Не признавать того факта, что преступное насилие двуедино — это значит не признавать единства человеческой личности, состоящей из биологической и психической основ [6; 43-44].

По мнению И. И. Рогова и С. М. Рахметова, физическое насилие выступает как нанесение легкого вреда здоровью, выразившееся в нанесении побоев. Причинение средней тяжести и тяжкого вреда здоровью не охватывается понятием физическое насилие [7; 47].

При этом И. Ш. Борчашвили считает, что физическое насилие состоит в причинении различной степени вреда здоровью, начиная с побоев до причинения тяжкого вреда здоровью. Оно может быть выражено в причинении боли, ограничении свободы, связывании, сдавливании шеи жертвы, то есть любое физическое насилие, которое помогает сломить сопротивление при совершении преступления [8; 259].

Как видно из приведенных позиций, в одних случаях ученые под физическим насилием понимают умышленное неправомерное причинение физического вреда другому человеку, а в других — нанесение побоев и причинение любой тяжести вреда здоровью.

Такой различный подход обусловлен, на наш взгляд, отсутствием законодательного определения «физическое насилие». Если учесть, что именно только физическое насилие в уголовном законодательстве РК употребляется 61 раз[9;].

Как уже было отмечено выше, физическое насилие как деяние включает в себя обязательные признаки (деяние, последствие, причинную связь) объективной стороны преступления, являясь главным, фундаментальным признаком состава насильственного преступления, которое, в свою очередь, посягает не только на основной непосредственный объект — жизнь, здоровье, свободу человека, но и на общественные отношения иного рода

или вида (конституционные права и свободы человека и гражданина, отношения в сфере семьи и воспитания несовершеннолетних, общественную безопасность, основы конституционного строя и безопасности государства, правосудие, порядок управления и другие). О посягательстве на иной помимо личности объект свидетельствуют признаки потерпевшего, субъекта преступления, субъективной стороны и другие, а также расположение состава насильственного преступления в той или иной главе Особенной части уголовного законодательства РК.

Формы проявления физического насилия могут быть самыми разнообразными, к ним можно отнести убийство, причинение вреда здоровью потерпевшего или его близким, незаконное лишение или ограничение свободы, изнасилование, в том числе побои, истязания и тому подобное.

Совершенно справедливо в этой связи некоторые ученые высказывают мнения о том, что физическое насилие представляет собой воздействие двух видов.

Например, по мнению одних это воздействие: 1) на организм; 2) на внутренние органы человека без повреждения наружных тканей (отравление, одурманивание и тому подобное).

Другие же делят физическое насилие на виды и указывают его признаки. Так, под физическим насилием понимается противоправное, умышленное воздействие, направленное на внутренние и (или) внешние части человеческого тела либо на весь организм в целом против или помимо воли и сознания потерпевшего (потерпевших), причинившее ему (им) вред либо создавшее реальную опасность причинения такого вреда. В итоге к признакам физического насилия можно отнести:

1. Противоправность физического насилия.
2. Умышленный характер физического насилия.
3. Физическое воздействие.
4. Против или помимо воли потерпевшего.
5. Вред, который причиняется в результате физического воздействия, может быть физическим или психическим.

Литература

1. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: курс лекций. Кн.1./под. Общ. Ред. И.Ш. Борчашвили. — Алматы: Жеті жарғы, 2006. — 656 с.
2. Тюменев А. В. *Виды криминального насилия.* — Рязань, 2002. — 148
3. Гаухман Л. Д. *Борьба с насильственными посягательствами.* — М.: Юрид. лит., 1969. — 120 с.
4. Шарапов Р. Д. *Физическое насилие в уголовном праве.* — СПб.,

2001. — 214 с.

5. *Иванцова Н. В. Отражение и оценка общественно опасного насилия в уголовном праве: вопросы теории и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. — Казань, 2005. — 356 с.*

6. *Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан: В 2-х кн. / Под ред. И. И. Рогова, С. М. Рахметова. — Алматы: Норма-К., 2004. Кн. 2: (ст. 175-393). — 504 с.*

7. *Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная часть: 2-е издание, исправленное и дополненное / Под общ. ред. д. ю. н., профессора, академика АЕН РК И. Ш. Борчаивили. — Алматы: Жеты жаргы, 2007. — 992 с.*

8. *Безручко К. В. Проблемы квалификации преступлений, связанных с применением насилия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Ростов-на-Дону, 2007. — 19 с.*

9. *Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. — Алматы: «Издательство «Норма-К», 2014. — 240 с.*

Ковалева Е.В.

*заведующая кафедрой административного права
и административного процесса Одесского государственного
университета внутренних дел, к.ю.н.*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРЕДУ- ПРЕЖДЕНИЯ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ

Домашнее насилие (насилие в семье, правонарушения в семейно-бытовой сфере) – это особенная междисциплинарная сфера исследования, изучением которой занимаются специалисты разных отраслей знаний, в частности педагогики, психологии, социологии, криминологии, уголовного права, административного права.

С учетом того, что домашнее насилие является глобальной проблемой, над разработкой эффективных мер предупреждения домашнего насилия активно трудятся как и отдельные государства, так и все международное сообщество в целом. Следует подчеркнуть, что в данном случае термин «предупреждение» используется нами в широком смысле слова и включает в себя меры профилактического характера, а также привлечения к ответственности виновных лиц, и оказание помощи пострадавшему лицу.

Результаты работ международного сообщества в сфере предупреждения домашнего насилия отражены прежде всего рекомендациях ООН в виде Модельного законодательства о насилии в семье, на которое должны ориентироваться государства при разработке и принятии собственных законов в сфере предупреждения насилия в семье [1].

Кроме того, для европейских стран на сегодняшний день актуальным является вопрос о ратификации Конвенции Совета Европы №210 «О предупреждении и борьбе с насилием в отношении женщин» (далее – Стамбульская конвенция), которая вступила в силу 1 августа 2014 года. Стамбульская конвенция содержит достаточно широкий диапазон обязательств, целью которых является предотвращение насилия, защита жертв, привлечение виновных к ответственности, реализация скоординированных действий в политике и международном сотрудничестве и т.д., которые позволят целенаправленно двигаться в направлении обеспечения гендерного равенства как де-юре, так и де-факто [2]. Украина подписала Стамбульскую конвенцию 7 ноября 2011 года, однако вопрос о ее ратификации остается открытым, поскольку сначала необходимо предпринять ряд мер на государственном уровне, в частности усовершенствовать административно-правовое обеспечение предупреждения домашнего насилия.

Усовершенствование административно-правового регулирования пре-

дупреждения домашнего насилия, на наш взгляд, должно включать в себя два компонента: правовой и организационный.

В рамках правового компонента необходимо обратить внимание на ряд пробелов и коллизий в нормативно-правовом обеспечении предупреждения насилия в семье.

Так, прежде всего обращает на себя внимание слишком узкий круг лиц, которые подпадают под понятие «члены семьи» в понимании Закона Украины «О предупреждении насилия в семье», который должен быть расширен. Во-первых, эта категория лиц должна включать бывших супругов, между которыми как правило насилие не то, что не прекращается, а даже усиливается после процедуры расторжения брака, особенно, если бывшие супруги продолжают жить в одном доме. Также законодательство о предупреждении насилия в семье должно распространяться на лиц старше 18 лет и их родителей, независимо от того, проживают они совместно или нет.

Особо уязвимой категорией членов семьи являются дети, которые страдают не только от насилия непосредственно в отношении них, но и будучи свидетелями такого насилия между другими членами семьи. Поэтому необходимо на законодательном уровне закрепить положение о том, что дети-свидетели насилия в семье являются жертвами и имеют соответствующие права на защиту. При этом следует учитывать принципы правосудия, дружественного к детям, и внедрять методику «зеленой комнаты» для проведения опроса детей, которые стали свидетелями насилия или же пострадали от него. Данная методика направлена на минимизацию повторной травматизации детей, которые пострадали или стали свидетелями насилия, а также обеспечивает большую достоверность информации, которая предоставляется ребенком.

В рамках правового компонента следует особое внимание уделить вопросу ответственности за домашнее насилие. Согласно действующему законодательству Украины на сегодняшний день предусмотрена административная, уголовная и гражданско-правовая ответственность за насильственные действия одного члена семьи по отношению к другому. В 2003 году в Кодекс Украины про административные правонарушения была включена статья, которая предусматривает наступление административной ответственности за совершение психологического, физического, экономического насилия в семье. В 2015 году в результате множественных дискуссий и предложений как ученых, так и практических сотрудников, которые занимаются вопросами предупреждения насилия в семье, из санкции данной статьи были изъяты такие виды взыскания как штраф и исправительные работы, которые зачастую влекли негативные последствия и для жертвы насилия в семье, поскольку были связаны с финансовыми затратами из семейного бюджета. Однако все равно остается открытым вопрос об эффективности административной ответственности за на-

силе в семье, поскольку общественные работы и административный арест, которые на сегодняшний день предусмотрены в качестве взысканий зачастую не решают проблему насилия в семье, а иногда повышают уровень агрессии члена семьи, который совершил насилие, что приводит в последствии к последующим актам насилия. В случае насилия в семье необходимым есть комплексный подход. Поэтому украинский законодатель с учетом зарубежного опыта предусмотрел обязательное направление лица, которое совершает насилие в семье, на прохождение коррекционных программ, направленных на обучение лица ненасильственным отношениям. Однако, механизм реализации данной нормы является несовершенным, поскольку во многих областях и районах такие коррекционные программы не созданы из-за нехватки финансирования, а также отсутствия соответствующих специалистов. На наш взгляд, с учетом серьезности последствий от насилия в семье для жертвы, а также в случае систематического совершения актов насилия, на законодательном уровне необходимо предусмотреть наступление уголовной ответственности с административной приюдицией: после двух раз привлечения к административной ответственности в течение года. Соответственно целесообразно рассмотреть вопрос о внесении изменений в Уголовный кодекс Украины, поскольку на сегодняшний день не предусмотрена специальная норма, предусматривающая ответственность за совершение насилия в семье. Уголовная ответственность наступает по соответствующим статьям Уголовного кодекса в зависимости от деяния, подпадающего под понятие насилия в семье.

Также на сегодняшний день существует проблема с реализацией нормы Семейного кодекса Украины, которая содержит запрет на применение физического насилия родителями к детям. В данном случае можно констатировать противоречие норм права и морали. Украинское законодательство однозначно запрещает применение физической силы к ребенку с целью воспитания, однако практика реализации вышеупомянутых норм не является достаточно эффективной и нуждается в улучшении. Эта проблема присуща многим странам на постсоветском пространстве.

Следует помнить, что в результате насилия ребенку наносится тяжелые травмы, которые имеют пагубные последствия для дальнейшего физического и психического здоровья, ведь насилие порождает насилие. Проведенное нами анкетирование 150 человек, отбывающих наказание в местах лишения свободы г. Одесса, свидетельствует о том, что 51% из них были жертвами насилия в семье в детстве, причем 34% из них считают, что факт пребывания в местах лишения свободы в определенной степени является следствием применения к ним насилия в семье в детстве [3, с.210]. Для общества это опасно тем, что дети, которые были жертвами или свидетелями насилия в семье, переносят этот негативный опыт во взрослую жизнь в свои собственные семьи. Человек, который рос в обстановке, где

царило насилие, склонен к решению конфликтов с другими детьми, взрослыми или собственными внутренними конфликтами насильственным путем [4, с.100]. Ведь агрессия подобная энергии, никуда не исчезает сама по себе, а находит свой выход на других, более слабых, в частности животных, младших по возрасту детей. Так, 30% опрошенных нами людей признались, что чувствовали агрессию после насилия со стороны родителей и направляли ее на других (братьев, сестер, друзей, животных и т.п.). Кроме этого, у части детей, к которым применялись телесные наказания, по наблюдениям практикующих психологов, формируется заниженная самооценка, неверие в себя, неактивная жизненная позиция. Следовательно, такая семья воспитывает для общества потенциального агрессора или жертву.

Для родителей, в свою очередь, это опасно потерей психологического контакта с ребенком, который по достижению ним подросткового возраста станет «неуправляемым», а уже привычный для родителей метод воспитания не будет приводить к послушанию, а наоборот будет встречать сопротивление в различных его проявлениях, начиная с побегов из дома, заканчивая применением насилия в ответ. Для ребенка важны доверие к родителям, чувства защищенности в семье. Последствия жестокого обращения с детьми подробно описаны в научной и педагогической литературе.

В зависимости от возраста ребенка, его поведения и особенностей характера родители могут применять различные методы воспитания. Выбор применяемых родителями методов во многом зависит от того, какими методами воспитывали самих родителей, какой уровень их педагогических и психологических знаний и т. Большая роль в распространении жестокости в отношении детей играет неосведомленность родителей о том, какие меры воздействия недопустимы по отношению к ребенку. Есть достаточно много взрослых, которые не понимают, что не каждое наказание идет ребенку на пользу, что применение физического наказания свидетельствует о неспособности родителей донести свою мысль до ребенка словами. Не менее значимым фактором является и низкий уровень правовой культуры населения, недостаточная осведомленность о нормах по защите прав ребенка и ответственности лиц, которые их нарушают. В большинстве случаев человек, который применяет телесные наказания, не осознает пагубных последствий такого поведения, считая, что его действия, вызванные добрыми намерениями, являются легитимными и оправданными. На наш взгляд, целесообразно разрабатывать и внедрять в образовательных учреждениях, социальных службах и других государственных и общественных организациях специальные программы содействия выполнению родительских обязанностей с целью коррекции семейного воспитания, обучения родителей ненасильственным методам воспитания детей.

Особое внимание следует уделить формированию неприятия любых форм насилия над детьми, особенно телесных наказаний, у правоохранителей и социальных работников. Ведь человек, который применяет телесные наказания к собственным детям, не станет должным образом реагировать на нарушения другими лицами запрета физического наказания ребенка.

Международные стандарты ориентируют государства на то, что механизм противодействия домашнему насилию должно основываться на приоритете безопасности жертвы. Компетентным органам должны предоставляться полномочия по поводу выдворения из общего помещения не жертвы насилия, а обидчика, а также должен быть предусмотрен эффективный механизм реализации таких полномочий. На сегодняшний день в Украине должностные лица, которые реагируют на ситуацию насилия в семье, зачастую предлагают именно жертве насилия по возможности на время покинуть совместное место проживания, пожить у родственников, найти приют и т.д.

С учетом такой правовой позиции государства, в отсутствии правовых оснований уполномоченных органов выдворять агрессора, в рамках организационного компонента усовершенствования административно-правового регулирования предупреждения домашнего насилия целесообразным является создание общих и специальных служб поддержки для всех жертв насилия и их детей. Такие службы должны предоставлять юридические и психологические консультации, финансовую помощь, предоставление жилья, обучение, подготовку и помощь в поиске работы. Следует отметить, что в Украине на сегодняшний день центры служб для семьи, детей и молодежи и немногочисленные кризисные центры не всегда имеют возможность предоставлять весь перечень указанных услуг жертвам насилия, в том числе в связи с недостаточным количеством необходимых ресурсов и ориентированием приютов преимущественно на лиц до 35 лет и без детей. Кроме того, предоставление услуг в некоторых случаях зависит от готовности жертвы предъявить обвинение или свидетельствовать против любого правонарушителя, что противоречит стандартам Стамбульской конвенции. К тому же важно обеспечить жертвам возможность получать соответствующую и своевременную информацию о доступных средствах поддержки и правовых мерах на языке, который они понимают, что в условиях многонационального разнообразия населения является непростой задачей.

Особое внимание в рамках организационного компонента следует уделить обеспечению надлежащей подготовки соответствующих специалистов, которые работают с жертвами насилия в семье. Соответствующее систематическое повышение квалификации специалистов, которые уполномочены на реагирование насилия в семье, является важным элементом усовершенствования административно-правового регулирования преду-

преждения домашнего насилия. Причем целесообразно проводить совместное обучение специалистов из разных служб, уделяя особое внимание налаживанию их взаимодействия при реагированию на случаи насилия в семье. Ведь проблема домашнего насилия носит комплексный характер и ее решение возможно только в результате совместных и слаженных действий всех уполномоченных субъектов в тесном сотрудничестве со средствами массовой информации и общественными организациями.

Исследуя организационный компонент необходимо обратить внимание на требование введения общегосударственных круглосуточных (24/7) бесплатных телефонных линий помощи жертвам насилия. В Украине такая линия существует благодаря одной из международных правозащитных организаций - «Ла Страда-Украина», однако государство должно проявлять инициативу по поддержке и обеспечению ее деятельности в дальнейшем.

Наряду с правовыми и организационными изменениями на пути приближения к современным международным стандартам в сфере предупреждения домашнего насилия необходимо предусмотреть меры, способствующие изменениям в социальных и культурных моделях поведения мужчин и женщин с целью искоренения предрассудков, обычаев, традиций и всех остальных практик, основанных на идее неполноценности женщин или на стереотипных ролях мужчин и женщин. Одним из средств достижения этого является повышение уровня осведомленности широкой общественности о различных проявлениях насилия, его последствиях, а также мер, доступных для его предотвращения. Способствовать повышению уровня осведомленности общественности по обозначенным вопросам должны как средства массовой информации, так и органы образования путем включения в формальные учебные планы на всех уровнях обучения адаптированного к уровню развития учащихся учебного материала по таким вопросам, как равенство между женщинами и мужчинами, нестереотипные гендерные роли, взаимное уважение, разрешение конфликтов в межличностных отношениях без применения насилия, ответственное родительство.

Примечательно, что большинство исследований проблемы домашнего насилия изучают в качестве жертв такого насилия преимущественно женщин и детей, поскольку именно эти категории лиц составляют подавляющее большинство (около 90%) жертв насилия в семье. Не следует забывать, что жертвами домашнего насилия становятся и мужчины. Однако, данная категория случаев насилия в семье характеризуется большей латентностью. Уделяя внимание предупреждению домашнего насилия исключительно в отношении женщин и детей, можно дожидаться увеличения случаев домашнего насилия в отношении мужчин. Как известно, мудрый руководитель отдаст преимущество предупреждению проблемы, чем ликвидации ее последствий.

В целом на сегодняшний день можно констатировать наличие недостаточно эффективной системы предупреждения домашнего насилия, несмотря на многочисленные научные исследования данной проблемы и меры по реализации соответствующего законодательства. Это свидетельствует о необходимости объединения усилий ученых, работников государственных органов и членов общественных организаций, которые занимаются предупреждением домашнего насилия, и направления их на поиск более эффективных форм и методов работы, дальнейшего усовершенствования административно-правового регулирования предупреждения насилия в семье.

Литература:

1. Модельное законодательство ООН о насилии в семье // Социальные работники за безопасность в семье: Учебное пособие. / Под ред. Либоракиной М.И., Шапиро Б.Ю., Сидоренкова Т.А., Либоракина М.И., Максудов Р.Р., Флямер М.Г. и др. – М.: ЗАО «Редакционно-издательский комплекс Русанова», 1999. – 144 с. – С. 36-50.
2. Конвенции Совета Европы №210 «О предупреждении и борьбе с насилием в отношении женщин» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046253f>.
3. Волощук А.М., Ярмакі Х.П., Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: Монографія, Одеса: ОДУВС, 2013. – 217 с.
4. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / За заг. ред. Павлиш С.О., Христової Г.О. – К.: ПРООН в Україні, 2010. – 179 с.

Роман Полтарыгин

*Доцент кафедры уголовной политики и организации предупреждения преступлений, кандидат юридических наук (Академия управления МВД России), кандидат юридических наук
e-mail: poltar77@mail.ru*

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ

Термин «интерес» упоминается законодательно в Конституции и как минимум в более чем двухстах федеральных законах*, при этом, чаще всего данный термин употребляется в связке с субъективным правом (права и законные интересы) с указанием на возможность его (интереса) защиты. Его упоминание встречается и в преамбулах законов. Например, в преамбуле Закона «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации»* («закон устанавливает основные гарантии прав и законных интересов ребенка»). Определяя цели и принципы правового регулирования, законодатель устанавливает тем самым гарантии реализации интереса, а акты законодательства устанавливают правовой режим реализации интереса посредством наделения лиц субъективными правами, закрепления дозволений и запретов.

Автономные демографические группы людей, имеются в любом государстве. Они являются носителями специфических прав и обязанностей, дифференциация которых происходит по различным основаниям. По возрастным критериям к числу таковых следует отнести несовершеннолетних. Государством устанавливается юридическая граница между несовершеннолетием и совершеннолетием, что обусловлено необходимостью особой специализированной юридической защиты несовершеннолетних. Возрастные особенности этой группы должны быть компенсированы повышенной правовой защитой.

Как известно несовершеннолетние отличаются особой подверженности негативным воздействиям социума в силу своей уязвимости и незащищенности как в физическом, так и в духовно-психологическом плане. Следовательно, объективно возникает необходимость повышенной (по сравнению с другими субъектами права) правовой защиты интересов несовершеннолетних.

Ведомственные нормативные правовые акты аналогично, оперируют данными категориями (Приказ МВД России от 15 октября 2013 г. № 845

* Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru/179146/#ixzz3Cvi2cs>. Дата обращения 18.01.2016г.

* Федеральный закон от 24 июля 1998 г. N 124-ФЗ "Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации"

“Об утверждении Инструкции по организации деятельности подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел Российской Федерации” в соответствующих пунктах содержит следующие формулировки в отношении несовершеннолетних: «... взаимодействуют с ... представителями ... общественных объединений, занимающихся защитой ... законных интересов» несовершеннолетних, «... нарушает охраняемые законом... интересы несовершеннолетних», «... обеспечению соблюдения законных интересов», «... принимают меры к соблюдению законных интересов»¹.

Однако, несмотря на частое использование исследуемого термина законодателем, ни в одном тексте закона не указывается что это такое. В некоторых случаях законодателем указывается на определенные группы интересов*.

Тем не менее, тема интереса была известна еще римскому правоведению, ведущим мотивом которого было обеспечение защиты справедливых интересов свободных людей. Данный подход был осмыслен выдающимся немецким юристом Р.Иерингом, и выражен им в абстрактно-теоретической форме. В своих трудах он возвел интерес в ранг основной правовой категории, в связи с чем по праву считается родоначальником юриспруденции интересов. В настоящее время актуальность проведения исследований в обозначенной сфере обусловлена также и тем, что по мнению некоторых ученых «стремительно нарастает острота проблем в области обеспечения законности и правопорядка, сохранения семьи и здоровья народа. В этой ситуации значительно возрастает роль права как санкционированного государством средства для согласования и защиты правомерных интересов, в преодолении негативных тенденций и обеспечении динамизма проводимых реформ».

Категория «интерес» является общенаучной категорией, поскольку она используется во многих науках, к числу которых следует отнести философию, социологию, психологию, экономику, юриспруденцию. Вместе с тем, авторы, занимающиеся исследованием интересов, создали ряд представлений об исследуемом предмете: одни рассматривают интерес в качестве субъективной категории (как результат человеческого сознания), и как объективное явление (формирование интересов существующими общественными отношениями). Большинство ученых и правоведов признается объективная природа интереса. Существует и еще один подход, в рамках которого интерес понимается как объективно-субъективное явление (с одной стороны выступает как независимое от человека содержание, и зависимую от сознания форму).

Анализ теоретических источников, посвященных проблеме интереса в

¹ п.п.2.15, п.72 Приказа МВД России от 15 октября 2013 г. № 845 “Об утверждении Инструкции по организации деятельности подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел Российской Федерации”.

* Например «законный интерес кредитора», «законный экономический интерес».

праве, позволяет сделать вывод о том, что интерес формировался одновременно с человеческим обществом, а по мере превращения человека в социального субъекта, происходила трансформация его потребностей в интересы. Исходным, при этом, пунктом в сфере формирования системы интересов, стало усложнение общественных взаимоотношений и социальной структуры общества на фоне роста производительных сил. Именно поэтому интерес приобретает общественный характер, который может означать только одно – субъектом интереса могут быть не только отдельные люди, но и социальные страты, что определяет возможность принадлежности интереса не только отдельным лицам, но и социальным образованиям. В свою очередь, это дает основания выделить индивидуальные, групповые и национальные интересы. В конечном счете, интерес становится социально обусловленным, попадают в сферу правового регулирования, признаются, закрепляются, а затем охраняются нормативно-правовыми актами, что и позволяет интересу «прорости» и стать законным.

Отсутствие определения «интерес», «законный интерес» создает определенные сложности в исследовании его предметной области. Указанное обстоятельство порождает существенную разницу в понимании этой категории и места в ранжире правовых явлений.

Не вдаваясь в подробности сущности имеющихся подходов, отметим понимание законного интереса А.В. Малько, который понимает законный интерес как «отраженная в объективном праве либо вытекающего из его общего смысла и в определенной степени гарантированное государством простое юридическое дозволение, выражающееся в стремлении субъекта пользоваться конкретным социальным благом, а также в некоторых случаях обращаться за защитой к компетентным органам в целях удовлетворения своих потребностей, не противоречащих общественным». Имеются и сходные мнения в части стремления субъекта по достижению тех благ, обладание которыми дозволено государством посредством предоставления лицу правовых возможностей. Как видно, с одной стороны предоставляется дозволенность пользоваться конкретным социальным благом, с другой подкрепляется обеспеченностью предоставляемой дозволенности действиями компетентных органов.

Особую значимость защита несовершеннолетних приобретает в рамках отраслевого законодательства (административного, уголовного) Указанные отрасли затрагивают отношения, связанные с наиболее значимыми, признаваемыми государством ценностями (жизнь, здоровье, свобода и неприкосновенность личности, личные и имущественные права) и необходимостью (обязанностью) их соблюдать уполномоченных на то субъектами.

При этом некоторыми учеными признается тот факт, что «в России система защиты прав несовершеннолетних, как сферы социальной политики не отвечает потребностям современного правового демократического государства» и «предполагает необходимость активизации законодательных мер».

В этой связи, в сфере уголовного права предлагается обеспечить защиту

законных интересов несовершеннолетних, дифференцировав преступления против несовершеннолетних по характеру и степени общественной опасности на четыре основные категории: а) связанные с вовлечением в совершение преступлений и (или) иных антиобщественных действий; б) против личности несовершеннолетних; в) против физического и психического развития несовершеннолетних; г) связанные с нарушением интересов и имущественных прав несовершеннолетних. При этом интересы несовершеннолетних будут являться самостоятельным объектом защиты, что, в конечном итоге конкретизирует сущность данной категории, одновременно облегчив ее доступность правоприменителю.

В заключении хотелось бы отметить необходимость дальнейшей разработки понятия «интересы несовершеннолетних», четкого законодательного определения данной категории в целях ее единообразного понимания, как объекта уголовно-правовой охраны и достижения целей квалификации отдельных категорий преступлений, а также их (интересов несовершеннолетних) соблюдения при организации профилактической работы ПДН.

Список литературы:

1. Федеральный закон от 24 июля 1998 г. N 124-ФЗ "Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации"
2. Малько А.В. Соотношение законного интереса и субъективного права // Проблемы теории государства и права / Под ред М.Н. Марченко. М., 2002.
3. Михайлов С.В. Интерес как общенаучная категория и ее содержание в науке гражданского права // Государство и право. 1997. №7.
4. Николаева Ю.В. Дифференциация ответственности за посягательства на интересы несовершеннолетних в уголовном праве России. Автореф дис... докт.юрид. наук. – Москва, 2012.
5. Першина И.В. Интерес в праве. Автореф дис... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2002.
3. Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru/179146/#ixzz3Cvi2cs>. Дата обращения 18.01.2016г.

Е.А. Гладкова

кандидат юридических наук, старший научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории по проблемам противодействия преступности Харьковского национального университета внутренних дел

ВОВЛЕЧЕНИЕ ДЕТЕЙ В ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ИНУЮ АНТИОБЩЕСТВЕННУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Использование ребенка в преступной или иной антиобщественной деятельности является негативным последствием разрушения нравственных основ общества. В последнее время значительно уменьшилось число государственных учреждений, в компетенцию которых входит обеспечение обучения и культурного становления подрастающего поколения. Детская преступность является результатом негативного влияния социума и одной из самых болезненных проблем современной Украины. Повышение эффективности борьбы и противодействия с посягательствами на жизнь, здоровье, моральное и физическое развитие детей, вовлечение их в преступную и иную антиобщественную деятельность является актуальной проблемой на сегодняшний день.

Под вовлечением детей в преступную и иную антиобщественную деятельность надо понимать определенные действия взрослого, совершенные по любым мотивам и связанные с непосредственным воздействием на несовершеннолетнего лица с целью вызвать у него решимость принять участие в одном или нескольких преступлениях, или заниматься другой антиобщественной деятельностью [1].

Вовлечение - это склонение ребенка к девиантному поведению, то есть осуществление ребенком аморального или противоправного действия, а именно преступления или правонарушения.

Вовлечение детей в преступную и иную антиобщественную деятельность проявляется в действиях взрослого, связанных с непосредственным психическим или физическим воздействием на детей, совершенных с целью вызвать у них стремление принять участие в одном или нескольких преступлениях [1].

Психическое насилие может быть выражено в форме угрозы применения насилия, нанесение материального ущерба, также убеждение, запугивание, обман, шантаж, подкуп, разжигание чувства мести, зависти или других низких чувств; дачи советов о месте и способах совершения преступления или сокрытия его следов; обещание скрыть следы преступления, обеспечить деньгами, подарками, развлечениями и тому подобное.

Физическое насилие проявляется в причинении телесных повреждений, истязании, пытках и тому подобное.

Вовлечение детей в преступную или иную антиобщественную деятельность уже давно стало одной из глобальных проблем не только в Украине, но и в других государствах, потому что существует «зависимость преступности взрослых от преступности несовершеннолетних, поскольку последняя является в определенном смысле источником и резервом всей преступности» [1]. И чтобы не допустить роста преступности, необходимо активизировать внимание на преступности детей, ее предупреждении, и главное - защитить детей от негативных явлений, среди которых одним из самых опасных является вовлечение взрослыми лицами детей в преступную или иную антиобщественную деятельность.

Проблема противодействия вовлечению детей в преступную и иную антиобщественную деятельность связана с социальными факторами, поскольку имеет дело с определенными социальными группами или отдельными индивидами и жизненными ситуациями. Противодействие является специальной социальной системой, которая ориентирована на те или иные категории людей. В соответствии с Законом Украины «Об органах и службах по делам детей и специальных учреждениях для детей» от 24 января 1995 противодействие вовлечения детей в преступную и иную антиобщественную деятельность представляет собой целостную систему согласованных, различных действий государственных органов и учреждений, общественных формирований и отдельных граждан, направленных на поиск путей, способов и средств снижения уровня негативного воздействия на детей и как следствие их девиантного поведения. Именно поэтому для преодоления этого негативного социального явления необходим комплексный подход к решению причин, условий и последствий его существования.

Уголовная ответственность за вовлечение детей в преступную и иную антиобщественную деятельность предусмотрена ст. 304 «Вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность» Уголовного кодекса Украины и рядом других статей:

- ч.3 ст. 300 «Ввоз, изготовление или распространение произведений, пропагандирующих культ насилия и жестокости»;
- ч.3 ст. 301 «Ввоз, изготовление, сбыт и распространение порнографических предметов»;
- ч.3 ст. 302 «Создание или содержание мест разврата и сводничество»;
- ч.3 ст. 303 «сутенерство или вовлечение лица в занятие проституцией»;
- ч.3 ст. 307 «Незаконное производство, изготовление, приобретение, хранение, перевозка, пересылка или сбыт наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов»;
- ч.3 ст. 309 «Незаконное производство, изготовление, приобретение, хранение, перевозка или пересылка наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов без цели сбыта»;
- ч.2 ст. 315 «Склонение к употреблению наркотических средств, пси-

хотропных веществ или их аналогов»;

- ч.2 ст. 317 «Организация или содержание мест для незаконного употребления, производства или изготовления наркотических средств, психотропных веществ или аналогов»;

- ст. 323 «Склонение несовершеннолетних к применению допинга»;

- ст. 324 «Склонение несовершеннолетних к употреблению одурманивающих средств» УК Украины);

- ч.9 ст. 67 «Обстоятельства, отягчающие наказание» УК Украины.

Общественная опасность предусмотренных действий заключается в пагубном влиянии на детей, в возможности причинения вреда их моральному благополучию.

Необходимо отметить, что диспозиция ст. 304 УК Украины предусматривает уголовную ответственность за вовлечение в преступную деятельность, в пьянство, в занятие попрошайничеством, азартными играми только несовершеннолетних. Уголовный кодекс не содержит определения понятия «несовершеннолетний». С принятием новых Семейного и Гражданского кодексов Украины термин «несовершеннолетний» получил четкого определения, а именно «несовершеннолетней» считается ребенок в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет (ст. 6 «Ребенок» Семейного кодекса Украины) [2]. Итак диспозицию ст. 304 УК Украины необходимо трактовать более расширенно, так как согласно Уголовного кодекса Украины, вовлечение малолетнего ребенка (лица до 14 лет) в преступную деятельность, в пьянство, в занятие попрошайничеством, азартными играми не может быть основанием для преследования по ст. 304 УК Украины, а в таком случае Уголовный кодекс Украины сужает рамки уголовно-правовой защиты малолетних лиц. Для исключения подмены понятий мы используем понятие «ребенок».

На сегодняшний день вовлечение детей в преступную и иную антиобщественную деятельность характеризуется постоянно растущим уровнем латентности. Способ вовлечения детей в преступную и иную антиобщественную деятельность всегда детерминируется всей совокупностью обстоятельств характеризующих преступление, личность преступника, личность потерпевшего (ребенка) [3]. Следует отметить, что от способа втягивания, который выбрал взрослый, зависит и квалификация его действий. Среди различных способов вовлечения детей в преступную и иную антиобщественную деятельность наиболее опасно именно принуждение к совершению конкретного общественно опасного деяния.

Сеть развлечений для детей, которая существует сегодня, способствует вовлечению их в антиобщественные действия, а именно наркоманию, токсикоманию, алкоголизм и, что не менее опасно, идеологию отказа от привычных социальных норм, которая выражается в нежелании детей учиться и получать профессию. Дети вовлекаются в совершение более тяжелых преступлений, что может превратить их потом на уголовных ре-

цидивистов, а следовательно, разрушает всю их дальнейшую жизнь и приводит к неизбежным трагедиям.

Список использованной литературы:

1. О применении судами законодательства об ответственности за вовлечение несовершеннолетних в преступную или иную антиобщественную деятельность: Постановление Пленума Верховного Суда Украины от 27.02.2004р. № 2.

2. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Украины. - 2 -ге изд., Перераб. и полным. / Отв. ред. С.С. Яценко. - М.: А.С.К., 2002. - 986 с. (С. 701-703).

3. Шость Н. В. Выявление следователем способов вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность. / Шость Н. В. - Сб. Криминалистика и судебная экспертиза. - Киев, 1971 - вып. 8 (с.16).

Üzeyir Həsənzadə

Qaradağ rayon Polis İdarəsinin müstəntiqi, polis kapitanı

MƏİŞƏT ZORAKILIĞINA QARŞI MÜBARİZƏDƏ İCTİMAİYYƏTİN ROLU GÜCLƏNDİRİLMƏLİDİR

Hüquqi dövlətin qurulduğu Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədləri sırasına daxil edilmişdir¹. Sürətlə artan və genişlənən təzahürlər sırasında bu gün cinayətkarlıq bəşəri bir bəlayə çevrilmişdir. Buna görə də hər bir dövlət belə təzahürlərlə mübarizəni elmi və hüquqi əsaslarla, mümkün qədər səmərəli aparmağa üstünlük verir. Son illər məişət zorakılığı zəminində törədilən hüquq pozuntuları ilə mübarizənin gücləndirilməsinə böyük diqqət yetirilir. Doğrudur, 1 sentyabr 2000-ci ildən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsində məqsədindən, vəzifəsindən, subyektindən, törədilmə məkanından və digər göstəricilərindən asılı olmayaraq, zorakılığın bütün formalarına qarşı cinayət-hüquqi vasitələrlə mübarizəni təmin edən normalar sistemi işlənib hazırlanmış və ayrı-ayrı tərkiblərdə təsbit edilmişdir. Bu normalar BMT-nin 1996-cı il məişət zorakılığı haqqında model qanunvericiliyinin əsas müddələrinin tələblərinə tamamilə cavab verir. Oxşar əməllərə görə İnzibati Xətalər Məcəlləsi də müəyyən inzibati təsir tədbirləri müəyyənləşdirmişdir ki, bu da heç də az rol oynamır. İstintaq və məhkəmə təcrübəsi təsdiq edir ki, ölkənin hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətində bu sahəyə diqqət əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Görülmüş bütün bu kompleks tədbirlərə baxmayaraq, çox təəssüf ki, məişət zəminində törədilən hüquq pozuntularının statistikasi və dinamikası problemin hələ də aktual olduğunu şərtləndirir².

Qadın və uşaq hüquqlarının qorunması və mühafizəsi sahəsində kifayət qədər normativ-hüquqi aktlar hazırlanıb, qəbul edilmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin “Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair” 21 dekabr 2006-cı il tarixli Bəyanatı ölkədə bu sahəyə diqqəti əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə nəticələnmişdir. Bu sahədə 22 iyun 2010-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasının “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanununun və 11 may 2011-ci il tarixdə “Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında” İstanbul Konvensiyasının qəbul edilməsi mühüm tarixi rol oynamışdır³.

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B., 2014. S.9

² Azərbaycanda cinayətkarlıq və hüquqpozmalar. Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin məlumatları. B., 2015

³ “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. B., 2013; «Ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair» 6284 sayılı Qanun. //

Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, rayon və şəhər icra hakimiyyəti və bələdiyyə orqanlarının, qeyri-hökumət təşkilatlarının, onlarla digər əlaqədar qurumların, ictimai təşkilatların məişət zorakılığı ilə mübarizə fəaliyyəti kifayət qədər əhəmiyyətli olsa da, belə təzahürlərlə hüquq-mühafizə orqanlarının, məhkəmələrin, xüsusilə polis orqanlarının fəaliyyəti daha geniş və əhatəli fəaliyyəti özündə birləşdirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 54-cü maddəsi cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında, 55-ci maddəsi isə dövlətin idarə olunmasında vətəndaşların iştirak hüququna həsr olunmuşdur⁴. Konstitusiyada eyni zamanda təsbit edilmişdir ki, hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir. Konstitusiya və qanunların pozulması, o cümlədən belə hüquqlardan istifadə etmə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi, qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur⁵. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında “İctimai iştirakçılıq haqqında” 22 noyabr 2013-cü il tarixli Qanunun qəbul edilməsi vaxtı çoxdan çatmış problemlərin həllinə hüquqi dəstək olan mühüm bir sənəd kimi dəyərləndirilə bilər.

Məlumdur ki, məişət zorakılığı zəminində baş vermiş hüquq pozuntuları bir qayda olaraq ailə-məişət mühitində, biri-birinə çox yaxın və doğma olan və ya belə yaxınlıq və bağlılıq münasibətində olan şəxslər arasında törədilən əməllərə aiddir. Milli-mənəvi mentalitet baxımından ailə və ya yaxın bağlılıq münasibətlərində olan insanlar arasında bu və ya digər səbəblər üzündən törədilən hüquq pozuntuları çox vaxt latent şəkildə törədilir. Belə əməllərin ağsaqqalların, böyüklərin, valideynlərin, qohumların, nüfuzlu şəxslərin təsiri ilə vaxtında qarşısı alınmadıqda ağır nəticələr, hətta qətl hadisələri baş verir. Ailələr dağılır, uşaqlar yetim qalır, nəzarətsiz mühitə düşür, tərbiyəsi pozulur və nəticə etibarilə onların da qanun pozuntularına yol verməsinə münbit şərait yaranır. Təcrübədə, hətta ailə münasibətləri rəsmi olaraq pozulmuş, keçmiş ər-arvad arasında baş verən münaqişələr təsdiq edir ki, nikah münasibətinin pozulması hələ münasibətlərin tam kəsilməsi hesab oluna bilməz. Birmənalı şəkildə qeyd etmək olar ki, ailə münasibətlərinin qanunsuzluq və ya zorkanlıq zəminində pozulması cəmiyyətə, dövlətə, ailələrə və insanlığa çox böyük zərər vurur. Ailə münasibətlərinin pozulması, nəticə etibarilə cəmiyyətdə ciddi rezonanslar doğurur, ailələr dağılır, cəmiyyətdə bu və ya digər dərəcədə barış və sülhün əsas meyarları ciddi şəkildə tənəzzülə uğrayır. Sülh, həmrəylik, barış, qarşılıqlı hörmət və məhəbbət olmayan ailələrin, cəmiyyətə və dövlətə böyük zərər vurduğu heç vaxt şübhə yaratmır. Buna görə də istər beynəlxalq və istərsə də

İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul

⁴ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B., 2014. S.25

⁵ Yenə orada. S.32, 34

milli səviyyədə ailə-məişət zorakılıqlarının qarşısının vaxtında alınması, profilaktiki tədbirlərin səmərəli həyata keçirilməsi olduqca önəmlidir. Bu baxımdan daxili işlər orqanlarında ailə-məişət zəminində baş vermiş əməllərin qarşısının alınması və profilaktikasına diqqətin artırılması daim nəzarətdə saxlanılır, belə təzahürlərin qarşısının vaxtında alınmasına səylər göstərilir. “İctimai iştirakçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ailə-məişət münasibətləri zəminində baş verən hüquq pozuntuları ilə səmərəli mübarizəyə geniş ictimaiyyəti səfərbər edən bir qanun kimi çox dəyərlidir. Qanunun Preambula hissəsində göstərilir ki, ictimai iştirakçılıq haqqında qanun Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət idarə etməsinin həyata keçirilməsinə cəlb edilməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyir⁶. Qanun 1 iyun 2014-cü il tarixdən artıq qüvvəyə minmişdir. Bu Qanunun özündə onun icrasını təmin edən qurumların, eləcə də onun həyata keçirilməsinin üsulları və vasitələri haqqında müvafiq məlumatlar verilmişdir.

Qanunun mənasına görə, “ictimai iştirakçılıq” dedikdə – dövlət və cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində dövlət siyasətinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində, ümumdövlət və yerli səviyyədə qərarların qəbulunda, müvafiq icra hakimiyyəti orqaları tərəfindən müəyyən edilmiş mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının, yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarətin təşkilində vətəndaşların və vətəndaş cəmiyyət institutlarının “İctimai iştirakçılıq haqqında” Qanunla müəyyən edilmiş formalarda iştirakı, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının ictimaiyyətlə məsləhətləşməsi və ictimai rəyin nəzərə alınması kimi mühüm və əhəmiyyətli fəaliyyətin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur⁷. Bu mənada vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının, yəni qeyri-hökumət təşkilatlarının, ictimai birliklərin, fondların, kütləvi informasiya vasitələrinin, həmkarlar ittifaqlarının, vətəndaşların təşəbbüs qruplarının və bələdiyyələrin məhəllə komitələrinin, qanunda nəzərdə tutulmuş məqsədlərin və vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti, habelə yerli özünüidarəetmə orqanlarının yanında yaradılan məşvərətçi qurumların üzərinə mühüm vəzifələr düşür. İctimai iştirakçılığın məqsədləri sırasına çox mühüm, əhəmiyyətli, xeyirxah və faydalı fəaliyyət sistemi daxil edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştiraka cəlb edilməsi, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları ilə ictimaiyyət arasında səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətində aşkarlığın və şəffaflığın təmin edilməsi, dövlət siyasətinin formalaşması, həya-

⁶ “İctimai iştirakçılıq haqqında” 22 noyabr 2013-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <http://www.president.az/articles/10814>

⁷ “İctimai iştirakçılıq haqqında” 22 noyabr 2013-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <http://www.president.az/articles/10814>

ta keçirilməsi və qərarların qəbulu zamanı ictimai rəyin və vətəndaşlarının qanuni maraqlarının nəzərə alınması, əsas insan və vətəndaş hüquqlarının müdafiəsi kimi fəaliyyət bu sistemin tərkib elementləri hesab oluna bilər⁸.

İctimai iştirakçılıq fəaliyyəti demək olar ki, dövlət idarəçiliyinin həyata keçirilməsinin, ictimai müzakirə, ictimai dinləmə, ictimai rəyin öyrənilməsi, hüquqi aktların layihələrinin ictimai müzakirəsi, yazılı məsləhətləşmə və digər bu kimi yeni formalarına, üsullarına və vasitələrinə qanunvericilik yolu ilə ilk dəfə olaraq diqqət ayırmışdır.

“İctimai iştirakçılıq haqqında” Qanunda ilk dəfə olaraq ictimai dinləmələrin və ictimai müzakirələrin təşkili, formaları, yekun sənədi, mexanizmləri, prosessual müddətləri, ictimai iştirakçılığın prinsipləri və onların fəaliyyətinin prosessual qaydalarını mükəmməl təmin etmişdir. Eləcə də “İctimai iştirakçılıq haqqında” Qanunun pozulmasına görə məsuliyyətin əsasları müəyyən olunmuşdur. Bu Qanun mərkəzdə və yerlərdə ictimai fəallığı artıracaq, ictimai nəzarəti gücləndirəcək və hüquq pozuntularının profilaktikasında səyləri birləşdirəcəkdir. Əminliklə demək olar ki, mərkəzdə və yerlərdə məişət zorakılığı zəminində baş verən hüquq pozuntuları ilə mübarizədə və səmərəli profilaktiki tədbirlərin həyata keçirilməsində “İctimai iştirakçılıq haqqında” Qanun olduqca faydalı olacaq, mərkəzdə və yerlərdə vətəndaşların dövlət idarə etməsinin həyata keçirilməsində rolunu artıracaqdır. Ailə-məişət zəminində baş vermiş hüquq pozuntuları barədə ilkin məlumatlar ilk olaraq polis orqanlarına - kənd və qəsəbə, yerli icra orqanlarına, bələdiyyələrə edilməsi təcrübəsi İctimai Şuraların yerli təsisatlarının bu sahəyə diqqəti artırmağa imkan verəcəkdir. Polis orqanlarının ictimaiyyətli sıx əlaqəsi olan xidmət sahələrinin, sahə müvəkillərinin, əməliyyat-axtəriş qurumlarının İctimai Şuralarla əlaqələrinin gücləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi faydalı olacaqdır. Polis əməkdaşlarının ixtisasartırma kurslarında “İctimai iştirakçılıq haqqında” Qanunun diqqətlə öyrənilməsi və təcrübədə tətbiqinə dair təlim kurslarının aparılması zərurəti yaranmışdır. Məişət zorakılığı ilə bağlı müraciətlərin isti izlərlə operativ və təxirəsalınmadan yoxlanılması, həll olunması və qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi səmərəli nəticələr verə bilər. Bu yerli səviyyədə bir çox problemlərin, o cümlədən ailə münaqişələrinin qarşısının alınmasına müəyyən qüvvələrin birləşdirilməsi, onların fəaliyyətinin bir istiqamətə yönəldilməsini təmin edəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 yanvar 2014-cü il tarixli “İctimai iştirakçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2013-cü il 22 noyabr tarixli Qanununun tətbiqi barədə Fərmanı bu məsələnin tətbiqi və icrası sahəsində başlıca vəzifələri müəyyən etmişdir. Mərkəzdə və yerlərdə qayda-qanunun möhkəmləndirilməsində, ictimai asayişin mühafizəsində, qanunvericilik sahəsində profilaktiki tədbirlərin gücləndirilməsində, normativ-hüquqi aktların tək-

⁸ Yəni orada

milləşdirilməsində, hüquq-mühafizə orqanları ilə İctimai Şuraların əlaqələrinin və əməkdaşlığının düzgün qurulması olduqca vacib və əhəmiyyətli olacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B., 2014. S.9
2. Azərbaycanda cinayətkarlıq və hüquqpozmalar. Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin məlumatları. B., 2015
3. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. B., 2013;
4. “Ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair” 6284 sayılı Qanun. // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul
5. “İctimai iştirakçılıq haqqında” 22 noyabr 2013-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <http://www.president.az/articles/10814>

Ülkər Yusifova

Bakı Dövlət Universitetinin Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının dissertantı

FƏRDI HÜQUQİ AKTIN STRUKTURU

Fərdi hüquqi aktın qəbulu və onun strukturu fərdi-hüquqi tənzimləmənin tamamlanmasını əks etdirir. Müvafiq hüquqi aktın qəbul edilməsinin məqsədlərinin və motivlərinin izah edilməsinə ehtiyac yarandıqda, həmin akt giriş hissə (preambula) ilə təmin olunur. Bir sıra fərdi hüquqi aktların qəbulu onların layihələrinin əvvəlcədən müzakirəsi və razılaşdırılması ilə müşahidə olunur. Belə qəbildən olan fərdi hüquqi aktların layihəsi hazırlandıqdan sonra onların məsul şəxslər tərəfindən müzakirəsinin aparılması tələb olunur. Bu zaman müzakirə üçün sənədlərin təqdimatı müxtəlif formada ola bilər. Məsələn, fərdi hüquqi aktın layihəsinin xüsusi informasiya stendində yerləşdirilməsi, aktın layihəsinin maraqlı şəxslərə göndərilməsi, aktın əsas müddələrinin müzakirəsi üçün müvafiq iclasın keçirilməsi və s. Qeyd olunan haldan əlavə, hüquq tətbiqetmə orqanı böyük əhəmiyyət kəsb edən fərdi hüquqi aktın layihəsini açıq müzakirəyə çıxara bilər. Belə təcrübə hüquq tətbiqetmə orqanının fəaliyyətində aşkarlığın təmin edilməsinə şərait yaradır.

Mütləq prosedur kimi fərdi hüquqi akt layihəsinin onun işlənməsində iştirak etməyən, lakin, işlənmiş layihəyə aidiyyəti olan orqan və şəxslərlə razılaşdırıla bilər. Fərdi hüquqi aktın razılaşdırılması halında onun üzərinə “razılaşdırılmışdır” vizası qoyulur.

Fərdi-hüquqi tənsimləmənin sonuncu mərhələsini fərdi hüquqi aktın qüvvəyə minməsi təşkil edir. Fərdi hüquqi aktın qüvvəyə minməsi proseduru ayrılmaz şəkildə onun məzmununun adresatların nəzərinə çatdırılması fərdi hüquqi aktın elan edilməsi adlanır. Fərdi hüquqi aktın elan edilməsinin aşağıdakı iki əhəmiyyətli forması mövcuddur:

1) imzalamaqla fərdi hüquqi aktın məzmunu ilə tanış olma;

2) fərdi hüquqi aktın konkret göstərişlərini maraqlı şəxslərin diqqətinə çatdırmaq üçün aktın kütləvi bir yerdə yerləşdirilməsi.

Qanuni maraqlarına toxunan hər bir kəsə müvafiq fərdi hüquqi aktın mövcudluğu barədə məlumatın çatdırılması olduqca vacib bir tələbdir və hüquqi akt kütləvi informasiya vasitələrinin və ya başqa mümkün kommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə vətəndaşların diqqətinə çatdırılır. Fərdi hüquqi akt aşağıdakı formaya və rekvizitlərə malik olmalıdır:

- fərdi hüquqi aktın adı;
- qəbul olunma tarixi;
- qeydiyyat nömrəsi;
- səlahiyyətli vəzifəli şəxsin imzası.

Normativ hüquqi aktın mətninə dair əsas üslub tələblərinə həmçinin fərdi

hüquqi aktların qəbulu zamanı riayət olunmalıdır. Belə ki, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiyaya Qanununun 56-cı maddəsinə müvafiq olaraq hüquqi aktın mətnində aşağıdakıların ifadə edilməsinə yol verilmir:

- loru dili, Azərbaycan dilinin dialektləri və danışıq nitqinin ekspressiv formaları;

- eyni mənada müxtəlif anlayışlar;

- Azərbaycan dilində eynimənalı sözlər və terminlər olduqda başqa dillərdən alınma sözlər;

- anlaşılmaz söz birləşmələri, ümumiləşdirilmiş düşüncələr, çağırışlar, bədii müqayisələr, epitetlər, metaforalar;

- abreviaturalar (məlum olanlar istisna olmaqla) (1).

Fərdi hüquqi aktlar, bir qayda olaraq, əmrlər və qərarlar şəklində qəbul edilir. Əmr müvafiq təşkilat qarşısında duran əsas və operativ məsələlərin həlli üçün təşkilatın rəhbəri tərəfindən qəbul olunan fərdi sərəncamverici hüquqi aktdır. Məsələn, işə qəbul barədə əmr, daxili nizam qaydalarının təsdiq edilməsi barədə əmr.

Yoxlama-nəzarət və hüquq qaydasını təmin edən yurisdiksiya aktları, bir qayda olaraq, əmr formasında rəsmiləşdirilmir. Bu zaman məhkəmə əmri istisna hal təşkil edir. Məhkəmə əmri hüquq təbiiyyətə aktlarının qeyri-tipik növü kimi çıxış edir. Ona məhkəmə əmrinin qəbulu zamanı hakim tərəfindən dövlət-hakimyyət səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsi; dəqiq müəyyən edilmiş subyekt tərkibi (“ərizəçi” və “borclu”); aktın icra (əmr) icraatı çərçivəsində qüvvədə olması; müvafiq hərəkətlərin hüquq münasibətləri çərçivəsində baş verməsi kimi xüsusiyyətlər xasdır (2, 18).

Məsul şəxslər tərəfindən aşağıdakı üç növ əmrlərin (təşkilatı məsələlər üzrə əmrlər, əsas fəaliyyət üzrə əmrlər və şəxsi heyət barəsində əmrlər) qəbul edilməsini göstərmək olar. Təşkilatı məsələlər üzrə əmrlər struktur və ştatların təsdiq edilməsində, müxtəlif təşkilatı-hüquqi, hesabat, təlimat, metodik sənədlərin və buna oxşar hallarda təsdiqlənmə və ya qüvvəyə minmə məqsədləri ilə qəbul edilir. Əmrlər vasitəsilə təşkilatın əsas fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər (maliyyə, onun maddi-texniki təchizat, informasiya və sənədləşdirmə, sosial və s.) tənzimlənir.

Şəxsi heyət barədə əmrlər (kadr əmrləri) vətəndaşların işə qəbulu, işçilərin işdən çıxarılması, məzuniyyətlərin verilməsi, tənbeh tədbirlərinin təyin olunması, işçilərin həvəsləndirilməsini və s. münasibətləri tənzimləyir.

Əmrin məcburi rekvizitlərini müvafiq təşkilatın adı, sənədin adı; əmrin tarixi və nömrəsi; qəbul olunma yeri; mətnin başlığı (əmrin məzmununu qısa və dəqiq əks etdirməlidir); şərh (olmaya da bilər) və sərəncam hissəsindən ibarət olan mətn; imza təşkil edir.

Başlıq əmrin məcburi rekviziti hesab olunur. O, dəqiq formulə edilməli, mümkün qədər qısa olaraq sənədin əsas məzmununu ifadə etməlidir. Əmrin tarixi və qeydiyyat nömrəsi rəhbər tərəfindən imzalandıqdan sonra verilir.

Əmrlərdə mətn birinci şəxsin adından verilir (“əmr edirəm”). Əmrin mətni şərh və sərəncam hissəsindən ibarətdir. Əmrin şərh hissəsi “məqsədilə”, “icra

edilməsinə görə” və s. sözlərlə başlaya bilər. Əmrin şərh hissəsində onun verilməsi üçün əsas götürülən faktlar ifadə edilir. Normativ hüquqi aktlarda, digər fərdi hüquqi aktlarda olduğu kimi, əmrin mətnində istifadə edilən termin və anlayışlar aydın və birmənalı olmalıdır. Bu məsələnin aktuallığına Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi də xüsusi diqqət yetirir. Belə ki, Konstitusiyası Məhkəməsi “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 228-cı maddəsinin şərh edilməsinə dair” 29 dekabr 2003-cü il tarixli qərarında hüquqi aktların müddələrinin birmənalı və düzgün müəyyən edilməsinin qanunçuluq prinsipi ilə əlaqəsinə toxunaraq qeyd etmişdir ki, “qanunvericilik aktlarının, o cümlədən Cinayət Məcəlləsinin müddələrinin birmənalı və düzgün müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, hüquq normalarının müəyyənliyi, aydınlığı, ikimənalı olmaması hüquq tətbiq edən orqanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin düzgün tövsif edilməsinə xidmət edir və həmin orqanların fəaliyyətində qanunçuluq prinsipinin gözlənilməsinə imkan yaradır” (3).

Bununla əlaqədar hüquqi aktların hazırlanması mərhələsində “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiyası Qanununun 53-cü maddəsində hüquqi aktın mətninə dair irəli sürülən linqvistik tələblərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, hər bir hüquqi aktın mətni lakonik formada, normaların ziddiyyətli təfsirini istisna edən sadə və aydın dildə, Azərbaycan ədəbi dilinin və hüquq terminologiyasının rəsmi-işgüzar üslubuna əməl etməklə tərtib edilməlidir.

Əmrin şərh hissəsində həmçinin nəzərdə tutulan tədbirlərin əsaslandırılması verilir. Əgər əmrin qəbulu üçün hüquqi əsas qismində qanun və ya qanunqüvvəli normativ hüquqi akt, yaxud həmin təşkilat tərəfindən əvvəllər qəbul edilmiş sənəd çıxış edirsə, belə halda əmrin şərh hissəsində müvafiq hüquqi aktın adı, tarixi, nömrəsi göstərilir. Əgər əmr ümumi qaydada çıxarılsa, yəni icrası həvalə edilmiş funksiya və məsələlərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar qəbul edilirsə, onda əmrin şərh hissəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin məqsəd və məsələləri formulə edilir, əmrin qəbula səbəb olan fakt və ya hadisələr göstərilir.

Əmrin şərh hissəsi sərəncam hissəsindən “əmr edirəm” sözü ilə ayrılır. Bu zaman əmrin hər iki hissəsi daxilən uzlaşdırılmalı, məntiqli qurulmalıdır. Əgər əmrlə nəzərdə tutulan tədbirlərin izah edilməsi və ya əsaslandırılmasına ehtiyac yoxdursa, əmrdə şərh hissəsi olmaya da bilər.

Əmrin sərəncam hissəsində nəzərdə tutulan tədbirlər sadalanmalı, hər bir tədbirin icraçısı və icra müddəti göstərilməlidir. Əgər əmrin bir neçə icraçısı varsa və ya tədbirlər öz mahiyyətinə görə müxtəlif hərəkətlərdən ibarətdirsə, əmrin sərəncam hissəsi bəndlərə bölünməlidir.

Əmrin sərəncam hissəsinin sonunda müvafiq hüquqi sənədin icrasını yerinə yetirən konkret şəxslər göstərilir. Əgər əmr vasitəsilə əvvəllər qəbul edilmiş hüquqi sənəd və ya onun hər hansı müddəası dəyişdirilirsə və ya ləğv edilirsə, onda sərəncam hissəsinin mətnində tarixi, nömrəsi və başlığı göstərilməklə dəyişdirilən və ya ləğv edilən hüquqi sənədə istinad verilməlidir.

Qərar fərdi tənzimləmə fəaliyyəti zamanı ən vacib məsələlərin həll edilməsi

məqsədilə kollegial orqan tərəfindən qəbul olunan fərdi hüquqi aktdır. Qərarın mətni, bir qayda olaraq, iki hissədən (şərh və sərəncam) ibarət olaraq “qərara aldım” (“qərara aldım”) sözü vasitəsilə ayrılır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 935 nömrəli 27 sentyabr 2003-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət hakimiyyəti orqanlarında, idarə, təşkilat və müəssisələrində kargüzarlığın aparılmasına dair Təlimat”ın 54-cü bəndinə əsasən “qərarın şərh hissəsində qərar qəbul edilməsinin səbəbləri, görülməli tədbirlərin məqsədləri göstərilir. Görülməli tədbirlərin izahına ehtiyac olmadıqda, şərh hissəsi olmaya da bilər” (4).

Zərurət yarandıqda qərarın şərh hissəsində normativ hüquqi aktlara istinad edilə bilər. Əksər hallarda qərarın sərəncam hissəsi bəndlərə bölünür. Qərarın qəbul edilmə tarixi qismində isə kollegial orqanın bununla bağlı keçirdiyi iclasın tarixi çıxış edir.

Qərarın məcburi rekvizitlərini orqanın adı, sənəd növünün adı, sənədin tarixi və qeydiyyat nömrəsi, tərtib edilməsi və ya qəbul edilməsi yeri, mətnin başlığı, imza təşkil edir. Bu zaman qərarın adı yığcam olmalı, aydın ifadə edilməli və həmin aktın əsas mahiyyətini əks etdirməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, fərdi hüquqi aktların ilk növbədə subordinasiya münasibətlərinin mövcud olduğu dövlət qulluğu sistemində dəqiq yerinə yetirilməsi vacibdir. Belə ki, “Dövlət qulluqçularının etik davranış qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 31 may 2007-ci il tarixli Qanununun 10.1-ci maddəsinə əsasən, “dövlət qulluqçusu birbaşa və ya yuxarı rəhbərinin qanuna uyğun olan və səlahiyyətləri daxilində qəbul etdiyi yazılı əmri, sərəncamı və ya verdiyi şifahi tapşırıqları yerinə yetirməyə borcludur” (5).

Ədəbiyyat

1) “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cü il tarixli Konstitusiyaya Qanunu // “Azərbaycan” qəzeti, 17 fevral 2011-ci il, № 37.

2) Строкова О.Г. Приказ как особая разновидность правового акта (вопросы теории и практики): Автореф. дис... канд. юрид. наук. Саратов, 2007, 25с.

3) “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 228-cı maddəsinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 29 dekabr 2003-cü il tarixli qərarı // <http://www.constcourt.gov.az/decisions/74>

4) Dövlət hakimiyyəti orqanlarında, idarə, təşkilat və müəssisələrində kargüzarlığın aparılmasına dair Təlimat (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 935 nömrəli 27 sentyabr 2003-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2003, № 9, maddə 486.

5) “Dövlət qulluqçularının etik davranış qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 31 may 2007-ci il tarixli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2007-ci il, № 8, maddə 750.

Владимир Чумак

*кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник отдела
организации научной работы Харьковского национального
университета внутренних дел*

ПРЕВЕНТИВНЫЕ МЕРЫ И МЕРЫ РЕАГИРОВАНИЯ ПОЛИЦИИ НА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В ГРУЗИИ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

В украинском законодательстве превентивным мерам отводится немаловажная роль. Несмотря на то, что полиция каждого государства имеет свои определенные особенности, обладает разнообразием функций, ее место и первоочередная роль в системе властных институтов государства определяется тем, что она имеет своей главной, первоочередной задачей «силовое» обеспечения правопорядка.

Роль любой полиции мира состоит в том, чтобы обращаться ко всем видам человеческих проблем, когда и насколько они могут требовать применения принуждения. А это уже дает однородность таким полицейским процедурам, как задержание преступника, выставленные дебоширов из мест общественного пользования, регулирования дорожного движения, контроль толпы во время массовых мероприятий, реагирование на разного рода правонарушения, а также принятия превентивных мер. Поэтому считаем целесообразным обратиться именно к опыту Грузии, чья реформа правоохранительных органов себя хорошо зарекомендовала и начинает внедряться и в нашей стране. Тем более, что превентивным мерам в законе Грузии «О полиции» выделен целый раздел с подробным описанием каждого положения.

Следует отметить, различные аспекты деятельности сотрудника правоохранительных органов по предотвращению преступности путем использования превентивных мер были предметом исследования таких ученых, как А. М. Бандурки, С. М. Гусарова, И.В. Дробуш, А. И. Каминского, А. Т. Комзюка, В.К. Колпакова, Ю. В. Кидрука, Н.П. Матюхин, М.М. Москаленко, А.С. Проневич, В.И. Позняка, В.П. Сальникова, А. В. Сергеева, Ю. Старилова, А.Ю. Синявской, В.М. Шадрина, А.С. Юнина и другие. На сегодня проблема предупреждения преступлений, применение превентивных мер в работе правоохранительных органов остается недостаточно изученной, а сама система профилактической работы - недостаточно развитой.

Важной составляющей любых превентивных мер полиции предстоит работа с общественностью. Объектом направления такой превентивной деятельности прежде всего будут потенциальная жертва, преступник и система безопасности вообще.

Так, в соответствии со ст. 18-29 закона Грузии «О полиции» полиция в целях предотвращения угрозы общественной безопасности и правопорядку или пресечения их нарушения применяет в пределах своей компетенции следующие превентивные меры[1]:

1. опрос лица;
2. идентификация лица;
3. приглашение лица;
4. поверхностная проверка и осмотр;
5. специальная проверка и осмотр;
6. специальный полицейский контроль;
7. требование покинуть место и запрет на вход на конкретную территорию;
8. ограничение передвижения лица или транспортного средства либо фактического владения вещью;
9. применение автоматической фототехники (радара) и видеотехники;
10. создание и использование технических средств;
11. осуществление оперативно-розыскных мероприятий.

Полиция принимает меры реагирования на правонарушения на основании настоящего Закона, законодательства Грузии в сферах административных правонарушений и уголовного права и других нормативных актов.

Полицейский обязан в случае невозможности его идентификации по внешним признакам как полицейского предъявить лицу документ, удостоверяющий его полномочия, если указанное не воспрепятствует исполнению им полицейских функций.

Полиция при применении превентивных мер и мер реагирования на правонарушения учитывает особые свойства, присущие несовершеннолетним.

Подытоживая изложенное, следует подчеркнуть, что превентивным мерам в Грузии выделен целый раздел с подробным описанием каждого положения, позволяет повысить качество оперативно-служебной деятельности по защите жизни, здоровья, прав и свобод граждан, собственность, природную среду, интересы общества и государства от противоправных посягательств.

По нашему мнению, изучение и использование опыта деятельности в зарубежных странах должно положительно повлиять на национально-правовую систему и приспособить ее к новым процессам, проходящим в обществе.

На сегодня в условиях активного реформирования органов внутренних дел Украины вопросы совершенствования деятельности полиции Украины является актуальным, что требует отдельного исследования и научного изучения и побуждает продолжить научные исследования в этом направлении.

Литература

1. О полиции: закон Грузии от 15.01.2010 № 2529 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>.

Александр Виноградов

*старший преподаватель-методист кафедры уголовной политики и
организации предупреждения преступлений Академии
управления МВД России*

НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИЙ ПОТЕРПЕВШИЙ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РОССИИ

В современном уголовном праве РФ несовершеннолетний имеет двойное положение: с одной стороны, уголовное право, осуждает противоправные деяния несовершеннолетнего и делает все возможное, чтобы он понес справедливое наказание, а с другой - обеспечивает его повышенную охрану. Такая охрана не только осуществляется в отношении потерпевшего, но и распространяется на субъект преступления. Такое особое уголовно-правовое положение несовершеннолетнего основано как на принципах международного права, так и на исторических традициях отечественного уголовного права, которые всегда предполагали обязательный учет недостаточной социальной интеллектуальной и психологической зрелости указанной категории лиц. Обосновывая особое уголовно-правовое положение несовершеннолетнего, Е.М. Луничев отмечает: «Несовершеннолетний относится к числу субъектов уголовного права, которые обладают особым статусом; а современные тенденции развития уголовного законодательства свидетельствуют, что защита несовершеннолетних является приоритетным вопросом в политике государства»¹.

На наш взгляд, уголовное законодательство играет наибольшую роль в правовом регулировании противодействия преступности в отношении несовершеннолетних. В соответствии с Уголовным кодексом РФ его задачами являются не только охрана прав и свобод человека и гражданина, собственности, общественного порядка и общественной безопасности, окружающей среды, конституционного строя Российской Федерации от преступных посягательств, обеспечение мира и безопасности человечества, но и предупреждение преступлений².

Уголовный закон выступает одним из важнейших правовых средств, призванных обеспечить защиту ребенка от общественно опасных деяний. Установив, что несовершеннолетние граждане нуждаются в особой защите, законодатель закрепил в действующем Уголовном кодексе РФ специальную главу 20 «Преступления против семьи и несовершеннолетних».

¹ Луничев Е.М. Статус несовершеннолетнего в уголовном праве России: монография / отв. ред. А.И. Чучаев. – Москва: Проспект, 2012. С. 3.

² Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 30.12.2015). Ст. 2.

Основное количество норм этой главы направлены на защиту несовершеннолетних от насилия в семье и пресечению преступного поведения родителей и лиц, на которых законом возлагается обязанность по воспитанию и надзору за детьми. Необходимо отметить, что в последние годы прослеживается рост преступлений против семьи и несовершеннолетних (Таблица 1). В среднем ежегодно в Российской Федерации совершается более 200 тыс. преступлений, так или иначе посягающих на права и интересы несовершеннолетних. По статистическим данным МВД РФ, в 2015 г. потерпевшими от различных преступлений стали 101 235 детей (что составляет 6,4% от общего количества потерпевших от преступлений)³.

Таблица 1

Динамика и структура преступности в отношении несовершеннолетних
(абсолютные числа)

	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
Всего (абсолютные числа)	97159	89896	84558	84055	85812	95208
Глава 20 УК РФ (преступления против семьи и несовершеннолетних)	62780	70649	71743	74080	77490	78603
Из них	Ст. 150 УК РФ	3727	3132	2265	1963	1858
	Ст. 156 УК РФ	4757	3635	2912	2480	2117
Глава 16 УК РФ (преступления против жизни и здоровья)	29701	27919	29041	29709	30138	33333
Из них	Ст.105 УК РФ	497	501	504	505	439
	Ст.111 УК РФ	745	649	514	511	447
	Ст.161 УК РФ	14189	9853	6807	5274	3801
	Ст.162 УК РФ	1602	1216	1136	905	602

Однако Уголовный Кодекс РФ не ограничивается только главой 20, так как в других его главах Особой части также закреплены нормы, направленные на защиту несовершеннолетних потерпевших.

Так, в семнадцати составах УК РФ предусматривается такой квалифицирующий признак, как «совершение в отношении несовершеннолетнего»: истязание (ст. 117), заражение венерической болезнью (ст. 121), заражение ВИЧ-инфекцией (ст. 122), оставление в опасности (ст. 125), похищение человека (ст. 126), незаконное лишение свободы (ст. 127), торговля людьми (ст. 127.1), использование рабского труда (ст. 127.2), изнасилование (ст. 131), насильственные действия сексуального характера (ст. 132), злоупотребление полномочиями частными нотариусами и аудиторами, совершенное в отношении заведомо несовершеннолетнего или недееспособного лица (ч. 2 ст. 158), захват заложника (ст. 206), незаконные

³ МВД России. Статистика. Состояние преступности в России. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mvd.ru/presscenter/statistics/reports>.

производство, сбыт или пересылка наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов (ст. 228.1), склонение к потреблению наркотических средств или психотропных веществ (ст. 230), вовлечение в занятие проституцией (ст. 240), организация занятия проституцией (ст. 241) и наречничество (ст. 359). Так же в десяти составах УК РФ предусматривает такой квалифицирующий признак как совершение преступления отношении малолетнего, или лица не достигшего возраста четырнадцати лет (ст.ст. 105, 111, 112, 131, 132, 134, 135, 241, 242.1, 242.2 УК РФ).

Вместе с тем, в отношении исследуемой категории лиц совершаются не только те преступления, в которых несовершеннолетний (малолетний) указаны как квалифицирующий признак, но и остальные преступные посяательства, закрепленные Уголовным кодексом.

Будет обоснованно отнести к таковым, если они совершены в отношении несовершеннолетних, например, такие опасные преступления как грабеж – открытое хищение чужого имущества (ст. 161 УК РФ), и разбой – нападение в целях хищения чужого имущества, совершенное с применением насилия, опасного для жизни или здоровья, либо с угрозой применения такого насилия (ст. 162 УК РФ), а несовершеннолетние (малолетние) в качестве квалифицирующих признаков в данных составах не указаны. Не смотря на то, что с 2010 года количество таких преступлений понемногу снижается (Таблица 1), уровень от общего количества преступлений, совершенных в отношении несовершеннолетних, остается довольно высоким.

При этом важно принимать во внимание, что преступления в отношении несовершеннолетних характеризуются высокой степенью латентности. Поэтому показатели официальной статистики данного вида преступлений, в известной степени, можно считать условными. Стоит согласиться с мнением К.А. Волкова, который утверждает, что чем меньше возраст ребенка, тем больше вероятность того, что факт совершенного в отношении него посяательства останется скрытым⁴. Кроме того, по мнению некоторых специалистов в области уголовного права, высокая латентность насилия, в том числе семейно-бытового, в отношении несовершеннолетних обусловлена несовершенством действующего законодательства. Так, следует согласиться с мнением О.В. Пристанской и П.Е. Разумовской, которые отмечают, что законодательство РФ недостаточно точно и полно регламентирует обязанности специалистов, работающих с несовершеннолетними (воспитатели, педагоги, медицинские работники), сообщать в правоохранительные органы обо всех ставших им известными случаях жестокого обращения с несовершеннолетними и применения к ним физического насилия. Даже в случаях, когда такие обязанности закреплены

⁴ Волков К.А. Преступления против несовершеннолетних: вопросы, требующие решения // Вопросы ювенальной юстиции. 2014. N 3. С.7.

законом, их выполнение не подкрепляется установлением соответствующих мер юридической ответственности, за сокрытие ставших им известными фактов преступных посягательств на детей⁵.

По нашему мнению, усиление уголовно-правовой охраны лиц, не достигших совершеннолетия, может быть произведено путем осуществления более последовательной дифференциации в уголовном законе ответственности с учетом признака возраста потерпевшего, а также обозначения в ст. 2 УК РФ охраны прав и интересов лиц, не достигших восемнадцати лет, как одной из приоритетных задач уголовного закона.

Следует отметить, что несмотря на постоянную положительную тенденцию уголовного законодательства к расширению составов преступлений, направленных на охрану прав несовершеннолетних и их нормальное развитие, этот процесс должен быть продолжен с учетом того, что многие права несовершеннолетних не получили гарантий в виде самой крайней формы юридической ответственности, каковой является уголовно-правовое принуждение. Заложенный в уголовном законе объем репрессии в отношении лиц, нарушающих права несовершеннолетних, является недостаточным, в связи с чем потребность в усилении гарантий безопасности несовершеннолетних требует совершенствования уголовного закона как в направлении расширения признаков имеющихся составов преступлений, так и конструирования новых.

Кроме того, вызывает интерес тот факт, что в ст. 60 УК РФ отмечено «При назначении наказания учитываются характер и степень общественной опасности преступления и личность виновного, в том числе обстоятельства, смягчающие и отягчающие наказание...», их установление имеет существенное значение для правильного решения вопроса об индивидуализации наказания. Однако, если проанализировать ст. 63 УК РФ (Обстоятельства отягчающие наказание), то можно увидеть в ней только совершение преступлений в отношении малолетнего (п.3 ч.1 ст.63 УК РФ) и совершение преступления в отношении несовершеннолетнего (несовершеннолетней) родителем или иным лицом, на которое законом возложены обязанности по воспитанию несовершеннолетнего (несовершеннолетней), а равно педагогическим работником или другим работником образовательной организации, медицинской организации, организации, оказывающей социальные услуги, либо иной организации, обязанным осуществлять надзор за несовершеннолетним (несовершеннолетней) (п.п ч.1 ст. 63 УК РФ), т.е. в данном случае речь идет о специальном субъекте совершения преступления. Из этого следует: если преступление в отношении несовершеннолетнего совершается субъектом, не подпадающим

⁵ Пристанская О.В., Разумовская П.Е. Состояние и перспективы развития законодательства Российской Федерации в сфере противодействия насилию и дискриминации в отношении детей // Вестник академии ген. прокуратуры РФ. 2007. N 1 (1). С. 85.

под данную категорию, то в случае отсутствия соответствующего квалифицирующего признака в норме Особенной части УК РФ, ребенок остается без усиленной защиты уголовного закона.

Для того чтобы установить, что любое преступление, совершенное в отношении данной категории лиц, признавалось отягчающим обстоятельством, даже если данное положение не включено в норму Особенной части Уголовного Кодекса, можно предложить Российскому законодателю пересмотреть свои подходы в формировании уголовного законодательства в сфере защиты несовершеннолетних, внося изменения в п.3 ч.1 ст.63 УК РФ, изложив данный пункт в следующей редакции: «совершение преступления в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности, а также в отношении лица, не достигшего восемнадцатилетнего возраста, другого беззащитного или беспомощного лица либо лица, находящегося в зависимости от виновного».

Литература

1. Волков К.А. Преступления против несовершеннолетних: вопросы, требующие решения // Вопросы ювенальной юстиции. 2014. N 3.

2. Луничев Е.М. Статус несовершеннолетнего в уголовном праве России: монография / отв. ред. А.И. Чучаев. – Москва: Проспект, 2012.

3. МВД России. Статистика. Состояние преступности в России. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mvd.ru/presscenter/statistics/reports>.

4. Пристанская О.В., Разумовская П.Е. Состояние и перспективы развития законодательства Российской Федерации в сфере противодействия насилию и дискриминации в отношении детей // Вестник академии ген. прокуратуры РФ. 2007. N 1 (1).

5. Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 13.07.2015, с изм. от 16.07.2015) (с изм. и доп., вступ. в силу с 25.07.2015) // Собрание законодательства РФ. 2001. N 52 (ч. I).

Наталья Федоровская

старший научный сотрудник научной лаборатории по проблемам обеспечения публичной безопасности и порядка Национальной академии внутренних дел, майор полиции

ОСНОВАНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ И ХАРАКТЕРИСТИКА МЕР ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ БЫТОВОГО НАСИЛИЯ В УКРАИНЕ

Ситуация, когда насилие в семьях воспринимается обычным явлением, которое наносит существенный социальный и моральный вред обществу. Воспитание детей в условиях насилия приводит не только к потере самого дорогого для человека – жизни и здоровья, но и программирует новое поколение на осуществление насилия, утверждение аморальных стандартов поведения как в семье, коллективе, так и в обществе в целом.

Противодействие насилию в семье требует от сотрудников правоохранительных органов, общественности постоянных усилий, направленных на предупреждение совершения правонарушений в семейной среде.

Как показывает практика, около половины семейно-бытовых конфликтов остаются латентными до момента совершения преступления, то есть потерпевшие не хотят, а чаще всего – стесняются сообщать о фактах насилия в семье или не верят в возможность реальной помощи со стороны правоохранителей.

До принятия законодательной базы в сфере насилия в семье, воздействовать на домашнее насилие силой закона было почти нереально, милиция могла только реагировать на факт совершения преступления, поскольку о нарушении общественного порядка во время домашнего насилия речи не шло. А также, Конституцией Украины предусмотрено гарантии неприкосновенности жилища.

Закон Украины «О предупреждении насилия в семье» принятый 15 ноября 2001 г. № 2789-III определяет правовые и организационные основания предупреждения насилия в семье, органы и учреждения, которые будут осуществлять меры по предупреждению насилия в семье [1].

Следовательно, основаниями для принятия мер по предупреждению насилия в семье являются (ст. 4 закона):

1) заявление о помощи жертвы насилия в семье или члена семьи, в отношении которого существует реальная угроза совершения насилия в семье;

2) высказанное жертвой насилия в семье или членом семьи, в отношении которого существует реальная угроза совершения насилия в семье, желание о принятии мер по предупреждению насилия в семье в случае, если сообщение или заявление поступили не от него лично;

3) получение сообщения о совершении насилия в семье или реальной

угрозы его совершения в отношении несовершеннолетнего или недееспособного члена семьи;

4) получение информации о реальной угрозе совершения насилия в семье при других обстоятельствах (публикации в средствах массовой информации, коллективные обращения граждан, руководителей организаций, предприятий, судов, учебных заведений, органов общественного самоуправления и др.).

Необходимо помнить, что получение соответствующей информации от указанных лиц может быть основанием для принятия мер по предупреждению насилия в семье только при наличии согласия жертвы насилия в семье или лица, в отношении которого существует реальная угроза его совершения. Если жертвой насилия является несовершеннолетнее или недееспособное лицо, то их согласия не требуется.

Орган, в который поступило заявление или сообщение о совершении насилия в семье или реальной угрозе его совершения, рассматривает данное заявление или сообщение и принимает в пределах своих полномочий предусмотренные законом меры по предупреждению насилия в семье.

Следует отметить, что государство обязано защитить человека от насилия в семье, не нарушая при этом его право на невмешательство в личную и семейную жизнь.

Исходя из этих принципиальных положений, Закон Украины «О предупреждении насилия в семье» определяет основания для принятия мер по предупреждению насилия в семье, которые осуществляются лишь по заявлению о помощи жертвы насилия в семье или члена семьи, в отношении которого существует реальная угроза совершения насилия в семье, или при условии высказанного им желания, если сообщение или заявление поступили не от него лично.

Таким образом, вмешательство государства в семейную жизнь происходит исключительно по инициативе или по желанию лица, нуждающегося в помощи и защиты со стороны государственных органов. И лишь в случае получения сообщения о применении насилия в семье или реальной угрозы его совершения в отношении несовершеннолетнего или недееспособного члена семьи меры принимаются без их согласия.

Государство принимает под свою защиту лиц, уровень психического или физического развития которых позволяет в полной мере осознавать опасность, которая им угрожает, и соответствующим образом на нее реагировать.

Закон Украины «О предупреждении насилия в семье» устанавливает такие специальные меры по предупреждению насилия в семье (ст. 10, 12, 13 закона), как:

1. Официальное предупреждение о недопустимости совершения насилия в семье.
2. Защитное предписание.

3. Взятие на профилактический учет и снятия с профилактического учета членов семьи, совершивших насилие в семье.

4. Направление обидчика на прохождение коррекционной программы.

Члену семьи, совершившему насилие в семье, сотрудниками уполномоченных органов внутренних дел (например, службой участковых инспекторов полиции или молодежной превенции) выносится официальное предупреждение о недопустимости совершения насилия в семье, о чем он уведомляется под подпись.

Официальные предупреждения о недопустимости совершения насилия в семье выносятся по результатам проверки заявления (сообщения) о совершении насилия в семье или реальной угрозы его совершения. Факт совершения насилия в семье фиксируется в специальной карточке учета данного факта, которая в течение трех дней направляется в управление или отдел по делам семьи и молодежи соответствующей местной администрации.

Официальное предупреждение может быть вынесено вменяемому лицу, которое на момент его вынесения достигло 16-летнего возраста.

Целью принятия такого специального мероприятия, как официальное предупреждение о недопустимости совершения насилия в семье, является доведение до сведения члена семьи, совершивший насилие в семье, в случае совершения таких действий в отношении членов своей семьи он может быть привлечен к уголовной, административной или гражданско-правовой ответственности в соответствии с законодательством. При этом лицу, которому вынесено официальное предупреждение, а также другим членам семьи должно быть разъяснено, какие именно действия в сфере семейного насилия признаются противозаконными, а также вид и размер предусмотренной законодательством ответственности.

Официальные предупреждения о недопустимости совершения насилия в семье выносятся сотрудниками уполномоченных подразделений органов внутренних дел по месту жительства лица, совершившего насилие в семье, или в служебных помещениях участка или органов внутренних дел. В случае отказа лица от подписания указанного документа в нем в присутствии свидетелей или потерпевших (при наличии таковых) делается соответствующая запись.

Если лицо, в отношении которого было вынесено официальное предупреждение, вновь совершило акт насилия в семье, такому лицу участковым инспектором полиции или сотрудником молодежной превенции по согласованию с начальником органа внутренних дел и прокурором может быть вынесено защитное предписание.

Защитным предписанием лицу, в отношении которого оно вынесено, может быть запрещено совершать определенное действие (действия) в отношении жертвы насилия в семье, а именно:

- совершать конкретные акты насилия в семье;

- получать информацию о месте пребывания жертвы насилия в семье;
- разыскивать жертву насилия в семье, если жертва насилия в семье по собственному желанию находится в месте, неизвестно лицу, совершившему насилие в семье;
- посещать жертву насилия в семье, если она временно находится не по месту совместного проживания членов семьи;
- вести телефонные переговоры с жертвой насилия в семье.

Этот перечень является исчерпывающим и широкому толкованию не подлежит. Указанные ограничения устанавливаются на срок до 90 суток со дня согласования защитного предписания с прокурором.

На согласование защитного предписания начальнику органа внутренних дел и прокурору подаются официальное предупреждение о недопустимости совершения насилия в семье, информация (заявление, принятое решение по рассмотрению уголовного производства и т.п.) о совершении насилия в семье и другие материалы, характеризующие личность правонарушителя.

Защитное предписание не подлежит согласованию в случае наличия в действиях лица, совершившего насилие в семье, состава преступления.

При невыполнении защитного предписания лицом, в отношении которого оно вынесено, будет нести ответственность согласно ст. 173-2 «Совершение насилия в семье, невыполнение защитного предписания или непрохождение коррекционной программы» Кодекса Украины об административных правонарушениях [2].

Еще одной специальной мерой по предупреждению насилия в семье является взятие на профилактический учет и снятия с него членов семьи, совершивших насилие в семье. Это урегулировано совместным приказом Минсемьи и МВД от 07.09.2009 г. № 3131/386 и приказом МВД Украины от 11.11.2010 г. № 550 «Об утверждении Положения о службе участковых инспекторов полиции в системе Министерства внутренних дел Украины».

На профилактический учет члены семьи, совершившие насилие в семье, ставятся после вынесения участковым инспектором полиции или сотрудником молодежной превенции официального предупреждения о недопустимости совершения насилия в семье, мотивированного рапорта на имя начальника горрайоргана, копии принятого решения по факту совершения насилия в семье и других подтверждающих материалов. Решение о постановке на профилактический учет принимает начальник горрайоргана внутренних дел или его заместитель.

Сведения о лицах, взятых на профилактический учет, вносятся в журнал регистрации подучетных лиц.

Сведения о лицах, в отношении которых осуществляется профилактическая работа, вносятся в Интегрированную информационно-поисковую систему ОВД.

Журнал регистрации подучетных лиц ведется в электронном виде и в

соответствии с установленной формой. При отсутствии персонального компьютера информация вносится в письменной форме в указанный журнал, изготовленного типографским способом.

Лица, которые совершили насилие в семье, в отношении других членов семьи состоят на профилактическом учете и снимаются с него в случае:

– окончания срока пребывания на профилактическом учете (согласно Закону Украины «О предупреждении насилия в семье» – один год после последнего факта совершения насилия в семье);

– вынесения приговора суда о привлечении члена семьи, совершившего насилие в семье, к уголовной ответственности в виде лишения свободы;

– длительного (более одного года) отсутствия по месту жительства;

– смерти.

В случае совершения лицом насилия в семье после получения им официального предупреждения о недопустимости совершения насилия в семье данное лицо направляется сотрудником уполномоченного подразделения органов внутренних дел (участковым инспектором полиции или сотрудником молодежной превенции) в кризисный центр для прохождения коррекционной программы. В статье 1 закона определен термин «коррекционная программа», это программа, направленная на формирование гуманистических ценностей и ненасильственной модели поведения в семье лица, совершившего насилие в семье. Прохождение коррекционной программы является обязательным.

В случае неявки лица на прохождение реабилитационных мероприятий (коррекционной программы) или уклонения от его прохождения без уважительных причин в течение трех рабочих дней специалисты, которые осуществляют реабилитационные мероприятия (коррекционные программы), предоставляют письменное уведомление о таком факте в орган внутренних дел, выдавший направление.

За непрохождение коррекционной программы лицо несет ответственность согласно ст. 173-2 Кодекса Украины об административных правонарушениях.

Зачастую, первым лицом, которое общается с жертвой насилия в семье, является участковый инспектор полиции. Кроме прекращения самого акта насилия, профилактической работы с обидчиком, иных действий, которые он выполняет в соответствии со своими профессиональными обязанностями, участковый инспектор может предоставить, исходя из конкретных обстоятельств и другую помощь жертве насилия. Он должен объяснить жертве, какие ее права нарушены и каким образом она может их защитить. А также может посоветовать жертве насилия в семье центр, учреждения или организации, в которых могут оказать психологическую и иную помощь и поддержку.

Важным моментом является тот факт, что государство гарантирует ох-

рану прав и законных интересов членам семьи, в отношении которых осуществляются мероприятия по предупреждению насилия в семье.

Также, немаловажное значение имеет не разглашения сведения о личной и семейной жизни жертв насилия в семье, должностными лицами и работниками, осуществляющие меры по предупреждению насилия в семье, которые стали им известны в связи с выполнением их служебных обязанностей.

Одной из основных задач органов внутренних дел в противодействии насилию в семье является разъяснение и информирование населения того, что сокрытие фактов насилия в семье является ошибкой и дает тем самым возможность совершение более тяжких преступлений в дальнейшем.

Профилактическая работа по предупреждению насилия в семье состоит, в первую очередь, в выявлении лиц с противоправным поведением в семье, надзоре за их поведением и образом жизни, своевременном принятии в отношении их мер правового воздействия, устранении обстоятельств, вызывающих конфликты и способствующих в их перерастании в тяжкие преступления против жизни и здоровья граждан.

Список использованной литературы:

1. О предупреждении насилия в семье (Про попередження насильства в сім'ї): Закон України от 15.11.2001 № 2789-III [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>
2. Кодекс Украины об административных правонарушениях от 07.12.1984 № 8073-X [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page11>

İlqar Cəfərov

AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses” şöbəsinin elmi işçisi

MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının 27 noyabr 1995-ci ildə referendumla qəbul edilmiş Konstitusiyaya məişət zorakılığı əleyhinə, həmçinin məişət zorakılığından zərərçəkmiş şəxslərin və qurbanların hüquqlarının qorunmasına aid normativ hüquqi aktların əsasını və mənbəyini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında ailənin, uşaqların dövlətin xüsusi himayəsində və nəzarətində olması müəyyən edilir (maddə 17).

Uşaqların doğumunun və nikahların şəxsi iş deyil, böyük ictimai əhəmiyyətliyi və dövlət tərəfindən müdafiə edildiyini Ali Qanunvericilik aktında önə çəkilir. Ailə cəmiyyətin əsas özəyi elan edilməklə, cəmiyyət və dövlət tərəfindən müdafiə hüququna malik xüsusat kimi Konstitusiyada təsbit edilmişdir. Hüquqsünaslar bilirlər ki, analıq və atalıq, uşaq və bütövlükdə ailə hüquqları ayrıca xüsusi qanunla Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi ilə də tənzimlənir və qorunur.

Ayrı-ayrı qanunlardan əmək qanunvericiliyində analıq məzuniyyətinin verilməsi, uşağın anadan olması ilə bağlı birdəfəlik kompensasiyanın verilməsinin müəyyən edilməsi, işə qəbulda qadınların hüquqlarının qorunması, onların fizioloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, ağır və zərərli iş sahələrində qadağanedici normaların müəyyən edilməsinin məqsədi məhz Konstitusiyada müəyyən edilmiş ailənin və uşaqların hüquqlarının mühafizəsinin xüsusi ilə dövlət tərəfindən nəzarətə götürülməsi ilə bağlıdır.

Ailə münasibətlərini tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində valideynlərin bərabər hüquq və vəzifələr daşdığı müəyyən edilir. Eyni zamanda qanunverici bu qanunlarda valideynlərin və yaxud onlardan birinin valideynlik hüquqlarından məhrum olmasının yalnız məhkəmə qərarı əsasında mümkünlüyünü müəyyən edir.

Hüquq təcrübəsində elmi tədqiqat predmetimiz olan zorakılığın bir sahəsi olan məişət zorakılığı gender əsaslı hüquqpozma hesab edilir. Çox hallarda təcrübədə kişilər tərəfindən qadınlara qarşı törədilmiş fiziki və mənəvi təzyiqlərdə ifadə edilir.

Müasir dövrün tələbləri və bu sahədə bərabər hüquqluluq münasibətlərinin qorunması məqsədlərinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” 22 iyun 2010-cu ildə Qanun qəbul edilmişdir.

Həmin normativ aktda “məişət zəminində fiziki və mənəvi zorakılıq” bu qanunun 4-cü maddəsində göstərilən şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki təzyiq göstərməsi, yəni zor tətbiq etməklə, təhlükəsizliyini pozması, döyməsi,

sağlamlığına zərər vurmaması, işgəncə verməsi, azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması, qəsdən, psixi təzyiq göstərməsi və ya dözülməz psixi şərait yaradılması, iqtisadi xarakterli zorakılıqda birinin digərini onun mülkiyyətində, sərəncamında və ya istifadəsində olan əmlakdan, gəlirlərdən məhrum etməsi, iqtisadi asılılıq yaratması, belə asılılıq saxlanmasına və ya ondan sui-istifadə etməsinə yönəlmiş hərəkətlər, birinin digərini onun iradəsi əleyhinə seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur edilməsində ifadə edilən hüquqazidd əməlləri əhatə etməsi kimi sadalanır.

Həmin qanunun subyektləri yaxın qohum olan ailə üzvləri, habelə birgə yaşadığı hallarda digər qohumlar, nikah pozulduqdan sonra birgə və ya ayrılıqda yaşayan keçmiş ər – arvad, qəyyum və ya himayəçi təyin olunmuş fiziki şəxslər, habelə üzərində qəyyumluq və himayəçilik təyin edilmiş şəxsər, qanunu nikahda olmadan birgə yaşayan kişi və qadın, habelə onlarla birgə yaşayan yaxın qohumlar sayılır.

Məişət zorakılığının qarşısının alınması hüquqi, sosial, qabaqlayıcı tədbirləri və bu sahədə dövlət proqramlarını əhatə edir. Bu qanunda hər bir tədbirin məzmunu və təşkilati tədbirlərin xarakteri ayrıca maddələrdə göstərilmişdir.

Beynəlxalq məhkəmə təcrübəsinə müraciət etdikdə, zorakılığın baş verməsi və hansı hallarda bu əməlin hüquq pozuntusu kimi qiymətləndirilməsi ilə bağlı prezident xarakterli məhkəmə təcrübələri olduğunu görürük.

Belə ki, Türkiyə vətəndaşı Oğuzun Türkiyəyə qarşı işinin baxılmasının nəticəsi üzrə İnsan Hüquqları üzrə Birləşmiş Millətlər Komissiyasının mövqeyinə istinad edən Avropa İnsan Haqqları Məhkəməsi bildirdi ki, “qadına qarşı zorakılığın bütün formaları qadınlara qarşı hüquqi və faktiki ayrı-seçkilik kontekstində və cəmiyyətdə qadınların aşağı statuslu şəxslər hesab edilməsi kontekstində baş verir və qadınların hüquqi müdafiə vasitələri üçün dövlətə müraciət edərkən çox zaman maneələrlə üzləşməsi bu zorakılığı daha da gücləndirir. Ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququnun Türkiyə dövləti tərəfindən pozulduğu tanındı.

Beynəlxalq hüquqi təcrübədə müəyyən edilir ki, bərabərlik hüququna əməl edilmədikdə dövlətin Beynəlxalq Konvensiyalara qoşulmaqla, üzərinə götürdüyü pozitiv öhdəliyi tələb edir ki, şəxsə qarşı törədilə biləcək cinayət əməlinin qarşısını almaq üçün cinayət hüququ üzrə normalar müəyyən etsin və həmin normaların pozuntularına qarşı fəaliyyət göstərən çəkendirici, nəzarətəddici və cəza xarakterli hüquq mühafizə sistemləri təmin etsin.

Beynəlxalq təcrübədə biri İstanbul Konvensiyası kimi tanınan “Qadına qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Konvensiya Avropa Şurasının vacib sənədlərindən sayılır.

Beynəlxalq standartlardan çıxış etsək Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əsasən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir (1., maddə 148).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən

aktlar istisna olmaqla Azərbaycan Respublikası tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında məişət zorakılığının qarşısının alınması kontekstində “Ailə, uşaqlar və dövlət” maddəsini təsbit edilmişdir. Həmin maddədə ailə cəmiyyətin əsas özəyi kimi dövlətin xüsusi himayəsində olduğu göstərilir. Konstitusiya “uşaqlarımın və onların təhsilinin qayğısına qalmağı valideynlərin borcu hesab etməklə, dövlətin üzərinə isə bu öhdəliyin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək” hüququn mühafizəçisi olmaq öhdəliyini qoyur. (maddə 17. Səh 8).

Dünya praktikasında məişət zorakılığının qarşısının alınması əsasən ailədə ola biləcək ziddiyyətlərin aradan qaldırılması və ailənin bütövlüyünün saxlanması üçün dövlət və qeyri-dövlət institutlarının vasitəsi ilə sosial – iqtisadi, məcbureddici hüquqi tədbirlərin, tibbi və psixoloji tədbirlər proqramının həyata keçirilməsi yolu ilə münaqişə tərəfləri arasında qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Avropa ölkələrində və bir sıra keçmiş Sovet Respublikalarında məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində ayrıca xüsusi qanun qəbul edilmişdir.

Fransa kimi Avropa ölkəsində ailə daxilində sözlə təhqir özü-özülüyündə cinayət məsuliyyətinin əsaslarını yaradan qanunsuz hərəkətlər sayılır.

Bir sıra ölkələrdə Ukrayna, Tacikistan, Qazaxstanda məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə əlaqədar qanunlar qəbul edilmişdir.

Rusiyada əsasən, “İnsan hüquqlarının ümumi bəyannaməsi” (1948) və “Qadınlara münasibətdə ayrı seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” (1992) konvensiyaları beynəlxalq hüquqi sənəd olmaqla, daxili qanunvericilikdə tətbiq edilir.

Rusiya dövlətində qanunvericilikdə məişət zorakılığı faktı baş verənə qədər onun qarşısının alınmasına, hüquq mühafizə orqanlarına və aidiyyəti icra hakimiyyəti orqanlarına, şəxsi həyat toxunulmazlığının pozulmasına yol verilməməsi baxımından müdaxiləyə yol verilmir. Rusiya dövlətinin Cinayət Məcəlləsində 16-cı fəsildə 105-125-ci maddələr və 18-ci fəsildə 131-135-ci maddələr vətəndaşların həyatına, sağlamlığına və cinsi toxunulmazlığına qarşı qəsdən edilən hərəkətlər cinayət sayılır.

Bu normativ tənzimləmə zorakılığın qarşısının alınması deyil, belə əməl baş verdikdən sonra, onun nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönələn hərəkətləri ifadə edir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, məişət zorakılığı bütün dünyada, o cümlədən müxtəlif mədəniyyətlərin birgə yaşadığı ölkələrdə baş verir və ailənin maddi təminatı ilə əlaqədar olmaya da bilər.

Mətbuatda və hüquq bülletenlərində göstərilən ekspertlərin Rusiya dövləti üçün verdiyi statistik məlumatlara görə hər 4 ailənin birində bu və ya digər formada zorakılıq faktının olması müşahidə olunur. Qəsdən adam öldürmə işlərinin 2/3-nin motivi ailə məişətdə olan ziddiyyətlərlə əlaqədar olmuşdur.

Rusiya dövlətinin 2008-ci ildən başlayaraq statistik açıqlamalarına görə 11000 qadın və 35000 kişi hər il üçün belə cinayətkar qəsdlər nəticəsində dünyasını dəyişmişdir. Bu say isə hər il üçün artmaq tendensiyası ilə inkişaf edir.

Tədqiqatçılar məişət zorakılığının bəzi hallarda bu subyektlərin öz yaxınlarına münasibətdə daha çox nəzarət və üstünlük əldə etmək məqsədlərinə dəşinməsinə nail olmaq üçün edildiyini göstərirlər.

Gender xarakterli məişət zorakılığında adətən qadınlar üzərində kişilərin daha çox zorakılıq törətməsi hallarına rast gəlinir.

Keçmiş SSR ölkələrində, qərb ölkələrində olduğu kimi məişət zorakılığı ayrıca cinayət sayılır və xüsusi qanunlar qeyd etdiyimiz kimi bu sahədə qəbul edilmişdir.

1979-cu ildə BMT Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılmasına aid hər cür ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına dair konvensiya qəbul etmişdir. Bu konvensiyaya Azərbaycan Respublikası da qoşulmuş və 1995-ci ildə bu konvensiya ratifikasiya olunmuşdur.

Həmin konvensiyanın 181-dən çox üzv dövlətləri vardır.

1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasında Ailə, Qadın, Uşaq problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Hər il isə 25 noyabr tarixi qadınlara qarşı zorakılığın ləğvi üzrə beynəlxalq gün kimi qeyd olunması barədə BMT Baş Assambleyasının 17 dekabr 1999-cu il tarixli Qərarı vardır.

Baxmayaraq ki, beynəlxalq ərazi sərhədləri daxilində vacib əhəmiyyətli qanunlar qəbul edilsə də, bu qanunların çoxluğu heç də mütəmadi baş verən məişət zorakılığı faktlarının sayını azaltmamış, əksinə son illərdə bu problem daha da ciddiləşmiş və qloballaşmış öz mənfi nəticələrini yüksək demokratik quruluşlu sayılan dövlətlərdə də göstərmişdir.

Belə ki, bu yaxın zamanlarda, yəni 2015-ci ildə Almaniya Respublikasında Kōlen şəhərində bayram tədbirləri günündə bəzi qadınların birbaşa, aşkar və küçədə köməksiz vəziyyətdə qalmaqla, bir neçə miqrant sayılan şəxslər tərəfindən zorakılığa məruz qalmaqla Avropada da dövlət əhəmiyyətli idarələri və institutları bu sahəyə diqqət yetirməyi önə çəkdi. Əlbəttə ki, zorakılığın qanun qarşısında cəzasız qalması bu fəsadların baş verməsinə şərait yarada bilər. Onu da düşünmək olar ki, cəza sisteminin tək cəza sərətliliyi bu zorakılıqların qarşısının alınması yeganə vasitə deyildir.

Məişət zorakılığının xarakterinin, o cümlədən baş vermə səbəblərinin müəyyənəndirilməsi üçün hər bir zorakılığın statistik təsnifatı, zərərçəkənlərin sayı, yaşı, cinsinin müyyən edilməsi özü-özlyündə həmin zorakılığın baş verməsinə qarşı mübarizə tədbirlərinin daha çox hansı sahədə gücləndirilməsini tələb edən göstəricilərdəndir.

Eyni zamanda hesab edirik ki, bu məsələlərdə cəmiyyət üzvlərinin baş verən zorakılığa laqeyid qalmaması ilə bağlı hansı proflaktik tədbirlərin görülməsi və bu tədbirlərin proflaktik faydalılıq əmsalının müqayisələndirilməsi yolu ilə daha düzgün tədbirlər planının qurulması üçün çox əhəmiyyətli üsullardan sayılır.

Məişət zorakılığının növləri, məişət zorakılığının mütəmadiliyi, məişət zorakılığından müdafiə və məişət zorakılığının qarşısının alınmasının hüquqi aspektləri daimi bu sahədə hüquqi mübarizə üsullarının təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Bəzi hallarda hüquq ədəbiyyatlarında zorakılıq sözünün mənası “hücum etmək”, qarşı tərəfi və ya tərəfləri öz mənafeyinə uyğun davranması üçün zorlayan, zor tətbiq etmək mənasında işlənir və onun fiziki zorakılıq, psixoloji zorakılıq, sosial zorakılıq növləri fərqləndirilir.

Fiziki zorakılıq deyəndə adındanda bəlli olduğu kimi, cinsi təzyiq və s. fiziki güc hesabına edilən davranış nəzərdə tutulur. Psixoloji və ya mənəvi zorakılığa hədələmə, verbal təhqir, gözlə və jestlə təzyiq, şantaj, cinsi zorakılıq və s. aiddir.

Biz zorakılıq deyəndə təkcə fiziki mənada başa düşsək də insana ən böyük travma verən və uzunmüddətli təsir, iz qoyan məhz psixoloji zorakılıqdır. Verbal təhqir sözlə edilən təhqirdir. Söz var kəsdirər başı, söz var kəsər savaşı. Doğurdanda sözüün gücü öyükdür. Verbal təhqirə əqli və fiziki inkişafı əngəlləyən bütün sözlər daxildir. Gözlə təzyiq deyəndə insanın öz aqressiyasını gözləri ilə göstərməsi də nəzərdə tutulur. Əslində insanın öz aqressiyasını başqasının üzərinə yükləməsi hüquqazidd haldır.

Belə ki, hər bir insanın daxilində sevinc, nifrət hissi ilə yanaşı aqressiya hissi də var və bu aqressiya insanın özünə xasdır. Kənar qıcıqlandırıcılar olsa da, bizim aqressiyamızın üzrə çıxmasına şərait yaransa da insan fikirlərinə hakim olmağı bacarmalıdır.

Araşdırmalar da göstərir ki, tarix boyu şiddətlə ən çox qarşılaşan və zorakılığa məruz qalanların çoxu qadınlardır. Bu şiddətin ilk baş verdiyi yer olaraq qadının üzvü olduğu ailə təşkilatı qarşımıza çıxır.

Elmi praktik mövzumuzda məişət zorakılığının qanunvericilikdə cəzalanmalı əməl sayılması, ictimai dözümlülük prinsiplərini ifadə edən ayrıca xüsusi qanunun olması zorakılığın xüsusilə, məişət zorakılığının bütünlüklə qarşısının alınmasını təmin etmir.

Təcrübə göstərir ki, məişət zorakılığının qarşısının alınmasının effektivliyinin artırılmasına bu sahədə cinayət cəzalarının daha da sərtləşdirilməsi yolu ilə nail olmaq mümkün deyil.

Tədqiqatçıların bir qrupu məişət zorakılığının qarşısının alınması istiqamətində coxlu normativ hüquqi aktların qəbulu inzibati və cinayət hüququnun tətbiqi baxımından cəzaların sərtləşdirilməsi mövqeyini irəli sürürlər. Təbii bu mövqelər cəmiyyətdə hüquq və azadlıqların müdafiə edilməsi baxımından dövlətin üzərinə böyük vəzifələr qoyur. Həmin bu hüquq və azadlıqların təminatı rolunda Azərbaycan Respublikasında əsasən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası mənbə rolunda çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində “köləlik” (maddə 106), “cinsi zorakılıq” (maddə 108), “işgəncə” (maddə 113), “Əzab vermə” (maddə 133), “insan alveri” (maddə 144-1), “adam oğurluğu” (maddə 144), “məcburi

əmək” (maddə 144-2), “zorlama” (maddə 149), “bərabərlik hüququnu pozma” (maddə 154), “şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma” (maddə 156), “dini ayinləri icra etməyə mane olma” (maddə 167), “dinə etiqad etməyə məcbur etmə” (maddə 167-1), “yetkinlik yaşına çatmayanı cinayətkar fəaliyyətə cəlb etmə” (maddə 170), “qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə” (maddə 176-1), “fahişəliyə cəlb etmə” (maddə 243), Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsində “yetkinlik yaşına çatmayanların sərxoşluq vəziyyətinə gətirilməsi” (maddə 307), “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin pozulması”(maddə 307-2) və s. zorakılığın predmetini əhatə edən hərəkət və hərəkətsizliklər cinayət və yaxud inzibati hüquq pozma əməlləri kimi müəyyən edilir.

Dünya təcrübəsində məişət zorakılığının qarşısının alınmasının həmin zorakılığı yaradan şərait və səbəblərin aradan qaldırılması hər bir fərdin və vətəndaşın, dövlətin məsuliyyəti olduğu önə çəkilir. Bunun üçün qabaqlayıcı hüquqi tədbirlərin maariflənmənin həyata keçirilməsi, müvafiq məcbureddici dövlət proqramlarının cəmiyyətdə tətbiqi yolu ilə daha effektiv nəticələr əldə edilməsini göstərir.

Belə ki, məcbureddici dövlət proqramlarının icrasına cəmiyyətin bütün həlqələrinin cəlb edilməsi, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəallığının artırılması, barışıq məqsədli münisflər məhkəmələrinin formalaşdırılması, aidiyyəti icra hakimiyyəti orqanlarının tərkibində fəaliyyət göstərən qəyyumluq və himayə komissiyalarının artırılmış səlahiyyətləri hesabına bu sahədə daha faydalı və sosial yönümlü tədbirlərin reallaşmasına zərurət yaranır.

Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığının qarşısının alınmasının hüquqi aspektləri baxımından “İnzibati Xətalər Məcəlləsinə” “məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanunvericiliyin pozulması məzmununda 307-2-ci maddə əlavə edilmişdir. Həmin Məcəllənin 307-2.1.-ci və 307-2.2.-ci maddələrində göstərilən əməllərin Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin maddələrinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə səbəb olmadıqda tətbiqedilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinə “məişət zorakılığından zərərçəkmiş şəxsə uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üzrə icraat XL –I fəslə əlavə edilmişdir.

Həmin Məcəllənin 355.1.-ci maddəsində uzun müddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün zərərçəkmiş şəxsə və ya müvafiq icra hakimiyyət orqanına (yerli icra hakimiyyət orqanları) məhkəmə müraciət etmək hüququ verilir. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” 22 iyun 2010-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununda 13, 14-cü maddələrdə dövlətvə qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin qeyri-hökumət təşkilatlarının, yeri özünüidarənin məişət zorakılığı ilə bağlı qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qabaqlayıcı tədbirlər görülməsində səlahiyyətli olmaları müəyyən edilir.

Hesab edirik ki, bu hissədə həmin dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarına (ictimai birliklər), zərərçəkmiş şəxsə qısa və uzun müddətli mühafizə orderi

verilməsi üçün məhkəməyə müraciət etmək, məhkəmədə iş qaldırmaq hüququ da verilməsi məqsəduyğun olardı. Mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı həmin təklifimizə uyğun olaraq “məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” 22 iyun 2010-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 12-1-ci maddəsinə və Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 355-1.1.-ci maddəsinə əlavələr və dəyişikliklər edilməklə, “zərərçəkmiş şəxs və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (yerli icra hakimiyyət orqanları)” sözlərindən əvvəl “dövlət və qeyri-dövlət yardım mərkəzləri, qeyri hökumət təşkilatları (ictimai birliklər), yerli özünüidarə orqanları (bələdiyyələr)” sözləri əlavə edilsin.

Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin (01 sentyabr 2000-ci il) 5-ci maddəsində “məhkəmədə mülki işə başlama”nın əsasının pozulmuş subyektiv hüquqların və ya qanunla qorunan mənafeyin müdafiəsi üçün fiziki və hüquqi şəxslərin məhkəməyə təqdim etdiyi ərizə təşkil edir.

Həmin maddə üzrə məişət zorakılığından zərərçəkmiş şəxslərin kompensasiya hüququ, eləcə də pozulmuş hüquqlarının müdafiəsi üçün dövlət və qeyri-dövlət, qeyri-hökumət, yerli özünüidarə orqanları (bələdiyyələr), dövlətmənafeyi baxımından prokurorun mülki iddia ərizəsi əsasında məhkəmələrdə mülki işin başlanması imkanları nəzərdə tutulması hesab edirik ki, bu sahədə effektiv və faydalı nəticə olardı.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, “Biznes xəbərləri” qəzeti – 2014 – 64 səh. (səh 56).
2. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsi Bakı, “Digesta” nəşriyyatı, 2012-ci il, 480 səh.
3. Конституционное право Российской Федерации: учебник/ М.В. Баглай. – 7-е изм. И доп. – М.: Норма, 2008.-816 с.
4. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin seçilmiş qərarları. Bakı, 2006-cı il, 352 səh.
5. İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasında təsbit olunmuş fikir, vicdan və din azadlığı hüququnun müdafiəsi Avropa Şurası, Azərbaycan dilində nəşr, 2015-ci il
6. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Komentariyası F.Y.Səməndərov. “Digesta” nəşriyyatı, Bakı, 2011-ci il, 1056 səh.
7. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi Bakı. Qanun Nəşriyyatı. 2012. 564 səh. (maddə 307.2., səh 266)
8. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsi Bakı. “Digesta Nəşriyyatı” .2013., 320 səh. (maddə 5., səh 35-36), (maddə 355-1, səh 182)

Emin Dadaşov

AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses” şöbəsinin kiçik elmi işçisi

HÜQUQİ MÜSTƏVIDƏ AİLƏ – MƏİŞƏT ZORAKILIĞINA ÜMUMİ BAXIŞ

Ailə fəaliyyəti ünsiyyət modellərindən düzələn bir sistemdir [8, 42]. Ünsiyyət modelləri ailə üzvlərinin rəftarını tənzim edir. Ailə üzvləri arasında qarşılıqlı hərəkətlər elə modellər bərqərar edir ki, kiminlə necə və nə zaman münasibət qurulmasını və bu modellər sistemin bünövrəsini təşkil edirlər. Bu modellərin davamlı olması üçün iki bağlantı sistemi vardır. Birincisi ümumidir ki, ailə strukturuna hakimdir. İkinci bağlantı sistemi ailə üzvlərinin bir-birindən gözləntiləridir. Belə ki, hər bir üzvün özünəməxsus vəzifə və funksiyaları vardır [9, 112].

Əgər ər və arvad sağlam ünsiyyət modelini qurmaqda problem yaşasalar cürbəcür rabitələr qeyri-sağlam olar. Belə vaxtlarda ər və arvad sərhədləri digər sistemlərdən qopur və başqa disporsiv münasibətlər formalaşır.

Belə ki, ər və arvad öz konfliktlərini münasib şəkildə həll etməsələr onların övladları arasında olan konfliktlərə səbəb olacaqlar. Evlilik konfliktlərində uşaqlardan hər vasitə ilə istifadə etmək qeyri-mümkündür. Bəzən bəlkə də faydalı ola bilər. Ona görə ki, uşaqlar bu prosesdə tamaşaçı rolundan daha artıq ailəyə bağlılıq hissəsinə çatırlar və əgər valideynlər konflikt yaranandan sonra onu həll edə bilsələr, onlar həyatın yüksək pillələrində həmin metodlardan istifadə edə bilərlər. Lakin tədqiqatlar göstərir ki, adətən övladlar bir tərəfdə digər tərəfə qarşı qərar tuturlar. Bəzi valideynlər uşaqlardan qarşı tərəfə qarşı silah və təzyiqli vasitə kimi istifadə edirlər. Əgər valideynlərin konfliktləri övladın kiçik yaşlarında baş versə onlara öyrədirlər ki, necə birbaşa konfliktə girsinlər [1, 78].

Konfliktsiz həyat ailə üçün həyati əhəmiyyətə malikdir. Ailədə əlverişli psixoloji iqlim xoş güzəran, mənalı ömür psixi sağlamlıq deməkdir. Ər – arvadın ünsiyyəti ailədə böhranın aradan qaldırılmasında əlverişli olduğunu göstərən mühüm əlamətlərdən biridir. Bunun böyük həyati mənası vardır. Bəzi alimlərə görə, ər və arvad ünsiyyəti prinsip etibarilə çox mühüm psixoterapevtik vəzifəni yerinə yetirməlidir [12, 560-68].

Ailədə normal konfliktizmi yaratmaq kimin boynuna düşür? Şübhəsiz, ər və arvad. Ümumiyyətlə, mütəxəssislərin araşdırmalarında da qeyd edilir ki, bütün cəmiyyəti və dünyanı narahat edən ailə münaqişələri problemini yaradan bir neçə vacib amillər vardır ki, bunlardan biri də ailə münaqişələrinin sosial faktorlarıdır. Təcrübə faktlarından da aydın olur ki, ailə problemləri olan ailədə lazımi qayğı və nəzarətlə əhatə edilməyən insanlarda narkomaniya, alkoqolizm, cinsi istismarlıq və s. kimi xoşagəlməz

hallara daha tez-tez rast gəlinir. Bu barədə bir çox fikir və mülahizələr mövcuddur ki, onların birində belə deyilir: “Qanuni narkotiklər – siqaret və alkoqol qəbul edən valideynlər, qeyri-qanuni narkotiklər qəbul edəcək övladlar yetişdirir” [8, 117]. Reallıqda da bir qayda olaraq ailədə yaranmış problemlər yeniyetməni “risk qrupuna” sürükləyərək onu “artıq” vasitələrdən istifadə etməyə sövq edir. Hüquqşünaslar sübut etmişlər ki, tam olmayan ailə özü bir inkişaf potologiyasını yaradır. Müşahidələrdən aydın olur ki, belə ailələrdə yetişən yeniyetmə və gənclərdə həmyaşdılarına qarşı güclü qısqanclıq, paxıllıq olur, tez-tez depressiya halları baş verir, qorxu və ya aqressivlik formalaşır. Belə insanlar tez-tez yalan danışır, onlarda davakarlıq, əsəbilik və s. kimi hallar özünü daim büruzə verir. O cümlədən, düzgün tərbiyə edilməyən, ailədə tez-tez zorakılıqlara məruz qalan, döyülən uşaqlarda dağıdıcılıq və üsyan hissləri, zəif özünü idarəetmə, əməkdən boyunqaçırma, iradəsizlik, tez tabe olmaq və s. kimi meyllər hiss olunur ki, bütün bunlar da yalnız davranışlarla rastlaşma zamanı onların müqavimətini zəiflədir. Bu tip insanlarda özlərinə qarşı münasibətin qənaətbəxş olmadığını izah etməyə macal tapmamış, bu problemi aradan qaldırmağa cüzi də olsa cəhd etmədən, asanlıqla spirtli içkilərə və narkotik maddələrə qurşanır, özləri istəmədiyi halda belə digərlərinin təsiri ilə “lazımsız insanlara” çevrilirlər [7, 56].

Bu sahədə hüquqşünas psixoloqların rəyinə əsasən münaqişələr üç növə bölünür

- 1) ər-arvadın tələbatlarının, o cümlədən seksual tələbatlarının təmin olunmaması əsasında əmələ gələn;
- 2) onların tərbiyəsi, xüsusilə xarakteri və mənəvi inkişafı ilə bağlı olan;
- 3) ər-arvadın özlərinin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrindən, ailədə əmək bölgüsündən, uşaqlara göstərilən qulluqdan narazı olması əsasında əmələ gələn münaqişələri daha çox təsadüf olunur [12, 568].

Hazırda məişət zorakılığı halları hüquqi müstəvidə bu hallarla mübarizənin vacibliyi məsələsini gündəmə gətirməkdədir. Ailə - məişət zorakılığına qarşı mübarizə bütün cəmiyyətlərdə olduqca mürəkkəb bir problemdir. Ona görə ki, məişət zorakılığı və ya ailədə zorakılıq halları yalnız bir ailənin deyil, bütövlükdə cəmiyyət üçün təhlükəlidir. Məişət zorakılığı problemin həlli tam planlı yanaşma və məqsədli tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Ölkəmizdə görülən tədbirlər zəruri hüquqi bazanın, həmçinin inzibati cəzaların və cinayətin həyata keçirilməsinə imkan verən qanunvericilik aktlarının qəbulu, bunun üçün zəruri mexanizmlər bazasının yaradılması, zorakılığın aşkar edilməsi və qarşısının qarşısının alınması, qurbanların müdafiəsi və reabilitasiyası kimi tədbirləri əhatə etməsi vacibdir. Yaxın dövrə qədər məişət ortamında ortaya çıxan zorakılıqlara qarşı mübarizə yalnız cinayət təqibini həyata keçirməklə kifayətlənirdi. Belə ki, ailədə cinayət əsaslı zorakılıq olduqda mövcud cinayət qanunvericilik aktlarının müvafiq müddəaları tətbiq edilməklə cinayət təqibi həyata keçirilirdi. Lakin məişət zorakılığı təcə kriminal xarakterli deyildir. Ona görə də məişət zorakılığına qarşı mübarizə yalnız cinayət qanunvericiliyi ilə aparıla bilməz. Məişət zorakılığına qarşı mübarizənin

hərtərəfli və kompleks şəkildə həyata keçirilməsi, məişət zorakılığının profilaktikasının təmin edilməsi məqsədi ilə 2010-cu ilin 22 iyun tarixində “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu qanun məişət zorakılığı zəmnində baş verən zorakılığın qarşısının alınması mexanizmlərinin yaradılması və tənzimlənməsi məqsədini güdür. Qanunun əsas məqsədi ailə münasibətlərinin qorunması ilə bərabər həm də, zorakılıqdan zərər çəkən şəxslərin sosial mühafizəsini təmin etməkdir.

Hazırda ölkədə ailə- məişət zəminində baş verən zorakılıqların qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin tətbiqi ilk növbədə qanunun keçiyində dayanan hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları, hakimlər və vəkillər qarşısında bu qanunvericiliyin mükəmməl öyrənilməsi sahəsində mühüm məqsədlər qoyur. Bu məqsədlə 2014-cü ilin 1-2 dekabr tarixlərdə Respublika Ədliyyə Akademiyasında ATƏT-in Bakı Layihə Əlaqələndiricisinin dəstəyi ilə “Məişət zorakılığına qarşı mübarizə” və “Müasir təlim metodologiyaları” mövzusunda təlimin keçirilməsi baş tutmuşdur. Keçirilən təlimdə hakimlər, prokurorlar və vəkillər iştirak etmiş, bu sahədə baş verən hüquq pozuntuları və eləcə də onların həlli istiqamətində görülən işlər barəsində maraqlı diskussiyalar etmişlər.

Seminara dəvət edilən xarici qonaqlar arasında beynəlxalq ekspertlər Amerikada Lori C. Mann, Meri Ayuirrenin, Ceyms C. Benedetto və milli ekspert xanım Taliyə İbrahimovanın mühazirələri oxucular tərəfindən maraqla dinlənilmişdir.

Keçirilən seminarda “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” qanunun qiymətləndirilməsi, beynəlxalq standartlar, milli standartlar, Avropa İnsan Haqları məhkəməsi presedent hüququnun təqdimatı, ailə-məişət zorakılıqlarının anlaşılması və məişət zorakılığı üzrə qanunun prokuror tərəfindən izahı, məişət zorakılığı üzrə qanunun həyata keçirilməsinin monitorinqi üzrə hazırlanmış hesabatın təqdimatı maraqlı müzakirə səbəb olmuşdur.

Həmçinin seminar zamanı görüləcək hüquqi profilaktik tədbirlər istiqamətində canlı tədrisin vacibliyi; auditoriyanı tanıma və onunla təmas yaratmaq üçün lazımi vasitələr, öyrənmə mühitinin vacibliyi (sosial-psixoloji); dərs üçün sinif otağının qurulması və təchizatı, prezentasiyaların həyata keçirilməsi və bu sahədə maksimum nəticə əldə etmək üçün təlim, interaktiv metodika texnikası və praktiki öyrətmə məsələləri müzakirə olunmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Qarayev T., Şəmsizadə R., Cinayətin tövsifinin nəzəri əsasları. BDU nəş., Bakı, 1989;
2. Səməndərov F.Y. Şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlər. (Tövsif məsələləri). Dərs vəsaiti. Bakı, 1997;
3. Naumov A.V. Rusiya Cinayət Hüququ. Ümumi hissə. Bakı, “Qanun” 1998;
4. Hüquq ensiklopedik lüğəti. Bakı, 1999;

5. Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayət hüququ, Xüsusi hissə. Dərslük. Bakı, «Qanun» 2004;

6. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. Prof. F.Y.Səməndərovun redaktorluğu ilə “Digesta” nəş., Bakı, 2005;

7. Ağayev İsfəndiyar. Cinayət Tərkibi. “Təhsil” nəş., Bakı, 2005;

8. E.A.Suxanov Mülki Hüquq. Azərbaycan dilində. Bakı. Qanun nəşr.;

9. Səməndərov F.Y. Cinayət Hüququ. Ümumi hissə. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2007;

Rus dilində:

10. Ной И.С. Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве. Саратов, 1959;

11. Курс советского уголовного права. М., 1971. Т.5;

12. Курс советского уголовного права. Л., 1973. Т.3;

13. Загородников Н.И. Преступления против жизни по Советскому уголовному праву. М., «Юрист», 1994;

14. Комментарий к УК РФ. М., 1998 г ;

15. Уголовное право. Особенная часть. М., 1998 г;

16. Лазебник Ю.В. Состав преступления и его элементы. Минск, 2000;

17. Поливцев А.Н., Соловьев А.Н., Ставило С.П. Состав преступления: структура и характеристика элементов. Учебное пособие. Краснодар, 2000;

18. Уголовное право. Общая и особенная части. Учебник /Ответственный редактор В.П.Кашепов. М.: «Былина», 2001;

19. Смирнова Н.Н. Уголовное право. Общая и Особенная части. Учебник. СПб: Литера, 2003;

20. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., Юрист, 2004;

Normativ-hüquqi aktlar:

21. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası;

22. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi;

23. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi;

24. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarları 1962-2007. Bakı, Qanun 2007;

25. SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun “Zorlama barəsində işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 1964-cü il 25 mart tarixli qərarı;

26. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

27. Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirinin 08.02.1999-cu il tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş “Bədən xəsarətlərinin ağırlıq dərəcəsinin məhkəmə tibbi təyini Qaydaları”;

Faiq Məmmədzadə

AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses" şöbəsinin əməkdaşı

QADINLARIN KONSTITUSİON HÜQUQLARININ POZULMASI, ERKƏN NİKAH PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

Məişət şəraitində qadın və uşaq zorakılığı ilk növbədə insan hüquqlarının təminatına təhlükə yaradır. Yaranmış vəziyyətdən, fərdin iqtisadi və sosial statusundan asılı olmayaraq dövlət hər bir insanın konstitusion hüquqlarının qorunmasına imkanlar yaradır və bunula bağlı mühüm işlər görülməkdədir. Buna misal olaraq 22 iyun 2010 cu ildə qəbul edilmiş "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" nu göstərmək olar. Bu qanun yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiyyəsi, hüquqi yardımla təmin edilməsi, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir.

Ailə dövlət içində bir kiçik dövlət olduğuna görə onun formalaşmasında qadınların böyük rolu var. Tarixən cəmiyyətin ictimai həyatında və formalaşmasında qadının rolu əhəmiyyətli olmuşdur. Həmişə də qadınlar çətinliklərə baxmayaraq özlərini təsdiq etmək üçün bir çox çətinliklərlə üzləşmişlər və həmişə də bu fəsadları aradan qaldırmaq uğrunda mübarizə aparmışlar. Qadın və ailə zorakılığına qarşı mübarizə dövlətin və dövrün ən mühüm proitet məsələlərindən biridi. Bu zorakılıq hadisələri çox vaxt qadınların öz hüquqlarının bilməməsi səbəbindən də yaranır. Erkən nikahın mənfi sosial hadisə olduğunu, qızların və qadınların zorakılığ və ayrı seçkilikdən azad yaşamağa dair fundamental hüququnun pozulması, qızların öz seçimlərini etmək və öz bacarıqlarını tam reallaşdırmağ, sağlam nəsil olaraq yetişmək hüquqlarının məhdudlaşdırılması ailələrin, icmaların və cəmiyyətin əsaslarını təhlükə altına alır. İnsan hüquqlarının, gender bərabərliyinin təmin edilməsinə, qadınların hüquq və imkanlarının genişlənməsində erkən nikahların əngəl olduğunu qeyd edə bilərik.

Son dövrlərdə ölkəmizdə dini radikalizm ünsürlərinin meydana gəlməsi nəticəsində qızların erkən yaşda ərə verilməsindən, təhsildən yayınmasına haqq qazandıran yanlış dini təsəvvürlərin, adət və ənənələrin dəstəklənməsindən, milli-mənəvi dəyərlərin təhrif olunmasından bir çox ciddi zorakılıq səbəbləri doğur.

Müstəqil dövlətimizin ali qurumları dövlətə qadın siyasətinin həyata keçirilməsi üçün hüquqi müstəvidə geniş imkanlar yaradır və heç də təsadüfi deyil ki, 14 yanvar 1998 –ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ulu

öndər Heydər Əliyev Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması haqqında fərman imzalamışdır. Bu gün də dövlət başçısı İlham Əliyev cənablarının uğurlu siyasəti, diqqəti və qayğısı sayəsində ölkədə qadın hüquqlarının müdafiəsi üçün ciddi addımlar atılır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 6 fevral 2006 -cı il fərmanı ilə Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Komitənin yaradılmasında əsas məqsəd bu sahədə mövcud olan problemlərin həlli istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyət göstərmək, ailə, qadın və uşaq problemlərinin aradan qaldırılması yolunda və dövlət siyasətini və tənzimlənməsini təmin etməkdir.

Zorakılıq əlamətlərindən onu qeyd etmək olar ki, müxtəlif regionlarımızda ailələrdə valideynlərin təkidi ilə uşaqların təhsildən uzaqlaşması halları qeydə alınır. Çox vaxt valideynlər böyük təzyiqlə qız övladlarını orta məktəbi tam bitirmədən onları məktəbdən ayırırlar və hətta məktəb bitirsələr də belə, ali təhsil almalarına mane olurlar. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının Təhsil hüququnda (42-ci maddə) göstərilmişdir ki, "Hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır". Bu proseslər onu göstərir ki, valideynlərin övladlarına qarşı göstərdiyi belə təzyiqlər və məhdudiyətlər ailə-məişət zorakılığının əlamətlərindən biridir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının Nikah hüququnda (34-cü maddə) "Hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququ vardır, könüllü razılıq əsasında bağlanılır, heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz". Lakin buna baxmayaraq cəmiyyətimizdə yetkinlik yaşına çatmayan qızların zorla valideynlər tərəfindən ərə verilməsi hallarına rast gəlinir. Bu da həmin fərdin (qızın) hüququnun pozulmasına gətirib çıxardır. Bununla yanaşı, qızın getdiyi ailədə bir çox problemlərə gətirib çıxarır, çünki hələ həyatı tam olaraq dərk etmədən birdən birə ailə həyatı qurmağı, ata evində yaşam tərzini dəyişərək dərhal olaraq başqa bir ailəyə adaptasiya olmağa çalışır. Hər bir hərəkəti getdiyi evdə mübahisəyə və yaxud ailədəki sosial problemlərdən, kişinin məlum və ya naməlum səbəblərdən aqressiv hərəkətlərindən ailə məişət zəmnində münaqişələr yaranır. Ailə-məişət münaqişəsi zəminində bir çox hallarda qadının həyat yoldaşının onu döyməsi, ona qadağalar qoyması qadının şiddətə məruz qalması kimi təhlil olunur və bununla yanaşı ailədə olan uşaqlarda psixoloji gərginlik yaşanır və onların qorxu içində böyüməsinə səbəb olur. Gender bərabərliyi hər bir cəmiyyətdə, ailədə üstünlük kəsb etməlidir və kişi-qadın münasibətləri normal, insani davranışlarla həyata keçirilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qeyd olunan Bərabərlik hüququ (25 -ci maddə) hamıya şamil olunur və "Kişi və qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır". Bununla yanaşı Konstitusiyada İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi maddəsində (26 -ci maddə) isə "Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ" vardır. Əlavə etmək olarki ərə verilən qız

erkən yaşda ana olmağa məcbur edilir və bu hall onun səhətində istər istəməz tibbi nöqtəyi nəzərdən mənfi fəsadlar törədir və gələcəkdə qadının bir çox xəstəliyə tutulmasına və ondan əziyyət çəkməsinə səbəb olur. Ailə zorakılığı deyiləndə burda nəinki döyülmə və işgəncə məhfumu həmçinin, hətda vicdan azadlığının məhdudlaşdırılması da nəzərdə tutulur. Fərdin ailədə iqtisadi və ya sosial statusundan asılı olaraq, onun acizliyi və ya iradəsizliyi bəzən ailə üzvlərindən ona sərt şəkildə təzyiqlərin göstərilməsi nəticəsində öz sərbəstliyindən, vicdan azadlığından məhrum olması ilə nəticələnir. İnsan əgər özünün sivil dünya düşüncəsi baxışları varsa və hər hansı bir dinə məsafəli və ya yaxından yanaşmaq istəyirsə bəzən ailədə olan təzyiqlər bunun qarşısını alır və fərd məcburən valideynlərinin və ya həyat yoldaşının istəyinə uyğun olaraq hərəkət edir. Bu da Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qeyd olunan "Vicdan azadlığı" (48 –ci maddə) hüququnun məhdudlaşdırılması ilə nəticələnir.

"Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında "Azərbaycan Respublikasının Qanunu" nun 2-ci fəslində Məişət zorakılığı barədə şikayətlərə baxılması qaydasında 5-ci və 6-cı maddələrində zərər çəkmiş şəxsin şikayətlərinə baxılma qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən edilir və zorakılıqla bağlı şikayətlərin araşdırılması məsələsinə geniş yer verilmişdir.(3, s.12-13) "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" nun 3-cü fəslində Məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində tədbir növləri qeyd olunmuşdur. (3, s.15) Bunlardan xarakterli tədbirlər kimi məişət zorakılıqlarının araşdırılması, buna yol vermiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması, qabaqlayıcı tədbirlər ilə əhali arasında məişət zorakılığının mənfi hüquqi, tibbi, sosial nəticələrinin izah edilməsi və buna yönəlmiş digər maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili qanunla nəzərdə tutulur.

Bir insanın digərinə xəsarət yetirməsi, ona işgəncə verməsi qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət yaradır. Lakin cəmiyyətimizdə adət və ənənə deyilən bir məhfum olduğundan bu halların aşkarlanması bəzən gizlin olaraq qalır və ailələr öz aralarında bunu həll etməyə çalışırlar. Amma cəmiyyətimizin adət və ənənələrini nəzərə alarkən bu da bəzən çıxış yolu olmur. Çünki real düşünsək cəmiyyətimizdə bir çox ailələrin adət-ənənəyə uyğun olaraq daxili ailə qanunları heç də dövlətin qanunları ilə üst-üstə düşmür və ziddiyyət təşkil edir. Əgər bir qadın öz həyat yoldaşına qarşı onun şiddətə məruz qalması ilə bağlı şikayət ərizəsi yazarsa, bu zaman çox güman ki, bu ailənin dağılmasına, boşanmaya qədər gedib çıxmasına, ər olan şəxsin məsuliyyətə cəlb olunmasına və ya cəzalanmasına, ailələr və qohumlar arasında ciddi nifaqa səbəb olmasına zəmin yaradacaq. "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 8.0.8-ci maddəsində tərəflərin münasibətlərinin normallaşmasına və ailə münasibətlərinin bərpa olunmasına köməklik göstərmələri müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının üzərinə düşən vəzifələrdən biri olduğu göstərilmişdir.

Cəmiyyətimizin diqqətində məişət zorakılığı ilə bağlı fikirdə dəyişiklik yaradılması mühüm məsələdir. Məişət zorakılığı ilə sıx bağlı olan təhsildən yayınma hallarının aradan qaldırılması üçün ictimaiyyətdə maarifləndirmə işlərinin aparılması və qanun işləmə mexanizmi istiqamətində tədbirlər görülməlidir.

Müxtəlif xarici ölkələrin televiziya məkanlarında yayımlanan şiddətə və ailə zorakılığına qarşı təbliğat yayımı aparılmaqdadır. Bizdə də digər görülən maarifləndirici və qabaqlayıcı tədbirlər çərçivəsində telekanallarımızda dövlətin dəstəyi ilə belə bir qısa metrajlı yayımların olması daha məqsədə uyğun olardı. Bu halların yaranmaması üçün və belə problematik hadisələrin qarşısını almaq üçün digər təsiredici mexanizmləri işə salmaq gərəklidir. Valideynlərin övladlarını sərt təzyiqlə təhsildən uzaqlaşdırılması, erkən yaşda qızların ərə verilməsinin qarşısını almaq üçün mühüm profilaktik tədbirlər görülməli, polis və yerlərdə icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşları mütəşəkkil şəkildə çalışaraq buna ciddi şəkildə nəzarət etməli, nəzarət mexanizmi gücləndirilməlidir. Əraziyə təhkim olunmuş sahə müvəkkili və icra hakimiyyətin qəsəbə, kənd nümayəndələrinin səlahiyyətli məsul şəxsləri ərazidə baş verən proseslərə tam ciddi şəkildə nəzarət edərək, ailələr arası baş verən münasibətlərdən xəbərdar olmalı, ailələrin adət və ənənə ilə bir-birinə qohum olmalarında, erkən yaşda qızların məcburi və ya istəkli şəkildə ailə həyatı qurması hallarından xəbərdar olmaq, gizlin və ya aşkar şəkildə reydlə aparılaraq ailələrdə baş vermiş şiddətin və zorakılıqların aşkarlanmasında, qarşısının alınmasında iştirak etməli və tədbir görülməsi üçün bu barədə yuxarı instansiyaları məlumatlandırmalıdır. Bununla bağlı müəyyən tədbirlər görülməlidir. Bunun üçün də ailə psixoloqlarına və ailə hüquqşünaslarına müraciyyət edilməli və onlar ailələrlə görüşərək, onları dinləməli, hansı səbəbdən onların ailələrdə münasibətin yaranma səbəblərini araşdırmalı və onlara öz tövsiyyələrini verməlidirlər. Bunun üçün də ölkədə savadlı ailə hüquqşünaslarının və psixoloqların sayının artmasına vacib bir lüzum var. Mükəmməl tədris metodları ilə təhsil almış, savadlı ailə hüquqşünasları və psixoloqların çoxluğu və səmərəli olaraq bu işə köməklik göstərmələri yüksək faiz dərəcəsi ilə bu ailə-məişət zorakılığlarının qarşısının alınmasında müstəsna rol oynaya bilərlər.

Erkən nikahların qarşısının alınması üçün, qızların hüquq və imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində səmərəli maliyyələşdirilən siyasətin həyata keçirilməsinə, qızların təhsilə marağının gücləndirilməsi istiqamətində maarifləndirmə kampaniyalarının keçirilməsinə, onların peşə hazırlığına sərmayə qoyulmalıdır. Bu fəaliyyətlərə qeyri-hökumət təşkilatlarının və kütləvi informasiya vasitələrinin yaxından iştirak etmələrinin vacib olduğu qədər, onlarda marağ yaradılması mühüm işlərdən biri olmalıdır.

Qızların erkən yaşda ərə verilməsinə, təhsildən yayınmasına haqq qazandıran yanlış dini təsəvvürlərin, adət və ənənələrin aradan qaldırılması istiqamətində fəaliyyətin gücləndirilməli, erkən nikah hallarının əvvəlcədən aşkarlan-

ması və vaxtında qarşısı alınması üçün səmərəli monitoring mexanizmi yaradılmalıdır.

Bu sahədə təhsil, səhiyyə, ədliyyə, sosial müdafiə və yerlərdə icra hakimiyyəti orqanlarının müxtəlif sahələrdə sıx əməkdaşlıq etmələri uşaqların erkən yaşda nikaha daxil olma riskinin azalmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası.
2. Azərbaycan Respublikasında Məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunvericilik toplusu. Bakı, 2012
3. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: 22 iyun 2010 cu il. <http://www.president.az/articles/825>
4. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin internet resursu. http://scfwca.gov.az/?page_id=99

Günay Qasımova

AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses" şöbəsinin kiçik elmi işçisi

AİLƏDƏ ƏMLAK MÜNASİBƏTLƏRİNİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

Ailədə əmlak münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi ən aktual məsələlərdəndir. Ər-arvadın birgə mülkiyyət hüquq münasibətləri, şübhəsiz, ər-arvad arasında yaranan hüquqi əlaqələr sisteminə daxildir. Məlumdur ki, nikahın rəsmi qeydiyyatı ər-arvad arasında müəyyən əmlak münasibətlərinin yaranmasına səbəb olur. Nikah ailənin əsasıdır. Ər-arvadın birgə mülkiyyətinin rejimi Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 32-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddəyə əsasən nikah müddətində ər-arvadın əldə etdikləri əmlak onların ümumi birgə mülkiyyəti sayılır. Ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətinə aşağıdakılar daxildir:

✓ onların hər birinin əmək, sahibkarlıq və intellektual fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri gəlirlər, aldıqları pensiya və müavinətlər, eləcə də xüsusi təyinatı olmayan digər pul ödəmələri (şikəstlik, sağlamlığın bu və ya digər formada pozulması nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə ödənilən məbləğ, maddi yardımın məbləği və s.);

✓ ər-arvadın ümumi gəlirləri hesabına əldə edilən daşınar və daşınmaz əşyalar, qiymətli kağızlar, kredit idarələrinə və s. kommersiya təşkilatlarına qoyulmuş paylar, əmanətlər, kapitaldan olan paylar və əmlakın ər-arvaddan kimin adına əldə olunmasından, yaxud əmanətin kimin adına və ya kim tərəfindən qoyulmasından asılı olmayaraq nikah dövründə ər-arvadın qazandığı hər hansı sair əmlak daxildir.

Nikah dövründə ev təsərrüfatı ilə, uşaqlara qulluq etməklə məşğul olduğundan və ya digər üzürlü səbəblərə görə müstəqil qazancı olmayan ər (arvad) da ümumi əmlak üzərində hüquqa malikdir (1).

Ümumi qaydaya görə ər-arvad əmlaka birgə mülkiyyət hüququnda sahib olurlar. Ona görə də ər-arvadın ümumi əmlakına, əgər nikah müqaviləsi ilə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, birgə mülkiyyətin qanuni rejimi şamil edilir. Lakin ər-arvadın ümumi əmlakından başqa şəxsi əmlakı da vardır. Hüquqi nöqtəyi-nəzərdən bu iki rejim (şəxsi mülkiyyət rejimi və birgə mülkiyyət rejimi) mühüm fərqlərə malikdir. Şəxsi əşyalar üzərində biz öz mülahizəmizə görə sərəncam vermək hüququna maliklik (onu sata, bağışlaya, icarəyə verə bilərik və s.), ümumi əşyaya isə (birgə mülkiyyətdə olan) iki nəfər sahib olur və ona dair sərəncam verir (2, s. 6).

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 33.1-ci maddəsinə görə ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ onların

qarşılıqlı razılığı əsasında həyata keçirilir. Qanunvericilikdə həmçinin nəzərdə tutulmuşdur ki, ər-arvadın rəsmi reyestrdə qeydə alınmalı olmayan ümumi daşınar əmlakı üzərində sərəncam əqdini onlardan biri həyata keçirirsə, bu halda onun digərinin razılığı ilə hərəkət etməsi güman edilir (prezumpsiya). Belə bir fikir mövcuddur ki, prezumpsiya ər-arvadın hüquq və maraqlarını müdafiə edir, çünki ümumi birgə mülkiyyət münasibətləri şəxsi-etibarlılıq xarakteri daşıyır, birgə mülkiyyət iştirakçılarının dairəsi məhduddur, ər-arvad bərabərhüquqlu mülkiyyətçilər kimi ümumi razılıq üzrə əmlaka sahiblik edir, ondan istifadə edir və ona dair sərəncam verirlər (3, s. 61). Hesab edilir ki, prezumpsiyanın olması vacibdir, çünki ümumi əmlak üzərində sərəncam verilməsinə daim zərurət yaranır (4, s. 331).

Bununla bərabər, qanunla müəyyən edilmiş bəzi hallarda razılığın alınması zəruridir. Məsələn, ər-arvaddan birinin daşınmaz əmlak üzərində sərəncam vermək barədə notariat qaydasında tətbiq edilən və (və ya) qeydiyyatata alınan əqdlər bağlaması üçün digər tərəfin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı lazımdır. Ərin (arvadın) bu barədə notariat qaydasında təsdiq olunmuş razılığı olmadıqda, bu əqd Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş müddətdə mübahisələndirilə bilər (AR Ailə Məcəlləsinin 33.4-cü maddəsi).

Ər-arvadın birgə mülkiyyəti pajsız xarakter daşıyır. Belə qayda qanunvericilikdə ər-arvadın əmlak bərabərliyini təmin etmək məqsədilə nəzərdə tutulmuşdur. Ümumi əmlakın bölünməsi zamanı ər-arvadın paylarının bərabərliyi prinsipi, ilk növbədə, ailədə ər-arvadın hüquqlarının bərabərliyi prinsipinə əsaslanır və mülki qanunvericiliyin normalarına müvafiqdir (AR Mülki Məcəlləsinin 223.3-cü maddəsi). Məhz bu səbəbdən AR Ailə Məcəlləsinin 32.3-cü maddəsində müəyyən hallar nəzərdə tutulmuşdur ki, bunlar da ailədə ər-arvadın hüquqlarının bərabərliyi prinsipini müdafiə edir. Maddədə nəzərdə tutulan üzrlü səbəblərə aşağıdakılar aiddir: uşaqların doğulması və tərbiyəsi, ər-arvadın təhsili, xəstəlik, iş tapmanın mümkünsüzlüyü və s.

Qeyd etmək istərdik ki, XIX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq, ev təsərrüfatının aparılması üzrə qadın əməyi öz ictimai əhəmiyyətinə görə istehsalat əməyinə bərabərləşdirilməyə başladı.

Postsovet məkanında yaranan müstəqil dövlətlərdə, Azərbaycan Respublikasında olduğu kimi, ər-arvad ümumi əmlak üzərində bərabər hüquqa malikdirlər.

Həmçinin ona diqqət yetirmək lazımdır ki, nikahda olmasına baxmayaraq, uzun müddət ayrı yaşayan ər-arvadın ailə münasibətlərinə faktiki xitam verildikdə, qanunverici AR Ailə Məcəlləsinin 36.5-ci maddəsi əsasında məhkəməyə ər-arvaddan hər birinin ayrı yaşadıkları dövrdə qazandığı əmlakı onların hər birinin mülkiyyəti kimi tanıması imkanını verir. Belə ki, əmlakın əldə edilməsi mənbəyi kimi ər-arvadın ümumi vasitələri deyil, onlardan hər birinin şəxsi vasitələri çıxış edir. Bu, ər-arvadın uzun müddət ayrı yaşaması,

onlar arasında faktiki ailə münasibətlərinin kəsilməsi hallarıdır. Onlara obyektiv səbəblər üzündən ər-arvadın ayrı yaşaması halları aid deyildir: onlardan birinin uzunmüddətli ezamiyyətdə, təhsildə, orduda, hərbi xidmətdə olması və s.

Eyni zamanda, uzun müddət ayrı yaşadıqdan sonra ər-arvdın yenidən ailə münasibətlərini bərpa etməsi situasiyası mümkündür. Bununla əlaqədar yaranan göstərilən dövrdə ər-arvadın qazandığı əmlakın ər-arvadın ümumi əmlakına məxsusluğu sualı AR Ailə Məcəlləsinin 32-ci və 36.5-ci maddələrinin normalarına əsaslanaraq həll edilməlidir.

Beləliklə, oxşar situasiyada ayrı yaşama dövründə qazanılan əmlaka ər-arvaddan hər birinin mülkiyyəti kimi baxılmalıdır (6, s. 61). Biz göstərilən fikirlə həmrəyik, belə ki, bu vəziyyət, ilk növbədə, əmlakın bölünməsi halında ər-arvadın hər ikisinin əmlak maraqlarını müdafiə edir.

Yuxarıda əks etdirilən fikirlər belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, ər-arvadın əmlak ümumiliyinin yaranma əsası hüquqi faktların – qeydə alınmış nikahda olma faktının və ailə münasibətlərində olma faktının məcmusudur. Bununla bərabər, ayrı yaşadıkları dövrdə ər-arvaddan birinin qazandığı əmlakı, ailə münasibətləri davam etsə də, məhkəməyə bölünmüş əmlak kimi tanımaq imkanının verilməsinin və ya başlanğıcdan həmin ər-in (arvadın) xeyrinə payların bərabərliyindən geri çəkilmənin məqsədəuyğunluğunu və ədalətliyini qeyd etmək istərdik.

Qeyd edilənlər güman etməyə əsas verir ki, ər-arvadın birgə mülkiyyətinin hüquqi tənzimlənməsi, ilk növbədə, ailə üzvlərinin hüquq və maraqlarının mühafizəsinə, onlar arasında qarşılıqlı məhəbbət və hörmət, bir-birinin qarşısında məsuliyyət və qarşılıqlı kömək, ailədə uşaqların tərbiyəsi üçün lazımi əlverişli şəraitin yaradılması əsasında qurulan münasibətlərin formalaşmasına istiqamətlənir.

Həmçinin göstərmək istərdik ki, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu “Ər-arvad arasında əmlak mübahisələri ilə əlaqədar məhkəmə təcrübəsində qanunvericiliyin tətbiqi haqqında” 2 dekabr 1994-cü il tarixli Qərarında məhkəmələrə tövsiyə etmişdir: “Ər-arvadın şəxsi əmlakı o vaxt onların ümumi birgə mülkiyyətinə çevrilə bilər ki, tərəflər nikah dövründə əmək sərf etməklə və ya pul xərcləməklə əmlakın ümumi dəyərini, ilkin dəyəri istisna olmaqla, xeyli artırmış olsunlar (məsələn, qanuni əsaslarla əlavə tikililərin aparılması, yenidənqurma işlərinin görülməsi və s.). Belə olan halda əmlakın yalnız artırılmış hissəsi ümumi birgə əmlak kimi bölünə bilər. Nikah müddətində qazanılmış əmlakın ər-arvadın birinin adına yazılmasından asılı olmayaraq, həmin əmlak üzərində hər ikisinin hüququ vardır. Ər-arvadın ümumi ehtiyacı üçün onların kreditlə aldıkları əmlak AR Ailə Məcəlləsinin 36-cı maddəsinə müvafiq olaraq onların nikah müddətində əldə etdikləri əmlak kimi bölünməlidir (7).

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2015
2. Щеренко М.В. Имущественные отношения в гражданском и официальном браке / Под общ.ред. Г.Ю. Касьяновой. М.: Информцентр XXI века, 2005
3. Мозолин В.П. Научно-практический комментарий к Гражданскому кодексу РФ. М.: ТЕИС, 1996
4. Королев Ю.А. Постатейный комментарий к Семейному кодексу РФ. М.: Юстицинформ, 2003
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2015
6. Лавров Ю.Н. Имущественные правоотношения супругов в России: Дис. ... канд. юр. наук. СПб., 2002
7. “Ər-arvad arasında əmlak mübahisələri ilə əlaqədar məhkəmə təcrübəsində qanunvericiliyin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2 dekabr 1994-cü il tarixli Qərarı. Bakı: Qanun, 1995

Ильхам Алиев

научный сотрудник Института

Философии и Права НАНА e-mail: ilham-aliyev0@mail.ru

СОЦИАЛЬНЫЙ ВОПРОС СЕМЕЙНОГО НАСИЛИЯ

Семья обычно рассматривается как социальный институт, в котором изобилует любовь и теплые взаимоотношения. Однако, часто оказывается истиной и противоположное. Насилие имеет широкое распространение в семьях. Проблема насилия в семье долгое время была табуированной областью, и до настоящего времени существует сопротивление социума обращению к этой проблеме. В общественном сознании и СМИ проблема насилия представлена в очень усеченной и трансформированной форме. Существует много мифов о проблеме домашнего (семейного) насилия, таких как: насилие имеет место только в социально неблагополучных семьях, существует определенный внешний вид и социальное положение граждан, подвергающихся насилию, и т. п.

Во многих странах семейное насилие рассматривается как серьезная социальная проблема и входит в сферу интересов различных академических и практико-ориентированных дисциплин. Весьма актуальной данная проблема является и для Азербайджанской Республики, находящейся в затянувшемся и болезненном периоде перехода от одного политического и социально-экономического уклада к другому. Как показывает история цивилизации, глобальные изменения в обществе всегда сопровождаются ожесточением. Потеря прежних социальных ориентиров и конфликт жизненных ценностей, неуверенность в будущем, нестабильность социально-экономической ситуации, снижение уровня жизни, а также необходимость принимать нестандартные решения (что само по себе является дискомфортным, а нередко и стрессовым фактором) способствуют нарастанию и более интенсивному проявлению агрессивности и жестокости.

В этой связи с психологической точки зрения современное насилие рассматривается как своеобразная форма невротического протеста личности против различного рода давящих на нее стрессовых факторов и условий социальной жизни, к которым ей трудно адаптироваться. Насильственные действия членов семьи по отношению друг к другу имели место во всех обществах и во все времена, но не всегда они рассматривались в качестве социальной проблемы.

Существует так называемое структурное насилие, легитимно оно представлено в культуре, социальных символах и ритуалах. Например, «педагогическое» насилие над детьми, «домостроевское» обращение с женщи-

нами или же «спартанское» отношение к старикам и инвалидам в те или иные времена было зарегистрировано законом или поддерживалось общественной моралью. Иначе говоря, те или иные формы насилия могут восприниматься населением как «справедливое дело». Азербайджанское общество в этом вопросе не является исключением.

Исторически отношение общества и государства к жестокости в семье менялось. Раньше многие виды насилия в быту были фактически узаконены. Государство, исповедуя формальный принцип невмешательства в семейные дела, наделяло при этом мужчину широкими властными полномочиями по отношению к другим членам семьи. Например, в лондонской полиции в начале века считались с таким правилом: «Муж сварливой жены имеет право побить ее дома, при условии, что палка, которую он использует, не будет толще большого пальца его руки». В Америке в 1824 году в некоторых штатах закон официально освободил мужей от ответственности при умеренном физическом наказании жены в случаях «крайней необходимости».

Возникает резонный вопрос, когда же насилие в семье стало социальной проблемой и получило негативную оценку со стороны общества? В Америке и Европе это произошло в 70-е годы двадцатого века, когда идеи равноправия мужчин и женщин в браке и на работе получили широкое признание. В 70-80-х годах возрастает общественная осведомленность о семейной жестокости, супружеское насилие признается недопустимым. В соседней и дружественной нам Турции, учитывая мусульманскую ментальность ее населения, этот вопрос злободневно стоит на повестке.

Развивая исследуемую тему, отметим, что новая Конституция Азербайджанской Республики признала право каждой семьи на социальное обеспечение. Так, забота о нетрудоспособных, в первую очередь признана долгом членов его семьи. В статье 38-ой Конституции Российской Федерации указано, что семья, материнство и детство находятся под защитой государства (1). Права и обязанности родителей в сфере заботы о детях и их воспитания равнозначны. Трудоспособные дети, достигшие 18 лет, обязаны содержать нетрудоспособных родителей. В соответствии со статьей 41-ой Конституции Турецкой Республики, семья – это база Турецкого общества, и отношения между мужем и женой строятся на основе равноправия (1). Государство, в целях безопасности и благосостояния семьи, применения формирования семейного планирования, защиты матери и детей, проводит целенаправленные меры. Каждый ребенок имеет право пользоваться заботой и опекой, строить и продолжать личные и прямые взаимоотношения с матерью и отцом. Государство проводит защитные меры против любых видов эксплуатации и жестокого обращения с детьми.

Слово «семья» (аиля), используемое в азербайджанском языке, по своей этимологии происходящее от арабского слова «авл», означает «опору»,

«единство людей, доверяющих друг другу». Семья является базовой составляющей общества и государства. Государство, по своей сути, охватывая совокупность семейных союзов, объединяет их в себе. В управлении семьей и государством имеются тождественные элементы. Нелишним будет вспомнить, что среди перечня основных теорий происхождения государства: присутствует семейно-патриархальная теория (основатели Аристотель, Михайловский и др.). Из вышеуказанного логично вытекает, что проблемы на семейном уровне, в будущем с высокой вероятностью отражаются и на государственном уровне.

В нашем правосознании демократическое государство становится, прежде всего, государством социальной справедливости. Именно потому, что с демократией в азербайджанском сознании связывается надежда на справедливость, данная идея рассматривается как один из ведущих принципов, как идеал государственно-властных отношений. Последнее тесно перекликается с выводом, что проанализировав статьи 15,16,17 Конституции Азербайджанской Республики можно утверждать, что в теоретической основе нашей Конституции присутствует идея социального государства (2,7). В соответствии с идеей социального государства, благополучие семьи является одной из приоритетных задач нашего государства. Благополучные семья и детство являются в свою очередь – залогом стабильности общества.

В сфере равноправия мужчин и женщин 18-го декабря 1979 года был сделан серьезный шаг, когда Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций была принята «Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин» (3).

В Конвенции было объявлено равноправие женщин независимо от семейного положения во всех сферах – в политической, экономической, социальной, культурной и гражданской. К подписанной 2-го марта 1980-го года и вступившей в силу 2-го сентября 1981-го года «Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин» Азербайджанская Республика присоединилась 10-го июля 1995-го года, взяв на себя обязательства по претворению в жизнь этой Конвенции и подтвердила себя сторонницей идей равенства и демократии.

Крайне важное значение имело то, что благодаря совместным усилиям международных и региональных организаций, в нашей стране были приняты Закон Азербайджанской Республики «О предотвращении бытового насилия» (4) от 22 июня 2010 года и другие связанные с ним нормативно-правовые акты. В нашей стране, в этой сфере создана важная нормативно-правовая база, были приняты организационно-правовые меры. Такие системные меры продолжают приниматься и поныне. Исполнение Закона Азербайджанской Республики «О предотвращении бытового насилия» от 22 июня 2010 года, выполнение и осуществление профилактических мер в этой области и сформировали новые позитивные тенденции, был эффек-

тивно использован международный опыт. Меры и превентивные работы принимаемые в отношении внутрисемейного насилия осуществляются последовательно, систематически и эффективно, что приводит к наблюдению тенденции уменьшения в этой области преступности и правонарушений (хотя эта сфера относится к латентным, и в ряде случаев может оставаться закрытой от статистики). В сфере ликвидации тяжких последствий, непрерывно осуществляется система определенных мер.

С целью решения проблем женщин и детей на более высоком уровне, Президентом Азербайджанской Республики 6-го февраля 2006-го года был подписан Указ о создании Государственного Комитета по Проблемам Семьи, Женщин и Детей, создаваемого на основе Государственного Комитета по Проблемам Женщин (5).

Для дальнейшего укрепления семейных отношений в обществе, ликвидации дискриминации между мужчинами и женщинами во всех сферах социальной, политической и экономической жизни, для обеспечения полного равноправия обоих полов – женщин и мужчин, 10 октября 2006 года был принят Закон Азербайджанской Республики «Об обеспечении гендерного (мужского и женского) равенства в Азербайджанской Республике», 29 ноября 2006 года был издан Указ Президента Азербайджанской Республики о применении Закона. Закон вступил в силу с 1 декабря 2006 года (6). В соответствии с Указом Президента Азербайджанской Республики от 29 ноября 2006 года, контроль за обеспечением гендерного равенства осуществляет Государственный Комитет по Проблемам Семьи, Женщин и Детей Азербайджанской Республики и этот Комитет представляет ежегодный доклад о своей деятельности Милли Меджлису Азербайджанской Республики (7).

В продолжение рассматриваемого вопроса отметим, что суть того или иного поведения не может быть раскрыта без связи с нравственными нормами. Правомерное поведение, как его разновидность также поддается нравственным оценкам в категориях справедливости, добра и зла, долга и чести (8, 176). Существуют множество положений нравственности нашедших свое отражение в Конституции Азербайджанской Республики. Так, в Конституции Азербайджанской Республики, в статье 72 сформулировано, что: «Незнание закона не освобождает от ответственности» (2, 24).

Ряд положений нравственности нашел свое отражение, как в Преамбуле, так и в самом тексте Конституции АР, главные из которых закреплены в разделе втором Конституции АР – «Основные права, свободы и обязанности». Также наше законодательство такие нравственные нормы как защита семьи, забота детей о родителях и т.д. перевело в конституционные предписания. Эти вполне нравственные требования закреплены в ст. 17 и 34 Конституции АР, положения о добровольности заключения брака, об обязательности заботы родителей о детях, детей о родителях и т.д., а так-

же прямое упоминание о защите нравственности детей. В статье 17 Конституции АР провозглашено, что «Семья как основная ячейка общества находится под особой опекой государства», а ст. 34 уже гласит, что «Семья и брак находятся под опекой государства» (2, 13). Как видим, выделение законодателем не просто защиты семьи, а особой опеки говорит о чрезвычайной полезности, как говорит академик М.Ф. Меликова «необходимости и желательности» (9, 356) этого вида поведения.

Необходимо отметить, что исследованием вопросов внутрисемейных проблем в Азербайджане происходит обеспечение духовно-нравственного роста и защита нравственных основ, национального менталитета азербайджанского народа. Ведь выражаясь словами великого классика Ф.В.Гегеля: «...Семья – это природный нравственный дух... Нравственная субстанция, есть действительный дух семьи и народа» (10, 192). Чрезмерное увлечение современными «западными» семейно-нравственными ценностями может привести к губительной для нашего народа переоценке элементарной нормы ст. 2.3. СК АР гласящей, что: «Брак является добровольным союзом мужчины и женщины, зарегистрированным в соответствующем органе исполнительной власти с целью создания семьи» (11, 182).

Права женщин, семьи в Азербайджанской Республике всесторонне обеспечиваются в соответствии с Конституцией независимой Азербайджанской Республики, подготовленной под руководством Общенационального лидера Гейдара Алиева и принятой общенародным голосованием 12-го ноября 1995-го года, новым Семейным Кодексом Азербайджанской Республики, а также международными Конвенциями участницей которых выступает Азербайджанская Республика. Да и в перечне задач, принятого в 2000-ом Семейного Кодекса Азербайджанской Республики, в статье 3 существует пункт 3.0.5. об «устранении вредных традиций в семейных отношениях» (12).

Необходимо, на наш взгляд, проявлять всемерное уважение к женщине, отвергая практику жестокого обращения, которое встречается в быту, интимных отношениях, воплощается в материалах порнографического характера, проституции, торговле людьми, принуждении к половой жизни. Эти явления характерны для такого общества, где процветает унижение женщины, недостойное к ней отношение, нарушение ее прав, предоставляемых ей социальным государством, каковым позиционирует себя Азербайджанская Республика.

Использованная литература:

1. Конституции Российской Федерации и Турецкой Республики.
http://www.twirpx.com/files/law/constitutional_f/constitutions/#group_1048,
<http://worldconstitutions.ru/>

2. Конституция Азербайджанской Республики. Баку: Ганун, 2010
3. <http://www.genderbasedviolence.az/az/announcements/detail/128/ceda-w-nun-qbulundan-30-il-kecdi.html>
4. Закон Азербайджанской Республики «О предотвращении бытового насилия» от 22 июня 2010 года. Газета «Азербайджан», Баку, 2010, 25 июня
5. Указ Президента Азербайджанской Республики от 6-го февраля 2006-го года «О создании Государственного Комитета по Проблемам Семьи, Женщин и Детей». Газета «Азербайджан», Баку, 2006, 7-ое февраля
6. Закон Азербайджанской Республики «Об обеспечении гендерного (мужского и женского) равенства в Азербайджанской Республике» от 10 октября 2006 года. Газета «Азербайджан», Баку, 2006, 2-е декабря
7. <http://www.scfwca.gov.az/docs/hesabat.doc>
8. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. М.: Наука, 1986
9. Məlikova M.F. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Bakı: Maarif, 1988
10. Гегель Г.В. Философия права, М.:Соцэкгиз,1934, 380
11. Orucov E.Z. Ailə qanunvericiliyi və onun tətbiqi. Bakı: Çinar-Çar, 2004, 215
12. Семейный Кодекс Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 года. Баку: Ганун, 2011

Nigar Alesgerova

Azerbaijan National Academy of Sciences

The Institute of Philosophy and Law Department of Theory of State and Law,

Civil law and Civil procedure junior research fellow

e-mail: nigar_qabilqizi@mail.ru

THE CRIMINAL AND LEGAL ASPECTS OF VIOLENCE IN «CARA TALA LEGISLATION» IN THE XVIII CENTURY

The development features of the law in the XVIII century as the source of the law we must note the legislative acts prepared in Azerbaijan khanates and «Cara Tala Legislation». But it is a pity that the texts of these normative acts have not been reached to us as they were and it was possible partially to get any information about them.

In those times Islamic norms occupied the main part in the sphere of the crime law. Besides it there was reflection of the crime rates against property, personality, financial irregularities, but there we have observation of some types of judgements that don't have any connection with Islamic norms.

The 21 of the 24 clause of «Cara Tala Legislation» dealt with the norms of the law. In the classification of the crimes acted consciously. The relatives of the murdered one had the right to judge «the definite killer». In the other clause there was a classification of some other crimes included killing the man (woman) by throwing stones at those who cheated her husband, kidnapped, consciously burnt any place, among them also were such crimes as betraying military secrets or killing his master.

In this Legislation plenty of norms in the crime law sphere were reflected. There were given some concrete constitutions of most crimes.

In the 4-th clause of the Legislation not only the person acted the crime but also his relatives and close people were considered to be the subjects of the crime and were also responsible, this way people lived with the guilty one and having the common household took personal and property responsibility. In other words they wholly shared the responsibilities with the guilty one. But relatives who lived apart had the exile judgement for a year, they didn't touch these relatives property.

In the 13-th and 14-th clause participant institution found its reflection. So to consider a man to be the participant of a crime (in this case only stealing was meant) it was important to react it. They had to find anything that was stolen by him and if he did it after inauguration he was considered the participant of the crime.

The Legislation distinguished some categories of the crime ; crimes against personality, crimes against property, crimes against family and morality. Besides it there is information about crimes against fair justice contraries against shariah and local customs and traditions, decisions of the judge made under corruption and friendship connection (the 20-th clause), the disguising of a man who killed his masters, informing the enemies about army attacks.

The gazi was amerced for his unlawful actions against condemnation of justice at the rate of 3 tumans, for hiding any man at the rate of 12 tumans and also for hiding a murdered who killed his master.

The legislation of the family and morality crimes includes the kidnapping of daughter or wife of a man or take away by force dishonourably stealing their headkerchief and other things. Fornication of wife or husband and breaking the law of a marriage settlement. For the first time the action implemented such judgements as exiling for a period painting the face in black colour for the fornication they were whipped, knouted for 100 times.

As it is seen the Legislation applied the same judgements for different crime actions. Among them are death judgements, provisional (till they made peace with the relatives of the murdered man) unprovisional exiles to other regions, whip and stick judgements, payment for blood and damage, penalties for the crimes.

The diversity of the judgment depended on definite occasions. In case of informing enemies of the army attraction, if he was caught he was murdered, but if he wasn't caught and was able to get home anyhow, it was meant to amerce him for 12 tumans.

References:

1. History Of Azerbaijani the first tome Z.Bunjadoff and Y.Yusifov Baku 1994
2. Abdullajev G.B. "Azerbaijan in the XVIII century and its relations with Russia" Baku 1965
3. Cavashir Ahmadbay On political situation Karabakh Khanate. Baku 1961
4. Isamajilov X.C. The first half of the XVIII century a brief overview of the sources of law. //Legal state and the law// Baku 2005. №1
5. Shukurzadeh E.B. «Traditions of Cara Tala chatatlig» Publishing office Azerbaijan series of history, philosophy and law, 1976, №3
6. Petrushevskij I.P. Azerbaijani khanate in the second half of the XVIII century. Leningrad 1940
7. Leviatov A. S. Sketches of the history of Azerbaijan in the XVIII century. Baku 1948
8. www.history.az
9. <http://www.zakon.kz>
10. <http://ethnoglobus.az>

Faiq Ağayev

*Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili
(Ombudsman) Aparatının Hüquqi maarifləndirmə, elmi-analitik,
İnformasiya və beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri,
dövlət qulluğunun müşaviri*

ERKƏN NİKAHLARIN QARŞISININ ALINMASI ÜZRƏ İMKANLARIN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ

Zorakılıq, insana qarşı pis rəftar dünyada qəbul olunmaz hallardan biridir. Xüsusilə uşaqlara qarşı zorakılıq yolverilməzdir və bu gün dünyada uşaqlara qarşı edilən zorakılıq halları gələcəyə edilmiş təcavüz kimi qiymətləndirilməlidir. Azərbaycanda da uşaqlara qarşı zorakılıq halları pislənilir, uşaq hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində qanunvericilik aktları qəbul edilir, müvafiq proqram və tədbirlər həyata keçirilir. Məişət zorakılığının bir növü də ailədə uşaqlara qarşı zorakılıq, o cümlədən erkən nikah hallarıdır.

Təəssüf ki, bütün dünyada olduğu kimi, ölkəmizdə də uşaqlar müəyyən səbəblərdən müxtəlif növ zorakılıqlara məruz qalırlar. Bir çox hallarda, valideynlər tərəfindən qız uşaqlarının yuxarı siniflərdə dərəcə qoymamaq, erkən yaşlarında nikah rəsmiləşdirmədən zorla öz iradəsinə zidd olaraq ailə qurmağa məcbur edilmə kimi hallar baş verir ki, bu da böyük narahatçılıq doğurur.

Rəsmi statistikaya nəzər yetirdikdə, ölkəmizdə bu problemin mövcudluğunu bir daha müşahidə edirik. Lakin, əsas məsələ ondan ibarətdir ki, ailə-məişət zorakılığının, erkən nikah probleminin həll edilməsi və onun fəsadlarının aradan qaldırılması dövlətin prioritet məsələlərindədir və bu gün ölkəmizdə keçirilən bu konfrans da bunun bariz nümunəsidir.

Azərbaycan dövləti beynəlxalq sənədlərdə və milli qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına xüsusi diqqət yetirir. Hər bir sivil cəmiyyətin əsas əlamətini onun məhz qanunlar əsasında inkişafı təşkil edir. Cəmiyyət üzvləri arasında ictimai münasibətlər insan həyatının bütün aspektlərini əhatə etdiyindən bu münasibətlərin hüquqi nizama salınmasına daim ehtiyac duyulur.

Respublikamızda hüquqi dövlət prinsipinə sadıq qalaraq, insan hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə qanunun adət-ənənələrdən (bu halda qızların erkən yaşda ailə qurması kimi hallardan) üstün tutulmasının təmin edilməsi istiqamətində mühüm işlər görülür. Belə ki, artıq müəyyən dövrlərdə böyük problemə çevrilmiş evlənmək məqsədi ilə qız qaçırma halının Cinayət Məcəlləsində adam oğurluğu kimi təsbit edilməsi ilə hüquqi norma halına salınmasını misal olaraq göstərə bilərəm.

Ölkəmizdə insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı qəbul edilən bir çox dövlət planları və proqramlarında erkən nikah hallarının azaldılması məqsədi ilə maarifləndirmə işlərinin gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi

qeyd edilmişdir. Bu problemin həlli məqsədilə qanunvericilikdə müəyyən əlavə və dəyişikliklərin edilməsi ilə yanaşı maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi, ictimai qınağın formalaşması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan ölkəmizdə Ombudsman təsisatı tərəfindən bu sahədə həyata keçirilən və müsbət təcrübə kimi qiymətləndirilən bəzi fəaliyyətimizi qısa olaraq qeyd edim.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasətini bu gün uğurla davam etdirən Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı, daha sonra bu Milli Fəaliyyət Planının məntiqi davamı olaraq 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı təsdiq edilmişdir. Yeri gəlmişkən, Milli Fəaliyyət Planı üzrə ölkəmizdə görülən işlər Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə o vaxtkı Komissarı Tomas Hammarberqin istər ayrı-ayrı hesabatlarında, istərsə də çıxışlarında «ən yaxşı təcrübə» kimi dəyərləndirilmişdir. Adıçəkilən Plan və Proqramların həyata keçirilməsinin monitorinqi, dəyərləndirilməsi və əlaqələndirilməsi üzrə İşçi qrupunun fəaliyyətinə rəhbərlik İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinə (Ombudsmana) tövsiyə edilmiş, bir çox dövlət qurumlarını və vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarını birləşdirən şəbəkə şəklində fəaliyyət təmin olunmuş, ötən dörd il müddətdə sonuncu Milli Fəaliyyət Proqramında nəzərdə tutulmuş bir çox məsələlər icra olunmuşdur.

Ombudsmanın təşəbbüsü əsasında Milli Fəaliyyət Proqramının icrası ilə bağlı ölkənin hər bir şəhər və rayonunda əhalinin müxtəlif qruplarının iştirakı ilə ictimai dinləmələr təşkil edilmiş, həmin tədbirlərdə də ailə-məişət zorakılığının, erkən nikahın yolverilməzliyi, bu məsələlərə ictimai nəzarətin vacibliyi, ailə planlaşdırılması və reproduktiv sağlamlıq məsələləri daim diqqətdə saxlanılmışdır.

Ombudsman Aparatı və 4 regional mərkəzi tərəfindən insan hüquqları, o cümlədən qadın və uşaq hüquqları ilə bağlı keçirilən çoxsaylı maarifləndirmə tədbirlərində də ailə-məişət zorakılığının, erkən nikah hallarının qarşısının alınması və bunun fəsadları ilə bağlı maarifləndirici tədbirlər həyata keçirilmiş, həmçinin “Ailə planlaşdırılmasında ictimai xidmətin təşkili üzrə vəsait” adlı kitab və “Sağlam və xoşbəxt olun!” adlı liflet hazırlanaraq ictimaiyyətə paylanmışdır.

Bununla yanaşı, Ombudsmanın təşəbbüsü əsasında Təhsil Nazirliyi ilə əməkdaşlıqda orta ümumtəhsil məktəblərində insan hüquqları təhsili bazasında həyata keçirilən Uşaq hüquqları üzrə pilləli tədris proqramı tətbiq olunduğu Bakı şəhərində və respublikamızın regionlarında yerləşən orta ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərə keçirilən treninqlərdə bu problemlər xüsusi müzakirə olunur. Xüsusilə qeyd etmək istərdim ki, Uşaq hüquqları üzrə pilləli tədris proqramının məqsədi ondan ibarətdir ki, treninqlərdə iştirak edən uşaqlar burada əldə etdikləri bilikləri özlərindən aşağı sinif şagirdlərinə də aşılayır.

Ümumilikdə 100-dən çox məktəbdə bu təlimlərdə 6350-dən artıq şagird iştirak edərək sertifikat almış və həmin uşaqların ən azı 10 uşağa bu mövzular haqqında təlim keçdiyini nəzərə alsaq bu maarifləndirmə kampaniyasında 60000-dən çox uşağın faydalandığını qeyd edə bilərik. Yeri gəlmişkən, Ombudsman təsisatında Uşaq hüquqları ilə bağlı 24 saat fəaliyyət göstərən 916 qaynar xətt xidməti vardır.

Maarifləndirmə tədbirlərinin keçirilməsinin xüsusi əhəmiyyət daşıdığını nəzərə alaraq, Müvəkkilin təşəbbüsü ilə 18 iyun Milli İnsan Hüquqları günü münasibətilə hər il mayın 18-dən iyunun 18-dək respublikamızda “İnsan hüquqları ayı””, BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının qəbul edilməsi günü ilə bağlı 20 oktyabr – 20 noyabr tarixlərində “Uşaq hüquqları ayı” keçirilir. Ümumilikdə il ərzində həyata keçirilən Aylıqlar çərçivəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən məişət zorakılığı, o cümlədən erkən nikah məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Xüsusi ilə qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan dünyada bəlkə yeganə ölkədir ki, milli insan hüquqları günü təsis edilib və bu gün ölkə əhalisinin fəallığı ilə geniş qeyd edilir.

Ombudsman tərəfindən Aparatın və Regional Mərkəzlərin əməkdaşları ilə yanaşı, Ombudsmanın resurs mərkəzləri olan qeyri-hökumət təşkilatları BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası ilə Məsləhətçi Statusu olan Azərbaycan Qadın və İnkişaf Mərkəzinin, Azərbaycan Uşaq və Gənclərin Sülh Şəbəkəsinin, Ahıllar Mərkəzinin üzvləri də cəlb olunmaqla erkən nikah problemini müxtəlif yaşlar üzrə insanlara aşılamağa və ictimai qınağın formalaşdırılmasına xidmət edən çoxsaylı və əhatəli maarifləndirmə tədbirləri insanların hüquqi düşüncə və mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinə təkan vermişdir.

Ölkəmizdə Ombudsman təsisatının, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin və digər müvafiq qurumların fəaliyyəti nəticəsində erkən nikah probleminin həlli istiqamətində irəliləyişlər də əldə etmişik. Belə ki, 2010-cu ilə 15-17 yaşlı analar tərəfindən doğulan uşaqların sayı 4103 olduğu halda 2014-cü ildə isə 3296 belə hal olmuşdur. Lakin xüsusilə qeyd etmək istərdim ki, 1998-ci ildə ölkəmizdə qəbul olunmuş Uşaq Hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən nikahdan və ya nikahdankənar doğulmasından asılı olmayaraq uşaqlar eyni hüquqlara malikdir. Eyni zamanda, ölkəmiz “Nikahdankənar doğulmuş uşaqların hüquqi statusu haqqında” Avropa Konvensiyasına qoşulmuşdur. Yəni, erkən nikahla mübarizə aparmaqla yanaşı, bu hallar baş verdikdə və uşaq dünyaya gəldikdə o uşağın hüquqları tam şəkildə ölkəmizdə qanunvericiliyə uyğun olaraq digər uşaqlarla bərabər şəkildə qorunur.

Biz doğum halları ilə yanaşı abortları da təəssüflə qeyd etməliyik ki, 15-17 yaşlı qadınlar tərəfindən 2014-cü ildə 88 abort halı baş vermişdir. Bu hal da böyük narahatçılıq doğurur.

Erkən nikah halının baş verməsinə və bununla bağlı müvafiq profilaktik tədbirlərin görülməməsinə görə təhsil işçilərin, müvafiq yerli icra orqanlarının və bələdiyyələrin nümayəndələrinin, polis sahə müvəkkillərin üzərinə

məsuliyyət düşür.

Erkən nikah halı baş verdikdə həmin ailə quran qız təhsildən kənar qalır, erkən ailə quran tərəflər tibbi müayinədən keçmirlər, bu da bir çox hallarda onların və dünyaya gələcək körpənin sağlamlığını təhlükə altında qoyur.

Hamımızı narahat edən erkən nikah hallarının qarşısının alınması və bu sahədə monitoring mexanizminin gücləndirilməsi məqsədilə bəzi tövsiyələrimizi bildirmək istərdim:

1. Məlum olduğu kimi, Ailə Məcəlləsində nikah yaşı üzrlü səbəblərdən müvafiq icra hakimiyyətinin razılığı ilə bir yaş aşağı endirilə bilər. Təklif edirik ki, bu müddəa qanundan çıxarılsın. Bu istisna istər-istəməz erkən nikah hallarının baş verməsinə şərait yaradır. Çünki rəsmi statistikaya görə 18 yaşadək 2014-cü ildə 2 kişi və 479 qadın nikaha girib. 2013-cü illə müqayisədə qadınlara münasibətdə bu rəqəm təxminən 2 dəfə çoxdur.

2. Cinayət Məcəlləsinə əsasən 16 yaşdan cinsi azadlıq müəyyən edilir. Cinayət Məcəlləsində cinsi azadlıq yaşının 18 yaş müəyyən edilməsini və həmin maddə üzrə qeydin Məcəllədən çıxarılmasını təklif edirik. Çünki bu qeyd özü-özlüyündə erkən nikaha yol açır. Eyni zamanda, 16 yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə məsuliyyət daşdığına görə bəzən erkən nikaha girən qadın uşaq dünyaya gətirərkən evdə doğuşa üstünlük verir ki, bu da qadının və uşağın sağlamlığını təhlükədə qoyur.

3. Bu iki təklifi ümumiləşdirərək qeyd etmək istərdim ki, qanunvericilikdə nikah və cinsi azadlıq yaşının 18 yaş müəyyən edilməsi vacibdir. Əks təqdirdə fərqlilik olanda nikahdan kənar doğulan uşaqların da sayının artmasına səbəb olur.

4. Problemin həll edilməsi məqsədilə rəsmi statistik göstəricilərin - Rəsmi qeydə alınmamış nikahdan kənar dünyaya uşaq gətirən anaların, abort olan və dünyaya uşaq gətirən anaların yaşa görə bölgüsünün indiki halda 14-17 yaş üzrə aparılmasını təklif edirik. Bəzi hallarla bağlı 15-19 yaş üzrə statistika aparılır ki, bu da rəsmi nikaha daxil olan qadınlarla bağlı göstəricilərin erkən nikahın nəticəsi ilə baş verən statistik rəqəmlərə qatılır.

5. Hər bir şəhər və rayon icra hakimiyyəti yanında fəaliyyət göstərən və yerli səviyyədə uşaq hüquqlarının müdafiəsinə məsul olan qurum kimi Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların lazımı insan və texniki resurslarla təchiz olunması, uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərməsi məqsədilə komissiyaların işinin, strukturunun, səlahiyyətlərinin yenidən və əsaslı şəkildə qurulmasını, bununla əlaqədar müvafiq əsasnaməyə zəruri dəyişikliklərin edilməsini təklif edirik.

6. Ölkə həyatının bütün sahələrində inkişaf siyasətinin əsas strateji hədəflərini ehtiva edən və həyata keçirilməsi müvafiq dövlət proqramları vasitəsilə gerçəkləşdiriləcək, dövlət başçısı tərəfindən təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyasında respublikamızda

insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsi, o cümlədən erkən nikah halları üzrə monitoring sisteminin yaradılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu Konsepsiyada nəzərdə tutulan monitoring sisteminin yaradılması məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti yanında Erkən nikah hallarının araşdırılması üzrə işçi qrupunun yaradılmasını təklif edirik. Həmin işçi müvafiq qurumların və QHT-lərin nümayəndələrinin cəlb edilməsi məqsədmüvafiqdir. Hər bir aşkar edilmiş erkən nikah halı üzrə araşdırma aparılmalı, nikahın baş verməsində günahkar olan ailə üzvləri, həmçinin təhsil işçiləri, müvafiq yerli icra orqanlarının və bələdiyyələrin nümayəndələri, polis sahə müvəkkilləri ilə bağlı qanunvericiliyə uyğun olaraq tədbirlər görülməli və bu cəzalandırma tədbirləri ictimaiyyət arasında təbliğ olunmalıdır. İnanıram ki, hər bir şəhər və rayon üzrə bu cür monitoringlər apararaq müəyyən şəxslər məsuliyyətə cəlb olunarsa, bu halda nikahla bağlı olan ailə üzvləri ilə yanaşı müəyyən dövlət işçiləri də bu məsələlərdə daha məsuliyyətli olacaqlar.

Bu təklifləri ümumiləşdirərək qısa olaraq qeyd edirəm ki, ölkəmizdə nikah və cinsi yaşı eyniləşdirməklə, heç bir halda yaşı 18-dən az olan şəxslə cinsi əlaqəyə qanunvericiliklə yol verilmədikdə və bu hal baş verərsə cinayət məsuliyyəti müəyyən edildikdə, bu hallar üzrə daha çevik və səmərəli monitoring mexanizmi müəyyənləşdikdə bu problemin tezliklə həll olunmasına nail ola bilərik.

Cənab Prezidentimizin insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində diqqət və qayğısı ilə həyata keçirilən tədbirlər ölkəmizdə insan hüquqları sahəsində yeni uğurların, o cümlədən bu problemlərin də həlli istiqamətində mühüm irəliləyişlərin əldə edilməsinə zəmanət verir.

Diqqətinizə görə təşəkkür edir və konfransın işinə uğurlar arzulayıram!

Rasif Müzəffərov

DİN-in Polis Akademiyasının Kadrlar şöbəsinin psixoloqu, polis kapitani

AİLƏDAXİLİ ZORAKILIĞIN ƏSAS SƏBƏBLƏRİ VƏ PSIXOLOJİ NƏTİCƏLƏRİ

İnsan şəxsiyyət kimi ailədə formalaşır: həyat vərdisləri qazanır, ətraf aləmlə bağlı biliklərə və dünyagörüşünə yiyələnir. Lakin birgə yaşayış, ailə təsərrüfatının ümumi idarə olunması əlavə vəzifələr doğurur ki, onların öhdəsindən gəlmək heç də həmişə imkanlarımız daxilində olmur. Bütün fikir ayrılıqlarının meydana gəlməsi də buradan başlayır və tədricən ailədə ekstremal vəziyyətlərin yaranmasının təməli qoyulur.

Ailə pozuntusunun meydana gəlməsində və təzahüründə iştirak edən əsas məqamları nəzərdən keçirsək, ailənin fəaliyyət göstərməsini çətinləşdirən və ya onu əlverişsiz çətinliklərə sinə gərmək məcburiyyəti qarşısında qoyan çox geniş şərtlər kompleksindən, xarici sosial mühitin xüsusiyyətlərindən, ailə şəraitindən, onun üzvlərinin şəxsiyyətində baş verən dəyişikliklərdən danışmaq olar.

Ailədaxili zorakılıq inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan bütün ölkələr, o cümlədən Azərbaycan Respublikası üçün əsas problemlə məsələlərdən biridir. Xüsusilə qadınlar və uşaqların ailədaxili zorakılığın qurbanları olması bu məsələ haqqında bizi düşündürməyə bilməz.

Əhalinin daha zəif və köməyə daha çox ehtiyacı olan təbəqəsi uşaq və qadınlar olduğundan və onlara münasibətdə edilən zorakılıqlar ən ağır psixoloji travmalar doğurduğundan burada uşaq və qadınlara edilə biləcək zorakılıqlar və onların nəticələri haqqında danışılacaqdır.

Zorakılıq analara böyük psixoloji zərər verirsən, uşaqlara ikiqat daha ağır psixoloji travma yaşadır. Belə ki, bir tərəfdən daha çox ehtiyac duyulan ananın incidilməsi, döyülməsi və bunun uşaq üzərində psixoloji təsiri psixoloqların daha çox diqqət mərkəzində olmuşdur. Ailədaxili zorakılığa məruz qalan uşaqların sağlq problemlərinin olması, davranışlarının daha çox psixoloji cəhətdən zərər görməsi, posttravmatik stress yaşamaları müşahidə edilmişdir (UNİCEF, 2001)

Təsadüfi deyildir ki, BMT-nin bütün dövlətlər və millətlər tərəfindən yerinə yetirilməsi vacib olan uşaq hüquqları haqqında Bəyannaməsində xüsusi olaraq göstərilir ki, dövlətlər-iştirakçılar uşağı, seksual sui-istifadə də daxil olmaqla, fiziki və psixoloji zorakılığın, təhqir və sui-istifadənin, qayğıdan məhrum etmənin və ya laqeyd münasibətin (həmçinin də valideyn, qanuni himayəçilər və ya uşağın qayğısına qalan digər şəxslər tərəfindən edilən) bütün formalarından müdafiə etmək məqsədi ilə qanunvericilik, inzibati, sosial və maarifçilik tədbirləri qəbul edilir.

Zorakılıq – başqalarına münasibətdə müxtəlif məcburetmə formalarının tətbiq edilməsidir. Bu problem bütün zamanlarda mövcud olsa da, son dövrlərdə diqqəti daha çox cəlb etməyə başlamışdır. Bir tərəfdən əhali artımı, cəmiyyətin

hipertrofiyası insanların dözümlülük səviyyəsini azaldır, depressiv reaksiyaların, nevrozların və aqressiv davranışların sayını artırır, digər tərəfdən, dünyada mövcud olan hərbi münaqişə zonaları zorakılığın təzahürü üçün geniş imkanlar açır. Zorakılıq cəmiyyətdə və ailədə baş verməklə global miqyasda (müharibələr, dövlətlərarası münaqişələr) və lokal (fərdi, sosial) formalarda təzahür edir.

Şerti olaraq zorakılığın 3 əsas növünü fərqləndirirlər: **seksual, fiziki və psixoloji**.

Seksual zorakılıq dedikdə, yaşlı adamın seksual həzz almaq məqsədi ilə müxtəlif formalarda (cinsi əlaqəyə məcburetmə, zorlama, seksual şirnikləndirmə, əxlaqsızlığa məcburetmə və s.) uşaq və ya qadından istifadə etməsi başa düşülür. Seksual zorakılığın ən qorxulu forması intsest və ya uşağın yaxın qohumlarının onunla cinsi əlaqədə olmasıdır. Zorakılığın bu formasına Azərbaycan mühitində nadir hallarda rast gəlinə bilər.

Çox vaxt uşaqlar müəyyən səbəblərə görə seksual zorakılıqla bağlı baş verənləri söyləməkdə çətinlik çəkirlər. Belə ki, uşaqlar:

- özlərini baş verən hadisənin qurbanı deyil, bu hadisəyə görə günahkar bir şəxs kimi hiss edirlər;

- böyüklərin onlara inanmayacaqlarından qorxurlar;

- böyüklərin əhvalını pozmaq istəməirlər;

- “çirkin şeylər” haqqında danışmaq istəməirlər;

- onlarla baş verən hadisəni təsvir etməkdə çətinlik çəkirlər və s.

Seksual zorakılığa məruz qalmış uşaqların davranışlarında narahat yuxu, depressiya, pis iştah, yüksək əsəbilik, valideynlərin birinə gözlənilməz nifrət, passivlik, adamayovuşmazlıq, valideynə bağlılığın yersiz təzahürü, əvvəlki qorxu hissələrinin güclənməsi və ya yenilərinin üzə çıxması, gecə qarabasmaları, vaxtından əvvəl seksual dərkətmə, zahiri görkəmdə dəyişiklik və s. kimi tipik əlamətlər özünü göstərir.

Seksual zorakılığa nisbətən **psixoloji**(şəxsi ləyaqətin alçaldılması, təhqirlər, söyüşlər, qadağalar, hədələr və s.) və **fiziki** (insanın döyülməsi, xəsarət yetirilmə və s.) zorakılıqlar az öyrənilmişdir. Çox güman ki, bu onunla əlaqədardır ki, bəzən dostcasına ələsalmanı təhqirdən, heç bir tərəfin etirazına səbəb olmayan kifayət qədər güclü döyülməni ağır təhqir və zorakılıq kimi qavranılan sadəcə əlqaldırmadan fərqləndirmək çətin olur. Psixoloji – amansız rəftar formasında təzahür edən – zorakılıq isə uşağın alçaldılması, təhqir edilməsi, ələ salınması və rişxənd edilməsi şəklində xroniki neqativ davranışlarda ifadə olunur. Psixoloji zorakılıq iki formada təzahür edə bilər. Psixoloji sayğısızlıq formasında olan zorakılıq valideynin, yaxud uşağa baxmağı, ona zəruri dəstək verməyi, diqqət göstərməyi, etibarlı bağlılıq hissini həyata keçirməyi təmin etməli şəxsin bütün bunları müntəzəm olaraq yerinə yetirməməsində ifadə olunur.

Zorakılıq əməlləri ayamadan, təhqiredici baxışdan tutmuş öldürməyə qədər olduqca müxtəlif formalarda təzahür edə bilər. Onlar fiziki, verbal, psixoloji və sosial zorakılıq şəklində mövcud ola bilər. Zorakılığın heç də bütün növləri, xüsusən də evdəki zorakılıq, cinayət kimi cəzalandırılmır. Zorakılığın belə

növünə çoxlu zorakı əməllər, o cümlədən yemək, paltar, təhsil, sosial xidmət yollarının məhdudlaşdırılması, ləyaqətin alcaldılması, şəxsi yaşantıların daxili sərhədlərinin pozulması, uşağın maraq və tələbatlarının təcrid edilməsi və s. daxildir.

Zorakılığın səbəbləri çox müxtəlif və qarışıqdır. Onun əsas səbəbləri kimi **bioloji və psixoloji** səbəblərini qeyd etmək olar.

Bioloji səbəblər. Kişilik hormonlarının təsiri, şizofreniya, paranoid şizofreniya kimi bəzi psixi xəstəlikləri və ya antisosial şəxsiyyət pozuntusu kimi bəzi psixi pozuntuları misal çəkmək olar. Zorakılığı tətbiq edən ailə fərdlərinin çoxluğunun kişilərdən ibarət olması bu zorakı davranışların irəliləyən yaşlarda qismən azalması kişilik hormonlarının zorakı davranışlarda təsirli olması fikrini meydana çıxarır. Hallüsinasiyalar (reallıqda olmayan şeyləri görmə, eşitmək və yaxutda qoxusunu hiss etmək), reallıqdan uzaqlaşmaq, sosial əlaqələrin pozulması kimi əlamətlərlə ortaya çıxan şizofreniya və bunun xüsusi bir növü olan şübhə, qısqanclıq, egoizm kimi duyğuların ön plana çıxdığı paranoid şizofreniya psixi xəstəliklərdə bioloji səbəblər sırasındadır.

Psixoloji səbəblər. Tez-tez ailədaxili zorakılığa məruz qalan, yəni ərləri tərəfindən döyülən qadınlar bu cür həyat şəraitini təbii ki, özləri seçməyiblər. Zorakı davranış nümayiş etdirən ərlər evliliyin ilk illərində bu cür davranış nümayiş etdirmirlər. Aralarında dərin emosional pozuntular yaşayan ailələrdə zorakı davranışlar özünü daha qabarıq şəkildə göstərməkdədir. Belə ki, ailədə maddi vəziyyətin aşağı olması, ailə münasibətlərində qısqanclıq, dərin psixi sarsıntılar, iş həyatında depressiya, boşanma və onun uşaqların üzərində psixoloji travmalara gətirib çıxarması və s. kimi səbəbləri biz psixoloji amillərlə əlaqələndirə bilərik.

Gündəlik həyatda çox vaxt zorakılığın bütün formalarına eyni vaxtda rast gəlinir.

Uşaqlara qarşı zorakılığın təhlilində mühüm məsələlərdən biri yaxın və uzaq sosial-tibbi nəticələrin xarakterinin və amansız rəftarın ciddiliyinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədardır. Amansız rəftar aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- edilən hərəkətlərin xarakteri (fiziki, seksual, emosional)
- onların təsirinin davamlılığı və nəticələrinin xüsusiyyətləri (fiziki, emosional, psixoloji).

Çox vaxt zorakılığa məruz qalan uşaqlar və yeniyetmələr gücsüzlük, ağrı, sıxıntı hiss edir, xəcalət çəkir, özlərini günahkar və ya əlbir (cinayətdə) hiss edirlər. Emosional sferada pozuntular müşahidə olunur. Bu, yüksək həyəcanlılıq hissində ifadə olunur. Əhvalın səbəbsiz dəyişməsi, suisidal cəhdlərdə özünü göstərən depressiya, yuxunun pozulması, duyğu və qavrayışın pozulması müşahidə olunur. Nevrotik sindromlar ətrafdakılarla qarşılıqlı münasibətlərin pozulması ilə bir vaxtda təsadüf edir. Ətraf mühitə inamsızlıq qapalılıq, tənhalıq hissini əmələ gəlməsinə şərait yaradır.

Daha bir problem sosial-psixoloji əlamətlərinə görə “risk qrupu”na daxil olan həddi buluğa çatmamış uşaqların müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Amansız rəftara

görə aşağıdakı risk qruplarını müəyyən edirlər:

- asosial, narkoloji, psixopatoloji pozuntuları olan valideynlərin əhatəsində, ailənin yaşlı üzvlərinin əxlaqsız və ya kriminal davranışı şəraitində yaşayan uşaqlar;

- valideynlərdən birinin və ya hər ikisinin valideynlik hüququndan məhrum olması ilə əlaqədar dövlət internat müəssisələrində olan uşaqlar;

- asosial davranışlı, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma yaşına çatmayan (14 yaş) və sosial-pedaqoji cəhətdən baxımsız olan, məcburi tərbiyəvi təsirlərə ehtiyacı olan uşaqlar;

- xüsusilə çətin şəraitdə yaşayan (qaçqın, məcburi köçkün ailələrdə, valideynləri işsiz, tənha azyaşlı analarla qalan) uşaqlar.

Hər bir adam zorakılığın qurbanı ola bilər. Statistika göstərir ki, zorakılıq əksər hallarda uşaqlara və gənclərə yönəlib. Bu, yeniyetmələrin sosial-psixoloji xüsusiyyətləri ilə izah olunur: fiziki cəhətdən gücsüz və psixoloji cəhətdən zəif, böyüklərdən sosial, maddi asılılıq və s.

Bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, zorakılığın bütün qurbanları üçün post-travmatik sindromun əlamətləri xasdır. Zorakılığın doğurduğu nəticələrin dərinliyi zorakılığın ağırlığı və xarakteri, uşağın sosial ətrafının və ailə üzvlərinin zorakılıq faktına münasibəti, stressor təsirlərə uşağın fərdi tolerantlığı və s. ilə müəyyən olunur.

Ədəbiyyat:

1. R.Ə.Cavadov, G.B.Tağıyeva. Ekstremal şəraitlərdə psixoloji xidmət. Bakı, 2006.
2. Fatih Kılıçarslan. Çocuk və ailə sorunlarının terapi ile tedavisi. Ankara, 2006.
3. Yavuzer H. Çocuk psikolojisi. İstanbul, 1993.
4. Амбарникова В.Ф. Психические травмы и их последствия. Москва, 1964.
5. Самоукина Н.В. Экстремальная психология. Москва, 1999.

Fuad Babəşov

*Milli Aviasiya Akademiyasının Hüquqşünaslıq kafedrasının
doktorantı babashov.f@mail.ru*

AİLƏ MƏİŞƏT ZORAKILIĞINI YARADAN SƏBƏBLƏR VƏ ONA QARŞI MÜBARİZƏ TƏDBİRLƏRİ

Sivilizasiya yarandığı vaxtdan hazırki günədək onun tərkib hissəsini təşkil edən insan müəyyən sosial mühitdə formalaşaraq cəmiyyətə adaptasiya olunur. İnsanın formalaşmasının əsas sosial mühiti ailədir. İnsan məhz “kiçik dövlət” adlandırılan və cəmiyyətin əsas elementi olan ailə mühitində boya-başa çatır, inkişaf edir, ona vətən və yurd sevgisi, milli-mənəvi dəyərlər və mentalitet aşılır. Təbii ki, cəmiyyətinə və xalqına layiq, ailəsinə sadıq, vətənpərvər və sağlam insanın yetişməsi əsasən sağlam ailə mühitindən asılıdır. Çünki, məhz həmin mühitdə o, göstərilən xüsusiyyətlərə malik ola bilər. Sağlam olmayan mühitdə inkişaf edən, ailə-məişət zorakılığı şəraitində formalaşan insan sosial-psixoloji problemlərə malik olur, cinayət törətməyə meyilli olur və cəmiyyətdən təcrid olunur. Ailə-məişət zorakılığı halları əsasən uşaqların gözü qarşısında baş verir və onların yaddaşında dərin izlər buraxır. Qeyd olunan məqam və ailələrdə baş verən məişət zorakılığı faktları gələcəkdə daha ağır cinayətlərin törədilməsinə, cəmiyyətin mühüm dayaqlarının sarsılmasına və digər sosial bəlalara səbəb olur.

Hal-hazırda qloballaşan dünya cəmiyyətində cinayətlərin və digər hüquq-pozmaların sayı artmaqdadır. Azərbaycan Respublikasına gəldikdə isə qeyd etməliyik ki, sovetlər imperiyasının tərkibində olduğu müddətdə ölkəmizdə baş vermiş ailə-məişət zorakılığı halları cəmiyyətdən və xalqdan gizlədilir, ictimaiyyətə bu haqda heç bir məlumat verilmirdi və sovet cəmiyyətinin sağlam dayaqlara malik olduğu əhaliyə təbliğ edilirdi. Halbuki, məişət zorakılığı zəminində bu növ cinayətlər baş verirdi. Respublikamızın 1991-ci ildə müstəqillik əldə etməsindən sonra Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ölkədə aparacağı sosial-iqtisadi, siyasi-hüquqi islahatlar nəticəsində ailə-məişət zorakılığına qarşı dövlətimiz tərəfindən daha ciddi və sərt şəkildə mübarizə aparılmağa başlandı. Bu prosesə Ulu Öndər tərəfindən 1994-cü ildə qəbul edilmiş cinayətkarlığa və digər hüquqpozmalara qarşı mübarizə haqqında fərman da təkan verdi. Çünki, ailə-məişət zorakılığı da cinayət xarakterli hüquqpozmalardan biridir. 1998-ci ildə senzura aradan qaldırıldı. Artıq bu hallar barədə KİV-lərdə geniş məlumatlar verilmirdi. Qanunvericilikdə aparılan islahatlar nəticəsində Cinayət, Cinayət-Prosessual Məcəllələrin qəbul edilməsi və qanunvericiliyə edilən digər bir sıra dəyişikliklər, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi amilləri də ailə-məişət zorakılığının qarşısının alınması istiqamətində atılan mühüm addımlardan biri oldu.

Hazırda həm ölkəmizdə, həm də digər region ölkələrində ailə-məişət zorakılığı hallarına rast gəlinir. Bu hallar əsasən qadınlara və uşaqlara qarşı ailədə məişət zəminində zorakılıq faktlarının törədilməsi ilə müşahidə olunur. Baş vermiş ailə-məişət zorakılığı hallarını tədqiq etdikdə aydın olur ki, uşaqlar yetkinlik yaşına çatmadığına görə, qadınların isə ictimai qınaqdan çəkinməsi və bu hallarla bağlı hüquq-mühafizə orqanlarına, müvafiq dövlət orqanlarına müraciət etməməsi də həmin halların meydana gəlməsinin əsas faktorlarından biridir. Ailə daxilində zorakılıq faktlarına yol vermiş şəxslər (ər, qardaş, ata və s.) çox vaxt günahı qadının üzərinə yıxmağa çalışır. Ailə-məişət zorakılığını doğuran hallar sırasına gender bərabərliyinin qorunmaması və pozulması faktları, ailədə ər və arvad arasında sosial və iqtisadi bərabərsizlik, işsizlik, ailələrdə yoxsulluq və ya maddi imkanların zəif olması, erkən nigahlar, ailədə xəstə uşaqların doğulması, ailə üzvlərindən birinin əmək qabiliyyətinin olmaması, ailə daxilində və qohumlar arasında qarşılıqlı hörmət və ehtiramın olmaması, nikahdankənar münasibətlərin mövcudluğu, qadınların təhsil almaması və onların sosial dünya görüşünün azlığı, ailə başçılarının keçmiş psixoloji təfəkkürlərə malik olması və nəsillərdə mühafizəkarlıq psixologiyasının yaşaması, qadınların iş adı ilə evdən çıxması və geri qayıtmaması, bir sıra xanımların insan alverinin qurbanına çevrilməsi, cinsi ayrıseçkilik, ailə-məişət zorakılığına yol verilməməsi və həmin halların qarşısının alınması ilə əlaqədar ictimaiyyət arasında kütləvi maarifləndirmə və sosial təbliğat işinin aparılmaması da daxildir. Hesab edirik ki, qeyd edilən faktorlar ailə-məişət zorakılığını doğuran səbəblərdir. Bir sıra ekspertlər isə hesab edirlər ki, hazırki cəmiyyətdə ailədaxili zorakılığa cinayət kimi yox, məhz tərəflər arasında münasibətlərdə yaranmış ötəri problem kimi baxılır. Məhz bu səbəbdən adıçəkilən problemin həlli çətinləşir. Bunun qarşısının alınması məqsədilə ictimai rəyin düzgün formalaşdırılmasının zəruriliyi qeyd olunur. Onu da vurğulayaq ki, ailə daxili konfliktlər, məişət zəminində baş vermiş zorakılıqlar fiziki, cinsi və psixoloji zorakılıq şəklində baş verir. (3) (5) (6)

Təbii ki, müasir bəşər cəmiyyətinin üzvü olaraq Azərbaycan Respublikasında da ailə-məişət zorakılığı hallarının qarşısının alınması dövlət qarşısında duran prioritet məsələlərdən biridir. Bununla bağlı Respublikanın daxili işlər və prokurorluq orqanları tərəfindən müvafiq tədbirlər görülür, məişət zorakılığı halları qeydə alınan ailələr daim diqqət mərkəzində saxlanılır, müvafiq monitoring qrupları yaradılır və monitorinqlər keçirilir, mütəmadi olaraq aidiyyət dövlət qurumlarının (Heydər Əliyev Fondu; Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi; İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil; Milli Məclis) səlahiyyətli nümayəndələrinin iştirakı ilə şəhər və rayon icra hakimiyyətlərində, regionlarda və yerlərdə görüşlər təşkil edilir, iclaslar və dinləmələr, təlim-seminarlar və dəyirmi masalar keçirilir, əhali arasında maarifləndirmə işləri aparılır, ailə-məişət zorakılığının cəmiyyətdə mənfi təzahürlərdən biri olduğu, qeyd edilən hallara qarşı mübarizə tədbirlərinin nəinki dövlət tərəfindən görülməsi, həmçinin bununla bağlı sosial birlik nümayiş etdirilməsinin və

cəmiyyət miqyasında aparılmasının vacibliyi vurğulanır. İclaslarda həmçinin məişət zorakılığı problemlərində sosial işin təşkili, riskli ailələrlə sosial iş, uşaqların yerləşdirilməsində qərar qəbul etmə, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların xidmətlərə yönəldilməsi, cinsi zorakılıq haqqında geniş məlumatlar təqdim edilir. Hazırkı zamanda bir sıra ictimai birliklər tərəfindən sığınacaqlar da təşkil edilmişdir. Dövlət tərəfindən ailə-məişət zorakılığına qarşı qanunvericilik səviyyəsində müvafiq tədbirlərin görülməsi və sosial tədbirlərin aparılması müsbət məqamlardan biridir. Bu sahədə dövlət orqanları arasında əsas aparıcı rol Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin üzərinə düşür. Belə ki, Komitənin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 9 avqust tarixli 444 nömrəli Fərmanı təsdiq edilmiş Əsasnaməsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ailə, qadın və uşaq problemləri ilə iş sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. Komitənin vəzifələri sırasına öz səlahiyyətləri daxilində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, xüsusilə uşaq və qadın hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək və onların pozulmasının qarşısını almaq; gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirmək və s. daxildir. (4) (6) (9) (11) (14) (15)

Ailə-məişət zorakılığına qarşı mübarizənin dövlət tərəfindən aktiv şəkildə aparılmasının bariz nümunəsi də Milli Məclis tərəfindən qəbul edilən və ölkə başçısı, prezident İlham Əliyev tərəfindən 22 iyun 2010-cu il tarixdə “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun imzalanması oldu. Məhz bu qanunun qəbulu həmin halın normativ-hüquqi cəhətdən tənzimlənməsində əhəmiyyətli hadisədir və cəmiyyətimiz tərəfindən müsbət qiymətləndirildi. Qanun bir sıra anlayışları, məişət zəminində fiziki zorakılıq, məişət zəminində psixi zorakılıq, məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqi və məişət zəminində cinsi zorakılıq anlayışlarını fərqləndirir. Məişət zorakılığının qarşısının alınmasının əsas prinsipləri insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi, hər kəsin şəxsi və ailə həyatına müdaxilənin yolverilməzliyi, şəxsi və ailə həyatı sirlərinin qorunması məqsədi ilə konfidensiallığa riayət edilməsi, zərər çəkmiş şəxslərin pozulmuş hüquqlarının bərpası və məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində dövlət orqanlarının və qeyri-dövlət qurumlarının qarşılıqlı əməkdaşlığıdır. Onu da qeyd edək ki, sözügedən qanunda zərərçəkmiş şəxsə qısamüddətli (30 gün) və uzunmüddətli (180 gün) mühafizə orderinin verilməsi nəzərdə tutulur. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müraciət edilən vaxtdan 24 saat keçənədək zorakılığı törədən şəxsə xəbərdarlıq edir və dərhal zərərçəkmiş şəxsə 30 gün müddətində qısamüddətli mühafizə orderi verilir. Uzunmüddətli mühafizə orderi 30 gündən 180 gün müddətinə verilir. (3) (7) (8) (10) (16)

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 24 fevral 2012-ci il tarixli 46 sayılı qərarı ilə məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri

olmadıqda, şikayətlərə baxılma qaydası təsdiq edilmişdir. Qərarda əsasən məişət zorakılığı üzrə araşdırmanın aparılmasının səbəbləri, müvafiq dövlət orqanları tərəfindən məişət zorakılığı ilə bağlı şikayətə baxılma qaydası, şikayətə baxılmasının nəticələrinə dair qərar, məişət zorakılığının təkrarlanmaması barədə xəbərdarlıq edilməsi, bununla bağlı qısamüddətli mühafizə orderinin verilməsi və məişət zorakılığı barədə şikayətə baxılarkən konfidensiallığın təmin edilməsinə dair müddəalar yer almışdır. (12)

Müşahidələrimiz göstərir ki, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən bir başa olmasa da qadın və uşaq hüquqlarına dair konvensiyaların qəbul edilməsini bu hallara qarşı mübarizəyə dair beynəlxalq hüquqi tənzimləməyə aid edə bilərik. Məsələn bunlardan biri də qadınlara qarşı ayrı - seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın 1979-cu ildə qəbul edilməsi olmuşdur. Bu sənəd BMT-nin insan hüquqlarına dair 7 əsas müqaviləsindən biridir və dünyada "Qadın Hüquqları Konvensiyası" kimi tanınır. (10)

Fikrimizcə ailə-məişət zorakılığına qarşı mübarizə anlayışına geniş kontekstdən yanaşılmalı, mübarizə tədbirləri sosial, hüquqi və psixoloji aspektdə və ya çərçivədə aparılmalıdır. İlk növbədə qeyd etməliyik ki, qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində ailə-məişət zorakılığı halları ilə bağlı hər hansı norma və sanksiyaya, Cinayət-Prosessual Məcəlləsində isə təhqiqat-istintaq orqanları tərəfindən münafişəli ailələrin qeydiyyatının aparılması və belə ailələrdə monitorinqlərin həyata keçirilməsi proseduru ilə bağlı hər hansı bir müddəaya rast gəlinmir. Təklif edirik ki, Cinayət məəcəlləsinə bununla bağlı norma və sanksiya, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə isə münafişəli ailələrin qeydiyyatı və ailə-məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair cinayət-prosessual tədbirləri özündə ehtiva edən müddəalar daxil edilsin. Bu fikri bəzi ekspertlər də dəstəkləyir. (1) (2) (13)

Hesab edirik ki, ailə-məişət zorakılığına qarşı dövlət tərəfindən aparılan tədbirlərə əlavə olaraq görülməli sosial və psixoloji tədbirlər sırasına ölkəmizdə ailə psixologiyası institutunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, maddi imkanları zəif olan ailələrin rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlər görülməsi (müavinətlər, sosial yardımlar verilməsi və s.), zorakılıq qurbanlarına psixoloji yardımın göstərilməsi, ailə-məişət zəminində baş vermiş zorakılıq hallarının xəbər verilməsi məqsədilə dövlət qurumları tərəfindən qaynar xəttin yaradılması, qadınların və uşaqların pozulmuş hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə ictimai hüquq klinikalarının fəaliyyətə başlaması, zorakılığa məruz qalmış qadınların, uşaqların sığınması və cəmiyyətə sosial inteqrasiyası məqsədilə dövlət tərəfindən reabilitasiya mərkəzlərinin və sığınacaqların tikintisi, təhsili olmayan qadınların dövlət hesabına kurslara (təhsil, peşə) cəlb edilməsi və işlə təmin edilməsi, ailə-məişət zorakılığına qarşı mübarizə tədbirlərinə dair müvafiq dövlət proqramlarının qəbul edilməsi və icrası, əhali arasında geniş maarifləndirmə işlərinin aparılması və rəy sorğularının keçirilməsi, metodik vəsaitlərin nəşr edilməsi və vətəndaşlar arasında pulsuz paylanması, ailə-məişət zorakılığı ilə bağlı orta məktəblərin

yuxarı siniflərində təbliğat işinin təşkili və psixoloji söhbətlərin aparılması, qeyri-hökumət təşkilatları və ictimai birliklər tərəfindən sosial layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi fəaliyyətinin genişləndirilməsi, beynəlxalq və regional miqyasda dünya birliyi tərəfindən ailə-məişət zorakılığına qarşı mübarizə haqqında konvensiya və sazişlərin qəbul edilməsi, insan hüquqlarının qorunması sahəsində ixtisaslaşmış beynəlxalq qurumlar tərəfindən ölkələrdə ailədaxili münaqişələrin səbəbinin araşdırılması və hesabat məruzələrinin dinlənilməsi, ailə-məişət zorakılığını doğuran səbəblərin elmi cəhətdən tədqiq edilməsi bu halların qarşısının alınmasında önəmli rol oynayır.

Sonda bir nüansı da qeyd etməliyik ki, ailə daxili münaqişələrin, məişət zorakılıqlarının qarşısının alınması işində dövlətlə birgə ictimai birliklər və fraksiyalar, qeyri-hökumət təşkilatları, əhali qrupları və vətəndaş cəmiyyətləri birgə hərəkət etməli, bununla bağlı ümumi tədbirlər planı işlənib hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. <http://www.e-qanun.az/code/11>; Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi;
2. <http://www.e-qanun.az/code/14>; Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi;
3. <http://birlik.az/index.php?do=xeber&id=8979> Azərbaycanda qadın zorakılığı - ARAŞDIRMA-(ekskluziv) Mehriban Zeynalova ."Təmiz Dünya" İB sədri, fəlsəfə doktoru;
4. <http://ismayilli-xeberleri.info/2941-mit-zoraklna-qar.html>. Məişət zorakılığına qarşı
5. <http://www.gencalim.az/index.php/2012-12-23-12-07-07/240-erkaen-nizhah.html>. Erkən Nizah
6. <http://www.ayna.az/2012/meiset-zorakiligi-siginacaqlar-yeterli-deyil/> Məişət zorakılığı: sığınacaqlar yetərli deyil
7. <http://news.milli.az/society/12202.html> Parlament məişət zorakılığı haqqında qanun layihəsini qəbul etdi
8. <http://ann.az/az/meiset-zorakiliinin-qarsisini-nece-almali-huquqsunas-reyi/#.Vq4yutKLRdj> Məişət zorakılığının qarşısını necə almalı? – Hüquqsünas rəyi;
9. <http://www.e-qanun.az/framework/12320> Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi haqqında Əsasnamənin, Komitənin strukturunun təsdiq edilməsi və aparatının işçilərinin say həddinin müəyyən edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 9 avqust tarixli 444 nömrəli Fərmanı;
10. <http://www.bizimyol.info/news/17109.html> "Məişət zorakılığı daha çox kasıb ailələrdə yaşanır";
11. <http://kivdf.gov.az/menu/244/Maxsudova+Lal%C9%99+/> Məişət

zorakılığı sosial problem kimi. Maxsudova Lalə.;

12. <http://www.cabmin.gov.az/?/az/pressreliz/view/627/> "Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma Qaydası"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 24 fevral 2012-ci il tarixli 46 sayılı qərarı;

13. <http://az.strategiya.az/index.php?do=xeber&id=19122> Məişət zorakılıqları... Problemlər və səbəblər. Şəmsəddin Əliyev .“Polisə Dəstək” İB-nin sədri;

14. <http://qhtxeber.az/news/a-48893.html> QHT-də “Məişət zorakılığı və onu doğuran səbəblər” müzakirə olunub;

15. <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/104/492/> Heydər Əliyev Fondu, BMT-nin Əhali Fondu və Azərbaycanın Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi arasında “XXI əsrdə qadınlara qarşı zorakılıq əleyhinə” birgə layihəyə dair sənədlər imzalanıb;

16. <http://www.president.az/articles/825> Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu.

Татьяна Бессонная

старший преподаватель кафедры криминалистики, судебной медицины и психиатрии Харьковского национального университета внутренних дел

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ПАСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ

История появления удостоверения личности человека уходит корнями далеко в древность. Слово «паспорт», которым мы сейчас называем такое свидетельство, происходит от слияния двух латинских слов - *passus* (движение) и *porta* (врата). В средние века паспорт служил разрешением на проход через городские ворота. А первое упоминание о своеобразных пропусках, где на папирусе было записано имя человека, приводится еще в Ветхом Завете. Первые прототипы паспорта существовали также в Древнем Египте - в качестве «удостоверения личности» использовали перстни, на которых было выгравировано имя фараона.

В Древнем Китае, а позже и на территории Золотой Орды, «паспортом» служили таблички из золота, где было написано имя правителя и пояснение, соответствовавшее рангу владельца. Драгоценные таблички выдавались послам, знати и лицам, приближенным к императору. В Древней Греции и Риме удостоверения личности выдавались только для исполнения ответственных поручений, а также за особые заслуги перед отечеством.

В средние века паспорт приобрел статус государственного документа, помимо права на передвижение за пределами государства, он стал документом удостоверяющим личность владельца и его гражданство, отметки о регистрации в средние века паспорт не имел, поэтому подтверждал лишь подданство человека тому или иному государству.

Паспортом в средневековой Европе служили геральдические символы. Они наследовались по мужской линии - от отца к сыну - и считались эквивалентом современного отчества. Рыцаря без геральдических символов невозможно было опознать. И, хотя в Средние века рукописные документы, удостоверяющие личность, перестали быть редкостью, их всё равно продолжали выдавать лишь чиновникам.

Начиная с XIV века люди чаще стали посещать другие государства, имея при себе специальные дорожные удостоверения. В них указывали имя и фамилию владельца, описывали цвет волос, глаз и форму носа. Данные документы были первыми прототипами современных паспортов для выезда за границу. Интересен тот факт, что с XV века, подобные документы выдавались как местным гражданам, которые отправлялись за

границу, так и заезжающим иностранцам для обеспечения спокойного путешествия по стране. Однако те, кто никуда не ездил, познакомились с удостоверением личности только после 1460 года. Средневековый паспорт, выдаваемый путешественнику, содержал четкий перечень населенных пунктов, которые путник имел право посетить. Аналог средневековых виз сохранился и в наше время. В средние века в Европе документы для посещения порта не требовались, так как порт в то время был открытой торговой зоной, паспортно-визовый режим требовался для прохождения застав, городских стен и наземного путешествия.

Массовая паспортизация началась в Европе в 15 веке, причем процесс получения паспортов для населения государств был обязателен, так как заключался он в борьбе с нищими и бродягами, которые составляли основную часть постоянно перемещающегося населения, чтобы уважаемые граждане имели отличие от подобных «путешественников». Как видим, паспортная система была в государстве средством закрепления классового неравенства. В наше время паспортная система является средством государственного учета, контроля и регулирования миграции населения.

Середина семнадцатого века принесла еще более ужесточенную систему паспортизации, связано это было со службой в армии и болезнями, носящими эпидемиологический характер. В это время появляются такие документы, как военный паспорт, без которого при выезде за пределы определенной территории, человек считался дезертиром; паспорт для граждан, населявших зачумленные территории - этот документ свидетельствовал о хорошем здоровье иностранца, чтобы избежать массового заражения населения страны, куда он прибыл.

Спустя два столетия паспорт стали выдавать всем жителям держав. Уже в XVIII веке практически все европейские страны имели собственные паспортные системы. Так, во Франции населению, не имевшему паспорт, было запрещено пересекать границы города даже по внутренним территориям страны. Именно в то время паспортная система впервые приобрела политическую форму, полиция легко могла находить разыскиваемых лиц и шпионов. Германия и Франция вменили бесплатную выдачу паспортов для своих граждан, другие страны Европы паспорта бесплатно выдавали только бедному населению.

Тем не менее, миграция населения в XIX веке усиливалась и поэтому постепенно выдача паспортов и регистрация приобрели чисто формальный характер. Неблагонадежные личности решали вопрос о приобретении паспорта под подложным именем, что позволяло проживать им в любой выбранной стране, поэтому лишившись последней функции контроля, паспорта были отменены на большей части Европы. К тому же процесс паспортизации затруднял передвижение между государствами, что мешало их естественному экономическому развитию. Так к концу XIX века по всей территории Европы можно было путешествовать без доку-

ментов. В это же время Царская Россия и Османская Империя не только наращивали охрану своих границ, но и ужесточали внутреннюю систему паспортов для передвижения по территории своих государств.

С началом Первой Мировой войны Европа все же вынуждена была ввести пограничный контроль, который был призван бороться с внешним шпионажем на территории государств, а так же контролировать приток и отток квалифицированной рабочей силы. До начала 20 века паспорт содержал только записи, которые устанавливали личность владельца документа и определяли его гражданство. С 1915 года паспорт принял привычный для нас облик — небольшая книжечка в картонной обложке, где содержались личные сведения и фото владельца документа. 1920 год принес мировому сообществу устойчивые принципы паспортной системы, которые были прописаны на заседании Лиги Наций. Этой системой пользовались вплоть до 1963 года, когда на заседании ООН было принято решение об упразднении старой системы и введении новой, но договориться о едином унифицированном паспорте не удалось. Только в 1980 году под патронажем ИКАО (Международной организации гражданской авиации), был поднят вопрос о едином унифицированном паспорте, что привело к частичному его принятию несколькими странами Европейского сообщества, был установлен формат паспорта, который используется сейчас всеми странами мира - буклет, размером 88,0x125,0 мм, имеющий многостраничную основу.

В наше время паспорт означает принадлежность к гражданству какого-либо государства, но не обязательно указывает на проживание на его территории. Во всем мире различают две разновидности: собственно паспорт (на Украине принято называть его неофициально заграничным паспортом), и удостоверение личности (внутренний паспорт). Такие внутренние паспорта в настоящее время существуют на Украине, в России и Северной Корее. В некоторых странах удостоверение личности изготавливается в форме пластиковой карты, например, в Бельгии, Словакии, Литве, Франции, Китае, Грузии, Казахстане, а паспорт выдается по желанию. Обычно паспорт выполняется в форме буклета, где отмечаются визы, дающие право въезда в другую страну. Также он содержит идентификационную информацию: имя, дату рождения, фото владельца, пол, место рождения и название страны, выдавшей паспорт. Предназначен паспорт для использования по всему миру, соответственно, во всех странах они почти идентичны, а надписи на национальных языках дублируются на английском, а в некоторых странах и на французском языках.

На сегодняшний момент насчитывается более десяти видов различных паспортов: туристический или обычный паспорт используют граждане, которые отправляются за границу; официальный или служебный паспорт используется лицами, не имеющими дипломатический иммунитет; сотрудники государственных корпораций, депутаты муниципалитетов или

муниципальных образований, а так же некоторые другие категории граждан; дипломатический паспорт используется для сотрудников консульств и их членов семьи, высших государственных чиновников и президентов различных государств; "аварийный" или временный паспорт выдается гражданам, находящимся за рубежом и утеревшим по каким-либо причинам свое удостоверение личности международного образца; паспорт моряка, это документ позволяющий въезд и выезд гражданина из государства на каком-либо судне, в судовую роль которого включено удостоверение личности моряка, судовая роль это основной документ судна, содержащий информацию о численности экипажа на момент отхода и прихода судна в порт какой-либо из стран; коллективный паспорт используется в основном для туристических поездок школьными группами, сопровождаемыми учителем; семейный паспорт выдается на одно лицо, но носит за собой право путешествовать всем членам семьи этого лица в его сопровождении; лессе-пассе (*laissez-passer*) - является проездным документом, выполняющим функции паспорта. Часто используется для сотрудников международных организаций, например ООН; паспорт не гражданина или паспорт иностранца - этот документ не является национальным паспортом, так как может не определять гражданство лица, предъявляемого его. В основном такие паспорта используют лица, не имеющие гражданство, например это очень распространено в таких странах, как Эстония, Дания, Латвия, или лица являющиеся резидентами страны, но не являющиеся ее гражданами, например паспорт не гражданина Чехии; внутренний паспорт служит исключительно для удостоверения личности на территории государства, выдающего такой документ, для международных поездок этот паспорт не пригоден.

Современные паспорта XXI века претерпевают изменения, так в 2002 году в Новом Орлеане 188 стран мира подписали соглашение о признании биометрии, как новой технологии для удостоверения личности и безвизовом передвижении между этими странами. Паспорта, содержащие биометрическую информацию отличаются от обычных паспортов наличием встроенного бесконтактного чипа, на котором имеется оцифрованное изображение лица, данные о владельце и срок действия данного документа. Отпечатки пальцев могут быть дополнительным фактором персонализации документа - этот пункт можно внедрять по желанию стран-членов ЕС. В перспективе могут добавиться другие биометрические идентификаторы, к примеру - цифровой рисунок сетчатки глаза.

На территории Украины в соответствии с Законом «О Едином государственном демографическом реестре и документах, которые подтверждают гражданство Украины, удостоверяющих личность или ее специальный статус» от 06.12.2012года с января 2015 года началась выдача паспортов гражданина Украины, которые содержат бесконтактный электронный носитель с биометрическими данными владельца документа.

Преимущество биометрического паспорта заключается в том, что электронное устройство мгновенно считывает необходимую информацию о владельце и время на идентификацию личности сокращается втрое, по сравнению с обычным стандартным вводом данных.

В наше время многие страны мира отказались от многостраничного документа и в качестве удостоверения личности используют идентификационную карту, выполненную в виде пластиковой карты, еще ее называют ID картой (от англ. Identity Document – удостоверение личности). ID карта содержит информацию о держателе карты в текстовом, машиносчитываемом и электронном видах, его фотографию, личный номер, образец подписи, биометрическую информацию, которые записываются на электронный чип или на магнитную полосу. Одним из первых в мире начал использовать ID-карту Сингапур, также своим гражданам и резидентам национальные ID-карты выдают страны ЕС, Эстония, Кыргызстан, а в январе 2016 года данные документы начала выдавать и Украина.

История системы паспортной регистрации имеет некоторую периодизацию, в которой она приобретала различное значение. Паспорт, как документ удостоверяющий личность, формировался на протяжении длительного времени, а появление новых технологий влияло на его внешний вид. Современный ритм жизни предусматривают минимизацию проверок документов, что в свою очередь требует усовершенствования их защиты, таковыми, на сегодняшний день, и являются паспорта, содержащие биометрические данные владельца документа.

Использованная литература:

1. Массон В.М. Первые цивилизации [Электронный ресурс] / В.М. Массон. — Л. : Наука, 1989. — 272 с. — Режим доступа : [http://vanko.lib.ru/books/hist/masson-first civilizations-a.htm](http://vanko.lib.ru/books/hist/masson-first%20civilizations-a.htm).
2. Ольховский В.С. Тамга (к функции знака) [Электронный ресурс] / В.С. Ольховский // Историко-археологический альманах. — 2001. — № 7. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/-wiki/>
3. Бронгауз Ф.А. Энциклопедический словарь / Ф.А. Бронгауз, И.А. Нефрон. — М. : Русское слово, 1996.

Aynur Tağıyeva

Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyasının psixoloqu

AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ YENİYETMƏLƏRƏ SOSIAL-PSIXOLOJİ TƏSİRİ

*Ailə xüsusi, mürəkkəb insan münasibətləri aləmidir.
Burada böyük bir nəzakət, həssaslıq, şəxsiyyətin, ləyaqətin,
ailənin mənafeyinə hörmət və ehtiram lazımdır.
Heydər Əliyev*

Ailə-məişət zorakılığı son zamanlar tez-tez qarşılaşdığımız və cəmiyyətin inkişafına mane olan bir məsələdir. Məişət zorakılığı dedikdə ailədaxili zorakılıq başa düşülür ki, bu da bir ailə üzvünün digər ailə üzvünü öz nəzarəti altında saxlamaq istəyindən irəli gəlir.

Bu gün məişət zorakılığı haqqında danışarkən bu məsələyə sosial problemlərin səbəb olduğu vurğulanır, lakin ailə problemlərinin səbəblərini təhlil edərkən aydın olur ki, bu sadəcə komponentlərdən biridir və sosial durum heç də əsas amil deyil. Əksinə, sevərək və şüurlu ailə quran insanların sosial durumunda çətinliyin olması Azərbaycanda ailə bağlarının daha da möhkəmlənməsinə gətirib çıxarır. Ancaq istisna deyil ki, qadınların iqtisadi cəhətdən kişidən asılılığı, dəyərlər sisteminin deqredasiyaya uğraması, bir sıra hallarda kənd və şəhər mühiti arasındakı təzadların üzə çıxması da məişət zorakılığını şərtləndirir. Eyni zamanda narkomaniya, spirtli içki aludəçilik, işsizlik, evsizlik kimi hallar da məişət zorakılığının yaranmasına şərait yaradır.

Cəmiyyətimizdə fiziki zorakılıq haqqında davamlı müzakirə aparıldığı bir vaxtda mənəvi-psixoloji hətta, seksual zorakılıq halları unudulur. Belə zorakılıqlar xüsusilə qadın və uşaqlara tətbiq edilir. Və təəssüflər olsun ki, bunun da ən böyük fəsadlarını uşaq və yeniyetmələr çəkir. Araşdırmalar görə, dünyada hər 5 uşaqdan biri ailədaxili şiddətin qurbanı olur. Ölkəmizdə də uşaqlara qarşı törədilən cinayətlərin 40%-ni məişət zorakılığı təşkil edir. Qadınlarla müqayisədə uşaq və yeniyetmələrdə məişət zorakılığının fəsadları ağır olur. Bu istiqamətdə araşdırmalar aparan London Universiteti və Anna Fred adlı mərkəzin alimlərinin gəldikləri nəticəyə görə, məişət zorakılığının yeniyetmələrin beynində yaratdığı fəsadlar ilə müharibədə iştirak edən əsgərlərin beynində yaranan fəsadlar eyni təsirə malikdir. Alimlər sübut etməyə çalışırlar ki, məhz bu cür uşaqlarda yetkinlik dövrünə çatarkən müxtəlif psixi xəstəliklər, depressiv hallar, nevrozlar müşahidə olunur.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bu gün ailələrdə yeniyetmələrə qarşı fiziki zorakılığın tətbiqi adiləşib. Çünki valideynlər övladlarını döyərək onu tərbiyələndirəndirəndirənlərini zənn edərkən, cəmiyyət üçün təcavüzkar cinayətkar böyütdüklərinin fərqinə varmırlar. Dövlət Statistika Komitəsindən verilən

məlumatla görə, 2015-ci ilin birinci yarısında cinayət törətmiş 14-18 yaşadək olan uşaqların sayı 239 olub ki, bunun 232 nəfəri oğlanlar, 7 nəfəri isə qızlardır. Amma Azərbaycan ailəsinin təmə-lində uşağın tərbiyə olunması üçün o qədər zəngin, spesifik xüsusiyyətlər var ki, onlar uşaqların təlim-tərbiyəsində xüsusi rol oynayır. Həmin rol valideynləri mümkün olduğu qədər övladlarını pis əməllərdən uzaq tutmağa, siqaret, spirtli içki, qumar, oğurluq, yalan danışma, əxlaqsızlıq və s. kimi zərərli vərdişlərdən çəkindir-məyə, bö-yüklərə hörmət kimi dəyərləri aşılamağa vadar edir. Əfsuslar olsun ki, bu gün bu dəyərlərin bir çoxu qeybə çəkilib. Yeniyetmələrin tərbiyəsində mənəvi-əxlaqi bünövrə pozulur, gənclərimiz yavaş-yavaş öz milli simasını itirir. Bu isə cəmiyyətimizdə zorakılıq hallarının çoxalmasına, ailədaxili şiddətin artım tempinin sürətlənməsinə gətirib çıxarır. Şiddət tərbiyə üsulu kimi ön plana çıxır. Əgər biz övladımızı gələcəkdə bir şəxsiyyət kimi görmək istəyiriksə, ona fərd kimi yanaşmağı bacarmalıyıq. Danılmaz faktdır ki, yeniyetmə ailədə hansı dəyərləri görəcəksə, həyatına onlar siraət edəcək. Hər bir insan keçmişdə yaşadığı həyatı şüurlaltı olaraq öz həyatına köçürür. Ona görə də valideynlər öz övladlarını nə ilə əhatə etdiklərinə fikir verməlidilər. Qorxu və aqressiya ilə böyüyən yeniyetmələrin hissləri onların həyatında bir ömür boyu iz buraxır və gələcəkdə həyata, insanlara olan güvənini əlindən alır.

Belə hallarla mübarizə aparmaq üçün Avropa ölkələrinin çoxunda “Cismani cəzadan müdafiə haqqında” qanun qəbul edilib ki və övladına cismani cəza tətbiq edən valideyn dövlət tərəfindən ciddi şəkildə cəzalandırılır. Bundan başqa Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Uşaq hüquqları Konvensiyası” var və bu konvensiya uşaqların bütün hüquqlarını qoruyan beynəlxalq sənəddir. Bu sənədə görə uşağın yaşamaq, normal inkişafı üçün zəruri həyat səviyyəsi ilə təmin olunmaq, fikir bildirmək, müdafiə olunmaq, təhsil almaq hüququ var. Konvensiyanın 19-cu maddəsinə uyğun olaraq “kobud rəftar” anlayışına “fiziki və psixoloji zorakılığın, təhqirin və ya sui-istifadənin, qayğısızlığın və ya etinasız münasibətin, kobud rəftarın və ya istismarın, o cümlədən seksual sui-istifadənin hər cür forması” aid edilir.

Qeyd etmək istərdim ki, ölkəmizdə də bu sahədə ciddi işlər aparılmaqdadır. Ölkə prezidentinin 2009-cu ilin "Uşaq ili" elan etməsi də göstərir ki, bu iş daim diqqət mərkəzindədir. Lakin “Uşaq hüquqları haqqında” qanunun qəbul olunmasına, Cinayət Məcəlləsində uşağı döyməyin cinayət məsuliyyəti hesab edilməsinə baxmayaraq, təəssüf ki, hələ də valideynlər uşaqların tərbiyə olunmasına vaxt ayıra bilmir, məsuliyyətsiz yanaşırlar. Digər bir tərəfdən bəzi hallarda aztəminatlı ailələrdə uşaqlar işləməyə məcbur edilir. Ən ağır fəsadlar isə bunun nəticəsində baş verə bilər, düşüncə tərzi və həyata baxışı tam formalaşmayan yeniyetmə fərqlində olmadan kriminal insanların əhatəsinə düşə bilər, bu tip insanların yaşamlarını təkrarlayırlar.

Yeniyetmələrin cinayət törətmə səbəblərini araşdırarkən bir daha bu qənaətə gəldim ki, ən başlıca səbəb **valideyn məsuliyyətsizliyidir**. Sonrakı yerdə mobil telefon, internet, sosial şəbəkələrin təsiri durur. Çox maraqlıdır ki, uşaqlar

bildirirlər ki, onlar oğurluq etməzdən əvvəl internetdən oğurluqla bağlı lazımı məlumatları əldə ediblər.

Sevindirici haldır ki, son illər uşaqlar tərəfindən törədilən cinayət hadisələrinin sayında ciddi artım qeydə alınmamışdır. Lakin uşaqların iştirakı ilə törədilən cinayətlərin ağırlıq dərəcəsinin artması narahatçılıq doğurur. Dövlət Statistika Komitəsi ötən il 67 uşağın ağır və xüsusi ağır cinayətlərdə iştirak etdiyini bildirir. Komitənin hesabatında bildirilir ki, cinayətin 13-ü adam öldürmə və qəsdən adam öldürməyə cəhd, 17-si adam öldürməyə cəhd, 1-i zorlama, 320-si oğurluqdur. Cinayətdə ittiham olunanlardan 32-si 5 ilədək, 36-sı isə 5 il və 5 ildən yuxarı cəza alıb. 12 uşaq qəsdən adam öldürməkdə, 8-i qəsdən sağlamlığa zərər vurmaqda, 1-i zorlamada, 17-si oğurluqda, 3-ü soğunçuluqda, 10-u quldurluqda, 10-u narkotik vasitələrlə əlaqəli cinayətlərdə təqsirləndirilir.

Digər bir mühüm məsələ **cinsi zorakılıqdır**. Ölkəmizdə geniş yayılmasa da, son zamanlar uşaq və yeniyetmələrə qarşı bu halların artmasına rast gəlinir. Bu da zorakılığın ən pis forması olaraq, uşaqlarda fiziki və psixi travma ilə nəticələnir. Düzdür, bu hallarla bağlı statistik məlumatlar olsa da onların dəqiqlik faizi tam doğru deyil. Araşdırmalar göstərir ki, yeniyetmələrə qarşı bütün zorakılıqlar o cümlədən, cinsi zorakılıq onların tanıdıqları insanlar-valideynlər, qohumlar, dayələr, ailəyə yaxın tanışlar, həmyaşıdları tərəfindən baş verir və bu hallar “ailə məsələsini çölə çıxarmaq olmaz” düşüncəsiylə gizli saxlanılır. Nəticə də isə cinayətkarın cəzalan-mamasına, əməlinə bəraət qazanmasına gətirib çıxarır.

Yeniyetmələr qarşı qeyd etdiyimiz zorakılıq hallarından başqa məsələlər də var ki, onları demək olar valideynlər zorakılıq halı kimi qəbul etmirlər. Bunların sırasında onların qidadan məhrum edilməsi, təhsildən yayındırılması, istirahətlərinin məhdudlaşdırılması, erkən yaşda nigaha cəlb edilmə də zorakılıq halı hesab edilir. Valideynlər arasındakı sərt davranış hallarını görən yeniyetmələr özləri də ailə həyatı qurduqda bu münasibəti seçirlər. Çünki, şahidi olduqları ailə “modeli” budur. Ola bilər əksi də olsun. Lakin illər sonra onların şüuraltında yığılıb qalmış bu davranış formaları mütləq onların şəxsi xarakterində transformasiya olunaraq yenidən özünü göstərəcək.

Üzücü haldır ki, son zamanlar Kütləvi İnformasiya Vasitələrində uşaqların tərbiyəsi, asudə vaxtlarının təşkili ilə bağlı mövzulara toxunulmur. İndi hansı kanala, hansı mətbuat saytına baxsaq, başlıq xəbərlər fiziki və cinsi zorakılıqla bağlıdır. Sanki uşaqlar ümumilikdə cəmiyyətin diqqətindən kənar qalıb. Əslində isə yeniyetmələrin əsas tərbiyəçisi ailə ilə yanaşı məhz cəmiyyət də olmalıdır.

Zorakılığa münbit şərait yaradan başqa bir vasitə isə müasir dövrdə geniş yayılmış və demək olar ki, ümumdünya bəlaya çevrilmiş kompüter oyunlarıdır. Bu tip oyunların çox istifadəsini insan psixologiyasında dərin və son dərəcə zərərli iz buraxdığını, beynində qarışıqlığa və pozuntuya səbəb olduğu qeyd edən mütəxəssislər həyəcan təbili çalır, bunun mütəmmadi hal almasının

irəliləyən yaşlarda ruhi problemlərə gətirib çıxardığını qeyd edirlər. Araşdırmalara görə şiddət, qorxu məzmunlu oyunlardan istifadə edən şəxslər digər yaşlılarına nisbətən daha çox dalaşqan, üsyankar olurlar. Ətraflarına daim zərər vermək barədə düşünür və çox aqressiv davranırlar. Bu cür şəxslərdə hiylə, pis davranış, itaətsizlik, aqressivlik və vicdan əzabı çəkməmək kimi davranışların sıx müşahidə edildiyi ortaya çıxır. Əgər buna diqqət edilməzsə, bu vəziyyət kompensasiyası mümkün olmayan yaralar açsın və aşağıdakı əlamətlərə gətirib çıxara bilər:

- ❖ Başqalarına qarşı təcavüzkar və ya zərərverici davranışlar və ya buna meyillilik;

- ❖ Başqalarının çəkdiyi əzaba və ya çətinliklərə qarşı laqeyd münasibət;

- ❖ Ətraflarına və müxtəlif hadisələrə qarşı səbəbsiz qorxu;

- ❖ Davamlı olaraq oturmaq vəziyyətində qaldığı üçün çəki artması və s;

Cəmiyyətimizdə zorakılığın psixoloji fəsadlarının aradan qaldırılması sonuncu pillədə dayanır. Fiziki travmanı aradan qaldırmaq bir qədər asandır və o sonrakı dövrlərdə o qədər də özünü biruzə vermir. Lakin psixoloji travma vaxtında aradan qaldırılmasa, bütün həyatı boyu zərərçəkmiş izləyir və müxtəlif situasiyalarda özünü göstərir. Bu işdə ən böyük dəstəkçilərdən biri məhz psixoloqlardır. Psixoloq psixoloji konsultasiya və diaqnostika vasitəsilə zorakılıqla üzləmiş uşaq və yeniyetmələrdə psixi zədəni müəyyənləşdirir. Yeniyetmələrdə emosional sferada olan zədələri aradan qaldırmaq üçün mənfi təsir edən xatirələrin öyrənilməsinə, “Mən” anlayışının müsbət formalaşmasına, özünə və ətrafdakılara inam hissənin yaradılmasına, özünəqapalıq hissənin aradan qaldırılmasına, şəxsi keyfiyyətlərini, ünsiyyət bacarığını və sosial xüsusiyyətlərini inkişaf etdirməyə diqqət yetirməlidir. İstənilən halda, ailədə özünə rahatlıq tapmaq istəyən uşaq zorakılıqla qarşılaşdıqda ətrafına inamı azalır, onda cəmiyyətə qarşı aqressiya özünü göstərir və o bunu özündən zəiflərə tətbiq edir. Çünki tez-tez döyülən və zorakılığın şahidi olan yeniyetmələr natamam böyüyür, sağlam ruhda olmurlar. Sağlam düşünmə bilmədikləri üçün həmyaşlıqlarına qarşı aqressiv davranırlar. Nəticədə ailə-məişət zorakılığı cinayətə şərait yaradır. Bu faktı statistik məlumatlar da sübut edir. Belə ki, hər dördüncü cinayət hadisəsi ailə münaqişəsi zəminində baş verir.

Validəynlər və tərbiyəçilər tərəfindən yeniyetmələrə qarşı zorakılıq onların sağlamlığına, yaşamasına, inkişafına və ləyaqətinə faktik zərər vura bilən fiziki və ya emosional davranışın bütün formalarını, cinsi zorakılığı, qayğısızlığı və etinasızlığı özündə cəmləşdirir. Əgər biz övladımızı gələcəkdə bir şəxsiyyət kimi görmək istəyiriksə, ona fərd kimi yanaşmağı bacarmalıyıq. Qorxu və aqressiya ilə böyüyən yeniyetmələrin hissələri onların həyatında bir ömür boyu iz buraxır və gələcəkdə həyata, insanlara olan güvənini əlindən alır.

Yeniyetmələrə qarşı qeyd etdiyimiz zorakılıq hallarından başqa məsələlər də var ki, onları demək olar valideynlər zorakılıq halı kimi qəbul etmirlər. Bunların sırasında uşaqların qidadan məhrum edilməsi, təhsildən yayındırılması, istirahətlərinin məhdudlaşdırılması, qızların erkən yaşda ərə verilməsi də

zorakılıq halı hesab edilir. Hətta gözünün önündə valideynlərin bir-birinə qarşı sərt davranışını görən yeniyetmələr özləri də ailə həyatı qurduqda bu münasibəti seçirlər. Çünki, şahidi olduqları ailə “modeli” budur. Ola bilər əksi də olsun. Lakin illər sonra onların şüuraltında yığılıb qalmış bu davranış formaları mütləq onların şəxsi xarakterində transformasiya olunaraq yenidən özünü göstərəcək.

Ailədə zorakılığa məruz qalmış şəxs üçün fərqi yoxdur, o azyaşlı və ya yetişkin insandır. Hər iki halda insana istər psixoloji, istərsə də fiziki cəhətdən mənfi təsir edir. Yetişkin insanın psixologiyası daha güclü olduğundan stressdən daha tez çıxıb bilir. Yeniyetmələrdə isə qorxu hissi, insanlara etibar etməmək, hisslərin düzgün ifadə edilə bilməməsi, sərbəst qərar qəbulunda çətinlik çəkilməsi və ünsiyyət qurmaqda tərəddüd daha üstünlük təşkil edir. Bu səbəblə də, kənar kömək olmadan travmanın öhdəsindən gəlməyi bacarmırlar.

Çıxışımın əvvəlində qeyd etdiyim aztəminatlı ailələrdə övladların məcburi əməyə cəlb edilməsi də diqqət mərkəzində olan vacib məsələlərdəndir. Əməyin istismar edilməsi yeniyetmələrin psixi və fiziki sağlamlığına mənfi təsir edir, onların normal inkişafı və təhsilinə maneəçilik yaradır ki, bu da gələcəkdə nadanlığın, savadsızlığın yaranmasına gətirib çıxarır. Yeniyetmələrin məcburi işə cəlb edilməsi onların psixologiyasına çox güclü zərbə vurur. Onlarla ünsiyyətdə olanda görürük ki, hər birinin psixoloji travması var və məhz o problemlərə görə küçə həyatını seçirlər. Küçə uşaqlarının davranışında dağıdıcı, zərərverici meyillər yüksək olur. Müəyyən bir yaş həddinə çatdıqdan sonra onlarda oğurluğa, yalançılığa meyillik, insanları aldatma, vədinə əməl etməmək, məsuliyyət, qayğı, inam hissənin aşağı olması, işgüzarlığın zəif olması kimi hallar yeniyetmələrin tipik psixoloji vərdişinə çevrilir, əylənmək, öyrənmək, yaşlıları ilə oynamaq istəyi reallaşmadığı zaman cəmiyyəti və valideynlərini günahlandırmağa başlayırlar. Bu isə öz növbəsində valideyn-övlad münasibətlərində soyuqluğa şərait yaradır.

Nəzərə alsaq ki, erkən yaşlarında çalışmağa başlayan uşaqların immun sistemi tam formalaşmadığı üçün onların xəstəliklərə yoluxma ehtimalı daha çox olur. Ağır işlərlə məşğul olduqlarında isə onların onurğa sütununda problemlər yaranır.

Qeyd olunan məsələlərin həlli ilə bağlı dövlət tərəfindən tədbirlər görülməkdədir. Lakin əsas tərəf - valideynlərin məsuliyyətsizliyi bu problemlərin həllində çətinliklər yaradır. Yeniyetmələrə qarşı zorakılığın bünövrəsi ona kiçik yaşlarında laqeyd münasibətin nəticəsidir. Valideynlər yeniyetmə övladları ilə az ünsiyyət qurur, onlara şəxsiyyət kimi yanaşmırlar. Əgər valideyn övladını qiymətləndirmirsə, uşaqlarda özünəinam aşağı olur. Belə olduqda ətrafdakıların yanında yeniyetmə utancaq, qapalı, qərarlı, fikir ifadə edə bilməyən insan təəssüratı yaradır. Və çox vaxt da elə məhz onlar həm fiziki, həm cinsi, həm də mənəvi-psixoloji zorakılığa məruz qalır. Amma bu heç də o demək deyil ki, ailələr tərəfindən övlad tərbiyəsində həddən artıq sərbəstliyə üstünlük verilməlidir. Nəticədə sərbəst yetişən yeniyetmə cəmiyyət

arasında davranışlarını idarə edə bilmir, eqoist, kobud və bəzən əxlaqdan kənar hərəkətlərə yol verərək digər insanlar tərəfindən fiziki və mənəvi zorakılığa məruz qala bilər. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, mütləq şəkildə tərbiyə üsulunda müəyyən balans qorunmalıdır.

Sevindirici haldır ki, müasir dövrdə artıq məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində universal tövsiyələr, proqramlar, model normativ aktlar, konvensiyalar və digər beynəlxalq sənədlər hazırlanıb. Uşaq və yeniyetmələrə qarşı zorakılıq hallarının qarşısının alınması işində hüquq mühafizə sisteminin, qəyümlük və himayə orqanlarının, tibbi və psixoloji xidmətlərin əməkdaşları birgə fəaliyyət göstərməli və yaxından iştirak etməlidirlər. Əhalinin maariflənməsi üzrə müxtəlif QHT-lər, Heydər Əliyev Fondu, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən bir çox tədbirlər görülür. Ancaq görülən tədbirlər təəssüflər olsun ki, tam olaraq yaranmış problemləri aradan qaldıra bilmir. Çünki bəzi hallarda zorakılığa qarşı mübarizə aparan şəxslər belə zorakılığın mənəvi və psixoloji zərbə olduğunu anlamalıdır.

Hesab edirəm ki, bütün sadaladığım problemlərin aradan qaldırılmasında ən vacib vasitələrdən biri ailədaxili münasibətlər kontekstində işlərin daha da genişləndirilməsi, ailə həyatı qurmağa hazırlaşan gənclərlə hətta dövlət səviyyəsində maarifləndirmə işi təşkil edilməlidir. Necə ki, 2015-ci ilin iyunun 1-dən Azərbaycanda nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin icbari tibbi müayinədən keçmələri ilə bağlı tələblər qüvvəyə minib, eləcə də nigaha daxil olmaq istəyən şəxslər üçün təlimlərin, müxtəlif layihələrin təşkili belə bir qanunla həyata keçirilərsə, hər bir vətəndaş öz hüquq və vəzifələrin dərk edərək münasibətlər sistemini tənzimləyə bilər.

Sonda isə bu məsələnin sosial-psixoloji tərəflərini nəzərə alaraq, problemin aradan qaldırılması və səmərəli olması üçün aşağıdakı istiqamətdə işlərin görülməsini **təklif edirəm:**

1. Ailə məsuliyyəti və dəyərləri istiqamətində maarifləndirici təlimlərin **məcburi olması;**

2. Yeniyetmələrə nəzarət işinin daha da gücləndirilməsi məqsədilə məktəblərə **polis əməkdaşlarının cəlb edilməsi.**

3. Ailə-məişət zorakılığı ilə bağlı xəbərlərin və yeniyetmələrin şüruna mənfi təsir edəcək yayımların **mütləq şəkildə məhdudlaşdırması;**

4. Cəmiyyətimizdə Ali hissələrin (əxlaqi, intellektual, estetik) inkişafı istiqamətində işlərin görülməsi.

5. Orta məktəbin X-XI siniflərində “Ailə etikası”nın fənn kimi tədrisinə vaxt ayrılması.

6. Yerli icra orqanlarında sahələr üzrə problemlə bağlı ailələrə hüquqşünas və psixoloqların təhkim edilməsi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Təhsil problemləri jurnalı. avqust 2013.
2. Məişət zorakılığına məruz qalmış şəxslərə tibbi xidmət göstərən mütəxəssislər üçün metodiki vəsait. 13 may 2014.
3. Yaş psixologiyası. Qədirov Ə.Ə. Azərneşr, Bakı, 1963
4. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin rəsmi saytı.
5. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı.
6. İnternet resursları.
7. Bayramov Ə.S. Etnik psixologiya məsələləri. Bakı: Elm və həyat, 1996, 202s.
8. Əlizadə Ə.Ə. Uşaq və yeniyetmələrin cinsi tərbiyəsi. Bakı
9. Rəhmanov R.R. Uşaq qəlbinə televiziyanın və kompüterin təsiri, ARTPI-nin elmi əsərləri, 2008

Kəmalə Qurbanova

Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyasının psixoloqu

AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ SOSİAL-PSİXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ailə canlı təsisatdır. O da dialektika qanunlarına tabedir. Bu mənada da söhbət heç də ailədə konfliktin olub-olmamasından getmir. Konfliktsiz ailə əslində yoxdur və ola da bilməz. Bu məsələni düzgün başa düşmək üçün, birinci növbədə, konfliktin mənəvi məzmununa diqqət yetirilməlidir.

Ailə konfliktləri subyektlərin münasibətlərindən asılı olaraq; ərlə arvad, valideyn və uşaqlar, ər-arvad və onların valideynləri, nənələr, babalar və nəticələr arasında baş verir. Ailə münasibətlərində ərlə arvad arasında baş verən konfliktlər əsas rol oynayır. Bu da əsasən ərlə arvadın bir-birinə olan tələbatlarının ödənilməməsindən baş verir.

Daha dəqiq desək, konflikt ailədə ünsiyyətin özünəməxsus cəhəti kimi meydana çıxır; ərin, yaxud arvadın öz mövqeyini dəqiqləşdirmək, həyat yoldaşına təsir etmək, hətta bəzən sadəcə olaraq özünü təsdiq meyllərinin ifadəsi kimi nəzərə çarpır. Ailənin formalaşdığı ilk mərhələlərdə açıq və ya gizli konfliktlərin tez-tez müşahidə olunması da məhz bununla bağlıdır.

Ailə konfliktləri mənəviyyə, məzmununa və formasına görə müxtəlifdir. Ailə həyatında onlardan bəzilərinə, xüsusilə:

-ərlə arvadın seksual-psixi uyğunsuzluğu;

-öz "mən"inin tələblərinin ödənilməsi, bir-birinin mənlilik hisslərinə hörmətsizlik;

-müsbət emosiyalara olan tələbatın ödənilməməsi: diqqət, başa düşmək, yumuşaq münasibət və s.;

-subyektlərdən birinin (ər və ya arvadın) öz tələbatlarının ödənilməsinə daha çox tələbkər olması (içkiyə, narkotiklərə meyl, özünə daha çox vəsait xərcləməsi və s.);

-ailə təsərrüfatı, uşaqların tərbiyəsinə, öz valideynlərinə bir-birinin tələbatlarının başa düşülməməsi və s.;

-istirahət vaxtının təşkilinə ərlə arvadın tələblərinin müxtəlifliyi rast gəlinir.

Bunlardan başqa, ailə konfliktlərinə digər faktorlar da təsir edir. Buna hər şeydən əvvəl, ailənin inkişafında böhranlı dövrlərin olması nümunə göstərilə bilər. Belə ki, baş vermiş müəyyən çətinliklərlə bağlı ailənin həyatında *iki böhran dövrünü* müəyyənləşdirmiş və təsvir etmiş çex alimlərinin tədqiqatları, şübhəsiz ki, maraqlıdır. Onlardan birincisi və daha intensivsi ailənin mövcudluğunun 3-cü və 7-ci illəri arasında müşahidə edilir, 4-cü və 6-cı illər arasında ən yüksək dərəcədə kəskinləşir. İkinci böhran ailə həyatının 17-ci və

25-ci illəri arasında yetişir. Hər iki halda, narazılığın artması müşahidə edilir. Birinci böhranda emosional münasibətlərin frustrasiya (insanın öz həyatı məqsədlərinə çatmasına maneçilik törədən real və xəyali maneələrlə üzləşdiyi zaman düşdüyü gərgin psixi hal) doğurucu dəyişikliyi və bunun nəticəsi kimi konflikt situasiyaların sayının artması, məişət və digər problemlərin əksi kimi gərginliyin artması aparıcı rola malik olur. İkincidə isə uşaqların ailədən ayrılması, somatik şikayətlərin artması, həyatın boşluğu hissi müşahidə edilir. Ailənin həyatında böhran dövrlərinin aşkar edilməsi əhəmiyyətli proqnostik dəyərə malik ola, böhranların təzahürünün yumşaldılması və ya qarşısının alınmasına kömək edə bilər.

Müasir psixoloqların fikrincə isə ailə həyatında yaşanan böhranlar **3 dövrə** bölünür. Bunlar hansılardır:

Ailə həyatının birinci ili– bu dövr ərlə arvadın bir-birinə uyğunlaşması dövrüdür. Bu, iki “mən”in birləşib bir “biz” olmasıdır. Bu zaman hisslər inkişaf edir, bir-birinə sevgi-məhəbbətin soyuması, subyektlərin həyatda olduğu kimi qavranılması başlayır. Bu zaman kəbinlərin 30%-i dağılır.

İkinci böhranlı dövr– uşaqların anadan olması ilə bağlıdır. Hələlik tam möhkəmlənməmiş “biz” sistemi ciddi imtahanla qarşılaşır. Bu zaman baş verən konfliktlərin əsasını nə təşkil edir?

-ərlə arvadın peşə-ixtisasartırma imkanları pisləşir;

-uşağa xidmətlə əlaqədar qadın yorğunluğu–bu zaman onun seksual fəallığının azalması;

-uşaqların tərbiyəsinə ərlə arvadın münasibətlərinin üst-üstə düşməməsi.

Üçüncü böhranlı dövr– ərlə arvadın birlikdə yaşamasının orta illərinə təsadüf edir. Bu zaman konfliktlərin oxşarlığına, cansıxıcılığına təsadüf olunur. Subyektlərin bir-birindən doyması baş verir. Hisslərdə yenilik olmur. Bu dövrü hətta duyğu və hisslərin aclıq dövrü də adlandırırlar.

Qeyd etdiyimiz kimi, azərbaycanlı ailələr üçün ər-arvadın sərxoşluğa qurşanması da səciyyəvi hal deyildir. Siqaret çəkməyə və içməyə meylə xüsusən qadınlar arasında çox nadir hallarda rast gəlmək mümkündür. Lakin bəzi kişilərin içkiyə həddindən artıq aludəçiliyi nəticəsində ailə dağılır. Bu zaman boşanmanın təşəbbüsçüsü, adətən, qadınlar olurlar. Onlar sərxoşluq kimi bir bəlanı ailə həyatı, uşaqların tərbiyəsi üçün normal şəraitlə bir araya sığmaz hesab edirlər.

Ailədə ər-arvad arasında ixtilaf doğuran səbəblərdən biri də qısqançlıqdır. Həyatda elə şəxslər vardır ki, onlar təbiətə qısqancdırlar. Bəzən bu hiss belələrinə heç bir əsas olmadan baş qaldırır və bunun üçün müəyyən bəhanə də lazım olmur. Səbəb onun daxili aləmində, təbiətindədir. Qısqançlıq üç şəkildə özünü büruzə verir: a) kişi və ya qadın azca qısqanır, sonra yanıldığını başa düşüb peşmançılıq hissi keçirir, zəifliyinə təəssüflənir; b) kişi və ya qadın son dərəcə özündən çıxır, danışıqına, hərəkətlərinə hədd qoymur; v) kişi və ya qadın yalnız özünə təsəlli verməklə kifayətlənir.

Ərin öz arvadına inanmaması və bunu nəinki ona, habelə uşaqlara, qohumla-

ra, tanışlara, qonşulara və başqalarına hiss etdirməsi ailə faciəsidir.

Yuxarıda bəhs etdiyimiz bu və ya digər məsələlər ailədə zorakılığın baş verməsinə gətirib çıxarır. *Ailə zorakılığı nədir?* Ailə zorakılığı – fiziki, emosional, iqtisadi və cinsi, eləcə də hədə-qorxu, təcrid və məcburiyyəti ehtiva edən bilən təhqiredici və təhdidedici davranışın nümunəsidir. Ailə zorakılığının məqsədi digər bir kəsin idarə olunması və onun üzərində hökm sürmək üçün tətbiq edilir. Kişilər daha çox bundan öz ən yaxınlarına, yəni hal-hazırkı və ya keçmiş həyat yoldaşlarına, istədikləri və hətta əlaqədə olduqları qadınlara qarşı istifadə edirlər. Zorakılığın ailə daxilində müxtəlif formalarının ayrıca şərhə ehtiyacı var, lakin bu yazıda başlıca müzakirə mövzusu olaraq qadınların həyatı (ömür) və sevgi münasibətlərində onlara qarşı yönəldilmiş zorakılığın özünəməxsus xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Ailə zorakılığı həm ailədə, həm də cəmiyyətdə müşahidə və əsaslandırma yolu ilə öyrənilmiş davranışdır. Bunun səbəbi nə genetica, nə də xəstəliklə bağlı deyil. Ailə zorakılığı tətbiq edildikcə istənilən nəticə verdiyinə görə təkrar olunur. Ailə zorakılığı onu törədənə öz “qurban”ı üzərində hədə-qorxu ilə idarəetmə qüvvəsinə yiyələnməyə imkan verir. “Qurban”ın razılığınə nail olması, müvəqqəti olaraq törədənənin həmin taktika və idarəetmə yollarından istifadə etməyini daha da gücləndirir. Halbuki, cəmiyyətdə kişilərin münasibətlərdə qadınları idarə etmək və bunun üçün hətta gücdən istifadə etmək hüququna malik olmaları barədə qəbul olunmuş inanc zor tətbiq edənə təhqiredici davranışını daha da gücləndirir.

Hər bir ailə özünün psixoloji xüsusiyyətlərinə görə başqalarından fərqlənir. Bundan asılı olaraq eyni bir maddi və yamənəvi-psixoloji səbəb müxtəlif ailələrin həyatında eyni şəkildə özünü göstərmir. Belə ki, əksər hallarda uzun müddət istirahətin olmaması, maddiyyət məsələləri, seksual xarakterli problemlər və s. insanın gərgin yüklənməsinə gətirib çıxarır. Belə problemlərlə üz-üzə qalan fərd qarşı tərəfdən də anlaşılmazlıq gördükdə qeyri-ixtiyari zorakılıq tətbiq edir. Müasir dövrdə gərgin stressin bir çox ideal ailələrin belə dağılmasına gətirib çıxarması halları çoxdur.

İnsanlar bir-birini böyük məhəbbətlə sevə və uzun müddət bir yerdə ola bilərlər. Amma baş verə biləcək istənilən xoşagəlməz situasiya (məsələn, işi itirmək, avtomobil qəzası, yanğın və s.) ailə əsasının çökməsinə gətirib çıxara bilər. Belə problemlər öz arxasınca maddi-mənəvi sıxıntıları gətirir. Məsələn, işini itirmiş kişi spirtli içkilərə qurşana bilər ki, bu da qeyri-iradi ailədə konfliktə, o da eyni zamanda zorakılığa gətirib çıxarır. Bu situasiyada konfliktlər “ər-arvad” və ya “ata-uşaq” çərçivəsində baş verir. Belə ki, içkili vəziyyətdə olan şəxs qeyri-ixtiyari həyat yoldaşı və ya uşağına zor tətbiq edə bilər. Bir çox qadınlar uşaqlarının xətrinə həyat yoldaşlarının zərbələrinə dözürlər, lakin bu, əsasən yaxşı halda qadının uşaqlarla evi tərk etməsinə, pis halda isə qadının həyat yoldaşının aqressiyasından özünü müdafiə etməsinə gətirib çıxarır ki, bu da ya fiziki travma, ya da ölümlə nəticələnir.

Müasir dövrdə bir çox dövlətlərdə qadın aqressiyası faktı da geniş vüsət almaqdadır. Bu, qadının cəmiyyətdə rolunun artması ilə bağlıdır. Yəni qadın

artıq ailəni nəinki dolandıran şəxsə, hətta ailənin başçısına çevrilir. Belə ailələrdə dominant qadın olur ki, əgər həyat yoldaşı onun qoyduğu qaydalara əməl etməzsə, qadın tərəfdən aqressiya ilə üzləşir.

Bəzi müasir psixoloqların fikrincə, hər bir ailənin qorunub saxlanması *miflərin* də əsas rolu vardır. Mif ailə parametrlərinin önəmli məqamlarından biridir. Mifin də öz mahiyyəti olur. Məsələn üçün: “Biz həkim ailəliyik”, “Biz mehriban ailəliyik”, “Biz ziyalı ailəliyik”, “Biz kübar ailəliyik” və s. Bunların hər biri o mifin daxilində yaşayan insanların həyat tərzinə, dünyagörüşünə, davranışına təsir göstərir. Nəzərə almaq lazımdır ki, mif hər zaman aktual olmur. Yalnız böhran anında aktuallaşır. Yəni ola bilər ki, ailədə yaşayan insanlar bir-birilə münasibətdə problem yaşasınlar. Ancaq kənardan kimsə o ailəyə müdaxilə etdiyi təqdirdə (ailəyə daxil olan məqamlarda) bütöv ailə yaxud nəsil o problemi həll etmək istiqamətində birləşir. Problem həll olunandan sonra isə ailədaxili münasibət yenə də konflikt səviyyəsində olur. Ona görə də ailə psixoloqları qeyd edirlər ki, mif yalnız böhran məqamlarında aktuallaşmağa başlayır. Eyni zamanda o da nəzərə alınmalıdır ki, mif üç nəsilə bir formalaşır. Ailə psixoloqu ailə ilə çalışarkən birinci növbədə, mövcud olan mifin mahiyyətinə diqqət etməlidir. Ailə mifi həmin ailə, yaxud da nəsil haqqında məlumatları ehtiva edir. Bu da ailə psixoloquna həmin ailə ilə psixoloji iş aparmasına böyük dəstək olur.

Hər bir mifin öz qanunauyğunluqları olur. Məsələn üçün “qəhrəman mifi”; bu mif daxilində yaşayan insanlar özünəməxsus dünyagörüşə malik olurlar. Qəhrəman yalnız kimsə xilas edərkən qəhrəman olur. Ona görə də bu mifin aktuallaşması üçün “qurban” da olmalıdır. “Qurban” olduğu təqdirdə proses tamamlanmağa başlayır. Diqqət edin, bu gün elə ailələr var ki, o ailələr daxilində ailədaxili konfliktlər pik həddədir. Hər gün evdə dava-dalaş, həyat yoldaşı spirtli içkilərdən, yaxud da narkotik maddələrdən asılıdır. Ancaq ailənin xanımı o ailəni dağıtmır, əksinə necə qoruyub saxlamaq istiqamətində mücadilə aparır. Bəzən onların bu cür fədakarlıqları ətrafdakılar tərəfindən qaribə qarşılır. Əslində qarşı tərəfin bu cür fədakarlığının kökündə qeyd etdiyimiz həmin “qəhrəmanlıq” mifi dayanır. Çünki qurbanlıq var, ona görə də onu xilas etmək lazımdır. Ancaq eyni bir situasiya, hətta deyərdik ki, öncə qeyd etdiyimizlə müqayisə olunmayan bir şərait olur ki, həmin ailələr boşanır. Onun da səbəbinə diqqət etsək, tərəflərin başqa ailə mifi ilə böyüdüklərinin şahidi olarıq.

Bəzən də elə olur ki, ərlə arvad arasında kiçicik anlaşılmazlıq yandıqda cütlük arasında yaz yağışı kimi qısamüddətli soyuqluq ola bilər. Əgər halda, oğlan və ya qızın (əksər hallarda oğlanın) valideynlərinin gərəksiz müdaxilələrindən kiçicik anlaşılmazlıq böyüdüüb ailədaxili konfliktin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu məsələyə, əsasən, o ailədə rast gəlinir ki, ər, arvadı tərəfindən az müddətdə “bağışlanacağını” düşünüb son olaraq ata-anasının dediyi kimi olsun deyə (haqlı və ya haqsız), kobudluq və ya zor tətbiq etməklə məsələyə “son qoyurlar”. Çox yaxşı olardı ki, nə cür hal olursa olsun, müdrik insan kimi

kənardan müşahidə etmək, necə deyərlər, görməzdən gəlmək lazımdır. Əgər məsələ gənc ər-arvad arasında mənasız mübahisəyə çevrilərsə, o zaman valideynlərin ağıllı müdaxilələri labüddür. Yaxud da o gənc ailədə ki, ər kənar müdaxilənin hər mənadada şərait yaradılmasına imkan yaratmırsa (öz valideynləri də daxil), demək olar ki, bu cür ailələrdə konfliktlərin yaranması aşağı həddə ola bilər.

İndinin özündə, hətta elə ailələr də var ki, ailə quran cütlüyə ata, yaxud da ana xeyir-duası “Gəlinliklə girib ağ kəfənlə çıxıb bilərsən” olur. Səbəb isə o ailədə, o nəsilə ailənin dağılmasının, boşanmanın faciə kimi qəbul edilməsidir.

Bundan əlavə qeyd etməliyik ki, uğurlu münasibətlərin 50 faizi qadınların davranışından asılıdır. Qadınların bəzi hərəkətləri həyat yoldaşları ilə münasibətlərdə dağıdıcı rol oynayır. Əlbəttə, qadınlar bu səhvləri bilmədən, düşünmədən də edə bilirlər. Qadınlar çox vaxt sevdiyi insanı ideallaşdırırlar. Onun pis vərdişlərini aradan qaldırmağa çalışırlar. Problemlər də məhz pis vərdişlər aradan qalxmayanda başlayır. Lakin belə vəziyyətdə xanımlar qərar verməyə tələsməməlidirlər. Bu məsələni zamanla həll etmək olar. Qadınlar sevdiyi insanı dəyişdirməyə cəhd etməməlidirlər. Ona görə ki, hər bir şəxsin özünəməxsus xarakteri və vərdişləri var. Necə deyərlər, qarşıdakını dəyişə bilmirsənsə, sən onun kimi olmalısən. Yaxud da elə olur ki, bir uğursuzluq baş verən zaman bəzi qadınlar narahat olur, özlərinə bədbəxt, uğursuz insan deyirlər. Əslində isə bəzi qadınlarımızın kifayət qədər təcrübəsi olsa, zamanla bu problemləri aradan qaldırmaq mümkün olacaq.

“Ailə insana nə üçün lazımdır?” sualının mənası qərribə də görünsə, bizə aydındır. Ailə xoşbəxt olmaq və xoşbəxt uşaqlar tərbiyə etmək üçündür.

Ailədə əlverişli psixoloji iqlim öz-özünə əmələ gəlmir. O, cəmiyyətdə qarşısında, ailəsi – həyat yoldaşı və uşaqları qarşısında məsuliyyət və borcunu düzgün başa düşən ağıllı, həssas ər və arvadın, ata və ananın gündəlik səyi ilə yaranır. Bu baxımdan onlar öz ailə dramının nəinki müəllifləri, həm də aktyorlarıdır. Ər və arvad, ata və ana özlərinin müdrik və nəcib insan olduqlarını bu ailə rolları vasitəsilə göstərməlidirlər.

Ailə mədəniyyətin ötürücüsüdür. Ailə uşaqlara nəinki ailənin üzvü olmağa kömək edir, o, eyni zamanda uşağı əhatə edən cəmiyyət, onun mədəniyyəti ilə tanış olmağa istiqamətləndirir. Uşaqlar balaca yaşlarından mənəvi dəyərləri, dini ənənələri və etnik stereotipləri qəbul edir, onlara riayət etməyə çalışır. Valideynlər uşaqlarına öz mədəni dəyərlərini gündəlik ailədaxili münasibətlərdə – nahar edərkən, geyim formalarında, həmçinin ünsiyyət əhatəsi, təhsil səviyyəsi və müxtəlif oyunlar vasitəsilə nümayiş etdirirlər.

Mədəni dəyərlərin aşılınması heç də sadə proses deyil. Burada çətinliklər bir tərəfdən ailənin özünün təşkilinin mürəkkəbliyi, digər tərəfdən yaşadığımız cəmiyyətin quruculuğunun çətinlikləri ilə bağlıdır. Sosial struktur nə qədər mürəkkəb olursa, bir o qədər ailə xarici təzyiqlərə məruz qalır. Ondan başqa dəyərlər daimi deyillərsə, onların arasında fərqlər itibəsə, onların nəsil-dən-nəslə

ötürülməsi də bir o qədər çətinləşir. Bəlkə də bizim bu gün rastlaşdığımız əsas çətinliklər elə bununla izah olunur. Ailə, mühit və mədəniyyət haqqında danışsaq da bu anlayışların heç biri vahid möhkəm bir sistem demək deyildir. İnsanı əhatə edən sosial mühit onun anadan olduğu zamanda mürəkkəb bir orqanizm kimi dəyişir.

Ailədə konflikt şəraitini necə aradan qaldırmaq olar?

Mütəxəssislərin fikrincə, bunun üçün ilk növbədə, ər-arvad münasibətləri mədəniyyətini, niğah mədəniyyətini, bir sözlə, ailə mədəniyyətini yüksəltmək lazımdır.

Ailə mədəniyyəti çox geniş anlayışdır. Hər bir gənc aydın dərk etməlidir ki, ailə mədəniyyəti bir-birinə hörmətdən, səmimi münasibətdən, qarşılıqlı etimaddan, bir-birinin qayğısına qalmağı bacarmaqdan, fikir və hissləri qarşılıqlı etimad tərzində bölüşməkdən, yeri gələndə birinin digərinə qarşılıqlı güzəştə getməyindən, ağıllı, təmkinli yaşayışdan yaranır. Ailə mədəniyyətində böyük-küçük məsələsi yoxdur. Özlüyündə kiçik sayılan məsələni böyütmək, ciddi konflikt səviyyəsinə çatdırmaq, yaxud böyük konfliktləri səbr və təmkinlə həll etmək mümkündür. Buna görə cavanlar öz ailələrinin tamlığını qoruyub saxlamaq üçün ilk növbədə cəmiyyət qarşısında ciddi məsuliyyət daşıdıqlarını dərk etməlidirlər. Çünki niğahın əsasını məhəbbət hissi ilə borc və məsuliyyət hisslərinin vəhdəti təşkil edir.

Konflikt ər-arvad həyatının “drama”sını ifadə edir, lakin o, ailə faciəsinə çevrilməməlidir. Bunun üçün ailə mədəniyyətinin tələblərinə əməl etmək lazımdır. Onlardan ən sadələri aşağıdakılardan ibarətdir: vuruşub barışmaqdan, artıq-əskik danışub bir-birini təhqir edəndən sonra mübahisəni kəsməkdənsə, necə deyərlər, “başını yarıb ətəyinə qoz tökməkdənsə”, konfliktə başlamamaq daha asandır.

Uşaqların yanında mübahisə açmamaq, açıq söhbət üçün münasib vaxt tapmaq, səmimi olmaq, həyat yoldaşının etiraz və iradlarına diqqətlə qulaq asmaq, onun bütün “dəlil-sübutlarını” aydınlaşdırmaq, mübahisəli məsələləri ağıllı surətdə həll etmək, həmişə xeyirxah mövqə tutmaq vacibdir. Ər və arvad bir-birini acı sözlə, tənə ilə deyil, işlə, şəxsi nümunə ilə öyrətməli, başa salmalıdır. Səbrli, təmkinli olmaq məsləhətdir. Hissə qapılmamaq, dalaşmaq, yaxud küsmək üçün bəhanə axtarmamaq lazımdır. Bu gün sosioloq və psixoloqlar ailə ixtilafı məsələlərindən danışarkən diqqəti həttə “küsmək (dalaşmaq) mədəniyyəti”nin əhəmiyyətinə cəlb edirlər.

Ailədə baş vermiş xırda məsələləri unutmaq, yaddan çıxarmaq zəruridir. Konflikt baş verdikdə, çalışmaq lazımdır ki, ər-arvad bir-birinə həyat yoldaşı, övladının atası və anası kimi hörmət etsin, insanlıq ləyaqəti və nüfuzu ilə hesablaşsın, xırda lənəbi kiçilməsin, həmişə cəmiyyətin, ailənin və uşaqların mənafeyini nəzərə alsın. Bu, əsl insan hünəridir.

Ər, yaxud arvad mübahisəli məsələləri aydınlaşdırarkən səsini yüksəltməməli, əksinə, ixtilaf dərinləşdikcə sözünü sakit, yumşaq və nəzakətlə çatdırmalıdır.

Ailədə gümrahlıq, optimizm, mehribanlıq və dostluq ruhu hökm sürməlidir. O, ana və ataya, uşaqlara sevinc və fərəh bəxş etməlidir. Ata, ana hiss etməlidir ki, həyat yoldaşına və uşaqlarına gərəklidir, onun özü isə ailəsiz yaşaya bilməz. Onu ailəsi sevir, o da ailəsini sevir, onsuz həyat yoldaşının və uşaqların həyatı dolğun ola bilməz. Onun şəxsi həyatının mənasını məhz həyat yoldaşı və uşaqlar təşkil edir. Yalnız xoşbəxt adam bu hisslərlə yaşayır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə-“Psixologiya”-Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2009
2. R.Ə.Cavadov, G.B.Tağıyeva-“Ekstremal şəraitlərdə psixoloji xidmət”-Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2006
3. www.qadin.net
4. www.pcc.az

SİĞORTA QANUNVERİCİLİYİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ: CİNAYƏT HÜQUQU ASPEKTİNDƏ

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi münasibətlərin müsbət istiqamətdə dəyişməsi, sığorta sektorunun və bazarının inkişaf etməsi cəmiyyət həyatında təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilir. Belə ki, hər bir vətəndaş ona vurulmuş maddi ziyanın ödənilməsi ilə bağlı sığorta mexanizmindən yararlanırlar. Bununla belə aparılmış ümumiləşmə və sosial sorğular onu göstərir ki, son illərdə digər iqtisadi xarakterli cinayətlərlə yanaşı *sığorta sahəsində dələduzluq* cinayətlərinin sayı artırmışdır. Bu cinayətin sayının artması nəinki Azərbaycan Respublikasının sığorta sektoruna, hətta beynəlxalq səviyyədə sığorta hüquq münasibətlərinə də mənfi təsir göstərir. Sığorta dələduzluğu nəticəsində sığorta sahəsinə, əsasən də sığorta şirkətlərinə vurulmuş zərər dünya sığorta ictimaiyyətini bu problemin araşdırılmasına və onunla mübarizə aparılmasına səfərbər etmişdir. Məlumat üçün bildiririk ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında sığorta cinayətlərinə qarşı mübarizə aparən “Milli Büro”sunun açıqlamasına əsasən, sığorta dələduzluğu nəticəsində ştatlara vurulmuş zərərin illik həcmi 100 milyard dollara çatmışdır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində sığorta dələduzluğunu birbaşa cəza təhdidi kimi qadağan edən, eyni zamanda sanksiyalaşdırılmamış bu pozuntuya görə məsuliyyət nəzərdə tutan hüquqi norma yoxdur. İctimai təhlükəli əməl sayılan və xüsusi araşdırılması tələb olunan sığorta dələduzluğu cinayəti “Dələduzluq” (AR CM maddə 178) maddəsinin sanksiyası altında qorunur. Lakin bir çox inkişaf etmiş ölkələrin cinayət məəcəllələrində, Azərbaycan milli qanunvericiliyindən fərqli olaraq “*Sığorta dələduzluğu*” xüsusi norma kimi “Dələduzluq” cinayətini qadağan edən və sanksiyalaşdıran normadan fərqləndirilərək ayrılmışdır. Bu norma sivil ölkələrdə müstəqil olaraq cəmiyyəti və eyni zamanda sığorta şirkətlərinin xüsusi mülkiyyətini yaranmış ictimai təhlükəli qəsdlərdən qorumaqdadır. Məsələn Türkiyə Cümhuriyyəti Cinayət Qanununun (Məcəlləsinin) 158-ci maddəsində, Avstriya Respublikası Cinayət Qanununun (Məcəlləsinin) 151-ci maddəsində, Almaniya Federativ Respublikası Cinayət Qanununun (Məcəlləsinin) 265-ci maddəsində, Çin Xalq Respublikası Cinayət Qanununun (Məcəlləsinin) 183-cü maddəsində, Bolqarıstan Respublikası Cinayət Qanununun (Məcəlləsinin) 213-cü maddəsində, Polşa Respublikası Cinayət Qanununun (Məcəlləsinin) 298-ci maddəsində, Niderland Krallığı Cinayət Qanununun (Məcəlləsinin) 327-328-ci maddələrində “Sığorta dələduzluğu”na qarşı xüsusi qabaqlayıcı və mühafizəedici hüquqi tədbirlər müəyyən edilmişdir. Azərbaycanla həmsərhəd olan Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsinin 159.5-ci maddəsinə əsasən də

bu əməl ictimai təhlükəli əməl kimi qiymətləndirilir və bu sahədə dələduzluq 20.000 (iyirmi min) rubl məbləğində cərimə ilə və ya 1 il müddətində olan gəliri həddində və s. sanksiyalarla qadağan olunmuşdur.

Qeyd edilməlidir ki, xarici ölkələrdə sığorta dələduzluğu cinayətinin qarşısının alınması məqsədilə cinayət qanunvericiliyində müəyyən edilmiş bu sanksiya dövlət tərəfindən mülkiyyət hüququna daha da yüksək səviyyədə təminat verilməsinin bir bariz nümunəsidir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsinin I və II hissələrinə əsasən Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Həmçinin mülkiyyət cinayət qanunvericiliyi ilə qorunan obyektlər sırasına daxil edilmiş və onun qorunması Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin əsas vəzifələrindən biri kimi müəyyən olunmuşdur. Cinayət Qanununun başlıca prinsiplərindən biri olan qanunçuluq prinsipinə əsasən əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər yalnız bu Məcəllə ilə müəyyən edilir (AR CM maddə 5.1) Yalnız törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırıla bilər (AR CM maddə 7.1). Göstərilən bu vəzifələrin və prinsiplərin təmin olunması törədilmiş ictimai təhlükəli əməlin düzgün tövsif edilməsi zamanı mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Aktuallıq kəsb edən bu problemin həlli üçün “cinayətin tövsifi” anlayışının təhlil edilməsi də zəruridir. Cinayət hüququnda cinayətin tövsifi dedikdə, törədilmiş ictimai təhlükəli əməldə müvafiq cinayət tərkibinin müəyyən edilməsi başa düşülür. Tövsif - törədilmiş əməlin faktiki hallarının cinayət tərkibinin əlamətlərinə dəqiq uyğun gəlməsinin müəyyən edilməsinə yönəlmiş ardıcıl və məntiqli prosesdir.

Göstərilən bu ictimai təhlükəli əməlin (Sığorta dələduzluğu) ölkəmizin hüquq mühafizə orqanları tərəfindən müvafiq cinayət hüquq normasında təsbit edilməklə qiymətləndirilməsi, yəni tövsif edilməməsi müəyyən çətinliklər yaradır. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin “İqtisadi sahədə cinayətlər” bölməsinin 178.1-ci maddəsinə əsasən dələduzluq, yəni etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmə – yüz manatdan yeddi yüz manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz altmış saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

AR CM-nin 178-ci maddəsi üzrə ibtidai istintaqı aparan Daxili İşlər Nazirliyinin Baş istintaq və təhqiqat idarəsinin ümumiləşdirilməsindən məlum olur ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta hadisələri üzrə 2011-ci ildə 5, 2012-ci ildə 4, 2013-cü ildə 9, 2014-cü ildə 1, 2015-ci ilin 7-ci ayına kimi 3 fakt üzrə cinayət işinin istintaqı aparılmışdır. İstintaq orqanları tərəfindən orta hesabla il ərzində 5 cinayət faktı üzrə istintaqın aparılması və Maliyyə Nazirliyinin Dövlət sığorta nəzarəti xidmətinin rəsmi məlumatına əsasən sığorta şirkətləri tərəfindən 2015-ci ilin 9 ayı ərzində ödənilən 127,445,741

(yüz iyirmi yeddi milyon dörd yüz qırx beş min yeddi yüz qırx bir) manat sığorta ödənişi ilə müqayisədə çox cüzi bir rəqəmdir. Göstərilən bu rəqəmlər bir daha sübut edir ki, ölkəmizdə iqtisadi sahə və onun daxilində olan sığorta sektoru, xüsusi araşdırılması tələb olunan ictimai təhlükəli “Sığorta dələduzluğu” cinayətindən tam hüquqi mühafizə edilməmişdir.¹

Sığorta şirkətlərində demək olar ki, hər gün müəyyən subyektlərin sığorta ödənişinin alınması və ya geriye tələbdən azad olunması (subroqasiya, reqress) üçün, saxtakarlıq və aldatma yolu ilə avtomobili idarə edən sərxoş, sürücülük hüququ olmayan şəxslərin dəyişməsi, mövcud olmayan daşınar əmlaklarla bağlı qəsdən yanğın hadisələrinin törədilməsi və s. hallara rast gəlinir. Bu subyektlər çox vaxt qəsdən, saxta sığorta müqavilələri bağlayıb, sığorta hadisəsi mənzərəsi yaratmaqla sığorta şirkətlərindən pul vəsaitlərini ələ keçirir və ya əmlak hüquqlarını əldə edirlər. İstintaq orqanları da öz növbəsində mülkiyyət əleyhinə cinayətlər sırasında olan, ictimai təhlükəliliyi ilə seçilən **“Sığorta dələduzluğu”** cinayətini AR CM-nin 178-ci maddəsinin tərkib əlamətlərinə uyğun tövsif edə bilmirlər. Məsələn: Sürücü sərxoş halda sığortalanmış avtomobili idarə edib yol-nəqliyyat hadisəsi törətdikdən sonra, köntüllü sığorta müqaviləsi üzrə sığorta ödənişindən imtina ilə üzləşməmək və kompensasiya almaq üçün, sürücü dövlət orqanlarının əməkdaşları (DYP, təhqiqat və s.) hadisə yerinə gəlib çatana qədər avtomobili idarə etmək səlahiyyəti olan digər şəxsi (qohumunu, tanışını və s.) dəvət edir və həmin şəxsi sürücü qismində hüquq mühafizə orqanlarına təqdim edir. Əlbəttə ki, sərxoş sürücünün bu cür qeyri-qanuni əməlini birbaşa qadağan edən və sanksiyalaşdıran normanın olmaması istintaq orqanları tərəfindən cinayət prosessual yoxlamanın və s. araşdırmanın aparılmamasına gətirib çıxarır. Nəticədə sərxoş halda avtomobili idarə edib yol-nəqliyyat hadisəsi törədən şəxs həm dövlət tərəfindən tətbiq ediləcək tənbehdən kənar qalır, həm də sığorta şirkətindən də əlavə kompensasiya alır. Bu hal da cəzanın əsas məqsədlərindən – hüquq pozuntusu törədən şəxs, dövlət tərəfindən qanunlara əməl edilməsi ruhunda tərbiyələndirmək, habelə həm qanun pozuntusu törətmiş şəxsi, həm də başqa şəxsləri yeni qanun pozuntuları törədilməsinin qarşısını almaq məqsədindən yayındırır. Nəticə etibarilə bir çox hüquqazidd əməllərin, həmçinin texnogen (yol-nəqliyyat, yanğın və s.) hadisələrinin sayı sürətlə artır.

AR CM-nin 178-ci maddəsinin tətbiqi üzrə "Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 31 yanvar 2002-ci tarixli qərarında göstərilmişdir: məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, şəxsin aldatma və ya etibardan sui-istifadə etməklə pensiya, müavinət və başqa ödənişlər şəklində dövlət vəsaitlərini alması dələduzluq yolu ilə əmlakın ələ keçirilməsi kimi qiymətləndirilməlidir. Qəbul olunan bu qərar da sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan sığorta şirkətlərinin xüsusi mülkiyyət hüququnun qorunması halına toxunulmamışdır.

¹ DİN-nin Baş İstintaq və Təhqiqat İdarəsinin 005-8427-1215 sayılı, 10.07.2015-ci il tarixli məlumatı

Tərəfimizdən aparılan elmi tədqiqat və araşdırmalarla əldə edilən nəticələr göstərir ki, sığorta sahəsində mövcud olan problemlərin həllində Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 178-ci maddəsi nəzəri və praktiki cəhətdən tələblərə cavab vermir.

Ona görə də qeyd edilən normada “Sığorta dələduzluğu” cinayətinə görə cəza təhdidi altında qadağan etmə (sanksiyalaşdırılma) məqsədi ilə müvafiq dəyişikliklər edilməlidir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanları və mövcud hüquqi reallığı nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 178-ci maddəsinə aşağıdakı qaydada təklif etdiyimiz dəyişikliyin qəbul edilməsini məqsədemüvafiq hesab edirik.

M a d d ə 1 7 8 - 1 . Sığorta sahəsində dələduzluq

178-1.1. Sığorta sahəsində dələduzluq, yəni qanunla və ya sığorta müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmadığı halda, etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə sığorta hadisəsi mənzərəsi yaradaraq özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmə, bu əməllərlə subroqasiya tələbindən boyun qaçırma –

178-1.2. Eyni əməllər:

178-1.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə;

178-1.2.2. təkrar törədildikdə;

178-1.2.3. şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə;

178-1.2.4. xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

178-1.3. Eyni əməllər:

178-1.3.1. mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

178-1.3.2-1. külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə;

178-1.3.3. əvvəllər talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə görə iki dəfə və ya daha çox məhkum edilmiş şəxs tərəfindən törədildikdə —

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Bakı. Qanun 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi
4. Sığorta fəaliyyəti haqqında Qanun. Bakı - 2007
5. E.H. Həsənov Azərbaycanın dövlət və hüququn əsasları – Bakı 2009
6. V.N. Xrapanyuk. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi Bakı 1995
7. F.Səməndərov. Cinayət hüququ (ümumi hissə)
8. F.Səməndərov. Cinayət hüququ (xüsusi hissə)
9. DİN-nin Baş İstintaq və Təhqiqat İdarəsinin 005-8427-1215 sayılı, 10.07.2015-ci il tarixli məlumatı

Ülvi İsmayilov

"Odlar Yurdu Universiteti"-nin doktorantı

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİ

Ölkəmizdə aparılan demokratik islahatlar nəticəsində insan hüquqlarının daha etibarlı şəkildə təmin olunmasına xidmət edən yeni qanunlar qəbul edilmiş, insan hüquqları sahəsində tədbirlərin məqsədyönlü həyata keçirilməsi üçün respublikamız Dünya birliyinin tamhüquqlu subyekti kimi 200-ə qədər, o cümlədən, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində 40-dan çox beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuşdur.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin 20 noyabr 1959-cu il tarixli 1386 (XIV) sayılı qətnaməsi ilə «Uşaq hüquqları bəyannaməsi» qəbul edilmişdir.

«Uşaq hüquqları bəyannaməsi»nin preambulasında qeyd edilir ki, Baş Məclis, uşaqların xoşbəxt uşaqlığını və burada nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlardan onların öz nəfinə və bəşəriyyətin xeyrinə istifadə olunmasını təmin etmək məqsədilə bu «Uşaq hüquqları bəyannaməsi»ni elan edir və valideynləri, ayrı-ayrı şəxslər kimi, kişi və qadınları, həmçinin, könüllü təşkilatları yerli hakimiyyət orqanlarını və milli hökumətləri bu hüquqları tanımağa çağırır. Bəyannamənin 10-cu prinsipində göstərilir ki, uşaq irqi, dini və ya hər hansı digər ayrışdırmalıq formasını təbliğ edə bilən praktikadan qorunmalıdır. O, qarşılıqlı anlaşma, dözümlük, xalqlar arasında dostluq, sülh və ümumi qardaşlıq, həmçinin, enerjisini və qabiliyyətlərini başqalarının xeyrinə sərf etməli olduğunu tam dərk etmək ruhunda tərbiyə olunmalıdır [11, s. 5].

Həmçinin, BMT-nin Baş Məclisinin 44-cü (1989) sessiyasında «Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya» qəbul edilmiş və respublikamız dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra bu Konvensiyaya 1992-ci il iyulun 21-də qoşulmuşdur.

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 19 may 1998-ci ildə uşaq hüquqları ilə bağlı yuxarıda qeyd edilən beynəlxalq sənədlərin tələblərinə uyğun olaraq, «Uşaq hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

Qanunun 3-cü maddəsində göstərilir ki, uşaqlar barəsində dövlət siyasəti hər bir uşağın zəruri maddi və məişət şəraitində böyüyüb tərbiyə olunmasının, mütərəqqi tələblər əsasında təhsil almasının, layiqli vətəndaş kimi formalaşmasının təmin edilməsinə yönəldilir.

Azərbaycan Respublikasının 31 may 2002-ci il tarixli Qanunu ilə «Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamə» də təsdiq edilmişdir. Əsasnamənin 1-ci maddəsinə əsasən komissiyanın əsas məqsədi yetkinlik yaşına çatmayanlara tərbiyəvi təsir

göstərməkdən, onların hüquqlarını və qanuni mənafələrini qorumaqdan, davranışına nəzarət etməkdən, qanuna zidd əməllərin qarşısını almaqdan, göstərilən məsələlərdə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların fəaliyyətini əlaqələndirməkdən ibarətdir.

Cinayətin subyektivi cinayət tərkibinin zəruri 4 elementindən birini təşkil edir ki, subyektin olmaması bütünlüklə, cinayət hadisəsinin olmamasına dəlalət edir. Buna görə də müasir cinayət hüquq elmi cinayətin subyektivi ilə bağlı konkret nəticələrə gəlmişlər. Cinayətin subyektivi dedikdə – ictimai təhlükəli əməli törədən və buna görə də qanunauyğun şəkildə cinayət məsuliyyəti daşımaq qabiliyyətinə malik olan şəxsdir. Belə ki, cinayət törədərkən cinayətə təqsirin qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında olan psixi münasibət cinayət tərkibinin subyektiv cəhətinin zəruri elementidir. Cinayətin subyektivinə aşağıdakı kimi tərif vermək olar. «Cinayətin subyektivi, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş xüsusi subyektiv cinayətlər istisna olmaqla, ictimai təhlükəli əməli törədərkən anlaqlı olmuş və Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsində göstərilmiş yaş həddinə çatmış fiziki şəxsdir». Xüsusi subyektiv isə məntiqini ümumi qaydalarına əsasən artıq istənilən cinayətin subyektivi ola bilər. Belə ki, ümumi subyektiv xüsusi subyektiv cinayətlərdə subyektiv ola bilmədiyi təqdirdə, Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində bəzi kateqoriya cinayətlərdə olan xüsusi subyektiv bütün cinayətlərin subyektivi rolunda çıxış edə bilər. Tərifdən də görüldüyü kimi cinayətin subyektivi qismində yalnız fiziki şəxslər çıxış edə bilərlər. Hüquqi şəxslər cinayət məsuliyyətinin subyektivi qismində Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə əsasən tanınmır. Cinayətin subyektivinin başlıca əlamətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- cinayətin subyektivi əsas əlamət kimi cinayət tərkibinin ayrılmaz həlqəsini təşkil edir və cinayət məsuliyyətinin əsaslarından biridir;
- cinayətin subyektivi tövsif edilmiş tərkibə daxil edilmişdir;
- bəzi hallarda cinayətin subyektivi cəzanın növünə və həcminə təsir göstərir [127, s. 131]. Məsələn, CM-nin 59-cu maddəsinə əsasən cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən törədilməsi cəzanı yüngülləşdirən haldır;
- cinayətin qulluq mövqeyinə və ya müqaviləyə əsasən, təqsirkara göstərilən etimaddan istifadə etməklə törədilməsi CM-nin 61-ci maddəsinə əsasən cəzanı ağırlaşdıran hallardan biri kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi kimi cinayətə cəlb etmə üçün yaş həddini 16 yaş, bəzi cinayətlərə görə isə 14 yaş müəyyən etmişdir. Cinayət Məcəlləsinin 20-ci maddəsinə əsasən cinayət törədəndə on altı yaş tamam olmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. On dörd yaş tamam olmuş şəxs yalnız:

1. qəsdən adam öldürməyə;
2. qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa;
3. adam oğurlamağa;
4. zorlamağa;

5. seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə;
6. oğurluğa;
7. soyğunçuluğa;
8. quldurluğa;
9. hədə-qorxu ilə tələb etməyə;
10. talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə;
11. ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə;
12. terrorçuluğa;
13. adamları girov götürməyə;
14. ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlığa;
15. odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə;
16. narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə;
17. nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir [16, s. 225].

Qanunvericinin bu mövqeyi onunla şərtlənir ki, müasir dövrdə gənc nəsil həm fiziki, həm də intellektual baxımdan daha tez inkişaf mərhələsinə çatır. Lakin göstərilən yaş həddindən daha aşağı yaş hədinin müəyyən edilməsi məqsədəmüvafiq olmazdı. Yaşın dəqiq müəyyən olunmasının olduqca mühüm praktiki əhəmiyyəti vardır. Belə ki, həmin vaxt dəqiqəsinə kimi dəqiq müəyyən olunmalıdır. Yaşın müəyyən olunmasının hal-hazırda iki üsulu mövcuddur:

- sənədlərə görə şəxsin yaşının müəyyən olunması;
- məhkəmə-tibb ekspertizasının keçirilməsi yolu ilə [65, s. 82].

Yaşın sənədlərə görə müəyyən olunması dedikdə, doğum haqqında şəhadətnaməyə, şəxsiyyət vəsiqəsinə, pasporta əsasən müəyyən edilir. Bundan başqa hərbi biletə, sürücülük vəsiqəsinə əsasən də təyin edilə bilər. Lakin yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdə başlıca sənədlər qismində birinci iki sənəd çıxış edir. Yaşın məhkəmə-tibb ekspertizası yolu ilə müəyyən edilməsi zamanı tibb ekspertləri müəyyən edildiyi hallarda, təqsirkarın doğum günü kimi ekspertlərin müəyyən etdiyi ilin son günü qəbul edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 6-cı maddəsinə əsasən cinayət törətmiş şəxslər qanun qarşısında bərabərdirlər və irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən və digər hallardan asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən cinayət törədilərkən onlara müəyyən güzəştlər edilir. Bu səbəbdən bəzi müəlliflər belə hesab edirlər ki, yuxarıda göstərilən prinsipin normaları pozulmuş olur. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, yaşın orada qeyd edilməməsi bir qədər maraqlı məsələdir. Buna görə də müəyyən güzəştlərin edilməsi həmin prinsipin pozulmasına dəlalət etmir. Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasına nəzər salmış

olsaq görürük ki, orada qeyd olunmuşdur: cinayət etmiş şəxslərin qanun qarşısında bərabərliyi törədilən eyni cinayətə görə məsuliyyətin eyni əsaslarla və eyni həddə yaranmasında, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmənin, məhkumluğun ödənilməsinin və götürülməsinin eyni əsaslarla həll edilməsində ifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasının CM-nin 84.2-ci maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət törətdikdə, onlara cəza təyin edilə bilər və ya tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər [3, s. 89].

«Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyir, bu sahədə dövlət orqanlarının, müəssisələrin və təşkilatların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Ölkədə yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının, o cümlədən, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin qarşısının alınması üçün hüquq mühafizə və digər müvafiq dövlət orqanlarının, həmçinin, ictimai təşkilatların birgə məqsədyönlü fəaliyyəti zəruridir. Yalnız bu şərt daxilində qeyd edilən problemlə mübarizənin səmərəliliyindən söhbət gedə bilər.

Hər bir sivil cəmiyyətin perspektiv inkişafının sosial bazasını yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər təşkil edir. Bu səbəbdən də uşaqların sağlam mühitdə böyüməsi, layiqli vətəndaş kimi formalaşması dövlət siyasətinin əsas ünsürlərindəndir.

Qəsdin istiqamətindən asılı olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər daha çox üstünlük təşkil edir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən yalnız oğurluq cinayətləri onlar tərəfindən törədilən cinayətlərin təqribən 35-40 %-ni təşkil edir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də onların daha çox qrup halında törədilməsidir. Belə ki, 2005-ci ildə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş 554 nəfərdən 396-ı (64 %) qrup halında cinayət törətmişlər. Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət cinayətkar qrupun tərkibi təqribən 3-5 nəfər arasında olur. Tədqiqatlar sübut edir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət hər iki cinayətkar qrupdan birində əvvəllər məhkumluğu olmuş şəxslər vardır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət olan cinayətkar qrupların təsnifatı aşağıdakı kimidir:

1. Yetkinlik yaşına çatmayanların iştirak etdiyi cinayətkar qruplar.
2. Yalnız yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət olan cinayətkar qruplar [74, s. 99].

Qeyd edilən cinayətkar qrupların arasında daha ictimai təhlükəlisi yetkinlik yaşına çatmayanların iştirak etdiyi qruplardır. Bu qruplar əksər hallarda ağır cinayətlərin törədilməsində iştirak edirlər.

Yalnız yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət cinayətkar qrupların

dairəsində isə daha ictimai təhlükəlisi əvvəllər məhkumluğu olmuş şəxslərin iştirakı ilə yaradılan qruplardır. Bu qruplarda daxili qaydalar, cinayətkar yönümdə ixtisaslaşma və sabitlik mövcud olur.

Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət cinayətkar qrupların ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə aşağıdakı tiplərini göstərmək olar:

1. Aktiv-kriminal qruplar.

Qrupun əsas xüsusiyyətləri:

mütəşəkkillik;

qrupda əvvəllər məhkum olunmuş şəxsin olması;

qrup üzvlərinin şəxsiyyətinin əks sosial yönümdə formalaşması;

zorakı cinayətlərin törədilməsinə üstünlük verilməsi (şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər, quldurluq, soyğunçuluq və s.).

2. Kriminal qruplar.

Qrupun əsas xüsusiyyətləri:

mütəşəkkillik zəif formada biruzə verir;

dayanıqlı və uzunmüddətli münasibətlər yoxdur;

qrupda əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər iştirak edirlər;

qrupun üzvlərinin şəxsiyyəti əks sosial yönümdə formalaşmışdır;

törədilən cinayətlərdə zorakılığın əlamətləri müşahidə oluna bilər, lakin daha çox mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərə üstünlük verilir (quldurluq, soyğunçuluq, oğurluq və s.).

3. Passiv-kriminal qruplar.

Qrupun əsas xüsusiyyətləri:

qrupun tərkibində DİO (Daxili İşlər Orqanları) tərəfindən profilaktik uçotda olan şəxslər mövcuddur;

daxili qaydalar vardır;

qrupun üzvlərinin şəxsiyyətinin pozitiv əlamətləri mövcuddur. Lakin şəxsiyyətin əks sosial istiqamətdə formalaşmasına təkan verən neqativ əlamətlər üstünlük təşkil edir;

əksər hallarda ictimai qaydanın pozulması ilə əlaqədar hüquqpozumalar törədilir.

4. Kriminogen qruplar.

Qrupun əsas xüsusiyyətləri:

qrupun üzvlərinin şəxsiyyətini formalaşdıran pozitiv və neqativ əlamətlərin səviyyəsi bərabərdir;

daxili qaydalar mövcuddur;

yaranmış şəraitdən asılı olaraq hüquqpozumalar törədilir. Hər hansı bir cinayətin törədilməsi qabaqcadan planlaşdırılmır.

5. Situativ qruplar.

Qrupun əsas xüsusiyyətləri:

qrupun üzvlərinin şəxsiyyətini formalaşdıran əlamətlər sabit deyil, davranışların istiqamətlərinin seçilməsində qeyri-müəyyənlik var;

qrupda mütəşəkkillik və daxili qaydalar yoxdur;

belə qruplar əvvəlcədən yaradılmır, hər hansı bir şəraitin təsiri nəticəsində (asudə vaxtın birlikdə keçirilməsi, əyləncə axtarışı məqsədi ilə) yaranaraq, tez bir zamanda da dağılır [78, s. 117].

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin ictimai təhlükəliliyini xarakterizə edən əsas cəhətlərdən biri yenidən cinayətlərin törədilməsi və cinayətkar yönümdə ixtisaslaşmadır. Hər 4-5 qrupdan biri cinayət törətdikdən sonra dağılmayaraq cinayətkar fəaliyyətini davam etdirməyə başlayır.

Kriminoloji tədqiqatlar sübut edir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət cinayətkar qrupların üzvlərinin əksəriyyəti (73 %) eyni yaşayış sahəsində qeydiyyatda olurlar. Tədqiq edilən qrupların üzvlərinin 66 %-i bir-birini uşaqlıq dövründən tanıyır, 20 %-i təhsil müəssisələrində, 11 %-i təsadüfi yaranmış şərait nəticəsində tanış olmuş, 3 %-nin isə qohumluq əlaqələri olmuşdur.

Qeyd edilənlərdən başqa yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkar davranışına motivsiz zorakılıq və qəddarlıq kimi xüsusiyyətlər də xasdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətlərində mövcud olan keyfiyyətlərin böyük qismi ailədə formalaşır. Məhz ailə yetkinlik yaşına çatmayanların davranışlarında yaranan kriminogen halların qarşısının alınmasında əsas vasitə qismində çıxış edir. Valideynlərin övladlarının həyata baxış formalarının, müəyyən vərdislərinin istiqamətlənməsində böyük rolu vardır.

Ailədə yetkinlik yaşına çamayanların kriminal davranışlarının yaranması səbəbləri aşağıdakılardır:

- Ailədə mənəvi və əxlaqi dəyərlərin təbliğinin aşağı səviyyədə aparılması.
- Yetkinlik yaşına çatmayanların keçid dövründə (bu dövr əsasən 12-14 yaşlarında olur) ailə təsirinin zəif olması.
- Valideynlər tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanların intellektual inkişafının təmin edilməməsi.
- Yetkinlik yaşına çatmayanlardan ibarət olan ailələrdə boşanmaların və bunun nəticəsində natamam ailələrin sayının artması.
- Valideynlərin əxlaqa zidd həyat tərzi, spirtli içkilərə və narkotik vasitələrə aludə olması.
- Ailədə yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı zorakı davranışın mövcud olması. Ailə zorakılığının nəticələri geniş diapazonda yayılır. Yaşanmış işəncələr yeniyetmələrdə ictimaiyyət əleyhinə davranışa gətirə biləcək halı yarada bilər [88, s. 136].

Yetkinlik yaşına çatmayanların davranışlarının istiqamətlənməsində təhsil müəssisələrinin rolu danılmazdır. Orta məktəb hər bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin həyatında mühüm yer tutur. Onlar burada yüksək mənəvi dəyərlər haqqında biliklər əldə edir, ailə, cəmiyyət və dövlət qarşısında bir vətəndaş kimi məsuliyyətini dərk etmiş olurlar.

Təhsil müəssisələrində şagirdlərin təlim-tərbiyə prosesi zamanı onların şəxsiyyətini formalaşdıran mənəvi-psixoloji dəyərlərə etinasız münasibət bəslənilməsi yolverilməzdir. Çünki, onlar vaxtlarının böyük bir hissəsini məhz

məktəbdə keçirir və tədqiqatlar sübut edir ki, orta məktəb dövründə təbliğ olunan yüksək ideallar yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətlərinin pozitiv və ya neqativ yönündə formalaşmasında həlledici rol oynayır. Yetkinlik yaşına çatmayanların heysiyyatına toxunan laqeyd münasibət isə onların yaddaşında uzunmüddətli iz qoyur və bəzi hallarda onların təəsürləri həmin şəxsin təsəvvürlərində ömrünün sonunadək qalır.

Təhsil müəssisələrində yetkinlik yaşına çatmayanların davranışlarının əks sosial istiqamətdə yönəlmələrinin əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

– Təhsil müəssisələrində tərbiyəvi funksiyaların zəruri peşə hazırlığı olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilməsi.

– Yetkinlik yaşına çatmayanların təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olan ixtisaslaşmış orqanların maddi ehtiyatlar və kadrlarla lazımı səviyyədə təchiz edilməməsi [95, s. 147].

Yetkinlik yaşına çatmayanların kriminal davranışlarına təsir edən faktorlardan müəyyən qismi onların erkən yaşlarından əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması və əmək kollektivlərində mövcud olan neqativ mikromühitin təsiri ilə bağlıdır. Əmək kollektivlərində neqativ mikromühit sağlam mənəvi atmosferin, əmək və ictimai intizamın olmaması şəraitində yaranır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına təsir edən səbəblərdən biri də onların asudə vaxtlarının düzgün təşkil olunmamasıdır. Aparılan kriminoloji tədqiqatlar da sübut edir ki, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların 70 %-dən çoxu asudə vaxtlarını səmərəsiz, bəzi hallarda isə əvvəllər məhkum olunmuş şəxslərin əhatəsində keçirirlər.

Son dövrlər “kriminal peşəkarlıq”, “oğru dünyası”, həbsxana həyatı ilə bağlı “miflərin” təbliğ edilməsi yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına təsir edən səbəblərdən biridir. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, belə hallara kütləvi informasiya vasitələrində, həmçinin yeni çap edilmiş əsərlərdə rast gəlmək olar.

Yetkinlik yaşına çatmayanların vəziyyətinə ölkəmizin bir neçə il müharibə şəraitində yaşaması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayının artması da təsir göstərmişdir. Hər insan bir tərəfdən bioloji, digər tərəfdən isə sosial varlıqdır. Onu bioloji varlıq kimi səciyyələndirən xüsusiyyətlər fərd, sosial varlıq kimi səciyyələndirən xüsusiyyətlər şəxsiyyət kimi ifadə edir.

Şəxsiyyət insanın sosial keyfiyyətinin təzahür formasıdır. Bu keyfiyyətlər insanda anadan olduğu andan yox, ictimai münasibətlərin axarında yaranır. İnsanın şəxsiyyəti bir növ ictimai münasibətlər prosesində sosiallaşmanın məhsulu sayılır. O, cəmiyyətdə digər insanlarla ünsiyyətdə olaraq yaşayır və şəxsiyyət kimi formalaşaraq inkişaf edir [97, s. 154].

Kriminal davranışlı yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyəti də sosial məzmunu malikdir. Fikrimizcə, kriminal davranışlı yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyəti – onları xarakterizə edən və cinayətkar davranışlarına təsir göstərən sosial-psixoloji, psixofizioloji, sosial-demoqrafik, cinayət-hüquqi əlamətlərin, xüsusiyyətlərin, əlaqə və münasibətlərin məcmusudur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. «Uşaq Hüquqları Haqqında» Azərbaycan Respublikasının 19 may 1998-ci il tarixli Qanunu 5 s.
2. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. Ф.Р. Сундурова, И.А. Тарханова. М.: Статут, 2011,131 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild. A. Axundovun redaktəsi ilə. Bakı: Çıraq, 2006,225 s.
4. Блувштейн Ю. Д. Теоретические проблемы учения о личности преступника. М.: Проспект, 2008,82 с.
5. Блувштейн Ю. Д. Теоретические проблемы учения о личности преступника. М.: Проспект, 2008,89 с.
6. Жигарев Е.С. Криминологическая характеристика и профилактика преступлений несовершеннолетних и молодежи. В учебнике «Криминология и профилактика преступлений». Под ред. Алексева А.И. М.: Проспект, 1989, 99 с.
7. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации Ответственный редактор А.Э. Жалинский. М.: Городец, 2011, 117 с.
8. Криминалистика. Под ред. А.Н. Васильева. М.: Изд-во Моск, унта, 1980, 136 с.
9. Ломброзо Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты /сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: Городец, 2004, 147 с.
10. Лунеев В.В. Преступность XX века: Мировые, региональные и российские тенденции. М.: Проспект, 1997, 154 с.

Мария Кулакова

ведущий специалист Арбитражного суда Волго-Вятского округа

maria_kulakova91@mail.ru

Тел. 8-929-042-66-18

УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ ПРЕВЕНЦИЯ СЕМЕЙНО-БЫТОВОГО НАСИЛИЯ

Семейно-бытовое насилие стало глобальной проблемой современности. В научной литературе разрабатывается соответствующая терминология, выделяются формы и типы насилия, обосновывается необходимость комплексного подхода к решению проблем борьбы с семейно-бытовым насилием.

К примеру, в зависимости от объекта выделяют три типа семейного насилия: родителей в отношении детей; одного супруга по отношению к другому; детей и внуков в отношении престарелых родственников¹. При этом отмечается, что каждый тип обладает своими специфическими чертами. Под физическим насилием авторы понимают реальное или потенциальное применение физического вреда. При этом особое внимание исследователями уделено психологическому насилию из-за трудностей его идентификации и тяжести последствий.

Известно, что деяния в семейно-бытовой сфере являются высоко латентными по целому ряду причин (нежелание жертв насилия обращаться в правоохранительные органы вследствие недоверия к полиции, либо из опасений потерять финансовую поддержку; неспособность некоторых категорий зависимых членов семьи, таких как дети, престарелые родители, обратиться в правоохранительные органы; безграмотность и бескультурье самих правоохранительных органов)², которые необходимо учитывать при разработке профилактических мер.

Официальной статистики по семейному насилию в России не существует. По данным МВД, в России 40% всех тяжких насильственных преступлений совершается в семье³. В 2014 году более 25% зафиксированных в стране убийств совершены в семье, зарегистрировано почти 42 тысячи

¹ См.: Афонькин Г.П. Современные проблемы правового обеспечения уголовной ответственности за семейное (домашнее) насилие в России // Полицейская и следственная деятельность. 2013. № 3. URL: http://e-notabene.ru/pm/article_8912.html

² См.: Афонькин Г.П. Указ. соч.; Мелешко Н.П. Домашнее насилие в современной России: криминологические проблемы противодействия // Криминология: вчера, сегодня, завтра. 2009. 2 (№ 17). С. 155.

³ «25 процентов убийств совершается в семье... Это вообще как?! От этого просто столбенеешь» // Общество. № 113. 2015. 14 октября. URL: <http://www.novayagazeta.ru/society/70330.html>

преступлений в отношении членов семьи⁴.

Таким образом, семейно-бытовое насилие предстает важнейшим криминогенным фактором, требующим пристального внимания, со стороны субъектов, как законодательной деятельности, так и правоприменительной.

Что касается современного уголовного законодательства, то, как справедливо указывает Е.И. Елфимова, оно «направлено в основном на ликвидацию последствий уже свершившегося преступления, а не на урегулирование возникающих критических ситуаций»⁵.

В УК РФ к насильственным преступлениям, совершение которых *возможно* в рамках семьи, отнесены общественно опасные деяния, ответственность за которые предусмотрена статьями 105–107, 110–113, 115–119, 127.1, 131–135, 150, 151, 213, 230 и др.

В специальной литературе к семейно-бытовым преступлениям относят убийства, умышленное причинение тяжкого, средней тяжести и легкого вреда здоровью, изнасилования, хулиганство, а также истязания, совершенные на почве ревности, ссоры и по другим бытовым причинам⁶. Кроме того, к ним нередко причисляют насильственные преступления против личности, совершенные, в частности, в подъездах жилых домов, квартирах, общежитиях и т. д.

Но при этом, как отмечает проф. Г.П. Афонькин, в УК РФ отсутствуют специальные статьи, предусматривающие ответственность за преступления, совершенные в семье лицами, находящимися в родственных отношениях⁷. Автор разделяет точку зрения проф. Н.П. Мелешко⁸ и других ученых о том, что в УК РФ нужна норма, устанавливающая в качестве преступного деяния насилие в отношении близких лиц, находящихся в зависимом состоянии от обидчика. Такой нормой целесообразно дополнить главу 20 «Преступления против семьи и несовершеннолетних».

Надо отдать должное отечественному законодателю, предусмотревшему в п. «з» ст. 63 УК РФ в качестве отягчающего обстоятельства – «совершение преступления в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности, а также в отношении малолетнего, другого беззащитного или беспомощного лица либо лица, находящегося в зависимости от виновного». Также в пункте «п» ст. 63 УК РФ как отяг-

⁴ См.: там же.

⁵ Елфимова Е.И. Правовые проблемы борьбы с домашним насилием // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5: Юриспруденция. 2013. № 2. С. 154.

⁶ См.: Коцюба В.А. Криминологический анализ и предупреждение преступлений в сфере семейно-бытовых отношений (по материалам Дальневосточного региона): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Специальность: 12.00.08. Красноярск, 2004. URL: <http://lawtheses.com/kriminologicheskij-analiz-i-preduprezhdenie-prestupleniy-v-sfere-semeyno-bytovyih-otnosheniy>

⁷ См.: Афонькин Г.П. Указ. соч.

⁸ См.: Мелешко Н.П. Указ. соч. С. 155.

чающее обстоятельство законодатель расценивает «совершение преступления в отношении несовершеннолетнего (несовершеннолетней) родителем или иным лицом, на которое законом возложены обязанности по воспитанию несовершеннолетнего (несовершеннолетней)...». При этом другие члены семьи оставлены законодателем без внимания. Как справедливо отмечает проф. Н.П. Мелешко, совершение преступления на почве семейных, домашних отношений не является отягчающим обстоятельством⁹.

По официальной статистике МВД, в России 26 тысяч детей ежегодно становятся жертвами преступных посягательств, из них около 2 тысяч погибают, 8 тысяч получают телесные повреждения, еще 2 тысячи детей и подростков, спасаясь от жестокого обращения со стороны родителей, кончают жизнь самоубийством¹⁰. После ряда ставших известными вопиющих случаев смерти маленьких детей от голода по вине родителей жители г. Новосибирска обсуждают идею создания первого в России памятника детям – жертвам собственных родителей¹¹. Таким образом, наименее защищенными объектами семейно-бытового насилия являются дети. И законодатель это понимает. Подтверждением этому наряду с отягчающими обстоятельствами в случае совершения преступления в отношении несовершеннолетних служат также составы, предусматривающие повышенную уголовную ответственность за совершение преступлений в отношении несовершеннолетних (например, п. «г» ч. 2 ст. 117, ч. 2 ст. 121, ч. 3 ст. 122, п. «д» ч. 2 ст. 126, «д» ч. 2 ст. 127, п. «б» ч. 2 ст. 127.1, п. «б» ч. 2 ст. 127.2 УК РФ и др.).

Президент РФ также это осознает. В утвержденной Президентом РФ Национальной стратегии действий в интересах детей на 2012 – 2017 годы «обеспечение благополучного и защищенного детства» признано «одним из основных национальных приоритетов России»¹². Отмечается, что «впервые в России проведена широкомасштабная общенациональная информационная кампания по противодействию жестокому обращению с детьми». К основным проблемам в сфере детства отнесены «распространенность семейного неблагополучия, жестокого обращения с детьми и всех форм насилия в отношении детей». При этом акцентируется внимание на том, что «недопустимо широко распространены жестокое обращение с детьми, включая физическое, эмоциональное, сексуальное насилие в отношении детей, пренебрежение их основными потребностями»¹³.

⁹ См.: Мелешко Н.П. Указ. соч. С. 159.

¹⁰ «25 процентов убийств совершается в семье... Это вообще как?! От этого просто столбенеешь» // Общество. № 113. 2015. 14 октября. URL: <http://www.novayagazeta.ru/society/70330.html>

¹¹ См.: Мелешко Н.П. Указ. соч. С. 149.

¹² О Национальной стратегии действий в интересах детей на 2012 - 2017 годы: Указ Президента РФ от 01.06.2012 г. № 761 // КонсультантПлюс

¹³ Там же.

Но одного осознания проблемы даже на федеральном уровне недостаточно, важно сформировать правоприменительную деятельность с акцентом на ее профилактической функции.

Согласно господствующему в обществе убеждению, что семейно-бытовое насилие – это внутреннее дело семьи, сложилась практика, когда сотрудники правоохранительных органов расценивают насилие, совершенное в общественном месте по отношению к незнакомому человеку, как деяние, представляющее большую общественную опасность, чем такое же противоправное деяние, совершенное в семье по отношению к собственным родственникам¹⁴. Возможно, этим объясняется большое количество отказов в возбуждении уголовного дела.

Разрыв между массой ежегодно подаваемых заявлений о преступлениях в ОВД и количеством возбужденных уголовных дел неуклонно растет и в настоящее время составляет примерно одно возбужденное уголовное дело на 17 заявлений¹⁵. Одно из объяснений сложившейся ситуации – нежелание правоохранительных органов вмешиваться во внутренние дела семьи. Ярким примером, подтверждающим этот вывод, служит ситуация в семье Ю. Беловой из г. Нижнего Новгорода. Несчастливая женщина 8 раз (!) обращалась в правоохранительные органы за защитой своих детей и себя от мужа-маньяка, но никаких мер сотрудниками правоохранительных органов принято не было.

В этом вопросе целесообразно обратиться к зарубежному опыту. Согласно Модельному законодательству о насилии в семье (принятому Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН в 1996 г.), полицейским вменяется в обязанность реагировать на каждую просьбу о помощи и защите в случаях насилия в семье, не отвергая обращение на том основании, что насилие лишь надвигается либо произошло в прошлом, причем для полицейских предусмотрены *обязательные* мероприятия на месте происшествия¹⁶.

В ряде государств существует институт охранного ордера для защиты от семейного насилия, предусматривающий определенные требования к виновному лицу, несоблюдение которых влечет различные санкции, в том числе, уголовно-процессуальные меры.

Для сравнения: согласно ч. 2 ст. 73 УПК РФ, подлежат выявлению обстоятельства, способствовавшие совершению преступления. Часть 2 ст. 158 УПК РФ закрепляет *право* следователя, руководителя следственного органа о внесении представления об устранении обстоятельств, способствовавших совершению преступлений. Таким образом, потенциал воспита-

¹⁴ См.: Афонькин Г.П. Указ. соч.

¹⁵ См.: МВД опубликовало отчет о состоянии преступности в 2014 году. URL: http://www.na-ohrane.ru/news/news/news_3748.html

¹⁶ См.: Харламов В.С. Институт охранного ордера в зарубежном законодательстве как инструмент защиты личности от внутрисемейного насилия // Криминология: вчера, сегодня, завтра. 2014. № 1 (32). С. 36.

тельно-профилактической деятельности, заложенный в двух статьях УПК РФ, сдерживается *правом, а не обязанностью* специального субъекта.

В основной массе семейно-бытовые конфликты сопровождаются совершением преступлений небольшой тяжести: побоев, истязаний, умышленного причинения легкого вреда здоровью, оскорблений и т. д. Производство предварительного расследования по данной категории уголовных дел имеет определенные особенности, как на стадии возбуждения уголовного дела, так и предварительного расследования по делу. К примеру, возбуждение уголовного дела частного обвинения в рамках ст. 318 УПК РФ производится путем подачи потерпевшим заявления в суд. Согласно ч. 4 ст. 20 УПК РФ, если преступление совершено в отношении лица, которое не может защищать свои права и законные интересы, при отсутствии заявления потерпевшего возбуждать уголовное дело вправе руководитель следственного органа, следователь, с согласия прокурора дознаватель.

Отсутствие учета особенностей сотрудниками правоохранительных органов анализируемой категории дел, уговоры в отношении потерпевших отказать от подачи заявления, явное нежелание возбуждать уголовные дела по заявлениям о «малозначительных деяниях», видимая «бесперспективность расследования» – эти и другие факторы способствуют созданию ситуации, характеризующейся низкой уголовно-процессуальной превенцией преступлений в семейно-бытовой сфере.

Весь спектр особенностей преступлений в семейно-бытовой сфере можно предусмотреть в ФЗ «О предотвращении насилия в семье», объективная необходимость которого давно назрела. Согласно данным статистики, в 80% преступления совершаются в отношении женщин, затем – пожилых людей и детей¹⁷.

В данном вопросе необходимо учитывать имеющийся положительный опыт зарубежных государств. В 143 странах мира приняты законы о профилактике домашнего насилия. В их числе страны СНГ – Киргизия и Казахстан. К примеру, в Казахстане количество анализируемых преступлений сократилось на 40%¹⁸. А в США число внутрисемейных убийств сократилось в четыре раза¹⁹. Это доказывает эффективность профилактики и реальную возможность предотвращения насилия.

О необходимости изменения законодательства на федеральном уровне говорилось в Мосгордуме²⁰. Причем, парламент столицы высказал намерение разработать отдельный законопроект, определяющий понятие семей-

¹⁷ См.: «25 процентов убийств совершается в семье... Это вообще как?! От этого просто столбенеешь» // Общество. № 113. 2015. 14 октября. URL: <http://www.novayagazeta.ru/society/70330.html>

¹⁸ См.: там же.

¹⁹ См.: Харламов В.С. Указ. соч. С. 37.

²⁰ См.: Возбуждать уголовные дела по насилию в семье будут без заявления жертв. URL: <http://arbatovagidepar.livejournal.com/866651.html>

ного насилия, более того, проработать вопрос о перенесении таких составов преступлений, как побои и умышленное причинение легкого вреда здоровью, из категории дел частного обвинения в область публичного обвинения. Соответственно предполагалось внести поправки в Уголовно-процессуальный кодекс РФ, позволяющие отнести домашнее насилие в область публичного обвинения. Тогда для возбуждения уголовного дела заявления потерпевшего не требуется, и закрыть дело в связи с примирением сторон невозможно.

В то же время Верховный Суд РФ подготовил проект федерального закона о декриминализации ряда деяний и переводе их в разряд административных правонарушений²¹. К ним отнесены: побои, угроза убийством или причинением тяжкого вреда здоровью, злостное уклонение от уплаты средств на содержание детей или нетрудоспособных родителей и другие. Подобный законопроект и даже сама его формулировка – «преступления, не представляющие большой общественной опасности» – лишь усугубляют сложившуюся ситуацию, явно не способствуют профилактике семейно-бытового насилия, защите прав и законных интересов потерпевших, противоречат данным статистики (даже с учетом латентного характера преступлений в семейно-бытовой сфере), идут в разрез с выводами и предложениями доктрины.

В настоящее время предупредительная работа органов внутренних дел в сфере семейно-бытового насилия неэффективна. Этому способствуют и имеющиеся недостатки в правовом регулировании. По-прежнему острой остается проблема чистоты терминологии. В нормативных правовых актах РФ отсутствует легитимное определение терминов: «домашнее насилие», «семейное насилие», «физическое насилие», «психологическое насилие» и других²².

Представляется целесообразным:

- 1) законодательно определить необходимые термины для повышения эффективности и единообразия правоприменительной деятельности;
- 2) в Уголовный кодекс РФ (например, в главу 20) включить норму, усугубляющую в качестве преступного деяния насилие в отношении близких лиц, находящихся в зависимом состоянии от виновного;
- 3) предусмотреть в УК РФ ответственность за психологическое насилие в отношении членов семьи;
- 4) дополнить ст. 63 УК РФотягчающим обстоятельством – совершение насильственных действий в отношении членов семьи (супругов, детей, родителей, иждивенцев);

²¹ См.: Верховным Судом РФ подготовлен законопроект о декриминализации ряда статей УК РФ и переводе преступлений, не представляющих большой общественной опасности, в разряд административных правонарушений. URL: <http://www.consultant.ru/law/hotdocs/45041.html>

²² См.: Афонькин Г.П. Указ. соч.

5) на законодательном уровне (в УПК РФ) вменить в обязанность специальным субъектам реагировать на каждое обращение о помощи и защите в случаях семейно-бытового насилия, а также обязать сотрудников правоохранительных органов и суды при рассмотрении уголовных дел, возбужденных по фактам насилия в семейно-бытовой сфере, учитывать все особенности этой категории дел;

6) разработать региональные программы, в которых должны быть выделены профилактические мероприятия, осуществляемые подразделениями органов внутренних дел. В.А. Коцюба выделяет общую и индивидуальную профилактику; виктимологическую профилактику и оперативно-розыскную, при первостепенном значении ранней профилактики²³;

7) дополнить ст. 76 и ст. 25 УПК РФ нормами, позволяющими возместить потерпевшему от семейного насилия моральный и материальный ущерб путем заключения примирительного договора, контролировать исполнение условий этого договора и, в случае его нарушения, применять установленные законодательством санкции в отношении лица, совершившего насильственные действия²⁴ (проф. Г.П. Афонькин);

8) повысить эффективность применения ст. 44 УПК РФ о гражданском истре в уголовном процессе.

Проблему семейно-бытового насилия следует повысить до уровня национальной, применять комплекс мер предупредительного воздействия, в том числе мер уголовно-процессуальной превенции.

²³ См.: Коцюба В.А. Указ. соч.

²⁴ См.: Афонькин Г.П. Указ. соч.

Наталья Пащенко

*Инспектор группы информационного обеспечения штаба ОМВД России
по Предгорному району Ставропольского края,
адъюнкт Академии управления МВД России*

ПРОФИЛАКТИКА КАК ОДНА ИЗ ОСНОВНЫХ МЕР В БОРЬБЕ С СЕМЕЙНО – БЫТОВЫМ НАСИЛИЕМ

Проблема семейно – бытового насилия рассматривается сегодня практически во всех странах мира как одна из актуальных социальных и политических проблем, значимых не только для личного благополучия людей, но и для решения многих общественных задач. Её актуальность и острота особенно заметна в России, где уровень преступности в целом очень высок и весьма значительную часть среди совершаемых преступлений, занимают семейно – бытовые преступления.

Случаи семейного насилия происходят во всех социальных группах независимо от материальной обеспеченности, образованности и общественного положения.

Латентность семейного насилия является чрезвычайно высокой, а сами факты насилия становятся предметом гласности и официальных расследований, когда приобретают характер преступлений, которые уже трудно скрыть.

Борьба с бытовой преступностью уже давно является актуальной задачей, как для научных, так и для практических работников. Анализ преступности свидетельствует о том, что преступления, совершаемые в сфере быта, имеют существенный удельный вес в общей массе преступности и их доля не только не сокращается, но и имеет определенную тенденцию к росту. В этой сфере совершается подавляющее большинство таких опасных преступлений, как убийства, тяжкое причинение вреда здоровью, а так же угроза убийства, побои, истязания, оставление в опасности.

Очень правильно и точно А.В. Пашковская определяет роль профилактики: «Одно общее обстоятельство – недооценка общественной опасности бытовых конфликтов и правонарушений и как следствие этого – недооценка их ранней профилактики».

Профилактика бытовых преступлений достаточно сложна. Это связано с несовершенством методик профилактической деятельности в этой сфере и с общим её уровнем организации. Достаточно сказать, что до сих пор российское законодательство почти не проводит различий между насильственными преступлениями и преступлениями, связанными с насилием в семейно – бытовой сфере, законодательно не закреплена ответственность за совершение насильственных преступлений в семье. Деятельность различных органов и организаций, осуществляющих профилактику в этой

сфере, в должной мере не скоординирована.

Решение вопросов, связанных с семейно – бытовым насилием, не должно оставаться задачей одной лишь полиции. Важнейшим принципом в решении данного вопроса является совместная работа всех субъектов профилактики на всех этапах взаимодействия с семьёй, которая должна осуществляться не эпизодически, а постоянно. На ряду с этим, своевременное сообщение граждан проживающих длительное время рядом с семьями, где многие конфликты разрешаются с позиции силы, помогут пресечь правоохранительными органами подобного рода проявления, поставить на учет, а в дальнейшем предупредить в этой семье совершения более тяжких преступлений. Также нуждается в изучении вопрос о наделении должностных лиц органов опеки и попечительства полномочием составлять протоколы об административных правонарушениях, поскольку органы опеки и попечительства являются органами исполнительной власти субъектов Российской Федерации, осуществляющими государственный надзор за деятельностью опекунов и попечителей, а также организаций, в которые помещены недееспособные или не полностью дееспособные граждане.

Также необходимо отметить, что в настоящее время действующее законодательство, необоснованно не придает значения таким обстоятельствам у граждан, выразивших желание стать опекунами или попечителями несовершеннолетних либо принять детей в семью на воспитание в иных предусмотренных семейным законодательством формах, наличие у членов семьи и лиц проживающих совместно с ними судимости или факта уголовного преследования за тяжкие и особо тяжкие преступления, либо болезни хроническим алкоголизмом или наркоманией, психического расстройства или расстройства поведения. В связи с чем, невольно затрагивается проблема алкоголизации населения и наступающих из-за этого последствий. Представляется необходимым вернуться к обсуждению вопроса о возрождении лечебно – трудовых профилакториев и принятии нормативного акта о принудительном лечении от наркотической и алкогольной зависимости родителей, имеющих на иждивении несовершеннолетних детей. Анализ преступности свидетельствует о том, что большинство преступлений в семейно – бытовой сфере, совершается в состоянии алкогольного опьянения.

В связи с вышеизложенным, одним из важнейших направлений профилактики преступлений в отношении детей должна становиться работа с родителями по преодолению семейного неблагополучия.

Указанные обстоятельства диктуют необходимость новых путей решения данных проблем, часть которых выходит за рамки компетенции правоохранительных органов и требуют решения на местном и федеральном уровне.

К полномочиям Министерства труда и социального развития Россий-

ской Федерации отнесено утверждение рекомендаций по организации межведомственного взаимодействия при предоставлении социальных услуг и при содействии в предоставлении медицинской, психологической, педагогической, юридической, социальной помощи, а также утверждение рекомендаций по определению индивидуальной потребности граждан в социальных услугах.

Учитывая изложенное, полагаю необходимым, в ходе осуществления межведомственного взаимодействия уделять особое внимание выявлению и учету потребностей в социальном сопровождении семей с детьми, а также детей из неблагополучных семей. Разработать порядок учета при осуществлении межведомственного взаимодействия потребностей семьи в социальных услугах и в первую очередь семьи, в которой есть несовершеннолетние дети, либо находящиеся в социально опасном положении или трудной жизненной ситуации, а также уточнить механизм выявления и признания нуждающимися в социальном обслуживании несовершеннолетних граждан, особенно детей, в отношении которых отсутствует родительское попечение. Реализация указанных мер и будет способствовать решению задачи обеспечения социальной защиты семей и детей со стороны государства.

Проблема семейного насилия не может быть решена только правовыми средствами, которые в зависимости от их эффективности могут лишь сдерживать подобные проявления, порождаемые жестокостью и агрессией, отсутствием должного воспитания и культуры, озлобленностью, являющейся следствием неустроенности и неблагополучия. Перечисленные криминогенные факторы следует устранять научно обоснованной государственной политикой, направленной на обеспечение достойной жизни граждан.

Виктория Щирская

*преподаватель кафедры уголовного права и криминологии, факультета
№ 1 Одесского государственного университета внутренних дел*

ДОВЕДЕНИЯ ДО САМОУБИЙСТВА – КАК ОДНА ИЗ ФОРМ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ

Проявления агрессии и жестокости очень распространены в нашем обществе в настоящий момент. Насильственные преступления наносят непоправимый вред не только собственности, но и жизни, и здоровью людей, потерпевшими оказываются ежегодно сотни тысяч людей. На сегодняшний момент жизнь – дороже всего, что есть у человека, и страшнее всего в этой проблеме то, что не только преступники посягают на эту ценность, но и она сама. С каждым годом большей актуальности набирает вопрос о самоубийстве. Поэтому главным заданием этой работы является исследование причин и условий доведения человека до самоубийства – как одна из форм насилия в семье.

Еще из давних времен мыслители античного мира в своих трудах осуждали социально неприемлемое явление как насильственные действия которые доводят жертву до самоубийства, это были Аристотель, Пифагор, Платон, и другие. В творчестве западных мыслителей и ученых уже было последовательно и четко рассмотрена данная проблема, к ним относятся Ч.Бекариа, Е.Дюркгейм, Ф.Ницше, А.Камю. До исследования самоубийства в наше время обращались как русские ученые, в частности юристы: Р.З.Авакян, И.А.Алиев, И.О.Кирилова, психологи: А.Р. Ратинова, Л.И. Постовалова и другие, так и украинские научные работники: Ю.В. Александров, В.О.Глушков, А.П.Тищенко, О.В. Шаповалов. Все они выражали разные точки зрения относительно этого вопроса.

Научно – правовая категория «самоубийства» не сразу получила свое закрепление в законодательстве, невзирая на то, что она была знакомая на западе еще за эпохи античности в Древней Греции, а на востоке – в Индии. [1, с. 282]

Юридическая энциклопедия указывает, что самоубийство «может быть осуществлено самим лицом непосредственно (например, повешение, выстрел, отравление и тому подобное) или опосредствовано (голод). Возможное самоубийство и за помощью посторонних лиц. Оно может быть вызвано разнообразными экономически негативными факторами (безработица, отсутствие возможности реализовать себя, унижение, оскорбление угрозы в семье и тому подобное), конфликтами с родителями, окружающими, психологическими кризисами, потерей ощущения смысла жизни и тому подобное». [2, с. 415]

В соответствии с рейтингом смертности населения Центрального Раз-

ведывательного Управления, Украина занимает второе место, среди стран мира, имеем 15.75 смертей на 1 000 граждан в 2013 году. Эти данные подтверждаются информацией Государственной службы статистики Украины. По данным Всемирной организации здоровья, в 2015 году Украина в мире имеет такой показатель самоубийств 44, 8 смертей на 100 000 граждан, то есть занимает пятое место в рейтинге. [1, с. 281]

Зависимость индивида от социального окружения и собственной психики предопределяет его склонность или отсутствие такой к суицидальным тенденциям и действиям. Существует мнение некоторых научных работников, что суицидное настроение в большинстве случаев возникает в основном на переходных этапах жизни: подростковый период, юность, получение профессии, создания семьи, беременность и роды, переезд и перемена работы, выход, на пенсию, тяжелая болезнь и смерть одного из супругов, престарелый возраст и потребность, в досмотре. Вышеуказанные этапы являются предсказуемыми, а потому лицо, которое имеет целью довести до самоубийства пострадавшего, может подготовиться к этому, выработать план действий и методику поведения. Например, это могут быть такие случаи, как получение наследства, доведения, до сексуальных услуг, нежелательная беременность, развод, супружеская измена, и тому подобное.[4, 51 с.]

Доведение до самоубийства – преступление, которое составляет существенную общественную опасность, ведь следствием его совершения является не только биологического процесса существования человека, но и негативное влияние на нормальное функционирование общественных отношений. За данное преступление отечественное законодательство предусматривает криминальную ответственность, которая указана в статье 120 Криминального кодекса Украины. «1. Доведение лица до самоубийства или к покушению на самоубийство, которое является следствием жестокого с ней поведения, шантажа, принуждения, к противоправным действиям или систематическому унижению ее человеческого достоинства, - наказывается.» [5, 95 - 97 с.]

Вышеизложенное указывает, что такие действия должны быть систематическими. Необходимо понимать, что законодатель понимает под действиями, которые унижают достоинство пострадавшего. Систематическое унижение человеческого достоинства заключается, в частности, в многократных обидах, глумлениях над пострадавшим, травлей, распространении клеветнических выдумок и тому подобное.

Обида – унижение человеческого достоинства в неприличной форме. Обида может быть совершенна: устно – словами, которые унижают достоинство пострадавшего; в письменном виде – оскорбительными выражениями, рисунками; неприличными действиями, которые позорят лицо. Неприличными признаются действия, которые противоречат нормам и правилам общественной морали, вызывают чувство стыда, позора. Обида может

быть совершенна публично, в присутствии других, кроме пострадавшего, лиц, или непосредственно лицом к лицу с пострадавшим. [6, 97 с.]

Также, одним из условий есть жестокость. Жестокость – это склонность к особенно грубым формам агрессивного поведения. Жестокость предусматривает насилие над потребностями, намерениями, чувствами. Именно это условие влечет пострадавшему физические и моральные страдания.

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что преступник, который имеет целью довести жертву до самоубийства, должен владеть незаурядными психологическими знаниями, возможно ли его действию являются подсознательными, зависят от характера и определенной ситуации. По моему мнению, лицо, которое действует с прямым умыслом на доведение пострадавшего до самоубийства, все же должно хорошо выучить лицо, знать его слабые психологические стороны и в зависимости от этого производить стратегию действий. И наоборот, когда субъективная сторона данного преступления характеризуется в форме неосторожности, то лицо может и не понимать своих психологических влияний на пострадавшего, а просто получать удовольствие от унижения пострадавшего или своего физического преимущества над ним.

Как причин, так и условий совершения такого преступления, есть множество способов. На сегодняшний день не существуют ряды сложных и эффективных мероприятий, которые бы регулировали и предупреждали такое негативное общественное явление как самоубийство и доведение до самоубийства. Я считаю, что данная проблема нуждается в последующем более детальном изучении.

Делая вывод, я хочу выразить свое мнение относительно нашего отечественного законодательства, которое касается данной проблемы.

В частях 1и 2 статьи 120 Криминального кодекса Украины:

1. Доведением лица до самоубийства или к покушению на самоубийство, которое является следствием жестокого с ней поведения, шантажа, принуждения, к противоправным действиям или систематическому унижению ее человеческого достоинства – наказуемое виде ограничения свободы сроком до трех лет или лишением свободы на тот же срок.

2. То же действие, совершенное относительно лица, которое находилось в материальной или другой зависимости от виноватого, или относительно двух или больше лиц, - несет ответственность в виде ограничения свободы сроком до пяти лет или лишением свободы на тот же срок.» [6, с. 51]

Законодатель указывает, что это преступление средней тяжести. По моему мнению, нужно рассмотреть вопрос, относительно переквалификации данного преступления. Его необходимо относить к тяжелым преступлениям, где бы срок лишения свободы был бы не больше десяти лет. Потому что, Украинское государство наивысшей социальной ценностью

считает человека, его жизнь и здоровье, честь и достоинство. И тот, кто посягает на это прямо или побочно должен нести уголовную ответственность в полном объеме, то есть быть наказанным на больший срок, чем это является на данный момент нашим действующим законодательством.

Также я бы хотела поднять проблематику доведения до самоубийства через Интернет ресурсы. Данная проблема является очень актуальной в наше время.

Сегодня мы не можем представить свою жизнь без сети Интернет. Это направление с каждым днем становится более развитой и входит в разные области жизни человека. С помощью Интернета люди могут выполнять разнообразную работу. Также в наше время распространения приобрели социальные сети, где люди из разных уголков мира могут общаться между собой, обмениваться фото и видеоматериалами. Часто люди в социальных сетях пишут о своих самых сокровенных проблемах – что и является помощником в использовании подходов к потенциальной жертве, для совершения такого преступления, как доведение до самоубийства.

Недавно услышала историю о том, как мужчина из Запорожья зарегистрировал страницу в одной из социальных сетей, благодаря чему находил девушек, в которых случилась определена неприятная ситуация в жизни, и которые написали о ней на общий обзор. Он расспрашивал у них об этой проблеме, потом выдумывал свою похожую, и писал, что жизнь – это плохо, оно не важно, что данная ситуация очень тяжелая и единственный способ ее решения – это самоубийство. Этим он побуждал 9 девушек к совершению суицида. При том, что они были не только из Украины, но и из России, Беларуси, Молдовы. Привлечь его к уголовной ответственности невозможно, потому что в Уголовном кодексе Украины отсутствует статья, которая бы регламентировала преступление доведения до самоубийства через социальные сети в Интернете. Поэтому, я бы хотела, чтобы законодатели пересмотрели вопросы, которые касаются данной проблематики, и ввели определенную статью, которая бы предусматривала за собой наказание за совершение такого преступления.

Список литературы:

1. Культенко О.В. Условия и факторы доведения до самоубийства в Украине/О.В. Культенко// Государство и право. – 2015. – №62. – 356 с.
2. Юридическая энциклопедия. – К: Укр. енцикл., 1998. – Т.5. – 2003. – 415 с.
3. Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://uchebnik-online.net/book/46-visnik-xarkivskogo-nacionalnogo-universitetu-vnutrishnix-sprav-visnik-komzyuk-at/20-socialni-ta-psixologichni-problemi-yaki-vplivayut-na-rozglyad-sprav-pro-dovedennya-do-samogubstva.html> - Социальные и психологические проблемы, которые влияют на рассмотрение дел о доведе-

нии до самоубийства.

4. Криминальный кодекс Украины: действующее законодательство с изменениями и допов. состоянием на 1 сентября 2015 года. – К.: Паливода А.В., 2015. – 207 с.

5. Ващенко А. Принижения достоинства пострадавшего - самостоятельный признак объективной стороны доведения до самоубийства или составляющая жестокого поводжения/А. Ващенко// Предпринимательство, хозяйство и право. – 2012. – №7. – 310 с.

6. Криминальный кодекс Украины: действующее законодательство с изменениями и допов. состоянием на 1 сентября 2015 года. – К.: Паливода А.В., 2015. – 207 с.

Гульбахыт Абишева

Преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Карагандийского Государственного Университета имени академика Е.А.Букетова, магистр юридических наук

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ

В уголовном праве особенно сложным в правовом аспекте представляется толкование психического насилия, которое требует, на наш взгляд, и научного и законодательного признания и более четкого определения. Его ограничение только угрозами причинения лицу физического вреда представляется не верным, так как оставляет за рамками правовой защиты граждан множество других способов насильственного причинения им психических травм и незаконного воздействия на их волю[1; 98].

Будучи признаком состава преступления, оно является конструктивным в ст. 115 УК РК

«Угроза», в ст.123 УК РК «Понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера», в ст. 120УК РК «Изнасилование», ст. 121 УК РК «Насильственные действия сексуального характера», ст. 192 УК РК «Разбой» и др. является альтернативным наряду с физическим насилием[2; 71, 100].

Психическое насилие в юридической литературе толкуется еще более спорно, чем физическое. Например, Р. Д. Шарапов по этому поводу отмечает, что «Психическое воздействие — есть воздействие на организм другого человека посредством оказания влияния на его психику. Осуществление такого воздействия возможно с помощью психических факторов внешней среды и составляет содержание психического насилия» [2; 51].

Однако, во-первых, неясно, что имеет в виду автор под «психическими факторами внешней среды». Во-вторых, по нашему мнению, воздействие какими угодно факторами на другого человека еще не составляет содержание психического насилия, если не указать на такие его признаки, как противоправность этого воздействия и его осуществление против или помимо воли потерпевшего.

Исследуя содержание психического насилия, совершенно справедливо, на наш взгляд, считает Л. В. Сердюк, что необходимо уточнить, какой элемент насилия характеризует термин «психическое» — относится ли он к тому, на что воздействует насильник или к способу этого воздействия, либо к тому и другому вместе. Иначе говоря, называем ли мы насилие психическим потому, что оно воздействует на психику человека или потому, что осуществляется психическими средствами [3; 41].

Отличить психическое насилие от физического по психическим сред-

ствам и способам воздействия нельзя. Их различие в том, что физическое причиняет вред здоровью или ограничивает внешнюю свободу поведения человека и может вызвать органические и функциональные изменения в его организме, а психическое насилие воздействует непосредственно на психику и способно либо подавить свободу его волеизъявления, либо вызвать психическую травму, которая, в свою очередь, может повлечь за собой и негативные физиологические изменения в организме.

Логично предположить и определенное различие способов при физическом и психическом насилии. Если физическое осуществляется, как правило, с помощью механических или химических средств, то психическое предполагает воздействие только на психику, вызывая либо психическую травму без причинения вреда здоровью, либо подавляя свободу волеизъявления человека, то есть его внутреннюю свободу без физического стеснения. Основным средством воздействия на психику в данном случае является информация. Это средство включает в себя в основном воздействия сигнального характера, воспринимаемые сознанием. Именно через этот канал происходит воздействие на отражательную (идеальную) сторону психики, приводящее к различным ее реакциям, в том числе и к реакциям стрессового характера.

На наш взгляд, следует согласиться с Л. В. Сердюком, который на основе собственного проведенного исследования сделал некоторые выводы, касающиеся понятия психического насилия и его механизма:

«1. Психика — это свойство высокоорганизованной материи, результат функционирования этой материи (мозга).

2. В связи с этим, в отличие от физического насилия, представляющего собой механическое воздействие на тело человека или на его внешнюю свободу, психическое насилие может осуществляться через посредство информации (воздействие на сознание, т. е. на идеальную структуру психики) и неинформационным путем (воздействие на мозг наркотиками, алкоголем, путем электронной стимуляции мозга и т. д.).

3. Психическое насилие предполагает наряду с воздействием на сознательно-волевую и эмоциональную стороны психики, воздействие также на мозг, минуя сознание, в связи с существованием "бессознательных" мозговых функций, способных влиять не только на настроение человека, но и на его поведение[3;52].

При электронной стимуляции мозга физическое воздействие на тело человека выступает лишь как способ насильственного (или ненасильственного) влияния на его психику. Что касается гипноза, то его отношение к психическому насилию определяется тем, что он способен полностью подчинять человека воле гипнотизера не только с согласия лица, но и против его воли и ему во вред. Именно такой гипноз мы относим к психическому насилию над личностью. Известно, что способы психического воздействия, близкие к гипнозу, использовались руководителями отдель-

ных религиозных сект, например, таких, как «Аум-Синрике», «Белое братство» и других, что приводило к гибели больших групп людей. По свидетельству печати, методы гипноза используются и отдельными психиатрами в преступных целях.

Кстати, если обратиться к зарубежному опыту, то в некоторых странах психическое насилие толкуется достаточно широко. Например, закон Эквадора определяет насилие как любое действие или бездействие, которое привело к «на-сильному физическому, психологическому или сексуальному отношению». Этот закон признает ограничение личной свободы как форму «психологического» насилия. Закон Пуэрто-Рико признает «серьезный эмоциональный ущерб» и «угрозы» как часть «психологического» насилия. Барбадосский закон о запрещении преследований насильственными признает словесные оскорбления, сквернословия, похищения одежды и собственности, слежки за домом. В Гуане «психологическое» насилие толкуется как постоянное повторение моделей поведения, которые нацелены на принижение чести и достоинства, дискриминацию или оскорбление личности индивидуума, беспричинное ограничение доступа к использованию общей собственности, шантаж, постоянная слежка, изоляция, лишение доступа к пище и адекватному отдыху, угрозы лишения опекунских прав и другое. В английском праве в группу насильственных действий включены даже незаконные аборты, сводничество и двоеженство, что вряд ли можно признать верным. Тем не менее, думается, толкование психического насилия в законодательстве большинства представленных выше стран следует признать верным и в принципе полезным для наиболее полной правовой защиты прав, свобод и здоровья граждан.

Учитывая, что с ростом насильственной преступности происходит рост и травмирующих психику ситуаций, а также степень их общественной опасности, научное исследование психического насилия представляется особенно актуальным для совершенствования законодательства по борьбе с насильственными преступлениями значительно обновленных форм и видов.

В этой связи Л. В. Сердюк отмечает, что как бы ни были разнообразны формы и виды психического насилия, все они воздействуют на психику по одной схеме: информационные раздражители, независимо от того, носят ли они информационный характер, или выступают в виде физической травмы, проходят один и тот же путь, приводя к психической травме (стрессу). Агент — раздражитель действует на психику, воспринимаясь либо через соответствующие органы (глаза, уши), либо через нервные ткани тела (при телесных повреждениях). Сигнал в виде образа (отпечатка) поступает в мозг, где происходит его оценка и возникает соответствующая реакция психики. Эта реакция, как правило, в большей или меньшей степени охватывает всю структуру психики — сознание и бессознательное. Если это результат психического насилия, то в зависимости

от направленности раздражителя происходит либо подавление (ограничение) воли лица, либо ему наносится психическая травма, либо и то и другое одновременно. В свою очередь, длительное травмирование психики может вызвать психические аномалии, способные серьезно влиять на поведение человека. Особенно это относится к негативному воздействию на психику детей [3; 59-60].

Психическое насилие по сравнению с физическим имеет ряд особенностей, хотя и относится к понятию насилия. С учетом этого, а также, принимая во внимание, что психическое насилие, как частое проявление общего, обладает всеми признаками уголовно-правового понятия насилия, остановимся лишь на отдельных специфических отличиях данного вида насилия.

Как уже ранее было сказано, психическое и физическое насилие тесно связаны между собой. В этой связи, очевидно, что насильственное воздействие на психику может влечь за собой и нарушение функций различных органов и организма в целом. В тоже время физическое насилие, как правило, всегда влечет за собой, наряду с физической, и психическую травму. В связи с этим часто может возникать вопрос об их отграничении друг от друга. Это отграничение должно проходить и по объективному (чему причинен вред — психике или здоровью человека), и по субъективному (на что был направлен умысел преступника) признакам. Последний признак, на наш взгляд, основной по общему принципу уголовного права. Поэтому пощечина — не физическое насилие, а психическое; электронная стимуляция мозга — то же самое, так как умысел направлен на изменение функций психики, а не на физическую травму.

Разграничение психического от физического насилия более разработано в теории уголовного права. Сложнее отграничить психическое насилие от некоторых других форм и способов воздействия на психику и волевые процессы человека, которые по определенным признакам похожи на насильственные. Например, такую сложность представляет отграничение психического насилия от обмана. Суть в том, что обман также воздействует информационным путем на волевые процессы потерпевшего виновно и противозаконно [4; 124].

Психика человека всегда представляет единство ее естественного и социального аспектов, но ведущее положение в этом единстве принадлежит социальной стороне психической деятельности. Это положение особенно важно при определении объекта психического насилия, всегда выступающего в виде определенных общественных отношений. Отсюда можно сделать вывод о том, что социальная основа нормального функционирования психики может быть нарушена и без видимого фактического вреда естественным процессам психики, а нарушение последних может вызвать правовую реакцию лишь при одновременном ущемлении общественного интереса, проявляющегося в психической деятельности каждого гражда-

нина. Этот вывод особенно важно учитывать при конструировании составов преступных посягательств на психику. Очевидно, что с учетом этой особенности психического насилия указанные составы могут выступать только как формальные.

В связи с этим, например, справедливое, хотя и неприятное для лица критическое замечание, вызвавшее любое душевное переживание, не может быть отнесено к психическому насилию, так как оно не только не нарушает социальной стороны функционирования психики, а, напротив, носит общественно полезный характер.

Психическое насилие — это воздействие на социальную сторону функционирования человеческой психики, на тот общественный интерес, который проявляется в этом функционировании. Предметом посягательства на социальную сторону психической деятельности выступают ее сознательно-волевая и эмоциональная сферы. Иначе говоря, психическое насилие — это всегда противоправное воздействие либо на сознание и волю лица, либо на его чувства, либо на то и другое вместе.

Это положение не меняется от того, что воздействие на сознательно-волевою и эмоциональную сторону психики может осуществляться через бессознательное. В конечном счете, социальная значимость использования бессознательного также определяется его влиянием на сознательно-волевою и эмоциональную сферы. Поэтому психическое насилие может выражаться и в виде лишения или ограничения свободы волеизъявления человека, и в виде психической травмы, то есть душевного переживания (стресса) различной степени тяжести, а также в одновременном сочетании того и другого[5;67].

Обобщая сказанное, можно сказать, что лишение или ограничение свободы волеизъявления, психические и физиологические травмы могут быть результатом действия самых разнообразных сил и средств.

Во-первых, они могут быть результатом физического насилия, так как воздействие на тело человека в виде побоев, истязаний и тому подобного всегда отражается на психических процессах. Очевидно, что уголовный закон, предусматривающий ответственность за различные виды физического насилия, в то же время защищает и психику человека. При этом преступному воздействию на психику отводится иногда основная роль при обосновании наказуемости, например, принуждения путем побоев, истязания, оскорбления действием.

Во-вторых, рассматриваемые результаты насилия могут быть достигнуты насильником и без воздействия на тело человека путем доведения до его сознания словом, жестом или созданием соответствующей обстановки такой информации, которая вопреки воле и желанию человека диктовала бы ему необходимость определенного поведения и могла ограничить свободу его волеизъявления или причинить ему психическую либо физиологическую травму. И это не обязательно только угрозы физиче-

ским насилием, но и угрозы причинением иного вреда личности. Подобные способы психического насилия особенно распространены в настоящее время.

В-третьих, психическое насилие на личность в индивидуальном и общественном плане может осуществляться путем унижения, оскорбления личности, возведения на нее (либо на группу лиц) клеветы, а также путем создания экстремальных ситуаций в быту (в семье).

Наконец, в-четвертых, весьма распространены простейшие способы неинформационного воздействия на материальную структуру психики через центральную нервную систему человека, осуществляемого против или помимо его воли и в ущерб его законным интересам путем насильственного введения в кровь наркотика, дачи снотворного. К таким способам относится и электронная стимуляция мозга, осуществляемая против или помимо воли человека в целях влияния на его поведение и деятельность. Психическое насилие является признаком состава преступления, оно может быть основным, альтернативным наряду с физическим, парализуя действия потерпевшего ускоряет процесс совершения преступления и достижения им своей преступной цели.

Литература

1. Каиржанов Е. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть: учеб. для вузов. Алматы, 2006.
2. *Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие.* – Алматы, «Издательство «Норма-К», 2014. – 240 с.
3. *Шарапов Р. Д. Уголовно-правовая характеристика физического насилия: дис. ... канд. юрид. наук.* — СПб., 1999. — 205 с.
4. *Сердюк Л. В. Криминологическое и уголовно-правовое исследование насилия: дис. ... д-ра юрид. наук.* — Саратов, 2003. — 179 с.
5. Уголовное право: Общая часть: учеб. для юрид. вузов /Под ред. А.Н.Агыбаева, И.И.Рогова, Г.И.Баймурзина. - Алматы, 2005.
6. *Шипунова Т. В. Агрессия и насилие как элементы социокультурной реальности // Социологические исследования.* — 2002. — № 5. — С. 67-76.

Şəhla Hüseynova

*Milli Aviasiya Akademiyasının "İqtisadiyyat və hüquq" fakültəsinin
"Dünya iqtisadiyyatı" kafedrasının böyük laborantı*

AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ PROFİLAKTİKASININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ FORMA VƏ METODLARI

Giriş

Mövcud hüquq və azadlıqlardan qadınların ən əhəmiyyətli dərəcədə yararlanmasına, şəxsi keyfiyyət və bacarıqlarını sərgiləməyinə qarşı törədilən maneə faktoru qadına müxtəlif formalarda yönəlmiş zorakılıqdır. Bu xarakterizə ilə ailə-məişət zorakılığı, ən böyük ayrı-seçkilik formasıdır.

Cəmiyyətdə ailə münasibətlərinin tarixi formaları müxtəlif olmuşdur. Bu formaların təbii və sosial tərəflərinin ifadə tərzində bir-birindən fərqlənmişdir. İnsan birliyinin ilkin formalarından biri olan ailə özündə bilavasitə fərdi və kollektiv başlanğıcları birləşdirir. Ailənin gələcəyini müəyyən edən mənəvi psixoloji, sosial-iqtisadi siyasi və digər amillər daim ictimaiyyətin, dövlətin sosial siyasətinin diqqət mərkəzində olmalıdır. Məişət zorakılığı müasir cəmiyyət üçün böyük ictimai bəladır. Onunla mübarizənin faydalılığı məişət zorakılığı qurbanlarının hüquqi və sosial sahələrdə mühafizə vasitələrinin mövcudluğundan asılıdır. Ailə vətəndaş cəmiyyətinin bir institutudur. Məhz bu baxımdan hüquq sistemində məişət zorakılığı faktına görə nəzərdə tutulan hüquqi məsuliyyətlə bərabər, dövlətin zorakılıq qurbanlarına göstərilən sosial yardım funksiyası da təmin edilməlidir. Bu məsuliyyət növünün tətbiqi xüsusi sosial yardımla birgə həyata keçirilməlidir. Belə ki, hər bir cəzanın təyinatı tərbiyəvi xarakter daşıyır. Deməli zorakılığı törədən şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsi ailə münasibətlərinin pozulmasından əvvəl, həmin şəxs zorakılıq qurbanından təcrid olunaraq, onunla tərbiyəvi xarakterli iş aparılmalıdır. Digər tərəfdən isə zorakılıq qurbanları üçün sosial mühafizə yaradılmalıdır. Məişət zorakılığına qarşı hüquqi vasitələrin yaranması mərhələsində cinayət xarakterli zorakılığın cinayət tərkibi olmayan zorakılıqdan fərqli əlamətlərini aşkar etmək xüsusilə vacibdir. Ona görə ki, zorakılığın törədilməsi nəticəsində zor tətbiq edən şəxsə törətdiyi əməllərə müvafiq adekvat xəbərdaredici və ya cəzalandırıcı tədbirlər görülməlidir.

Ailə-məişət zorakılığı probleminin profilaktikasında konkret görülən tədbirlərin təhlili

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası könüllülük prinsipini nəzərə alaraq, 34-cü maddənin 2-ci hissəsində nikaha daxil olmaq hüququnu təmin edir. Həmin maddənin 3-cü hissəsi bəyan edir ki, "nikah və ailə dövlətin himayəsindədir". Öz növbəsində 2000-ci ilin 01 iyul tarixində qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 1-ci bölməsi nikah münasibətlərinin əsaslarını müəyyən edir. Ailə Məcəlləsinin 5-ci maddəsi ailə üzvləri arasındakı münasibətləri mülki-hüquq münasibətləri kimi müəyyən edir. Nikahın bağlanması və ona

xitam verilməsi Ailə Məcəlləsinin 2-ci bölməsi ilə müəyyən edilir. Ər və arvad arasındakı bərabərlik prinsipi onların azad əmək fəaliyyətini seçmələrində (maddə 29.3) və mülki münasibətlərində (maddə 32) təsbit olunmuşdur. Bu normalar tam şəkildə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyanın 7 sayılı Protokolunun 5-ci maddəsinin formal tələblərinə uyğundur. Orada deyilir: “Ər və arvad özləri və uşaqları arasında özəl münasibətlərdə bərabər hüquqa malikdirlər və eyni məsuliyyət daşıyırlar”. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi həmçinin uşaqların hüquqlarını müəyyən edir. Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən uşaqlar 18 yaşa qədər olan şəxslər hesab olunurlar. Hər bir uşağın da öz valideynlərini tanımaq, onların qayğısından istifadə etmək və onlarla birgə yaşamaq hüququ vardır (maddə 49.2). Uşaqların Ailə Məcəlləsinin 51-ci maddəsinə əsasən müdafiə hüququ var. Onlar həmçinin valideyn hüququnun sui-istifadəsindən qoruna bilərlər (maddə 51.4). Ailə Məcəlləsi nikahın pozulmasında ər və arvadın və uşaqların müdafiəsini müəyyən edir.

XXI əsrin əvvəllərində bu problem Azərbaycanda daha da aktuallaşdı. Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasının qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə aparmaq üzrə kampaniyasına qoşuldu. 2006-cı il 21 dekabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində “Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizə haqqında” xüsusi Bəyanat qəbul olundu. Heydər Əliyev Fondu, BMT-nin Əhali Fondu və Azərbaycanın Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi arasında “XXI əsrdə qadınlara qarşı zorakılıq əleyhinə” birgə layihəyə dair sənədlər imzalanıb. Layihəyə dair sənədlərin imzalanması mərasimi 2016-cı il yanvarın 16-da Heydər Əliyev Fondu, BMT-nin Əhali Fondu (UNFPA) və Azərbaycanın Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ilə birgə keçirilmişdir. Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyeva mərasimi açaraq bildirdi ki, 20 ay müddətində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan layihə Azərbaycanın bütün ərazisini əhatə edir. Bakı şəhəri, Lənkəran, Gəncə və Naxçıvan MR bölgələri layihənin icrası üçün mərkəz regionlar kimi seçilmişdir. Layihənin əsas məqsədi əhalinin maarifləndirilməsi, qadın və uşaqların məişət zorakılığından müdafiə olunması, ənənəvi Azərbaycan ailəsinə zidd olan stereotiplərin aradan qaldırılması, erkən nikahların qarşısının alınması və ailədə baş verən zorakılığın uşaqlara təsirinə yol verilməməsidir. Layihə çərçivəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, o cümlədən layihəyə beynəlxalq ekspertlərin cəlb edilməsi, əhali arasında insan hüquqları və gender bərabərliyi ilə bağlı genişmiqyaslı məlumatlandırma kampaniyasının, regional seminarların təşkili, müvafiq çap məmulatlarının hazırlanması, orta məktəblərdə insan alverinə və erkən nikahlara dair maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili, kütləvi informasiya vasitələrində maarifləndirmə xarakterli proqramların hazırlanması, gender əsaslı zorakılıq qurbanları üçün xidmətlər üzrə strategiyanın işlənməsi, zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxslərə xidmət göstərən mütəxəssislər üçün tədris proqramlarının hazırlanması və təlimlərin keçirilməsi, onların sosial və psixoloji reabilitasiyasını təmin edən mərkəzlərin şəbəkəsinin yaradılması və s. nəzərdə tutulmuşdur. Layihə çərçivəsində görülən işlər barədə ictimaiyyətin məlumatlandırılması üçün

ayrıca internet saytı yaradılacağı da qeyd edildi..

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2010-cu ilin 22 iyun tarixində “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu Qanun yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi, hüquqi yardımla təmin edilməsi, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir. Qanun xəbərdaredici vasitələrin və reabilitasiya təsisatlarının formalaşmasına və məişət zorakılığı ilə kompleksli mübarizə üçün vahid mexanizm yaratdı. Məişət zorakılıqlarının qarşısının alınması istiqamətində mövcud prinsiplərə - hüquq və azadlıqların təmin edilməsini, qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsini, ailə həyatına müdaxilənin yolverilməzliyini, ailə həyatının sirrinin və konfidensiallığın qorunmasını, zərərçəkmiş şəxslərin pozulmuş hüquqlarının bərpasını vurğulamaqla dövlət və Qeyri Hökumət Təşkilatlarının (QHT) qarşılıqlı fəaliyyətini vacib sayır.

“Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun əsas əhəmiyyəti onun məişət zorakılığının formalarını açıqlamasıdır: fiziki, psixi, cinsi zorakılıq və habelə iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudsiyyələr.

Fiziki zorakılıq fiziki gücün təsiri ilə məhdudlaşmır və zorakılıq hərəkətinin bütün formalarını əhatə edir. Psixi zorakılığın cinayət tərkibi haqqında məsələ hüquq elmində ən az öyrənilmiş problemdir. Müxtəlif fikirlər olsa da, psixi zorakılıq, ümumiyyətlə, təhdid kimi qəbul edilir. Psixi zorakılıq şəxsə qarşı qanuna zidd, onun psixikasına yönələn və müqavimətini qırmaq məqsədi ilə iradəsinin digər şəxsin istəyinə tabe edilməsi üçün fiziki qüvvədən istifadə olunması hədəsi ilə təhdiddir. Təhdid zərər çəkmiş tərəfindən onu gözləyən real təhlükə kimi başa düşülür. Digər tərəfdən, insan öz yaşına, onda psixi xəstəliyin olmasına, müəyyən psixi vəziyyətinə, digər hallara görə təhdid faktını tam dərk etməyə də bilər. Ona görə hesab edilir ki, təhdidin mahiyyəti zərərçəkmiş şəxsin onu necə qəbul etməsindən asılı olmayaraq qiymətləndirilməlidir.

Qanun ailə-məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlə mübarizənin səmərəsini artırmaq üçün dövlət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətdə olmasını hər bir dövlət qurumuna tövsiyə edir. Polis orqanlarından başqa bu ağır cinayətin profilaktikası, xəbərdarlığı və qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi ilə daha çox məşğul olan ikinci bir icra orqanı yoxdur. Məhz polisin gərgin əməyi nəticəsində münaqişəli ailələrin ərazi üzrə qeydiyyatı alınması, onların əvvəlki birgə həyata qaytarılması və digər tədbirlər nəticəsində vəziyyətin ağırlaşdırıcı nəticələrə səbəb olmasının qarşısı əksər hallarda alınır.

Məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlərin baş verməsini doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılmasına, onun profilaktikasına diqqət cəlb etmək daha əhəmiyyətlidir. Çünki onun gizli-inkubasiya dövrü olur. Şəraitin öyrənilməsi ətrafında daha çox düşünmək lazımdır. Belə səbəblər zahirən görünmür və tədricən adi

yanaşmadan doğan xırda səbəblər sonradan böyüyür və ağır nəticə ilə rezonans doğurur. Qeyd etdiyim kiçik və ilk baxışda əhəmiyyət kəsb etməyən "faktor" tədricən böyüməyə başlayır. Bir qayda olaraq səbəbin nəticəni hasil etməsi şəraitdən asılı olur. Məişət zorakılıqlarının baş verməsini doğuran səbəblər tərəflərin maraq və motivi, onların maddi və mənəvi aləmi ilə sıx bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə ailə dövlətin himayəsində olmaqla, valideynlərin öz konstitusion borclarının yerinə yetirilməsinə nəzarət edir. Uşaqlar ilk növbədə valideynlərindən ədəb öyrənir və ümumilikdə onlardan aldıkları tərbiyəni böyüdükdə öz həyat təzlərində, maraq dairələrində əks etdirirlər. Valideynlər hərəkətləri ilə övladlarına etimad duyğusu aşılmalı, onun ilk növbədə elm öyrənməsində bilavasitə iştirak etməli, cəmiyyət üçün sağlam düşüncəli vətəndaş yetişdirməlidirlər. Ailə-məişət zorakılığı fonunda fiziki təzyiq uşağın qəlbində zəriflik və həssaslığı məhv edir. Əgər valideynlər bir-biriləri ilə aramsız münaqişə şəklində yaşayırlarsa və münaqişələrə aparan yersiz mübahisələr övladların hüzurunda baş verirsə, o ailənin gələcəyi şübhə altına düşür. Zorakılıq və kobud rəftarla üzləşən ailə üzvlərindən tərbiyə nümunəsi ola bilməz.

Gender Bərabərliyi və Qadın Təşəbbüsləri İctimai Birliyi tərəfindən Qadınlara Qarşı Ayrı-Seçkiliyin Bütün Növ Formalarının Ləğv Edilməsi Haqqında BMT Konvensiyasının Azərbaycanda həyata keçirdiyi monitorinqin hesabatına əsasən 8 bölgə (rayon) üzrə sorğu (anketləşdirmə) keçirilmişdir: Kürdəmir, Lənkəran, Neftçala, Bərdə, Yevlax, Goranboy, Tər-Tər və Ağdamda. Milli hesabatı yaratmaq üçün keçirilmiş tədqiqat 1500 nəfər respondentə əhatə etmişdir, tədqiqat keçirilən bölgələrdə ümumilikdə 1,07 milyon nəfər insan yaşayır, yəni seçmə qaydası 0,01875%-ə 3 bərabər olmuşdur. Ona görə də 0,01892%-ə bərabər olan seçmə qaydası təmsiledilmə dərəcəsinə uyğundur. Sorğu yaş həddi 18 yaşdan yuxarı olan qadınlar arasında məişət zorakılığının təsirinin nəticələrinin araşdırılması məqsədilə aparılmışdır. Anketdə verilən suallar Azərbaycanda qadınların ailə münasibətləri ilə bağlı problemlərini, ehtiyaclarını anlamaq məqsədilə ailədə və məişətdə baş verə bilən mübahisələrə aid məsələləri əhatə etmişdir.

Sorğunun nəticələrinə əsasən: respondentlərin 87,2%-i ailədə mübahisələrin baş verdiyini, 12,5%-i isə heç zaman baş vermədiyini qeyd etmişlər; orta ixtisas təhsili olan qadınların qərarvermədə iştirakı üstünlük təşkil edir - 81,0% həyat yoldaşı tərəfindən zorakılıq və ya günahlandırılma faktları digər kateqoriyalarla müqayisədə ali təhsilli qadınlara qarşı daha azdır - 42,9%. İbtidai təhsili olan və heç təhsili olmayan qadınlar isə digər kateqoriyalarla müqayisədə ətrafdakı insanların yanında həyat yoldaşı tərəfindən təhqir edilməyə daha çox məruz qalırlar - 45,5%; ailədə baş verən mübahisələr daha çox qadınlara (65,0%) və uşaqlara (43,6%) mənfi təsir göstərir; ailədə mübahisələrə səbəb olan şəxslər qadınların həyat yoldaşlarıdır - 64,5%; ailədə mübahisələrin əsas səbəbləri maddi problemlərin mövcudluğu (50,7%) və uşaqlarla bağlı məsələlərin (33,0%) həlli zəminində baş verir; ailədə mübahisə hallarının 34,1% uşaqların yanında baş verir; . ali təhsilli qadınlar ailədə zorakılıq hallarına digərləri ilə müqayisədə daha

az məruz qalır - 38,1%; qadınların cəmi 32,2%-i kömək məqsədilə kimə isə müraciət etmişdir. Qadınlar şikayət üçün əsasən valideynlərə müraciət edirlər. Polisə və ya digər qurumlara müraciət edənlərin sayı çox azdır; Respondentlərin ailə quranda yaş həddinə gəldikdə qeyd etmək zəruridir ki, qadınların 35,8% (143 nəfər), 15-19 yaş (18 yaş -15,3%, 19 yaş – 12,8%) və 42,3% isə (169 nəfər) 20-24 yaşda ilk dəfə ailə qurmuşdur. Digərləri isə 25-29 yaşda - 61 nəfər (15,3%), 30-34 yaşda - 17 nəfər (4,3%) və 35 yaşdan yuxarı - 10 nəfər (2,5%) ailə quran qadınlardır.

Keçirilmiş tədqiqatın nəticələrindən aşağıdakı qənaətlər əldə edilmişdir: milli adət-ənənələrimiz bir tərəfdən ölkəmizdə ailə institunun bütövlüyünü qoruyub saxlasa da, digər tərəfdən ailədaxili zəmində zorakılıq hallarını stimullaşdırır, qadınlara və qızlara qarşı ayrıseçkilik münasibətlərinin genişləndirilməsinə şərait yaradır; milli folklor nümunələrində, atalar sözlərinin, xalq deyimlərinin, alqışların, ağuların, bayatıların bəzilərində qadın və qızların oğlanlardan fərqli olaraq, daha çox nəzarətdə saxlanmalarını, azad hərəkətlərinin məhdudlaşdırılmasını təbliğ edən məqamlar vardır; qız uşaqlarının gələcəkdə ailə həyatı qurmalarında hələ də onların çoxunun münasibətinin nəzərə alınmaması, istəkləri əleyhinə valideynləri və yaxın qohumlarının təzyiqi ilə evləndirilmələri konservativ, xurafatçı xarakterli xalq deyimlərində, adət ənənələrdə stimullaşdırılır; bir tərəfdən bəzilərinin düşdüyü sosial-iqtisadi çətinliklər, digər tərəfdən ailələrin büdcələrinə dəstək olacaq qadın əməyindən bəhrələnməyə ehtiyac olduğu halda, bir çox ailələrdə, qadınlara qarşı köhnə zamanlardan qalmış qadağa münasibətləri bir çox zərb məsələlərində yer tapır və bundan sui-istifadə halları baş verir; Son dövrlər həyata keçirilən məqsədyönlü maarifçilik fəaliyyəti sayəsində bir çox ailələrdə qadınlara münasibətin dəyişməsi, qadınların öz hüquq və azadlıqları dərk etmələrinin kütləvi xarakter alması müşahidə olunur. Ölkənin bəzi regionlarında qızların erkən yaşlarına ərə verilməsi prosesi davam etdiyinə görə problemin həllinə kompleks yanaşmalar tələb olunur. İlk növbədə əhalinin maarifləndirilməsi, və sosial problemlərin həllinə yönələn tədbirlərin təşkili zəruridir.

Nəticə

Başlanğıc olaraq məişət zorakılığı qanunvericilikdə qanuna zidd əməl kimi göstərilərək, onun törədilməsinə görə hüquqi məsuliyyət nəzərdə tutulmalıdır. Qanunvericiliklə sosial yardım mərkəzi dövlət və qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən yaradıla bilər. Bu cür yardım mərkəzinin yaradılması xüsusi ilə vacibdir. Belə ki, zorakılıq qurbanı olan şəxs zorakılıq göstərən şəxsdən dərhal təcrid olmalı və xüsusi mühafizə olunan şəraitdə saxlanılmalıdır. Beləliklə, qeyd etmək olar ki, məişət zorakılığı ilə mübarizə kompleksli və ardıcıl şəkildə aparılmalıdır; xoşbəxt bir ailə birliyi üçün tərəflər bir-birinin psixologiyasını, quruluş və xarakterlərini yaxşı tanımalıdır; Ailə Məcəlləsində dəyişiklik edilərək qadınlar üçün minimum yaş həddi 18-dən 20-ə, kişilər üçün isə müvafiq olaraq 25-ə qaldırılması təklifi araşdırma mövzusu ola bilər. Mövcud demografik vəziyyət (Dövlət Statistika Komitəsinə istinadən 2015-ci ilin sonuna olan məlumatlara görə, ölkə əhalisinin sayı 103,8 min nəfər və ya 1,1 faiz artıb. Son sta-

tistikaya görə, indi Azərbaycanda 9 milyon 696 min 800 nəfərə əhali yaşayır. Əhalinin 53,1%-ni şəhər, 46,9%-ni kənd sakinləri, 49,8%-ni kişilər, 50,2%-ni isə qadınlar təşkil edir) bu dəyişikliyə əsas verə bilər. Nəzərə alsaq ki, təklif olunan yaş həddində tərəflər artıq cəmiyyətdə özlərini müəyyən qədər təsdiq etmiş fərdlər olaraq nığah bağlaya bilərlər. Bu yerdə də “nikah müqaviləsinin” üstünlüyünü xüsusilə qeyd etmək istərdim. Tərəflər arasında gələcəkdə mübahisə obyektinə ola biləcək bütün sualları özündə ehtiva edən “Nikah müqaviləsi” mütləq bağlanmalıdır. Belə düşünürəm ki, “Nikah müqaviləsi” bağlanan ailələrdə nəinki, ailə-məişət zorakılığı hətta problemləri belə olmaz.

İstifadə olunmuş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Qanun, 2013
2. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsi. Bakı, Qanun 2010
3. Azərbaycan Respublikasının 22 iyul 2010-cu il tarixli “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanun.
4. Gender bərabərliyi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. 10 oktyabr 2006-cı il.
5. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2013
6. www.preslib-Prezident kitabxanası
7. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi. Bakı, Qanun, 2013
8. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsi, Bakı, Qanun 2014.
9. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsi, Bakı, Qanun 2012
10. Erkən nikahlar uşaq hüquqlarının pozulması UNİCEF hesabat
11. Gender bərabərliyi və qadın təşəbbüsləri ictimai birliyi. Alternativ hesabat.
12. Demografiya və Sağlamlıq Sorğusu, Azərbaycan, 2011. Yekun hesabat. Bakı-2013.
13. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin statistik göstəriciləri.

Davud Davudov
Milli Aviasiya Akademiyasının “Hüquqşünaslıq”
kafedrasının dissertantı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA NOTARİAT İNSTİTUTUNUN HÜQUQİ STATUSUNUN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

XX əsrin axırlarında dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi həyatında baş verən əsaslı dəyişikliklər, planlı dövlət sosialist təsərrüfat sistemindən fərqli yeni, bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin təşəkkülü və inkişafı öz təsirini həm də yeni məzmunlu mülkiyyət münasibətlərinin formalaşmasında göstərmişdir. Bu da təsadüfi deyildir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 18 oktyabr 1991-ci il tarixli iclasında qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı”nın iqtisadi münasibətlərə həsr olunmuş IV bölməsinə daxil olan 22-ci maddəsində mülkiyyətin dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və kollektiv mülkiyyət növləri müəyyən edilmişdi. Xüsusi və kolektiv mülkiyyətə qanunla icazə və təminat verilməkdən əlavə, onların məcburi şəkildə özgəninkiləşdirilməsinə qadağa qoyulmuşdu. Konstitusiyaya Aktının 23-cü maddəsində isə Azərbaycan Respublikasında hər cür iqtisadi fəaliyyətin bazar münasibətlərinə və sahibkarlıq azadlığına əsaslanması müəyyən edilmişdi (7).

Bu proses Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ilin noyabrın 12-də keçirilən referendumu ilə əsas qanununun - konstitusiyasının qəbul edilməsindən sonra daha vüsətli xarakter almağa başlamışdır. Belə ki, Konstitusiyanın 13-cü maddəsində bəyan edildi ki, Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər. Konstitusiyanın “İqtisadi inkişaf və dövlət” adlanan 15-ci maddəsində müəyyən edildi ki, Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir. Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır (burada “əsasında” sözündən sonra “sosial yönümlü” sözləri 18 mart 2009-cu il tarixdə keçirilmiş ümumxalq səsverməsi ilə əlavə edilmişdir – D.D.), azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir. Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin II bəndində mülkiyyət hüququnun inkişafı üçün çox əhəmiyyətli olan digər bir müddəə təsbit olundu: “Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir, mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur”(9).

Azərbaycan xalqının ümummillî lideri, ulu öndər H.Ə.Əliyevin uzaqgörən

siyasəti nəticəsində 20 sentyabr 1994-cü il tarixdə dünyanın aparıcı dövlətlərinin və nəhəng şirkətlərinin iştirakı ilə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması və neft müqavilələrinin müddələrinin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının dinamik inkişafının əsasını qoydu. Sonradan bu siyasət ulu öndərin layiqli davamçısı, cənab Prezident İ.H.Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilərək, ölkəmizin davamlı olaraq dünya dövlətləri içərisində iqtisadi inkişaf tempinə görə öncül yerdə getməsinə şərtləndirdi. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, 2013-cü ildə dünyanın əksər ölkələrində ümumi daxili məhsul 0,5-1,5 faiz artdığı halda, Azərbaycanda 6 faiz, qeyri-neft sektoru 9,8 faiz artmışdır. Əhalinin pul gəlirləri 8 faiz artmış, inflyasiya cəmi 2,4 faiz təşkil etmişdir. Əhalinin bu gü pul gəlirləri inflyasiyanı 3 dəfədən çox üstələmişdir (15). Davos Dünya İqtisadi Forumunun hesablamalarına görə, 2014-cü ildə Azərbaycan tarixi nailiyyət əldə edərək iqtisadiyyatı dünyada rəqabət qabiliyyətliliyinə görə 38-ci yerə layiq görülmüşdür. Başqa sözlə, Azərbaycan dünyanın ən rəqabətli 40 iqtisadiyyatı arasında olmuşdur (16). 2015-ci ildə dünyada iqtisadi böhranın daha da dərinləşməsinə, regionda isə iqtisadi böhranla yanaşı, siyasi və hərbi böhranın da müşahidə olunmasına baxmayaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf etmişdir. Ümumi daxili məhsul 1 faizdən çox, sənaye istehsalı 2,4 faiz, qeyri-neft sənayesi isə 8,4 faiz artmışdır (17). Davos İqtisadi Forumunun rəsmi saytında Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcəyi” mövzusunda yerləşdirilən məqaləsində qeyd edilmişdir ki, dünyada gedən dərin iqtisadi və maliyyə böhranına baxmayaraq, Azərbaycan öz iqtisadiyyatını bu böhranın yaratdığı mənfi meyillərdən maksimum dərəcədə qorumağa çalışır. Azərbaycan bütün istiqamətlərdə, o cümlədən iqtisadi sahədə dinamik inkişafını müvəffəqiyyətlə davam etdirən tolerant bir ölkədir. Son vaxtlar neftin qiymətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinə baxmayaraq, ölkə iqtisadiyyatı özünün inkişaf templərini davam etdirməkdədir. Azərbaycan iqtisadiyyatı son 10 ildə 300 faiz artmışdır” (18).

Şübhəsiz, ölkə həyatında baş verən bu əsaslı dəyişikliklər ənənəvi hüquq institutlarının məzmununda və rolunda müəyyən, bəzi hallarda isə radikal xarakterli dəyişikliklərin edilməsini zəruri etmişdir. Belə hüquq institutlarından biri də notariat sayılır. Etiraf edilməlidir ki, sovet cəmiyyətində notariat heç də əsas hüquq institutu kimi dəyərləndirilməmiş, mülki dövriyyənin tənzimlənməsində instusional deyil, yardımçı funksiya həyata keçirən dövlət orqanı kimi nəzərdən keçirilmişdir. Lakin sərbəst bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin sürətlə inkişaf etdiyi müasir şəraitdə mülkiyyətin müdafiəsinin digər üsulları ilə yanaşı, notarial forması da xeyli əhəmiyyət qazanmağa başlamışdır. Təbii ki, bütün bunlar dövlət hakimiyyəti orqanlarının notarial sistem ilə qarşılıqlı münasibətlərində dəyişikliklərin edilməsini, bu münasibətləri nizama salan “Notariat haqqında” 26 noyabr 1999-cu il tarixli qanunun qəbulunu zəruri etmişdir.

Fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasını və qanunlarını

rəhbər tutmalı olan notarius mülki dövriyyədə dövlət ilə vətəndaşın mənafeləri arasında fərq qoymalı deyildir, əksinə, bu münasibətlər sistemində dövlət ilə vətəndaşın hüquqlarının paritetliyinə təminat verməlidir. Başqa sözlə, notarius üçün dövlətin və cəmiyyətin mənafelərinin vətəndaşların mənafeləri üzərində üstünlüyü yoxdur. Bu mənada fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsində və mülki-hüquqi münasibətlərin inkişafında notariatın rolu mühümdür. Lakin təəssüf ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında notariat institutuna demək olar ki, diqqət yetirilməmiş, notariatın hüquqi statusunun əsasları müəyyən edilməmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Rusiya Federasiyasının 12 dekabr 1993-cü il tarixli referendumu ilə qəbul edilmiş Kostitusiyasının III fəslə "Federativ quruluş" adlanır. Bu fəsilə Rusiya Federasiyasının subyektləri, onların statusu, dövlətin dili, gerbi, himni, bayrağı, paytaxtı, federativ dövlətin və onun subyektlərinin səlahiyyətləri sadalanır və federasiya quruluşu ilə bağlı olan digər məsələlər tənzimlənir. Konstitusiyanın bu fəslinə daxil olan 72-ci maddəsində Rusiya Federasiyasının və onun subyektlərinin birgə idarəçiliyinə daxil olan məsələlər öz əksini tapmışdır. Bura insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi, torpaq, yerin təkisi, su və digər təbii ehyiatların istifadəsi, onların üzərində sahiblik və sərəncam vermə, ətraf mühitin mühafizəsi, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, vergi və rüsumların, inzibati, inzibati-prosessual, əmək, ailə, mənzil, torpaq, su, meşə və s. qanunvericiliyin dövlət hakimiyyəti və yerli idarəetmə orqanları sisteminin təşkilinin ümumi prinsiplərinin müəyyən edilməsi ilə yanaşı, məhkəmə və hüquq mühafizə orqanlarının kadrlarının, vəkilliyin, notariatın müəyyən edilməsi də daxil edilmişdir (72-ci maddənin 1-ci hissəsinin 1) bəndində) (21).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında isə bilavasitə notariat institutu ilə bağlı heç bir müddə nəzərdə tutulmamışdır. Lakin konstitusiyanın 61-ci maddəsinin I hissəsində qeyd edilmişdir ki, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ vardır. Fiziki və hüquqi şəxslərə yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım göstərməli olan qurumlardan biri də notariat orqanlarıdır. Belə ki, insan və vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının təminatı, o cümlədən mülkiyyət hüququnun əldə edilməsinin və özgəninkiləşdirilməsinin təsdiqi, ailə münasibətlərinin nizama salınması, vərəsəlik hüququnun realizə olunması, etibarnamələrin, rəsmi və doğru sənədlərin tərtibi üçün hüquqların, hüquqi əhəmiyyətli faktların təsdiqi və digər hərəkətlərin aparılması notariat fəaliyyətinə məxsusdur. Konstitusiyanın 12-ci maddəsində qeyd edilir ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı deklarativ müddəə olmayıb, real olmalı, yəni hüquq və azadlıqların realizəsi mexanizmləri mövcud olmalıdır. Mülki-hüquqi aktları, müqavilələri, sənədləri və faktları təsdiq etməklə notariat orqanları insan hüquqlarının müdafiəsində mühüm rol oynayır. Qanunverici

vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının müdafiəsi sahəsində notarial orqanların üzərinə mühüm vəzifələr qoymuşdur. Odur ki, bu institutun hüquqi statusunun əsas prinsiplərinin konstitusiyaya səviyyəsində müəyyən edilməsi məqsədəuyğun olardı.

MDB-nin əksər ölkələrində, o cümlədən, Rusiya Federasiyasında notariat institutunun, əsasən, mülki-hüquqi aspektləri tədqiq olunmuşdur. Bu sırada, xüsusən, Q.V.Barabaşevin, V.İ.Vasilyevin, V.M.Juykovun, M.A.Krasnovun, O.Y.Kutafinin, V.A.Lebedevin, A.A.Serqeyevin, V.V.Yarkovun, V.K.Andreyevin, İ.Q.Dudkonun, M.N.Marçenkonun, İ.Q.Çeremxinin, V.S.Repinin adlarını qeyd etmək olar. Rusiyada son illərdə bu institutun konstitusiyaya-hüquqi xüsusiyyətlərinin araşdırılması istiqamətində də müəyyən işlər görülmüşdür. Belə ki, 2005-ci ildə N.İ.Kulenkonun «Конституционно-правовые основы российского нотариата», 2008-ci ildə A.Y.Çernikovun «Конституционно-правовые регулирование нотариата в современном России», A.M.Aznayevin «Конституционно-правовые основы деятельности нотариата в Российской Федерации», 2010-cu ildə O.V.Romanovskayanın «Конституционные основы нотариальной деятельности в Российской Федерации» mövzularında dissertasiya işləri müdafiə olunmuşdur. Milli hüquq ədəbiyyatımızda isə notariat müəyyən qədər mülki-hüquqi müstəvidə araşdırılmış, onun əksər məsələləri, o cümlədən konstitusiyaya-hüquqi əsasları və xüsusiyyətləri heç bir zaman tədqiqat obyektı olmamışdır. Azərbaycanda olduğu kimi, Rusiya Federasiyasında və digər MDB ölkələrində xüsusi qaydada notariat fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin konstitusiyaya-hüquqi məsələləri dissertasiya tədqiqatlarının predmeti olmamışdır. Halbuki sahibkarlıq fəaliyyətinin, beynəlxalq iqtisadi, ticarət, maliyyə əlaqələrinin genişləndiyi indiki dövrdə notariatın əhəmiyyəti xeyli dərəcədə artmışdır.

Beynəlxalq Notariat İttifaqının (bu ittifaq 1948-ci ildə beynəlxalq təşkilatlarda notariatın təmsil olunması, milli, o cümlədən notarial təşkilatlar ilə əməkdaşlığın qurulması, notariat hüquq sahəsinin öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi, latın notariatı prinsiplərinin yayılması, bu sahədə beynəlxalq konqreslərin keçirilməsi məqsədi ilə yaradılmışdır) beynəlxalq notarial əməkdaşlıq komissiyası üzrə prezidenti Mişel Merlottinin notariat institutu haqqında söylədiyi aşağıdakı fikirlər obrazlı olduğu qədər diqqətə layiqdir: “Barışdıran və mühakimə edən hakimlər ilə yanaşı, sabitliyin təmini üçün tərəflərin hüquq və vəzifələrini izah edən, onlara təmənnəsiz məsləhət verən, bağlanmış müqavilələrin tərəflər üçün hansı hüquq və vəzifələr doğurduğunu onlara bildiren, yəni müqaviləni notariat qaydasında təsdiq etməklə tərəflərə onun düzgünlüyü haqqında məlumat verən digər funksionerlərə ehtiyac vardır. Həmin sənədləri tərtib edən bitərəflər sanki könüllü hakimlərdir, Bu insanlar notariuslar, bu institut isə notariatdır” (25, s. 70).

Şübhəsiz, son illərdə təşəkkül tapmış notariat hüququnun formalaşmasında notariat haqqında vahid qanunvericilik aktının olması ilə yanaşı, mülki hüquq

və mülki proses hüquq sahələrinin də mühüm rolu olmuşdur. Azərbaycanda ilk dəfə 2011-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsində “Notariat hüququ” adlı fənnin tədris olunmasına başlanılmışdır. Məcburi fənn kimi deyil, seçmə fənn kimi tədris olunan “Notariat hüququ”na 45 saat dərslər yükü (30 saat mühazirə, 15 saat seminar məşğələ) nəzərdə tutulmuşdur (13, s. 61). Ədəbiyyatda düzgün qeyd olunduğu kimi, notariat hüququ adlı fənnin tədris proqramlarına daxil edilməsi dövlət orqanları sistemində notariatın və onun hüquq mühafizəedici funksiyasının əhəmiyyətinin artmasının təzahürü kimi qiymətləndirilməlidir (20, s. 5).

Müasir demokratik cəmiyyətlərdə və dövlətlərdə notariat mühüm hüquq institutlarından sayılır. Təsadüfi deyildir ki, Avropa Parlamentinin “Avropa Birliyində notariat” adlı 18 yanvar 1994-cü il tarixli A3-0422/93 Qətməməsində notariat mülki hüquqların və qanunla mühafizə olunan mənafələrin məhkəmədənəkar müdafiə forması olaraq preventiv ədalət mühakiməsi institutu kimi müəyyən edilmişdir (24). Preventiv ədalət mühakiməsi dedikdə, məhkəmə mübahisələrinin yaranma ehtimalının minimuma enməsi nəzərdə tutulur (13, s. 56). Ölkəmizin həyatında baş verən ciddi dəyişikliklər digər fəaliyyət növləri kimi notarial fəaliyyətin də xarakter və məzmununun əsaslı surətdə dəyişikliyinə gətirib çıxarmışdır. Ayrıca hüquq institutu olaraq notariatın müasir cəmiyyətimizdə yeri onun funksiyalarına uyğun müəyyən edilə bilər. Çünki məhz funksiyalar notariat fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini əks etdirir. Hüquq sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və qanuni mənafələrinin müdafiəsinin təmin edilməsinə yönələn notariat fəaliyyətinin məzmunu dövlətə öz hüquq mühafizə, fiskal və məhkəmə funksiyalarını həyata keçirməyə imkan verir. Ədəbiyyatda ümumi hüquqi xarakterə malik notariat fəaliyyətinin funksiyaları üç qrup üzrə təsnif olunur: 1) ölkənin hüquq və mülki yurisdiksiya orqanları sistemində notariatın yerini xarakterizə edən sosial funksiyalar; 2) notarial fəaliyyətin xarakterini, məzmununu əks etdirən funksiyalar; 3) notarial fəaliyyətin varlığı, ixtisaslı yazılı sübutların yaradılması ilə bağlı olan subut əhəmiyyətli funksiyalar (22). Hakimlərin Beynəlxalq İttifaqı Konqresinin sənədlərinə əsasən notariatın funksiyası başlıca olaraq hüquqi aktların təsdiqində, həmin aktların məzmunu və hüquqi nəticələri haqqında tərəflərə düzgün məlumatın verilməsində, mülki-hüquqi mübahisələrin qarşısının alınmasında ifadə olunur (23, s. 24-25).

Etiraf etmək lazımdır ki, son vaxtlar vətəndaşların əksəriyyəti mülki xarakterli münasibətlərdə pozulmuş hüquq və qanuni mənafələrinin müdafiəsini daha çox məhkəmələr vasitəsi ilə həyata keçirir və bu proses artan dinamika ilə davam edir. Belə ki, 2010-cu ildə respublikanın birinci instansiya ümumi və inzibati-iqtisadi məhkəmələri tərəfindən 96950 işə, o cümlədən 88227 mülki işlərə, 8723 inzibati-iqtisadi işlərə baxılmışdır ki, bu da bütövlükdə 2009-cu ildə baxılmış mülki və inzibati-iqtisadi işlərdən 14834 iş (18%) çox olmuşdur (2). 2011-ci ildə respublikanın birinci instansiya ümumi

və inzibati-iqtisadi məhkəmələri tərəfindən 127.249 işə, o cümlədən ümumi məhkəmələr tərəfindən 110.363 mülki işlərə, 16.886 inzibati-iqtisadi işlərə baxılmışdır ki, bu da bütövlükdə 2010-cu ildə baxılmış mülki və inzibati-iqtisadi işlərdən 30299 iş (31,2%) çox olmuşdur (3). 2012-ci ildə respublikanın birinci instansiya ümumi və inzibati iqtisadi məhkəmələri tərəfindən 139.735 işə, o cümlədən 118.387 mülki işlərə, 21.348 inzibati-iqtisadi işlərə baxılmışdır ki, bu da bütövlükdə 2011-ci ildə baxılmış mülki və inzibati-iqtisadi işlərdən 12.486 iş çox olmuşdur (4). 2013-cü ildə respublikanın birinci instansiya ümumi və inzibati-iqtisadi məhkəmələri tərəfindən 156352 işə, o cümlədən 132744 mülki işlərə, 23608 inzibati-iqtisadi işlərə baxılmışdır ki, bu da bütövlükdə 2012-ci ildə baxılmış mülki və inzibati-iqtisadi işlərdən 16617 iş çox olmuşdur (5). 2014-cü ildə respublikanın birinci instansiya ümumi və inzibati-iqtisadi məhkəmələri tərəfindən 228679 işə, o cümlədən 198368 mülki işlərə, 30317 inzibati-iqtisadi işlərə baxılmışdır ki, bu da bütövlükdə 2013-cü ildə baxılmış mülki və inzibati-iqtisadi işlərdən 72327 (46,2%) iş çox olmuşdur (6).

Təbii ki, məhkəmələrdə baxılan mülki və inzibati-iqtisadi mübahisələrin sayının çoxalmasında ölkənin cari qanunvericiliyi ilə yanaşı (milli qanunvericiliyimizə əsasən mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə ədalət mühakiməsi qanunla müəyyən olunmuş qaydada məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir), konstitusion normaların da mühüm rolu vardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsinin I bəndinə əsasən hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VII bəndində isə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələrin məhkəmələrin həll etməsinə dair müddəa təsbit olunmuşdur. Konstitusiyasının 60-cı maddəsinə əsasən hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 30-cu maddəsinin şərh edilməsinə dair” 28 mart 2013-cü il tarixli Qərarında qeyd edilmişdir ki, hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı hüququ, ilk növbədə, qanunla müəyyən edilmiş müvafiq yurisdiksiyalı məhkəmələr tərəfindən işə baxılmasını nəzərdə tutur (8).

Ölkəmizdə aparılan notariat hərəkətlərin sayı da ilbəl artır. 2010-cu ildə aparılmış notariat əməliyyatlarının sayı 2009-cu ilə nisbətən 381.400 artaraq 2.8 milyon ötmüşdür. 2010-cu il ilə müqayisədə 2011-ci ildə notariat əməliyyatlarının sayı 28,6 faiz artaraq 2.8 milyondan 3,6 milyona çatmışdır. 2012-ci ildə isə bu rəqəm 4,4 milyon olmuşdur (10). Azərbaycan Respublikasının ədliyyə naziri F.Məmədovun Azərbaycan ədliyyəsinin 97-ci ildönümü ilə bağlı “Ədliyyə” qəzetində çap olunmuş “Azərbaycan ədliyyəsi Prezident İlham Əliyevin qayğısı ilə inkişafdadır” adlı məqaləsində göstərilmişdir ki,

respublikamızın sürətli sosial-iqtisadi yüksəlişi, əhalinin həyat şəraitinin xeyli yaxşılaşması mülki hüquq münasibətlərinin də artmasına, demoqrafik inkişafa ciddi təsir göstərmişdir. Notariat orqanlarında rəsmiləşdirilən notariat hərəkətlərinin və vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatının sayı da ilbəl artmış, təkcə 2015-ci ilin 9 ayı ərzində notariat orqanlarında aparılan əməliyyatların sayı 2.5 milyona çatmışdır ki, bunun da 90%-dən çoxu ölkədə geniş tətbiq olunan xüsusi notariat institutunun payına düşür. Azərbaycan Prezidentinin bilavasitə təşəbbüsü ilə yaradılaraq milli brendə çevrilmiş, əhalinin böyük rəğbətini qazanmış və ötən dövrdə 6 milyon insanın faydalandığı "ASAN xidmət" çərçivəsində 1,5 milyon əməliyyat məhz ədliyyə orqanları tərəfindən həyata keçirilmişdir (1).

Qeyd etmək lazımdır ki, mülki dövriyyənin sabitliyinin təmin olunmasına yönələn bu əməliyyatların tam əksəriyyəti notariat fəaliyyətinə aid olmuşdur. Notariat əməliyyatlarına tələbatın artması bu sferada məhkəmə mübahisələrinin də çoxalmasına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən respublika məhkəmələri tərəfindən baxılan mülki işlərin müəyyən hissəsini notariat hərəkətlərindən və ya həmin hərəkətlərin aparılmasından imtinaya dair şikayətlər təşkil edir. Respublikamızın 10 iyun 2011-ci il tarixli 143-IVQD №-li Qanunu ilə Mülki Prosessual Məcəllənin «Notariat hərəkətlərindən və ya həmin hərəkətlərinin aparılmasından imtinaya dair şikayətlər» adlanan XXXVIII fəslə həmin Məcəllədən çıxarılsa da, notariat hərəkətlərindən və ya həmin hərəkətlərin aparılmasından imtinaya dair şikayətlər xüsusi icraat qaydasında ümumi məhkəmələrin aidiyyətində qalmışdır. «İnzibati və mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin məhkəmə aidiyyətinə dair» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 10 aprel 2015-ci il tarixli 4 sayılı qərarının 8-ci bəndində izah edilmişdir ki, notariat hərəkətlərindən və ya həmin hərəkətlərin aparılmasından imtinaya dair şikayətlərin məhkəmə aidiyyəti müəyyən edilərkən məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, «Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 2011-ci il tarixli 143-IVQD №-li Qanunu ilə MPM-in XXXVIII fəslə («Notariat hərəkətlərindən və ya həmin hərəkətlərinin aparılmasından imtinaya dair şikayətlər») həmin Məcəllədən çıxarılsa da, «notariat hərəkətlərindən və ya həmin hərəkətlərin aparılmasından imtinaya dair şikayətlərə» xüsusi icraat qaydasında baxılması MPM-in 305.1, 305.1.8-ci maddələrində təsbit olunmuşdur. Buna görə də «notariat hərəkətlərindən və ya həmin hərəkətlərin aparılmasından imtinaya dair şikayətlərə» xüsusi icraat qaydasında (maraqlı şəxslər arasında hüquqa dair mübahisə olduqda isə iddia icraatı qaydasında) ümumi məhkəmələr tərəfindən baxılır (11). Qeyd etmək yerinə düşər ki, 2005-ci ildə məhkəmələrə notariat hərəkətlərindən və ya həmin hərəkətlərin aparılmasından imtinaya dair şikayətlərin sayı 33, 2006-cı ildə 48, 2007-ci ildə 48, 2008-ci ildə 29, 2009-cu ildə 24, 2010-cu ildə 12 olmuşdur (12).

Fikrimizcə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhkəmə qaydasında müdafiəsinin çoxluğu, bir tərəfdən, demokratik, dünyəvi, hüquqi dövlətin

təzahürü kimi çıxış edirsə, digər tərəfdən, vətəndaş cəmiyyətinin və hüquq institutlarının lazımi səviyyədə bərqərar olmamasının nəticəsi kimi çıxış edir. İqtisadi münasibətlərdə tərəflərin, iştirakçıların hüquq bərabərliyinə təminat verilməsini nəzərdə tutan hüquqi dövlətdə əslində məhkəmələrin bu növ mübahisələrin həlli prosesində dominant rolda iştirak etmə hallarının sayı minimum həddə olmalıdır. Məhkəmələrə müraciətdən son həll vasitəsi kimi istifadə olunması məqsəduyğundur.

Fikrimizcə, bu sıraya notariat institutu da daxil edilməlidir. Belə ki, “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikasının 26 noyabr 1999-cu il tarixli Qanununa əsasən notarius notariat fəaliyyəti ilə peşəkarcasına məşğul olan şəxs olaraq əqdlərin və digər sənədlərin layihələrini tərtib etməklə, sənədlərin surətlərini və onlardan çıxarışları hazırlamaqla yanaşı, notariat hərəkətlərinin aparılması ilə əlaqədar məsləhətlər verə bilər, fiziki və hüquqi şəxslərdən həmin hərəkətlərin aparılması üçün sənədləri və məlumatları tələb edə bilər. Qanunun “Notariusun vəzifələri” adlanan 9-cu maddəsinə əsasən notarius öz vəzifələrini yerinə yetirərkən:

1) fiziki və hüquqi şəxslərə aparılan notariat hərəkətləri ilə bağlı onların hüquq və vəzifələrini izah etməli, bu hüquqların həyata keçirilməsi və qanuni mənafeələrinin qorunması üçün köməklik göstərməlidir;

2) hüquqi məlumatsızlığın onlara vura biləcəyi ziyanın qarşısını almaq üçün notariat hərəkətlərinin aparılması nəticələri barədə onlara xəbərdarlıq etməlidir;

3) bu Qanuna və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarına əməl etməli, peşə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar ona məlum olan məlumatları gizli saxlamalıdır.

Beləliklə, notariat orqanları öz funksiyalarını həyata keçirərkən hüquqi sənədlərin düzgün, qanunauyğun tərtib edilməsinə, vətəndaşların hüquq və qanuni mənafeələrinin qorunmasına xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Notarius qanunu rəhbər tutaraq, ona təqdim edilmiş sənədlər əsasında faktların doğruluğunu və maraqlı şəxslərin mənafeələrini əsas götürərək mübahisəsiz işləri həll edir. Ədəbiyyatda düzgün qeyd olunduğu kimi, həm notariat, həm də məhkəmə fiziki və hüquqi şəxslərin subyektiv hüquqlarını müdafiə etsə də, məhkəmədən fərqli olaraq notarius mübahisələri araşdırmır, notariat fəaliyyətinin əsasını mübahisəsiz işlər təşkil edir. Tərəflər hər hansı məsələ ilə bağlı razılığa gələ bilmədikdə, notarius notariat hərəkətini apara bilməz (14, s. 3).

Notarial əməliyyatlarla, adətən, ictimai həyatda artıq yaranmış olan mülki-hüquqi münasibətlər təsdiq olunur. Vətəndaşların hüquqlarının realizəsi ilə yanaşı, vəzifələrinin də icra olunmasına yönələn notarial hərəkətlər ictimai həyatda mövcud olan mülki-iqtisadi xarakterli münasibətlərin düzgün və qanunauyğun surətdə hüquqi tənzimlənməsi prosesinə kömək edir. Notariat orqanları əslində bununla sanki preventiv ədalət mühakiməsi funksiyasını həyata keçirir və dövlət, habelə bütövlükdə cəmiyyətdə hüquqpozma hallarının sayının azalmasına kömək edən şəraitin yaradılmasında iştirak edirlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan ədliyyəsi Prezident İlham Əliyevin qayğısı ilə inkişafdadır / “Ədliyyə” qəzeti. № 11 (141), noyabr 2015-ci il.
2. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin 2010-cu il fəaliyyətinə dair məlumat / <http://supremecourt.gov.az/uploads/files/fealiyyet/Kitab-2010.pdf>
3. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin 2011-ci il fəaliyyətinə dair məlumat / <http://supremecourt.gov.az/uploads/files/fealiyyet/Kitab-2011.pdf>
4. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin 2012-ci il fəaliyyətinə dair məlumat / <http://supremecourt.gov.az/uploads/files/fealiyyet/Kitab-2012.pdf>
5. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin 2013-cü il fəaliyyətinə dair məlumat / <http://supremecourt.gov.az/uploads/files/fealiyyet/Kitab-2013.pdf>
6. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin 2014-cü il fəaliyyətinə dair məlumat / <http://supremecourt.gov.az/uploads/files/fealiyyet/kitab-2014.pdf>
7. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı. – B.: Azər nəşr, 1991. – 13 s.
8. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 30-cu maddəsinin şərh edilməsinə dair” 28 mart 2013-cü il tarixli Qərarı / <http://www.constcourt.gov.az/decisions/267>
9. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, Bakı, 2009, 96 s.
10. Ədliyyə Nazirliyi üzrə 2012-ci ildə qəbul edilmiş əsas təşkilati əmrlər, kollegiya qərarları və digər sənədlər (toplu). Bakı, «Ədliyyə Nəşriyyat Evi» MMC, 2013, 344 s.
11. “İnzibati və mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin məhkəmə aidiyyətinə dair” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarı / <http://supremecourt.gov.az/post/view/758>
12. Məhkəmələrdə baxılmış mülki işlər (Qətnamə çıxarılmış, həll edilmiş işlər) / <http://www.stat.gov.az/source/crimes/>
13. Məmmədov Z.Ə. Notariat fəaliyyətinin hüquqi əsasları. Bakı, Təknur, 2011, 160 s.
14. Məmmədov Z.Ə. Notariat hərəkətlərinin aparılmasının təkmilləşdirilməsi problemləri. H.ü.e.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2016, 54 s.
15. Nazirlər Kabinetinin 2013-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2014-cü ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında İlham Əliyevin giriş nitqi / <http://www.president.az/articles/10799>

16. Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2015-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında İlham Əliyevin giriş nitqi / <http://www.president.az/articles/14078>
17. Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında İlham Əliyevin giriş nitqi / <http://www.president.az/articles/17441>
18. “Proseslər nikbin əsaslar vermir” – İlham Əliyevin məqaləsi / <http://azpolitika.info/?p=187392>
19. “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, Bakı, 2012, 84 s.
20. Власов Ю.Н., Калинин В.В. Нотариат в Российской Федерации: Учебник. М.: Омега-Л. 2006, 430 с.
21. Конституция Российской Федерации / <http://constitution.kremlin.ru/>
22. Куленко Н.И. Конституционно-правовые основы российского нотариата. Автореф. дисс. ... канд. юрид. Челябинск. 2005, 28 с.
23. Мерлотти М. Основные принципы свободного нотариата и роль государства в его организации и деятельности // Нотариальный вестник, 1997, № 5, с. 23-25.
24. Резолюция Европейского парламента А3-0422/93 от 18 января 1994 г. о положении и организации нотариата в государствах-членах Сообщества / <http://base.garant.ru/70500720/>
25. Российско-швейцарский семинар на тему: «Нотариат. Нотариальный акт», 21-22 апреля 1997 года// Нотариус, 1997, № 3, с. 65-89.

Давудов Давуд Расим оглы

Диссертант кафедры "Юриспруденция"

Национальной Авиационной Академии Азербайджана

Некоторые вопросы правового статуса института нотариата в Азербайджанской Республике

Современный Азербайджанский нотариат, функционируя на грани публичных и частных интересов, является одним из связующих звеньев государства и гражданского общества. На нотариат возложена обязанность по защите прав и законных интересов физических и юридических лиц в гражданско-правовой сфере. Кроме этого, в статье исследуются вопросы места и статуса нотариата в правовой системе Азербайджанской Республики.

Ключевые слова: правовая система, правовой статус, право, законный интерес, нотариат, государственный нотариус, частный нотариус.

Davudov Davud Rasim
Candidate to a degree of the National
Aviation Academy Azerbaijan

**Some questions of the legal status of the institute
Notaries in the Republic of Azerbaijan**

Modern Azerbaijani notaries functioning on the brink of public and private interests, is one of a link state and civil society. On Notary has the responsibility for protecting the rights and lawful interests of individuals and legal entities in the civil sphere. In addition, the article explores and questions the place and status of notaries in the legal system of the Republic of Azerbaijan.

Keywords: *legal system, legal status, right, legitimate interest, notaries, notary public, private notary.*

Dilarə Naftaliyeva

Ədliyyə Nazirliyinin Ədliyyə Akademiyasının

Ədliyyə fəaliyyəti üzrə ixtisasartırma və peşəyə buraxılış fakültəsinin laborantı

Email: dela.naftaliyeva.84@mail.ru

AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ QURBANLARININ BEYNƏLXALQ HÜQUQİ MÜDAFİƏSİNDƏ İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA MƏHKƏMƏSİNİN ROLU

İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsinə dair Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasını tanımış və qanunvericilik sistemini bu Konvensiyaya və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə uyğunlaşdırmışdır. Avropa Məhkəməsinin presedentləri Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində hüququn mənbəyi kimi çıxış edir. Belə ki, bu gün hüquqtətbiqetmə təcrübəsində məhkəmələr Avropa Məhkəməsinin qərarlarına istinad edirlər. Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsində görüldüyü kimi, Razılığa gələn Yüksək Tərəflər onların yurisdiksiyasında olan hər kəsin Konvensiya ilə təminat verilən hüquq və azadlıqlarını təmin edirlər [8].

“Qanun layihələrinin, qüvvədə olan qanunların və hüquqtətbiqetmə təcrübəsinin Avropa Konvensiyası ilə müəyyən olunan standartlara uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” Nazirlər Komitəsinin Üzv Dövlətlərə Tövsiyyəsində Üzv Dövlətlərə tövsiyyə edilir ki, Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən, təminat verilən hüquqların ilk növbədə milli səviyyədə qorunmalı olduğunu və Konvensiyanın nəzarət mexanizminin subsidiar xarakter daşdığını nəzərə alaraq, onlar Konvensiya ilə qorunan hüquq və azadlıqlara toxunan qanunların Konvensiyaya uyğunluğunu sistematik olaraq yoxlasınlar [10].

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 01 2006-cı il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələrinə və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsinə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işinin təşkil edilməsi və onun məhkəmə təcrübəsində nəzərə alınması tövsiyyə edilmişdir [1].

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının müddəalarının və İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 30 mart 2006-cı il

tarixli qərarında İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələrin milli qanunvericilik ilə yanaşı Konvensiya müddəalarını da rəhbər tutmalı və bu zaman İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməli olduqları qeyd edilmişdir [3].

Ailə-məişət zorakılığı əsasında baş verən hüquq pozuntuları bu gün Avropa Məhkəməsində baxılan işlər sırasındadır. Avropa Məhkəməsi bu tip hüquq pozuntuları ilə bağlı şikayətlər baxarkən İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 2-ci, 3-cü, 8-ci, 13-cü və 14-cü maddələrinin pozuntusu ilə əlaqədar qərarlar qəbul edir. təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, bu gün cəmiyyətdə demək olar ki, hər gün qadınlara qarşı zorakılıq hallarına rast gəlinir. Bu zorakılıq hallarına ailə zorakılığı, seksual əsnada zorakılıq, məcburi nikahlar və s halları misal çəkə bilərik. Onu da qeyd etmək lazımdır ki qadınlara qarşı zorakılıq təkcə fiziki formada deyil, həm də psixoloji formada təzahür edir. hər ki zorakılıq formasında nəinki zorakılığın birbaşa qurbanı olmuş qadın, həmçinin, onun uşaqları, ailəsi və ətrafdakı digər şəxslər də bundan əziyyət çəkirlər. Qadınlara qarşı zorakılıq əsasən ayrı-seçkilik zəminində, ailə-məişət şəraitində baş verir. Bir çox hallarda qadınlara ailəsi tərəfindən zorakılığı törədən şəxslərə qarşı hüquq mühafizə orqanlarına müraciət etməsinə imkan verilmir, qurbanlar cəmiyyətdə onlara qarşı olan zorakılıq haqqında danışmağa çəkinirlər və bunu gizlətməyə məcbur olurlar ki, bu da onlara qarşı zorakılığın davam etdirilməsinə və hətda ölümə belə gətirib çıxarır. Avropa Məhkəməsi qadınlara qarşı törədilən zorakılıqla əlaqədar şikayətlərə baxarkən Konvensiyanın digər maddələri ilə birlikdə götürülməklə, ayrı-seçkiliyi qadağan edən 14-cü maddəsinin də pozuntusunu tanıyır.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində yeganə ən səmərəli sənəd olaraq qalır. Çünki bu Konvensiyanın müdafiəsi müxanizmi İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsidir. Ailə-məişət zorakılığının qurbanı olmuş şəxslərin hüquqlarının müdafiəsində bu mötəbər qurumun rolu danılmazdır.

Avropa Məhkəməsi qadınların zorakılıqdan qorunması ilə bağlı şikayətlərə dair qərarlarında yerli hüquq-mühafizə orqanlarının vəzifəsini ilk növbədə müəyyən edərək, qeyd edir ki, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları zorakılığın qurbanı olmuş şəxsləri və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması üçün müəyyən tədbirlər görməlidirlər. Onların öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməmələri digər ailə üzvlərinin ölümünə səbəb olarsa Avropa Komnebsiyasının 2-ci (yaşamaq hüququ) və 13-cü (səmərəli hüquq müdafiə vasitələri hüququ) maddələrinin dövlət orqanlarının səhlənkarlığı nəticəsində pozuntusu tanınır [13].

Avropa Konvensiyasının 8-ci (şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ) maddəsinin pozuntusu ilə bağlı ailə münaqişələri zəminində qadına qarşı zorakılıq hərəkətləri törətmiş şəxs cəzalandırılmalıdır və onun üzərində dövlət nəzarət etməlidir [15].

Konvensiyanın 2-ci (yaşamaq hüququ) və 3-cü (işgəncənin qadağan

olunması) maddəsi ilə bağlı Məhkəmə qeyd edir ki, ailə zorakılığı və bunun qurbanı olmuş şəxslərin müdafiəsi üçün dövlət tərəfindən tədbirlər görülməlidir. Ailə münaqişəsinə dövlətin qarışmaması bəraəti ilə dövlət qadına qarşı həyat yoldaşı tərəfindən törədilən zorakılığa göz yummamalıdır [12].

Avropa Məhkəməsi onların nəzarətində olan qadınlara qarşı hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən törədilən cinsi zorakılığı Avropa Konvensiyasının 3-cü (işgəncənin qadağan olunması) maddəsinin kobud və iyrənc pozuntusu adlandırmışdır [6].

İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında ailə zorakılığına və qadınlara qarşı zorakılığa anlayış verilməmişdir. Lakin İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi öz qərarlarında digər beynəlxalq hüquq normalarına istinad edərək, qərarlarını bu sənədlərlə əsaslandırır. Qadın zorakılığı anlayışı ilk dəfə olaraq, “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması haqqında” BMT Baş Assambleyasının 48/104 sayılı Qətnaməsi ilə qəbul edilmiş 20 dekabr 1993-cü il tarixli Bəyannamənin 1-ci maddəsində verilmişdir. Bu maddəyə əsasən, bu Bəyannamənin məqsədləri üçün “qadınlara qarşı zorakılıq” termini qadına cinsi, fiziki və psixoloji zərər və əzab gətirən, cinsi əlamət daşıyan istənilən zorakılıq aktını və ya bu aktların olunma təhlükəsini, istər şəxsi, istərsə də ictimai həyatda azadlıqları məcburi və ya könüllü məhdudluqlarını özündə əks etdirmək anlayışını daşıyır.

Bu Bəyannamənin 2-ci maddəsinə əsasən, qadınlara qarşı zorakılıq aşağıdakı halları əhatə edir, lakin onlarla məhdudlaşdırılmır:

a) Ailədə baş verən fiziki, cinsi və psixoloji zorakılıq, o cümlədən döyülmə, ailədə qızlara qarşı olan cinsi məcburetmə aktları, cəhizlə əlaqədar olan zorakılıq, qadınların məcburi şəkildə ərləri tərəfindən zorlanması, qadınlara zərər gətirən digər ənənəvi üsullar, nikahdan kənar zorakılıq, istismar ilə bağlı zorakılıq;

b) Ümumilikdə cəmiyyətdə baş verən fiziki, cinsi və psixoloji zorakılıq, o cümlədən işdə və təhsil müəssisələrində və digər yerlərdə zorlama, cinsi məcburetmə, cinsi əlaqəyə təhrik, həmçinin qadın alveri və fahişəliyə məcbur etmə;

c) Dövlət tərəfindən yol verilən və səhlənkarlıqla yanaşılan fiziki, cinsi və psixoloji zorakılıq [7].

Qadınlara qarşı zorakılığı qadağan edən mühüm beynəlxalq sənədlər sırasında həmçinin Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 30 aprel 2002-ci il tarixli “Qadınların zorakılıqdan müdafiəsi haqqında ”№ R(2002)-5 Üzv-Dövlətlərə Təvsiyyəsini qeyd edə bilərik. Bu Təvsiyyəsində Nazirlər Komitəsi Dövlətlərə qadınların insan hüquq və əsas azadlıqlarının tanınması, istifadəsi, həyata keçirilməsi və müdafiəsinin təmin edilməsi, qadınların iqtisadi və sosial hüquqlarının səmərəli və azad təmin olunması üçün zəruri tədbirlərin görülməsi, qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə aparacaq qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq və onlara kömək göstərilməsi nəzərə alınaraq, öz milli qanunvericiliklərinə yenidən baxmağı təvsiyyə etmişdir[9].

Qadınlara qarşı zorakılığın qadağan olunması sahəsində daha yeni bir sənəd “Ailə zorakılığı və qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə və onun aradan qaldırılması haqqında” 11 may 2011-ci il tarixli Avropa Konvensiyası oldu. Bu sənəd ailə zorakılığı və qadınlara qarşı zərərçəkənliklə mübarizədə bütün tədbirlərin tam siyahısını nəzərdə tutan ilk beynəlxalq-hüquqi aktdır. Bu Konvensiyada qadınlara qarşı zorakılıq insan hüquqlarının pozuntusu və ayrı-seçkiliyin bir forması kimi tanınmışdır. Bu sənəd həmçinin qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılmasının kişi ilə qadının bərabərliyindən asılı olmasını müəyyən etdi. Konvensiya həmçinin bir sıra zorakılıq aktlarına görə cinayət məsuliyyətini də nəzərdə tutur. Bu Konvensiya ilə güclü və müstəqil monitoring mexanizmi yaradılmış və bu Konvensiyaya milli səviyyədə nəzarət olunması monitorinqində parlamentarlərə xüsusi rol verilmişdir [14].

Bu Konvensiyanın əsas məqsədi qadınları hər növ zorakılıqdan qorumaq və bu zorakılığın aradan qaldırılması, qadınların imkanlarını genişləndirməklə onların kişilərlə bərabərliyinə nail olmaq və bununla da qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaqdır. Konvensiyanı analiz edərkən həmçinin onun məişət zorakılığının qurbanı olmuş qadınlara kömək etmək, onları müdafiə etmək üçün dövlətləri beynəlxalq əməkdaşlığa cəlb etdiyini və dövlətlərin hüquq mühafizə orqanları ilə səmərəli əməkdaşlığın həyata keçirilməsində böyük rolu olduğunu da şahidi oluruq.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsi bərabərlik hüququnu təsbit edir. Bu maddəyə əsasən hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir, kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır[2].

Milli qanunveriliyimizə nəzər salsaq məişət zorakılığının qurbanı olmuş qadınların müdafiəsi sahəsində “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu xüsusi qeyd etməliyik. Bəki ki, bu qanun yaxın qohumluq münasibətlərindən birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi, hüquqi yardımla təmin edilməsi, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir.

Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən, Məişət zorakılığı törətmiş şəxsin hərəkətləri cinayət məsuliyyəti yaratmadıqda, lakin bu hərəkətlər nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin hüquqları və qanuni mənafeləri pozulduqda, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxsə həmin və ya ona oxşar hərəkətlərin təkrarlanmaması barədə yazılı xəbərdarlıq edilə və zərər çəkmiş şəxsə qısamüddətli mühafizə orderi verilə bilər. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müraciət edilən vaxtdan 24 saat keçənədək zorakılığı törədən şəxsə xəbərdarlıq edir və dərhal zərər çəkmiş şəxsə 30 gün müddətində qısamüddətli mühafizə orderi verir. Xəbərdarlıq edilməsindən məhkəməyə şikayət verilə bilər. Məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törətmiş şəxsin qısamüddətli mühafizə orderinin tələblərinə əməl

etməməsi uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün əsas ola bilər. 12-ci maddəyə əsasən, məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxs verilmiş xəbərdarlığa əməl etmədikdə, zərər çəkmiş şəxs və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir. Uzunmüddətli mühafizə orderi 30 gündən 180 gün müddətinə verilir. Uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi barədə məhkəmə qərarının çıxarılması qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir [5].

Qısamüddətli və uzunmüddətli mühafizə orderinin icrası “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun ilə müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirilir [4].

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi hər bir konkret işə baxarkən bu sahədə mövcud olan dövlətdaxili qanunvericiliyi araşdıraraq, hüquq müdafiə vasitələrinin nə dərəcədə səmərəli müdafiə vasitələri olmasını müəyyən edir. Belə ki, Konvensiyanın 13-cü maddəsinə əsasən bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları pozulmuş hər kəs bu pozuntu hətdə rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədildikdə belə, dövlət orqanları qarşısında səmərəli hüquq müdafiə vasitələrinə malikdirlər. Konvensiyanın 14-cü maddəsi kimi 13-cü maddə də avtonim xarakterə malik norma deyil, yəni Konvensiya ilə nəzərdə tutulmuş hüquqların pozulması hallarında müvafiq digər maddə ilə birlikdə götürülə bilər. Ona görə də Konvensiyanı hər hansı bir maddəsinin pozuntunu yoxalayrkən Məhkəmə maddənin maddi və yaxud prosesual aspektdə pozulub-pozulmadığını müəyyən edir. Maddənin maddi aspektdə pozuntusunu aşkar etdikdən sonra bununla əlaqədar olaraq, milli hüquq sistemində araşdırılma və müdafiə ilə bağlı prosesual tədbirlərin görülmə-görülmediyi yoxlanılır.

“Dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitələrinin səmərəliliyinin artırılmasına dair” Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Üzv-Dövlətlərə Təvsiyyəsində Komitə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyanın nəzarət mexanizminin subsidiar xarakter daşdığını nəzərə alaraq, dövlətlərə Məhkəmənin milli qanunvericilikdə və ya məhkəmə təcrübəsində struktur və ya ümumi çatışmazlıqları müəyyən edən qərarlarına uyğun olaraq dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitələrinin səmərəliliyini yoxlamağı və əgər zəruridirsə yeni müdafiə vasitələri yaratmağı təvsiyə edir [11].

Avropa Məhkəməsinin qərarları Avropa Şurasına üzv olan iş üzrə cavabdeh-dövlət üçün məcburi hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu öhdəlik Avropa Konvensiyasının 46-cı maddəsindən irəli gəlir. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Təvsiyələri isə Üzv-Dövlətlərə insan hüquqlarının pozulmaqdan qorumaq üçün kömək göstərilməsi məqsədilə qəbul edilərək təvsiyə xarakteri daşıyır.

Beləliklə, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsini öyrənərək hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasına ailə-məişət zorakılığının qurbanı olmuş hər kəs İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında

Avropa Konvensiyasının 2 (yaşamaq hüququ), 3(işgəncələrin qadağan olunması), 6(ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ), 8 (şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ), 13 (səmərəli hüquq müdafiə vasitələri hüququ) və 14-cü (ayrı-seçkiliyin qadağan olunması) maddələrinin pozuntusu ilə bağlı şikayətlə Avropa Məhkəməsinə müraciət edə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 20.01.2006.www.supremecourt.gov.az;

2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. www.e-qanun.az;

3. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında” Avropa Konvensiyası Müddəalarının və İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Presedentlərinin Tətbiqi Haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun № 5.30 mart 2006-cı il tarixli qərarı, www.supremecourt.gov.az;

4. “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı şəhəri, 27 dekabr 2001-ci il. № 243-IIQ. www.genprosecutor.gov.az;

5. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı şəhəri, 22 iyun 2010-cu il. <http://www.president.az>;

6. «Айдын (Aydin) против Турции» Постановление ЕСПЧ от 25 сентября 1997 года № 23178/94, <http://hudoc.echr.coe.int/eng-pres>;

7. Декларация «об искоренении насилия в отношении женщин». Принята резолюцией 48/104 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 года, <http://www.un.org/>;

8. Европейская конвенция по правам человека измененная и дополненная Протоколами № 11 и № 14 в сопровождении Дополнительного протокола и Протоколов № 4, 6, 7, 12 и 13. <http://www.echr.coe.int/>;

9. Рекомендация Rec (2004) 5 Комитета Министров Государствам – членам СЕ «О проверке совместимости законопроектов, действующих законов и правоприменительной практики со стандартами, установленными Европейской Конвенцией о Правах человека» (принята Комитетом Министров 12 мая 2004 на 114-ой Сессии). <http://hr-lawyers.org>;

10. Рекомендация № R (2002) 5 Комитета министров государствам-членам о защите женщин от насилия, принятая 30 апреля 2002 года. <http://www1.umn.edu>;

11. Рекомендация Rec (2004) 6 Комитета Министров Государствам – членам СЕ «О повышении эффективности внутренних средств правовой защиты». (принята Комитетом Министров 12 мая 2004 на 114-ой Сес-

сии).<http://hr-lawyers.org>;

12. Конвенция Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием Стамбул, 11.V.2011, №-210;

13. «Контрова (Kontrova) против Словакии», Постановление ЕСПЧ от 31 мая 2007 года № 7510/04/ <http://docs.pravo.ru>;

14. Опуз против Турции (Opuz v. Turkey) (N 33401/02), от 9 июня 2009 года <http://hudoc.echr.coe.int/eng-pres>;

15. Bevacqua and S. v. Bulgaria (application no. 71127/01) 12/06/08 <http://hudoc.echr.coe.int/eng-pres>;

Gülnar Cabbarova

*BDU-nun Əmək hüququ, sosial təminat hüququ ixtisası üzrə dissertantı,
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Ədliyyə Akademiyasının Tədris
və ETV-lə təminat şöbəsinin baş məsləhətçisi
Email: cabbarova_gulnar@mail.ru*

AİLƏNİN SOSIAL MÜDAFİƏSİNİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ƏSASLARI

Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi sosial siyasətin əsasında xalqın və vətəndaşın sosial rifahının və layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinin qayğısına qalmaq dayanır. Dövlətin ailə siyasətinin əsasını qoyan, ölkəyə başçılıq etdiyi bütün dövrlərdə millətin gələcəyinə, təhsilin, səhiyyənin, iqtisadiyyatın, mədəniyyətin hərtərəfli inkişafına daim qayğı ilə yanaşan ümummilli lider Heydər Əliyev ailənin sosial müdafiəsini daim diqqət mərkəzində saxlamış, ailənin cəmiyyətdəki rolunu xüsusi olaraq qeyd etmişdir: “Ailə dəyərləri, ailə ənənələri, milli-mənəvi dəyərlərimizə sədaqət, uşaqların müasir səviyyədə tərbiyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir”. Eyni zamanda o, hesab edirdi ki, cəmiyyətdəki qarşılıqlı münasibətlərdə olduğu kimi, ailədə də hər bir insan özünəməxsus statusa, qayda-qanuna, əlaqələrə və prinsiplərə riayət etməli, hər bir ailə üzvü öhdəsinə düşən funksiyalara yerinə yetirməli, ailənin rifahı üçün bacardığını etməli, bu sahədə mövcud olan ümumi ənənə və qaydalara əməl etməlidir, çünki cəmiyyətin inkişafı ailənin inkişafından asılıdır, ailə olmasa, cəmiyyət də ola bilməz [3, s. 4].

Ailə kiçik bir dövlət olmaqla, cəmiyyətin sosial strukturunun ən mühüm elementi hesab olunur. O, cəmiyyətin özəyini, təkrar istehsalın əsasını təşkil edir, eyni zamanda sosial varlığın zəruri tərəfi kimi çıxış edir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ailənin mövcud formaları və yerinə yetirdiyi funksiyaları dəyişkən xarakterli olsa da, hər bir cəmiyyətdə ailə ən sabit, unikal sosial-hüquq institutu kimi daim qorunmuşdur.

Cəmiyyətin özəyi kimi ailə həyatının iqtisadi, hüquqi və sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, onun hərtərəfli inkişafı üçün lazımi şəratin yaradılması hər bir dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasətin mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Çünki cəmiyyətdə hər bir təbəqənin inkişafı bilavasitə ailə siyasətinin düzgün həyata keçirilməsi, ailə institutunun möhkəmliyinin təmin edilməsi ilə sıx bağlıdır. Bu isə öz növbəsində bütövlükdə cəmiyyətin və dövlətin inkişafına gətirib çıxardır. Məhz buna görə də ailənin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi hər bir dövrdə istənilən cəmiyyətdə daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

Bütövlükdə, ailənin cəmiyyətin nüvəsi hesab edilməsinə dair müddəa beynəlxalq qanunvericilikdə öz əksini tapmış hüquq normasıdır. Belə ki, 10 dekabr 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 16-cı maddəsində “Ailə cəmiyyətin təbii və əsas özəyidir və o, cəmiyyət və dövlət

tərəfindən müdafiə olunmaq hüququna malikdir” müddəası qeyd olunmuş, o cümlədən 18 oktyabr 1961-ci il tarixli Avropa Sosial Xartiyasının, 3 may 1996-cı il tarixli Avropa Sosial Xartiyasının (yenidən baxılmış) 16-cı maddələrində də ailənin cəmiyyətin əsas özəyi olmasına dair müddəa əks olunmuşdur [7; 5, s. 6; 6, s. 32].

İstənilən sosial funksiyalı dövlətlərin konstitusiyalarında ailənin cəmiyyətin əsası olmasına dair birbaşa norma nəzərdə tutulur. Buna misal olaraq, 1946-cı il tarixli Fransa Konstitusiyasını göstərə bilərik. Belə ki, həmin Konstitusiyanın Preambulasında dövlətin şəxsiyyətin və ailənin inkişafı üçün zəruri şərait yaradılmasına dair zəmanət verməsi sosial prinsip kimi qeyd olunmuşdur.[9]

12 noyabr 1995-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublika elan edilsə də, sosial dövlət olmasına dair birbaşa norma nəzərdə tutulmamışdır. Bununla yanaşı, həmin Konstitusiyanın bir sıra müxtəlif maddələrində Azərbaycan Respublikasını sosial dövlət kimi xarakterizə etməyə əsas verən bir sıra müddəalar mövcuddur [1, s. 3]. Həmin müddəalara həm konstitusiyanın preambulasında, həm də 16-cı maddəsində dövlətin vəzifəsi kimi xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi qayğısına qalması ilə bağlı təsbit olunmuş normaları aid etmək olar [1, s. 8].

Bütün bunların əsasında isə möhkəm qanunvericilik bazasının yaradılması zərurəti dayanır. Məhz bu siyasətin nəticəsi olaraq, Azərbaycan Respublikasında ailə institunun möhkəmləndirilməsi, onun inkişafı üçün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətində, ailə, qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində bir sıra qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, dövlət proqramları və layihələri həyata keçirilmiş, müxtəlif beynəlxalq xarakterli tədbirlər, konfranslarda, layihələrin icrasında iştirak edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyinin əsasını möhkəm, güclü ailə formasının yaradılması, ailə münasibətlərinin qarşılıqlı hörmət və qarşılıqlı məsuliyyət əsasında qurulması, onun inkişafı üçün zəruri şəraitin yaradılması, onun sosial müdafiəsinə xidmət edən müxtəlif müavinətlər, sosial yardımın, sosial təminatın bu və ya digər növünün, vergi imtiyazlarının müəyyən olunması, xüsusilə gənc ailələrin, çoxuşaqlı ailələrin sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə yönələn bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsi “Ailə, uşaqlar və dövlət” adlanır ki, həmin maddədə qeyd olunur: “Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir. Valideynləri və ya qəyyumları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqlar dövlətin himayəsindədirlər.” [1,s.8].

Son illər ərzində ölkəmizdə ailə siyasəti istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir ki, onun əsas məqsədi ailələrin, əsasən aztəminatlı ailələrin, qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin rifahını yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir. Belə ki, bununla əlaqədar olaraq, “Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında”, “Uşaq hüquqları haqqında”, “Sosial müavinətlər haqqında”, “Əllyini və uşaqların

sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında” və digər bir sıra qanunlar qəbul edilmiş, “Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (de-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan gəncliyi Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası üzrə Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafı Dövlət Proqramı” və sair müxtəlif xarakterli dövlət proqramları hazırlanmış və onların icra olunması istiqamətində çoxsaylı işlər görülmüşdür.

Cəmiyyətimizin inkişafının əsasını ailənin layiqli həyat səviyyəsinin, sosial-mənəvi, hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi təşkil edir. Məhz bu baxımdan ailənin sosial müdafiəsinin səmərəli, effektiv şəkildə təmin edilməsi mühüm məsələlərdən biridir. Bildiyimiz ki, ailə-məişətdə sosial problemlərin yaranmasının bir sıra səbəbləri vardır. Hesab edirik ki, həmin problemlərin qarşısının alınması və həll edilməsində ən mühüm addımlardan biri kimi məhz sosial-mənəvi cəhətdən güclü, möhkəm, layiqli həyat səviyyəsinə malik ailənin formalaşmasına nail olmaq, xüsusilə gənc ailələrinin, çoxuşaqlı ailələrin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində əsaslı tədbirlər təşkil etmək çıxış edə bilər.

Ailə-məişət zorakılıqlarının qarşısının alınmasında ailənin hərtərəfli inkişafının, onun sosial müdafiəsinin, layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində görülmüş sosial xarakterli tədbirlər mühüm amil hesab etmək olar. Fikrimizcə, ailə üzvlərinin işlə təmin edilməsi, onların təhsil alması üçün lazımi köməklik göstərilməsi, insan iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə yaranan maddi ehtiyaca olan tələbatlarının ödənilməsi, onların sosial statusunun saxlanması məqsədilə sosial təminatın bu və ya digər növlərinə olan hüquqlarının realizə edilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılması ailənin sosial müdafiəsinin tərkib hissəsi olmaqla, ailədə yarana biləcək hər hansı gərginliyin, sosial problemlərin qarşısının alınmasında bir vasitə kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək. Nəticə etibarilə, bu da bilavasitə ailə-məişət zorakılıqlarının qarşısının alınmasında özünün effektiv təsirini göstərəcəkdir.

Bildiyimiz kimi, ailənin, xüsusilə gənc ailələrinin, çoxuşaqlı ailələrin sosial müdafiəsi daim diqqət mərkəzində olmuş, dövlət tərəfindən bununla əlaqədar olaraq sosial təminatın bu və ya digər növü, sosial müavinətlər təqdim edilmiş, sosial yardım göstərilmişdir. Lakin ailənin sosial müdafiəsinə xidmət edən hüquq normalarına ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarında rast gəlinmə də, bununla bağlı vahid qanunvericilik aktı mövcud deyil, o cümlədən onun leqal anlayışı hər hansı bir qanunvericilik aktında qeyd olunmamışdır.

Sosial müdafiə anlayışı sosial təminat hüquq nəzəriyyəsində geniş aspektdən nəzərdə keçirilir. Ailənin sosial müdafiəsi dedikdə, ailənin həm insan iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə (əlillik, qocalıq, ailə başçısının itirilməsi, əmək qabiliyyətinin itirilməsi və s.), həm də yoxsulluq, aztəminatlılıq və yeni iqtisadi sistemin formalaşdırılması ilə bağlı yaranan digər sosial risklərə görə maddi yardıma olan tələbatlarının ödənilməsinə yönəlmiş iqtisadi, sosial, hüquqi təminat sistemlərini özündə ehtiva edən sosial sistem kimi başa

düşmək olar.

Göründüyü kimi, ailənin sosial müdafiəsi termini geniş anlayış olub, özündə ailənin sosial baxımdan yüksək həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə yönəlmiş iqtisadi və hüquqi təminatlar sistemini ehtiva edir.

18 fevral 1997-ci il tarixli “Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda ailə başçısının itirilməsi, hamiləlik və doğum, uşağın anadan olması, uşağa qulluq, işsiz olmaq, pensiya yaşına çamaq, əlil olmaq, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi, ölüm, sanatoriya-kurort müalicəsi zərurəti sosial sığorta hadisəsi kimi müəyyən olunmuşdur [11, s. 1-2]. Göründüyü kimi, bu qanunda ailənin sosial müdafiəsinə dair birbaşa norma nəzərdə tutulmasa da, həmin sosial sığorta hadisələrinin baş verdiyi halda sosial təminatın bu və ya digər növünə olan hüququnun realizə edilməsi bilavasitə ailənin də sosial müdafiəsinə xidmət edir.

Ailənin sosial müdafiəsinə dair bir sıra normaları özündə ehtiva edən digər qanununvericilik aktı qismində “Dövlət qulluğu haqqında” 21 iyul 2000-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununu göstərə bilərik. Belə ki, həmin qanunun 4-cü maddəsində dövlət qulluqçularının özlərinin və ailə üzvləri üçün ləyaqətli yaşayış səviyyəsinin təmin edilməsi dövlət qulluğunun prinsiplərindən biri kimi qeyd olunmuşdur [8, s. 2]. Eyni zamanda 19-cu maddədə dövlət qulluqçusunun özünün və ya ailə üzvlərinin müalicəsi ilə əlaqədar, o cümlədən özünün və ya ailə üzvlərinin əlilliyi, sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu ilə əlaqədar pensiyalar və müavinətlər almaq hüququ, icbari tibbi sığortası, zorakılıqdan, hədələrdən və təhqirlərdən müdafiə olunmaq və sair hüquqları təsbit olunmuşdur [8, s. 10-11]. Lakin bu qanunun müddəaları bütün ailələrə deyil, yalnız dövlət qulluqçularının ailə üzvlərinin sosial müdafiəsinə həsr olunmuşdur.

21 oktyabr 2005-ci il tarixli “Ünvanlı dövlət sosial yardım haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun əsas məqsədi aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsinin təmin edilməsindən ibarətdir. Göründüyü kimi, həmin qanun da bütün ailələrin deyil, yalnız aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsi ilə bağlı yaranan münasibətləri tənzimləyir. Belə ki, aztəminatlı ailə dedikdə, orta aylıq gəlirləri hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olan ailə başa düşülür [12]. Aztəminatlı ailənin sosial müdafiəsi anlayışını orta aylıq gəlirinin onun iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə müəyyən olunmuş ehtiyac meyarından aşağı olması halında, ailənin orta aylıq gəliri ilə onun ehtiyac meyarı arasındakı fərq qədər müəyyən olunmuş məbləğdə pul ödəmələrinin dövlət tərəfindən müəyyən olunması üzrə fəaliyyət kimi xarakterizə etmək olar.

2 oktyabr 2010-cu il tarixli “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun əsas məqsədlərindən biri kimi məhz məişət zorakılığından zərərçəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi çıxış edir. Göründüyü kimi, bu qanunun müddəaları məişət zorakılığından zərərçəkmiş ailə üzvlərinin sosial müdafiəsi ilə bağlı normaları özündə əks etdirir. Həmin qanunun 15-ci maddəsində məişət zorakılığına məruz qalmış şəxsin sosial müdafiəsinə yönəlmiş sosial xarakterli tədbirlər sadalanmışdır, lakin zərərçəkmiş şəxsin sosial müdafiəsi anlayışının nədə ifadə olunması qeyd

olunmamışdır [10, s. 7-8]. Belə ki, məişət zorakılığı zəminində zərərçəkmiş şəxsin sosial müdafiəsi dedikdə, ailə-məişət zəminində istər fiziki, istər psixiki, istərsə də cinsi zorakılığa məruz qalmış şəxsin həm maddi, həm mənəvi cəhətdən sosial statusunun bərpa edilməsi və saxlanmasına yönəlmiş sosial xarakterli tədbirlər sistemi başa düşülür. Sosial xarakterli tədbirlər sistemi dedikdə, ailə-məişət zorakılığı zəminində zərərçəkmiş şəxsə psixoloji və tibbi yardımın göstərilməsi, onun işlə təmin edilməsi, təhsilinin davam etdirilməsinə şərait yaradılması, maddi ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət edən qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada bu və ya digər sosial müavinətlər əldə etməsinə köməklik göstərilməsi və s. tədbirlərin məcmusu başa düşülür.

Ailənin sosial müdafiəsində digər mühüm bir məsələ gənc ailələrin, çoxuşaqlı ailələrin sosial müdafiəsi ilə bağlı məsələlərin tənzim olunmasıdır. Belə ki, bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsinin 4-cü maddəsində əhalinin müxtəlif sosial təbəqələrinin, xüsusilə gənc ailələrin güzəştli ipoteka kreditləri ilə təmin edilməsi üçün tədbirlər görülməsinə dair müddəa əks olunmuşdur [2, s. 2]. Hesab edirik ki, yeni ailə həyatı quran gənclərin mənzilə olan tələbatlarının ödənilməsi, gənc ailənin üzvlərindən heç olmazsa birinin işlə təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsinə dair müddəaların qanunvericilikdə nəzərdə tutulması onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək.

Bütün bu deyilənlərə əsasən qeyd edə bilərik ki, ailənin sağlamlığının və rifahının, layiqli həyat səviyyəsi hüququnun təmin edilməsi, insan iradəsindən asılı olmayan bu və ya digər səbəblərdən yaşayış vəsaitlərinin itirilməsi hallarında sosial təminat hüququna malik olmasına dair beynəlxalq sənədlərdə ifadə olunmuş müddəalar milli qanunvericilik sistemində ayrı-ayrı normativ-hüquqi aktlarda ifadə olunsa da, bütövlükdə ailənin sosial müdafiəsinə dair ayrıca qanunvericilik aktı mövcud deyildir. Bu da ailənin, xüsusilə də gənc ailələrin, çoxuşaqlı ailələrin iqtisadi, hüquqi və sosial müdafiəsinin təmin edilməsində bir sıra çətinliklərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Hesab edirik ki, ailənin, xüsusilə gənc ailələrin, çoxuşaqlı ailələrin sosial müdafiəsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən vahid qanunvericilik aktının qəbul edilməsi cəmiyyətin inkişafının, təşkilatlanmasının əsası olan güclü, möhkəm ailənin formalaşmasına, o cümlədən onun hərtərəfli inkişafına, sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə, rifahının yaxşılaşdırılmasına mühüm təsiretmə vasitəsi kimi çıxış edə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2013, “Qanun” nəşriyyatı, 67 səh.
2. Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsi. Bakı, 2010, “Qanun” nəşriyyatı, 135 səh.
3. Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin Ailə, Qadın, Uşaq jurnalı, Bakı, “Letterpress” Nəşriyyat evi,

2014-cü il mart-aprel, №14, 48 səh.

4. Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin Ailə, Qadın, Uşaq jurnalı, Bakı, “Günəş-B” Nəşriyyat evi, 2015-ci il, №15-16, 66 səh.

5. Avropa Sosial Xartiyası, 10 oktyabr 1961-ci il tarixli, 14 səh.

6. Avropa Sosial Xartiyası, 3 may 1996-cı il tarixli (yenidən baxılmış), 106 səh.

7. BMT-nin 10 dekabr 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, (<http://www.migration.gov.az/images/pdf/935e2ca153e49bce078042398ff16c2d.pdf>).

8. “Dövlət qulluğu haqqında” 21 iyul 2000-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı 2012, “Qanun” nəşriyyatı, 47 səh.

9. Fransa Respublikasının 1946-cı iltarixli Konstitusiyası, 20 səh.

http://edu.dvgups.ru/METDOC/CGU/GR_PR_TR_PR/CON_PR_Z_S/METOD/USH_POSOB/frame/4.htm

10. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” 2 oktyabr 2010-cu iltarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2011, “Qanun” nəşriyyatı, 19 səh.

11. “Sosiial sığortahaqqında” 18 fevral 1997-ci iltarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2007, “Qanun” nəşriyyatı, 20 səh.

12. “Ünvanlı dövlət sosial yardımına haqqında” 21 oktyabr 2005-ci iltarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <http://e-qanun.az/framework/10854>

Cabbarova Gülnar İnqilab qızı

Ailənin sosial müdafiəsinin hüquqi tənzimlənməsinin əsasları

XÜLASƏ

Müəllif məqalədə ailənin sosial müdafiəsinin hüquqi tənzimlənməsinin əsaslarını, cəmiyyətin əsas sosial struktur elementi kimi ailənin rifahının, layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinin labüdlüyünü, bütövlükdə güclü, möhkəm, sağlam ailə formalarının yaradılmasının cəmiyyətimizin və dövlətimiz inkişafının əsası olduğunu qeyd etmişdir. Eyni zamanda ailənin sosial müdafiəsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının müxtəlif qanunvericilik aktlarında ifadə olunduğunu, bununla bağlı vahid qanunvericilik aktının olmadığını ifadə etmişdir. Müəllif hesab edir ki, ailənin sosial müdafiəsi sahəsində ayrıca qanunvericilik aktının qəbul edilməsi onun hərtərəfli inkişafında, rifahının yaxşılaşdırılmasında, ailə-məişət zorakılığının qarşısının alınmasında, bütövlükdə ailədə mövcud olan sosial problemlərin həll edilməsində müstəsna rol oynayacaqdır.

Açar sözlər: ailənin sosial müdafiəsi, ailə və sosial dövlət, ailənin sosial müdafiəsi və qanunvericilik, ailənin sosial təminatı, gənc ailə.

Гульнар Джаббарова
Основы правового регулирования
социальной защиты семей
РЕЗЮМЕ

Автор в этой статье отметил основы правового регулирования социальной защиты семьи, благосостояние семьи как основного социального структурного элемента общества, необходимость обеспечения достойного уровня жизни, создание сильной, крепкой и здоровой форм семьи, в целом, является основой развития нашего общества и государства. В то же время он высказал мнение о том, что правовые нормы, регулирующие отношения связанные с социальной защитой семьи содержатся в разных законодательных актах, что нет ни одного единого законодательного акта по поводу этих отношений. Автор считает, что принятие законодательных актов в области социальной защиты семьи сыграет исключительную роль в его разностороннем развитии, улучшении благосостояния, предотвращении семейно-бытовых насилий и в целом, решении социальных проблем в семье.

Ключевые слова: социальная защита семьи, семья и социальное государство, социальная защита семьи и законодательство, социальное обеспечение семьи, молодая семья

GulnarJabbarova
SUMMARY

On this article author has mentioned the basis of legal regulation of family's social protection as a basis of socio-structural element of society, necessity to insure the decent standards of living, formation of strong and healthy forms of family that generally is the foundation of development of our nation and state.

At the same time, author expressed the thoughts about the legal forms that regulates the concerns related with the social protection of family contained in a variety of legislative acts; so that, there is no any act of legislation about such kinds of relations. Author supposes that the acceptance of legislative acts about the protection of family would have exceptional role on its versatile development, betterment of welfare, surcease of domestic violence and upon the whole – resolution of social problems in families.

Key words: social protection of family, family and social state, social protection of family and legislation, social maintenance of family, young family.

MÜNDƏRİCAT

Əliyev N. Ailə-məişət zorakılığının kriminoloji tədqiqinin aktual problemləri.....	9
Naxçıvani A. Ailə-məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin aktual problemləri	14
Шестakov Д. Теоретические основы семейной криминологии в применении к противодействию внутрисемейным насильственным преступлениям	17
Məmmədzadə İ. Qloballaşma dövründə ailədə əxlaq və gender davranış nümunələri	25
Zahidov B-R. Ailə-məişət zəminində törədilən cinayətlərdə qısqanclıq motivi	32
Səməndərov F. Cinayətkarlığın səbəbləri haqqında	43
Qurbanov H. Ailə münaqişəsi zəminində törədilən cinayətləri bəzi kriminoloji aspektləri	50
Qaracayev C. Məişət zorakılığına qarşı mübarizə: beynəlxalq standartlar və Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi	55
Харламов В. Стратегические направления декриминализации семейных отношений	66
İbrahimova T. Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığının qarşısının alınması: nəzəri və təcrübi problemlər	72
Səfixanlı A. İnsan hüquqlarının qorunması və cinayət hüquqi müdafiə kontekstində ailə-məişət zorakılığına qarşı mübarizə	78
Mirzəzadə R. Gender əsaslı zorakılıq: qadın və cinayət motivində.....	86
Av.Aslı Arıhan, Av. Zeynep Tepegöz. Türk hukukunda kadına yönəlik şiddətə ilişkin düzenlemeler	94
Nəbiyev F. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericilik aktı və ondan irəli gələn tələblər	102
Мовсумова Л., Агаева З. Некоторые проблемы дискриминации женщин в свете актуальных направлений социальной политики	106
Варыгин А. Особенности насильственных семейно-бытовых преступлений и их предупреждения	114
Qasımov A. Ailə - məişət zorakılığı kriminal davranışın təzahür formalarından biri kimi	120

<i>Иванченко Р., Иванченко О., Польшиков А.</i> Детерминация и предупреждение школьного насилия.....	129
<i>Salmanova N.</i> Boşanma halları, onları doğuran səbəblərin qarşılıqlı əlaqəsi.....	137
<i>Малярова В.</i> Феномен противодействия расследованию: криминалистический аспект	147
<i>Abbasova F., Həmidov C.</i> Cinayət prosesi iştirakçılarının qərəzsizliyi tələbi: meyarlar və hüquqi tənzimləmə problemləri.....	153
<i>Беляева Л.</i> Законодательство государств – участников СНГ о предупреждении насилия в семье и жестокого обращения с детьми.....	163
<i>Балакишиева Е.</i> Насилие в семье как причина насильственной женской преступности	169
<i>Собко А.</i> Domestic violence as a kind of mental violence.....	177
<i>Сəbrayilova D.</i> Мəişət zorakılığının əsas səbəbləri və profilaktikası istiqamətləri	181
<i>Salmanova S.</i> İnsan hüquqları üzrə avropa məhkəməsinin qərarlarının cinayət hüququnun mənbələri sistemində yeri.....	184
<i>Səlimov M.</i> Ailə-məişət zorakılığına qarşı mübarizənin cinayət-hüquqi problemləri.....	188
<i>Бахур О.</i> Актуальные проблемы противодействия фиктивным бракам в республике Беларусь	199
<i>Политова А.</i> Необходим ли в уголовном кодексе Украины раздел преступления против семьи: за и против	203
<i>Нəsənzadə S.</i> Ailə zorakılığı: sosial, siyasi və psixoloji təhlil.....	210
<i>Алиева Н.</i> Семейно-бытовое насилие: социально-криминологические аспекты.....	224
<i>Куприянова Л., Гусева В., Савчук Т.</i> Использование специальных медицинских знаний на первоначальном этапе расследования детоубийств	240
<i>Воронцов А.</i> Предупреждение насилия в семье: дискуссия продолжается	247
<i>Əliyev B.</i> Qısqanlıq ailə-məişət zorakılığının əsas motivi kimi	255
<i>Eyvazov H.</i> Ailə-məişət zorakılığının profilaktikasının daxili işlər orqanları tərəfindən həyata keçirilməsi forma və metodları	261
<i>Əliyev N.</i> Ailə daxilində baş verən zorakılıq hallarına görə məsuliyyətin genezisi və həlli məsələləri: tələmə cinayətləri kontekstində.....	265
<i>Məmmədov Z.</i> Ər-arvadın birgə mülkiyyətinin xitam olunması	273

Qasımova T. Heydər Əliyev fondu və ailə institutu.....	278
Тихонова С., Титушкина Е. К вопросу о современных направлениях криминофамилистических исследований, затрагивающих проблематику насилия в отношении несовершеннолетних	283
Səlimova N. Ailə zorakılığının sosial-psixoloji xüsusiyyətləri	288
Nəcəfquliyev R. Məişət zorakılığının profilaktikasının təşkili və onun determinantı qismində neqativ təzahür kimi zorakılığın və ekstremizmin tədqiqinə dair bəzi elmi baxışlar	294
Шукюров Ш. Приоритетное положение конституции Азербайджанской Республики по правовому обеспечению и регулированию семейных отношений	298
Еуубов İ. Mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizədə cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin bəzi aspektləri.....	308
Маишабаев А. Физическое насилие в уголовном праве	315
Ковалева Е.В. Основные направления усовершенствования административно-правового регулирования предупреждения домашнего насилия.....	321
Полтарыгин Р. Обеспечение законных интересов при организации индивидуальной профилактической работы.....	328
Гладкова Е.А. Вовлечение детей в преступления и иную антиобщественную деятельность.....	332
Нəsənzadə Ü. Məişət zorakılığına qarşı mübarizədə ictimaiyyətin rolu gücləndirilməlidir	336
Yusifova Ü. Fərdi hüquqi aktın strukturu.....	341
Чумак В. Превентивные меры и меры реагирования полиции на правонарушения в Грузии: опыт для Украины	345
Vinoqradov A. Несовершеннолетний потерпевший в уголовном праве России	347
Федоровская Н. Основания применения и характеристика мер по предупреждению бытового насилия в Украине	352
Cəfərov İ. Məişət zorakılığının hüquqi aspektləri	358
Dadaşov E. Hüquqi müstəvidə ailə – məişət zorakılığına ümumi baxış	365
Məmmədzadə F. Qadınların konstitusion hüquqlarının pozulması, erkən nikah problemləri və onların həlli yolları.....	369
Qasımova G. Ailədə əmlak münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi	374
Алиев И. Социальный вопрос семейного насилия.....	378

<i>Alesgerova N.</i> The criminal and legal aspects of violence in «Cara tala legislation» in the XVIII century.....	384
<i>Ağayev F.</i> Erkən nikahların qarşısının alınması üzrə imkanların gücləndirilməsi	386
<i>Müzəffərov R.</i> Ailədaxili zorakılığın əsas səbəbləri və psixoloji nəticələri ..	391
<i>Babaşov F.</i> Ailə məişət zorakılığını yaradan səbəblər və ona qarşı mübarizə tədbirləri.....	395
<i>Бессонная Т.</i> Исторические этапы становления паспортной системы ..	401
<i>Tağıyeva A.</i> Ailə-məişət zorakılığının yeniyetmələrə sosial-psixoloji təsiri.....	406
<i>Qurbanova K.</i> Ailə-məişət zorakılığının sosial-psixoloji xüsusiyyətləri	413
<i>Şükürov T.</i> Sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi məsələləri: cinayət hüququ aspektində.....	420
<i>İsmayılov Ü.</i> Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti.....	424
<i>Кулакова М.</i> Уголовно-процессуальная превенция семейно-бытового насилия	432
<i>Пащенко Н.</i> Профилактика как одна из основных мер в борьбе с семейно – бытовым насилием.....	439
<i>Щирская В.</i> Доведения до самоубийства – как одна из форм насилия в семье.....	442
<i>Абишева Г.</i> Уголовно-правовая характеристика психического насилия.....	447
<i>Hüseynova Ş.</i> Ailə-məişət zorakılığının profilaktikasının həyata keçirilməsi forma və metodları.....	453
<i>Davudov D.</i> Azərbaycan Respublikasında notariat institutunun hüquqi statusunun bəzi məsələləri.....	459
<i>Naftaliyeva D.</i> Ailə-məişət zorakılığının qurbanlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsində insan hüquqları üzrə Avropa məhkəməsinin rolu	470
<i>Cabbarova G.</i> Ailənin sosial müdafiəsinin hüquqi tənzimlənməsinin əsasları	477

**«AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ SOSIAL-PSIXOLOJİ,
CİNAYƏT-HÜQUQİ VƏ KRİMİNOLOJİ PROBLEMLƏRİ»**

BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK KONFRANSIN MATERIALLARI

Naşir: Ceyhun Əliyev
Texniki redaktorlar: Ülvi Arif, Asim Səfərov
Dizayner: Flora Əliyeva
Operator: Süsən Qafarova

Yığılmağa verilmişdir: 02.08.2016
Çapa imzalanmışdır: 17.02.2016
Tiraj 1000, şərti çap vərəqi 22
“Ecoprint” nəşriyyatının mətbəəsində
çap olunmuşdur
Bakı, Mətbuat pr., 529
Tel.: (99455) 216-09-91

